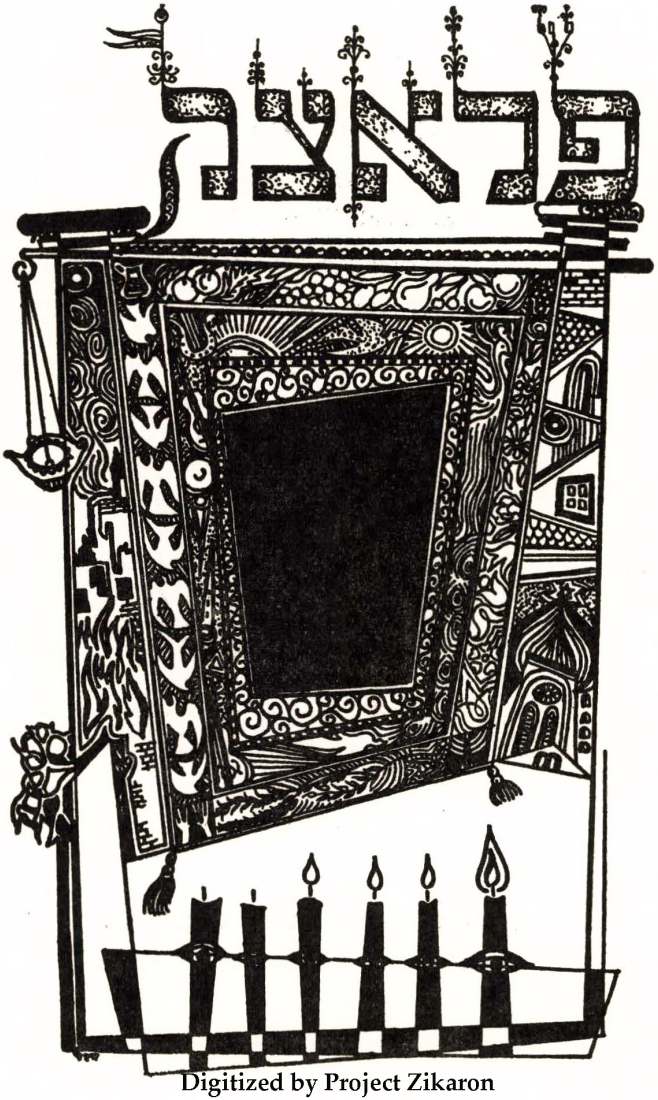
שלמה גרינשפאן

יידן אין פלאנצק

שלמה גרינשפאן

ווען אין פּראָצע

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

JEWS IN PLOTZK

Copyright, 1960
by
SOL GREENSPAN
3111 Brighton 7th Street
Brooklyn 35, N. Y.

שטר בלאַט געצייכנט פון דוד טושינסקי

Printed in the U. S. A.

נדפס ברפוס „א & ה"

A & H PRINTING AND PUBLISHING CORP.

211 EAST BROADWAY NEW YORK CITY 2, N. Y.

לזכרון

מיינע נאַנטע און טייערע, באַזונדער
מיין פאַטער יצחק מאיר און מוטער
ליבע ראַצע — אומגעקומען אויף
קדוש־השם אין די יאָרן תש״א־תש״ד

ערשטער טייל:

פון סוף 18־טן יאָרהונדערט ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה.

9

אַריינפיר וואָרט 11

אָנזאָגער פון אַ נייער צייט — הרב י. ל. מרגלית 13

ר׳ שמואל בן עזריאל 17

ד״ר פיליפ לובעלסקי און דער פוילישער אויפשטאַנד 22

ר׳ אברהמעלע טשעכאַנאָווער 27

ר׳ עזריאל אריה לייב ראַקאָווסקי 33

דער פּנקס פון „חברה חייטים״ 39

דריי העברעאישע דערציער: א. י. פּאַפּיערנאָ, א. כהנשטם, ש. פּענזאָן 55

נחום סאָקאָלאָוו 61

דאָס קהלשע לעבן און אירע מענשן 73

יצחק גרינבוים. די „הזמיר״־ביבליאָטעק. דער אָנהויב פון ציוניזם 84

די אומלעגאַלע רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג אין פּלאָצק 97

די יאָרן פאַרן ערשטן וועלט־קריג 108

דער קרבן פון פּויליש אַנטיסעמיטיזם 127

ביבליאָגראַפיע צום ערשטן טייל 135

צווייטער טייל:

די צייט צווישן דער ערשטער און צווייטער וועלט־מלחמה.

חיים פּלאָקס 140

משה וואַרשע 147

זישא לאַנדוי 152

פּלאָצקער יידישע קינסטלער 161

פּלאָצקער שרייבער, פּירער, געזעלשאַפּטלעכע טוער 178

יידן פון אַ גאַנץ יאָר 211

דערציונג פון יונגען דור 217

יידישע אַרבעטער פאַרטייען 222

די חלוצישע יוגנט באַוועגונגען 235

די עקאָנאָמישע לאַגע 239

דער אַנטיסעמיטיזם אין פּלאָצק 243

אין דער יידישער קהלה 252

וועלטער, פּאָלקס־פּאַרגלייכענישן און אידיאָמען געוונט אין פּלאָצק 259

דריטער טייל:

חורבן פּלאָצק.

אונטער דייטשע נאַגאַנעס אין פּלאָצק 271
דער גירוש 277
אין די טויט־לאַגערן 280
דער אנטייל פון פּלאָצקער אין טרעבלינקער אויפשטאַנד 287
פּלאָצקער וואָס האָבן געשריבן ביכער וועגן חורבן 284
יידן אין פּלאָצק נאָכן קריג 297

פּלאָצקער שרייבן וועגן חורבן:

בצלאל אקאליצאַ — אין פּלאָצק און אין סיביר 302
י. טינסקי — אין פּלאָצק ביז דעם גירוש 305
מלך זיינוועל (סאמועלס) — ובדמיך חיי 310
חיה עלבוים־דאַרעמבוס — דער גרוס 316
י. בערנשטיין — דער קעלמער מגיד 323

☆ ☆ ☆

ביבליאָגראַפיע צום צווייטן און דריטן טייל 326

ערשטער טייל

פון סוף 18-טן יאָרהונדערט ביז דער ערשטער וועלט-מלחמה

אין 1937 האָט דאָס יידישע פלאצק זיך געגרייט פייערן דעם 700־יעריקן יובל פון פלאצקער יידישן ישוב.

אויף דער אינציאַטיוו פון מאלער נתן קאזשען, איז געווארן געשאַפן אַ יובל־קאָמיטעט צו פייערן די דאָטע, וועלכע איז געווען פון וויכטיקייט נישט נאָר פאַר די פלאצקער יידן, נאָר פאַרן פוילישן יידנטום בכלל.

אין קאָמיטעט זענען דאָן אַריין: נ. קאזשען, י. בערנשטיין, ד״ר טעמערסאן, ד״ר י. שיפּער, ד״ר ע. רינגעלבלום און ש. טרונק.

דער קאָמיטעט האָט באַשלאָסן אַרויסגעבן די פולע געשיכטע פון יידישן ישוב אין פלאצק.

אין 1939, קורץ פאַרן אויסברוך פון קריג, איז דערשינען דער ערשטער טייל פון דער „געשיכטע פון יידן אין פלאצק״, — געשריבן פון ש. טרונק, — פאַר דעם צייט־אָפּשניט 1237—1657. דאָס בוך איז געהאַט דערשינען דורך דער היסטאָרישער סעקציע בײַם „ייוא״ אין פוילן.

די ווייטערע בענדער זענען, ליידער, שוין נישט דערשינען.

אין אָנבליק פון דער טראָגישער פאַרניכטונג פון יידישן לעבן אין פלאצק, האָבן די פלאצקער לאַנדסלייט אין אַרגענטינע, אַרויסגעגעבן אין יאָר 1945, אַ בוך „פלאצק״.

דאָס בוך איז ווייט פון געבן אַ בילד פון דער רייכער פאָרגאַנגענהייט פון יידישן פלאצק, נאָר איז גיכער אַ זאַמלונג זכרונות פון לאַנדסלייט, וועלכע לעבן אין אַרגענטינע.

אין דער פאָרשפּרייטער דערשיינונג אַרויסצוגעבן יזכור־ביכער נאָך די חרובע קהלות אין פוילן, האָט די געשיכטע פון דער עלטסטער יידישער קהלה אין פוילן, נישט געטאָרט פעלן.

אויף דער אינציאַטיוו פון שרייבער פון די שורות, זענען געמאַכט געווארן באַמיונגען אַרויסצוגעבן אַ קאָלעקטיוו יזכור־בוך, וואָס זאָל אויף אַ ברייטן פאָרנעם אַרומנעמען די געשיכטע פון יידן אין פלאצק.

וועג דאָס אַרויסגעבן אַזאַ יזכור־בוך איז נישט געלונגען, האָט דער שרייבער פון די שורות געמאַכט די אָנשטרענגונג, אַליין אַרויסגעבן אַ בוך, וואָס זאָל זיין אַ זכרון נאָך דעם פאַרניכטעטן יידישן לעבן אין פלאָצק. אין רעזולטאַט, האָבן מיר דאָס בוך „יידן אין פלאצק״, וואָס ליגט פאָרן ליינער.

אונטער די שווערע אומשטענדן פון זאַמלען מאַטעריאַלן און די באַגרענעצטע צאָל מאַטעריאַלן וואָס איז מעגלעך געווען צו דערגרייכן, —

האבן מיר דאס בוך אנגעשריבן. פאַרשטייט זיך, אז דערמיט איז די גע־שיכטע פון יידישן פלאצק נישט אויסגעשעפט.

דאס אנגעשריבענע איז פאר דעם צייט־אפשניט פון ענדע אכצנטן יאַרהונדערט ביז נאך דעם חורבן פון יידישן קהלה־לעבן בעתן צווייטן וועלט־קריג.

מיר גלויבן, אז דערמיט האבן מיר כאטש טיילווייז געטאן אונזער חוב לגבי דעם יידישן פלאצק וואס איז מער נישטא.

דער מחבר.

אַריינפיר-וואָרט

וועָן עס איז ענטשטאַנען אַ יידישער ישוב אין פּלאצק, איז נישט באַוווסט, פּונקט ווי מ׳קען נישט פעסטשטעלן דעם אָנהויב פון יידישער אייגנוואַנדערונג אין פּוילן.

דער דיפּלאָמען קאָדעקס פון מאזאוויע פון יאָר 1237, דערציילט אַז, „די גרענעצן פון שטאָט ציען זיך פון צמענטאָזש וואָס ליגט אויפן וועג קיין טשערסק, ביז צום ברונעם פון וויסלאווס קירך און ביז צו דעם נאַנטסטן ברונעם דעם יידישן".

סאיז די ערשטע אָפּיציעלע באַשטעטיקונג וועגן יידן וואָס וווינען אין פּלאצק.

מעגלעך אויך, אַז יידן האָבן דאָרט געלעבט פיל יאָרן פריער, אפשר נאָך פאָר דער פאַרמירונג פון אַ פּוילישער מלוכה.

די פּוילישע היסטאָריאגראפיע רעכנט דעם אָנהויב פון דער פּוילישער געשיכטע פון יאָר 966, וועָן דער פירשט מיעשקא דער ערשטער האָט אָנגענומען דעם קריסטלעכן גלויבן.

ס׳איז נישט פעסטגעשטעלט פון וואָנען זענען געקומען די ערשטע יידן קיין פּלאצק, פּונקט ווי עס איז אומבאַקאַנט פון וואָנען איז געקומען דער אָנהויב פון דער אייגנוואַנדערונג קיין פּוילן.

ד״ר שיפּער האָלט, אַז די ערשטע אייגנעוואַנדערטע קיין פּוילן, יידן, זענען געקומען פון מזרח, פון דער כוזרים־מדינה, אַרום דעם 9־טן אָדער 10־טן יאָרהונדערט. אָנדערע היסטאָריקער, ווי גרעץ און באַלאַבאַן, האָבן געהאַלטן, אַז די ערשטע יידן אין פּוילן זענען געקומען פון דייטשלאַנד.

אַ גרעסערע אייגנוואַנדערונג פון יידן קיין פּוילן איז געקומען פון דייטשלאַנד סוף 11־טן יאָרהונדערט.

דעמאלסט האָט שוין עקזיסטירט אַ יידישער ישוב אין פּלאצק.

אין די יאָרהונדערטער פון איר עקזיסטענץ, האָט דער יידישער ישוב אָדורכגעמאַכט אַ לאַנגן וועג פון עליות און ירידות, רדיפות און קאַמף פאָר עקזיסטענץ. אין די אַלע יאָרהונדערטער איז אָבער געווען דער גרונטשטריך פון יידישן ישוב, דאָס שטרעבן צו אַנ׳אייגן יידישן לעבן, און צו יידישן המשך.

אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט, האָט דער גייסט פון וויסן זיך דורכגעריסן די געטא גרענעצן. יידן, בפרט די יידישע יוגנט, האָט מיט גרויס חשק זיך געמומען לערנען נישט נאָר תורת משה, נאָר אויך די תורות פון דער בריייטער וועלט. די טרוימער פון געטא האָבן מיט ענטוזיאַזם און נייגער געשלונגען וויסן און חכמה פון די אומות

העולם און זיך געלאזן אין דער גרויסער וועלט פון בילדונג, אידייען און קאמף.

דער ציוניזם וואס איז ענטשטאנען אין פלאצק, איז געווען א פארטזעצונג פון דער השכלה באווענגונג, וועלכע איז ענטשטאנען אונטערן שטארקן איינפלוס פון משה מענדעלסאן. די אידייען פון דעסויער, האבן ארייגעבראכט אין פלאצק דייטשע יידן וואס זענען געקומען צוליב מסחר אדער האבן זיך באזעצט אין פלאצק.

די עליה פון פלאצקער יידן קיין א"י, האט זיך אנגעהויבן אזוי פרי ווי 1830. יצחק לעדערבערג, דער עלטער־זיידע פון בארימטן נאבל־פרייז טרעגער פאר מעדיצין־פארשונג — ד"ר יהושע לעדערבערג, איז עולה געווען קיין ארץ־ישראל פון דער שטאט פלאצק אין יאר 1830.

אויך די יידישע ארבעטער באווענגונג, האט זער פרי געשטעלט אירע ערשטע טריט אין שטאט. שוין אין 1905 האט עקזיסטירט א אומ־לעגאלע פועלי־ציון פארטיי, וועלכע האט אין געהיים פארשפרייט אויפרופן, רופנדיק צום סטרייק. סאיז דורך דער רעוואלוציאנערער באווענגונג ארגא־ניזירט געווארן אנ'אטענטאט אויף אנ'אכזריותדיקן פאליציי־באאמטן, — געבנדיק דערמיט אויסדרוק צו זייער קאמף פאר פרייהייט.

פלאצק איז כסדר געשטאנען אונטערן צייכן פון אינערלעכע קאמפן פאר גייסטיקער געשטאלטיקונג פון דער יידישער קהלה. צי דאס איז געווען א קאמף צווישן מתנגדים און חסידים, אין וועלכע מחלוקת'ן דער רב איז אלעמאל געווען דער ציל פונקט, צי דאס איז געווען א קאמף פאר נייע אידייען בכלל, וועלכע דער גייסט פון דער צייט האט אנגענטראגן, — די דאזיקע קאמפן האבן אלעמאל ארייגעבראכט ניי לעבן און נייע האפנונגען אין דעם יידישן קבוץ אין פלאצק.

יידן האבן שטענדיק געהאפט אויף גאולה. אין א הערמעטיש־פאר־מאכטער געטא, אפגעשלאסן פון דער דרויסנדיקער וועלט, האט געלעבט די משיח האפנונג צווישן די יידישע מאסן. די געטא וועגט זענען געווארן דורכגעבראכן מיט דער האפנונג פון סאציאלער באפרייונג אויך פאר יידן. בפרט איז פארשטארקט געווארן אויך די האפנונג פאר גאולה מיטן אויפקום פון ציוניזם.

די פארשידענע פעריאדן פון יידישן לעבן אין פוילן און פלאצק בתוכם — איז אין לאנגע קייט פון חלום פאר גאולה.

מיר ווילן די קומענדע קאפיטלעך, אנהויבן מיט פלאצקער פערזענלעכקייטן, וואס האבן געלעבט ענדע 18־טן יארהונדערט, און זיך בעיקר אפשטעלן אויפן פעריאד פון יידישן לעבן אין פלאצק אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן יארהונדערט, ביז דעם אויסברוך פון ערשטן וועלט־קריג.

אַ פּעריאָד, וועלכער איז געווען אַנ׳אַנהויב פון אַ רעוואָלוציע אין יידישן לעבן און אין גאַנג פון דער יידישער געשיכטע, וואָס האָט געפירט צו אַ נייעם יידישן שטייגער־לעבן און איז אַ רינגעלע אין קייט צום אויפקום פון מדינת־ישראל.

אַנזאָגער פון אַ נייער צייט – הרב י. ל. מרגלית

אַ פּיאָנער אויפן געביט פון פּאַרשפּרייטן וויסן צווישן יידן, איז די אינטערעסאַנטע פּערזענלעכקייט פון הרב יהודה לייב מרגלית, וועלכער האָט געלעבט און געווירקט אין 18־טן יאָרהונדערט, (1747 — 1811).

אין אַ צייט וען יידן אין פּוילן האָבן געלעבט אין אָפּגעזונדערקייט פון דער אַרומיקער וועלט, נישט האָבנדיק קיין אַנונג פון דעם פּאַרשריט אויף פּאַרשידענע געביטן פון וויסן, לעבנדיק אָפּגעשלאָסן אין דער געטאָ, זיך ווידמענדיק אויסשליסלעך דאָס לערנען תלמוד און די מפרשים. ווען ביי יידן איז געווען אַזוי טיף פאַרוואָרצלט דער אינסטינקט פון נישט מאַכן אַ שריט פאָרויס, פון נישט וועלן וויסן וואָס עס טוט זיך אויסער די געטאָ־וועגט, — אין דער צייט, איז מרגלית׳ס רוף זיך צו באַקענען מיט נאַטור־וויסנשאַפט, געווען אַ וויכטיגיינדער שריט אין יענער צייט. מ׳האָט אים נישט געקענט באַשולדיקן אין אפיקורסות, — ער איז דאָך געווען אַ פרומער ייד אין פולן זין פון וואָרט.

י. ל. מרגלית, וועלכער איז געווען באַקאַנט צווישן פאַלק אויך אַלס יהודה פּערל, איז אָן ספק געווען דער ערשטער, וואָס האָט פאַרשפּרייט צווישן יידן די אידייע פון זיך באַקענען מיט נאַטור־וויסן.

זיין ספר „אור עולם״ — על חכמת הטבע, וווּ ער רעכנט אויס אויפן שער־בלאַט די מעלות פון ספר: „מלא מגדים, דברים נאמנים ונחמדים, וחדושים במאמרים ופסוקים״, — איז דערשינען אין עטלעכע אויפלאַגעס.

אין זיין הקדמה, רעדט ער זיך דורך מיטן רבש״ע וועגן זיין ספר: „אור עולם״ האָב איך דאָס ספר אַ נאָמען געגעבן, און טאָמער מיידסטו מיך אויס און פאַרשעמסט מיך, בלייבן דאָך דיינע געצעלטן אין פינסטערניש, אָן ליכט. איך פאַרלאָז זיך אויף דיינע רחמים, אַז מיין ליכט וועסטו לאָזן לויכטן און דיין האָנט וועט מיך פירן אויפן גלייכן וועג, און כ׳וועל נישט נכשל ווערן אַרויסצוברענגען פון מיין האָרץ וועדטער, וואָס איז קעגען דיין ווילן. מיר זענען געוואָרן — זאָגט מרגלית — צו שאַנד און שפּאָט ביי אַלע פעלקער, זיי קוקן אויף אונז ווי אויף פשוטע בהמות, וויל

אין אונזער לשון האָבן מיר נישט קיין איין ווערק, וואָס זאָל קענען שטילן דעם דורשט פון די וואָס ווילן זיך באַקענען מיט די נאַטור־געזעצן".

זיין ספר טיילט ער אין אין אַזונדערע קאַפּיטלעך:

חכמות למודיות — זענען מאַטעמאַטיק און אַסטראָנאָמיע. פאַר חכמות טבעיות, איז באַצייכנט פיזיק, פאַרשונג (השקפה), — צו אויס־געפינען גאַנג פון די נאַטור־געזעצן, דאָס אויסגעפינען און צוגעבן טאָג־טעגלעך נייע ערפינדונגען, פון וועלכע מ׳האָט פריער נישט געוווסט. אַנאַטאָמיע (מלאכת הנתוח), וואָס לערנט צו שטודירן בעזונדערע מענשלעכע אברים, זייער אָרט אין קערפער און זייערע פונקציעס. פיזיאָלאָגיע, מעטאָ־פיזיק (פילוסופיה אלוהות), די פילאָזאָפיע וועגן גאָט, וועלכע ער באַצייכנט „מה שאחורי הטבע". לאָגיק (חכמת ההגיון) און די חכמה פון רעדנס־ארט, — רעטאריק וועלכע ער האַלט, וואָס קען דינען דורך זיסע קלוגע רייד צו דערנענטערן דעם מענש, אַרײַנדרינגען אין זיין געדאַנקן־וועלט און ווירקן אויפן צוהערער אין דער געהעריקער ריכטונג. און צולעצט „חכמת הנהגת האדם", — די סאָציאָלע לערע, וועלכע ער טיילט איין אין דריי טיילן: מדינה פראָבלעמען, די עקאָנאָמישע פראָגע און די מענשלעכע עטיק.

דער ספר „אור עולם" איז דערשינען אין 1777 און האָט אויסגע־האַלטן עטלעכע אויפלאָגעס. עס באַווייזט, ווי ס׳האָט ביי יידן דערוואַכט דער אינטערעס צו אַ נייער אומבאַקאַנטער וועלט. נייע האָריזאָנטן האָבן זיך באַווייזן ביי די געטאָ־איינווינער, און דער דראַנג צו וויסן, האָט דורכ־געבראָכן די געטאָ־מויערן. ווי אַ דערגרייכונג מוז פאַרצייכנט ווערן דער פאַקט, אַז בערך 25 יאָר נאָכן דערשיינען פון „אור עולם", איז אין וואַרשע געעפנט געוואָרן די ערשטע יידישע שולע, וועלכע האָט אַ חוץ די רעלי־גיעזע למודים אויך איינגעפירט וועלטלעכע אונטערריכט.

מרגלית האָט שאַרף אָנגעגריפן די רבנים וואָס ווילן נישט וויסן פון קיין אַנדער לערנען אויסער דעם תלמוד. ער האָט פאַרלאָנגט, אַז יידן פון זיין צייט זאָלן זיך באַקענען אויך מיט אַנדערע וויסן. ער האָט אויך קריטיקירט די מעטאָדן פון לערנען און דערציען די תינוקות של בית רבן. ער האָט געהאַלטן פאַר נויטיק אַ גרינטלעכע רעוויזיע אין די מעטאָדן פון דערציונג.

אַלס אָנהענגער פון אַריסטאָטלעס פילאָזאָפיע, האַלט ער אַז עס איז נישט קיין שטער צו די גלויביקע אין תורת משה. די דאָזיקע פילאָזאָפיע, גלויבט ער, פירט נישט אַראָפּ פון דרך הישר, עס העלפט אָבער יאָ פאַרפולקאָמען דעם מענשלעכן וויסן, דערפאַר דאַרף מען עס קענען.

אין אַ צווייטן ספר זיינעם „טל אורות", וואָס איז אַרויס אין מערערע אויפלאַגעס, דערציילט אונז מרגלית, אַז ער איז קראַנק געוואָרן און אַ שרעק איז אים באַפאַלן, וואָרום ער האָט נישט געטוג מצוות געטאָן. ער האָט זיך זייער געזאָרגט, אַז ער וועט נישט באַווייזן אָפּדרוקן זיינע חבורים נאָך ביי זיין לעבן. בעיקר — שרייבט ער — האָט ער געוואָלט זען אָפּגעדרוקט „טל אורות", וואָס העלפט מענשן ווייזן אַ וועג אין לעבן, וואָס „וועט זיי פירן צו אַ גליקלעכן ברעג".

ער דאַנקט אין ספר דעם רבש"ע וואָס האָט זיך צוגעהערט צו זיין תפלה און ער איז געזונט געוואָרן און זיך צוריקגעקערט צו זיין אַרבעט.

געזונט וועלנדיק האָט ער באַשלאָסן פאָרן קיין ארץ־ישראל און ער האָט זיך געוואַנדן צו זיינע פרייַנט און פאַרערער, זיי זאָלן אים העלפן פאַרווירקלעכן זיין פּלאַן פון עולה זיין אין הייליקן לאַנד. פון זיין פּלאַן איז גאָרנישט געוואָרן, און די סבות דערפון זענען אונז נישט באַוווסט.

אין דער הקדמה צו „טל אורות", וואָס איז דערשינען אין תקע"א, שרייבט ער:

ובהגיעי לפרק אמי נחלתי, נפלתי למשכב שלש פעמים בשנה זו, ועל משכבי זחלתי ואירא מאורתא רחיקא, ואירא כי ערום אנכי דלות מן המצוות. בעיקר האָב איך געוואָלט מען זאָל אָפּדרוקן טל־אורות שיש בו זכוי לרבים להדריך אנשים על פי משלי חכמים וחדותם. אשר כתבתי בספר זה להורותם. ולשומם דוברות בים זועף של מצולת המבוכות והספיקות ורגליהם הלוך נטפוף תלכנה. ירומון מסילותם. אל חוף האושר להנחותם. על כן לגמור חבורי זה דלו עיני למרום, וממעמקים קראתי, חזקני נא אך הפעם לגמור זה החבור בדפוס. וברוך ה' אשר לא הסיר תפלתי ויט אלי חסד עד שקמתי ממטתי. וחזרתי לעבודתי, ועתה גמרתי בלבי לנסוע לארץ הקדושה, אולי יכפר זקנתי על ילדותי. ויקוים בי דרשת חז"ל בפסוק וכיפר אדמתו עמו. ובקשתי ממיודעי ואוהבי על זאת תלוי לאל עמדי שיעזרני שה"י ויגמור בעדי.

מרגלית איז געווען אַ מענש פון הויכער מאַראַלישער וועלט, ער האָט נישט נאָר געשריבן איבער עטישע וועלטן, נאָר אויך געקעמפט פאָר זיי אין דער קהלה זיינער, אַלס רב און מאַראַלישער פירער. דערפאַר איז ער געווען אַ מענש פון הארמאָנישער גאַנצקייט. ער איז געווען נישט נאָר אַ נאָה דורש, נאָר אויך אַ נאָה מקיים. ער איז געווען אַ מוסר־זאָגער קעגן די קהל־פירער, וואָס זענען באַגאַנגען אומגערעכטיקייט קעגן די אַרעמע און שוואַכע.

ער אונטערשיידט זיך אין זיין דור, אלס רב און פירער און אויך אלס לערער. דערזעענדיק די גרויסע וועלט וואס האט זיך אנטפלעקט אין וויסנשאפטלעכן פארשן און אין דערגיין די סודות פון דער נאטור, האט ער געוואלט, אז זיינע ברידער יידן, זאלן, פאר זייער אייגענער טובה, זיך באקענען מיט דער דאזיקער וויסנשאפט.

אין דעם פעלד איז ער געווען א פיאנער. אין די אומשטענדן פון יענער צייט איז עס א ראדיקאלער שריט. ער איז במילא געווען פון די פארגייער פון השכלה ביי יידן. זיין „אור עולם", געשריבן אין א פרומער שפראך, האט געעפנט נייע האריזאנטן פאר די יידן, וועלכע זענען גייסטיק געווען פארשפארט אין געטא, א טריט פארויס, צו א נייער ביז דאן, פאר יידן אומבאקאנטער וועלט.

ער האט זיך באקאנט מיט די שאפונגען פון די גרויסע יידישע גייסטער אין מיטלאלטער אין אראבישען אריגינאל, וועלנדיק זיי קענען פון מקור.

איין ספר זיינס „בית מדות", האט רעצענזירט וואלפסאן אין „המאסף", (תק"ן ז"ז קע"ז — קפ"ו).

מרגלית האט געהאט פארפירט א פאלעמיק מיט נפתלי הערץ שלעזינגער, וועלכער איז אין 1797 ארויס מיט א חבור „שאלת חכם", און באקעמפט די תיכף־דיקע קבורה ביי יידן.

הרב מרגלית האט זיך לאנג נישט געהאלטן אויפן כסא הרבנות אין א שטאט, הויפטזעכלעך, וויל ער האט נישט געקענט שלום מאכן מיט די פירונגען פון די קהל פארזארגער. דערפאר האט זיין כסא הרבנות געוואנדערט איבער שטעט און שטעטלעך. ער איז געווען רב אין פלאצק, באדזאנאוו, בוסנאוו, שעברעשין, לעסל און פראנקפורט ביים אדער.

טאקע, וויל ער איז געווען אין נאנטן קאנטאקט מיט די קהל־פארזארגער און זיך צוגעקוקט צו זייער פירונג, האט זיין חוש פאר ערעכטיקייט, רעבעלירט קעגן די קהלשע תקיפים און ער פלעגט ארויסטרעטן מיט שארפע רייד קעגן זיי אין זיינע דרשות.

זיי טראכטן — זאגט ער — נאר וועגן זייערע אינטערעסן. זייער גאנצער מאכט נוצן זיי אויס אויף צו וואַרפן א שרעק אויפן צבור, — מיט זייערע שארפע ציינער, טוען זיי פרעסן די ארעמעלייט. פון זיך וואַרפן זיי אראפ דעם עול פון שטייערן און לייגן אלעס ארויף אויף די ארעמע. ווי נאר איינער באקומט מאכט אין האנט, ווערט ער א בקי אין אלע פאלשקייטן. די שטייערן פון די ארעמע זענען כפל כפלים וואס עס צאלט דער גביר. דער וואס דארף זיין דער היטער פון גערעכטיקייט, ווערט דער באשיצער פון רויבער און באנדיטן".

אין שוואַרצע פאַרבן שילדערט הרב מרגלית די ראָל וואָס עס שפּילן די פירער פון יידישן קהל. נישט קיין ווונדער וואָס ער האָט זיך נישט לאַנג געהאַלטן אַלס רב אין שטאָט. אין די אומשטענדן פון יענער צייט, וווּ דער רב איז געווען אָפּהענגיק פון די בעלי בתים, האָט זיך געפּאָדערט פיל מוט און קוראַזש, אַרויסצוטרעטן און זאָגן מוסר די קהלשע תקיפים.

ווי דער פאַרטרעטער פון דער פלאָצקער קהלה, האָט ער אָנטיילגענומען אין אסיפות פון עטלעכע קהלות, וועלכע זענען געווען אונטער דייטשער אקופּאַציע. די באַראַטונגען האָבן באהאַנדלט פראַגן פון גרויס וויכטיקייט פאַר די אָנטיילנעמנדע קהלות אין דער באַראַטונג, ווי עס איז געווען די פראַגע פון „טאַקסע" און די פראַגע פון אַרייַנציען יידן אין מיליטער.

מרגלית, אַיידער ער איז געוואָרן רב אין פלאָצק, איז געזעסן אויף כסא הרבנות אין שטעטל באָדזאָנאָוו, נעבן פלאָצק (1782).

ער האָט באַוויזן אָנשרייבן ניין ספרים אויף פאַרשידענע געביטן, ווי: פילאָזאָפיע, קריטיק איבער מענדעלסאָנס „יערוזאלעם", אַ ספר וועגן סטיל און פארם און אַ קאָלעקציע פון פּאָעמען איבער דאגמאַטישע, גראַמאַטיקאָלישע און רעליגיעזע פראַגן. ער איז אָן ספק, דער ערשטער מחבר ביי יידן צו שרייבן איבער נאַטור־וויסנשאַפט.

ר׳ שמואל בן עזריאל

צווישן די פלאצקער רבנים אין מיטן פון 18־טן יאָרהונדערט, איז געווען שמואל בן עזריאל, וועלכער איז פריער געווען רב אין סטרים און קוטנא. זיין פאָטער ר׳ עזריאל איז געווען רב אין לאנצבורג. ער האָט מחבר געווען צוויי ספרים: „חגורת שמואל" און „עמודי עולם". דאָס ערשטע איז דערשינען אין פראַנקפורט ד׳אדער 1772 און „עמודי עולם" אין בערלין 1741. הסכמות אויף „חגורת שמואל" פון פאַרשידענע רבנים צ. א. אויך פון גאון ר׳ גרשון פולי״ק, ניקעלסבורגער רב, — זענען פאַרברענט געוואָרן בעת אַ גרויסער שרפה אין תקל״א. אַנדערע הסכמות אויף זיינע ספרים זענען פאַרניכטעט געוואָרן אין צייט פון אויפשטאַנד אין פּוילן, וועו ס׳האָט געהערשט אונאָרדנונג און כאַאָס. דער ספר איז דערשינען מיט דער הילף פון דוד, דעם זון פון ר׳ יהודה לייב קוניץ פון פראַנקפורט א״א און פון זיין פרוי, וועלכע האָבן אים געהאָלפן אָפדרוקן דעם ספר.

זיין ספר „עמודי־עולם" ענטהאַלט אינטערעסאַנטן מאַטעריאַל וועגן אַ בלוט בלבול אין פויזן, צוליב וועלכן ער האָט געמוזט אַנטלויפן צו

ראַטעווען זיין לעבן. אין דער הקדמה ווידמעט ער דאָס ספר צו די צוויי אומגעקומענע אויף קדוש השם אין דעם בלוט־בלבול. געדרוקט איז דאָס ספר אין 1741 אין בערלין, אין דער דרוקערייַ פון אהרון בן משה רופא.

דער בלבול איז פאַרגעקומען ערב ראש־השנה אין פּויזן (תצו"ל). אַ האַלב מייל פון דער שטאָט איז געפונען געוואָרן טויט אַ קריסטלעך קינד. האָבן די קריסטן געמומען און געמאַכט לעכער אין זיין קערפּער און אַרויסגעלאָזן אַ בלבול, אַז יידן האָבן עס געטאָן, כדי צו פאַרברויכן קריסטלעך בלוט. פּאליציי איז געקומען אין יידישן געטאָ און אַרעסטירט דעם רב ר' אריה לייב און דעם שתדלן ר' יעקב. די באַאַמטע האָבן אַנגעהויבן פּיניקן די צוויי אַרעסטירטע. מ'האָט זיי אַפּגעשוירן די האָר פון קאָפּ, פון בארד און פון גאַנצן קערפּער, כדי — ווי די קריסטן האָבן געגלויבט — זיי זאָלן נישט קענען טאָן „כשוף" דערמיט און נישט פילן די וויטאָגן פון די פּיניקונגען. דער רב ר' אריה לייב האָט זיך געבעטן ביי די פּיניקער, מ'זאָל אים פּיניקן לענגער ווי געפּלאַנט דורך זיי, אַבי מ'זאָל אים נישט אָפּשערן די בארד. זיין געבעט האָט נישט געהאָלפן. די זעלבע נאַכט האָט מען אַרעסטירט נאָך 5 יידן פון די אַנגעזעענע אין דער קהלה. וועז די יידישע באַפעלקערונג האָט דערזען די גרעסאַר פאַר זייערע לעבנס, זענען דריי פערטל פון דער יידישער באַפעלקערונג, אַנטלאָפן ווו די אויגן האָבן זיי געטראָגן. צווישן די אַנטלאָפנדע, איז אויך געווען דער מחבר פון „עמודי־עולם". ער האָט באַשלאָסן אַנטלויפן קיין לאַנצבורג אין דער נייַמאַרק פראָווינץ, ווו זיין פאַטער איז אַמאָל געווען רב.

קומענדיק צום שטאָט־טויער, קומט אים אַנטקעגן דער שטאָט־שומר און זאָגט אים אַז ער האָט אַ באַפעל נישט אַרייַנצולאָזן קיין ייד אין שטאָט אַריין. ר' שמואל האָט אים אָנגעהויבן בעטן מיט תחנונים, ער זאָל אים לאָזן ראַטעווען זיין לעבן און ער האָט אים אויסגעגעבן דאָס גאַנצע געלט וואָס ער האָט געהאַט. דער שומר, אויפן אַנבליק פון געלט, איז וויכער געוואָרן און אים אַרייַנגעלאָזן אין שטאָט אַריין. שפּעטער, איז ר' שמואל געווויר געוואָרן פון די שרעקלעכע ענויים וואָס מ'האָט געטאָן צו די צוויי יידן. ער שילדערט וואָס די צוויי אומגליקלעכע יידן האָבן אַדורכגעמאַכט ביז זייער נשמה איז אויסגעגאַנגען פון יסורים, על קדוש־השם:

„הבשורה רעה שמעתי שהיו מעניין ומייסרין את הרב הדרשן. וקודם הענוי בחר לו מהשופט חצי שעה להתבודד ולהתוודות על עוונותיו. כי ירא לנפשו פן ואולי בעת הענוי תצא נשמתו. ובעת הענויי היו כופין את השתדלן להיות עומד

אצלו ונרות קלועים דלקו בידיו, כדי שיראה מה שיעשו לו אחריו בדינו, ופן ואולי מחמת אימת חרדת המות היה נסוג אחור מהאמת והאמונה. והארי׳ נוהם וגנותי גנת וילולי יליל בקול תרועה ושברים וקולו לא ישמע, רק שפתותיו נעות בתפילה ובוודויים. ולאחר סיום וגמר הענוי היה שוכב ודומם כאיש נרדם. ואחר זה היו מענין ומייסרין את השתדלן, וקולו קול יעקב נשמע ברחובות ובשווקים. ויאמר יעקב להשופטים בזה הלשון: הלא אתם בידכם רק להיות שולט ומושל בגופי, אבל נשמת רוח חיים תצא ותהא צרורה בצרור החיים. ואתם תורידו לבאר שחת בנקמת אל ארך אפים. והנה תרי קדושים קידשו שמו הגדול לעיני כל העמים, ומאסו בגופם ונפשם״.

דער תליון וואָס האָט זיי געפּיניקט — דערציילט ר׳ שמואל — האָט שפּעטער געהאָט אַ מיאוסן סוף. ער איז דערטרונקען געוואָרן אין טייך.

אין יאָר ת״ק, איז דערשינען אַ באַשלוס פון קאַנצלער, אין דעם ענין פון בלוט־בלבול. ער האָט באַפוילן, אַז די יידן זאָלן צושטעלן 9 פריצים. פון צווישן די ניין, זאָלן זעקס פריצים שווערן, אין דער אַנוועזנהייט פון די איבעריקע, אַז די באַשולדיקטע יידן זענען אומשולדיק. אויך די אַרעסטירטע יידן זאָלן שווערן, אַנגעטוענע אין טלית און קיטל, אַז זיי האָבן נישט קיין שייכות צו דער באַשולדיקונג קעגן זיי.

דערמיט זענען זיי באַפרייט געוואָרן.

אין דער צייט פון בלוט־בלבול, האָבן פּויזנער יידן געשיקט דעם אַנגעזעענעם שתדלן וואָלף רופא צום פּוילישן קעניג, ער זאָל זיך ביי אים משתדל זיין צו באַפרייען די יידן פון דעם בלבול קעגן זיי. אויפן וועג צוריק אַהיים, איז וואָלף רופא געוואָרן געוואָרנט, זיך נישט צוריקקערן אַהיים, ווייל זיין לעבן איז אין געפאַר. ער איז דעריבער אַוועק קיין בערלין. דער זעלבער וואָלף רופא, האָט שפּעטער געהאָלפן ר׳ שמואל׳ן אָפּדרוקן זיין „עמודי־עולם״.

ר׳ שמואל בן עזריאל איז פריער געוואָרן רב אין שטרין, אין 1739, שפּעטער האָט ער געלעבט אין קוטנע, און צום סוף פון זיין לעבן, איז ער געוואָרן רב אין פלאצק. אין די יונגע יאָרן זיינע, האָט ער אויך געלערנט אין אַמסטערדאַם. דער סאכאטשעווער רב ר׳ פנחס כ״ץ, איז געווען זיין מחותן. ער איז געשטאָרבן אין יאָר 1772.

הרב ר׳ אריה לייב צונץ (ר׳ לייבעלע חריף)

ר׳ אריה לייב צונץ, איז געבוירן געוואָרן אין 1768 אין פינטשעוו. (לויט שאַצקי, איז ער געבוירן געוואָרן אין 1773, לויט אַנדערע מקורות אין 1798), זיין פאָטער איז געווען אַ ברודערן־זון פון באַרימטן ר׳ יונתן אייבעשיץ.

אַלס קינד, האָט ער אַרויסגעוויזן גאונישע פעאיקייטן און גאַנץ פרי אָנגעהויבן מחבר צו זיין ספרים.

דאָס ספר „יעלת חן״ וואָס איז דערשינען אין 1793 אין פּראָגע, האָט ער אָנגעשריבן אין זיין קינדהייט. אין דער הקדמה צום ספר „גט מקושר״, שרייבט ר׳ אריה לייב וועגן „יעלת חן״, — „שחברתי בילדותי״. דעם ספר „טיב גיטין״, וואָס איז דערשינען אין וואַרשע אין 1812, האָט ער אָנגעשריבן אין עלטער פון 18 יאָר.

צוליב זיין גאונות אין לערנען, האָט מען אים גערופן „ר׳ לייבעלע חריף״.

נאָך דעם ווי הרב מרגלית האָט אויפגעגעבן דאָס כסא הרבנות אין פלאָצק, איז ר׳ אריה לייב צונץ געוואָרן פלאָצקער רב אין עלטער פון דרייסיק יאָר, און געווען אומעטום באַקאַנט אַלס „פלאָצקער רב״. אין אַלע זיינע ספרים, ווערט ער אויפן שער־בלאַט באַצייכנט אַלס פלאָצקער רב. ער איז געווען איבער צען יאָר אויפן פלאָצקער כסא הרבנות, שפּעטער איז ער אַ צייט געווען רב אין פּראָגע, נאָכער אויפגעגעבן דאָס רבנות, און זיך באַזעצט אין וואַרשע ווו ער איז געווען זער געשעצט אַלס אויטאָריטעט אין תלמוד. ער האָט זיך געווידמעט דאָס שרייבן זיינע ספרים ביזן לעצטן טאָג פון זיין לעבן, אָבער נאָר אַ טייל פון זיינע חבורים, האָט ער באַווירן אָפּצודרוקן. פיל פון די תקנות וואָס ער האָט געשריבן, זענען געוואָרן אָפּגעהיט אין אַ טייל קהלות אין פּוילן.

צווישן זיינע תלמידים איז אויך געווען ר׳ אברהמעלע טשעכאנאווער און דער ערשטער גערער רבי ר׳ יצחק מאיר. דער זעלבער גערער רבי ר׳ איטשע מאיר אַלטער האָט געהאַלפן, נאָך ר׳ אריה לייבס טויט, אַרויסגעבן צונץ׳ס ספר „משיבת נפש״, וואָס איז דערשינען אין יאָר 1849.

ער איז געווען אַ שפּעטערישער מחבר. ער האָט אָנגעשריבן בערך 25 ספרים, הונדערטער זייטן יעדער חבור. טייל זענען שפּעטער דערשינען אין עטלעכע אויפלאגעס.

דער מחבר פון „שם הגדולים החדש״ שרייבט, אַז ר׳ אריה לייב צונץ האָט צוגעזאָגט אויף זיין טויטן־בעט צו זיין אַ מליץ אין הימל פאַר די מענשן וואָס וועלען אָפּדרוקן זיינע ספרים. דאָס האָט געהאָלפן, אַז

זיינע חבורים זאָלן זען די ליכטיקע שיין. אויף זיין מצבה ליינען מיר: „פה נטמן הרב מ״ו אריה לייב ב״ר משה ז״ל מחבר ספר גט מקושר ושאר ספרים אשר כבר באו לדפוס ושאר ספרים כתיבת־יד כמבואר בהקדמת ספר ברכת השיר. ומי שישתדל בהדפסתן יהי׳ לו המחבר למליץ אם יהי׳ לו זכות. נפטר ביום ג׳ אייר תקצ״ג לפ״ק תנצב״ה״.

דערדאָזיקער צוזאָג זיינער האָט געווירקט, אַז זיינע ספרים זאָלן ווערן אָפּגעדרוקט. אין „קומץ המנחה״ וואָס איז דערשינען אין בילגאריי אין 1910, שרייבט אין דער הקדמה דער פּראָגער רב ר׳ ישעיה מושקאט: „כל איש אשר יתעסק להביא לבית הדפוס חידושיו, יהיה לו למליץ למלט נפשו מפגעי הזמן. ושמעתי כי נבחנו דבריו״.

אַזוי איז דערשינען „גרש ירחים״ אין וואַרשע, דורך זיינע פאַרערער יידל טאָקער און ישראל מאיר לינדעשטאט, אַ יאָר נאָך זיין טויט אין 1869, — „שמחת יום טוב״ דורך אליקום געצל אין וואַרשע אין 1881, — „חידושי מהרא״ל״ אין 1884, — יין המשמח״ אין 1889 א. אַ. וו.

דער ספר „גט מקושר וטיב גיטין״ איז צוערשט דערשינען אין תקע״ב, אַ צווייטע אויפלאגע איז אַרויס אין תרצ״ב, 120 יאָר שפּעטער, נאָכדעם ווי די ערשטע אויפלאגע איז געוואָרן אַ יקר המציאות. דער אַרויסגעבער פון „גט מקושר וטיב גיטין״ ר׳ חיים יעקב נפתלי פון וואַרשע, האָט געהאַט שוועריקייטן ביים דרוקן דאָס ספר. אין דער הקדמה צום ספר באַקלאָגט ער זיך, אַז נאָכדעם ווי 64 זייטן זענען שוין געווען אָפּגעדרוקט, זענען די מאַטריצן געוואָרן צוגעגנבעט, און אין דער כאַטישער מלחמה־צייט פאַרלוירן געגאַנגען. אָבער טראָץ די שוועריקייטן, איז דאָס ספר פון גרויסן פאַרנעם דערשינען אין 1931.

אַ אַנדער ספר „טיב קדושין״ וואָס איז דערשינען אין 1856, איז געבראַכט געוואָרן צום דרוק מיט דער הילף פון אַ קרובה פון ר׳ אריה לייב, די פרוי אסתר, וועלכע איז געווען אַן׳אלמנה פון גאון ר׳ חיים.

דאָס ספר „שאלות ותשובות מהרא״ל״, איז דערשינען מיט דער הילף פון מרדכי גלאָס, אַ פרנס פון דער קהלה אין וואַרשע, — אין יאָר 1890.

ר׳ אריה לייב צונץ, איז געשטאָרבן אין 1833 אין עלטער פון 65 יאָר.

ער האָט מחבר געווען פאָלגענדע ספרים:

יעלת חן (פּראָגע, 1793), הספדא (וויען, 1793), טיב גיטין (וואַרשע, 1812), גט מקושר (וואַרשע, 1812), טיב חליצה (וואַרשע, 1848), משיבת נפש ח׳ א׳ (וואַרשע, 1849), טיב קידושין (וואַרשע, 1856), גרש ירחים, (וואַרשע, 1869), מעיני חכמה (ערשטע אויפלאגע — וואַרשע, 1875), מקצוע בתורה (פּיעטריקאוו, 1878), שמחת יום־טוב (וואַרשע, 1881), חדושי

מהרא"ל (וואַרשע, 1884), אילת אהבים (וואַרשע, 1888), יין המשמח על ש"ע (וואַרשע, 1889), שו"ת מהרא"ל (וואַרשע, 1889), מעיני חכמה 2־טע אויפלאגע, וואַרשע, 1895), משיבת נפש חלק ב' (פיעטריקאוו, 1900), קומץ המנחה (בילגאריי, 1910), גט מקושר וטיב גיטין (וואַרשע, 1931), מלא עומר על התורה, ברכת השיר על הגדה, גור אריה, פני אריה ליקוטי הש"ס — ג' חלקים, מגן אלף, חידושי הלכות.

ד"ר פיליפ לובעלסקי און דער פוילישער אויפשטאַנד

די צעטיילונג פון פוילן איז פאַרגעקומען אין 1772, צווישן רוסלאַנד, פרייסען און עסטרייך. ביים פוילישן פאָלק האָט אָבער כסדר געלעבט די האָפענונג, פאַר דער ווידעראויפריכטונג פון זייער מלוכה׳שער זעלבסטשטענדיקייט. דער דראַנג צו נאַציאָנאַלער פרייהייט האָט ענערטעוועט אין פוילישן פאָלק און די מאַסן האָבן זיך געגרייט אַראָפצוואַרפן דעם אָקופאַנטישן יאָך. אין קאַמף פאַר באַפרייונג, האָבן געזומען אַ העפטיקן אָנטייל די פוילישע יידן.

טראָץ דעם, וואָס זיי האָבן געשטיצט מיט געלט און זיך אַליין באַטייליקט אין די שלאַכטן פאַר פוילנס פרייהייט, — האָט דער פוילישער המון דורכגעפירט פאָגראָמען אויף יידן און ראַבירט זייערע געשעפטן.

די רעוואָלוציאָנערע רעגירונג האָט געוואָלט געווינען די שטיצע פון די יידן. אין איר אויפרוף „צו די ברידער יידן", זאָגן זיי: „ווי ברידער פון אייַן ערד, פאַרזיכערן מיר אייך מענשן־רעכט". צי די פּאָליאַקן האָבן אויך געמיינט מקיים צו זיין זייער צוזאָג, איז אַ אַנדער ענין. יידן האָבן יעדנפאַלס, קיינמאָל נישט געטרויט די פּאָליאַקן, וועלכע האָבן, דור נאָך דור, אַרויסגעוויזן זייער בלינדע שנאה צו די פוילישע יידן. די יידן האָבן אָבער פאַרשטאַנען, אַז דאָס גיט זיי די געלעגנהייט צו קעמפן פאַר גלייכע רעכט. עס האָבן זיך אויך געפונען פוילישע יידן, וועלכע האָבן שארף געקעמפט פאַר פוילישׂ־יידישער פאַרבריידערונג, אין דער צייט פון אויפשטאַנד פאַר פוילנס אומאָפּהענגיקייט און זיי האָבן געשטויסן אייַנצופירן דעם למוד פון דער פוילישער שפראַך אין די חדרים און תלמוד־תורות.

טייל פוילישע היסטאָריקער, האָבן געהאַלטן פאַר אַ פעלער דעם אויפשטאַנד פון 1831, וויַיל ס׳איז פון אַנהויב געווען פאַראורטיילט צו אַ נידערלאַגע. זיי האָבן געוואָרפן די שולד אויף די מאַסאנען, וואָס לויט זייערע רייד, האָבן יידן דאַרט אויסגעאיבט דעם גרעסטן אייַנפלוס. פאַקטיש, איז עס געווען אַ בלבול אויף יידן, וועמען זיי האָבן געזומען ווי אַ שעיר לעזאזל, צו זייערע מפלות.

טראָץ דעם פּוילישן אַנטיסעמיטיזם, האָבן יידן געגומען אַקטיוון אַנטייל אין קאַמף. אין אַנ׳אויפרוף צו די יידן וואָס האָט אַרויסגעגעבן יאָסל בערקאָוויטש, דער זון פון באַרימטן יידישן פרייהייט־קעמפער צוזאַמען מיט קאשציושקאָן, בערעק יאסעלעוויטש, — רופט ער די יידן, „צו פאַרגעסן וואָס די פּאָליאַקן האָבן אונז אָנגעטאָן צרות און זיי זאָלן זיך פאַרזאַמלען אונטער דער פרייהייט־פאָן". עס האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין בערקאָוויטשער אָפּטיילונג 130 פריוויליקע, צווישן זיי שילער פון רבנים־סעמינאַר און יידישע סטודענטן פון הויכשולן. מיט ענטוזיאַזם האָבן זיי געקעמפט פאַר פוילנס פרייהייט און אַרויסגעווינען גרויס העלדישקייט אין די שלאַכטן. זיי האָבן געוווסט, אַז עס איז אויך דער קאַמף פאַר מענשלעכע און בירגערלעכע רעכט פון די יידן אין פוילן. „מיר וועלן — זאָגט זיך אין אַנ׳אויפרוף פון די יידן — דינען דאָס לאַנד מיט אונזערע גופים און ניט נאָר מיט אונזער געלט".

אין יאָר 1843 האָבן יידן צוזאַמענגעשטעלט 1,1% פון דער אַלגעמיינער באָפעלקערונג, ציילנדיק איבער אַ האַלבן מיליאָן נפשות. אין 1862, זענען זיי געווען 12,6% פון דער באָפעלקערונג אין לאַנד, ציילנדיק נאָנט צו 600 טויזנט נפשות. זיי זענען געווען איינגעוואָרצלט אין לאַנד לאַנגע יאָרהונדערטער. ווי אַ באַוויזן, איז דער יידישער ישוב אין פלאצק, וועלכער האָט שוין עקזיסטירט אין 1237.

אין די פרייהייטס־שלאַכטן, האָבן יידן אויך באַקומען די העכסטע אויסצייכנונגען.

דער פריער דערמאָנטער יאָסל בערקאָוויטש, האָט זיך אָנגעשלאָסן אין נאָפּאָלעאָנס אַרמיי קעגן רוסלאַנד און געוואָרן פאַרוווּנדעט זעכצן מאָל. באַקומען אַ גאָלדענעם און אַ זילבערנעם מעדאַל. נאָך נאָפּאָלעאָנס מפלה, איז ער אַוועק קיין אויסלאַנד און געדינט אין פוילישע לעגיאָנען אין דער פרעמד. צוריקקומענדיק קיין פוילן, האָט ער באַקומען אַ פּאָסטן אַלס וואַלד־אויפזעער אַרום פלאצק. שפּעטער, איז ער פון די פּאָליאַקן געוואָרן באַשולדיקט אין מיסברויכן רעגירונגס־געלטער, פאַרקויפּנדיק אויף זיין אייגענער האָנט, האָלץ פון רעגירונגס־וועלדער. ער האָט געזאָלט געמשפט ווערן אין פלאצק אין 1830. דער אויפשטאַנד אין נאָוועמבער 1830, האָט געבראַכט אַ נייע וועגדונג אין זיין פראָצעס. דער משפט איז בטל געוואָרן אין פלאצק, צוליב מאַנגל אין באַוויזן. טראָץ זיינע העלדישקייטן, האָט יאָסל בערקאָוויטש נישט אַרויסגערופן צו זיך דעם רעספּעקט און אָנזעען וואָס ס׳האָט געהאָט זיין באַרימטער פאָטער בערעק יאָסעלעוויטש.

אַ גרויסן אינטערעס אין פוילנס פרייהייט, האָבן אין יידישע קרייזן

אויך געהאַט חסידישע יידן. וואַרשעווער רבנים האָבן באַשטימט אַ טאָג פון פאַסטן פאַר חורבן ירושלים און פאַר ראַטעווען דאָס נייע פאָטערלאַנד פוילן. טייל זענען אַוועק אָזוי וויט אין אויסדריקן זייער פאָטריאָטיזם, אַז זיי האָבן אָפּגעשוירן זייערע בערד און זיך געגומען קליידן אייראָפּעאיש. דאָס האָט אַרויסגערופן אַ פראָטעסט מצד די פרומע.

דער קאָצקער רבי מנחם מענדל, און זיין תלמיד איטשע מאיר פון גער און דער זשיכלינער רבי ר׳ שמואל אבא, האָבן זיך געשטעלט אויף דער זייט פון די אויפשטענדלער — צוליב זייער האָס צום צאַרישן רעזשים, וואָס האָט פאַרפאָלגט ר׳ ישראל ריזשינער.

אַ זון פון ר׳ יאנקעלע נאשעלסקער און אייניקל פון פלאצקער עלוי דעם רבין ר׳ אברהמעלע טשעכאנאווער, וועלכער איז געווארן אַנ׳איידים צום פלאצקער גביר ר׳ דן לאנדוי, — דער ראספשער רב ר׳ חיים מענדל לאנדוי, איז געווארן פאַרמסרט צו דער רוסישער מאַכט, פאַר העלפן די פוילישע פאָווסטאַנצעס אין יאָר 1863. ער איז דערפאַר, דורך דער מאַכט, געווארן אַרויסגעשיקט פון שטאָט און פאַרלוירן די דאָרטיקע רבנות־שטעלע. (אגב, זיינע לאנדוי, דער באַרימטער יידישער דיכטער פון פלאצק, איז אַ אור־אור־אייניקל פון ר׳ אברהם טשעכאנאווער).

אין יאָרטאָג פון די קאשציושקא קאַמפן, האָבן פוילישע פאָטריאָטן אינגעאָרדנט אין די קירכן פאַרזאַמלונגען, אין וועלכע ס׳האָבן אויך אַנטייל גענומען אַ סך יידישע יוגנטלעכע. דאָרט האָט מען געהאַלטן פאָטריאָטישע רעדעס און געזונגען לידער וואָס רופן צו פרייהייט. אַ כאַראַקטעריסטישער פאַל איז געווען, ווען אַ פאָטראָל־אָפּיציר, האָט זיך געוואַנדן צום יידישן יוגנטלעכן לובעלסקי, און אים דערקלערט די פאַראַרדנונג פון געגנראַל כראַבאָוו, אַז אויב ער האָט נישט געזונגען אין קירך פאָטריאָטישע לידער, וואָס איז פאַרבאָטן, — מעג ער פריי פאַרלאָזן דעם פלאַץ. דערויף האָט אים לובעלסקי שטאָלץ געענטפערט: איך האָב געזונגען און דעם פלאַץ וועל איך נישט פאַרלאָזן.

אויף די פויליש־יידישע באַציונגען, וואַרפט אַ ליכט, דער עפּיזאָד אין 1768: ס׳איז דעמאָלסט אַנטלאָפן פון די קאזאקן, דער מאַרשאַלעק פון וויעשגראדער קרייז און פירער פון די קאָנפעדעראַנטן סאוא צאלינסקי. עס האָבן זיך מיט אים אינטערעסירט די פלאצקער יידן און אים אויסבאַהאַלטן אין דער מקוה. (אין די מקורות ווערט עס באַצייכנט: כשרער ברונעם Studnia Koszerna) שפּעטער, האָבן זיי אים פאַרשטעלט פאַר אַ קראַנקן און אים געהאַלטן אין פלאצקער יידישן שפּיטאָל. פון דאָרטן, אויס מורא מ׳זאָל נישט קומען אויף זיינע שפּורן, האָבן יידן אים איבער־געפּירט אין בית־המדרש, פאַרשטעלט פאַר אַ ייד וואָס לערנט און דאָוונט.

נאָך אַ געווייסע צייט, איז אים געלונגען, מיט יידישער הילף, צו אַנטלויפן פון שטאָט, פֿאַרשטעלט אַלס בעל־עגלה.

אַ אינטערעסאַנטע פֿערזענלעכקייט, קריגס־העלד, טוער פֿאַר יידיש־פוילישער פֿאַרברידערונג און משכיל, איז געווען ד״ר פיליפּ לובעלסקי. ער האָט דעם גרעסטן טייל פון זיינע יאָרן, אַרום זעכציק יאָר, געלעבט אין פלאצק און געשטאַרבן דאָרט אין טיפן עלטער פון 99 יאָר.

ער איז געבוירן געווארן אין 1780 אין לובלין, — דערפֿאַר איז זיין נאָמען לובעלסקי. אין יאָר 1805, איז ער אַריינגעטראָטן אין וויבער אוניווערסיטעט, און שטודירט אויפן מעדיצינישן פֿאַקולטעט, ווו ער האָט פֿאַרענדיקט אַלס כירורג. פּירשט יוזף פֿאַניאַטאָווסקי, דער קריגס־מיניסטער, האָט אים באַשטימט פֿאַר סאַניטאַרישן לייטער אין פּוילישן מיליטער. שפּעטער, האָט ער זיך אָנגעשלאָסן אַלס מיליטערישער דאָקטאָר אין נאַפּאָלעאָנס אַרמיי און אָנטייל גענומען אין אַ ריי מלחמות. אין דעם פעלקער־שלאַכט נעבן לייפּציג אין 1813, איז ער פֿאַרוווונדעט געווארן, און צווייַ וואָכן שפּעטער, איז ער ווידער געווען אויפן שלאַכט־פעלד. פֿאַר זיין העלדישקייט האָט ער באַקומען, פון נאַפּאָלעאָנען דעם דריטן אין 1867, דעם קרייץ פון ערן־לעגיאָן און דעם מעדאַל ״הייליקע העלענא״, און לויט אַ בריוו פון קייסער פון 11־טן נאָוועמבער 1867, אויך אַ יערלעכע פענסיע פון 600 פראַנק. ער דינט אויך ווי אַ מיליטערישער דאָקטאָר אין פראַנקרייך, שפּעטער קערט ער זיך צוריק קיין פּוילן און באַזעצט זיך אין פלאצק. אין 1821 ווערט ער באַשטימט דורך פירשט קאָנסטאַנטין, פֿאַר דאָקטאָר פון 2־טן פוס־גייער לעגיאָן. דעם 25־טן סעפּטעמבער 1823, ווערט ער פֿאַרגעשטעלט דורך גענעראַל קראשינסקי, פֿאַר דעם פּרינץ קאָנסטאַנטין, וועלכער דריקט אים אויס אַנערקענונג פֿאַר זיינע גרויסע פֿאַרדינסטן, — אין דער אַנווועזנהייט פון גאַנצן לעגיאָן.

וועז ס׳איז אויסגעבראָכן דער אויפֿשטאַנד, מעלדעט ער זיך פרייוויליק און ווערט באַשטימט פֿאַר הויפּט־מיליטערישן דאָקטאָר. נאָכן דורכפֿאַל פון אויפֿשטאַנד, פֿאַרט ער צוריק קיין פלאצק און בלייבט דאָרט ביז 1840. ער ווויינט שפּעטער עטלעכע יאָר אין ווארשע. אין 1843, באַקומט ער פון פּרעפּעקט פּאַשקעוויטש די רעכט צו ווויינען אויף שוויענטאיערסקא גאַס אין ווארשע. ווו ס׳איז יידן פֿאַרבאָטן צו ווויינען. טראָץ זייַנע פֿאַרדינסטן און גרויסע אויסצייכנונגען, טראָץ זיין גרויסן אָנזעען, האָט ער נישט באַקומען בירגערלעכע רעכט ביז ערשט אין 1852. אין פּעריאָד פון קרימער קריג, אַרבעט ער אין רוסישע מיליטערישע שפּיטעלער און ער באַקומט דאָרט אַ הויכע אויסצייכנונג. נאָך דער מלחמה, פֿאַרט ער צוריק קיין פלאצק.

דעם 15־טן מאי 1858, וועגדעט זיך ד״ר לובעלסקי מיט אַ ביטע צום קייסער אלעקסאַנדער דעם צווייטן, צו געבן אים און זיינע קינדער, דעם סטאַטוס פון אַ נאַבעלן און אויך דאָס רעכט צו באַזיצן אומבאַוועגלעך אייגנטום אין שטאָט אָדער דאָרף אין פוילן, און די רעכט צו באַזעצן 25 יידישע פאַמיליעס אויף יעדן אייגנטום וואָס ער וועט בויען. זיין ביטע איז געווען איבערגעשיקט צו די אויטאָריטעטן אין וואַרשע, מיט דער באַמערקונג, אַז דער קייסער איז מסכים צו געבן אים די רעכט פון באַזיצן אומבאַוועגלעך אייגנטום. די פראָגע פון געבן אים דעם סטאַטוס פון אַ נאַבל־מאַן זאָל דעצידירט ווערן שפּעטער. פון אָנהויב, האָבן די רעגירונגס־אַרגאַנען אין פוילן, זיך קעגנגעשטעלט צו געבן אים די אויבנדערמאַנטע רעכט. נאָך אַ שקלא וטריא, האָט דער קייסער באַפוילן דעם רעגירונגס־סעקרעטאַר, צו לאָזן וויסן דעם 24־טן יוני, דעם אַדמיניסטראַציע־ראַט אין וואַרשע, אַז עס איז דעם קייסערס ווילן, אַז דער חשובער בירגער ד״ר לובעלסקי, זאָל באַקומען די רעכט צו קויפן אומבאַוועגלעך אייגנטום אין שטאָט און אין דאָרף, אָן דער פליכט צו באַזעצן אויף זיין באָדן 25 יידישע משפחות, און די רעכט צו לאָזן ירשענען זיין אייגנטום צו זיינע דורות נאָך אים.

דער אַדמיניסטראַציע־ראַט האָט געמוזט נאָכגעבן דעם ווילן פון קייסער. וועלנדיק אָבער, נישט מותר זיין פון זייער אַנטיסעמיטיזם, האָבן זיי צוגעגעבן אַנ׳אַמענדמענט צו זייער רעכט, וואָס לייגט אַרויף אויף אים אַלע איבעריקע פאַרבאָטן, פון וועלכע יידן האָבן געליטן, ספּעציעל דעם געזעץ, וואָס פאַרבאָט יידן צו ווינען נענטער פון 3 מייל פון דער פרייסישער און עסטרייכישער גרענעץ.

ד״ר לובעלסקי האָט אויסגעלעבט זיינע יאָרן, פראַקטיצירנדיק אַלס דאָקטאָר אין פלאצק, — אין טיפן עלטער פון 99 יאָר. ער איז געשטאָרבן אין פעברואַר 1879.

ד״ר לובעלסקי, איז נישט געווען דער אייניציגער ייד פון פלאצק, וואָס האָט געקעמפט פאַר דער פרייהייט פון פוילן. צווישן אַנדערע, איז באַקאַנט דער נאָמען יעקב טשערובין, וועלכער איז געבוירן געווארן אין 1809 אין פלאצק און געדינט אין צייט פון אויפשטאַנד אין ערשטן אולאַנער לעגיאָן און אַנטיילגענומען אין די שלאַכטן פון 1831. נאָכן אונטערדריקן דעם אויפשטאַנד, איז ער געווארן פאַרשפאַרט אין פרייסישער געפאַנגנשאַפט אין גרודזשיאנדז. שפּעטער, האָט ער עמיגרירט און געלעבט אַלס אַרבעטער אין לאָנדאָן, וואו ער איז געשטאָרבן דעם 18־טן פעברואַר 1865.

אַ צווייטער פלאצקער ייד, אַקטיוויסט אַנטיילנעמער אין אויפשטאַנד, איז געווען קאַנראַד זילבערשטיין. אין דער „פאַווסטאַניע״ האָט אויך

אָנטיילגענומען דער בעל־עגלה איטשע משה קאפיטא. ער האָט זיך אויסגעצייכנט אין די קאַמפן און באַקומען אַ מעדאַל.

וועג דער רעוואָלט איז געוואָרן אונטערדריקט, זענען אויך פיל יידישע אויפשטענדלער געוואָרן פאַרשיקט קיין סיביר און זייער אייגנטום איז געוואָרן קאָנפיסקירט.

ר׳ אברהמעלע טשעכאָוואָער

צווישן די פוילישע צדיקים און „גוטע יידן", איז ר׳ אברהמעלע טשעכאָוואָער געווען אַ זעלטענער טיפ.

פאַרשידענע רביים האָבן זיך באַמיט אַרייַנצוקריגן ר׳ אברהמעלען פאַר זייערן אַ חסיד, וויסנדיק וואָס פאַר אַ למדן, עניו און בעל מקובל ער איז. אָבער ער האָט נישט געוואָלט פאַרן און האָבן אַ רבין. ער אַליין, איז אויך געווען ווייט פון האַלטן זיך פאַר אַ רבי און האָבן חסידים. אָבער דער עולם חסידים האָט זיך דערקענט אויף אים און שטאַרק געהאַלטן פון זיין הנהגה, פון זיין ארט דאַוונען און געגלויבט, אַז ער איז אַ בעל־מופת. אין אַלע עקן פוילן איז זיין נאָמען באַקאַנט געוואָרן, און מ׳האָט אָנגעהויבן קומען צו אים און מ׳האָט אים פאַרהייליקט. מיט זיין פשטות און ענייוות, האָט ער ערוועקט צו זיך דרך־ארץ, אפילו מצד די פאַרעקשנטע מתנגדים, און זיי האָבן זיך באַצויגן צו אים מיט רעספּעקט.

דער טשעכאָוואָער, וועמען מ׳האָט שפּעטער אויך געפרופן דער פּלאצקער עלוי, איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1785, אין שטעטל פאַרנעטשעווי ביי לענטשיץ, זיינע עלטערן זענען געווען פשוטע יידן. זיין זיידע איז אָבער געווען אַ גרויסער צדיק, מ׳האָט אים גערופן: ר׳ בעריש הגדול פון קוטנא.

וועגן דעם ר׳ בעריש, זענען צווישן יידן אַרומגעגאַנגען אויסטערלישע מעשיות. מ׳האָט אים געהאַלטן פאַר אַ „נסתר", און ער זאָל האָבן געשלאָפן פערציק יאָר אויף אַ שטיין, ביז דעם טאָג וואָס ער איז געשטאָרבן. איבערגעבנדיק די „נפלאות" וועגן ר׳ בערישן, האָט מען דערציילט, אַז ווען ר׳ יונתן אייבעשיץ האָט זיך אַמאָל געפרעגט אין הימל, ווער ס׳וועט זיין דער חבר זיינער אויף יענער וועלט, האָט מען אים אָנגעוויזן אויף ר׳ בעריש הגדול פון קוטנא...

י. ל. גרויבארד און זיין „ספר הזכרון" (פאַרלאָג „מסורה" תרפ״ו) שרייבט וועגן ר׳ אברהמלען: „ר׳ אברהם לאנדא היה למופת וילמד על הכלל, אחשוב כי לא יצא שמו בליטא, ואין יודעים מי הוא, והוא היה ראש גדולי פולין. והנני מדייק היטב באמרי, כי מסופק אני מאד, אם

בתקופתו, היה עוד למדן כמוהו בליטא. והוא לא הוציא כל ספר, וארבעים שנה לפני מותו חדל לכתוב דברי תורה, אף כי ישב בישיבה עד יומו האחרון, ואחרי מותו הדפיסו יורשיו איזו חוברות חידושיו".

אין פלאצק איז געווארן דערציילט צווישן די חסידים א מעשה וועגן ארענדאר ר' רפאל דאבזשינסקי:[1]

עס האט אים נישט געהאלפן. א גוטער טרונג בראנפן איז וויכטיקער ר' רפאל איז געווען א ייד א למדן, מיט א גוט יידיש האלץ פאר צדקה און מעשים טובים, ובפרט אנ'אפגעהיטענער ייד אין מצוות.

בעלי־עגלות און פוס־גייער, רביים און חסידים, וואס זענען געווען אויפן וועג קיין, און פון פלאצק, האבן זיך אפגעשטעלט אין זיין קרעטשמע, וואס האט געהאט אנ'אפענע טיר און א וואלמע היים פאר יעדן. ביי ר' רפאלן איז עס געווען א גליק צו האבן א יידן פאר אנ'אורח. צי מ'האט באצאלט, צי נישט, אלעמען האט ער אויפגענומען בסבר פנים יפות. מ'האט אים פשוט א טובה געטאן, אז מ'איז געווען זיין גאסט. אנ'אמתער מכניס אורחים.

יידן, און להבדיל גויים, האבן אים זייער ליב געהאט, פאר זיין גוט הארץ צו יעדן. דער גוי האט געהאלטן, אז אזא גוט ביסל משקה ווי ביי ר' רפאלן קריגט מען נישט אין ערגעץ. איז טאקע געווען די שפע אין זיין הויז.

אין דארף, וואו די קרעטשמע האט זיך געפונען, איז אנגעקומען א נייער גלח, א שונא ישראל און ער האט נישט געקענט צוקוקן ווי ר' רפאל איז אזוי חשוב ביי זיינע גויים אין דארף. האט ער געזוכט ר' רפאלן שלעכטס צו טאן און אנגערעדט די גויים אין קלויסטער, אז ס'איז א זינד צו קויפן ביי א יידן.

עס האט נישט געהאלפן. א גוטער טרונק בראנפן איז וויכטיקער ווי דעם גלח'ס ריידן. זיי האבן אפילו ר' רפאלן מער געגלויבט ווי דעם גלח.

אפילו ביים פריץ, האט דער גלח נישט געקענט פועלן, ער זאל נישט באנייען דעם קאנטראקט אויף דער קרעטשמע מיט ר' רפאלן.

האט זיך דער גלח דערוווסט, אז ערב פסח, פארקויפט ר' רפאל זיין חמץ צו א גוי פון דארף. איז דער גלח אוועק צום ערל און מיט אים אזוי לאנג אייניגעטענה'ט און אים צוגעזאגט געוויס שנאפס, ער זאל דעם חמץ נישט קויפן ביי ר' רפאלן.

דער ערל איז ענדלעך באשטאנען דערויף.

אין קירכע האט דער גלח געפרעדיקט, אז קיין קריסט זאל נישט דערוועגן קויפן דעם חמץ ביים ארענדאר.

1) ראמשטויין — א חסידישע מעשה

אַז ס׳איז געקומען ערב פּסח, איז ר׳ רפאל געבליבן אַן אַ גוי וואָס זאָל קויפן זײַן חמץ. דער ערל וואָס האָט אַלע יאָר געקויפט, האָט זיך אויסגאַהאַלטן, ער האָט זיך געשעמט וויזן זײַן פּנים פֿאַר ר׳ רפאלן.

זעט דאָך ר׳ רפאל אַז ס׳איז אַ גזר פון הימל. עפּנט ער אויף זײַן קרעטשמע און רופט אויס אויף פוילישׁ־לשון, כדי אַרומיקע פּויערים זאָלן הערן: איר זאָלט וויסן זײַן, אַז כ׳בין מפקיר אַלע חמצדיקע זאַכן. אַלץ איז הפקר און ווער ס׳וויל קען קומען און נעמען פֿראַנק און פֿרײַ...

אָפּגעזאָגט דאָס דאָזיקע, שפּאַנט ער אײַן זײַן פּערדל אין וועגעלע און פֿאָרט מיט זײַן וויַיב אַ צעפֿרידענער אין שטאָט אַריין און פֿראָווען דאָרט אַ פֿריילעכן פּסח, כדת וכדין.

די פּויערים האָבן זיך נישט צוגערירט צו זײַן בראנפן אין דער שענק. צו כאָפּן אַ טרונק בראנפן אומזיסט, — האָבן זיי שוין יאָ געווואָלט, נאָר ביים אַריינגאַנג אין דער קרעטשמע זענען געשטאַנען צוויי גרויסע שוואַרצע הינט מיט שצירענדע ציין, גרייט צו צעריסן יעדן וואָס וואָגט צוקומען נאָענט.

נאָך פּסח, האָט ר׳ רפאל הערנדיק די מעשה וועגן די הינט, געזען, אַז די זאָך איז נישט קיין פּשוטע. מסתּמא הימל־זאָכן אויף וועלכע מ׳פֿרעגט נישט קיין שאלות. ביי אים איז די סחורה זיינע חמץ, און מ׳טאָר נישט דערפון קיין הנאה האָבן. נעמט ער און עפּנט אויף די קראָנען פון די פּעסער און לאָזט די בראנפן אויסרינען אין גאַס אַריין. זיין יידענע האָט געמאַכט אַ געוואָלט און געפּועלט ביי אים, ער זאָל מיט איר פֿאָרן אין שטאָט און פרעגן אַ שאלה ביים רב.

דער פּלאצקער רב, אויסהערנדיק די געשיכטע, האָט געפּונען אַ היתר און דער בראנפן איז מותר בהנאה.

אויפן וועג אַהיים, מאַכט ר׳ רפאל זיין אייגענעם חשבון הנפש: אמת, די פּעסער בראנפן זענען זיין גאַנץ פֿאַרמעגן, אָן דעם איז ער אַ ייד אַן־אָרעמאַן. דעם רב׳ס פסק איז אָבער אַן־אויסגעפּשטלטער, איז ווי קען אַזאַ ייד ווי ער יוצא זיין אָן אַ ביסל מסירת־נפש פֿאַר אַ מצוה פון האָבן אַ כשרן פסח? ניין, ער וועט פון דעם בראנפן נישט נהנה זיין.

אַהיימקומנדיק, האָט ער שטילערהייט, די וויַיב זאָל נישט זען, אַרויסגעלאָזן דעם בראנפן פון די פּעסער וואָס איז געווענען אין גאַס אַריין, און די פּויערים זענען געלעגן אויף דער ערד און געלעקט פון דעם ביטערן טראָפן.

די וויַיב איז אָווען ווידער צום רב, ר׳ לייבעלע חריף, מיט אַ יללה: רבי! דאָס פֿאַרמעגן האָב איך פֿאַרלאָרן, קיין קינדער האָב איך נישט. וואָס וועט זיין מיין סוף?!

דער רב איז ממש ארויס פון די כלים, הערנדיק וואס ר׳ רפאל האט אפגעטאן. ער האט ארומגעשפרייזט איבערן צימער א צעקאכטער און לסוף געזאגט צו דער פרוי:

— ר׳ רפאל׳ס ווייב! פארט אהיים לחיים ולשלום. איך בין איך מבטיח אין זכות פון מיין תורה און אין זכות פון אייער מאגט מסירות פאר א מצוה, אז דאס יאר וועט איר געהאלפן ווערן מיט א זון, וואס וועט באלייכטן די יידישע וועלט מיט זיין תורה און צדקות.

און די ברכה פון פלאצקער רב, ר׳ אריה לייב צונץ, וועלכן מ׳האט אויך גערופן ר׳ לייבעלע חריף, איז מקוים געווארן. ביים פארפאלק איז געבוירן געווארן דער גאון און צדיק ר׳ אברהמעלע טשעכאנאווער.

ר׳ אברהמעלע האט נישט געלערנט אין א ישיבה, זיינע עלטערן, האבן אים נישט געשיקט אין א ישיבה. ער האט אבער געהאט א חשק צום לערנען און אנ׳׳אייזערנעם״ קאפ דערצו, — האט ער באקומען א נאמען, א דאנק זיין התמדה, פאר א גרויסן למדן.

זיין נאמען איז געווארן באקאנט וויט איבערן לאנד און קיין וווּנדער נישט וואס גבירים האבן זיך געריסן נאך דעם עלוי, צו באקומען אים פאר אנ׳איידעם.

אינטערעסאנט, ווי אזוי ס׳איז צושטאנד געקומען א שידוך, און ר׳ אברהמעלע איז געווארן א חתן:

אין פלאצק האט מען פיל געהערט וועגן דעם עלוי, האט א פלאצקער גביר געשיקט זיין איידעם ר׳ דן — וועלכער איז אליין אויך געווען א רייכער ייד — צו ר׳ אברהמעלען, ער זאל אים פארהערן אין תורה, — און אויב ר׳ אברהמעלע איז באמת אנ׳עלוי, זאל ער זיצן צו נעמען אים פאר א חתן פאר זיין טאכטער, ר׳ דן׳ס שווער.

ר׳ דן האט אזוי געטאן, אוועקגעפארן צו ר׳ אברהמעלען, אים פארהערט, און געווארן איבערראשט פון זיינע חידושים אין תורה, און א טראכט געטאן: כ׳האב אליין אויך א גערעטענע טאכטער, און אריינ־צוקריגן פאר אנ׳איידעם ר׳ אברהמעלען וואלט געווען פשוט א גליק מן השמים. אויב ס׳איז א גוטער שידוך פאר מיין שווער, איז עס גוט פאר מיר אויך. און טאקע נישט פארלוירן קיין צייט און גלייך פארקנסט זיין טאכטער איטעלע צו ר׳ אברהמעלען.

ווען ר׳ דן לאנדוי איז אהיימגעקומען, האט ער די זאך געהאלטן בסוד פאר יעדן, אפילו פאר זיינע בני־בית, און פאר דעם שווער זיינעם, האט ער אויסגעזוכט א תירוץ וואס זאל נישט זיין אויפפאלנד.

אזא סוד, האט ער אבער לאנג נישט געקענט האלטן. דער שווער זיינער, געווויר ווערנדיק פון דעם ״פארראט״, איז געווארן מלא חמה, ער האט אזא זאך נישט געקענט זיך שענקען, זיין איידעם זאל אים אפטאן

אַזעלכס, — און ער האָט אים גערופן צו אַ דין־תורה.

געבליבן איז, אַז די צדדים באַשטייען אַז ר׳ אברהמעלע אַליין זאָל פסקענען, וועמענס טאָכטער ער וויל נעמען פאַר אַ ווייב. ר׳ אברהמעלע האָט, נאָך אַ לאַנגן ישוב־הדעת באַשלאָסן, אַז אַזוי ווי ר׳ דן האָט זיך מיט אים משדך געווען, מסתמא איז עס מן השמים, — טאָ זאָל עס שוין אַזוי בלייבן. ר׳ אברהמעלע איז געווארן ר׳ דן׳ס איידעם. וועלכער זיין איידעם, האָט זיך ר׳ אברהמעלע אַנגעהויבן חתמענען מיט זיין שוועכער צווייטן נאָמען: ר׳ אברהמעלע לאנדוי [1]).

דער „ייד הקדוש" פון פשיסכע, האָט שטאַרק געוואָלט האָבן ר׳ אברהמעלען פאַר זיינעם אַ חסיד, דער שווער זיינער, אַ מתנגד, האָט אים נישט גאָלאָזן פאָרן צו קיין רבין, — האָט דער „ייד הקדוש" באַפוילן אייגעם פון זיינע חסידים אין פלאצק, פאַר יעדן פרייז צו ברענגען צו אים ר׳ אברהמעלען, דעם פלאצקער עלוי. וועז ר׳ אברהמעלע איז שוין געווען אויפן וועג צום רבין, איז דער שווער זיינער דערפון געווויר געוואָרן אוז ער האָט אים צוריק געבראַכט אַ היים מיטן כח פון פאָליציי. ר׳ אברהמעלען, האָט זיין שווערס האַנדלונג שטאַרק וויי געטאָן. ער האָט זיך אויסגעדריקט, אַז לאחרי מאה ועשרים שנה, וועט ער אים רופן צו אַ דין־תורה אין הימל.

יוסף אָפאַטאָשו, וועלכער איז געווען זישא לאַנדויס אַ וויטער קרוב און האָט גוט געקענט לאַנדויס יחוס, האָט אַמאָל דערציילט וועגן ר׳ אברהם טשעכאַנאָווער, וועלכער האָט דורכגעפירט אַ שידוך פאַר זיין טאָכטער, מיט אַ יידן, אַ גביר פון אַ נאַנטער שטאָט [2]).

וועז ר׳ אברהמעלע האָט געלאָזט וויסן דעם גביר, דעם טאָג פון דער חתונה וואָס ער האָט באַשטימט, האָט אים דער גביר געענטפערט, אַז אין דעם טאָג וועט ער נישט קענען קומען, ווייל ער מוז אַוועקפאָרן צוליב מסחר, גראַד דעם זעלבן טאָג.

פאַר ר׳ אברהמעלען, איז דעם גבירס ענטפער געווען אַ חידוש. וואָס הייסט? געשעפט איז וויכטיקער וויי חתונה מאַכן אַ קינד? וואָס טוט ר׳ אברהמעלע? נאָך אַ שטיקל ישוב הדעת, האָט ער געשיקט רופן צו זיך אַנ׳ארימען אַרענדאַר, אַ פראָסטן יידן. דער אַרענדאַר, איז פון דעם רבי׳ס רופן אים, געווארן נשתומם. ווער ווייס וואָס דאָס קען זיין?! וועז ער איז געקומען צום רבי, האָט אים ר׳ אברהמעלע אויפגענומען ווי אַ טייערן גאָסט, און גאַנץ היימישלעך אים געפרעגט אויספרעגן:

— האָסטו אַ זון?

— יאָ, רבי.

---

1) משה פיינשטיין — גומע יידן אין פוילן, וואַרשע, 1936.
2) זישא לאנדוי־בוך, ניו יאָרק, 1938.

— וואָס טוסטו וועז דו שטייסט אויף אין דערפרי?

איך טו מיך אַן, גיס אָפּ נעגל־וואַסער, גיי אַרויס און גיב עסן די בהמות און עופות. דערנאָך, גיי איך צוריק אין שטוב און שטעל זיך דאָוונען. דערנאָך וואַש איך זיך און בייס עפּעס איבער.

— אַזוי? גיסט פריער עסן די בהמות און עופות און דערנאָך דאָוונסטו און עסט אַליין? אַזאָ ייד איז געבוג גוט, צו זיין מיין טאָכטערס שוועד.

און מ׳האָט אין קורצן געשטעלט אַ חופה.

ר׳ אברהמעלע איז שפּעטער געוואָרן רב אין טשעכאנאָוו. געווען פּאַרטאָן יומם ולילה אין לערנען און דאָוונען. זיין דאָוונען איז געווארן אַ שם־דבר. מ׳האָט אים אויך גערופן „דער דאָוונער״, — ווייל אויב ער וועט נישט אויספועלן אַ זאַך אין הימל, וועט עס קיין צווייטער אַודאי ניט קענען.

ר׳ אברהמעלעס התנהגות איז געווען פשטות. געווען בטבע אַ איש תמים. מ׳דערציילט, אַז וועז מ׳האָט אים געזאָגט, אַז מ׳האָט אויסגעטראַכט אַ וואָגן אַן פערד, האָט ער געפרעגט, צו וואָס מ׳דאַרף עס, און אַז מ׳האָט אים געענטפערט, ווייל אַ וואָגן אַן פערד, וועט לויפן שנעלער ווי אַ וואָגן מיט פערד, האָט ער אין זיין גרויס תמימות, זיך געחידושט: וואָס האָבן זיי אַזוינס קיין צייט נישט?

זיין רביצין איטעלע איז געווען געבענשט ביי אַלעמען, דעם פדיון וואָס ער האָט באַקומען, האָט זי פונאַנדערגעטיילט צווישן אַרעמע.

ער איז געשטאָרבן אין עלטער פון 90 יאָר, ד׳ אָדר, תרל״ה (1875), אַ יאָר נאָך דעם ווי זיין געטרייע, פרומע איטעלע איז געשטאָרבן. ער האָט איבערגעלאָזן דריי ספרים געדרוקטע: „זכות אברהם״, „בית אברהם״ און „אהבת חסד״.

זישא לאנדוי, דער באַרימטער יידישער דיכטער, וועלכער האָט געהאַט אַ גרויסן איינפלוס אויף דער פּאָעטישער שאַפונג אין יידיש, איז געווען אַנ׳אור־אור־אייניקל פון ר׳ אברהמעלען. אין זיינס אַ ליד, געווידמעט דעם עלטער־זיידן זיינעם, כאַראַקטעריזירט ער די קרובה׳שאַפט און כאַראַקטער־ענלעכקייט צום פאַרהיילטן זיידע זיינעם:

איך בין ניט פריי — פון מיינע זיידעס
ציט זיך נאָך מיר אַ לאַנגע קייט;
איך בין ניט פריי — מיין טראָט און קער
איז פון אויגן נאָנטע שטרענג באַגלייט!
נאַכלעסיק, אָבער מיט אַ האַנט אַ פעסטער,
דיך שמיד איך ווייטער, אייזערנע קייט.

אַם נאָנטסטן פילט מיין בלוט דיך, טשעכאָוואָער,
ווייל פונקט ווי דיר איז ס׳לעבן מיר אַ פליכט,
וואָס יאָ צי ניט באהבה אָנגענומען,
דאָך אָבער פאַר דעם שיקזאָלס שטייגערנעם געזיכט,
וועט ס׳האַרץ מיינס ניט קיין ציטער געבן,
ווייל פונקט ווי דו פיל איך די הייליקייט פון פליכט.

דאָ אין דער נעץ פון פליכטן און געזעצן,
אָ, וויפל פרייהייט איז פאַראַן און פרייד!
און בלויז אַ שקלאַף קען מיינען, אַז אַן אָדלער
האָלט אין דער שטייג ניט זיינע אָרעמס אויסגעשפרייט!

אָ, ר׳ אברהם טשעכאָוואָער,
איך האָלט ווי דו די אָרעמס אויסגעשפרייט!

ר׳ עזריאל אריה לייב ראַקאָווסקי

פלאָצק איז געווען באַקאַנט מיט די קאַמפן וואָס אירע רבנים זענען אויסגעשטאַנען פון זייערע קעגנער. דער צד שכנגד, חסידים אָדער מתנגדים, האָבן אָנגעוואָנדן אַלערליי מיטלען כדי צו באַזייטיקן דעם רב פון כסא הרבנות. די מחלוקת׳ן האָבן אָנגעהאַלטן אַזוי לאַנג, ביז דעם רב איז עס נמאס געווארן און ער האָט פאַרלאָזט זיין אַמט. פלאָצק איז געווען אַ שטאָט „האוכלת רבניה", ווי עס דריקט זיך אויס אַ קאָרעספאָנדענט פון פלאָצק אין „המליץ" (כ״ז כסלו, 1880).

עזריאל אריה ראַקאָווסקי איז געווען אַ אָנגעזעענע רבנישע פערזענלעכקייט אין פוילן, מיט אַ יחוס קייט פון 36 דורות רבנים. ער איז געבוירן אין 1818 און געשטאָרבן אין עלטער פון פינף און זיבעציק יאָר אין 1893. ער איז געזעסן אויף כסא הרבנות פופציק יאָר אין פלאָצק, סטאָוויסקי, לאָמזשע, אמטיסלאָוו און מאַריאמפאל. זיין גזע היחוסין דערגייט ביז דעם של״ה. אין זיין יוגנט האָט ער געלערנט ביי זיין אָנקל און רבי ר׳ יעקב פון קאַרלין דעם בעל „משכנות יעקב". ער האָט אָנגעשריבן אַ פירוש אויף די ערשטע פיר מסכתות, וועלכע ער האָט נישט באַווייזן אָפצודרוקן.

גלייך נאָכ׳ן אויסקלייבן ר׳ עזריאל אריה׳ן פאַר אַ רב אין פלאָצק,

אין יאָר תרכ"ב, זענען אויסגעבראָכן מחלוקת'ן. זיינע קעגנער, די חסידים, האָבן דערזען אין אים אַ קעמפנדן מתנגד, וועלכער וויל אינפירן „נייע זאַכן" אין קהלה לעבן. זיי האָבן זיך נישט אָפּגעשטעלט פאַר קיין מיאוסע מיטלען אים צו באַשמוצן. דעם רב ר' עזריאל אריה לייב ווערט נמאס די מחלוקת, פאַרלאָזט ער די שטאָט און ווערט רב אין לאָמזשע. ווען דער רב האָט פאַרלאָזט פּלאצק, איז אויסגעבראָכן אַ מגפה אין שטאָט.

אין „המגיד" (נומער 34, 1867) ווערט מיט באַדויער דערציילט די געשיכטע: „ויהי מעת עזב עירנו היתה בנו יד ד' לרעה ורבו חללי המגפה רח"ל. ויתאספו נכבדי העדה מה לעשות בימים רעים כאלה, באין מורה ומנהל, באין מי שם לב על העניים והיתומים והאלמנות, כאשר עשה הרב בהיותו עמנו". דער קאָרעספּאָנדענט שילדערט ווי די ראשי העדה האָבן זיך אַוועקגעזעצט זוכן אַנ'עצה. אפילו דעם רב'ס שונאים האָבן שוין אַרויסגעוויזן חרטה אויף זייערע שלעכטע מעשים און אים געבעטן צוריקקומען. נאָר פיל בקשות, האָט דער רב מסכים געווען צוריקקערן זיך קיין פּלאצק, און ער איז געוואָרן אויפגענומען מיט גרויס פרייד און כבוד. דער שלום אין שטאָט איז געוואָרן צוריק איינגעשטעלט. די מגפה האָט אין דער צייט אָפּגעלאָזן. די חברה בקור־חולים האָט פיל געאַרבעט די עפידעמיע צו באַקעמפן. י. מיזלער ענדיקט זיין קאָרעספּאָנדענץ אין „המגיד" מיט די ווערטער: „ד' ברחמיו יאמר למלאך המשחית: הרף! ותעצר המגפה".

נאָר זיין צוריקקומען, האָט דער רב געהאָט אַ העפּלעכקייטס־באַזוך ביים גובערנאַטאָר און זיין פאַרטרעטער. ער האָט געפירט דעם געשפּרעך מיטן גובערנאַטאָר אין דער דייטשער שפּראַך, וועלכע ער האָט גוט באַהערשט.

די רוסישע רעגירונג האָט דאָן באַקעמפט די טעטיקייט פון די חסידים, אַלס שטער צו פאַרשפּרייטן אויפקלערונג און וויסן צווישן יידן. דער גובערנאַטאָר, אין זיין געשפּרעך מיט'ן רב ראַקאָווסקי, האָט אים געבעטן, ער זאָל האַלטן אַ וואַך אויג אויף די חסידים, ביי וועמען עס הערשט אין אַ גרויסער מאָס אונאָרדנונג — „שישים עין פקוחה על החרדים אשר אי־סדרים בהם במדה גדולה" — ווי עס גיט איבער אַ קאָרעספּאָנדענץ אין „המליץ".

ער האָט זיך שטאַרק אָפּגעגעבן מיט קהלשער טעטיקייט. פון דער נאַטור, זייענדיק אַנ'איש אמת און אויפריכטיק ביז גאָר, איז ער אפט געווען אין קאָנפליקט מיט די קהלשע פירער. מיר געפינען אין „המגיד", „המליץ" און אַנדערע זשורנאַלן פון יענער צייט, וועגן זיין טעטיקייט אין פּלאצק. אפט, האָט ער אַליין געשריבן אין דער העברעאישער פּרעסע וועגן

וויכטיקע פאַסירונגען אין שטאָט. אָ זער אינטערעסאַנטער אַרטיקל וועגן אָן עקאָנאָמישער אונטערנעמונג אין פּלאָצק, וועלכע דאַרף דינען די אינטערעסן פון מיטלשטאַנד און פון אַרבעטער, האָט הרב אריה־לייב ראַקאָווסקי פאַרעפֿנטלעכט אין „המגיד" (24, 1870). ער דערציילט, אַז נאָכן טויט פון גביר י. פּאָגעל, האָט דער זון זיינער געשאָנקן 15 טויזנט רובל פאַר דעם אויפבוי פון אָ שפּיטאָל אויף זיין פאָטערס נאָמען, אַנ׳אַנשטאָלט וואָס דאַרף דינען ווי אָ מוסטער פאַר ענלעכע אין שטאָט. דער זעלבער פּאָגעל, פאַר זיינע געזעלשאַפטלעכע טעטיקייטן — דערציילט ער אונז — האָט באַקומען אָ מעדאַל פון דער רעגירונג. פּאָגעל האָט פאַרגעלייגט פאַר די הויכע גובערניע באַאַמטע, אָ פלאַן, פון עפענען אָ גרויסן געשעפט־לאַגער, אָנגעפירט פון יידן און קריסטן, וואָס זאָל פאַרקויפן סחורות פון לאַנד און אויסלאַנד, און זאָל געבן סחורה אויף קרעדיט מיט פינף פּראָצענט ריוח (ער רופט עס אָן „קאָנסום און קרעדיט פאַריין"). דאָס דאַרף זיין, האָלט ער, פון גרויס נוצן פאַר קליינע סוחרים, וועלכע וועלן קויפן אויף קרעדיט און נישט דאַרפן איבערצאָלן דעם פּרייז פאַר׳ן באַקומען קרעדיט. עס וועט זיין נוצלעך אויך פאַר די, וואָס אַרבעטן אין אָפּיסעס און באַקומען זייער געהאַלט איין מאָל אין חודש, וואָס ביז יעצט האָבן זיי פאַר׳ן קרעדיט געמוזט איבערצאָלן, ווייט אַריבער דער פּריין.

ווען דער גובערנאַטאָר און די באַאַמטע אין דער גובערניע, זענען געווויר געוואָרן פון פּאָגעל׳ס פלאַן, זענען זיי געוואָרען באַגייסטערט דערפון און אָפּגעשטאָט אַ וויזיט ביי פּאָגעל׳ן אין זיין רייכער היים אין שטשעטשין, אויסער דער שטאָט. זיי האָבן אים זייער געלויבט פאַר זיין אויפטו. ווי הרב ראַקאָווסקי שרייבט, האָבן זיי אים געקרוינט פאַר „פּרעזעס", „ויכתירו אותו בכתר „פּרעזעס", אשר על פיו ישק כל בית המסחר הנ״ל".

ראַקאָווסקי האָט געהאַט די אינציאַטיוו, ביים בויען דאָס יידישע שפּיטאָל אין פּלאָצק. ער האָט אויסגעווירקט ביים גביר פּאָגעל, ער זאָל אויפבויען דאָס שפּיטאָל. ער האָט אויך געזומען אָ שטאַרקן אינטערעס אין דער דערציונג פון די קינדער אין דער תלמוד־תורה, וועלכע איז געווען די וויכטיקסטע ערציונגס־אַנשטאַלט ביי דער קהלה. ראַקאָווסקי האָט געזען די קינדער אָפּגעלאָזענע, אַרומלויפן באַרוועסע איבער די גאַסן און בעטן נדבות ביי פאַרבייגייער. מלמדים אין דער תלמוד־תורה, זענען אויך נישט געווען געהעריק קוואַליפיצירט צו טאָן זייער דערציונגס־אַרבעט, און ראַקאָווסקי האָט פאַרלאַנגט אויסבעסערונגען אין דער הינזיכט.

די תלמוד־תורה איז אַלעמאָל געווען פאַרנאַכלעסיקט, צוליב די קהלה־פירער, וואָס האָבן נישט געקענט דורכפירן וועלכע עס איז אויסבעסערונגען, צוליב זייער מורא פאַר די פאַנאַטיקער־חסידים, וועלכע האָבן נישט

טאָלערירט וועלכע ס׳איז רעפּאַרמען (המליץ, 24, 1880).

נישט שטענדיק זענען די קהלה־פירער געשטאַנען אויף דער הויך פון זייערע אויפגאַבן. אָפט זענען עס געווען אַזעלכע, וואָס זענען נישט פעאיק געווען אָנצופירן מיט די קהלה־טעטיקייטן. די צייט וועלכע ראַקאָווסקי איז געווען רב, איז ער אָפט געשטאַנען אין קאָנפליקט מיט די דאָזאָרעס, און וועלכע די ערעכטיקייט איז געווען אויף זיין זייט, האָט ער קיינעם נישט געשוינט. דאָס האָבן געוויסע קהל־פירער נישט געקענט פאַרטראָגן און זיי האָבן געזוכט פון אים פטור צו ווערן אָלס רב. זיי האָבן אָנגעוואָנדן די מיאוסטע מיטלען, אָבער דער רב ראַקאָווסקי האָט זיי מוטיק באַקעמפט.

אינטערעסאַנט, וואָס עס דערציילט וועגן איר זיידן, דאָס אייניקל זיינס, די באַקאַנטע העברעאישע דערציערין, שריפטשטעלערין, קעמפערין פאַר פרויען־רעכט און ציוניסטישע פירערין פּוניא ראקאָווסקא, („זכרונות פון אַ רעוואָלוציאָנערין").

„אין פּלאָצק איז דער זיידע געווען רב גאַנצע זיבעצן יאָר, כאָטש פון דאָרט האָט ער די אָלע יאָרן געוואָלט אָנטלויפן.

„מיין זיידע, ר׳ לייבעלע פּלאָצקער איז געווען אַ גרויסער מתנגד, האָט פיינט געהאַט חסידים בתכלית השנאה און זיי, די חסידים, האָבן אים דערפאַר אָנגעטאָן געברענטע צרות. אין סטאָוויסק למשל, וואו ער איז געווען רב, האָט מען אין איינעם אַ פרייטיק — דער זיידע איז דעמאָלט נאָך געווען אַ יונגערמאַן — אין דער אינציקער וואָגע וואָס איז געגרייט געוואָרן פאַרן רב. אָנגעלייגט טשוועקעס מיט די שפּיצן אַרויף, צופּעליק איז ביים זיידן אין שטוב גאָר קראַנק געוואָרן אַ קינד, דערפאַר איז ער נישט אַרויס פון דערהיים און זיך נישט באַנוצט מיט דער וואָגע. ווען מ׳האָט דערנאָך אויסגעמאַסן דאָס צוגעגרייטע וואַסער, האָט מען געפונען די טשוועקעס וואָס זענען אַריינגעהאַקט געוואָרן אין דעם דנא פון דער וואָגע. נאָך דער געשיכטע איז דער זיידע אַוועק קיין פּלאָצק. אויך דאָרט איז געווען אַ גרויסע עדה חסידים. כסדר האָט זיך געפירט אָנ׳אָפּענער קאַמף צווישען די מתנגדים, די אָנהענגער פון רב און די חסידים וואָס האָבן זיך אַרויסגעוויזן פאַר בפירושע קעגנער זיינע".

„מיין זיידע איז געווען באַרימט פאַר אַ גרויסן איש אמת. קוים האָט ער געהאַט עמעצן עפּעס צו זאָגן, האָט ער זיך מיט קיינעם נישט געריכטן. דער דאָזיקער, האָט געמעגט זיין פון די פּני־העיר, אפילו זיינער אָנ׳אָנהענגער, צי אַ קעגנער, — ער האָט געזאָגט וואָס ער האָט באַדאַרפט זאָגן. די חסידים האָבן אים דערפאַר געראָדפט. איין פאַל אַזאַ קען איך נישט פאַרשווייגן. די מעשה איז פאַרגעקומען אין אַ יום־כּפּור־טאָג, פאַר נעילה. דער זיידע האָט געהאַלטן אין מיטן פון זיין דרשה, האָט ער באַ־

מערקט אויף דער בימה אַ גויע מיט אַ קינד אויף די הענט. זי האָט זיך דערנעטערט גלייך צום רב און געפאָדערט פון אים מזונות פ אַ ר זיין קינד. דער זיידע האָט זיך באַהערשט און גאַנץ רויק געזאָגט דער גויע:

— „אויב דאָס איז מיין קינד, ווייסטו דאָך ווו איך ווויון, טאָ קום צו מיר אַ היים. — און מיט דעם זעלבן אינערלעכן גלייכגעוויכט און מיטן פריערדיקן ברען פאַרענדיקט די דרשה.

„שפּעטער האָט מען דערציילט אין שטאָט, אַז אָט די גויע איז געווען אַ איבערגעטוענער גוי, וועלכער האָט זיך אַליין דערשראָקן פאַר הדרת פנים און פאַר דער האַלטונג פון ראַבין און איז דערנאָך געקומען איבערגעבן די נעמען פון די חסידים, וועלכע האָבן אים געשיקט צו דעם „משא ומתן". די אָנהענגער פון מיין זיידן, האָבן מיט יאָרן שפּעטער איבערגעגעבן, אַז די אַלע לייט האָבן געהאַט אַ ביטערן סוף".

„דער זיידע האָט אָבער אין אַזאַ שטאָט מער נישט געוואָלט בלייבן, באַלד נאָך תענית האָט ער פאַרלאָזן די שטאָט. זיינע אָנהענגער האָבן אים אָבער אָנגעיאָגט, אויסגעשפּאָנט די פערד, אַליין זיך אינגעשפּאָנט אין דער קאָרעטע און מיט גרויס פּאַראָד אים געבראַכט צוריק".

נאָך אַ שטיקל צייט פון שלום, האָט דער רב ווידער געהאַט אויס־צושטיין רדיפות מצד די חסידים. אין „המליץ" (כ"ז כסלו, 1880) שרייבט אַ קאָרעספּאָנדענט פון פלאצק: „כל הימים האלה שבע כעס ומכאובים, כי מלחמה היתה להחסידים ומורדי האור בו, כי שמטוהו וירדפוהו בלי חמלה, על כי לא מחשבותם־מחשבותיהם". ער רעכנט אויס די דערגרייכונגען פון רב: ער האָט געגרינדעט די תלמוד־תורה, גייענדיק אַליין איבער בוידעמער און קעלערס צונויפזאַמלען געלט און האָט געווירקט אויפן גביר סעגאל, ער זאָל שענקען אַ הויז וואָס פון די הכנסות זאָל זיך אויפהאַלטן די תלמוד־תורה. זיין באַלוינונג איז אָבער געווען, וואָס מ'האָט אים געמסרט פאַר דער מאָכט, אַז ער האָט געזאַמלט געלט פאַר פּאָליטישע אָנטלאָפענע. זיין אייגענע פרייהייט איז דעמאלסט געווען אין געפאַר. זיי האָבן געפּרווועט באַשמוצן זיין נאָמען און אויסגעטראַכט אויף אים שלעכטס אין דער צייטשריפט „אזראַעליטא".

אין אַ דרשה וואָס ראַקאָווסקי האָט געהאַלטן, האָט ער פאַרלאָנגט, אַז די תלמוד־תורה זאָל שטיין אויף דער געהעריקער הויך אין לערנען און אין סאַניטאַרישע באַדינגונגען. ער האָט פאַרלאַנגט, אַז מ'זאָל לערנען אין אַזאַ מאָס, אַז די בחורים וואָס גייען שפּעטער אין מיליטער דינען, זאָלן נישט פאַרגעסן, אַז זיי שטאַמען פון יידן און קענען יידיש וויסן.

נאָך דער דרשה האָבן אים חסידים פאַרמסרט, אַז ער האָט

פאַרבאַטן יידישע עלטערן צו שיקן זייערע קינדער לערנען, אוּן ער רופט אַלע, די וואָס דאַרפן גיין דינען אין מיליטער, זאָלן זיך ראַטעווען אוּן אַנטלויפן. אייגנער פון די חסידים, אַ שמש, וועלכער איז געווען אַ נידע־ריקער נפש אוּן פאַנאַטיקער, האָט אין גאָריכט פאַלש עדות געזאָגט אויפן רב. עס האָט אים געדראָט אַ געפאַר. אַ דאַנק זיין קאַנטשאַפט מיט די הויכע באַאַמטע, וועלכע האָבן אים געקענט אוּן הויך־געשעצט זיין כאַראַקטער אוּן פּערזאָן אוּן זענען געווען באַפרייַנדעט מיט אים, איז די באַשולדיקונג צו־נישט געוואָרן.

דער רב ראַקאָווסקי איז געווען אַנ׳עטישע פערזענלעכקייט אוּן דינאַמישער עסקן. ער האָט זיך נישט אָפּגעשטעלט פאַר שוועריקייטן אין זיין אַרבעט. די ציַיט פאַר ווינטער איז ער אַליין אַרומגעגאַנגען פון שטוב צו שטוב, זאַמלען אויף באַהייצונג פאַר אַרעמעלייט אויפן ווינטער. ווען אין פלאצק איז אין 1878 אייַנגעשטאַנען צוויי פולקן רוסיש מיליטער, צווישן וועלכע, עס האָבן זיך געפונען הונדערטער יידן, האָט ער מיט גרויס אייפער געאַרבעט צו באַאָרגן די יידישע סאַלדאַטן מיט כשר עסן.

דעם רבס זון, אברהם אבא ראַקאָווסקי, איז געווען באַקאַנט אין שטאָט מיטן נאָמען אַבטשע. זייענדיק אַ יונגער בחור, איז ער געווען אַ מתמיד אוּן פרי זיך באַקענט מיט דער השכלה־ליטעראַטור אין זיין ציַיט. סלופּעצקיס גארטן איז געווען אַ שפּאַציר־אָרט ווו מ׳האָט אים, אַבטשען, געקענט טרעפן מיט אַנדערע יונגעלייט שמועסן אוּן דיסקוטירן וועגן ביכער אוּן ספרים.

נחום סאַקאַלאָוו, אין זיין בוך „אישיים״ דערציילט, ווי אַזוי אַבטשע ראַקאָווסקי האָט געגומען אַ פראַנצויזשן לערן־בוך אוּן עס אויסגעלערנט אויסנווייניק, פון טאָוול צו טאָוול. עס האָט אים נישט אויסגעמאַכט וואָס ער האָט געליינט פראַנצויזיש, אַזוי ווי עס שרייבט זיך, — ווייל ער האָט די פראַנצויזישע שפּראַך נישט געהערט רעדן.

אברהם אבא איז געבוירן אין מאַריאַמפּאל אין תרט״ו, ער האָט געלערנט אונטערן אויפזיכט פון זיין פאָטער אוּן זיין עלטערן ברודער דוב־בער. גלייכצייטיק, האָט ער געלערנט מיט חשק העברעאיש אוּן פרעמדע שפּראַכן. אין תרל״ב, האָט ער אָנגעהויבן שרייבן אַרטיקלען אין „המגיד״ אוּן „הצופה להמגיד״. אין 1875, איז אין וואַרשע דערשינען זיין איבער־זעצונג „נדחי ישראל״. אין דער ציַיט האָט אָנגעהויבן אין בערלין דערשיינען די „הצפירה״. אין אַלע „הצפירה״ נומערן, אין אַ משך פון יאָרן, זענען ערשינען זיינע אַרטיקלען איבער נאַטור־וויסנשאַפט אוּן געאָגראַפישע אָפּ־האַנדלונגען אוּן געשיכטע אַרבעטן, פיל איבערזעצונגען אוּן אויך אַריגינעלע אַרבעטן. אין 1876, ווען ער איז געווען געשעפטלעך אין קעניגסבערג,

האָט ער געגעבן דער צייטונג „הקול" זיין בוך „נספה ללא משפט". ער האָט אָנגעשריבן אַ לערן־בוך פון דער פראָנצויזישער שפּראַך, לויט אלענדאָרפס שיטה. אין 1885, איז דערשינען זיין בוך „חטר מגזע ישי" אין צוויי טיילן, און אַנ׳איבערזעצונג פון ביקאנספּיעלד׳ס בוך „דוד אַלראי". אין 1886, איז אַרויס זיין בוך „הנקמה". ער האָט אויך איבערזעצט פּאַרן „האסיף" ארשעשקאוואס דערציילונג „מירטאלא".

אַ צווייטער זון דוב־בער ראַקאָווסקי, איז געוואָרן באַטראַכט אין שטאָט, ווי דער וואָס וועט פּאַרנעמען דאָס פּאָטערס כסא־הרבנות אין שטאָט. דער זון זיינער דוב־בער, איז געשטאָרבן אין פּלאצק אין 1879, אין עלטער פון 38 יאָר. ער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין זאָרג פאַר דער אָרעמער יידישער באַפעלקערונג. דער טויט פון ר׳ דוב בער׳ן איז געווען אַ גרויסער קלאַפּ פאַרן פּאָטער. אברהם אָבא, דער ברודער, ווידמעט אים אַ טרויער־אַרטיקל אין „הצפירה" (1879,12).

קורץ נאָך דעם זונס טויט, האָט הרב אריה לייב ראַקאָווסקי, פאַר־לאָזן זיין רבנות־שטעלע אין פּלאצק.

ווען ער איז געשטאָרבן אין 1893, איז אין „המאסף" געוואָרן פאַרעפענטלעכט אַנ׳אַרטיקל, וואָס שאָצט אַפּ זיין טעטיקייט אַלס רב, געזעלשאַפּטלעכער טוער און מחבר.

דער פּנקס פון „חברה חייטים"

דער פּנקס פון „חברה חייטים" שטאַמט פון סוף 18־טן יאָרהונדערט (1798), און איז געפונען געוואָרן ביי מאָדנע אומשטענדן. דער פּנקס האָט זיך געפונען ביי דער רוסישער מאַכט, וועלכע האָט אים ענדע 19־טן יאָרהונדערט פאַרקויפט צוזאַמען מיט פּעק אַנדערע אַמטלעכע פּאַפּירן, אַלס מאַקולאַטור. דאָס יינגל אָסטראָוער, זייענדיק דעמאלט 13 יאָר אַלט, האָט דעם דאָזיקן פּנקס אָפּגעראַטעוועט און אָפּגעהיטן. יאָרן שפּעטער האָט ער דעם פּנקס איבערגעגעבן דעם היסטאָריקער ד״ר עמנואל רינגעלבלום, וועלכער האָט אין דעם דערקענט אַ וויכטיקן היסטאָרישן דאָקומענט פאַר דער געשיכטע פון יידן אין פּלאצק.

דער פּנקס, איז אין צייט פון דער דייטשער אָקופּאַציע געווען אַנ׳אָפּיציעלער דאָקומענט, דערפאַר איז ער איבערגעזעצט געוואָרן אין דייטש דורך אַ אָנגעזעענעם כלל־טוער אין פּלאצק, איינעם מיטן נאָמען ראָזנצווייג.

דער פּנקס רעגולירט די באַציונגען צווישן די חייטים, די געזעלן

און באַלעבאַטים, און באַשטימט די געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט פון דער חברה.

ד״ר רינגעלבלום, וועלכער האָט פאַרעפנטלעכט דעם פנקס פון פּלאָצקער חברה חייטים, אין די ייוו״א ״שריפטן פאַר עקאָנאָמיק און סטאַטיסטיק״, גיט אַן׳אַריינפיר צום פנקס און אַנאַליזירט די באַדייטונג פון פּלאָצקער פנקס לגבי אַנדערע באַקאַנטע פנקסים פון יידישע שניידער־צעכן אין פוילן.

מיר ברענגען דאָ דעם טעקסט פון פנקס אין זיין אַריגינעלער אַרטאָגראַפיע:

טעקסט פון פּנקס

א ר י י נ פ י ר ־ ש י ר

א צוה צור חסדו על כל הגלוים אלינו
כצפרים עפות יגן עלינו [!] ועל כל ישראל חברים
ה יחונו לו והוא יענה שלומינו להשיב שלימות
האחרון מתוך שלימות הראשון לדור דורם
ו בחבור״תינו ירפא לנו ויגהה מדור כל ריב
ינגע ויקרב לבבנו כאחד זקנים עם נערים
ד רך המלך נלך במסילה העולה בית אל
יקרא לה דרך הצדק ומשפט ומשרים
ה בריח התיק״ון יבריח מקצה וקצה לבל יפול
דבר ארצה מאלו התקונים הישרים
נעשה בהסכמת ישרים ועדה ורבנים הקדמונים חכמי חרשים
לפ״ק פה פּלאָצק יע״א [—יבנה עריה אמן]

ת ק נ ו ת

תקנה א׳

כל בעל מלאכה חייט בהיותו בביתו צריך שיקום בזריזות לעבודת בורא שיבא לבית הכנסת עכ״פ קודם ישתבח ויתפלל עם הציבור, ובאם שיעבור על זה יוקנס א׳ גדול פ׳ [ווילש] לחברה חייטים וב׳ גדול פ׳ על נרות לבית הכנסת הקדושה.

תקנה ב׳

הגבאים והנאמנים ורואי חשבונות של החבורה חייטים חלילה להם לילך כפועל בטל ולדבר דברים בטלים ביום השבת אך מחויבים לילך

מדי שבת בשבתו לשמוע שעור דברי תורה מחכמי העיר שיהי' בימיהם. ובאם שיעבור אחד על זה יוקנס ח' גדולים על נרות לבה"מ.

תקנה ג'

איין בעל מלאכה וואש איז איין גקויפט אין דער חברה אסור לו להשתתף עוסק במלאכת שניידריי צו זיין בחברותה מיט איין בעל מלאכה וואש האָט זיך נאך ניט איין גקופט אין דער חברה ומי שיעבור על זה יוקנס א' ר"ט [ראָטע טאָלער] קש על הבהמ"ד וא' ר"ט קש על החברה, ושלשה ר"ט על הקאמיר.

תקנה ד'

איין חייט שהוא נשוי אונ' איז ניט איין גקופט אין דער חברה אונ' וויל זיך אויך ניט איין קופין מלבד וואש ער טאהר ניט גיין בחנות אן צו נעמין ארביט אונ' וועז עהר גייט יוא מאג איין איין גקופטר חייט דיא ארביט אווק נעמין. מלבד זה. מוז ער געבין לקופת החברה בכל שנה ושנה ממשך השנים וואש עהר ניט איין גקופט איז א' ר"ט אונ' אפילו וועז עהר גיט דאש טאהר עהר דאך קיין פועל אונ' קיין לערין יונג האלטין ומי שיעבור על זה יוקנס שני ר"ט על בית הכנסת וא' ר"ט על בהמ"ד וא' ר"ט על הנ"ת [—הנר תמיד] וב' ר"ט על הקאמיר.

תקנה ה'

קיין בעל מלאכה טאהר מער ניט האלטין רק פועל אחד וחוץ לזה לערין יונג אחד ומי שיעבור על זה יוקנס א' ר"ט על הבה"מ וא' ר"ט על החברה וב' ר"ט על הקאמיר. אם לא שישיג רשיון על זה מי"א אנשים הנבחרים שיקובל אצלם התנצלות שלו — — —

תקנה ו'

בעל מלאכה אחר החתונה ג' שנים איז ער ניט איין גקופט בחברה טאהר ניט האלטין ניט קיין פועל ניט קיין לערין יונג. איז ער יוא איין גקופט מעג עהר איין לעהרין יונג האלטין רק קיין פועל טאהר ער ניט האלטין אונ' מוז זיין איין מלאטשי כל השלשה שנים ומי שיעבור על זה יוקנס א' ר"ט על ביהכ"נ וא' ר"ט בהמ"ד וא' ר"ט על האדון יוסטיץ וכל השנים וואש ער האט זיך אין דער חברה נישט איין גקופט נחשבים כיום א' אונ' דער דין שלשה שנים הנ"ל מתחיל מזמן וואש ער וועט זיך איין קופין — — —

תקנה ז'

וועז ב' או ג' בעלי מלאכה וועלין קומין איינער נאך דעם אנדרין אין איין חנות אונ' וועלין אלי זיין בייא דעם אב שניידן אזו זענין זיא כולם שותפות צו דער מלאכה. ומי שיעבור על זה יוקנס א' ר"ט על בית הכנסת וא' ר"ט על בהמ"ד אונ' זענען שותפין רק למלאכה. אוז דער כלל

פון כל דיני שותפת איז אז דער פועל ווען עהר טוג צו דער מלאכה קעהן איהם דער צו גנומנר בעל מלאכה ניט מדחה זיין רק דער פועל האט אזו גוט איין חלק כמו הבעה"ב שלו — — — — — — — — —

תקנה ח'

אפי' ווען דער קונה ווען בפרוש זאגין אז ער וויל נאר דעם בעל מלאכה איין זענין דאך אלי דיא בעלי מלאכה וואש זענין גווען בשעת חתיכת הסחורה אלי שותפים אין דער מלאכה יהי' הקונה מי שיהי' יהודי או כפרי או אדון או כומר ומי שיעבור ע"ז [—על זה] יוקנס הקנס הנזכר בתקנה ז' — — — — — — — — — — — — — — — — —

תקנה ט'

ווען אביר עש וועלין קומין יותר משלשה בעלי מלאכה לחנות אחד או' וועלין אלי זיין בייא דעם אב שניידין זענין נאר דיא שלשה הראשונים וואש זענין גקומין בהתחלה שותפין בין שלשתן, או' דיא איברגי טאהרען ניט מערער זיין אויף דיא ג' הראשונים בקנס הנזכר בתקנה ז'.

תקנה יוד

ווען איזה קונה יהי' מי שיהי' וועט מתחלה רופין איין בעל מלאכה ביחוד עהר זאל מיט איהם גיין לחנות צו קופין איזה סחורה האט דער בעל מלאכה איין זוכה גווען במלאכה זו ואפילו עש וועלין זיין אנדרי בעלי מלאכה מיט איהם בייא דעם אב שניידין האבין זיא קיין חלק דראהן ניט ומי שיעבור ע"ז יוקנס כנזכר בתקנה ז' — — —

תקנה יא

ווען דער בעל מלאכה וואש דער קונה יהי' מי שיהי' האט איהם גרופין לחנות וועט אביר בחנות אן טרעפין בעלי מלאכה וואש זענין שון דארט גווען מקודם אזו מוז ער צו נעמין איינם פון זיא אעפ"י [—אף־על־פי] שהמלאכה הוא שלו כנזכר בתקנה יוד נאר פון דיא וואש וועלין קומען אח"כ אפי' ווען זיא וועלין קומין בשעת אב שניידין דארף עהר אפילו א' מהם ניט צו נעמין. והעובר ע"ז יוקנס כנזכר בתקנה ז' — — — —

תקנה יב

ווען איזה סוחר שיקט נאך איין בעל מלאכה ער זאהל קומין לחנות שלו, או' ער וועט אן טרעפין דארט בעלי מלאכה אדער עש וועלין דער נאך קומין בעלי מלאכה אפי' זיא וועלין קומין פיר דעם אב שניידין דארף דער בעל מלאכה וואש דער סוחר האט איהם גרופין ניט מעהר צו נעמין צו דער מלאכה רק אחד מהם וואש איז גקומין בתחלה ומי שיערער על זה יוקנס א' ר"ט על הבהמ"ד וא' ר"ט על הנ"ת [—הנר תמיד] וא' ר"ט על החברה וא' ר"ט על הקאמיר. או' דער וואש מעהן האט איהם צו גנומין

אין דער מלאכה יטול חלק גם במה שיורווח בחנות — — — — — —

תקנה יג

ווען איזה קונה יהי׳ מי שיהי׳ וועט שיקן מביתו נאך איין בעל מלאכה אונ׳ עהר וועט גיין לחנות אונ׳ וועט אן טרעפין בחנות אנדרי בעלי מלאכה אודר זיא וועלין דער נאך קומין פר דעם אב שניידן ברוך אותו בעל מלאכה שקראוהו ניט צו נעמין צו דער מלאכה רק א׳ מאותן שבאו בתחלה בקנס הנזכר בתקנה יב׳.

תקנה יד׳

ווען כמה בעלי מלאכה וועלין ביחד שטעהן בשוק או ברחוב אונ׳ איזה קונה יהי׳ מי שיהי׳ וועט קומין צו זיא אונ׳ וועט זי פרעגין בז״הל [—בזה הלשון] איז ניט אחד מכם איין חייט אזו זענין כל העומדים שם חברים צו דער מלאכה ומי שיעבור על זה יוקנס שלשה זהו׳ [בים] על הנ״ת ושלשה זהו׳ על החברה וא׳ ר״ט על האדון יוסטיץ יר״ה.

תקנה טו

ווען איזה קונה יהי׳ מי שיהי׳ וועט אוף טרעפין בשוק או ברחוב היהודים בעלי מלאכות אונ׳ וועט איינם פון זיא אן רופין ביחוד מחמת וואש עהר איז מיט איהם בקענט פון לאנג עהר זאל איהם אן נעמין איין מלאכה צו ארבטין ברוך דער בקענטר בעל מלאכה ניט צו נעמין רק אחד מן העומדים עמו אונ׳ דער איינער איז מחויב מיט דעם בקענטין מיט גיהן לחנות צו זיין בייא דעם אב שניידין פון דער סחורה. און ווען דער בקענטר בעל מלאכה מוז גיין לכפר צו דער מלאכה מוז דער אנדרער וואש ער האט איהם אויש גקליבן אוך מיט גיין לכפר. ומי שיעבור על זה יוקנס שלשה זהו׳ על הבהמ״ד ושלשה זהו׳ על החברה וא׳ ר״ט על האדון היוסטיץ יר״ה — — — — — — — — — — — — — — — —

תקנה טז׳

ווען איין בעל מלאכה וועט אצל איזה אדון או ערל סטעמפווין או צייכנין מיט קרייד איזה בגד האט עהר זוכה גווועזין במלאכה, אונ׳ קיין אנדרר בעל מלאכה וואש קומט דער צו אונ׳ טרעפט אז דאש בגד איז גסטעמפוויט או גקרייד טאהרער דיא מלאכה ניט אן נעמין ומי שיעבור על זה יוקנס שלשה זהו׳ על הנ״ת ושלשה זהו׳ על החברה וא׳ ר״ט על הקאמיר.

תקנה יז׳

ווען איזה בעל מלאכה וועט קומין לכפר מוז עהר מקודם גומר זיין דיא מלאכה שהתחיל בה באותו בית דער נאך מעג עהר גיין לבית אחר צו נעמין איין מלאכה. אביר עהר טאהר ניט טאהן ברמי׳ צו גיין מבית לבית צו שניידין אודר צו סטעמפווין ארביט כדי דער אנדרר בעל מלאכה

זאהל עש ניט קענין אן נעמין. ומכלל זה וועז אייגער וועט יוא טאהן דיא רמי' מעג הבא אחריו אן נעמין דיא מלאכה אעפ"י שהיא גשניטן אודר גסטעמפוויט ולא יחריך רמי' צידו. ויוקנס הרמאי א' ר"ט קש על הת"ת וא' ר"ט על החברה ושני ר"ט על הקאמיר — — — — — — — — —

תקנה יח'

וועז איזה בעל מלאכה וועט אן נעמין מלאכה בעיר או בכפר מאיזה סחורה או בגד שיהי' אפי' דער בעל מלאכה וועט בעצמו נעמין אותה הסחורה או הבגד בחנות אוג' וועט צו דער מלאכה ניט קומין עוסק צו זיין משך ג' ימים בלי אונס, אזו מעג איין אנדרער בעל מלאכה אחר שלשה ימים אן נעמין דיא מלאכה בלי שום מוחה אוג' וועז דער ערשטר וועט דרוף מערער זיין באלמות אזו לעת מצא יוקנס שלשה זהו' על ת"ת ושלשה זהו' על החברה וא' על האדון היוסטיץ יר"ה — — — — —

תקנה יט'

אם יהי' לאיזה בעל מלאכה דירה בבית חנוני, ומחמת זה קען עהר מעהר מצוי ורגיל זיין באותה החנות אוג' קען מזיק זיין לבעלי מלאכות אחרים על ידי תקנה ז' ותקנה ח', בעבור זה אשתני דינו אז ער איז נאהר בכלל אלו התקנות בחנות של אחרים. אביר בחנות של בעל הבית שלו. אפי' וועז עהר קומין מקודם זענין דיא אנדרי בעלי מלאכה וואש קומין אח"כ מיט איהם שותפים צו דער מלאכה אוג' וועז אנדרי קומין מקודם אוג' עהר קומט אח"כ האט עהר קיין שום חלק במלאכה. וגם לענין תקנה יא' ותקנה יב' איז זיין דין אנדרש אז עהר מוז די בעלי מלאכה וועלכי עהר וויל צו נעמין צו דער מלאכה וואש מעהן האט איהם ביחוד גרופין ולא די לו צו נעמין אחד מהם לבד. ומי שיעבור על זה יוקנס א' ר"ט על הבהמ"ד וא' ר"ט [על] הת"ת וא' ר"ט על האדון יוסטיץ יר"ה.

תקנה כ'

קיין שום חייט טאהר ניט שיקן לכפר זיין פועל לבד אדר עם פועל אחר מבעה"ב אחר רק הבעה"ב של הפועל מוז בעצמו מיט גיין עם הפועל שלו ומי שיעבור על זה יוקנס א' ר"ט על בהכ"נ וא' ר"ט על החברה וב' ר"ט על הקאמיר רק וועז דער בעה"ב איז מתחלה בעצמו גוועזין עם הפועל מעג עהר אח"כ דעם פועל אליין לאזין בכפר.

תקנה כא

וועז איין חייט וועט אן נעמין איין לערין יונג ללמדו המלאכה איז דער בעל הבית מחויב צו געבין להחברה ששה זהו' פו'[ילים] איז אביר דער לעהרין יונג ניט מקהלתינו יצו [—יצ"ו] רק מקהלה אחרת או מכפר איז איז דעהר בעה"ב מחויב צו געבין להחברה שנים עשר

זהו׳ פו׳ אונ׳ דאש כתב התקשרות ביניהם איז מחויב גמאכט צו וועהרין בידיעת הגבאים דחברה ומי שיעבור על זה יוקנס א׳ ר״ט על הבהמ״ד וא׳ ר״ט על הנ״ת וא׳ ר״ט על החברה וב׳ ר״ט על הקאמיר אין כל זמן דער לעהרין יונג איז ניט מברר אז עהר איז אויש גוועזין זיין משך התקשרות פאר אין לעהרין יונג טאהר איהם קיינר צו נעמין פר קיין פועל בקנס הנ״ל — — — — — — — — — — — — — — — — — —

תקנה כב

וועז איזה חייט וועט זיך מתחתן זיין עם חייט אחר טאהר דער חתן קודם החתונה ניט ארבטין פאר זיך. און וועט דער מחותן אודר זיין בעל מלאכה אחר וועט איהם בייא זיך האלטין אויף אין חלק יוקנס א׳ ר״ט קש על הבהמ״ד וא׳ ר״ט על ת״ת וא׳ ר״ט על החברה וב׳ ר״ט על הקאמיר ואינו נאמן להתנצל אז ער האלט איהם פאר אין פועל רק אם ימלא שבוע״ה על זאת יוקחו [! יקחו] בעליו השבועה ולא ישלם הקנס. ואין צריך לומר זו אז דער חתן וואש ארביט פאר זיך איז חייב קנס הנ״ל: רק אחד עשר הנבחרים בהסכמת כולם יכולים להתיר לאיזה חתן לעשות על חוק כשיהיו לו אמתלאות צודקות. אבל לא לפועל בשום אמתלא:: —

תקנה כג

קיין בעל מלאכה חייט טאהר ניט ארבטין מלאכת חייט עם בעל מלאכה קירזנר בקנס א׳ ר״ט על ת״ת וא׳ ר״ט על החברה וא׳ ר״ט על היוסטיץ יר״ה: — — — — — — — — — — — — — — — — — —

תקנה כד

וועז איזה חתן [אויסגעשטראָכן: „או פועל״] וועט ארבטין אצל בעה״ב אחד מאנשי החברה איז עהר מחויב צו געבין להחברה מכל זהוב שיגיע על חלקו חמשה גדו׳ פ׳ ואם יעבור על זה יוקנס א׳ ר״ט על הבהמ״ד וא׳ ר״ט על החברה וא׳ ר״ט על היוסטיץ יר״ה [פי׳ (פירוש) תקנה זו שלא יהיו סתירה לתקנה כ״ב אשר שם נאמר שאין החתן רשאי לעשות מלאכה על חלק. שהרי מצוייר שיעשה איזה חתן על חלק ע״פ רשיון אחד עשר הנבחרים. ושני תיבות אלו או פועל שנזכר למעלה והעתקתיו מתקנה הקדומה בעבור שאין לו פירוש כלל שהוא סותר לתקנה כ״ב אעפ״י שהעתקתי אלו התיבות נחמתי אח״ז ומחקתים] אונ׳ איטלכר פועל איז מחויב ליתן להחברה מכל זהוב א׳ גדול פוליש — — — — —

תקנה כה

הן נער או חתן טאהר ניט ארבטין מלאכת חייטות פר זיך כדבר האמור בתקנה כ״ב ושם נאמר הקנס אשר יושת עליו ובאנו לפרש כאן שאף אם יהי׳ זה הנער או החתן מפה קהילתינו יצו הדין כך. וגם בכל

שלשה פרסאות הסמוכין איז חל תקנה זו — — — — — — — — —

תקנה כו

קיין שום בעל מלאכה טאהר ניט מגנה זיין מלאכה של חברו אודר חלילה מלשין אויף איהם צו זיין בענין המלאכה ומי שיעבור על זה יוקנס א׳ ר״ט קש על הנ״ת וא׳ ר״ט קש על החברה וב׳ ר״ט על הקאמיר. וכ״ש ששום בעל מלאכה לא יגנה סחורה של חנוני בחנותו או שיאמר שהסחורה ביוקר וכדומה ולא יוליך הקונה לחנות אחרת אחר שכבר בא לחנותו של זה או שפגע החייט בשוק ואמר לו להוליכו לסוחר זה שלא יוליכנו לסוחר אחר ואם יבורר זה על איזה חייט בעדים או עפ״י הוצאת עצמו אחר הטלת חרם עליו בב״ד יוקנס כאמור בתקנה ז׳ אונ׳ דער וואש עש ווערט מבורר אז ער האט מלשין גווען פארלירט ער זיין דין שותפות פון דיא תקנות אז מען בראך איהם ניט צו נעמין פאר קיין שותף:: —

תקנה כז

חלילה לכל בעל מלאכה לשכור פועל רק על שנה או חצי אביר ניט אויף דער וואך. אונ׳ וען איינעם איין פועל אן שטענדיג איז אונ׳ דער פועל איז ניט מפה קהילתינו טאהר עהר איהם ניט האלטין יותר משתי שנים בקנס א׳ ר״ט על הת״ת וא׳ ר״ט על החברה וא׳ ר״ט על האדון היוסטיץ יר״ה[3].

תקנה כח׳

איין פועל פון דער פרעמד וואש איז שון גווען אצל בעל מלאכה מפה טאהר איהם קיין אנדרער בעל מלאכה נישט צו נעמין אם הי׳ כבר שתי שנים אצל הראשון ומי שיעבור על זה יוקנס א׳ ר״ט על הבהמ״ד וא׳ ר״ט על החברה וא׳ ר״ט על האדון היוסטיץ — — — — —

תקנה כט׳

איין חייט וואש ווען זיך וועלין איין קופין בתוך החברה נאך דער חתונה מוז עהר געבין לא פחות משני ר״ט ובאם איזה גבאים או כשרים וועלין פון איהם נעמין פחות מזה אונ׳ נעמין אין דער חברה אזו יוקנסו א׳ ר״ט על הבהמ״ד וא׳ ר״ט על הנ״ת וא׳ ר״ט על היוסטיץ. ואין הגבאין לבד רשאין לקבל איזה בעל מלאכה לחברה כ״א [—כי אם] כשיסכימו עכ״פ [—על־כל־פנים] חמשה אנשים מהנבחרים האחד עשר —

תקנה ל

כל אחד מבעלי מלאכה איז מחויב ליתן לקופת החברה מדי חודש בחדשו ששה גדולים פ׳ און דער גבאי חודש איז מחויב בכלות החדש גובה כל זה צו זיין עד פ״א [—פרוטה אחת] ואם יעבור על זה יוקנס א׳ ר״ט על הת״ת — — — — — — — — — — — — — — — — —

תקנה לא׳

הגבאים ואנשי האסיפה וואש וועלין זיין בשעת הקלפי טאהרן קיין קלפי געבן לאותו בעל מלאכה וואש וועט איין נשאר חייב בלייבין הן רב או מעט. ומי שיעבור על זה יוקנס ב׳ ר״ט על ביהכ״נ — — — —

תקנה לב׳

חלילה לכל אחד מבעלי מלאכה להעיז ולדבר דברים רעים נגד הגבאים או הנבחרי׳ בעסקי החברה בקנס על ת״ת א׳ ר״ט וא׳ ר״ט על החברה

תקנה לג׳

הגבאים זענין מחויב תוקף צו געבין דעם שמש וואש גייט גובה זיין איין גבי׳ עש זאהל איהם קיינר ניט מזלזל זיין, והמזלזל והשמש יוקנס בקנס עצום מהגבאים

תקנה לד׳

וועז דער שמש פון דער חברה וועט איינעם פון דער חברה אן זאגין בשבת או בע״ש [—בערב־שבת] אין עליות התורה אוג׳ עהר וועט ניט גיין יוקנס שלשה זהו׳ על נ״ת ושלשה זהו׳ על ת״ת. אם לא עהר וועט זיין איין חיוב בבית הכנסת ואזי יופטר מהקנס ואין לו רשות לכבד לאחר רק לאביו או לבנו שיעלה הוא לתורה בין החייטים. עוד זאת קבלו עליהם כל בעלי המלאכה החייטים באלה ובש״ח [ובשבועה חמורה] שלא יעכבו ע״י שום תחבולה ואלמות בעולם על הצבור ביום שמיני עצרת בערב שמחת התורה מלהתפלל ערבית קודם בואם לביהכ״נ אך מחויבים לזרז עצמם שלא יתעכב הצבור בביהכ״נ ח״ו מחמתם ואם יהיו זריזים יושכרו [?] להתפלל עם הצבור ואם לאו יכולים הצבור להתפלל גם קודם בואם — — — — — — — — — — — — — — — — — —

תקנה לה׳

וועז שנים או שלשה בעלי מלאכה וועלין שותפת [!שותפות] מאכין לזמן, אוג׳ דיא שנים או שלשה וועלין קומין לחנות זענין זיא גרעכנט רק בעל מלאכה אחד נגד שאר בעלי מלאכה כדי עש זאהל קיין קנוני׳ ניט זיין ביניהם איינער דעם אנדרין מודיע צו זיין ומי שיעבור על זה יוקנס א׳ ר״ט על הבהמ״ד וא׳ ר״ט על היוסטיץ יר״ה און דער כלל פון א שותפת וואש מען איינם צו נעמנין זאל איז אז דער צו גנומנר זאל עכ״פ ראוי זיין לתפירה אותה המלאכה אולם וועז שלשה בעלי מלאכה פון דיא מפורסמים לבעלי מלאכה וועלין מעיד זיין שאינו ראוי אפי׳ לתפירת מלאכה זו בראך מעהן איהם ניט צו נעמין — — — — —

תקנה לו

איין בעה״ב מיט איין פועל וואש וועלין האב(ן) התקשרות ביניהם,

אין דער פועל וועט חוזר זיין ויתן אמתלא שיש לו דוחק אצל בעה״ב או דער בעה״ב איז עושה מריבה עמו בחנם אונ׳ עש וועט זיין איין ממש בדברי הפועל. וועט דיא חזרה זיין בקיץ מוז איהם דער בעה״ב בצאהלין בעד כל הקיץ בעד כל שבוע ושבוע כפי החשבון של כל השכירות. וועט דיא חזרה זיין בחורף זאהל ער איהם בצאהלין בעד כל שבוע לפי ערך שני חלקי שכירות. אונ׳ דער פועל מאג זיין אצל בעל מלאכה אחר. [וכל זה אם יעבור הבעה״ב והתנהג עם הפועל כמנהגו הראשון אחר ההתראה עפ״י ב״ד] אונ׳ וועז דער בעה״ב וועט חוזר זיין ויתן אמתלא אז דער פועל איז ניט עוסק במלאכתו באמונה או כדומה מהאמתלאות והי׳ ממש בדבריו אזי זאהל איהם דער בעה״ב בצאהלין בעד כל שבוע לפי ערך חשבון הקיץ שליש השכירות והחורף חצי השכירות אונ׳ דער פועל טאהר ניט זיין אצל בעל מלאכה אחר פה קהילתינו כל ימי משך זמן התקשרות הראשון [וגם זה דווקא אחר ההתראה כנ״ל]ומי שיעבור על זה יוקנס א׳ ר״ט על הבהמ״ד וא׳ ר״ט על החברה

תקנה לז

בכלות משך השנה זענין די גבאים המסתלקים מחויב מוסר צו זיין דעם פנקס צו דיא גבאים או כשרים החדשים אונ׳ זענין מחויב צו ווייזין לפני הב״ד אז זיא האבין ניט מוסיף או גורע גוועזין אין דיא תקנות ח״ו מדעתם ואם יעברו על זה יוקנסו ב׳ ר״ט על ביהכ״נ וא׳ ר״ט על הבהמ״ד וא׳ ר״ט על האדון יוסטיץ

תקנה לח

וועז בעל מלאכה א׳ או ב׳ וג׳ שיהיו בייא דעם אב שניד פון דער סחורה ויקחו אצלם משי או חוטים או קרסים או פאטשעבוס ויעכבו אצלם יותר מג׳ ימים בלי אונס מאג אחר שלשה ימים איין אנדרר שניידר דיא מלאכה אן נעמין בלי מוחה.

תקנה לט

חלילה לבעל מלאכה צו ארבטין טאנדעט לחנות אלא מכנסים בלבד וגם מזה מחויב ליתן שלשה גדולים פוליש להחברה מכל זוג מכנסים בקנס א׳ ר״ט על הבהמ״ד וא׳ ר״ט על החברה וא׳ ר״ט על האדון היוסטיץ יר״ה

תקנה מ

חלילה לשום גבאי חודש להחזיק הבוך של החבורה חייטים אצלו יותר מחדש בחדשו של אותו גבאי חודש ובכלות החודש איז עהר מחויב דאש בוך מוסר צו זיין לגבאי הבא אחריו בקנס א׳ ר״ט על הבה״מ וא׳ ר״ט על החברה

תקנה מא

א די כשרים וואש וועלין ארויש קומין אין דער חברה אין רשאין

לעכב יותר משני שבועות לעשות גבאים בקנס שלשה ר״ט על ביהכ״נ הקדושה: ב ומי שיעלה עליו גורל הקלפי שיהי׳ כשר או הגבאי אשר יבררוהו הכשרים ולא יקבל להיות יוקנס כזה: ג הנאמן מחויב ליתן על עצמו שטר אחריות על מעות החברה שיגיע לידו בכל משך השנה. ואינו רשאי ליתן עפ״י הגבאים מעות לצורך איזה הוצאה יותר משני זהו׳ בחודש אם לא שיסכימו גם חמשה אנשים מאחד עשר הנבחרים שנבחרו בהסכמת רוב אנשי חברה וכתב הבחירה נעתק בפנקס זה: ד כל גבאי שעברה שנתו מחויב לחשוב חשבון כולל עם הנאמן תוך משך ארבעה שבועות משנה שאחרי׳ והנאמן יזכה לו בחתימת ידו על ברור החשבון ואם יעכב יותר מארבעה שבועות בלי אונס ברור לא יקובל חשבונו כ״א בהסכמת רוב אנשים מאחד עשר הנבחרים: ה כל חייט אשר יקרא אל הגבאים או הכשרים בעסקי החברה ולא ירצה לבא לפניהם יוקנס א׳ ר״ט על הבהמ״ד וא׳ ר״ט על ת״ת: ו כל שלשה הגבאים וגם הנאמן מחויבים לצאת ממקומם לבא למקום שיקראו אנשי החברה בס״ת בשבת, ומי שיעבור על זה יוקנס א׳ ר״ט על הנ״ת וא׳ ר״ט על ת״ת ז וזאת אשר הוסיפו ותקנו ביניהם ביום ג׳ כג׳ אייר תקנו [1796] לפ״ק בבית הרב המגיד מו״ה נחמן נ״י וחתמו עליו רוב בנין שנים וארבעים איש מהחבורה נקובי ראשית. כל בעל מלאכה אשר יקנה בגדים טאנדעט הן פה קהילתינו יצו הן בכפרים או במקומות אחרים ומוכרם פה קהילתינו יצו או במקומות אחרים אחר שהביאם פה מחויב תיכף ליתן להחברה מכל בגד שני גדולים פויליש. והקונה ממנו אחר שסילק הוא אותן השני גדולים יתן להחברה גדול א׳ פויליש כשימכור הבגד: ומי שיעשה מלאכת טאנדעט מחדש הן לעצמו ומכור לאחרים הן שיעשה אצל אחר מלאכת טאנדעט מחויב הבעל מלאכה ליתן מכל בגד גדול או קטן שלשה גדולים פויליש, לכן באותן שני גדולים פויליש מבגד טאנדעט ישן הנזכר למעלה אין חלוק בין בגד גדול או קטן. ואם איזה גבאי יעלים עיניו מלגבות כנ״ל או אם יעלים עיניו מלגבות הסכום שנתחייבו הבעלי מלאכה ליתן בכל חדש מחויב להשלים מכיסו ומלבד זה ההפסד שיפסוד מכיסו יהי׳ לו העברה מהתמנות משך ארבעה שנים ואותן השנים וארבעים חתומים הנ״ל קבלו עליהם קודם חתום שטר הנ״ל שאם יחזור בו א׳ מהם ויסרב מלסלק כפי התקון הנ״ל מחייב בחיוב גמור ליתן קנס עשרה ר״ט על החברה ועשרה ר״ט על הקהל ועשרה ר״ט על הקאמיר של מלך יר״ה. וכל המעות שיבא לידי גובינא יהי׳ מונח אצל הנאמן. ואין הגבאין אפי׳ שלשתן ביחד בצרוף הנאמן יכולין להוציא אפי׳ חוב קווארטאלני ושכר קורא ושמש כ״א בצרוף רוב אנשי החברה ע״כ. וכעת בחרו אחד עשר אנשים כפי הכתב שיועתק בפנקס זה שתהא כח בידם ככח כל האסיפה

של החבורה ביחד. לכן תהא מעתה דעת הנבחרים לענין הוצאת מעות החבורה ככח כל אנשי חברה כמבואר למעלה באות ג׳.

אַפמאַך צווישן די אנשי החבורה און דער ניי-אויסגע-ווילטער פאַרוואַלטונג אין יאָר 1798, וועלכער שטעלט פעסט די חובות און קאַמפּעטענץ פון די פאַרוואַלטונגס-מיטגלידער

העתק תורף כתב התקשרות שנעשה ביום א׳ ד׳ שבט תקנ״ח לפ״ק בין האלופים אנשי החבורה דחייטים והנבחרים.

הן רבים עתה דעות שונות בחבורה כמספר אנשי החבורה מספרם כמשפטם איש הישר בעיניו ולפעמים נופלים עסקים גדולים בענין החבורה לעמוד על נפשם נגד אנשי רבם [ריבם] בד״י [—בדיני ישראל] או בדא״ה [—בדיני אומות־העולם] ולהטות ימין ושמאל בעניני התקנות כעת לפי התחלפות הזמנים והנושאים וראינו כי לא טוב היות דעות רבות בעסקים. לזאת הסכמנו על אחד עשר אנשים מיוחדים מאנשי החבורה (שיתבארו למטה) לצאת ולבא בכל העסקים ותהא ידם כידינו וכל עשייתם כאלו עשינו בעצמנו והרשות בידם להוציא הוצאות לטובת החבורה בכל העסקים ולעמוד לפני שרי הקאמיר יר״ה והמאגיסטראט ולעמוד נגד רעלי ריב בד״י [—בדיני ישראל] או בדא״ה [—בדיני אומות־העולם] ואפי׳ [ואפילו] שיעשו חמשה או ארבעה מהנבחרים הנ״ל תהא עשייתם כעשייתינו ואנחנו החתומים מחויבים להחזיר להם הוצאותיהם איש לפי חלקו כאשר יושת על כל אנשי החבורה לפי מספרם וגם הנבחרים בכללם לסייע להוצאות איש כפי חלקו והנבחרים התחייבו א״ע [—את־עצמם] בשעבוד גופם להשתדל בכל יכלתם לטובת אנשי החבורה בדברים הנוגעים למלאכתם ובכל העסקים הנ״ל ושיראו שיהי׳ דו״ה אנשים מהם מוכנים תמיד לעסוק בעסקיהם של אנשי החבורה ואם יהי׳ אחד מאלה דו״ה אנשים טרוד בעסקי עצמו מחויב להעמיד איש אחר במקומו באופן שלא יסובב התרשלות ואחור בעסקי החבורה בשום זמן ועידן עוד קבלו הנבחרים על עצמם באלה ובש״ח שלא לחזור בהם בשום זמן מהתמנות הנ״ל אם לא בהסכמת כל בני החבורה. ובנידון המשפט שהי׳ להחייטים אלמב״ע [—אשר לא מבני עמנו?] נגדינו הרשות ביד הנבחרים לכנוס עמהם אפי׳ בפשרה שלא יהי׳ גמר בדבר בדא״ה ולא יאבדו הנבחרים אפי׳ פ״א [—פרוטה אחת] מהוצאות שיוציאו על בני החבורה בשום טענה בעולם. ונעשה הכל בח״ח ובשד״א [—בחרם חמור ובשבועה דאורייתא] ובנפשות חפיצות בבטול ובפסול כל מיני עידי מודעא ומדמ״מ עד סופן כדרך שמבטלין בג״נ. ע״כ תורף הכתב

ואלו הן האחד עשר הנבחרים הנה"ל שנבחרו מאנשי החבורה לעמוד על משמרת משאם בעסקי החבורה

המרומם הנעלה ה' חיים ב"ה מאיר
המרומם הנעלה ה' משה בן רב שמואל
המרומם הנעלה ה' צבי ב"ה ישראל
המרומם הנעלה ה' אבא בר"י
המרומם הנעלה ה' יונה בר"ז
המרומם הנעלה ה' נחמי' בר"ז
המרומם הנעלה ה' זיינוויל בר'
המרומם הנעלה ה' יוסף בר"י
המרומם הנעלה ה' שמואל לבר"ד
המרומם הנעלה ה' גומפל סג"ל
המרומם הנעלה ה' אלי' בר"ב ר"ץ

הסכמה פון קהל מיטן רב בראש אויף די 41 תקנות (י' 1798)

אלו האחד וארבעים תקנות שהסכימו ביניהם בעלי האומנות החייטים דפה קהילתינו ק"ק פלאצק יע"א מצאנו ראינו תבנית ידו של אדם חשוב חתום עליהם ה"ה הרב הגאון מו"ה שמואל ז"ל שהי' אב"ד פה. ועוד שאר רבנים ואלופים רוזנים ומנהיגי הקהילה אשר היו בימים ההם רום יד ייהו נשאו ועלו בהסכמה עליהם. ומאז לא הוסיפו עליהם חדשים כ"א [—כי אם] מעט מזעיר עשוים באמת וישר אחרי פקוח עיני השכל ועשיתם מוסבות אל מול פני היושר לתקן ולא לעוות אדם בריבו. וגם שעבדו עצמם ומסרו שטר תקנותיהם לב"ד ושלא לעשות מעשה תקפם בשום זמן מתנגד לד"ת מ"י לפי הנושאים והענין לזאת אף ידינו הבב"ד והאלופים רוזנים מנהיגי הקהל תיכון עמהם היו' יו' [—היום יום] ז' אדר תקנ"ח לפ"ק

דער אינדעקס פון די 41 תקנות

מפתח למצא דברי חפץ ופתח השער לדופקי בתקנות

אות — ב — ביחוד ווען מען וועט רופין איין בעל מלאכה...
דף — יד, טו, יט. סימן — יוד, יא, טו.
אות — ג — גבאים וכשרים ווא עש זאל זיין איר התנהגות
דף — מא, מד. סימן — לד, מ'.

אות — ד — דירה בבית חנוני וועז אייגער האט — דף — כג. סימן — יט׳
אות — ה — הולכה לסוחר אחר — — — — — דף — ז. סימן — כו׳
אות — ז — זלזול ודברים רעים נגד גבאים וכשרים זלזול השמש וועז ער
גייט גובה זיין — — — — דף — לו, לז. סימן — לב, לג
אות — ח — חתן קודם החתונה או פועל מהו דינם — — — דף — כו.
סימן — כב, כח׳ כד׳
אות — ״ — חזרה וועז איין בעה״ב ופועל זענין חוזר — דף — מ׳ סימן — לו׳
אות — ט — טאנדעט וועז אייגער ארביט אודר ברענגט — — — — —
דף — מג, מה. סימן — לט, מא
אות — כ — כפר דיא תקנות פון איין כפר הסמוך — דף — כא סימן — יז
אות — ל — לערין יונג זיינע תקנות — — — דף — כה סימן — כא
אות — מ — מילי דשמיא איז צו פינדן — — — — דף — ה, י, לח.
סימן — א, ב, לד
אות — ״ — מלשין ומגנה מלאכת חבירו איז צו פינדן דף — ז. סימן — כו
אות — נ — נשאר חייב וועז אייגער בלייבט — — דף — לה סימן — לא
אות — ״ — ניט איין גקופטי זעהרי תקנות — — — דף — ז סימן — ג
אות — ״ — נתינות וואש קומין להחברה דף ל״ד סי״ו דף — ח סימן — ד
אות — ״ — נאמנים ונבחרים זעהרי תקנות דף מה סי׳ מא ודף מ״ט — —
דף — יוד סימן — ו
אות — ס — סוחר וואש שיקט נאך איין בעל מלאכה סטעמפווין וצייכנין
שנעשה בבגד — — — — דף — ב, כב. סימן — טז, יח
אות — ע — עכוב וועז אייגער איז מעכב שלשה ימים — — — — —
דף — מב סימן — לח
אות — ״ — עלי׳ לתורה וועהן מעהן זאגט אייגעם אן — — — — —
דף — לח, ח סימן — לד, ד
אות — פ — פועל ולעהרין יונג — — — דף — ט, י, כד סימן — ה, ו, כ
אות — ״ — פועל מיט זייני אנדערי תקנות — דף — לא, לב סימן — כד, כח
אות — ק — קלפי וואו עש זאל גגעבין וועריז אבר ניט — — — — —
דף — לה, מה סימן — לא, מא
אות — ״ — קני׳ וואש מעהן קופט זיך איין בחברה — דף — לג סימן — כט
אות — ״ — קירזנר זאהל איהם קיין חייט צו נעמין — דף — כז סימן — כג
אות — ר — רחוב העיר וועז איין קונה טרעפט אן בעלי מלאכה — — —
דף — יח, יט סימן — יד, טו
אות — ש — שותפת וועז אייגער איז מחויב אנדערי צו נעמין אביר ניט — —
דף — יא, יב, יג, טו, טז, יז, יח, כג, לט, — — — — —
סימן — ז, ח, ט, יא, יב, יג, יד, יט, לח,

32 מיטגלידער פון דער חברה זיינען זיך מתחייב אפצוהיטן די 41 תקנות (י׳ 1798)

אנחנו ח״מ [—חתומים מטה] קבלנו לאשר ולקיים בח״ח [—בחרם חמור] ובפ״מ [—ובפה מלא] את כל תוקף התקנות והנהגות הישרות שנעשו ויצאו מפ״ה הקדושים אשר בארץ המה ה״ה הרבנים הגאונים ראשי ב״ד הקדמונים דפקהילתינו [!] ועל ידם מלאו דבריהם ה״ה הרב האי גאון הגדול אב״ד מקהילתינו ובד״צ [—ובית־דין־צדק] שלו וגם ב׳[!]בהסכמת האלופים ראשי רוזני ומנהיגי הקהילה קהל עדת ישורון אשר על פיהם יבוא ויצא כל דבר אמת וענות צדק הנה על כל הנ״ל הסכמנו גם אנחנו הח״מ על פי ד״ת ודין הכתוב בספר הפנקס הזה להתנהג בכל התקנות הנרשמים בפנקס הזה בכל תוקף ועוז וכל מי שיסרב ויתנגד נגד התקנות הנל אזי יוקנס בקנס עצום כמבואר בפנקס הזה אפילו עם יעבור על דבר זה שכפלים יוקנס כעל דבר חמור שבחמורה כל הנ״ל קבלנו ע״ע [—על עצמנו] והסכמנו כולנו פה אחד בכל יתר תוקף ועוז ולראי׳ מהמנא בעה״ח [—באנו על החתום] בחתימת ידינו ממש הי׳ יו׳ א׳ ששה ועשרים חדש סיון תקנחית לפ״ק פה ק״ק פלאצק.

סיוערן אנולירט די וואלן פון 3 רואי חשבונות, מחמת סיאם זיך ארויסגעווינן, אז זיי זיינען קרובים (י׳ 1801)

היות שנתמנו על פי הכשרים דחברה חייטים דהאי שתא ת׳קס׳א לפק גבאים ונאמנים ורואי חשבונים כמו שנרשמים מעבר לדף אך מחמת שנתכשר שיש ביניהם פסולי קורבא ע״כ ערערו כמעט ריב בני החברה על עשייתם הפסולו [!] וע״כ עלה בהסכמתם לעשות מחדש קלפי על שלשה רואי חשבונות אחרים כדי שיהיו כל התשעה אנשים הממונים על ההתמנות כולם כשירם וכך נעשה היום יום כ״ג לחודש סיוון שנת [?] על פי במעמד אנשי החכמה ונעשה באמת וביושר ואלו הן האנשים אשר עלו הי׳ על פי הקלפי להיות רואי חשבונות הראשון הנעלה כמר מרדכי בן כמר פייוויל ר״ח א׳ השני הנעשה כמר גמפיל השלישי הנעשה כמר טעוויל חייט

די גבאים נעמען אויף א נייעם מיטגליד (י׳ 1814)

היום יום ה׳ יום ד׳ בחודש טבת שנת תקעד לפק קבלנו אנחנו הגבאים הח״מ את החתן משה זלמן בהרר אקבא׳ [!עקיבא] על האופנים באצי ואור [?] קודם הנשואין איין לו רשות לעסוק במלאכת החייטין בפני עצמו רק אם אייזה שותף מהחברה שלנו ואחר הנשואין הוא, כאחד מיבנה [!מבני] החברה וכל מי לו בלי שום פוצה פה אב מחויב הוא

לצידת את החברה משך שני שנים הן קודם הנשואין והן לאחר הנשואין בכל מלי כפי התקנה וא"י יעכוב על התקנה קלה כמות שהוא ותקנות הנזכרים בפנקס זה יאבד זכות החברה כאילו לא הי' ניקנה בחברה מעלום [!] ועל זה באנו על החתום היום יום הנ"ל פה קק פלאצק

התחייבותן פון די ניי אויסגעוויילטע פארוואלטונגס-מיטגלידער, אין י' 1806, געשריבן בלשון „דייטש"

מיט איינשטימונג אונזרער אונד פילער אונזרער חברה איבערגעבין ווייר אללע געוואלט אן דען נונמעהריגען גדאכט אלס ה"ה נחמו דהרר זאב, הרר אלי' בהרר דוב בער כון, הרר אברהם בהרר יעקב קאפיל, דאס דיא דיא קראפט האבין זאללען פיר דאס בעסטע אונזרער צונפט צו זארגין. אונד נימאנד פאן אונס זאלל אים שטאנדע זיין געדאכטע פארגעזעצטע איינוועגדונג ווידער איהרע ראטהשלעגע צו מאכין פיל מעהר זאללען זיא וויא ווייר דאס דאטטא אללעס פאררעכנט לויט איינפיהרונג דעס בוכס האבין נאך איהר וואהל געפאללען צו האנדעלן אונד צו טהון. דאך אבר זינד ערוועהנטע פארגעזעטצטע שולדיג אונד פערבונדען פיר דאס וואהל אונזרער גאנסען צונפט צו זארגען, דא דאס אללער צופרידענ־הייט בעפערדערט ווירד. אום אבר דאס פארגעזעטצטע ניכט אללין נאך איהרען ווייללען האנדעלן זאללען דא האבין ווייר נאך דרייא רעכנונגס אבנעהמער בעשטימט אלס ה"ה טעדלה בה דוד, הרר נחמי' זאב יצחק אייזיק, הה שמואל בר' דוד, דאס ערשטער אהני לעצטרע קיינע זאכע פארנעהמען דארפין אונ זאללען, פילמעהר מיססען זיא לעטצטע דרייא יעדע צייט צו ראטה ציהען, צור זיכרונג אונד פעסט האלטונג דיזעס אונטרשרייבען ווייר אונס אייגענהענדיג אונד זאגין נאכמאלס דאס געדאכטע פארגעזעצטע פאן אונס געווהלטע אונד פאן אונזרע גאנסע צונפט דאפיר גענעהמיגט אונד געאכטעט ווערדין זאללען, אונד דאס דיא אללע אונדרע ביס הערייגע געוואלט האבען פה פלאצק יום ג יוד סיון תקסוו.

אויפנעם פון אַ נייעם מיטגליד דורך די גבאים, אין י' 1806, אויך בלשון „דייטש"

לאז אונטער הייטיגען דאטטא האבען ווייר גבאים מחברה חייטין ה"ה החתן יצחק איצק בה יהודא ליב זל אונטער אונזרע חברה געגאממען אונד דאס ער דא גוט אלס איינער פאן אונס דיא מלאכה טרייבין קאן, דאך אבער דארף דער געדאכטע יצחק איצק דיא מלאכה קודים חתונה ניט טרייבין אויסגענומען וועז ער מיט איינעם פאן אונזרער חברה חתונה האבין זאלל, זאלטע ער אבר קום חתונה אללין ארבייטען פערליהרט ער אלל זיין גערעכטיגקייט דער חברה אונד זאל קיין אנשפרוך אויף איהרער

איינווילִיגונג מאכען, פערנער מוס דער יציק צווייא נאך אייִנאנדער פאל־געגדע יאהרע נאך דער חתונה דיא חברה בעדינען אונד אללעס אהנע אנווענדונג טהון וואס זיא פאן איהם פארדערן אונד אין אללע שטיקען געהארזאם זיא דא באלד דער יצחק אללעס דיזעס נאך פאלגען ווירד קאן ער אלס מיט געלד אונזערער חברה אנגעזעהן ווערדען דאס בעקרעפטיגען ווִיר דורך אונזרע אונטערשריפט. פלאצק יום ה׳ יג סיון תקסו

דריי העברעאישע דערציער

א) א. י. פאפיערנא

אברהם יעקב פאפיערנא, דער באַקאַנטער העברעאישער שרייבער, קריטיקער און השכלה קעמפער און גלייכצייטיק אָנהענגער פון רוסיפיקאַציע ביי יידן, האָט 40 יאָר געלעבט אין פלאָצק. געקומען איז ער קיין פלאצק אַלס יונגער מענש אין עלטער פון 30 יאָר, און געווען די אַלע יאָרן, לערער פון יידישער רעליגיע אין פלאצקער גימנאַזיעס, ווו ס׳האָבן אויך געלערנט יידישע שילער. דער פּריוואָד זיינער אין פלאצק, האָט זיכער איבערגעלאָזן שפורן אין דער דערציונג פון די יידישע גימנאַזיע־שילער, און אין אַנדערע יידישע דערציונגס־אַנשטאַלטן אין שטאָט. ער איז פאַר אַ צייט אויך געווען לייטער פון דער אָרטיקער תלמוד־תורה.

פאפיערנא האָט אויך אָנגעפירט אין פלאצק מיט אַ רעגירונגס־שולע פאַר יידישע קינדער, ווו די אומגאַנגס־שפראַך איז געווען רוסיש.

דער רוסישער שול־אינספעקטאָר, אונטער וועמענס אויפזיכט עס זענען געווען אויך יידישע חדרים, האָט באַשטימט פאפיערנאן ווי אַנ׳־אויפזעער איבער יידישע חדרים אין פלאצק. פון צייט צו צייט, האָט ער צוגעשטעלט באַריכטן צום אינספעקטאָר איבער דער לאַגע פון פלאָצקער חדרים. זייענדיק גוט באַקאַנט מיט׳ן חדרים־וועזן, האָט ער פאַרעפענטלעכט אַ בוך אין רוסיש וועגן די חדרים אין פלאצק.

פאפיערנא איז געווען ניט נאָר אַ פאַטריאָט פון דער רוסישער שפראַך, ווי עס ווייזט דער כאַראַקטעריסטישער פאַל: ווי אַנ׳אויפזעער איבער די חדרים, איז ער איינמאָל געקומען צום גמרא־מלמד דוד קאשיקעוויטש אין חדר אריין, זעט ער דאָס בילד פון צאַר הענגען אויף דער וואַנט אין אַ שלימזל׳דיקער פאָזיציע. דאָס האָט אים אַרויסגעבראַכט פון די כלים. נאָכן אויפהענגען עס ריכטיק, האָט ער געגעבן אַ פסק דעם חדר־מלמד, פאַר פאַרנאַכלעסיקן אַזאַ זאַך.

ער האָט אויך געהאַט אויפזיכט איבער דער תלמוד־תורה, וועלכע האָט ענדע לעצטן יאָרהונדערט, געהאַט דריי מלמדים און אין לערער. דער לערער איז דאָן געווען רובאָק.

אין דער באַציונג צו זיינע שילער, איז ער געווען אַ טאַלעראַנטער און פריינטלעכער, ווייט פון „דערציונגס־מעטאָדן" פון מלמדים אין דעמאלס־טיקע חדרים.

מ'האָט דערציילט, אַז פרומע יידן זענען געווען ברוגז אויף אים, ווייל ער שפילט שאַך אין שבת. דערצו נאָך, שלעפט ער אַריין אין דעם שפיל „אַפּגאָהיטענע" יידן.

פאפיערנאן האָט מען געזעען יעדן שבת און יום־טוב אין שוהל, ער האָט ס'רוב געדאַוונט אין מנין ביים יידישן שפיטאָל. ער איז בכלל געווען רעספעקטירט פון יעדן.

פאפיערנא האָט אָנגעשריבן זכרונות, וועלכע האָבן אַרויסגערופן אנערקענונג אַלס איינע פון די בעסטע ווערק אין דער יידישער מעמואַרן־ליטעראַטור. זיי ברענגען וויכטיקן מאַטעריאַל פאַר דער קולטור־געשיכטע פון די יידן אין רוסלאַנד פון פאַריקן יאָרהונדערט. (אויבערזעצט פון פויה ראַקאָווסקא אין יידיש). די דאָזיקע מעמואַרן זיינע, ציען זיך ביז דער צייט וואָס ער האָט פאַרלאָזן זיין שטעטל קאפוליע אין דער מינסקער גובערניע, ווו ער איז געבוירן געווארן. זכרונות פון זיין שטעטל געפינען מיר אויך אין יובל־בוך לכבוד דעם 25 יעריקן ליטעראַרישן שאַפן פון נחום סאָקאָלאָוו (1904), א. נ. „כאפיקים בנגב". פון דעם פעריאָד זיינעם אין פּלאצק, — פון 1870 ביז 1910 — זענען קיין זכרונות נישט געבליבן. זיי וואָלטן געווען פון גרויס וויכטיקייט. מיר ווייסן, אַז ער איז געווען אַקטיוו אין אַרטיקן קולטורעלן לעבן, און האָט מיטגעאַרבעט אין דער ביבליאָטעק, אָפט אויך געהאַלטן רעפעראַטן.

פאפיערנא האָט געלערנט אין דער ראַבינער־שולע און געענדיקט די שולע אין 1865. אַ פאַר יאָר איז ער געווען לערער אין דער יידישער שולע אין שטעטל זאקראטשים נעבן פּלאצק, פון יאָר 1870 איז ער געווען לערער אין פּלאצק. פון פּלאצק אַרויס, איז זיין פרוכטבאַרע ליטעראַרישע אַרבעט צעשיקט געוואָרן אין דער העברעאישער און רוסיש־יידישער פרעסע איבער רוסלאַנד. ער האָט געשריבן אַרטיקלען, היסטאָרישע אָפהאַנדלונגען, ליטעראַטור־קריטיק, און אָנגעשריבן לער־ביכער פאַר לערנען די רוסישע שפראַך. זיין ערשטע פאָעמע „אמת ואמונה", איז דערשינען אין „הכרמל" אין 1863. פון זיינע בעלעטריסטישע זאַכן איז וויכטיק דער „משלי־הזמן" (1893), פון זיינע פאַרשונגס־אַרבעט איז די וויכטיקסטע אַרבעט וועגן חדרים אין פוילן, וועלכע איז דערשינען אין פּלאצק אין רוסיש (1884). פון זיינע קריטישע אַרטיקלען, האָט אַרויסגערופן אויפמערקזאַמקייט ביי די משכילים זיין „קנקן חדש מלא ישן" (הכרמל 1867).

זיינע העברעאיש־רוסישע לערן־ביכער, זענען שטאַרק פאַרשפּרייט געוואָרן און דערשינען אין מער אויפלאַגעס. אין „וואַרשאַווסקי דניעווניק", האָט פאפּיערנא געדרוקט אַרטיקלען „וועגן דער יידן־פראָגע אין דעם וועלט־קאנט". פּאָליטיש, איז ער געווען אַ קעגנער פון פּוילנס זעלבסטשטענדיקייט, און געהאַלטן, אַז יידן דאַרפן זיך אריענטירן אויף דער „מעכטיקער רוסישער נאַציע".

די פּוילישע משכילים, זענען געווען אַנטוישט פון זיין רוסיפיקאַציע־טעטיקייט. זיי האָבן זיך געהאַלטן פאַר פּוילישע יידן און געווען קעגן אייַנפלוס פון דער רוסישער קולטור. פאפּיערנא האָט געהאַלטן, אַז פּוילן איז פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דער היינטערשטעליקייט פון די פּוילישע יידן לגבי זייערע ברידער אין מערב, וועלכע האָבן געמאַכט שריט פאָרויס אין וויסן און בילדונג. חסידיזם, האָט ער באַטראַכט פאַר אַנ׳אָפּגעשטאַנענע באַוועגונג בייַ יידן, וועלכע האָט נאָר געקענט אַנטשטיין אין די באַדינ־גונגען פון פּוילן.

פאפּיערנא איז געווען אַ שאַרפער קעגנער פון פאַרשפּרייטן קולטור אין דער יידישער שפּראַך, וועלכע ער האָט באַטראַכט ווי אַ „זשאַרגאָן". נח פרילוצקי אין זיין בוך „בארג אַרויף" (1917), דערציילט, אַז פאפּיערנא האָט זיך אויסגעדריקט אין זיין אַנווענהייט, אַז 35 יאָר שוין, ווי ער רעדט נישט קיין „זשאַרגאָן", — אָבער זיין זון, אַ דאָקטאָר אין פּעטערבורג, איז געווען דערפאַר אַ פלאַמיקער פרייַנט פון יידישן וואָרט און אַ טעטיקער מיטגליד פון דער געזעלשאַפט פאַר יידישער פאָלקס־מוזיק.

פאפּיערנא, ווי די משכילים פון זיין צייט, האָבן טיף געגלויבט אין זייער אויפגאַבע פון פאַרשפּרייטן השכלה, וועלכע האָט אָפט געפירט אויפן וועג פון אַסימילאַציע. זיי האָבן אָבער נישט נעגירט די יידישע וועלט פון עבר. פאַלש איז געווען זייער אויפפאַסונג בנוגע דער שפּראַך פון די יידישע מאַסן — יידיש. די צוקונפט האָט געוויזן ווי פאַלש זייער צוגאַנג איז געווען און ווי געזונט און נאַטירלעך דער פאָלקס־אינסטינקט איז געווען.

די העברעאישע ליטעראַטור־קריטיק, האָט זיך אינגעבירגערט פרי אין דער ליטעראַטור. די ליטעראַטור־קריטיק האָט זיך פאַרמאַסטן פאַרנעמען אַ חשובן אָרט אין העברעאישן שאַפן. די קריטיק האָט אויך געהאָט אירע פּעריאָדן פון אויפשטייג און ירידה.

פאפּיערנא, צוזאַמען מיט אורי צבי קאוונער, זענען געווען פון די ערשטע און וויכטיקסטע העברעאישע ליטעראַטור־קריטיקער. זיי האָבן פאַרנומען דעם אויבן־אָן אין אַנהויב פּעריאָד פון דער העברעאישער ליטעראַטור.

קאונער איז שפעטער אַוועק פון דער העברעאישער ליטעראַטור. געבליבן איז פאפיערנא אַליין. אויף אַ באַשיידענעם אופן, פון פּלאצק אַרויס, האָט ער רעאַגירט אויף דערשיינונגען אין דער העברעאישער ליטעראַטור. ער איז געווען וויט פון יעדע רעקלאַמע און פּוסטן טומל. אין זיין קריטיק איז ער געווען געלאַסן און אַנאַליטיש.

די לעצטע ליטעראַרישע אַרבעט פאפיערנאס איז פאַרעפענטלעכט אין „פנקס פאַר ליטעראַטור, געשיכטע, פילאָלאָגיע און עקאָנאָמיק" (ווילנע תרפ״ג). עס זענען דעראינערונגען וועגן פאַטער פון יידישן טעאַטער אברהם גאלדפאדן. ער ברענגט דאָרט וועריפולע זכרונות וועגן גאָלדפאַדענען און וועגן באַוווסטע שרייבער פון יענעם פּעריאָד, ווי: גאָטלאבער, מיכל גארדאָן, י. ל. גארדאָן, מענדעלע און אַנדערע און זייער באַציונג צו דער יידישער שפּראַך. ער אונטערשטרייכט גאטלאבערס גרויסן פאַרדינסט וואָס ער האָט געגעבן דער העברעאישער ליטעראַטור 2 וויכטיקע תלמידים, מענדעלע און גאלדפאדן, וואָס איינער איז שפּעטער געוואָרן דער זיידע פון דער יידישער ליטעראַטור, און דער צווייטער, דער פאַטער פון יידישן טעאַטער.

אין די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן, זענען מיר פאפיערנאס גינסטיקע באַציונג צו יידיש. די צייט, האָט אים ווי אַנדערע, געפירט צו אַ נייע אריענטאַציע וועגן צוקונפט פון יידישן קולטור לעבן.

וועז די רוסן האָבן פאַרלאָזט פּלאָצק אין יאָר 1915, איז פאפיערנא אויף אַוועק פון פּלאָצק. ער איז אַוועקגעפאָרן קיין אָדעס, וווּ ער איז געשטאָרבן אין יאָר 1918.

ב) אהרן כהנשטם

אהרן בן משה כהנשטם איז געבוירן געוואָרן אין פּלאצק אין יאָר 1859.

זיין פאָטער האָט געהאַט פרנסה פון אַ גאַלאַנטעריע געשעפט. ער איז געווען אַ זער פרומער, אָבער נישט קיין פאַנאַטישער מענש. זיין זיידע האָט מחבר געווען אַ לערן־בוך פאַר מאַטעמאַטיק אין דער יידישער שפּראַך.

וועז ער איז אַלט געוואָרן 15 יאָר, זענען זיינע עלטערן אַוועק וווינען אין אַ דאָרף נעבן פּלאצק. דאָרט האָט זיין פאָטער איינגעאָרדנט אַ קליינע פאַבריק. זיינע עלטערן, זאָרגנדיק וועגן אהרן׳ס צוקונפט, האָבן זיי אים געשיקט קיין פּלאצק לערנען. ער האָט זיך דאָרט אויפגעהאַלטן ביי זיינעם אַ פעטער וואָס האָט געהאַט אַ געשעפט פון ביכער און שרייב־מכשירים. אין דעם געשעפט האָט אהרן פלייסיק געאַרבעט. אַלע האָבן אים פאַרויסגעזאָגט אַ צוקונפט אַלס סוחר.

אונטערן איינפלוס פון דרויסן, הויבט ער אָן שטודירן „חכמות

חיצוניות", און אין אַ קורצע צייט איז ער שוין גרייט אַרייַנצוטרעטן אין 7־טן קלאַס פון גימנאַזיום אין פלאָצק. נאָכן ענדיקן די גימנאַזיע, טרעט ער אַריין אין יורידישן פאַקולטעט פון וואַרשעווער אוניווערסיטעט. ער ענדיקט אוניווערסיטעט אַנשרייַבנדיק אַ דיסערטאַציע וועגן "רוימישן ירושה געזעץ". ער האָט חתונה און באַזעצט זיך אין פלאצק און אַרבעט אַלס געהילף ביי אַנ'אַדוואָקאַט.

אין 1895, באַקומט ער אַנ'איינלאַדונג איבערצונעמען דעם פּאָסטן פון מנהל פון דער פּראָפּעסיאָנעלער שולע "תלמוד־תורה" אין לאָדזש. נאָך זייענדיק אין פלאָצק, האָט ער געהאַט אַ אינטערעס אין דערציונגס־פראָגן און זיך פאַראינטערעסירט אין דער פלאצקער "תלמוד־תורה", ווירקנדיק, אַז מען זאָל אַנשטעלן מער מאָדערנע לערער.

פאַרן פאַרלאָזן פלאצק, האָט מען אים איינגעאָרדנט אַ באַנקעט. דער פלאצקער רב האָט אים געגעבן אַ מתנה. א. י. פאפיערנא האָט לכבוד אים געווידמעט אַ דיכטונג.

אין זיין אַרבעט אַלס הויפּט פון דער לאָדזשער "תלמוד־תורה" שולע, האָט ער ספּעציעל אויפמערקזאַמקייט געווידמעט צו קינדער פון לאָדזשער אַרעמקייט. אַ שטאַרקן רושם האָבן אויף אים געהאַט די קעלער־היימען פון די לאָדזשער אַרעמע קינדער.

ער האָט געזומען אַ שטאַרקן אינטערעס אין דער בילדונג פון דעפּעקטיווע קינדער און פון קינדער פאַרברעכער. ער גרינדעט זומער־קאָלאָניעס פאַר אַרעמע קינדער, אַריינברענגענדיק פרייד אין זייער לעבן.

בראמסאן פון פּעטערבורג, זעענדיק זיין אַרבעט, לייגט אים פאָר די אָנפירונג פון דער שולע פון דער פּעטערבורגער "חברה מפיצי השכלה", — וועלכע ער נעמט אָן. ער איז נישט זער צופריידן פון דעם אַרבעטס־פּלאַץ און ער פאָרט קיין גראָדנע, וווּ ער גרינדעט די "גראָדנער פּעדאַגאָגישע קורסן". דאָ הויבט זיך אָן זיין וויכטיקסטער אַרבעטס־פעריאָד אין דער געשיכטע פון דער ענטוויקלונג פון דער העברעאישער פּאָלקס־שולע אין רוסלאַנד.

אין 1914 באַזוכט ער ענגלאַנד, צו שטודירן דאָרט די מעטאָדן פון דערציונג. דער אויסברוך פון וועלט־קריג און די באַוועגונג פון מלחמה־פראָנט, צווינגט אים וואַנדערן פון גראָדנע קיין סלאָנים און פון סלאָנים קיין כאַרקאָוו. זיין טעטיקייט ווערט איבערגעטראָגן פון אָרט צו אָרט.

אין כאַרקאָוו אָרגאַניזירט ער אַנ'אָפּטיילונג פון דער "תרבות"־געזעלשאַפט, וואָס איז דאָן געשאַפן געוואָרן אויף דער קאָנפערענץ פון "חובבי שפת עבר" אין מאָסקווע. ער אָרגאַניזירט אויך דעם פאַרבאַנד פון העברעאישע לערער אין כאַרקאָוו.

ער אַרגאַניזירט שפּעטער אין פּעטערבורג דעם העברעאישן לערער פֿאַרבאַנד, וועלכע רופט זיך „המורה". אין 1917 קומט פֿאָר די ערשטע קאָנפֿערענץ פון „המורה" און ער ווערט ערוויילט אַלס אָנפֿירער פון דער צענטראַלע.

דעמזעלבן יאָר, אַרגאַניזירט ער אין כאַרקאָוו די ערשטע העברעישע גימנאַזיע. ער אַרגאַניזירט אַ קאָמיסיע פון לערער און שרייבער צום פֿאַרפֿאַסן און איבערזעצן לערן־ביכער, ליטעראַטור פֿאַר קינדער און ווייסנשאַפֿטלעכע ביכער אין העברעאיש.

אין 1918 נעמט כהנשטם איבער די לייטונג פון אַ העברעאישן לערער־סעמינאַר אין קיעוו. מיט זיין פּלייסיקייט און וויסן שטעלט ער דעם סעמינאַר אויף אַ הויכער מדרגה.

ער העלפֿט אויך גרינדן אַ העברעאישע גימנאַזיע אין קיעוו.

אין דער צייט וועט די קאָמוניסטן האָבן באַהערשט רוסלאַנד, ווערט די גרויסע פֿאַרצווייגטע העברעאישע דערציונגס־סיסטעם אָפּגעווישט.

ער קערט זיך צוריק קיין כאַרקאָוו, ווו זיין פֿאַמיליע האָט זיך אויפגעהאַלטן. אונטער שוווערע באַדינגונגען, זעצט ער פֿאָר זיין העברעאישע דערציונגס־אַרבעט. עס הערשט קעלט, נויט און הונגער אין כאַרקאָוו, ווי אין אַנדערע שטעט אין רוסלאַנד. איבער זיין אַרבעט, הענגט די פֿאַר־ניכטענדע שוווערד פון דער יעווסעקציע. זיין טרוים איז ארץ־ישראל, — דאָרט צו באַגיינען זיין העברעאישע קולטור און דערציונגס אַרבעט. מ׳האָט שוין פֿאַרהאַנדלט וועגן זיין קומען אַהין. פֿלוצלונג, ווערט זיין עלטסטער זון קראַנק אויף טיפוס. דער פֿאָטער איז זיך מטפל מיטן זון טאָג און נאַכט ביז ער ווערט געזונט. ער אַליין, אהרן, דער פֿאָטער, האָט זיך אָנגעשטעקט מיט דער קראַנקהייט, וועלכע האָט שנעל געמאַכט אַ סוף צו זיין לעבן.

געשטאָרבן איז ער, — כ״ט שבט תר״פ.

בן־ציון דינאָבורג האָט זיך וועגן אים אויסגעדריקט: דער מענש איז געווען אַ סימבאָל פון איבערגעגעבנהייט צו אַ זאַך און פון ליבע צו מענשן.

ג) דער העברעאישער לערער ש. פענזאן.

אַ פולער אויפֿן פנים, מיט אַ קורצע פֿאַרקעמט באָרד אָרום דעם געזיכט. אַ פֿאָר קלוגע אויגן וואָס דרינגען דיך דורך גוטמוטיק. שטענדיק ציכטיק געקליידעט מיט דער זייגער־קייט אויף דער וועסט. זיין גאַנג אַ מאַיעסטעטישער און זיין רעדן רופט אָרויס רעספּעקט צו אים און אַ געפיל פון פּריינטשאָפט.

ער איז געווען פון די אָנגעזעענע משכילים אין שטאָט. אַליין אַ

ליטוואַק, געהיראַט אין פּלאצק, פון די לאַנדויס. זיין גאַנצער איך פּאַרטאַן אין דער העברעאישער ליטעראַטור פון זיין עפּאָכע. פּענזאן איז געווען אַ העברעאישער לערער, וואָס האָט ערציגן דורות יוגנטלעכע מיט ליבע צו דער העברעאישער שפּראַך און איר ליטעראַטור. זער פיל פון דער פּלאָצקער יוגנט האָבן „גענאַשט" פון זיין העברעאיש לערנען.

אַז ער פלעגט ליינען פּאַר זיינע תלמידים אַ זאַך פון ביאַליקן אָדער אַ צווייטן שרייבער, איז ער געווארן באַהערשט פון אַ מתיקות אַרום דעם העלד פון דער דערציילונג. די העברעאישע שפּראַך און ליטעראַטור איז געווען אַ טייל פון זיין לעבן. זיין נאַטירלעכקייט און פשטות האָט איבערגעלאָזט אַ ווירקונג אויף זיינע תלמידים.

יצחק גרינבוים אין זיין צייט אין פּלאָצק, — איז אויך געווען איינער פון זיינע תלמידים.

ליידער, איז אונז אומבאַקאַנט פּאַקטן פון זיין לעבן און טעטיקייט, ער האָט אָבער אָן ספק איבערגעלאָזט אַ גרויסע השפּעה אויף פיל פון דער פּלאצקער יוגנט.

פּאַר אַ קורצער צייט, אַרום 1928, איז מיר אויסגעקומען צו זיין אַ תלמיד אויף זיינע העברעאישע אָוונט־קורסן. די געשטאַלט זיינע, זיין באַנעמען און זיין פריינטלעכקייט, בלייבט אומפאַרגעסלעך.

נחום סאָקאָלאָוו

נחום סאָקאָלאָוו, איז די וויכטיקסטע פערזענלעכקייט וואָס פּלאצק האָט אַרויסגעגעבן. כאָטש אַ געבוירענער אין ווישעגראד, אַ שטעטל נעבן פּלאָצק, ביים ברעג ווייסל אויפן וועג קיין וואַרשע, — האָט זיך סאָקאָלאָוו דוקא גערעכנט פּאַר אַ פּלאָצקער. אין פּלאָצק האָט ער זיין יוגנט פּאַר־ברראַכט, ובעיקר אין פּלאָצק האָט ער געלערנט אי תורה, אי וועלטלעכע למודים. אין זיינע ערשטע רעפּאַרטאַזשן אין „המליץ", שילדערנדיק דאָס יידישע לעבן אין פּלאָצק, שרייבט ער זיך אונטער: „נ. סאָקאָלאָוו איש פּלאצק".

ער איז געבוירן געווארן אין 1860. זיין פאַמיליע שטאַמט פון אַ קייט רבנים און ציט איר יחוס ביז דעם רבי'ן פון רמ"א — ר' נתן שפירא (דער „מגלה עמוקות"). דער פאָטער זיינער שמואל יוסף האָט געלערנט אין פּלאצק און דאָרט חתונה געהאַט מיט דער טאָכטער פון דאָרטיקן גביר ר' שמואל כהן. שפּעטער האָט ער זיך באַזעצט אין ווישע־גראד, וווּ זיין זון נחום איז געבוירן געווארן. נחום האָט אָנגעהויבן לערנען אין חדר וועו ער איז קוים 3 יאָר אַלט געווען. אין יאָר תרכ"ה איז די פאַמיליע אַריבער קיין פּלאצק, און נחום איז אַריין אין דער סביבה פון

זיין מוטערס צאַלרייכע משפחה — די קאנ׳ס, שיפ׳ס, סעגאל׳ס, גלאבוסעס א. א. אין פּלאצק האָט ער געלערנט ביי בעסערע מלמדים און אויך ביי זיין פאָטער, וועלכער האָט שטאַרק אַכטונג געגעבן אויף זיין לערנען. דער פאָטער זיינער, כאָטש אַ שטרענג רעליגיעזער מתנגד, האָט געהאַט אַ נייגונג צו חקירה און אויך געלאָזן נחום׳ן לערנען אַלגעמיינעם וויסן. דער דראַנג צום לערנען איז געווען אַן אַ שיעור ביים קליינעם מתמיד. ער לערנט 16 שעה אַ טאָג און איז וואַך גאַנצע נעכט.

דער פאָטער זיינער, וועלכער איז פאַר אַ צייט געווען אַ קהלה־טוער אין ווישעגראד, האָט אָפט געהאַט צו ערליידיקן קהלה ענינים מיט דער מאַכט אין פּלאָצק, און ער איז געווען באַקאַנט מיטן גובער־נאַטאָר. אויף איינעם פון אַזעלכע אָפּיציעלע וויזיטן ביים גובערנאַטאָר, האָט ער מיטגענומען נחום׳ן, וועלכער האָט נושא חן געווען ביים גובער־נאַטאָר, מיט זיינע גרויסע פּעאיקייטן און בילדונג. דער גובערנאַטאָר באַראַן וואַנאַנגעל, האָט זיך אָנגעהויבן אינטערעסירן מיטן יינגל נחום און אָנגעהויבן זיך אַריינמישן און זאָגן דעות ר׳ שמואל יוסף׳ן וועגן דער ערציונג פון זיין זון נחום. ער האָט געוואָלט נחום זאָל גיין לערנען אין גימנאַזיע. דער פאָטער האָט נישט געוואָלט הערן דערפון, — אַז זיין זון זאָל לערנען שבת און אויך דאַרפן שרייבן שבת. לסוף, האָט ער מסכים געווען אַז נחום זאָל לערנען עטלעכע שעה פריוואַט ביי פּלאָצקער גימנאַזיע־פראָפעסאָרן. נחום האָט אָנגעהויבן לערנען ביי די גוישע לערער מאסלאָווסקי, שולץ און דעמביצקי אַלגעמיינע קענטשטאַנדן. ער פלעגט יעדן טאָג לויפן פון דער גמרא ביים רבין צום פראָפעסאָר און פון פראָפעסאָר צום רבין, שפּעטער האָט ער געלערנט אין לאוויטש ביים רב׳ס איידעם און ביים קוטנער רב דעם גאון ר׳ יהושעלע קוטנער. נחום האָט אַרויסגעוויזן אַ נייגונג צו חסידות, וואָס איז דעם פאָטער זיינעם, דעם מתנגד, נישט געפעלן. ווען ער איז צוריקגעקומען קיין פּלאָצק, אַ בקי אין דער וועלט פון תורה, אין חסידות און וועלטלעכן וויסן פון זיינע פּלאָצקער פראָפעסאָרן, האָט ער זיך אָנגעהויבן אינטערעסירן מיט השכלה. צוזאַמען מיט עטלעכע חברים זיינע, האָט ער אַרויסגעגעבן אין פּלאָצק אַ געשריבענע צייטונג מיטן נאָמען „השושנה", און געמאַכט איבערזעצונגען אויף העברעאיש און געשיקט קאָרעספּאָנדענ־ציעס אין „המגיד", „העברי" און „הצפירה", ווו ער איז שפּעטער געוואָרן רעדאַקטאָר.

דער יונגער נחום האָט פאַרמאָגט אויסערגעווינלעכן דראַנג צו וויסן. אין די באַדינגונגען פון יענער צייט, האָט זיך געפּאַדערט שטאַרקער ווילנס־קראַפט און ליבע צום לערנען, כדי גובר צו זיין די פאַרשידענע שוווריקייטן.

אָט, וואָס סאָקאָלאָוו שרייבט אין זיין „אישים" וועגן יענער צייט:

„רעוואָלוציאָנערע עקשנות און אָנטשלאָסנקייט האָט געווירקט אין אונז. נישט קיין רו בייטאָג, נישט קיין שלאָף ביינאַכט, אין דחקות מיט געלט, שוואַרץ ברויט מיט ציבעלע, אָן סטודענטן־אַרגאַניזאַציעס, ווו אייגער מוטיקט און שטאַרקט דעם צוויטן, נאָר יעדער באַזונדער אויף זיין אייגן־אָמען שטעג, אינזאָמע, געיאָגטע, קעמפנדיק פאַר יעדן פונק וויסן. ריזן־קינדער האָבן מיר דאָן געזעען — אין דער צייט פון גבורה און מסירת נפש פאַר וויסן לשם וויסן, יידיש און מענשלעך אין דעם פולן גלאַנץ פון איר רייכטום, וויפל תעניתים און שלאָפלאָזיקייט, וויפיל פאָמיליען־קריגע־רייען, קלעפ און געשלעגן, זידלעריין און בזיונות, קללות און חרמות, האָט געקאָסט אָ קאפּיטל פיזיק, אָ ביסל מאַטעמאַטיק, וואָס איז שוין צוליב דעם אַליין געוואָרן ליב און טייער, ווי אָ טייערער זאַק־רויב אין די הענט פון אָ גבור. אָלע טאָג פלעגן מיר פאָסטן אָ האַלבן טאָג, מען פלעגט אויפשטיין פאַרטאָג, צווי מאָל אין וואָך איז מען געווען אויף די גאַנצע נאַכט. ווער האָט געוווסט וואָס ביי אונז אין האַרצן טוט זיך? ווער האָט געוווסט דעם צער פון די תלמידי חכמים, ובעיקר פון די משכילים אויטאָדידאקטן?"

שרייבער הלוי פון פלאָצק, וועלכער איז געווען רעדאַקטאָר פון „פאנאגראף" אין ארגענטינע, שרייבט וועגן סאָקאָלאָווס חדר־יאָרן: סאָקאָלאָווס אָ מלמד, האָט מיר דערציילט, אז נאָך זייענדיק אָ קליינער ייִנגל אין חדר, לערנענדיק גמרא, פלעגט ער אונטערן טיש, אויפן שויס, אָנשרייבן אָ „צייטונג" אין העברעאיש און עס דערנאָך איבערגעבן די חברים זיינע.

אין שטאָט האָט מען דערציילט פאַרשידענע מעשיות וועגן דעם יונגן נחום. נאָך אָלס קינד, האָט ער אָלעמען פאַרחידושט: ביי זיין פעטער דוד סעגאל, אינם צוקער געשעפט, אויף גראדזקע גאַס, האָט מען געדאַרפט דורכקלאָפן אָ טיר. האָט זיך דער שטאָטישער אַרכיטעקט געבראָכן דעם קאָפּ, ווי אזוי עס צו טאָן. האָט ער אינגעלאָדן אָ קאָמיסיע צו באַראָטן זיך. און נחום, דער קליינער בחור, איז דערביי געשטאַנען און געזאָגט: „חמורים וואָס זיי זענען", און האָט געוויזן ווי דורכצוהאַקן די טיר.

וועג סאָקאָלאָוו איז „געשטאַנען אין שידוכים", איז מען איינמאָל פון אַנאַנדער שטאָט געקומען „אָנקוקן" נחום'ן, האָט מען אים ארומגעזוכט איבער דער גאַנצער שטאָט און נישט געקענט געפינען. צום סוף, האָט זיך אַרויסגעוויזן, אז ער איז גאָר אין טעאַטער. אָז אָ יידישער בחור זאָל גיין אין טעאַטער, איז דאָן געווען אָ גרויסער חידוש.

זיינע ערשטע רעפּאַרטאזשן זענען דערשינען אין „הצפירה" אין 1875, ער איז דעמאלט אָלט געווען 15 יאָר. ער שילדערט דאָרט דעם

גייסטיקן צושטאַנד אין פּלאַצק און די איבערקערניש וואָס איז פּאַרגעקומען אין דאַרטיקן יידישן לעבן. אין דער קאָנפֿעסיאָנעלנער, שרייבט ער קריטיש וועגן יידישן קהלה־לעבן אין פּלאַצק.

אונזער קהלה־פּאַרזאַרגער, — שרייבט ער — האָבן גאָרנישט אויפגעטאָן עפּעס וואָס איז וועלטפּול, אָבער שטייערן מאָנען זיי אין מיט אַ פּולער האַנט פון אַלע. די תלמוד־תורה איז פאַרנאַכלעסיקט און געוואָרן פאַרוואָנדלט אין אַ ענגן פינסטערן צימער וווּ עס זיצן דאַרט פּאַרשלאָסן באַרוועסע און נאַקעטע קינדער, מיט ניט־פּאַסיקע מלמדים. דאָס שיינע גרויסע בית־המדרש, — שרייבט סאָקאָלאָוו — איז נאָר שיין פון דרויסן. גייט מען אַריין אינעווייניק, איז דאָס אָרט שרעקלעך. לאָבוסעס לויפן דאָרט אַרום און פירן אַ גראַנדע.

אין אַ צווייטע קאָנפֿעסיאָנעלנער פון אַ יאָר שפּעטער (1876), באַקלאָגט ער זיך אין „המליץ", אַז דאָס יידישע לעבן אין פּלאַצק וועלט אָפּגעשטאָנען, אנשטאָט וואָס אַמאָל איז עס געווען אַ שטאָט פון יידישן וויסן מיט וועלכן יעדער האָט שטאָלצירט, וועלט היינט פּלאַצק אויסגעלאָכט פון די אַרומיקע שטעטלעך און פיל האָבן מורא מיט פּלאַצקער חתנים זיך משדך צו זיין. אויך די השכלה אין שטאָט איז אָפּגעשוואַכט געוואָרן. ער אַנאַליזירט דאָס יידישע לעבן אין ליכט פון דער נייער צייט, וואָס האָט רייף געמאַכט ביי יידן דעם דראַנג צו השכלה. ער רופט צו אַ נייעם צוגאַנג אין יידישער דערציונג פון יונגן דור און זיך צו באַקענען מיט נייעם וויסן. ער פאָדערט אויף פּלאַצקער יידן, זען צו ענדערן די לאַגע צום בעסערן. ער ענדיקט מיט די וועלטער: „ואתם יושבי פּלאַצק, יחידי סגולה, אשר בכם נפגשו יחד השכלה והצלחה! הן ערכתי לפניכם שאלה קשה מאד, ודעת לנבון נקל, כי מצבנו ההוה לא יתן לנו כל תקוה לימים יוצרו, אם לא אנשים ידועים וחכמים יתקנו את המעות בידי הזמן, ובמועצת והשכל, בטוב טעם ודעת, ואז אודיע בקהל קוראי הצפירה את אשר פעלתם, וכאשר תכבד העבודה כן ירבה שכרכם ותהלתכם".

אין זיינע שריפטן וואָס זענען דערשינען אין תרע"ב אין וואַרשע, געפינט זיך אַ פּרעכטיקע דערציילונג פון זיינע חדר־יאָרן אין פּלאַצק, א. נ. „דער מלאך פון רעגן". סאָקאָלאָוו, אין זיין פּערלדיקער שפּראַך, האָט אונז איבערגעלאָזן אַ דעראינערונג וועגן זיין רבין ר' וועלוול, ביי וועמען אין חדר ער האָט געלערנט.

זיינע נאַטור שילדערונגען זענען לעבעדיקע פּריליגדיקע און גלייכצייטיק געזעגן מיט „יידישע אויגן". אַרום די וועלדער און פעלדער ווו עס פאָרן פאַרביי אין די בוידן און פורן יידן פון אַ גאַנץ יאָר, אָטעמט אַ יידישע וועלט, וועלכע סאָקאָלאָוו שילדערט מיט בונטע פּאַרבן און

יידישן טעם. אין דער דערציילונג וועגן זיין רבין, שילדערט ער צ. א. דאָס וועלדל נעבן דער ראגאַטקע:

„ס'איז געווען פאַר שבועות; אין מיטן טאָג. אין בית המדרשל ביי „חברה תהילים", האָט מען שוין געמעגט דאַוונען „מנחה גדולה". ביי דער ראגאַטקע, דאָרט וווּ מיין שטאָט לאָזט זיך אויס, אַקוראַט דאָרט, ביים גרענעץ, איז געשטאַנען א לינדענבוים. ס'האָט זיך געדאַכט אז ער דערציילט, אז אָט דאָ עקט זיך דער שאָסיי, וואָס מ'פאָרט קיין פלינסק, און אז דאָ — ליבע קינדערלעך — הויבט זיך אָן פלאָצק! ער האָט דערציילט און דערביי געשאָקלט מיט זיינע באַהנטע צווייגן, און עס האָט זיך געדאַכט, אז דאָס יונגע, געלבלעכע בלאטוואַרג שושקעט צו: יאָ, קינדערלעך! דאָ הויבט זיך אָן פלאָצק, דאָ איז שוין גאָר א אַנדערע וועלט, דאָ איז שוין ר' אליעזר מרא דאתרא, דאָ גייען שוין די דאזיקע „די הויזן איבער די שטיוול", דאָ איז שוין א גראדזקע גאָס מיט גרויסע קאַמעניצעס, מיט „דייטשען", דאָ האַנדלט מען שוין מיט „דאנסק", דאָ זענען שוין גאָר אַנדערע מנהגים ווי אין עפּעס א פלינסק, אַדער א באַלסק, דאָ זאָגט מען שוין נישט אל ארך אפים פון פסח ביז ראש־חודש אייר!"

„פון אָט דעם לינדענבוים וווייטער זענען געשטאַנען א מאַסע קרזשאַקעס, מיט טונקעלע טיף־גרינע בלעטער. זיי זענען געווען אַזוי פאַר־שטויבט אַז מ'האָט קוים געקענט דערקענען אז די דאָזיקע קרזשאַקעס, וואָסכן, כדי צו פאַרזאָרגן „גאַנץ פלאָצק" מיט ערבות. אָבער די קרזשאַקעס, צווישן וועלכע א קליין טייכל האָט זיך געשפּילט אין באַהעלטענישׂ, זענען אַרויסגעשטיגן עטלעכע עפּל־בוימער; עפּל, האָט מען נאָך דעמאלסט נישט געזעען, די בוימער זענען געווען קונדסים, הפקר־בוימער, די עפּל זויערע פלעגן ערשט צייטיק ווערן אין די „דריי וואָכן", (אַז מ'האָט געוואָלט פטור ווערן פון חדר, האָט מען געגעסן אַזאַ פרי), נאָר די קיילעכדיק צוגעשפּיצטע, געקאַרבט געזעגטע בלומענבלעטער האָבן שוין איצט רויזן־פאַרביק געפלאַקערט פון דער ווייטנס. זיי זענען געווען אַזוי חוצפה'דיק רויט, אַז אַלע יידן, וואָס זענען פאַרבי געפאָרן אין די בוידן פון פלינסק קיין פלאָצק, ווי מיד פאַרשלאָפן זיי זענען נישט געווען, האָבן געמוזט אַרויסקוקן אויף די רויטע בלעטער. נישט לאַנג, זיינען די בלומענבלעטער געבליבן רויט. גרוי ווי אַש זענען זיי נעבעך שפּעטער געוואָרן, אָבער שבועות צייט, זענען זיי נאָך געווען רויט, ווי די קרעלן. נאָך די עפּל־בוימער איז געשטאַנען דאָס „וועלדל". דאָס „וועלדל" איז שוין געווען פון יענער זייט ראגאַטקע. אין „וועלדל" האָט מען שוין נישט געטאָרט טראָגן, אויס שטאָט־עירוב! ס'„וועלדל" איז געשטאַנען „שמונה־עשרה"; איז די לופט געווען רויק, איז עס געשטאַנען ווי א פעסטער מתנגד, ערנסט מיט הקפדה,

שטייף. איז אבער די לופט געווען ווינטיק, האט עס זיך געווארפן און געשאקלט, ווי א קאצקער שארפער חסיד ביי „כתר" צו מוסף יום־כפור. דעריבער האבן מיר עס טיילמאל געדופן: „דער גרינער מתנגד", טיילמאל: „דער גרינער חסיד", מחמת גרין איז עס שטענדיק געווען, אפילו ווינטער. ס׳האט שוין געהאט אזא טבע, די קליינע פויגעלעך זענען דארט געגאנגען איין און אויס, ווי „אורחים" אין אלטן בית־המדרש; עס האט געפייפט און גערוישט און געשושקעט ווי אין א דרדקי־חדר".

די דערציילונג ווו דער העלד איז זיין רבי ר׳ וועלוול, ווערט פון סאקאלאוו׳ן געשילדערט מיט וואַרעמקייט און פארערונג, און ברענגט ארויס דאס מענשלעכע אין זיין רבין וואס ליגט טיף באהאלטן.

דער רבי ר׳ וועלוול איז געווען אן׳אלמן, א חדר אן א רביצין, ער האט אבער פול געמאכט דעם חדר „מיט זיין כונה, שמחה און שארפקייט, מיט זיין אמונה, ווילדקייט, דבקות און זיסקייט, טיילמאל אפילו כעס. געהאט האט ער א גאונישן זכרון, אבער איין זאך פלעגט ער שטענדיק פארגעסן — דאס עסן. נארישקייטן".

דער רבי, דער חדר, די יינגלעך און די „מאיופקע", וואס דער רבי האט באשלאסן גיין מיט די חדר יינגלעך הינטער דער ראגאטקע, — ס׳איז הארמאניע פון א סימפאנישער דערציילונג. דארט, הינטער דער ראגאטקע, האט געווויינט גרונם־הויקער און זיין טאכטער בלימעלע, א „סכנה׳דיק שיינע". דארט האט מען געטרונקען מילך, און דער רבי איז דארט געווען א זער אויפגעהייטערטער. פאר א חידוש האט מען נישט געהערט פון רבין קיין וואַרט תורה. מיטאמאל, איז אראפ א גאס רעגן, און דער רבי שטייט אונטערן רעגן א נאסער און איז זיך מחיה. פלוצים, זענען די חדר יינגלעך דעם רבין מיט בלימעלען אונטערן עפל־בוים. דער מאנספערשוין און דאס מיידל האבן זיך ערנסט און אינערלעך געזעצן איינס דאס אנדערע אין די אויגן. מיטאמאל האט זיך אויפן הימל באוויזן א הערלעכער רעגנבויגן.

מיר האבן אין דער דערציילונג א פאנארמע פון יידישן שטייגער לעבן, קינסטלעריש איינגעפלאכטן אין סיפור־המעשה, אמתע פערל פון קונסט פון שילדערן אויף וואס סאקאלאוו איז אזוי פעאיק. ער שילדערט אין ווערטער, ווי עס מאלט א מייסטער א פרעכטיק בילד, א שטיק לעבן פון דער נאטור געמישט מיט לעבנס־ארט פון דורות פריער, וואס איר הייסן אטעם מ׳פילט ממש.

אין „הצפירה" האט אמאל סאקאלאוו געפרווט אויפקלערן א פראגע, וועגן דעם אפשטאם פון זשול ווערן, דעם בארימטן פראנצויזישן שרייבער פון פאנטאסטישע ראמאנען. די לעבנס־געשיכטע פון דעם וועלט־בארימטן

שרייבער פון 19־טן יאָרהונדערט, איז אייגעהילט אין אַ שטיקל מיסטעריע. זשול־וועלן, — ווייסט מען — איז געבוירן געווארן אין 1828. עס איז אָבער פאַרהוילן דאָס אָרט פון זיין געבורט. פאַנטאַסטישע וויכוחים האָבן זיך אַמאָל צעפלאַקערט איבער דער אָפשטאַם פון זשול־וועלן, ביז עס איז געקומען נחום סאָקאָלאָוו און אין דער „הצפירה" געלייזט די געהיימניס. סאָקאָלאָוו האָט דערקלערט, אַז זשול וועלן איז אַ פוילישער ייד און איז געבוירן געווארן אין דער שטאָט פלאָצק.

דאָס איז געווען אין יאָר 1903. סאָקאָלאָוו האָט געשריבן, אַז ער האָט געהאַט אַ וויזיט פון פלאָצקער ייד אַלשעוויטש, און יענער האָט אים דערציילט די פאַלגנדע געשיכטע: ער האָט געהאַט אַ קרוב וואָס איז פאַרפאַלן געווארן אַלס קינד, און דאָס איז... זשול וועלן! ער איז אַנ־געקומען קיין פראַנקרייך און דאָרט האָט מען אים געביטן זיין נאָמען „אַלשעוויטש" („יאלכע") אויף דעם פראַנצויזישן נאָמען „וועלן", וואָס האָט די זעלבע באַדייטונג. מיט צוויי יאָר שפעטער, איז געקומען אַ פוילישער גלח סמאליקאווסקי און פאַרעפנטלעכט צוויי אַרטיקלען, געשטיצט אויף אַ גרויסן אַרכיוו מאַטעריאַל, אַז זשול וועלן איז אַ ייד. אין פראַנקרייך גופא זענען דערשינען אַרטיקלען אין דעם זעלבן זין.

מיר וועלן נישט אָפשטעלן זיך אויף סאָקאָלאָווס אַלזייטיקער טע־טיקייט, אַלס באַרימטער שרייבער אין העברעאיש און יידיש, אויף סאָקאָלאָווס טעטיקייט אַלס פירער פון דער ציוניסטישער וועלט־באַוועגונג און פאַר אַ צייט אויך איר פרעזידענט. מער פון אַלעם איז קענטיק געווען סאָקאָלאָוו דער גלעלערנטער און בקי אין יידישן און אַלגעמיינעם וויסן און דער פאַלקס־מענש אין אים.

סאָקאָלאָוו האָט אַמאָל דערציילט: אויף אַ מאָלצייט מיטן ענגלישן קעניג דזשאָרדזש דעם 5־טן, פרעגט אים דער קעניג: ווו האָט איר זיך אויסגעלערנט די קונסט פון פיינער באַציונג צו מענשן? ענטפערט אים סאָקאָלאָוו: אין פלאָצקער בית־המדרש, ווו כ׳האָב גלעלערנט, געפינט זיך אַ קליין ספר׳ל. צווישן די זעקס סדרים אין ספר איז אייגער „מסכת דרך־ארץ", — פון דאָרט האָב איך געשעפט די חכמה פון באַציונג צו מענשן.

סאָקאָלאָוו האָט פאַרמאָגט אַ טיפן געפיל און פיעטעט צום פויילישן ייד, ובעיקר צו זיין היים־שטאָט און סביבה אין וועלכער ער איז אויפגע־וואַקסן. אין זיין „אישיים" שרייבט ער:

„וועז איך וועל אַמאָל זוכה זיין צו שרייבן מער וועגן אָט דער פוילן, צו וועלכער איך בין אַזוי צוגעבונדן, די פוילן פון אונזערע קליינע שטעטלעך, די פוילן פון דער אַלטער שליאכטע מיט זייער יחוס־שטאָם, און

פון אונזערע רבנים און משכילים, וועל איך אפשר דאָן קענען קלאָר מאַכן, וואָס איז דער אייגנטלעכער טעם פון אַ זאַמאשטש, פון אַ פּלאָצק...״

אַמאָל האָט סאָקאָלאָוו געשריבן צו זיין יונגער טאָכטער סאָפיאַ:

״עס פרייט מיך זער, וואָס דו פאָרברענגסט אין מיין באַליבטן פּלאָצק. איך מוז מודה זיין, אַז ענגלאַנד, פראַנקרייך און האָלאַנד, מעגן זיך באַהאַלטן, ווען איך דערמאָן זיך מיינע קינדער־יאָרן, מיט וועלכע עס בינדן מיך גאָלדענע זכרונות. ווען דו וועסט אַדורכשפּאַצירן גראדזקע גאַס, זאָלסטו וויסן, אַז דאָרט האָט געווינט אונזער פּאַמיליע. מיין באבע ע״ה האָט דאָרט געמאַכט אָפּטע באַזוכן. זיי רוען בשלום אויפן פּלאָצקער בית־עלמין, און כ׳וויס נישט צי עמיצער געדענקט מיך נאָך. דאָס אַלעס איז דאָך געווען נישט לאַנג צוריק, עס דוכט זיך אַז נעכטן. גיי אַריין צו די שיפּ׳ס און גיב זיי אָפּ אַ גרוס פון מיר. גיב אויך אָפּ אַ גרוס די יעקב קאנ׳ס, וועלכע ווינענען דערנעבן. גיי צו אין דער גילדענע גאַס, דאָרט איז געווען דאָס הויז פון מיין זיידע ע״ה, פון מיין מוטערס צד, — ער האָט געדענקט נאָפּאָלעאָנען דעם ערשטן״.

״אַז וועסט זיין אויף דער שוהל־גאַס, זאָלסטו וויסן, אַז דאָרט האָב איך זיך פּאַרטיפט איבער דער גמרא. ווידער אויפן אַלטן מאַרק, האָב איך דערוואָרבן לאַטיין ביים פּראָפעסאָר מאסלאָווסקי, וועלכער האָט געריעדט דייטש און געטראָגן באָקן־בערד ווי פראַנץ־יאָזעף. אינם אַלטן גאָרטן ביי סלופּעצקין, האָב איך פאַרפאַסט לידער. הינטערן טום האָב איך מיט מיינע חברים געלייענט די קלאַסיקער און געטרוימט פון אידעאַלן. מיין ווירקלעכקייט האָט זיך אָבער פאַרטיפט אין מיין שטודיר־צימער אין הויז אויפן אַלטן מאַרק ,וואָס האָט באַלאַנגט צו אברהם פאקזשיווא. דאָרט האָב איך געהאָט מיין ביבליאָטעק׳ל אין וועלכער כ׳בין געווען מער פאַרקאָכט ווי שפּעטער פון דעם בריטישן מוזאום. ס׳איז געווען בעסער ווי היינט״.

סאָקאָלאָוו האָט ליב געהאָט צו הערן די יידישע שפּראַך אין מויל פאָלק. אין זיין עסיי ״וועגן אָפּשטאַם פון אנרי בערגסאנס משפחה״, זאָגט ער: ״וואָלט איר געדאַרפט הערן טעמערל (אנרי בערגסאנס באבע) רעדן יידיש! עס האָט פאַרכאָפּט דעם אָטעם! מען האָט געשלונגען יעדעס וואָרט. נאָר צוויי פּערזאָן האָבן געריעדט אַזאַ יידיש: פּערל־מירל (אנרי בערגסאנס מומע) און מיין באבע יוטע פון פּלאצק. און ווי זי האָט געקענט דערציילן!״

אין עסיי וועגן פרץ שרייבט סאָקאָלאָוו:

״איך האָב אַלעמאָל פיינט געהאַט און מיך עקלט, פון די, וואָס באַציען זיך מיט גרינגשעצונג און שפּאָט צו יידיש. איך פלעג אויפגעקאָכט ווערן, ווען אַ פאַרדייטשער אָדער פאלאניזירטער יידל, וואָס קען קוים פלאַפלען אויף זיין לאנדעס־שפּראַך, האָט געוואָגט צו אָנרירן דעם ״פּאָלקס־זשאַרגאָן״.

איך האָב אַ סך געשריבן אויף יידיש, און איך האָב מיר מיין יידיש, וואָס איך האַלט טייער און היט אָפּ, עס זאָל נישט ווערן קיין זשאַרגאָן, ווי אין די פּאַרטיי־פּראָקלאַמאַציעס, מיט אַ סך דייטשמעריזמען און אין רוסישן גייסט. מיין יידיש איז נישט פון זאמאשטש מיט אירע מערק און געסלעך, אַ רעזולטאַט פון פּאָפולאריזיעט פון אַ דאָרטיקן „טשאַסטני פּאָווערענע" און זיינע שמועסן מיט פּאַרשידענע מענשן. מיין יידיש איז אַ פּלאָצקער־ווישע־גראדער, וואָס האָט אַנ'עלעמענט פון גרויס פּוילן, מיט אַ ריח תורה, וואָס קומט נישט צו באַווירצן און באַטעמען, נאָר גייט מיר נאָך ווי אַ שאטן פון מיין טאַטנס שטוב, און פון די אַלטע און נייע בתי־מדרשים. אין מיינע אויגן איז עס נישט די גאַנצע יידישע פּאָלקסטימלעכקייט, אָבער, לכל הפחות אַ קענטיקער חלק און נישט דער ערגסטער פון פּאָלקסטימלעכקייט. מען דאַרף אין זינען האָבן, אַז עס איז געווען אַ יידיש פון בעלי־עגלות און אַ יידיש פון ווויל־לערנער, מיט אָפּקלאַנגען פון „דייטש" פון איר געבורט־אָרט, וואָס דאָרט האָט אויסגעפורעמט און גערעדט אויף איר אַ האַרט און פרעמד פּאָלק. און פּאַראַן אַ יידיש מיט קלאַנגען, קאָלירן און זילבן, זיפצן, שפּרוכן, שמייכלען, געלעכטער, ווונקן און וויצן, פון חדר, בית־המדרש, ישיבה און קהל־שטיבל (די פּנקסים זענען פון 18־טן יאָר־הונדערט זענען אַריבער פון העברעאיש אויף יידיש), פון בית־דין־שטוב (אַ סך עדות זאָגן וואָס ווערן געבראַכט און די שאלות ותשובות פון רבנים אין די לעצטע יאָרהונדערטער זענען אין יידיש), אויך פון שטוב (בעיקר די קינדער־שטוב), אויך פון מאַרק".

ווי מיר זעען, איז סאָקאָלאָוון געווען נאָענט און טייער יידיש, די שפּראַך אין וועלכער ער איז דערצויגן געוואָרן.

זייענדיק טיף פאַרוואָרצלט אין יידיש און אַלגעמיינעם וויסן, האָט עס אים פיל געהאָלפן אין זיין געזעלשאַפּטלעכער טעטיקייט. בעת דער שלום־קאָנפערענץ נאָכן 1־טן וועלט־קריג, איז ענטשטאַנען דאָס פּראָבלעם פון די מערב גרענעצן פון פּוילן אין צוזאַמענהאַנג מיט דער צעטיילונג פון אויבער שלעזיען. די דיפּלאָמאַטן האָבן נישט געקענט קומען צו קיין הסכם. די פּוילישע דיפּלאָמאַטן זענען געקומען פרעגן אַנ'עצה ביי סאָקאָלאָוו'ן. האָט ער אַרויסגענומען אַנ'אַלט זעלטן ספר'ל וואָס איז געווען געדרוקט אין אייגער פון די שטעט וואָס האָט זיך געפונען אין דער טעריטאָריע, אַרום וועלכער ס'איז אָנגעגאַנגען דער שטרייט, און דאָס ספר'ל האָט באַשטעטיקט, אַז די שטאָט האָט זיך געפונען אין דער טעריטאָריע פון דער פּויליישער מלוכה. דער פּאָקט איז מיט דערפּאָלג געוואָרן אויסגענוצט.

אין 1924 האָט סאָקאָלאָוו באַזוכט פּלאָצק. מיר ברענגען אַנ'אויסצוג פון אַ סעריע אַרטיקלען וואָס דער באָקאַנטער זשורנאַליסט און שרייבער מאַרק טורקאָוו, האָט פּאַרעפענטלעכט אין די „יידישע צייטונג":

„אין די פריע מאָרגן שעה׳ן זענען מיר אָנגעקומען מיטן דאמפּיר קיין פּלאָצק.

„וועז מיר זענען אַרויס אויפן דעק און עס האָט זיך פּאַר אונז ענטפּלעקט די הערלעכע פּאַנאָראַמע פון דעם הויכן פּלאָצקער באַרג, האָבן זיך סאָקאָלאָוו׳ן באַוויזן טערערן אין די אויגן.

„עפּעס האָט אים די דאָזיקע פּאַנאָראַמע דערמאָנט. עס זענען דאָך אַריבער כמעט פערציק יאָר זינט ער האָט פּאַרלאָזט די דאָזיקע שטאָט און אין משך פון דער צייט האָט זיך אַ גאַנצע וועלט געענדערט.

„וועז די שיף האָט זיך אָפּגעשטעלט, האָט זיך פּאַר אונז ענטפּלעקט אַ ניי אויסערגעווינלעך בילד. אויפן ברעג זענען געווען פּאַרזאַמלט עטלעכע טויזנט פּערזאָן מיט יידישע און פוילישע נאַציאָנאַלע פענער, מענער, פרויען און שול־קינדער, און איבער אַלע אַ גרויסער טריאומף־טויער באַפּוצט מיט בלומען און פענער מיט אַ גרויסן אויפשריפט אויף העברעאיש און פויליש: „ברוך הבא", „ווילקאמי".

„דער ענטוזיאַזם פון עולם, וועז מען האָט דערזעען סאָקאָלאָוו׳ן, איז ממש נישט צו באַשרייבן. עס זענען געקומען מענשן פון אַלע שיכטן און עס זענען אויך געווען פּאַרטרעטער פון דער לאָקאַלער מלוכה־אַדמיניסטראַציע און מוניציפּאַליטעט.

„קיין שום ייד, פּאַר און נאָך סאָקאָלאָווס ערשטן באַזוך אין פוילן, האָט מען נישט געהאַט צוגעטיילט אַזאַ כבוד, ווי דאָס איז געווען דער פאַל ביי זיין אָנקומען אין פּלאָצק.

„אין אַ גרויסן בריטן דראשקע־וואָגן, געשפּאַנט מיט פיר ווייסע פערד, באַפּוצט מיט בלומען, און אפילו די קריסטלעכע צושויער, זענען מיטגעריסן געוואָרן פון דעם ענטוזיאַזם פון יידישן המון.

„פון פיל הייזער האָבן אַראָפּגעפלאַטערט יידישע און פוילישע פענער און עס זענען אויפגעהאנגען געוואָרן טראַנספּעראַנטן מיט סאָקאָלאָווס בילד און מיט אויפשריפטן „יחי נחום סאָקאָלאָוו". די צוויי טעג פון נחום סאָקאָלאָווס אויפהאַלט אין פּלאָצק, זענען געווען צוויי טעג פון גרויסן יום־טוב. מען האָט געוואָרט שהן לאַנג פאַרן האָטעל, ווו ער איז אייַנגעשטאַנען, און ריזיקע מאַסן זענען נאָכגעגאַנגען אומעטום, ווו ער איז געגאַנגען.

„באַזוכן ביי קרובים און פרייַנט פון די יוגנט־יאָרן, באַזוכן אין אינסטיטוציעס און ביי אָפּיציעלע פּאַרטייער פון דער לאָקאַלער מאַכט, האָבן אויסגעפילט דעם גאַנצן פּראָגראַם, פון באַלד אין דער פרי ביז שפּעט אין אָוונט. יעדער איינער האָט געוואָלט האָבן די זכיה צו זען סאָקאָלאָוון, צו דערלאַנגען אים „שלום" און אויסצוריידן מיט אים אַ וואָרט.

„סאָקאָלאָוו האָט געקענט יעדעס ווינקל פון שטאָט, יעדעס געסל און יעדע אָלטע געביידע, וואָס האָט אויסגעמיטן דאָס פייער פון 1־טן וועלט־קריג.

אָלטע יידן פלעגן קומען און פרעגן:

— זי געדענקען, פּאַניע סאָקאָלאָוו, ווי זי פלעגן קומען צו מיר אין קלייט אַריין קויפן...

— זי געדענקען ווי זי האבן זיך דאָ געלערנט?

— זי געדענקען, פּאַניע סאָקאָלאָוו, ווי זי פלעגן זיין דאָ, זיין דאָרט, טוען דאָס, טוען אַנדערש...

„יעדער איינער האָט געהאָט עפּעס צו פרעגן. יעדער איינער האָט געהאָט עפּעס צו דערמאָנען.

„און סאָקאָלאָוו פלעגט טאָקע געדענקען, ער האָט דערקענט די מענשן, ווי ערשט נישט לאַנג וואָלט ער זיך געהאָט מיט זיי צעשיידט, ווי ער וואָלט במשך פון די פּאָר צענדליק יאָר קיינעם נישט געזעגן מער, ער פלעגט זיך אפילו נאָכפרעגן אויף מענשן, וואָס זענען שוין לאַנג אַוועק פון פּלאָצק אַדער גאָר אַוועק פון דער וועלט.

„צו מאָרגנס אין אָוונט, האָט סאָקאָלאָוו געהאַלטן אַ רעפעראַט אין שטאָטישן טעאַטער, וועגן ציוניזם. וויפל מענשן עס זאָלן נישט האָבן געוווען אין טעאַטער, איז פיל מער געבליבן אויפן גאַס, ווייל דער זאַל האָט מער נישט געקענט אויפנעמען אַזאַ ריזיקע מאַסע, וואָס האָט געוואָלט הערן רעדן סאָקאָלאָוו'ן, און קיין גרעסערער זאַל איז אין פּלאָצק נישט געווען. אויך קריסטן זענען געקומען אים הערן.

„וועגן דעם טיפן רושם וואָס זיין רעפעראַט האָט געמאַכט, איז איבעריק צו זאָגן. ער האָט גערעדט וועגן ציוניזם, וועגן דער באַלפור־דעקלאַראַציע און וועגן דער יידישער נאַציאָנאַלער פּאָליטיק. ער האָט אָנגעהויבן זיין רעפעראַט אין פּויליש, דאָן אַ קורצע וויילע גערעדט אין העברעאיש, און דעם עצם ענין אויפגעקלערט אין יידיש.

„זיין באַזוך איז געווען אַ גרויסע איבערלעבונג פאַר די דאָרטיקע יידן. מיט פיל יאָרן שפּעטער, אַז איך פלעג קומען קיין פּלאָצק, פלעגט מען נאָך אַלץ דערמאָנען דעם דאָזיקן באַזוך, כאָטש עס זענען שפּעטער געווען דאָרט אויך אַנדערע יידישע גדולים, פּאָליטישע פירער, שרייבער און רעדנער.

„אין סאמע ברען פון יום־טוב־דיקייט, האָט נחום סאָקאָלאָוו געמוזט פאָרלאָזן פלאָצק, בכדי פרייטיק פרי אָפּצופאָרן קיין ווישעגראד".

סאָקאָלאָוו דער פירער און שטאָטסמאַן פון דער יידישער מדינה אונטערוועגס, האָט נישט פאָרטונקלט סאָקאָלאָוו'ן דעם מענש פון גייסט.

ער איז געווען פראדוקטיוו אין זיין ליטעראַרישער אַרבעט, אין דער זעלבער צייט וואָס ער האָט ערפילט זיינע דיפלאָמאַטישע שליחות'ן. ער איז געווען פילזייטיק און אייגנאַרטיק אין זיין שרייבן. סאָקאָלאָוו איז אויך געווען אַ פאָלקס־מענש און פולן זין פון וואָרט. זיינע ליטעראַרישע שאַפונגען וואָרצלען טיף אין יידישן פאָלקס־לעבן. ער איז געווען אַ וואָרט־מייסטער אין ביידע שפראַכן: יידיש און העברעאיש. זיין ערשטע עסיי אין יידיש האָט ער פאַרעפנטלעכט אין פרצס „פאָלקס־ביבליאָטעק", אַנ'עסיי וועגן נחמן קראכמאל. ער איז געווען רעדאַקטאָר פון פיל צייטשריפטן און טאָג־צייטונגען, ובעיקר פון דער „הצפירה".

פיל פון זיינע אַרבעטן זענען אונטערגעשריבן מיט זיינע ראשי־תבות — נ"ס. ער איז ווירקלעך געווען דער נס פון פּוילישן יידנטום.

סאָקאָלאָוו איז געשטאָרבן דעם 16־טן מאַי 1936.

פּלאָצקער יידן דערמאָנען מיט שטאָלץ זיין נאָמען.

„דער צדיק" (ב. טשעמערינסקי)

אין דבוק פון „הבימה", געצייכנט פון נתן קאזשען.

דאָס קהלהשע לעבן און אירע מענשן

אין יאָר 1641 איז פאַרגעקומען אַ גרויסע שרפה אין דער געטא אין פּלאָצק. דער יידישער קוואַרטאַל איז געווען אָפּגעברענט. דער קעניג יאן קאזימיעזש האָט אין 1658 דערלויבט די יידן צוריק אויפּבויען זייערע פאַרברענטע הייזער.

אַ צווייטע גרויסע שרפה האָט אין יאָר 1688 פאַרניכטעט דעם יידישן שטאָט־טייל אין פּלאָצק.

די דאָזיקע גרויסע שרפות ווערן געשילדערט אין אַ ספר, געשריבן פון יוסף ראקאָווער, א. נ. „מרכבת המשנה". דאָס דאָזיקע בוך איז געבליבן אין מאָנוסקריפּט [1]).

ראקאָווער איז געווען באַקאַנט אַלס מחבר פון „לשון נקיה", וועלכע איז געווען פון די בעסטע העברעאישע בריוונשטעלערס פון פּריען פּריאָד. געשטאָרבן איז ער אין 1707.

דער ביסקופ לעבענעק [2]), וועלכער האָט אין 1752 געגעבן פּלאָצקער יידן די דערלויבעניש צו האַנדלען מיט שפּייז־פּראָדוקטן, האָט אויך פאַר־אָרדנט, אז יעדן זונטיק, ווען עס פלעגט דורכגיין דורך די גאַסן די קריסט־לעכע פּראצעסיע צום קלויסטער ביים אַלטן מאַרק, זאָל אויף ראג גילדענע און גראדזקע גאַסן, ווערן פאַרצויגן אַ פאַרהאַנג, איבער דער גאַנצער ברייט פון דער גאַס, אַ שטאָק הויך. דאָס האָט דער פאַרהאַנג פאַרשטעלט צו זען די פּראצעסיע וואָס פלעגט זיך ציען צו דער קירכע און פאַרבייגיין די ענדע פון יידישן געטא, — כדי די „אומגלויביקע" אויגן פון די יידן זאָלן נישט זען די הייליקע בילדער. די פּראָצעסיע האָט געצויגן צום קלויסטער נעבן מאָגיסטראַט, אַהין צו דער קירכע וווּ עס געפינט זיך ביים אַרייגאַנג אַנ'אויפשריפט: „זה השער לד'".

עס ווערט דערציילט, אַז דאָס האָט אויפגעמאַלן אַ משומד. ווען ער האָט געהאַלטן ביים אות ד', איז ער אַרונטערגעפאַלן פון לייטער און דערהרגעט געוואָרן.

אויך אין דער צווייטער קירכע, אין דער קאטעדרע נעבן טום, וועלכער קוקט מאיעסטעטיש אַרונטער צום וווייסל, איז דאָ אַנ'אויפשריפט אין העברעאיש: „ישו הנוצרי מלך היהודים". שפּורן פון דעם אָמאָל, געפינען זיך אין דעם שטאָטישן מוזאום. עס הענגט דאָרט אַ קונע אויף דער טיר. צו דער קונע פלעגט מען צוקאָווען דעם חוטא און יעדער פאַרבייגייער האָט געשפּיגן אויף אים.

---

1) Universal Jewish Encyclopedia

2) שיפער — 700 יאָר יידישע קהלה אין פּלאָצק

אויפן וועג צום „טום", געפינט זיך אַ שטיין־„סקולפטור", וואָס חוזקט אָפּ פון אַ יידן. אַ קאָפּ פון אַ ייד אין תפילין, מיט אַנ'אויסגעשטרעקטער געלעכערטער צונג, — אַנ'אויסדרוק פון שנאה צום ייד.

די שוהל האָט געהאַט אַ נאָמען מיט איר מאלעריי אינעווייניק. די קונסט־אַרבעט, האָט געטאָן אַ מאלער מיטן נאָמען קאסטעק. יעדער האָט באַוווּנדערט די מאלעריי און שטאַלצירט מיט דער שוהל.

דער מאלער קאסטעק, האָט געהאַט איינפאַלן פון אַ קונדס און ער האָט אָפּגעטאָן פאַלגענד מאלעריש שפּיצל: אויף דער רעכטער זייט ביים אַריינגאַנג אין שוהל, איז געווען אַ צימער, וועלכעס דער שמש האָט באַנוצט. אויף דער לינקער זייט אַקעגן דעם צימער איז געווען אַ ליידיקע וואַנט. האָט קאסטעק געמוסן און אויסגעמאלן אויף דער לייידיקער וואַנט אַ טיר, אַ געמויע קאָפּיע פון דער אמתער טיר. קוקנדיק דערויף, וואָלט מען געשווויירן, אַז דאָס איז אַ טיר צו אַ חדר מיוחד. די וואָס האָבן עס געזעען צום ערשטן מאָל, האָבן טאַקע געפּרווועט אַריינגיין אַ קוק טאָן. די דאָזיקע קונץ־טיר האָט אים געמאַכט פאָפולער איבער דער שטאָט.

כאַראַקטעריסטיש פאַרן יידישן לעבן אין פּלאָצק, איז דער אריכת ימים פון יידישע זקנים און זקנות אין שטאָט. ס'איז צו באַוווּנדערן דעם דאָזיקן מענשלעכן לעבנס־דויער אין די באַדינגונגען פון לעבן מיט הונדערט יאָר צוריק. אברהם אבא ראקאָווסקי, דער זון פון פּלאָצקער רב עזריאל אריה, — וועלכער איז געווען אַ וויכטיקער מיטאַרבעטער אין דער העברעאישער פרעסע, דערציילט אונז אין „המגיד" (1872), ווי דער מלאך המות האָט זיך גענומען צו די יידישע אַלטע לייט פון פּלאָצק. די שטאָט האָט געשיינט מיט אירע זקנים, און דאָ קומט דער טויט און נעמט צו איין אַלטיטשקען פון איבער 100 יאָר, וועמען די שטאָט האָט געאַכטעט. מ'האָט אים אפט געזען איבער די גאַסן אַנגעשפּאַרט אויף זיין שטעקן, גיין מבקר חולה זיין אַרעמעלייט. אָט איז אַ פרוי פון 110 יאָר, וואָס פלעגט גיין אין שוהל אַריין און מיט ציטערדיקע העכט אַנהאַלטן איר באַגלייטער. זי איז געגאַנגען דאָנקען דעם רבש"ע פאַר די יאָרן וואָס זענען אַריבער און אים בעטן פאַר דער צוקונפט... דער טויט האָט איר אויך אַוועקגענומען. אין פאַרלויף פון די לעצטע צען חדשים, — באַקלאָגט זיך דער שרייבער אין „המגיד" — זענען אויסגעשטאָרבן אַ ריי יידן אַרום 100 יאָר אַלט, אויסער אַלטע לייט פון אַרום 90 יאָר אַלט. דעם זומער פון 1872, זענען געשטאָרבן יידישע זקנות, אייניג 103 יאָר, און אייניג 102 יאָר אַלט. חול־המועד סוכות פון זעלבן יאָר, איז געשטאָרבן אַ אַנגעזעענער אַלטיטשקער, דער טיכטיקסטער מבקר־חולה, אין עלטער פון 113 יאָר. אין זעלבן יאָר איז אויך געשטאָרבן אַ פרוי, וואָס מ'האָט גערופן „שיינע בעטערין" אין עלטער פון 110 יאָר.

דער ייוו"א פֿאַרשער מ. בערנשטיין פון אַרגענטינע, אין אַנ'אַרטיקל וועגן דער יידישער טעקסטיל אינדוסטריע אין פוילן [1]) דערציילט, אַז אויפן רעכטן ברעג וויסל אין דאָרף קוכארי ביי פּלאָצק, איז אין 1823 ענט־ שטאַנען אַ גרויסע טוך־פֿאַבריק, וועגן וועלכער עס קען דערציילט ווערן אַנ'אינטערעסאַנט קאפּיטל פון יידישער פּראָדוקטיוויזאַציע און אינדוסטרי־ אַליזאַציע אין פוילן.

„קוכארי, איז אייגער פון די עטלעכע דערפֿער, וואָס עס האָט אין דער ערשטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט, איינגעקויפט דער וואַרשעווער גביר שלמה פֿאָזנער, ווו ער האָט באָזעצט אַ גאַר גרויסע צאָל יידן אויף לאַנדווירטשאַפט און אויך אויפגעבויט פֿאַר זיי אַ ריי אינדוסטריע אונטערנעמונגען. צווישן אַנדערע, האָט ער אין דאָרף קוכארי ביי פּלאָצק, אויפגעבויט אין יאָר 1823 אַ טעקסטיל־פֿאַבריק. אין יאָר 1843 האָבן דאָרטן געאַרבעט 149 פּלאָצקער יידישע אַרבעטער. די דאָזיקע טעקסטיל־פֿאַבריק פון קוכארי, איז געווען אַ שם־דבר ביי יידן און וועגן איר זענען אַרומגעגאַנגען גוזמא׳דיקע געשיכטעס. טייל האָבן ביים בא־ שרייבן איר (האָלענדערסקי אין זיינע אַן אַרבעט אין פראָבוזיזיש, דער־ שינען אין פּאַריז אין 1840, מיט העכער 100 יאָר צוריק) אָנגעגעבן די צאָל פון טויזנט יידישע טעקסטיל־אַרבעטער אין קוכארי".

אין 19־טן יאָרהונדערט, האָבן עקזיסטירט אַ ריי חברות וואָס האָבן ערפּילט וויכטיקע סאָציאַלע פונקציעס אין קהלה לעבן. מיר וועלן דער־ מאָנען אייניקע פון זיי.

חברה „משמורים" איז געווען באַשטימט צו באַזוכן שפּיטאָלן און צעטיילן צווישן די קראַנקע טיי מיט צוקער. יעדן שבת און יום־טוב האָבן זיי אויך געהאַט אַ מנין אין יידישן שפּיטאָל.

„תפֿארת בחורים" איז געווען די חברה פון געזעלן־יונגען. זיי פלעגן זיך צונויפקומען אין פאַרברענגען מיט שמועסן און לערנען וויי דער שטייגער אַמאָל און זיך געהאַלטן יד אחת ווי ברידער.

חברה „תקון ספֿרים", זיי האָבן איינגעבונדן ספֿרים פון בתי־מדרשים און געלייגט אַכט, אַז לערנערס זאָלן האָבן די ספֿרים אין גוטן צושטאַנד.

געווען אויך אַ חברה וואָס האָט געהאָלפן יידישע אַרעסטאַנטן, וואָס זענען געזעסן אין פּלאָצקער תפיסה. די יידישע אַרעסטירטע, זענען געווען מערסטנס באַלעבאַטישע יידן וואָס האָבן זיך פאַרזינדיקט מיט שמוגלען אַ ביסל סחורה איבער די גרענעץ געגנטן. די חברה האָט איינגעאָרדנט

---

1) „פֿאַרוויס", יאַנואר 1959

אַ מנין פאַר די אַרעסטירטע יידן אין יום־טובים, ובפרט ראש־השנה און יום־כפור.

די חברה „בקור־חולים" איז געווען איינע פון די עלטסטע אינסטיטוציעס אין פּלאָצק. די חברה איז געווען אַקטיוו, ווי ס׳איז אונז באַקאַנט, אין דער צייט פון אַ מגפה אין דער געגנט אין 1867.

די „גמילת חסדים" חברה איז געוואָרן געגרינדעט אין 1873. עס פּעלן אָבער ידיעות וועגן איר טעטיקייט.

אויסער די „חברה חייטים", וועלכע האָבן אונז איבערגעלאָזן אַ פּנקס, האָבן אַנדערע צעכן אויך געהאַט זייערע חברות. אַ געזעלשאַפט פון בעלי־מלאכות איז געגרינדעט געוואָרן אין 1869, וואָס איר צוועק איז געווען, געבן הילף דעם נויטלייַדנדן און קראַנקן (לתכלית תמיכת יד אחד מהם בעת ימוך ומטה ידו או כי יפול למשכב)[1].

אויך דער „מושב זקנים", איז פון די פרי געגרינדעטע אינסטיטוציעס אין שטאָט, ווו ס׳האָבן זיך אויפגעהאַלטן אַרעמע אַלטע לייט אויף זייערע עלטערע יאָרן. די קהלה האָט די אינסטיטוציע אויסגעהאַלטן.

די גרינדונג פון יידישן שפּיטאָל, איז געווען אַ וויכטיק געשעעניש אין פּלאָצק. דאָס שפּיטאָל איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1872 מיט די געלטער (30 טויזנט רובל) וואָס עס האָט איבערגעלאָזן פאַר דעם צוועק, דער גביר און נדבן יצחק פאגעל.

זיין זון גוסטאוו, האָט ערלעך דורכגעפירט זיין פאָטערס צואה און געלאָזט אויפבויען דאָס שפּיטאָל אויף דעם פאָטערס נאָמען. אַ שטאַרקן אינטערעס אין דעם אויפבוי פון שפּיטאָל, האָט געהאַט דער גובערנאַטאָר בארן וואראנגעל. ער איז געווען אַ ליבערהאַלער מענש און יידן־פרייַנד, און געטאָן טובות צו פּלאָצקער יידן. פאַרן בוי פון שפּיטאָל, האָט דער גובערנאַטאָר געשאַנקען דעם פּלאַץ צום בויען, און אויך דערמוטיקט צו זאַמלען געלט צווישן דער יידישער באָפעלקערונג פאַר דעם צוועק. דער רב אין יענער צייט, ר׳ עזריאל אריה ראקאָווסקי, איז געווען אַנ׳אָפּטער אַרייַנגייער צום גובערנאַטאָר, און זיך ביי אים משתדל געווען פאַר זיין עדה יידן. אויס דאַנקבאַרקייט צום גובערנאַטאָר פאַר זיין הילף ביים בויען דאָס שפּיטאָל, האָט ר׳ עזריאל אריה מיט דער הילף פון זיין זון ר׳ דוב בער, דורכגעפירט אַנ׳אַקציע צווישן די פּלאָצקער יידן און געשאַפן אַ יערלעכע סטיפּענדיום, אויפן נאָמען פון באָראן וואראנגעל, פאַר צוויי יידישע שילער פון דעם גימנאַזיום אין פּלאָצק. זיי האָבן געזאַמלט 900 רובל, און די דאָזיקע מתנה אים צוגעטראָגן צו זיין געבוירנטאָג. די דאָזיקע טאָט פון רב, האָט אַרויסגערופן גרויס אויפזען צווישן די פּלאָצקער יידן, וויל

1) „המגיד", 4, 1869.

ס׳איז דאָס ערשטע מאָל, אַז דער רב פון שטאָט זאָל זיך אָפּגעבן מיט אַזאַ „אפּיקורסישער" זאַך. ווי געווײנלעך, האָט ער דערמיט אַרויסגערופן קאַמף און דיסקוסיע צווישן זײַנע אָנהענגער און די חסידים [1].

דער שפּיטאָל איז געווען אײנגעאָרדנט לויט די בעסטע באַדינגונגען פון יענער צײַט. ער איז ערעפנט געוואָרן מיט 25 בעטן [2], און שפּעטער פאַרגרעסערט געוואָרן. דער שפּיטאָל האָט אויך געהאַט אַ גרויסן גאָרטן, צום נוצן פון די פּאַציענטן, וועמען ס׳איז געווען דערלויבט אַרומצושפּאַצירן.

דער גאָרטן פון שפּיטאָל, איז מיט יאָרן שפּעטער, געוואָרן גענוצט דורך דעם חלוצישן קבוץ אין פּלאָצק, פּאַר אַגריקולטור צוועקן.

דער נײַער בית־המדרש איז געוואָרן אויפגעבויט אין 1833, אַ דאַנק דעם נדבן מרדכי דאַנציקער. אין דאָזיקן בית־המדרש האָבן אין זײַער יוגנט געלערנט שפּעטער, באַרימטע יידישע פּערזענלעכקייטן. אויך נחום סאָקאָלאָוו האָט דאָרט געלערנט אין זײַן יוגנט.

הונדערט יאָר שפּעטער, אין דעצעמבער 1933, זענען אין פּלאָצק פאַרגעקומען פּייערונגען לכבוד דעם הונדערט־יעריקען יובל פון בית־המדרש.

די עקזיסטענץ פון אַ גרויסע שוהל אין פּלאָצק, ווערט דערמאָנט פון יאָר 1576, און אויך פון יאָר 1630 — אַז פּלאָצק האָט אַ שיינע שוהל געבויט פון שטיין [3].

פון וויכטיקייט איז געווען די גרינדונג פון דער ת״ת אין פּלאָצק אין יאָר תרכ״ח — 1868, דורך דעם נדבן סעגאל. די ת״ת האָט אַריינגע־נומען אַלע אָרעמע קינדער פון שטאָט, וועמען ס׳איז שווער געווען צאָלן מלמדות געלט. כדי די תלמוד תורה זאָל זיך קענען אויסהאַלטן, האָט סעגאל איבערגעלאָזן אַ הויז וואָס פון אירע הכנסות האָט מען געקענט אויפהאַלטן די ת״ת מיט וועלכער די קהלה האָט פאַרוואַלטעט.

די ת״ת איז אָפּט פאַרנאַכלעסיקט געוואָרן דורך די קהלה פאַר־זאָרגער: אַ קאָרעספּאָנדענט אין „המליץ" (24, 1880) באַקלאָגט זיך: הנערים ילכו יחפים קרועים ומטולאים ומדי פעם נפגשים בחוצות מבקשים נדבות מכל עובר גם המלמדים לא ידעו את המלאכה אשר לפניהם".

דער תלמוד־תורה איז אָפּט געווען אַנ׳אביעקט פון קאַמף צווישן די חסידים און מתנגדים. די חסידים האָבן נישט געוואָלט טאָלערירן קיין ענדערונגען אין אופן פון לערנען דאָרט.

דאָס אַלט־מאָדישע חדר האָט נאָך לאַנג אָנגעהאַלטן אין פּלאָצק. ביס־לעכווייז זענען ענטשטאַנען מער מאָדערנע חדרים און מער פּאָסיקע מלמדים. ענדע 19־טן יאָרהונדערט, איז געגרינדעט געוואָרן אַ מאָדערנע

1) „המגיד", 22, 1869.
2) Slownik Geograficzny, 8.
3) ש. קרויס — תולדות בתי התפלה בישראל, נ. י. 1955.

שולע אויף דער זדונסקא גאס, אנגעפירט פון לערער יעזשאמבעק, ווו ס׳האבן געלערנט ארום הונדערט יינגלעך.

פיל יידישע יוגנטלעכע, זין פון פארמעגלעכע עלטערן, האבן זיך געלערנט אין די רוסישע גימנאזיעס אין פלאצק.

שפעטער, איז ענטשטאנען דער „חדר מתוקן", ווו מ׳האט געלערנט אויף א מער פארגעשריטענעם וועג, האבנדיק אין לער־פראגראם אויך א טייל אלגעמיינע למודים.

אין צייט פון ערשטן וועלט־קריג, איז די ענטשטייאונג פון חדר „מזרחי", געווען א וויטערער שריט פארויס. אויסער די לאנד־שפראך, איז בעיקר העברעאיש געווען דער הויפט־למוד. עס האט אויך געהאלפן איינוואנדערצלען ביים קינד די ליבע צו ארץ־ישראל.

דאס חדר איז געווען דער איינציקער פלאץ וואס איז געווען דער אנהויב פון גייסטיקער שפייז אין די קינדער יארן. אינטערעסאנט וואס מענשן פון עלטערן דור, דערציילן וועגן חדר אין פלאצק פון אן ערך זיבעציק אדער אכציק יאר צוריק — די אכציקער יארן פון פאריקן יארהונדערט.

עס דערציילט א בן־עיר: וועז כ׳בין געווארן פיר יאר אלט, האט דער טאטע באשלאסן, אז ס׳איז שוין די העכסטע צייט פאר מיר צו ווערן א איד און מיך געפירט אין חדר אריין.

מיין ערשטער חדר איז געווען, אין אזוי גערופענעם „רביס פאד־וועזש". דארט האב איך אפגעלערנט פיר יאר. פון דארט האט מען מיך געפירט לערנען חומש צו א צווייטן רבין. מיין חומש־רבי ליגט מיר גוט אין די ביינער. א קליין דאר מענטשל מיט א שיטער בערדל, וואס זעט זיך אויס ווי א חלוש וואס דערהאלט קוים די נשמה, — אבער אז ס׳איז געקומען צו לערנען תורה, האט ער געלערנט מיט אייזערנע צוואנגען, — אזוי זענען געווארן זיינע דארע הענטלעך ווען ער האט געדארפן געבן צו פארשטיין א פסוק. אז זיינע פינגער האבן זיך צוגעדריקט צו אן אויער, זענען רויטע פינגער־אפדרוקן געבליבן פאר א לאנגע צייט.

ער האט נישט געגלויבט אין דערלאנגען פעטש, — ווייל וואס איז א פאטש? ווי לאנג קען מען געדענקען א פסוק מיט א פאטש?

ער האט געהאט זיין מעטאדע פון קנעלן. געמומען האט ער אן אומשולדיקע פאטשיילע וואס דארף דינען דער נאז, דארט האט ער ארייגגעלייגט א שטיין, עס איינגעדרייט ווי א נאגייקע און דערמיט גע־האלפן עפענען אונזערע קעפ פאר תורה.

אין זעלבן חדר האט געלערנט א יינגל גרונם, זיין פאטער איז געווען א וואטע־מאכער, האט דאס יינגל געבראכט אין חדר א שטיק

וואָטע. וועָן דער רבי איז אַרויס פון חדר פֿאַר אַ שעה צייט, — דאַרט אַהין, ווו דער קיסר גייט אויך — האָבן מיר פונאַנדערגענומען די פּאַטשיילע, אַרויסגענומען דעם שטיין, אַרײַנגעלייגט די וואָטע במקומו און צוריק פֿאַרפלאָכטן די פּאָטשיילע.

אַז דער רבי איז געקומען צוריק, און ווידער געזעסן לערנען, — פֿאַרשטייט זיך, בעזרת הפּאָטשיילע וועלכע האָט געטאָן איר מלאכה, — זענען מיר, יינגלעך, צעזעצט געוואָרן פון געלעכטער.

פֿאַר אַ פּאָר טעג, איז אין חדר געווען אַ מחיה, ביז דער רבי האָט זיך געכאָפּט וואָס דאָ איז געשען.

פּעלן דען שטיינער אין הויף? ווי אַזוי קען מען לערנען מיט וואָטע?

וועָן די נעכט זענען געוואָרן גרויס, האָבן מיר געלערנט ביים שיין פון ליכט. יעדעס יינגל האָט געדארפן ברענגען אַ קאָפּיקע און פֿאַר דעם געלט האָט דער רבי געקויפט ליכט.

יעדן אָוונט האָבן געברענט צוויי ליכט ביי ביידע עקן טיש. אַזוי לאַנג ווי די ליכט האָבן געברענט אַזוי לאַנג האָט מען געלערנט.

מיר יינגלעך, זענען שוין געווויגט געווען צו לערנען אַ פּשט, האָבן מיר געלערנט, אַז וועָן די ליכט זענען קלענער, ברענען זיי וויניקער, און אַז זיי ברענען וויניקער, לערנט מען וויניקער, און אַז מ׳לערנט וויניקער, גייט מען אַהיים פון חדר פריער.

מיט אונז האָט געלערנט אַ יינגל משה, זיין פֿאָטער איז געווען אַ בלעכער, געוווינט אין אייזערנעם טויער. דער משה איז געווען דער עלטסטער פון אַלע קינדער, ער איז אויך געווען דער קליגסטער, דערפֿאַר האָט ער געקראָגן געשלאָגן מער פון אַלע. ברענגט איינמאָל משה אין חדר אַריין קלייניע מעסערלעך, געמאַכט פון בלעך, די מעסערלעך האָט ער אײַנגעטיילט די יינגלעך און זיי געווויזן ווי אַזוי קירצער מאַכן די ליכט, וועט מען שנעלער קענען אַהיימגיין.

אַז דער רבי האָט דאָס אויסגעפונען, איז ניט נאָר וואָס ער האָט אונז מקיים פסק געווען אויפן אָרט, נאָר אויך געוואָרנט אונז וואָס עס ערוואָרט אונז אויף יענער וועלט... ער האָט אונז אין פּייערדיקע ווערטער אַוועקגעשטעלט דאָס בילד פון גיהנום פֿאַר די אויגן. דעם אָוונט, האָבן מיר מורא געהאַט אַהיימצוגיין, איבער די פינסטערע גאַסן און הויפן, וואָס זענען פול מיט שדים, גרייט אונז אייַנצושלינגען פֿאַר קורצער מאַכן די ליכט און מבטל זיין דאָס לערנען תורה.

מיין חבר׳ל משה, האָט געהאַט אַ שאַרפן קאָפּ און אָפּט געשטעלט דעם רבין קשיות. לערנענדיק פרשת נח, האַלטנדיק ביים פּסוק: וירד

ה׳ לראות את העיר ואת המגדל אשר בנו בני האדם — פרעגט משה׳לע דעם רבין: פֿאַרוואָס, רבי, האָט גאָט געדארפן אַראָפּנידערן צו זען די שטאָט, גאָט האָט ניט געקענט זעען די שטאָט פון הימל?

אַז דער רבי האָט דאָס דערהערט, האָט זיך אין אים אָנגעצונדן אַ רציחה, און מיט אימפּעט צוגעלאָפּן צו משה׳לען, אים אָנגעכאַפּט ביי ביידע אויערן און געזומען רייסן ביז בלוט. נאָכדעם אים אַרויסגעוואָרפן פון חדר.

דעם צווייטן טאָג, קומט משה׳לעס פּאָטער און מוטער אין חדר אַריין, און געזומען שרייען אויפן רבין.

דער רבי האָט זיך פֿאַרענטפערט, אַז ער וואָקסט אַ שגץ און ער דאַרף קריגן געשלאָגן.

משה׳לעס פּאָטער איז געוואָרן זייער אויפגעריגט. ער איז צו צום רבין, אים אָנגעכאַפּט ביי דער באָרד און מיט דער צווייטער האָנט אים געוואָלט דערלאָנגען אַ פּאָטש.

זיין האָנט האָט זיך אָבער אַראָפּגעלאָזן און ער האָט עס נישט געקענט טאָן. פּאָרט אַ יידיש האָרץ.

שפּעטער, האָט דער רבי דערציילט זיינע שכנים, פון דעם נס וואָס אים איז געשען, און אַז אַ מלאך פון הימל האָט משה׳לעס פּאָטער אָנגעכאַפּט ביי דער האָנט, אין אים געראַטעוועט פון געהרגעט ווערן.

אַ צאָל פּלאָצקער יידן האָבן זיך באָרימט געמאַכט איבער דער וועלט. צווישן זיי איז געווען גוסטאָוו לעוויטע, דער לערער פון געזאָנג אין וואַרשעווער קאָנסערוואַטאָריע. ער איז געבוירן געוואָרן אין פּלאָצק אין 1855, און פֿאַרענדיקט זיין שטודירן אין ווינער קאָנסערוואַטאָריע. פון דאָרט פֿאָרט ער קיין פּאַריז, ווו ער שפּילט אין דער גרויסער ארקעסטער "Pas De Loup" ער איז געווען מוזיק לערער פון דער פּירשטין דאמלענסאן, די שוועסטער פון דער עסטרייכישער קעניגן. אין 1885 ווערט ער אינגעלאָדן קיין ווין צו שפּילן פֿאַר קארל לודוויג, דעם קייסערס ברודער, און געבן אַ קאָנצערט אין „בערזענדארפער האל". ער מאַכט רייזעס קיין אַמעריקע און טרעט אַרויס אויף קאָנצערטן אין גרעסערע שטעט. ער האָט אויך געגעבן אַ קאָנצערט פֿאַר דעם בראָזיליאָנישן קעניג, דאָן פּעדראָ. דער קעניג איז געווען זער געירט פון זיין שפּילן. צוריק־קערנדיק זיך פון אַמעריקע קיין פּוילן, איז ער אויפן וועג אין פּאַריז קראַנק געוואָרן און געשטאָרבן אין יאָר תרמ״ט.

אַ צווייטער באָרימטער פּערזענלעכקייט איז געווען אליעזר ראָזנטאָל. אַ ביבליאָגראָף און באָזיצער פון אַ גרויסער רייכער ביכער־קאָלעקציע. ער איז געבוירן געוואָרן אין פּלאָצק ד. 14 אַפּריל 1794.

זיין ביבליאָטעק אין האנאווער, דייטשלאַנד איז געווען בארימט, אַזוי ערי, ווי אין דער ערשטער העלפט פון נייַנצנטן יאָרהונדערט, און געווארן די גרעסטע העברעאישע ביבליאָטעק אין דייטשלאַנד.

ער האָט פאַרפאַסט אַ ביבליאָגראַפיש ווערק „יודע ספר" וווּ ס׳ווערן אַנגעגעבן 2530 ספרים, וועלכע זענען דערשינען נישט שפעטער ווי 1857. אַ קאַטאַלאָג פון 2 בענדער, וואָס ענטהאַלט דעם העברעאישן טייל פון ראָזנטאַל׳ס ביבליאָטעק איז דערשינען אין אַמסטערדאַם אין יאָר 1875.

ראָזנטאַל׳ס ווערטפולע ביבליאָטעק, איז יעצט אַ טייל פון אַמסטערדאַמער אוניווערסיטעט ביבליאָטעק.

אַ אָנהענגער פון מענדעלסאָנס רעפאָרמען און קעמפער פאַר השכלה אין פּלאָצק, איז געווען ד״ר זיגמונד פערקאל. ער איז געבוירן געווארן אַרום די דרייסיקער יאָרן פון לעצטן יאָרהונדערט. אין 1852 איז ער אָנגעקומען אין דער וואַרשעווער ראבינער־שולע, און נאָכן ענדיקן די שולע, האָט ער געגנומען שטודירן מעדיצינישע וויסנשאַפטן. נאָכן ענדיקן דעם מעדיגישן פאַקולטעט האָט ער זיך אומגעקערט קיין פּלאָצק און דאָרטן לאָנג פּראַקטיצירט אַלס מעדיקער, געניסנדיק סימפּאַטיע ביי דער גאַנצער שטאָט און אומגעגנט. ער איז געווען הויפּט דאָקטאָר פון יידישן שפּיטאָל אין פּלאָצק. אַ צייט איז ער געווען פאַרזיצער פון פּלאָצקער מעדיקער פאַראַנד. ער איז געווען אַקטיוו אין די השכלה קרייזן אין פּלאָצק. געשטאַרבן איז ער יונג, אין עלטער פון עטלעכע און פערציק יאָר. ער איז געווען באַליבט אין שטאָט, ביי יידן און קריסטן צו גלייך. צו זיין לויה זענען געקומען אַנ׳ערך צען טויזנט מענטשן.

אין שפּיץ פון דעם השכלה־קרייז אין פּלאָצק, איז געשטאַנען דער רייכער סוחר יוסף פרענקעל. ער איז געשטאַרבן אין 1873. ער איז געווען באַליבט אין שטאָט. דער רב ר׳ עזריאל אריה, וועלכער האָט אים מספּיד געווען, האָט אים באַצייכנט ווי „איינעם וועלכן מ׳געפינט זער זעלטן אין אונזערע צייטן". ער האָט אין אַ גרויסער מאָס געהאָלפן, אַז וויסן און אַלגעמיינע לערע זאָל ווערן פאַרשפּרייט צווישן פּלאָצקער יידן. ער האָט פיל משפּיע געווען אין דעם וווקס פון דער השכלה־טעטיקייט אין פּלאָצק.

צווישן די השכלה־טויער, איז אויך געווען ד״ר פיליפּ לובעלסקי, וועמען מיר דערמאָנען פריער.

צווישן די חשובי העיר איז געווען יצחק הכהן נאשעלסקער. ער האָט געווויגט אין פּלאָצק דרייסיק יאָר און דאָרט געשטאַרבן אין 1869. ער איז נישט נאָר געווען געשעצט צוליב זיינע גוטע מעשים פאַר די יידן אין שטאָט, — ער איז געווען רעספּעקטירט פאַר זיין ברייטן וויסן, זייענדיק באַהאָוונט אין פילאָסאָפיע, געשיכטע און קענער פון פיל שפּראַכן.

צווישן די פּלאָצקער, וואָס זענען אַווּעק אין דער גרויסער וועלט און זיך אויסגעצייכנט אין זייער טעטיקייט צווישן יידן, איז געווען פּאביאן ש. (שרייבער) הלוי, וועלכער האָט זיך באַזעצט אין אַרגענטינע. אין 1898 איז ער געוואָרן רעדאַקטאָר פון „פּאַנאָגראַף", און אין 1915 אויך רעדאַקטאָר פון „טאָג" אין בועגאָס־איירעס. ער איז געווען אַ תלמיד ביים פּלאָצקער רב ר' עזריאל אריה ראקאָווסקי, וועלכער האָט אין אים אינגעפּלאַנצט ליבע צו יידיש וויסן. ער האָט אויך שטודירט אין פּלאָצקער גימנאַזיום, און צווישן זיינע לערער איז אויך געווען א. י. פּאפּיערנא. אין אַרגענטינע איז ער געווען צווישן די ערשטע יידישע לערער אין די איק"א שולן פון ענטרא־ריאָס און פון בועגאס־איירעס.

די יידישע שפּראַך אין זיין „פּאַנאָגראַף", איז געווען אַ דייטשמעריש־יידיש. אַ גרויסן פּלאַץ האָט דאָרט פּאַרנומען ציוניסטישע אויפקלערונג. אין „טאָג" האָט ער געשריבן פּאָליטישע אַרטיקלען און געמאַכט איבער־זעצונגען. ער איז געשטאָרבן אין טיפן עלטער אין בועגאס־איירעס.

ווי אַ רעזולטאַט פון דער השכלה טעטיקייט, האָבן יידישע עלטערן אַנגעהויבן שיקן זייערע קינדער אין פּלאָצקער גימנאַזיע, — מיט בערך הונדערט יאָר צוריק. אין „המליץ" פון 1878 ליינען מיר, אַז מיט זעקס יאָר צוריק, ד. ה. אין 1872, האָבן זיך געפונען ניין יידישע שילער אין דער גימנאַזיע, אויף דער אַלגעמיינער צאָל פון 57 שילער. (אגב, אין יאָר 1883 זענען אין פּלאָצק געווען 11,363 קאטאָליקן, 7,633 יידן, 873 פּראַוואָסלאַווּן און 765 פּראָטעסטאַנטן) [1].

די יידישע שילער פון 8־טן קלאַס גימנאַזיע, וואָס זענען געווען אויפן שוועל פון אַרייַנטרעטן אין אוניווערסיטעט, האָבן זיך געוואָנדן צום רעדאַקטאָר פון „המליץ", ער זאָל זיי אינפאָרמירן, צי ס'איז ריכטיק דער קלאַנג, אַז נאָר שילער מיט „שלאָכצקע" צייגנישן, וועלן קענען פּראָטעזען זייער לערנען אין די הויך־שולן. אויב דאָס זאָל זיין ריכטיק, באַקלאָגן זיי זיך, וועלן זיי נישט האָבן די מעגלעכקייט „לראות אור הדעת בעצם זהרו".

פּאַגראָמען, נגישות, בלוט־בלבולים, זענען נישט געווען קיין זעלטנהייט אין דער געשיכטע פון פּלאָצקער יידן. דער ערשטער פּאָגראָם וואָס איז אונז באַקאַנט, איז געווען אין 1534, וועו אַ באַנדע פּלאָצקער שילער און געזעלן האָבן זיך אַרייַנגעריסן אין יידישע ווינונגען און אין שול, צעברעכנדיק פענסטער און טירן.

1) Słownik Geograficzny, 8.

אַ בלוט־בלבול־פּראָצעס, איז געשעען אין 1556, און אין רעזולטאַט האָט מען געהאנגען דריי אומשולדיקע יידן. מ׳האָט אפילו נישט דערלויבט די קרבנות מקבר צו זיין. ערשט זיבן חדשים נאָך דער תליה, האָט דער קעניג אינטערוועניִרט ביים מאגיסטראַט און סטאַראסטאַ, און ס׳איז דער־לויבט געוואָרן די אומגעקומענע ברענגען צו קבר ישראל.

אַ פאַל פון אַ צוזאַמענשטויס צווישן יידן און פּאָליאקן, איז פּאַר־געקומען אין 1884, („המליץ״, 90, פון זעלבן יאָר) וועגן מ׳האָט געפירט צו קבורה יידן אויפן וועג צום בית־עלמין.

עס איז געשטאַרבן אין עלטער פון 98 יאָר, דער ייִד אַלשעוויץ, אַ אָנגעזעענער תושב פון פּלאָצק. פיל יידן האָבן זיך באַטייליקט אויף זיין לויה. דער וועג צום בית־עלמין האָט דורכגעשניטן אַ פּעלד וואָס יידן האָבן געהאַט אין אַרענדע פערציק יאָר.

פּלוצלונג באַווייזן זיך צווי קריסטלעכע „פּאַנעס״ מיט זייערע אונטערטעניקע פויערים, און לאָזן נישט די לויה מיטן ארון דורכגיין דאָס פעלד, טענה׳דיק, אַז דאָס פעלד איז זייערס. די יידישע מלוים האָבן זיך שטאַרק קעגנגעשטעלט און מיט כוח געפרווט דורכשלאָגן אַ וועג. ערשט דעמאלסט, זענען די פויערים אָנגעפאַלן מיט שטייגער אויף די יידן, און פאַרוווונדעט אַ דרייסיק מלוים, וועמענס בלוט האָט גערונען אויפן פעלד. וועי וויס, מיט וואָס עס וואָלט זיך געענדיקט, ווען נישט דער פּאָליציי־מייסטער און זיינע מענשן.

דער גובערנאַטאָר, וואָס איז געווען פריינטלעך צו יידן, האָט געמאַכט אַ פאַרווורף דעם בירגערמייסטער, פאַר זיין זיצן אין הויז און נישט גיין באַגלייטן אָזאַ חשובן פאַרשטאַרבענעם איינווינער פון שטאָט. ווען ער, — דער גובערנאַטאָר — וואָלט דערפון געוווסט פריער, וואָלט ער אַליין געגאַנגען מלוה זיין דעם מת, — האָט זיך אויסגעדריקט דער גובערנאַטאָר. די „פּאַנעס״ האָט ער פאַראַרדנט צו מאַכן אַ ברייטן וועג אין פעלד וואָס זיי האָבן געגומען אין אַרענדע — און אויב זיי וועלן נישט אויספילן זיין באַפעל, וועלן זיי האָבן אַ מיאוסן סוף.

די וואָס האָבן געשטערט די לויה און געוואָרפן די שטיינער, זענען געבראַכט געוואָרן פאַרן פרידנס־געריכט און זיי זענען פאַראורטיילט געוואָרן אויף צווי וואָכן אַרעסט.

יצחק גרינבוים

די „הזמיר" ביבליאָטעק, דער אָנהויב פון ציוניזם.

אַ ברויזנדיק געזעלשאַפטלעך לעבן האָט געפירט יצחק גרינבוים אין פוילן. געהאַט פיל אָנהענגער און קעגנער. ער איז געווען פון די זעלטענע פירער אין פוילישן יידנטום, וואָס האָט דעם קאַמף פאַר יידישע רעכט אין פוילן אַרויפגעפירט אויף אַ נייעם שליאַך, דעם קאַמפּס־וועג פון אַ מוטיק שטאָלץ פאָלק, וואָס פאַדערט זיינע רעכט אָן שום קאָמפּראָמיסן. אינטערעסאַנט, אַז גרינבוים, דער אַטאַיסט און קעמפער קעגן רעליגיעזן אייגפלוס אין יידישן פאָליטישן לעבן, איז אַנ׳אייניקל פון חוזה מלובלין.

אַ לאַנגער וועג פון קאַמף און געראַנגל פאַר דער אידייע און נשמה פון ציוניזם, איז דער לעבנס־וועג פון גרינבוים׳ען, דעם ערשטן אינערן מיניסטער פון מדינת ישראל, — פון דער צייט וועז ער האָט זיין ערשטע ציוניסטישע טעטיקייט אָנגעהויבן אין פלאָצק, זייענדיק אַ שילער אין דער דאָרטיקער גימנאַזיע. ער איז אויך געווען דער גרינדער פון דער ערשטער יידישער ביבליאָטעק אין פלאָצק אין 1896, וועלכע איז געווען פון די ערשטע יידישע ביבליאָטעקן אין פוילן.

גרינבוים באַצייכנט די ביבליאָטעק, ווי זיין „ערשטן אויפטו". אין יענע צייטן, אונטער די צאַרישע באַדינגונגען, איז נישט געווען אַ לייכטע זאַך צו באַקומען אַנ׳ערלויבעניש. מ׳האָט עס געקענט לעגאַליזירן נאָר אַלס פּריוואַטע אונטערנעמונג. די ביבליאָטעק איז געווארן אַ וויכטיקע באַזע פאַר יוגנט אין שטאָט, צו לייענען און זיך אָנצאַפן מיט וויסן און אויך ווי אַ צענטער פאַר דיסקוסיעס און פאַרזאַמלונגען, כאָטש זיי זענען פאַרגעקומען אומלעגאַל. מיט דורשט האָט זיך געכאַפט צו דער ביבליאָטעק די יוגנט פון אַלע שיכטן, ובפרט די בית־המדרש בחורים. ביי דער ביבליאָטעק איז אויך געווען אפן אַ לעזע־זאַל. אַ ריי גלגולים האָט די ביבליאָטעק דורכגעמאַכט, זי איז אָבער געווען די אינסטיטוציע אויף וועלכער עס האָבן זיך דערציגן דורות יוגנטלעכע. די ביבליאָטעק איז געווען אַ וועגד־פונקט אין זייער גייסטיקער צוקונפט.

שפּעטער, האָט די ביבליאָטעק באַקומען דעם נאָמען „הזמיר". גרינבוים, עראינערנדיק זיך וועגן דער ביבליאָטעק, שרייבט: „נישט פאַרלוירן איז געגאַנגען מיין ערשטער אויפטו. אונטערן איינדרוק פון אַ אומעטיקן האַרציקן נגון, פון אַ ציוניסטישע דרשה, וואָס האָט צו אונז געבראַכט די בשורה פון גרויסע האָפענונגען, פון אַ גוואַלדיקן פאַרמעסטן זיך, פון אָנ׳אָנהויב פון אַ העלדישן און שוווּנג־פולן ראַנגלען זיך, איז

די ביבליאָטעק געשאַפן געוואָרן. דורכגעטראָגן איז ער געוואָרן דורך פייער און פלאַם, דורך טרערן און בלוט, דורך האָפענונג און יאוש, אין יעדער תקופה, צו יעדער צייט, דערפילנדיק זיין אויפגאַבע".

יצחק טוביה אַלטמאַן, איז געווען אַ זייגערמאַכער, — אַ קולטורעלער מענש און אַקטיוויסט געזעלשאַפטלעך. ער האָט אָנגעשריבן אַ ביכל „אין טאָג פלאָצקער סוחר", אונטערן פסעודאָנים „אני". פאַר אַ צייט האָט ער אַרויסגעגעבן אַ פלאָצקער אויסגאַבע „דאָס פלאָצקער לעבן". ער איז געווען צווישן די גרינדער פון דער ביבליאָטעק. אין זיינע זכרונות שרייבט ער וועגן גרינבוים'ס ראָלע ביים גרינדן די ביבליאָטעק:[1])

„אייניקע פון אָט דער גרופּע שילער, וואָס איז געוואָרן מיטגעריסן מיטן נאַציאָנאַלן שטראָם, וועלכע האָבן זיך געלערנט אין די העכערע קלאַסן פון רוסישן גימנאַזיום, גרינדן דעמאלסט די ערשטע יידישע ביבליאָטעק אין פלאָצק. צווישן די דאָזיקע גימנאַזיסטן איז געווען אינער, וואָס ער מעג מיט רעכט, פאַרעכנט ווערן אָלס די טרייבּ־מאַשין פון דער גאַנצער אונטערנעמונג. אַן ערנסטער, אַנ'ענערגישער און אַנ'איבערגעגעבענער צו דער זאַך, האָט ער מער פאַר אַלע איבעריקע פאַר איר געאַרבעט, מער פאַר אַלע איבעריקע זיך באַשעפטיקט מיט אירע ענינים, און מיט זיין טעטיקייט געדינט ווי אַ ביישפיל פאַר אַנדערע, וואָס זענען אַלץ מער צוגעקומען און געהאָלפן רעאַליזירן זיין גדאַנק. דאָס איז געווען דער היינטיקער גוט באַקאַנטער סיים־דעפּוטאַט און פירער פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין פוילן — יצחק גרינבוים".

„מען איז געגאַנגען איבער די שטובן פון אינטעליגענטן און געבעטן געלט, ביכער, ספרים פאַר דער ביבליאָטעק. מענשן געדענקען, ווי גרינבוים איז צו זיי אַריינגעקומען, געזאָגט זיין פאַרלאַנג, דערנאָך צוגעגאַנגען צו דער ביכער־שאַנק, אויסגעזוכט ביכער, וואָס קענען זיין נוצלעך פאַר „זיין" ביבליאָטעק און געבעטן רחמים זיי צו שענקען צו דעם צוועק".

גרינבוים, אין זיינע זכרונות פון דער צייט וועט די ביבליאָטעק איז געשאַפן געוואָרן דערציילט אונז:

„איך געדענק די ערשטע פאַרזאַמלונג, אויף וועלכער ס'איז באַשלאָסן געוואָרן צו עפענען אַ יידישע ביבליאָטעק און צו אַרגאַניזירן אַ ציוניסטישע אגודה. די דאָזיקע פאַרזאַמלונג איז פאַרגעקומען אין בית־המדרש וואָס האָט געהערט צו דער משפחה פישמאַן".

„ווער האָט צונויפגערופן די פאַרזאַמלונג, ווער האָט געפונען די צוקונפטיקע חברים, איז מיר אַרויס פון זינען. איך געדענק נאָר, אַז איך

---

[1]) „חזמיר" יובילעאום אויסגאבע, פלאצק, 1926.

בין געווען צווישן די אינציאַטאָרן און צוגעגרייט אַ העברעאישע רעדע. דער צווייטער, אַדער אפשר גאָר דער ערשטער, איז געווען אהרן בעקער, אַ ייד פון דער ליטע, וואָס האָט געפלעגט קומען מיט זיין פאָטער און דער גאַנצער משפחה, זיינע און זיין פאָטערס, קיין פּלאָצק יעדן פרילינג, געפאָכט אַ פּעלד אונטערן שטאָט, געאַקערט און געזייט גרינס. דערפון האָבן ביידע משפחות געצויגן חיונה אַ גאַנץ יאָר. עטלעכע יאָר איז עס אַזוי געגאַנגען, ביז ביידע פאַמיליעס זענען געבליבן אין פּלאָצק אויף שטענדיק, און אהרן בעקער, אַ משכיל און אַ בן־תורה, איז געוואָרן דער פירער פון דער ציוניסטישער יוגנט. ער האָט דאָס, וואַרשיינלעך, געבראַכט די בית־המדרש בחורים, וואָס האָבן שוין געגאַשט פון השכלה און זיך געריסן אין דער פרייער וועלט".

„פאָר דער דאָזיקער פאַרזאַמלונג, איז געווען אין פלאָצק אַ ציוניסטי־שער מטיף. איך בין געגאַנגען אים הערן. צום ערשטן מאָל איז מיר אויסגעקומען צו הערן אַ ציוניסטישע דרשה פאַרן פאָלק. איר אינהאַלט האָב איך פאַרגעסן, אָבער געבליבן איז מיר אין זכרון דער ניגון פון דעם רעציטאַטור, צו וועלכן דער מטיף איז תמיד איבערגעגאַנגען, וועג ער האָט דערציילט אַ משל אָדער אַנ'אגדה. דער דאָזיקער ניגון איז פאַר מיר געווען ווי אַ דרשה. ער איז אַריינגעדרונגען אין מיין הארץ, וואָרום ער איז געווען פאַר מיר כולו בענקעניש".

„דער פאָרשלאָג צו גרינדן אַ ביבליאָטעק, האָב איך געמאַכט. אין מיין רעפעראַט האָב איך מיך אָפּגעשטעלט אויף די בית המדרש בחורים, וואָס רייסן זיך אַרויס פון זייערע ד' אמות און זוכן אַ וועג אין לעבן. די ביבליאָטעק דאַרף זיי קומען צו הילף מיט אירע ביכער פון דער נייער העברעאישער ליטעראַטור. זי וועט זיי אָנווייזן דעם נייעם וועג פון אויפ־לעבנדן יידישן פאָלק אין די צענטערן פון גלות, און אין נייעם יידישן ישוב אין א"י, ווו זי איינוואָרצלט זיך און וואַקסט אויפסניי. דאָס אַלץ האָב איך טאַקע געשעפט פון דער נייער העברעאישער ליטעראַטור. מיינע ווערטער און פאָרשלאָגן, זענען אויפגענומען געוואָרן פון די צוהערער מיט ענטוזיאַזם".

עס איז אין יענע צייטן נישט געווען קיין לייכטע זאַך צו באַקומען אַנ'ערלויבענים אויף אַ ביבליאָטעק בכלל, און אַ יידישע בפרט. אין וואַרשע האָבן עקזיסטירט דעמאלסט צוויי יידישע ביבליאָטעקן, ביי דער סינאַגאָגע אויף טלאמאַצקע גאַס און ביי דער חברה פון יידישע „סוביעקטן", ווי מ'האָט אָנגערופן ביוראָ־אַרבעטער. עס איז געווען קלאָר, אַז מיר וועלן נישט באַקומען קיין ערלויבענים אויף אַ ביבליאָטעק ביי דער ציוניסטישער אָגודה, וועלכע מיר האָבן געוואָלט גרינדן. אדרבא, די ביבליאָטעק האָט

געמוזט דעקן די אגודה. דער ציוניזם איז דעמאלסט קוים געדולדעט געוואָרן מ׳האָט זיין אַרגאַניזאַציע נישט לעגאַליזירט די גאַנצע צייט, ביז צו דער רעוואָלוציע פון 1917, אָבער געדופט נאָר פון צייט צו צייט. די פאָליטישע פאָליציי האָט געהאָט אַ דירעקטיווע נישט צו רודפן די ציוניסטן, אָבער ניט אַראָפלאָזן פון זיי קיין אויג. מ׳האָט געהאָט אין פאָליציי דעפאַרטמענט געהאָפט, אַז דער ציוניזם וועט אָפּוועגדן די מאַסן פון רעוואָלוציאָנערע פאַרטייען, אָבער נישט אויפגעהערט זיי חושד צו זיין, אַז באַזונדערס מיט זייער קולטור און ערציונגס־אַרבעט גיסן זיי וואָסער אויף די רעוואָלוציאָנערע מילן. אין דער הינזיכט, האָט די פאָליטישע פאָליציי נישט געהאָט קיין טעות. עס האָט לאַנג נישט געדויערט, און אין דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע זענען אויפגעוואַקסן רעוואָלוציאָנער־סאָציאַליסטישע פאַרטייען. דער הויפּט אויפמערקזאַמקייט פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע איז געצילט געווען אויף ארץ־ישראל, און זי האָט באַמיט זיך צו געפינען ביי די הויפּט־מאַכטן סימפאַטיעס פאַר אירע פלענער, אָבער זי האָט נישט געקענט זיין גלייכגילטיק צו דער אַנטי־יידישער און פאַגראָמען פאָליטיק פון דער רעגירונג אין רוסלאַנד״.

„די ביבליאָטעק האָט מען געקענט גרינדן בלויז אויף אַ פריוואָטן נאָמען פון אַ מענשן, אויף וועלכן עס קען נישט פאַלן דער מינדסטער חשד. און אַזאַ מענש האָט זיך געפונען, דאָס איז געווען טאָקע טוביה פישמאַן אַליין, אין וועמענס בית־מדרש מיר האָבן אָפּגעהאַלטן אונזער פאַרזאַמלונג. ער איז געווען אַ ייד פון אַ גאַנץ יאָר, ווי מען זאָגט, לאַנג געקליידט, אָבער נישט חסידיש. ער איז געזעסן שטיל און צוגעהאָרכט זיך צו די רעדעס. ווען ער האָט געזעסן אונזער פאַרלעגנהייט, איז ער אויפגעשטאַנען און געזאָגט אַז ער איז גרייט אונטערצושרייבן די בקשה. די בקשה איז באַשטעטיקט געוואָרן, און מיר האָבן געעפנט די ביבליאָטעק. יעדער האָט געבראַכט פון זיינע ביכער. איך האָב צוגעשטעלט מיינע העברעאישע ביכער און די לעצטע ביכער וואָס זענען געבליבן ביי מיין פאָטער פון דער ביבליאָטעק פון דער „חברה לחכמה ותושיה״, וועלכע ער האָט געגרינדעט אין פלאָנסק אין זיינע יאָרן. זי האָט געשמ׳ט אַלס „קאַלאקאטקע״, און צוזאַמען מיט איר „חדר״ פאַר וועלכן ס׳איז אַראָפּגעברענגט געוואָרן פון דער סוואַלקער געגנט אַ גרויסער תלמיד חכם און משכיל ר׳ חיים פיליפאָוור, איז זי געוואָרן אַ צענטר פון לומדות און השכלה אין דעם שטעטל און געגנט״.

„ביי דער זעלבער פאַרזאַמלונג, האָבן מיר געגרינדעט אַ ציוניסטישע אגודה און איר געגעבן אַ נאָמען „מזכרת שמואל״, לכבוד הרב שמואל מאָהאָליווער, וועלכער האָט דעמאלט געשמ׳ט מיט זיין ציוניזם און זיין

קאמף מיט זיינע רעליגיעזע קעגנער. נאר געציילטע רבנים, האבן צו יענער צייט געוואגט צושטיין צום ציוניזם. אין קאנגרעס פוילן איז געווען בלויז באקאנט דער רב קאוואלסקי פון וולאצלאווע. אין ליטע איז געווען פיל לייכטער".

„עס האט זיך אנגעהויבן א ציוניסטישע ארגאניזירטע ארבעט. פון די יונגע לייט וואס זענען צוגעשטאנען צו דער אגודה, געדענק איך בלויז אייניקע נעמען. אייגער איז מיר געבליבן אייגעקריצט אין זכרון, צוליב זיין פריען טויט און גרויסע פעאיקייטן — גאלדקארן. ער איז געשטארבן אין מלאווע, ווו ער איז געווארן אויפגענומען אלס לערער ביי א רייכער פאמיליע. עס איז געווען צווישן אונז א שלאסער־ארבעטער מיטן נאמען מרדכי קאשערקעוויטש, וואס האט ביי מיר געזומען העברעאישע ביכער צום לעזן. ער איז אווע קיין אמעריקע, און מיט זיין פרוי האב איך מיך געזעען ביי מיין ערשטן באזוך אין ניו יארק. ער אליין איז געווען פארנומען. נאר אייניקע, ווי זוסמאן, גראבארד געדענק איך. באזונדערס דעם גימנאזיסט גאלדע, איינעם פון דער משפחה גאלדע וואס פערדינט א גאנץ בעזונדערע אפהאנדלונג".

„די ביבליאטעק איז אריבער פון האנט צו האנט, פון פארטיי צו פארטיי. עס האט אנגעהויבן צו שפילן אין פלאצק א נייער נגון. ווי אין פרצ׳ס נאווע איז ער געזונגען געווארן פון אלץ נייע זינגער, וואס האבן צוגעגעבן א נייעם טאן, א נייעם קנייטש, אבער דאס איז געווען דער זעלבער נגון, דער זעלבער מאטיוו און גרונט. ער האט גע־הילכט ביז די יידישע קהלה האט אויסגעהויבט איר נשמה ביי דעם אומקום פון גאנצן פוילישן יידנטום, אין די צייטן פון די דייטש־נאציסטישע מערדערייען".

אין דער ביבליאטעק זענען פארגעקומען פארזאמלונגען, דיסקוסיעס ווו ס׳איז אנגענאנגען דער אידייאישער קאמף. די פארזאמלונגען זענען פארגעקומען אומלעגאל. צווישן די ביבליאטעק־טויער, איז אין די צארישע צייטן אויך געווען אנ„אזעוו", א פראוואקאטאר. ס׳האט זיך ארויסגעוויזן, אז די פאליציי איז געווען גענוי אינפארמירט פון אלעס וואס קומט פאר אין דער ביבליאטעק און „ווער איז ווער". ס׳זענען פארגעקומען ארעסטן און פארפאלגונגען און ביי אזעלכע אומשטענדן איז פון צייט צו צייט די ביבליאטעק געווען געשלאסן, עד יעבור זעם.

אייגער פון די אקטיוויסטע אין דער ביבליאטעק טעטיקייט איז געווען דער, דורך גרינבוימען דערמאנטער, מרדכי קאשערקעוויטש, אנ׳ארבעטער ביי סארנען אין דער אייזן־פאבריק, א ענערגישער, ציל־באווווסטער און גוטער רעדנער, וועלכער האט געשפילט א וויכטיקע ראלע אין דעם

אויפקלערונגס־פּעריאָד, ביז ער איז געווען געצוווונגען צוליב זיין טעטיקייט, ווערנדיק פּאַרפּאָלגט פון דער מאַכט, צו פּאַרלאָזן פּלאָצק.

דער לעזער עלעמענט האָט זיך אין פּאַרשידענע צייטן געביטן. ס׳איז געווען דער שטורעם און דראַנג פּעריאָד. דער לעזער שיכט איז געווען אַ פּאַרטייישער און במילא געמאַכט די ביבליאָטעק האָלב אומלעגאַל. זי האָט זיך אָפט געפונען אונטער אַ שטרענגע שמירה פון דער פּאָליציי און אין שטענדיקן געפאָר. די ראשי תבות: סא״ס (עס־עסישע פּאַרטיי) מעפּ״ס (מעטאַל פּראָפּ. פּאַריין) פוע״צ (פּועלי־ציון — צעירי־ציון), שא״פּ (שניידער ארבעטער פּאריין) א. א״. דערציילן אונז מיט סודותדיקער שטיל־קייט צו וועלכער פּאַרטיי אָדער פּראָפּעסיאָנעלן פּאריין ס׳האָט באַלאָנגט דער אָדער יענער לעזער. די פּאַרדרייטע אינציאַלן פון די פּאַרטייען, וועלכע האָבן אַרייַנגעפּירט זייערע אָנהענגער אַלס לעזער, האָבן געהאָט דעם צוועק, נישט צו דערמעגלעכן דער פּאָליציי — אין פּאַל פון אַ רעוויזיע — צו דעמאַסקירן די פּאַרטייאישע חברים.

אין 1926 איז פּאַרגעקומען אַ פּייערלעכער 30 יעריקער יובל פון דער ביבליאָטעק. אין שטאָט־טעאַטער איז פּאַרגעקומען אַ פּייערלעכע אַקאַדעמיע מיטן אָנטייל פון גרינדער פון דער ביבליאָטעק — יצחק גרינבוים. עס איז לכבוד דעם יובל דערשינען אַ יובילעאום־אויסגאַבע. לכבוד דעם יובל זענען באַשטימט געוואָרן אַלס ערן־מיטגלידער פון „הזמיר״: יצחק גרינבוים, יצחק טוביה אַלטמאַן, אהרן בעקער, מרדכי קאשערקעוויטש און דער זייגערמאַכער י. י. בורשטיין. עס האָבן צוגעשיקט דעלעגאַציעס צום באַגריסן, די אַרגאַניזאַציעס פון שטאָט און אומגעגנט. צ. א. אויך די צענטראַלע פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין פּוילן, די צענטראַלע פון „תרבות״, דער פּרעזידענט פון שטאָט־ראַט און מאַגי־סטראַט און פיל אַנדערע.

בערך אין דער זעלבער צייט ווען ס׳איז אַרגאַניזירט געוואָרן די ביבליאָטעק, איז אויך ענטשטאַנען די ציוניסטישע אגודה אין פּלאָצק. אין זיינע זכרונות, ווי אַזוי דער ציוניזם איז געקומען קיין פּלאָצק שרייבט גרינבוים:

„פּסח צייט איז געווען די שענסטע און פּריילעכסטע צייט אין פּלאָצק. נישט נאָר די דערוואַכטע נאַטור האָט דערצו געהאָלפן, די בוימער וואָס האָבן זיך שנעל באַדעקט מיט פּרישע גרינע בלעטער אין אַלע סקווערן און גאָרטנס אין פּלאָצק, פון די יידישע גאַסן ביז דעם טום אויף דעם באַרג איבער דער וויסל ביז צו די וויטע לאַנדקער וועלדער. פיל מער די שטראַלנדע יונגע מיידלעך, וואָס האָבן אָנגעטאָן זייערע פּלאַ־טערנדע און שימערירנדע זומער־קליידלעך, און האָבן זיך באַוויזן אין די

גאָרטנס מיט פרעמדע יונגע לייט, לייכטע מיט כמעט טאַנצנדיקע כלות־טריט, שעמעוודיק באַצויבערנדע. די חתנים זענען געקומען קיין פּלאָצק".

„יונגע לייט האָבן זיך אין פּלאָצק נישט געהאַלטן. געווייגלעך, האָבן זיי געזוכט אַרבעט און פרנסה אין לאָדזש און וואַרשע. כלות האָבן זיי געזוכט אין פּלאָצק, און פסח צייט, זענען זיי געקומען געפינען די באַשערטע. אַמאָל איז עס געווען אַ מיידל מיט וועלכער מ׳האָט זיך געשפּילט אין דער קינדהייט, אַרומגעגאַנגען שפּאַצירן אין די גאָרטנס, אין די אַלייען און געגליטשט זיך אין סלופּעצקיס גאָרטן אָדער אויפן פּלאַץ אונטער דער פּראָוואָסלאַווענער צערקווע. געקומען קיין פּלאָצק נאָכדעם ווי מ׳האָט זיך געשאָפן אין דער פרעמד אַ גוטע „פּאָסאָדע", אַ געשעפטל, און געפונען אַז די אַמאָליקע חברטאָרין איז אויסגעוואַקסן און צעבליט זיך. איז קלאָר געווארן: אָט זי איז די באַשערטע".

„אַמאָל איז געגאַנגען שווערער. מ׳האָט געמוזט ערשט באַקאַנט ווערען אין געזעלשאַפט, אויפן שפּאַציר. פּאַרלאָזן אויפן מזל, אויף אַנבליק אָדער אַ שמייכל וואָס האָט געצויגן".

אין דער אַטמאָספער פון בענקשאַפט און זוכעניש און פול פון אונקלאָרע נאָגנדע דערוואַרטונגען, ממש אין אַ מין שיר השירים שטימונג איז אַנגעקומען דער ציוניזם".

„אין חול המועד פסח 1897, בין איך איינגעלאָדן געווארן פון מיינעם אַ חבר מיטן נאָמען ליפשיץ — מיר זענען אַריבער אין די לעצטע אַכטע קלאַס גימנאַזיום — אין די ווינונג פון זיינע עלטערן אויף אַ רעפעראַט וועגן ציוניזם. אויף דער פּאַרזאַמלונג זענען געקומען פרויען און מענער פון דעם העכערן מיטלשטאַנד וואָס האָבן שוין געראַטעוועט מיט די קינדער פּוילישׁ. דער רעפעראַנט, אַ יונגערמאַן, וואָס איז געקומען פון לאָדזש צו זיינע קרובים, האָט געהאַלטן זיין רעפעראַט אין פּוילישׁ".

„ער האָט אַנגעהויבן מיט דער שילדערונג פון דער יידישער לאַגע אין רומעניע, ווו אַ גאָר קלייניר טייל פון די יידישע איינוווינער, איז דורך דער רעגירונג אַנערקענט געווארן אַלס בירגער. די מערהייט יידן זענען באַטראַכט געווארן אַלס פרעמדע, וועלכע מען וועט אַרויסשיקן פון לאַנד ביי דער ערשטער בעסטער געלעגנהייט, וועז די רעגירונג וועט עס געפינען נוצלעך פאַר די אינטערעסן פון לאַנד, ווי זי האָט זיי פאַרשטאַנען. דעמאלט איז טאַקע פאַרגעקומען אַזאַ אַרויסשיקונג, און עס איז ענטשטאַנען די פראַגע: ווהין זאָלן זיך די יידן אַהינטאָן?"

„דער רעפעראַנט האָט דערמיט אילוסטרירט די היימלאָזיקייט פון די יידן, וועלכע הענגען אַפּ פון דעם ווילן פונם רעגירנדן פאַלק אין לאַנד. די דאָזיקע היימלאָזיקייט פירט צום אייביקן אַרומוואַנדערן איבער

דער וועלט, צו צרות און רדיפות, צו רעכטלאָזיקייט און אָרעמקייט, צו נויט און פּיין. דערצו איז נאָר פּאַראַן אין מיטל — אַנ׳אייגענע היים, אַנ׳אייגן לאַנד, ווו די יידן זאָלן זיין די מערהייט איינוווינער, זאָלן באַשטימען די געזעצן לויט זייער אייגענעם ווילן. דער ציוניזם האָט זיך געשטעלט אַלס ציל, צו מאַכן אַ סוף צו דער יידישער הימלאָזיקייט, צו זייער נויט אַלס יידן און מענטשן. דער ציוניזם וויל צוריקפירן די היימלאָזע יידן אין ארץ־ישראל, אין דער אוראַלטער היים פון יידישן פאָלק, און רופט די יידן פון אַלע לענדער, צו אָרגאַניזירן זיך אין אַ גרויסער און שטאַרקער וועלט אָרגאַניזאַציע, וואָס זאָל דעם דאָזיקן ציל דערגרייכן".

„ער האָט דערציילט וועגן די יידישע קאָלאָניעס אין א״י, וועגן ראָטשילדן און די „חובבי ציון", וועגן ד״ר הערצל און דעם ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס, וועגן די ציוניסטישע פּלענער און אַרבעט און זייער אָפּקלאַנג אין דער יידישער און אין דער אינטערנאַציאָנאַלער וועלט".

„פּאַר מיר זענען די אַלע געדאַנקען, געשעענישן און פּלענער, נישט געווען קיין נייע. זייט איך האָב אָנגעהויבן צו פּאַרשטיין העברעאיש — האָב איך געלעזן צייטונגען, ברעשורן און ביכער, וועגן דער יידישער גאולה באַווועגונג. צום ערשטן מאָל האָב איך געהערט אַ ציוניסטישן רעדנער, וואָס האָט די אַלע געדאַנקען און פּלענער ערקלערט אין פּשוטע פּאַרשטענדליכע ווערטער".

„דער רעפעראַט האָט געמאַכט אַנ׳אייגדרוק, ער האָט אָבער אויך אַרויסגערופן אַ ווידערשטאַנד. מיין שוועגערין, אָליין אַ פּלאָצקערין, האָט זיך נישט געקענט איינהאַלטן און אויסגעדריקט איר אונצופרידנהייט, אויף וואָס איך האָב שאַרף און אָביסל גראָב רעאַגירט. צו קיין דעבאַטע איז ניט געקומען, קיין פּראָגן זענען אויך נישט געשטעלט געוואָרן. איך בין צוגעגאַנגען צום רעפעראַנט — זיגמונד וויצמאַן האָט ער געהייסן — און מיר האָבן זיך פּונאַנדערגעשמועסט און אָפּגערעדט זיך צו טרעפן אין וואַרשע, ווו ער האָט באַקומען אַ פּאָסטן און איך האָב געדאַרפט אין אַ יאָר אַרום אָנקומען אין אוניווערסיטעט".

„מיר האָבן זיך טאַקע געטראָפן נאָך אַ יאָר אין וואַרשע, באַפּריינדעט זיך אויפן גאַנצן לעבן און געשאַפן אַ ענגן קרייז פון חברים וואָס האָבן דעם ציוניזם אין וואַרשע און אין גאַנץ פוילן, געגעבן אַ שטאַרקן שטויס און אַנ׳אַנדערע וועגדונג".

„אין דער זעלבער תקופה, אפשר אין זומער נאָך דעם רעפעראַט פון זיגמונט וויצמאַן איז פּאַרגעקומען אַ קלייניע פּאַרזאַמלונג וועגן ציוניזם, אויב איך האָב נישט קיין טעות, אויפן יסוד פון די צוויי ערשטע באַזעלער קאָנגרעסן. איך בין געווען דער איינציקער ציוניסט צווישן די פּאַרזאַמלטע.

ס׳איז מיר אינגאנצן אַרויס פון זינען, וועך איז געווען דער אינציאַטאָר פון דער פאַרזאַמלונג, און ווי אַזוי איך האָב זוכה געווען איינגעלאַדן צו זיין. אייגנטלעך, האָב איך נענטער געקענט נאָר דעם פלאָצקער יוסף קוויאטעק. וואָס איז ערשט וואָס צוריקגעקומען פון אַ שטראָף־באַטאַליאָן, ווו ער האָט אָפגעדינט עטלעכע יאָר פאַר באַטייליקן זיך אין אַ אַנטי־רוסישע סטודענטישע דעמאָנסטראַציע. ער איז געווען פיל עלטער פאַר מיר, אָבער איך האָב שוין מיט אים אַ פאָר מאָל שפּאַצירט אונטערן טום. ווי אַזוי איז דערצו געקומען, געדענק איך נישט. ס׳איז מיר געבליבן אין זכרון בלויז דער איינדרוק פון אונזערע געשפּרעכן, וועגן יידישע פּראָב־לעמען און דער עיקר, פאַרשטייט זיך, וועגן ציוניזם. קוויאטעק האָט מיר דערציילט, וועגן פּ. פּ. ס., אין וועלכער ער איז געווען אַנ׳אָקטיוועך טוער און האָט מיר אָנטדעקט, אַז מ׳קען זיין זיכער מיט זייער פריינטשאפט צו יידן. אין לאָדזש, בעת׳ן קליינעם פּאָגראָם אויף יידן אין 1892, האָבן אַרגאַניזירטע אַרבעטער באַטייליקט זיך אין די אָנפאַלן אויף די יידן, און דער קאָמיטעט האָט אויך נישט אַרויסגעוויזן אַ באַזונדערן מוט ענטקעגנ־צושטעלן זיך דער פּאָגראָם־העצע. זייַנע דערציילונגען האָבן געמאַכט אַ רושם, אַז ער לעבט איבער אַ טיפן קריזיס אין זיין סאָציאַליסטישער פּ. פּ. סישער איינשטעלונג, און איך האָב געהאָפט, אַז דער דאָזיקער קריזיס וועט זיך ענדיקן מיט אַ דערנענטערונג צום ציוניזם״.

״אין דער פאַרזאַמלונג, האָבן זיך באַטייליקט צוויי בריידער קעמפ־נער, ביידע סטודענטן פון וואַרשעווער אוניווערסיטעט. דער עלטערער, רפאל קעמפנער, איז דערנאָך געוואָרן דער הויפט־סעקרעטאַר פון דער וואַרשעווער קהלה־פאַרוואַלטונג, וואָס איז אָנגעפירט געוואָרן דורך אַנ׳־אַסימילאַטאָריש־חסידישער קאָאַליציע. ער איז, דוכט זיך, געווען דער רעפערענט. זיין ברודער האָט געשמ׳ט אַלס זער פּאַיקער מאַטעמאַטיקער וואָס אינטערעסירט זיך בעזונדערס מיט לופט־פליררי. ער פלעגט שפּאַצירן תמיד איינער אַליין. פון צייט צו צייט, האָט מען אים געזעען שטיין און בעאָבאַכטן דאָס פליען פון די פויגל. מען האָט דערציילט, אַז ער שטודירט דאָס פליען פון פויגל, כדי צו דערגרייכן דעם סוד פון דעם מעכאַניזם פון פליען פון קערפּער, וואָס זענען שווערער פון לופט. ס׳איז אים נישט געלונגען, אָבער ער האָט זיך אַליין מער און מער פאַרטיפט אין זיינע טרוימעריין, ביז ער איז פסיכיש קראַנק געוואָרן און געשטאַרבן אין אַ שפּיטאָל פאַר גייסטיק קראַנקע. דער לעצטער, וועלכן איך געדענק, איז געווען ה׳ בליי, אַ יונגערמאַן וואָס האָט צוגעצויגן די אַלגעמיינע אויפמערקזאַמקייט דערמיט, וואָס מ׳האָט אים קיינמאָל נישט געזעען אויפן שפּאַציר אין אַ געזעלשאַפט. תמיד אַליין איז ער אַרומגעגאַנגען אין די

פּלאָצקער שפּאַציר־גאָרטנס, פּאַרטיפּט אין זיינע מחשבות. איך האָב געהערט וועגן אים זער ווייניק, ער האָט געהאַט גליק: זיינע פּוילישע פּריינט האָבן אים באַהאַלטן אין זאַליבאָרזש, דער פּוילישער גאָרטן־שטאָט ביי וואַרשע. וועג איך בין געקומען קיין פּלאָצק, נאָך דער באַפרייונג פון פּוילן, האָב איך אים געטראָפן צווישן די ווייניקע יידן וואָס זענען צוריק־געקומען קיין פּלאָצק. ער איז געווייזלט געוואָרן אַלס פּרעזעס פון דער פּלאָצקער קהלה, און מיך האָרצלעך אויפגענומען און מיך אַרומגעפּירט איבער די אַמאָליקע יידישע גאַסן, ווו ס׳האָט זיך קאָנצענטרירט דאָס הייפל צוריקגעקערטע יידן, וועלכע האָבן נישט געווווסט צי זיי בלייבן אין שטאָט. בליי האָט פּעסט באַשלאָסן צו בלייבן, און אויף וויפל מעגלעך, אויפצוריכטן דאָס יידישע לעבן. מיר האָבן אַ סך נישט געקענט רעדן. איך האָב געווויזלט געצייגלטע שטונדן, געוואָלט זען די ערשטע, מיט וועלכע עס זענען געבונדן געווען זכרונות פון מיינע גימנאַזיאַל־יאָרן. אַ חוץ דעם, האָב איך געבראַכט אַ גרוס פון ארץ־ישראל, ווו מיר זענען געשטאַנען אין אַ שווערן קאַמף און צוגעגרייט זיך צו מלוכה׳שן קיום. אויף דער פּאַרזאַמלונג, אין וועלכער עס האָבן זיך באַטייליקט אַלע פּלאָצקער יידן, האָט ער געהאַלטן אַ באַגריסונגס־רעדע, אין וועלכער עס האָבן געקלונגען האַרציקע ציוניסטישע טענער. צווישן דעם וויניקן וואָס ער האָט מיר דערציילט, האָט אויף מיר געמאַכט אַ באַזונדערן אינדרוק זיין דערציילונג וועגן זיינע אינזאַמע אָבער פּרייַע שפּאַצירן איבער די גאַסן פון זאליבאָרזש״.

„די פיר יונגעלייט האָבן זיך פּאַרזאַמלט, כדי דורכצושמועסן זיך וועגן ציוניזם. זייער באַציונג צו אים איז געווען אַ סימפּאַטישע, אָבער פון זייטיקע צושויער. דער ענין איז פּאַר זיי געווען אינטערעסאַנט, די געדאַנקען און פּלענער האָבן נישט אַרויסגערופן קיין ווידערשטאַנד, אָבער צו זיי האָט ער קיין שייכות נישט געהאַט. אַפילו רפאל קעמפּנער, וואָס האָט שפּעטער באַקעמפט דעם ציוניזם, וואָס האָט אַטאַקירט דעם אַסימי־לאַטאַריש־חסידישן רעזשים אין וואַרשע, האָט נישט באַקעמפט די גרונט־פּרינציפּן פון ציוניזם, נישט געפּרווועט צו באַווייזן זיין אונאויספירבאַרקייט. זיי האָבן באַוווּנדערט דעם הערצלישן שוווּנג, דעם געדאַנק, אַז יידן וועלן מיטברענגען פון זייערע וווינלענדער, וואָס זיי האָבן געלערנט און צוגע־אייגנט פון די פּעלקער און דאָס וועט געווינס באַרייכערן דעם קולטור פון דעם נייעם יידישן פּאָלק, וואָס וויל אויסוואַקסן אין א״י. אָבער וואָס האָט עס צו טאָן מיט זיי? מיט זייער לעבן און זייער צוקונפט? זיי זענען דאָך געווען פּאָליאַקן, אפילו נישט פון משה רבינו׳ס גלויבן, וואָרום זיי זענען געווען פּריי פון יעדן גלויבן. זייער יידישע אָפּשטאַמונג האָבן זיי נישט געלייקנט״.

„איך בין געזעסן שטיל און צוגעהערט זיך צו יעדן ווארט. איך האָב אין זייערע אויספירונגען און באַציונג צום ציוניזם געזעגן אַ מין הכשר פונם עלטערן דור, וואָס איז אַריינגעטאָן געווען מיט דער גאַנצער נשמה אין דעם פּוילישן נאַציאָנאַלן און סאָציאַלן באַפרייונגס־קאַמף, פאַרן קאַמף פונם יידישן פאָלק פאַר זיין באַפרייונג אין דער אויפגעריכטעטער אייגענער היים".

גרינבוים האָט אָנגעהויבן זיין זשורנאַליסטישע טעטיקייט אין „יוד", „השלוח" און „הדור". אין 1907־8, האָט ער געשריבן אין „יידישן פאָלק", איבער נאַציאָנאַלע פראַגן. ער האָט רעדאַקטירט דעם „גלאס זשידאָווסקי", „ווסכוד" און „זשיטשע זשידאָווסקע". געשריבן אין „הזמן", „העולם", „טעלעגראַף", „יידישע וועלט", „פריינד". אין 1914 רעדאַקטירט ער „דאָס יידישע פאָלק". אין פּעטערבורג, האָט ער רעדאַקטירט „דאָס פּעטראָגראַדער טאָגבלאַט". געפירט אַ קאַמף פאַר אַ וועלטלעכער יידישער קהלה. אין 1918 געשטאַנען בראש פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין פּוילן. פאַר אַ צייט רעדאַקטירט די „הצפירה". געווען דער אינציאַטאָר פון בלאַק פון די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן צו די סיים־וואַלן. געווארן אַ סימבאל פון קאַמף פאַר רעכט פון די יידן אין פּוילן. זיינע רעדעס פון דער סיים־טריבונע האָבן געגעבן ניי־לעבן דעם פּוילישן יידנטום. געווען פירער פון דער אָפּאָזיציע פראַקציע אין ציוניזם „על המשמר". ווען ער האָט זיך באַזעצט אין ארץ־ישראל, האָט ער זיך אינגאַנצן געווידמעט ציוניסטישער אַרבעט. געווען מיטגליד פון דער יידישער אָגענטור און לייטער פון דער עליה און אַרבעט־אָפּטיילונג. געווען אַרעסטירט אין לאַטרון מיט אַנדערע ציוניסטישע פירער — דורך דער מאַנדאַט־מאַכט. געאַרבעט פאַרן אויפקום פון מדינת ישראל. מיטן פּראָקלאַמירן ישראל'ס זעלבסטשטענדיקייט, געווען ערשטער אינערן מיניסטער פון דער פּראָוויזאָרישער רעגירונג און צוגעגרייט אויפן בעסטן אופן די ערשטע וואַלן צו די כנסת. לעצטנס, אַרבעט ער מיט אין „על המשמר"־צייטונג אוןווידמעט זיך אויסשליסלעך ליטעראַרישע אַרבעטן. ער שטייט אין אַ זייט פון פאָליטישן קאַמף און ווינט אין אַ שטילער געגנט אין תל־אביב.

גרינבוים, וועלכער האָט געהאַט דעם פּען־נאָמען פון י. קנאי, בן־חורין, בן־ישראל א. אַ. — איז געווען און געבליבן אַ פייערדיקער קעמפער קעגן דער אָרטאָדאָקסיע. אין ישראל, ווען ס'איז אויפגעשוווומען דער אַזוי גערופענער „קולטור־קאַמף", האָט זיך גרינבוים אויסגעדריקט: „איך מיין אַז מיר מאַכן אַ טעות אין אונזער באַציונג צו רעליגיע. מיר דאַרפן פאַרזיכערן די רעליגיעזע זייער רעכט אָפּצוהיטן רעליגיע, אָבער קיינמאָל נישט געבן

זיי די מעגלעכקייט אַרויפצווינגען אויף אונז אַ לעבנס־וועג, וואָס איז נישט אין אונזער גייסט".

דער שיבת ציון דראַנג ביי פּלאָצקער יידן, איז פיל עלטער ווי דער אָפּיציעלער ציוניזם.

דער פּלאָצקער עלטער־זיידע פון אַ באַרימטן יידישן געלערנטן און נאָבל־פּרייז טרעגער, ד"ר יהושע לעדערבערג — איז עולה געווען פון פּלאָצק קיין א"י נאָך אין יאָר 1830.

די משפּחה לעדערבערג שטאַמט פון פּלאָצק. דער פאָטער פון זיין זיידע (ד"ר יהושע לעדערבערג'ס) — יצחק לעדערבערג, איז עולה געווען קיין ארץ־ישראל אין יאָר 1830 פון דער שטאָט פּלאָצק, אין עלטער פון זעקס יאָר. זיין באַשעפטיקונג איז געווען אַ מסחר פון הויז און קיך־כלים. זיין זון יהושע (דער זיידע פון נאָבל־פּרייז טרעגער) וואָס איז געבוירן געוואָרן אין ירושלים, אין יאָר 1870, האָט געהאַט צוויי זין: יצחק, וועלכער לעבט היינט אין תל־אביב, און צבי אריה — דער פאָטער פון נאָבל־פּרייז טרעגער, וועלכער איז רב אין פילאדעלפיע. צבי אריה איז געבוירן געוואָרן מיט 55 יאָר צוריק אין יפו, געווען אַ תלמיד אין דער ישיבה פון הרב קוק אין ירושלים, און אין עלטער פון 13 יאָר איז ער אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע, ווו ער האָט זיך וויטער געלערנט אין דער ישיבה פון ר' יצחק אלחנן. צו 18 יאָר האָט ער באַקומען סמיכה.

די מוטער פון ד"ר יהושע לעדערבערג, איז אַ העברעאישע לערערין. זיי האָבן נאָך אַ זון, סימאן לעדערבערג, וועלכער איז ביי זיינע 29 יאָר געוואָרן פּראָפעסאָר פון ביאלאָגיע אין בראון אוניווערסיטעט.

יצחק לעדערבערג, דער פאָטער פון נאָבל־פּרייז טרעגער, איז געווען איינער פון די ניין מענשן (צוזאַמען מיט מאיר דיזענגאף), וועלכע ס'איז דערלויבט געוואָרן צו בלייבן אין תל־אביב, נאָכן טראַגישן גירוש אין זומער 1914, ביים אויסברוך פון ערשטן וועלט־קריג.

דער נאָבל־פּרייז טרעגער, ד"ר יהושע לעדערבערג, האָט באַקומען דעם פּראָפעסאָר־טיטול אין עלטער פון 30 יאָר. ער האָט געמאַכט אַ וויכטיקע דערפינדונג אין דער וויסנשאַפט פון גענעטיקס. די וויסנשאַפט וואָס האָט צו טאָן מיט ירושה־דיקייט, מיט אָפּשטאַמונג, מיט אויסבעסערן דעם מענשלעכן מין. ד"ר לעדערבערג האָט אַנטדעקט אַ ריי סודות, וועלכע דערלויבן בעסער צו קענען דאָס אינטימע לעבן פון דעם לעבעדיקן קעמערל און פון די מיסטעריעזע „גענען", וועלכע טראָגן איבער די ירושה אייגנשאַפטן פון עלטערן אויף קינדער. זיין צושטייער צו דער וויסנשאַפט,

טראָגט אין זיך די זאַמען פון פּראַקטישע מעגלעכקייטן אינם קאַמף קעגן קענסער. עס דערמעגלעכט אויך צו דערגיין אַ ריי סודות, וואָס האָבן אַ שייכות מיטן איבערטראָגן קראַנקייטן און איינגעבוירענע פעלערן.

אַ סך מיטגלידער פון דער לעדערבערג משפחה, האָבן דערגרייכט פאַרשידענע הויכע פאָזיציעס אין געזעלשאַפטלעכן לעבן אין ישראל און אַנדערע לענדער. טייל פאַרנעמען וויכטיקע פאָזיציעס אין דער וויסנשאַפט אין ישראל.

———— ● ————

וועגן דער גרינדונג פון אַ ציוניסטישער אגודה אין פּלאָצק, האָבן מיר אויך אַ באריכט אין „המליץ" (192) פון יאָר 1900, וועלכער באַריכטעט וועגן אַ פאַרגעקומענע פאַרזאַמלונג אין פּלאָצק, צו גרינדן אַ ציוניסטישע אגודה מיטן נאָמען „דורשי־ציון", וואָס איר ציל איז צו פאַרשפרייטן דעם ציוניסטישן געדאַנק צווישן פאָלק און געבן פינאַנציעלע הילף ביי ציוניסטישע אַקציעס. יעדער מיטגליד פון דער דאָזיקער אַרגאַניזאַציע, איז געווען פאַרפליכטעט צו צאָלן חודשלעך פון 10 ביז 25 קאָפּיקעס, און פאַרקויפן דורכן יאָר 5 שקלים.

ווען די ציוניסטישע אגודה איז געגרינדעט געוואָרן אין ענדע פון 19־טן יאָרהונדערט, האָט עס „אַנגעריסן" אין אַ שטאָט ווי פּלאָצק. די השכלה אידייען זענען שוין געווען דאָרט איינגעבירגערט, דער באָדן פאַרן ציוניזם איז רייף געוואָרן. ציוניסטן האָבן אַנגעהויבן ווערן טעטיק אין דער קהלשער אַרבעט און די באַפעלקערונג האָט עס אויפגענומען מיט פאַרשטענדניס. אין וויכטיקע ענינים האָבן פּלאָצקער יידן פאַרלאַנגט, אַז ציוניסטן זאָלן נעמען די איניציאַטיוו אין זייערע הענט און עס דורכפירן. למשל, אין פּלאָצק איז געבויט געוואָרן, ענדע לעצטן יאָרהונדערט, אַ דערציונגס אַנשטאַלט. די זאַך האָט זיך געשלעפּט דריי יאָר און נישט געוואָרן פאַרענדיקט. די ראשי הקהל האָבן געטענה׳ט, אַז די אורזאַך איז מאַנגל אין געלט. אין דער זעלבער צייט איז געשטאַרבן די פרוי פון געזעראַל דאמבראָווסקי (1902), וועלכע האָט איבערגעלאָזן צווישן אַנדערע, אויך פינף טויזנט רובל פאַר די באַדערפענישן פון דער יידישער באַפעל־קערונג אין פּלאָצק.

דער קאָרעספאָנדענט אין „המליץ" (45, 1902) שרייבט, אַז „פּלאָצקער יידן וווּנדערן זיך, פאָרוואָס די ציוניסטן נעמען ניט די איניציאַטיוו אין דער זאַך? מ׳קען דאָך נוצן די געלטער וואָס די פרוי פון געזעראַל דאמ־בראָווסקי האָט איבערגעלאָזן. אַנדערע האָבן מלמד זכות געווען די ציוניסטן, וויל, זיי האָבן נאָך נישט באַווּיזן צו באַהערשן די יידישע קהלה אין

שטאָט, און זייער שטימע ווערט נאָך נישט געהעריק דערהערט".

(די געשיכטע מיט דער צוואה פון דער פרוי פון גענעראַל דאמ־בראָווסקי, איז ביז גאָר אינטערעסאַנט. ליידער, האָבן מיר נישט קיין ידיעות וועגן דעם).

גרינבוים, איז פון צייט צו צייט געקומען אויף אַ באַזוך אין פלאָצק, הויפטזעכלעך, אין צייט פון די וואָלן צום סיים. ער פלעגט ווערן פייערלעך אויפגענומען פון דער יידישער באַפעלקערונג, וועלכע האָט מיט שטאָלץ געקוקט אויף אים ווי אַ בן־עיר. זיינע באַזוכן זענען אויסגעווצט געווארן פון די גרופירונגען פאַר ציוניסטישע אינטערעסן. אויף איינעם אַזאַ באַזוך אין פלאָצק, אין שבועות פון 1920, איז געווארן געזאַמלט פיר טויזנט מאַרק צום פאַרשרייבן אים אין גאָלדענעם בוך פון נאַציאָנאַל־פאָנד, און דער „מכבי" האָט דורכגעפירט אַ „טורן־פעסט" אין שטאָטישן טעאַטער לכבוד אים.

אין צייט פון סיים־וואָלן האָבן פלאָצקער יידן ענערגיש געאַרבעט פאַר זיין דערווייילונג, — ער איז געווען קאַנדידאַט אין פלאָצקער ראַיאָן, ווו ער איז אַלעמאָל דערוויילט געווארן.

די אומלעגאַלע רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג אין פלאָצק

א.

די ערשטע רוסישע דומע איז געבוירן געווארן אין פייער פון דער רעוואָלוציע אין 1905. נאָך רוסלאַנדס גרויסער מפלה אין קריג מיט יאַפּאַן, האָט אַנגעהויבן וואַקסן די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג אין רוסלאַנד און אין רעזולטאַט איז צוזאַמענגערופן געווארן די ערשטע רוסישע דומע. די וואָלן צו דער דומע זענען פאָרגעקומען אין מערץ 1906, די צוגרייטונגען דערצו זענען פאָרגעקומען חדשים פריער. די שטימונג צווישן די מאַסן איז געווען אַ פאַרשידענע. די רעוואָלוציאָנערע אַרבעטערשאַפט האָט אַרויסגעוויזן אומצוטרוי צו דעם צאַר'ס חסדים. אויך אין פלאָצק, האָבן די גרויסע פאָליטישע געשעענישן געפונען אַ שטאַרקן אָפּקלאַנג.

עס האָט שוין אין 1905 עקזיסטירט אַ אומלעגאַלע פועלי־ציון פאַרטיי. פועלי־ציון, אַלס אַ באַוועגונג, איז נאָך נישט געווען אַיינהייטלעך מיט אַ קריסטאַליזירט פראָגראַם. עס האָבן נאָר עקזיסטירט גרופן דאָ און דאָרט. די פלאָצקער פועלי־ציון איז שוין געווען אַנ'אַקטיוועַ גרופּע און פון די ערשטע אַרגאַניזירטע קאַמפּס־אַרגאַניזאַציעס אין אומלעגאַלע באַדינגונגען אויפן פלאָצקער באַדן.

וועז די שאַפונג פון דער דומע איז געווארן פראַקלאַמירט דורכן צאַר, האָט די פלאַצקער פועלי־ציון ארגאַניזאַציע ארויסגעגעבן אַ העקטאָגראַפירטן אומלעגאַלן אויפרוף וואָס איז דערשינען אין פלאַצק דעם 28 אויגוסט 1905, און אונטערגעשריבן: די פלאַצקער ארגאַניזאַציאַן פון דער ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע אַרבעטער פּאַרטיי", וואָס רופט צום סטרייק און באַזייטיקן דעם צאַרישן רעזשים. פיל יידישע אַרבעטער און שטודירנדע יוגנט זענען געווען אָנגעשלאָסן אין אומלעגאַלע ארגאַניזאַציעס.

אין אַ מיטן העלן טאָג, באַווייזן זיך אויף דער בריקע גאָס לאַנגע ריען מיט יידישע דעמאָנסטראַנטן, טראָגנדיק פענער און זינגענדיק רעוואָלוציאָנערע לידער.

פאַר דער דעמאָנסטראַציע, זענען אָפּגעהאַלטן געווארן געהיימע מיטינגען. צ. א. אויך אין לאָקאַל פון דער יידישער ביבליאָטעק. די פּאָליציי איז געווען אינפאָרמירט וועגן דער פארזאַמלונג, און זיך געגרייט צו מאַכן אַנ'איבערפאַל. וועז פּאָליציי איז שוין געווען אין דער געבויד, האָט זיך דער עולם שנעל אריינטירט און זיך אַוועקגעזעצט לייענען ביכער. די זשאַנדאַרמעריע האָט בודק געווען די ביכער וואָס מ'לייענט, אויב זיי זענען „כשר", געזוכט אין אַלע שופלאָדן און שענק, און נישט געפינענדיק גאָרנישט פאַרדעכטיקס, האָבן זיי קיינעם נישט אַרעסטירט. זיי האָבן בלויז אויסגעזידלט די אָנווועזנדע, פאַרוואָס דער פּאַרטרעט פון קיסר ניקאָלאי דעם 2־טן וואָס זיי האָבן געפונען אויפן אויוון, האָט געהאַט אַ צעשעדיקט פנים און איז נישט געהאנגען אויפן פלאַץ ווו אַ קיסר דאַרף הענגען, — אויף דער פאַדערשטע וואָנט, ווי עס זאָגט ס'געזעץ.

די דעמאָנסטראַציע האָט געצויגן צו דער גילדענער גאָס, ווו זיי האָבן אַרויסגעצויגן אַ רויטע פאָן און געמאַכט אויסרופן קעגן צאַר און פאַר דער רעוואָלוציע. זיי זענען דורך די שוהל־גאָס און פון דאָרט צוריק אין בריטע גאָס און זיך אויפגעלייזט ביי אַלטמאַנען אין הויף, נאָכן אויסהערן אַ רעדע.

עס האָבן זיך פאַרשפרייט קלאַנגען וועגן אַ גרויסער דעמאָנסטראַציע וואָס דאַרף פאַרקומען נעבן דער טורמע אויף וויענזשענגא גאָס, וווּ מ'וועט פאַרלאָנגען באַפרייען די פּאָליטישע אַרעסטירטע.

אין דער באַשטימטער צייט, איז די וויענזשענגא גאָס געווען שוואַרץ פון מענשן. פאַר די דעמאָנסטראַנטן האָט געריידט דער יונגערמאַן גאלדע, און גרופן צום אראפוואַרפן דעם צאַר, און איינשטעלן אַנ'אַרדנונג פון פרייהייט און גערעכטיקייט. דער באַגייסטערטער עולם האָט געמאַכט אויסרופן צום קאַמף און גרופן צו באַפרייען די אַרעסטירטע.

מיטאַמאָל איז ענטשטאַנען אַ מהומה, רייטַנדע פּאָליצַי האָט געגומען

יאָגן דעם עולם. מיט די פערד זענען זיי אַריין אין המון. מענטשן לויפנדיק זענען אין ענגשאַפט געפאַלן אייגער אויפן צווייטן. די אַרומיקע גאַסן זענען געווען אַרומגעריגלט מיט סאַלדאַטן און פּאָליציי, און זיי האָבן געשלאָגן יעדן וואָס איז זיי געקומען אונטער די האַנט, מיט נאַגייקעס און מיט די קאלבעס פון די ביקסן.

דער רעדנער גאלדע האָט זיך אויסבאַהאַלטן אין דער ווינונג פון רוסישן פולקאָוניק באסטאמאָוו, וועלכער האָט געווינט אין הויז פון גאלדעס עלטערן.

ביינאַכט זענען פאַרגעקומען פיל אַרעסטן. פיל האָבן אויסגעמיטן צו בלייבן נעכטיקן אין זייערע היימען און זיך אויסבאַהאַלטן. צווישן די אַרעסטירטע, איז אויך געווען משה וואַרשע, פון „בונד".

די קאַמפּס שטימונג ,איז געווָארן פאַרשטאַרקט ביי דער אַרבעטער־שאַפט און ביי דער רעוואָלוציאָנער־געשטימטע אינטעליגענץ. מ׳האָט אַנ־געהויבן פאַרלאַנגען אַן 8׳ שעה׳דיקן אַרבעטס־טאָג. יידישע טרעגער און פורמאַנעס, האָבן זיך געהייסן מער באַצאָלן פאַר זייער אַרבעט. זיי האָבן געדראָט מיט כח, אַז מ׳זאָל זיי נאָכגעבן. עס זענען פאַרגעקומען טעראָר אַנפאַלן אויף דער פּאָליציי.

א געוויסן אָוונט, האָט מען געהערט שטאַרקע שיסעריי־ען. יידן האָבן פאַרקלאַפּט די געוועלבער און מיט שרעק זיך צוגעהערט צו דעם וואָס עס קומט פאָר אין גאַס. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אין די גאַסן ברייטע, ביעלסקאָ און גראדזקאָ, האָט מען אין דערזעלבער אָפּגערעדטער צייט, דערשאָסן פיר רוסישע פּאָליציאַנטן און פון די טעראָריסטן קיינעם נישט געכאָפּט.

נאָך דער געשעעניש, זענען אָנגעקומען צווייי פולקן קאָזאַקן, וועלכע האָבן פאַטראָלירט מיט געווער די גאַסן. דער אָנבליק פון די קאָזאַקן מיט זייערע ווילדע טשופּרינעס, האָט אָנגעוואָרפן א שרעק אויף דער באַפעל־קערונג. פּאָליציי איז געוואָרן שטרענגער און אַגרעסיווער.

א געוויסער פּאָליציאַנט — אַרעווירָוו, האָט זיך ספּעציעל אויסגע־צייכנט אין זיין ברוטאַליטעט קעגן דער באַפעלקערונג. אַז ער האָט געזעען צווויי יידן שטיין צוזאַמען, האָט ער זיי געשלאָגן מכות־רצח.

די יידישע רעוואָלוציאָנערע אָרגאַניזאַציעס, האָבן קעגן אים אַרויס־געטראָגן א טויט־אורטייל [1]).

די אויספירער פון אורטייל האָבן אים נאָכשפּאָנירט, ביז ער איז אַריין אין א טונקעלער גאַס, נעבן טום, ווו עס געפינט זיך די טעאַטער

---

1) וועגן אטענטאט — אין די זכרונות פון י. מינסקי.

געביידע. ער האָט געוואָלט אַ הוליע טאָן קעגן די יידישע באַזוכער פון טעאַטער, ווו עס איז פאַרגעקומען אַ פאַרשטעלונג.

נאָענט ביים טעאַטער, האָבן יידישע הענט אין אים אַרײַנגעשאָסן צוויי קויל, אויס נקמה פאַר זײַן ברוטאַלער באַציונג קעגן יידן.

עס האָט אים דערשאָסן דער יונגערמאַן טשוק, וועלכער איז נאָכן דערשיסן אים אַריין אין טעאַטער.

די גאַנצע פאָליציי איז געוואָרן געשטעלט אויף די פיס. מ׳האָט אָפּגעשלאָסן דאָס טעאַטער און יעדן איינעם רעווידירט. ווען ס׳איז אָנגעקומען די ריי אויפן יונגערמאַן טשוק, האָט מען ביי אים באַמערקט אַ צעבלוטיקטן פינגער אויף דער רעכטער האַנט. דאָס איז פאַר דער פאָליציי גענוג געווען אים צו אַרעסטירן. מ׳האָט אים אַרײַנגעזעצט אין טורמע.

דער עלטערער דור יידן אין שטאָט, האָט מורא באַקומען, אַז דאָס, קען ווערן אַ תירוץ דורכצופירן אַ פאָגראָם, ווי אין קישינעוו און אַנדערע ערטער. זיי האָבן געהאַלטן, אַז דאָס יינגווארג קען ברענגען אַנ׳אומגליק אויף דער עדה יידן.

די פאַרטיידיקונג, האָט איבערגענומען דער אַדוואָקאַט נײַמאַרק, וועלכער איז, אגב, געווען אַ קרוב צום פאָטער פון באשולדיקטן, דעם אַלטן טשוק, — אַ קירזשנער, וועלכער האָט זומער ביי יידישע בעלי־בתים אײַנגעפּעקלט די פוטערנע מאַנטלען, קלאַפּנדיק מיט די צוויי שטעקעלעך איבער די פוטערס צו רייניקן זיי.

דער פאַרטיידיקער האָט בעתן משפט אָנגעווויזן, אַז דער אָנגעקלאָגטער — אַ שניידער, האָט זיך געאיילט גיין אין טעאַטער אַריין, און פאַרן ענדיקן די אַרבעט, זיך צעשטאָכן מיט אַ נאָדל דעם פינגער, און איילנדיק זיך, נישט באַווײַזן עס אָפּוואָשן.

דער פּראָקוראָר, האָט נישט געהאָט קיין קלאָרע באַווײַזן קעגן אים, און דער באַשולדיקטער טשוק איז באַפרייט געוואָרן.

דעם זעלבן אָוונט, האָבן זייַנע חברים שוין צוגעגרייט זיין אָנטלויפן איבער דער גרענעץ.

די שטאָט האָט אויסגעמיטן וועלכע ס׳איז אָנטי־יידישע אָנפאָלן.

ב.

ביי מאגנעסן אין קעלער אויף דער בריטער גאַס, איז געווען אַ „טיי־הויז״. דאָרט האָבן זיך אין געהיים געטראָפן חברים פון פועלי־ציון צו לייענען אומלעגאַלע ליטעראַטור.

אָט וואָס עס דערציילט וועגן יענער צייט משה מאַגנעס, אַנ׳־אָקטיוויסט חבר אין דער אומלעגאַלער פועלי־ציון פּאַרטיי:

נישט בלויז אומלעגאַלע ליטעראַטור, נאָר אויך געווער האָבן מיר באַהאַלטן בייַם טאַטן אין קעלער. עס האָט געטראָפן אַז פּאָליציי איז אַריינגעקומען און געפונען אויפן בעט אָנגעוואָרפן רעוואָלווערן. חברה האָבן זיך באַצייטנס אָפּגעטראָגן. פּאָליציי האָט זיך אָבער אָנגעזעצט אויפן טאַטן, ער זאָל זאָגן פון וואָנען עס נעמט זיך.

— איר זעט דאָך — זאָגט דער טאַטע — אַז זיי זענען אַנטלאָפן ווען איר זענט אַריינגעקומען — עס איז זייערס, ס׳האָט נישט קיין שייכות מיט מיר. די יונגעלייט קומען אַריין עסן און טרינקען טיי, און איך בין נישט פֿאַראַנטוואָרטלעך פֿאַר זיי.

די פּאָליציי האָט געוווסט, אַז דער טאַטע האָט נישט קיין שייכות דערמיט, נאָר אייניקע מאָל אויספֿרעגן אים אין דער פּאָליציי, האָבן זיי אים צורו געלאָזט.

עס פלעגט אויך טרעפן, אַז אַ רוסישער זעלנער איז אַריינגעקומען עסן און איבערגעלאָזן זיין ביקס בייַם אַוועקגיין. דאָס האָט געשמעקט מיט אַ בלבול, — ווייל נאָכן אַוועקגיין, פלעגט אַזאַ איינער גיין אין פּאָליציי זאָגן, אַז מיר האָבן אים צוגעגנבעט די ביקס. אויסצומיידן אַזעלכעס, זענען מיר דעם זעלנער נאָכגעלאָפן, — ער זאָל מוחל זיין און זיין ביקס צונעמען. מיר דאַרפן עס אויף כפרות.

איינמאָל אין אָוונט, זיצט מיינער אַ חבר און לייענט אַ געהיימע פֿראָקלאַמאַציע, און איך שטיי נעבן אים און פאַלג נאָך זיין לייענען דעם אויפרוף. פֿלוצלונג באַווייזט זיך פּאָליציי אין קעלער, און זיי האָבן אַרויס־געריסן פון זיין האַנט דעם אויפרוף, און אים אַרעסטירט. זיי האָבן מיך אויך געוואָלט מיטנעמען אין דער פּאָליציי, אָבער צווישן די זשאַנדאַרמען איז געווען אייגער וואָס האָט געקענט מיין טאַטן, האָט ער זיי געגעבן צו פֿאַרשטיין, אַז אַזוי ווי איך האָב אַ פּאַס, וווייסן זיי ווער איך בין, און אַ זיי וועלן מיך קענען רופן צו אויספֿאַרשונג צו יעדער צייט, ווען זיי וועלן האַלטן פֿאַר נויטיק. זיי האָבן מיך געלאָזט צורו און מיין חבר אַרעסטירט. זיי האָבן אים דאַרט מוראדיק געשלאָגן און אים געהאַלטן ביז אַ משפט.

איך בין געווויינלעך נישט געשלאָגן אין דער היים, נאָך אַלס קינד. מיר זענען געווען אַ גרויסע משפחה און געווויינט אין ענגשאַפט. בין איך געשלאָגן מערסטנס ביי מיין פעטער אין שוהל־גאַס. איך האָב דערווייל דאַרט אויסגערוימט אַלע „טרפֿהנע״ זאָכן. כ׳האָב זיך געריכט אויף אַ „באַזוך״. כ׳האָב געהאַט בלאַנקע פּעסער אין הויז, וועלכע די אַרגאַניזאַציע האָט געהאַלטן פֿאַר על כל צרה שלא תבא, וועו אייגער וועט דאַרפן אַנטלויפן קיין אויסלאַנד. אָט די פּעסער זענען געלעגן אין עטלעכע

מחזורים. כ׳האָב אין גאַנצן פאַרגעסן אין דער דאָזיקער „סחורה". אין אַ שפּעטן אָוונט איז פּאָליציי טאַקע געקומען און זוכנדיק אין אַלעווינקלען געפונען די פּעסער. זייענדיק אַליין איבערראַשט, האָב איך נישט געהאַט אַ פּאַרטיקן תירוץ גרייט. פּאָליציי איז גרייט געווען מיך אַרעסטירן, און אויך דאָסמאָל, איז מיר געקומען צו הילף דער זשאַנדאַר וועלכער קען מיין פּאָטער. ער האָט זיי אויפגעקלערט, אַז ס׳איז געגנוג, אַז זיי וועלן מיך אויפפאָדערן צו קומען מאָרגן צום אויספאָרשן — כ׳האָב דאָך אַ פּאַס און זיי וייסן וו0 איך ווין. אַזוי איז געבליבן. איך האָב זיך געדאַרפט מעלדן צומאָרגנס אין פּאָליציי.

איך בין שוין די נאַכט נישט געשלאָפן. כ׳בין אַוועק פון הויז און זיך אויסבאַהאַלטן ביי פריינט. מיין בלייבן אין פּלאָצק איז געווארן אונמעגלעך. צומאָרגנס, האָבן די חברים פון דער אַרגאַניזאַציע צוגעגרייט מיין אַנטלויפן.

ג.

אינטערעסאַנט, אַז יידישע שניידער האָבן זיך געהאַלטן יד אחת און געווען ברידערלעך צו זייערע חברים פון צעך. אין דער צייט פון רוסיש־יאַפאנישן קריג, האָט מען געגומען אין אַרמיי איינעם פון די שניי־דער־מייסטערס און געשיקט אויפן פראָנט, זענען זיך די איבעריקע שניי־דערס צוגויפגעקומען און געמאַכט אומזיסט די אַרבעט וואָס איז אַריינ־געקומען צו זיין פרוי, בעת איר מאַנס אָפּוועזנהייט, — אַן שום באַלוינונג.

די אַרבעטס־באַדינגונגען ביי שניידער זענען אין יענער צייט געווען זער שוועריק. געאַרבעט האָט מען יעדן טאָג ביז אַכט אָוונט. דעם דאָנער־שטיק פּאַר אַ יום־טוב, האָט מען געאַרבעט ביז צוועלף ביינאַכט. ערב יום־טוב, אָפט אַ גאַנצע נאַכט. מ׳האָט דאָך געמוזט אויספאַרטיקן די מלבושים צום יום־טוב. דער שניידער־מייסטער האָט אויך געאַרבעט עבודת פרך. נאָכן אָפּעסן אָוונט־ברויט, האָט ער זיך צוגעלייגט פּאַר אַ דרימל, און אויפגעשטאַנען אַרום 6 אַדער 7 אָוונט און זיך געגומען פּריש צו דער אַרבעט. אַז ס׳איז געקומען 8 אין אָוונט, פלעגן די אַרבעטער קוקן אייגער אויפן צווייטן, ווער עס וועט דער ערשטער זיך אויפשטעלן אַהיימצוגיין.

די לאַנג האָט זיך אַנגעהויבן ענדערן, ווען נייע אידייען האָבן זיך אַנגעהויבן צו פאַרשפרייטן צווישן דער יוגנט. פּלאָצק איז נישט געווען קיין אינדוסטריעלע שטאָט. די אַגיטאַציע פון די רעוואָלוציאָנערע פּאַר־טייען האָט סרוב אַנגעשלאָגן אין דער יידישער גאַס און די שניידערס בתוכם. אַ סך שניידער אַרבעטער זענען געפאַלן אונטערן אייַנפלוס פון די ס. ס.

דעם ערשטן סטרייק פון די אַרבעטער האָט באַשלאָסן רופן די

ס. ס. פּארטיי. וועָן די צייט פון סטרייק איז געווָארן נאָענט, איז די שטימונג וועגן סטרייק געווען אַ גמיינישע. ס׳איז געווָארן געפּרופן אַ פּאַרזאַמלונג פון אַלע אַרבעטער אויפן בית־עולם. משה וואַרשע האָט פּאַרטראָטן דעם „בונד". עס איז דאָרט פּאָרגעקומען די דיסקוסיע וועגן די אויסזיכטן פון אַ סטרייק. ווי עס דערציילט משה מאגנעס, האָט ער גענומען אַ ווָארט אין דיסקוסיע און זיך אויסגעדריקט, אַז ביים יעצטיקן מאָמענט איז וויכטיק, אַז אַלע אַרבעטער זאָלן זיך פאַרייניקן און זען צעמיינזאָם געווינען דעם סטרייק. וועָן משה וואַרשע האָט דאָס דערהערט, האָט ער אַ געשריי געטאָן: „זובאטאוויטש! ס׳איז געווָארן אַ סומאַטאָכע און געשלעג און דער מיטינג איז געווָארן אויפגעריסן.

ד.

וועגן דעם ערשטן שניידער סטרייק, דערציילט אונז שמואל זאפוסט:

אַלס 11 יעריק יינגל בין איך געגאַנגען זיך לערנען שניידעריי. די צייט פון דער לערע איז געווען ממש אַ חבוט הקבר. אַזאַ סאָרט לערן־יינגל האָט מען אויסגענוצט צו טאָן אַלערליי הויז־אַרבעט: ווי וואָשן די פּאָדלאָגע, מאַכן דעם אויוון, ברענגען קוילן. מ׳האָט געאַרבעט „גאָטס־שטונדן", שפּעט אין דער נאַכט אַריין. אַז מ׳איז אַוועקגעפאַלן דרימלען ביי דער אַרבעט, פלעגט דער געזעל־אַרבעטער אָפּגיסן מיט קאַלטע וואַסער.

וועָן איך האָב געפּילט, אַז איך קען שוין מיין שטעטל באַשטיין, אַז כ׳בין שוין אַ שטיקל בעל־מלאכה — בין איך באַקאַנט געווָארן מיט די פּאַרשידענע ריכטונגען פון דער רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג.

נאָך אָפּזיץ אַ קורצע צייט אין וואַרשע, האָב איך זיך צוריקגעקערט קיין פּלאָצק. מיטבערענגענדיק מיט זיך אַ היפּשן באַגאַזש פון פּאָליטישן וויסן, האָב איך זיך באַקאַנט מיט די מער אינטעליגענטנע אַרבעטער פון אונזער שטאָט, און מיר האָבן זיך געגומען צו דער אַרבעט פון אַרגאַניזירן די אַרבעטער.

דעם ערשטן סטרייק, וואָס מיר האָבן אַרויסגערופן, איז געווען ביי גוזשיק׳ן דעם דאָמסקן שניידער. אָבער דאָס איז נישט אָנגעקומען אַזוי לייכט ווי עס רעדט זיך. אַזוי ווי קיין צו־גרויסע ערפאָרונגען אין אַרגאַניזירן אַרבעטער, האָבן מיר נישט געהאַט, האָבן מיר אַראָפּגעבראָכט אַ פּראָפּע־סיאָנעלן אַרגאַניזאַטאָר פון וואַרשע פאַר דעם צוועק. כדי עס זאָל נישט פאַלן אויף אים אַ חשד און מען זאָל זיך נישט דערוויסן דעם אמת׳ן צוועק פון זיין זיין אין שטאָט, האָבן מיר אים אַריינגענומען אין וואַרשטאט. עס האָט געהייסן, אַז ער איז אַ שניידער און דער באַלעבאָס האָט אים

געצאלט שכירות; אבער די ארבעט, וואס מען פלעגט אים געבן צו מאכן, האבן מיר געטאן פאר אים...

עס האט נישט געגומען לאנג, און מיר האבן ארגאניזירט דעם גאנצן שניידער־פאך אין שטאט. דאן האבן מיר ארויסגעשטעלט פאדערונגען און מיר האבן די פאדערונגען געוווּנען.

ארום יענער צייט, אין 1898, האבן זיך אנגעהויבן ארומטראגן קלאנגען, אז דעם „גרינעם דאנערשטיק" וועלן זיי מאכן א פאגראם אויף די יידן. מיר האבן גלייך אפגעהאלטן מיטינגען און אויסגעארבעט פלענער ווי צו פאר־מיידן א פאגראם.

אין פלאצק האט זיך געפונען סארנע׳ס אייזן־פאבריק. יענע ארבעטער זענען געשטאנען אונטערן איינפלוס פון דער פ. פ. ס. צווישן זיי זענען געווען א היפשער צאל פון באוווסטזיניקע, אינטעליגענטע ארבעטער. מיר האבן זיך געשטעלט אין פארבינדונג מיט זיי און זיי האבן איינגעשטימט צו ארגאניזירן אן אלגעמיינע זעלבסטשוץ־גרופע צו שטעלן זיך קעגן, אויב א פארזוך וועט געמאכט ווערן צו פאגראמען.

אין איינשטעלן א פארבינדונג מיט סארנע׳ס ארבעטער, האט אונז א סך ארויסגעהאלפן א יידישער ארבעטער פון סארנע׳ס פאבריק, מרדכי קאשערקעוויטש, א סאציאליסט־ציוניסט. אויך עטלעכע גימנאזיע־סטודענטן זענען צוגעשטאנען צו אונזער זעלבסטשוץ־גרופע.

מען קען זיך לייכט פארשטעלן, אז אונזער ארגאניזאציע, — וואס האט זיך פארנומען מיט סטרייקס און זעלבסטשוץ, האט שוין גאר נישט געשמעקט די באלעבאטים-ארבעטס־געבער. מען האט דערלאנגט א מסירה אין די הויכע פענסטער און מען האט 13 פון אונז ארעסטירט.

אמשטארקסטן בין איך געווען בייַ זיי א דארן אין די אויגן. ווייל בייַ מיר אין הויז פלעגן אפט פארקומען „סאבראניעס". און איין מאל, איז אין יום־כפור געווען בייַ מיר אין הויז א מיטינג.

עס געדענקט זיך מיר, אז מיין מוטער איז געווען א קרבן צוליב מיינע רעוואלוציאנערע טעטיקייטן. ווייל אפט־מאל פלעגן די מוטערס פון די אנדערע חברים מיינע, אנפאלן אויף מיין מוטער, פארוואס איך האב פארפירט זייערע קינדער.

וועז מען האט מיר, אלס איינער פון די 13 ארעסטירט, גענומען אויף א פארהער, האב איך געלייקנט שטיין און ביין. ווייל וועז איך האב זיך געריכט ארעסטירט צו ווערן, האב איך אויסגעריניקט מיין הויז פון וועלכן עס איז דאקומענט, וואס וואלט מיך געקענט קאמפראמיטירן. מען

האָט מיך אַרויסגעלאָזן און געשטעלט אונטער דעם אויפזיכט פון דער פּאָליציי.

מיט אַ קורצער צייט שפּעטער, האָב איך זיך דערוווסט פון דעם זון פון אַ הויכן פּאָליציי־באַאַמטן (וועלכער איז געווען, אַ מיטגליד פון אַ רעוואָלוציאָנערער אַרגאַניזאַציע), אַז מען קלייבט זיך מיך ווידער אַרעס־טירן. דאָן האָב איך קיין אַנדער ברירה נישט געהאַט ווי צו אַנטלויפן.

מיין פּאַרמעגן איז דאָן געווען גאַנצע 6 גילדן. מיט דאָס ביסל קליינגעלט האָב איך זיך דערשלאָגן קוים מיט צרות ביז דייטשלאַנד. דאָרט האָט די פּאַרטיי מיר צוגעשיקט אַביסל געלט, וואָס האָט מיר דערמעגלעכט צו פאָרן קיין לאָנדאָן. נאָר אָפּזיין 6 מאָנאַטן אין לאָנדאָן, בין איך אָנגעקומען אין אַמעריקע — מיט 50 סענט אין מיין קעשענע. דאָס איז געווען אין דעם יאָר 1902".

וועגן דעם פּעריאָד פון אָנהויב פון דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג אין פּלאָצק, דערציילט אייזיק גוטמאַכער:

„אין 1905 בין איך אַלט געווען 6 יאָר. אָבער „הערשל דער לאמער", איז שוין דאָן געווען אַ גאַנצער רעוואָלוציאָנער. ער האָט געהערט צו דער פּ. פּ. ס. וועלכע האָט דאָן געהאַט אַ גרויסן איינפלוס בייַ אונז אין שטאָט, אויך צווישן די יידישע אַרבעטער. „הערש דער לאמער", פון פּאָר אַ מאָלער־אַרבעטער, האָט געהאַט אַרום זיך אַ קרייז יונגעלייט, וועלכע פלעגן זיך מיט אים תמיד שושקען אין און אַרום דעם באַזאַר, און פון דער שושקעניש איז תמיד אַרויסגעקומען עפּעס אַ מהומה אין שטאָט.

„טעראָר־אַקטן" קעגן דער צאַרישער פּאָליציי, זענען דעמאלסט געווען אַנ'אָפּטער דערשיינונג. מיין קינדערשע באַאַבאַכטונגס־פעאיקייט האָט עפּעס וווּנדערלעך אויפגעכאַפּט פון דער לופטן דעם געהיימניספולן צוזאַמענהאַנג צווישן הערש דעם לאמערס קרייז מענשן און די אַלע מהומות, וואָס פלעגן אויסברעכן אין שטאָט. הערש און זיינע מענשן, זענען געווארן אין מיינע אויגן די גרעסטע העלדן. דער גרעסטער העלד, איז טאַקע ביי מיר געווען הערש אַליין. איך האָב געפילט, אַז כ'קען גייַען פּאַר איר אין פייַער און וואַסער.

„טיילמאָל, ווען הערש האָט נישט געהאַט קיין אַרבעט אַלס מאָלער, פלעגט ער שטיין ביי זיין טאַטן אין צוקערוואַרג־פאַבריקל און דרייַען דאָס ראָד פון אַ מאַשין, וועלכע האָט אַרויסגעווארפן פון זיך צוקערלעך אָן אַ שיעור. איך פלעג אַריינקומען צו הערשן אים אַרויסהעלפן. עס איז געווען פּאַר מיר דאָס גרעסטע גליק, צו קענען שטיין ביים ראָד און העלפן הערש'ן עס דרייַען. און אַזוי דרייַענדיק דאָס ראָד, פלעגט הערש אַריינרעדן אין מיר הויכע געהיימניספולע ווערטער, וועגן גלייכהייט פון מענשן, וועגן

דער שלעכטקייט פון רוסישן צאר א. א. וו. דערביי האָט ער מיך שוין אָנגעהויבן אַרײַנצוציען אײַנציקווייז אין זײַן דינסט. ער פלעגט מיך אַרויס־שיקן אין גאַס אַרײַן אויפצוזוכן פאַרשידענע חברים זײַנע און זיי איבער־געבן פאַרשידענע אָנווייזונגען. איך פלעג דאָס טאָן מיט גרויס ליבשאַפט, און כ׳האָב אָנגעהויבן קוקן אויף זיך אַליין, ווי אויף איינעם פון יענער געהיימניספולער גרופּע.

„איינמאָל האָב איך פון די שטילע געשפרעכן פון הערש׳ן מיט זיינע חברים אויפגעכאַפּט אַ פלאָן, וועלכן זיי זענען געגאַנגען אויספירן — אַנ׳אַטענטאַט אויף אַ צאַרישן פאָליציאַנט, וועלכער פלעגט זיין באַזונדער ברוטאַל צו אַרעסטירטע און פלעגט בכלל שטאַרק פאַרפאָלגן די רעוואָ־לוציאָנערן.

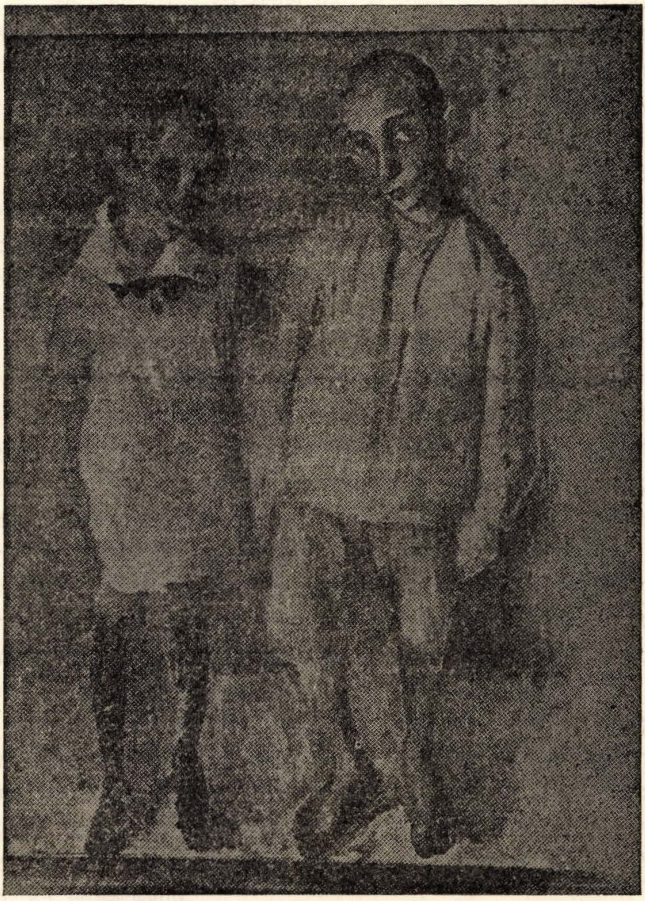
„דער אַטענטאַט איז אויסגעפירט געוואָרן אין דער גרויסער שוהל, בעת אַ צאַרישער מלוכה־פייערונג, וועו אָלע שול־קינדער און חדר־יינגלעך זענען געווען דאָרט פאַרזאַמלט און געזונגען „באַזשע, צאַריאַ כראני״. דער פאָליציאַנט איז געשטאַנען שטייף, מיט דער האַנט ביים דאשעק, דעמאלסט, איז צו אים צוגעגאַנגען פון הינטן איינער פון הערש באמזאנ׳ס מענשן, דעם פריזיער גראבמאנ׳ס אַ זון, און אים גענומען באַלייגן מיט שטעקנס, ביז בלוט האָט זיך געגאָסן, דאָס איז פאַרגעקומען פאַר די אויגן פון הונדערטער פאַרזאַמלטע יידן, וועלכע האָבן געזען וועו עס האָט עס גטאָן. דער פאָליציאַנט איז געבליבן ליגן אין אַ קאַלוזשע בלוט. דער יונגער גראבמאָן, איז געווען דער העלד פון טאָג. אָבער באַלד נאָכן אויספירן דעם אָנפאַל, איז ער פאַרשוווונדן פון שטאָט, וויייל ס׳איז געווען אַ מורא, אַז יידן זאָלן אים נישט אַרויסגעבן דער פאָליציי. ער איז אַוועק קיין אויסלאַנד״.

„שפּעטער, איז הערש דער לאמער אַרעסטירט געוואָרן, און מ׳האָט ביי אים געפונען הייס געווער. מ׳האָט אים באַשולדיקט אין באַטיילקן זיך אין אַנ׳אַטענטאַט אויף אַ צווייטן פאָליציאַנט, און מ׳האָט אים פאַרשיקט קיין סיביר. פלאָצק האָט יאָרן געקלונגען מיט „הערש דעם לאָמען״.

„די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג איז שפּעטער געוואָרן שוואָכער. ערשט נאָכדעם ווי די דייטשן האָבן אָקופּירט פוילן אין 1914 - 1915, האָט אָנגעהויבן די אַרבעטער באַוועגונג צוריק אויפשטייגן״.

„דער ערשטער מענש פון דער ניי־וואָקסנדיקער באַוועגונג אין שטאָט, מיט וועלכן איך האָב זיך דעמאלסט באַקענט, איז געווען אַ יונגער־בחור פון מיין עלטער — הערש קרוק. ער און אַ צווייטער בחור, ניוניעק קאָגאַן, דער זון פון גוט באַקאַנטן לערער און שפּעטערדיקער לייטער פון דער יידישער „פאַוושעכנער״ שולע, — האָבן מיר פאַרגעשלאָגן אַרײַנצו־

טרעטן אין סאָציאַליסטישן קרייז. הערש קרוק איז געווען דער פירער פון דעם דאָזיקן קרייז, פון דער ניי אויפגעלעבטער פ. ס. ד. אין פלאָצק (די פ. ס. ד. איז שפעטער סוף 1918, פאַרוואַנדלט געוואָרן אין דער פוילישער קאָמוניסטישער פאַרטיי). אין דער שפּיץ פון דער פ. ס. ד. זענען געשטאַנען דער קריסטלעכער גימנאַזיע־לערער זאבוסקי, משה בעקער, דער זון פון פלאָצקער ציוניסטישן עסקן אהרן בעקער, דער דענטיסט גאלדקינד, דער גימנאַזיע־לערער ערנרייך, הערשל דיוואָן, הערש קרוק א. א.

„יידישע קינדער" פון נתן קאזשען

די יאָרן פאַרן ערשטן וועלט-קריג

א.

יידן האָבן געווינט קאָנצענטרירט; וועו — אין בריטע גאַס, שול גאַס, גילדענע גאַס און עטלעכע זייטיקע קליינע געסלעך — יעדער מיט זיינע דאגות פרנסה, און די פרייע צייט אויסגעפילט אין בית המדרש אָדער אין שטיבלעך, וווּ ס׳זענען געווען מניינים פון פאַרשידענע חברות.

אַרבעטער יוגנט איז געווען וואַך צו נייעס פון דער גרויסער וועלט און צו נייע אידייען, וואָס זענען אַריינגעדרונגען אין יידישן קוואַרטאַל. די מער באַוווסטזיניקע אַרבעטער האָבן פאַרשפרייט אומלעגאַלע ליטעראַטור, דורכגעפירט אידייאישע דיסקוסיעס אין די אַרומיקע וועלדער, און אַריינגעצויגן נייע מענשן אין זייערע קרייזן.

אַזוי איז זיך געפלאָסן דאָס יידישע לעבן אין פלאָצק אונטער דעם וואַכן אויג פון רוסישן טשינאָווניק. דער ייד ביי זיין וואַרשטאַט: ביי שנייידערייי, שוסטערייי, טאָקעריי א. א. וו. דער קרעמער אין זיין קראָם, און דער רייכערער ייד אין זיין גרויס געשעפט. ער האָט שוין געווינט אין די גויאישע גאַסן.

געווען אויך יידן, וואָס ביי זיי, דער קאָנטאַקט מיט דער דרויסנדיקער וועלט איז באַשטאַנען פון דעם פויער פון דאָרף, דעם שבת־גוי, וואָס הייצט דעם אויוון און נעמט אַראָפּ די לייכטער פון טיש און צעהאַקט האָלץ פאַרןווינטער, און פון פאַרן אויף א יאָריד אין א נאָנט שטעטל.

אָפט האָט דער גוי זיך אויסגעלערנט א געשמאַקן יידיש אַריינגעפלאָכטן מיט לשון־קודש וועריטער, — ער איז פאַקטיש אויך געווען א טייל פון יידישן קוואַרטאַל, אויסער, וואָס זונטיק האָט אים געצויגן אין קירך אַריין. אַז ער האָט זיך אָנגעשכורט, איז עס גאָנץ נאַטירלעך, ווייל ער איז א גוי. א ייד א שכור, האָט מען געקענט זען אויף דער בריטער אָדער גילדענע גאַס, נאָר אין שמחת־תורה. איז ער דען שכור פון בראָנפן? ער איז מער שכור פון דער תורה.

שפּאָרונעס האָבן זיך געעפנט אין דער יידישער געטא. יידן האָבן שוין געווינט אין אַרומיקע גאַסן, געעפנט דאָרט געשעפטן. דער פאַרהאַנג וואָס איז געווען פאַרצויגן איבער דער בריט פון דער גילדענער גאַס, בעת א קריסטלעכער פּראָצעסיע, איז פאַרשוווּנדן. אויס געטא! די שנאה צום יידן האָט זיך אָבער נישט געענדערט. דער יידן־האָס איז געבליבן, אָפן און אונפאַרשעמט.

דער ייד איז דוקא פאַרנומען מיט זיין וועלט. די מלחמה פאַר

פּרנסה אין אַ וועלט, ווו מ׳וויל עקאָנאָמיש דעם יידן דערשטיקן גייט אָן. באַאיינפלוסט פון דער בריט־געעפנטער וועלט פון תורה און חכמה, וועלכע וויסט נישט פון קיין גדר און גרענעץ, איז דער ייד געווען פאַרכאַפּט אין בויען זיין אויספּאַנטאַזירטע נייע צוקונפט. מיט פאַראַכטונג האָט ער געקוקט אויף זיין באדריקער. אַנ׳אויסגעפּרוווטער אין זיין טויזנט יעריקן וועג פון ליידן און נסיון, איז זיין יידיש לעבן אין די פּלאָצקער גאַסן און געסלעך אָנגעגאַנגען אין פולן שוווּנג.

ביי ענדע פון 19־טן יאָרהונדערט, איז די יידישע באַפעלקערונג געווען אַ גרעסערע ווי אין די פריערדיקע יאָרן. אין 1802 האָט פּלאָצק געהאַט 3714 איינווויינער. דערפון — קאַטאָליקן די קלענסטע צאָל — 866, פּראָטעסטאַנטן — 1783 און יידן 1065.

אין 1816 איז די גאַנצע שטאָטישע באַפעלקערונג געווען אַרום 6000 איינווויינער.

אין 1822, ווען די באַפעלקערונג האָט זיך פאַרגרעסערט ביז 6466 איינווויינער, זענען געווען 4219 קריסטן און 2247 יידן.

דער האַנדל איז דעמאלסט געלעגן אין יידישע הענט. אינטערעסאַנט, אַז עס זענען געווען 3 קריסטלעכע סוחרים און הונדערט יידישע (אין 1817).

כמעט אַלע יידן אין פּלאָצק, זענען געווען אין יענער צייט קאַנ־צעלנטרירט אין דער גילדענע גאַס און שוהל־גאַס. פון יאָר 1803, איז געבליבן, אַנ׳אָזוי געריפענער, פּלאָן פון דער „יידישער שטאָט אין פּלאָצק", געצייכנט פון אַ דייטש שמידט. לויט דעם פּלאָן, האָבן יידן געהאַט 77 הייזער. צוזאַמען מיט דעם פּלאָן, רעכנט ער אויס די נעמען פון די 77 יידישער הויז־אייגנטימער.

זינט פּלאָצק איז געוואָרן אַ רוסישע גובערניע־שטאָט אין 1837, האָט זיך די יידישע באַפעלקערונג אָנגעהויבן פאַרגרעסערן. אין 1897, זענען דאָרט געווען 20.073 איינווויינער, דערפון — אַרום צען טויזנט יידן.

געווען אַ צאָל פאַמיליעס אין פּלאָצק, אַסימילירטע, וועלכע האָבן געשפּילט אַ וויכטיקע ראָלע, און זייער טעטיקייט האָט זיך אויסגעשפּרייט ווייט אויסער די גרענעצן פון פּלאָצק.

אַ זון פון די קעמפּנערס — רפאל — איז געוואָרן סעקרעטאַר פון דער וואַרשעווער גמינע און י. ל. פּרץ האָט געארבעט אין זיין קאַנצעלאַריע. אַ טאָכטער פון די קעמפּנערס, איז געוואָרן די צווייטע פרוי פון איגנאצי דאשינסקי, דעם מאַרשאַלעק (ספּיקער) פון פּוילישן סיים. אַ צווייטער זון פון די קעמפּנערס, איז געווען אַ פּעאיקער מאַטעמאַטיקער און געשריבן ביכער איבער עקאָנאָמישע פראָגן, ווי וואַליוטע, אינדוסטריע א. אַ. ער האָט אויך אָנגעשריבן אַ בוך פּאָלעמיזירנדיק מיט׳ן ציוניזם.

די קעמפנערס האָבן געהאַט אַ פּאַרלאַג און בוך־געשעפט אין פּלאָצק בשותפות מיט אַ קריסט סטאַבלעווסקי אויף דער גראדזקאַ גאַס.

אָנהויב יאָרהונדערט, זענען ביכער־געשעפטן געווען נאָר אין יידישע הענט. צ. א. האָט געהאַט אַ בוך־געשעפט אינער וואַסערמאַן, אַ צווייט ביכער־געווען האָט געהאַט דער ייד שוואַרץ.

ביז דאַן זענען קיין קריסטלעכע ביכער־געשעפטן נישט געווען אין פּלאָצק. וען די אויבנדערמאָנטע האָבן ליקווידירט זייערע געשעפטן, האָט געעפנט אַ בוך־געשעפט דער ייד בוקי, וועלכער האָט עס שפּעטער פּאַר־קויפט צו קריסטן.

אויך קעמפנער האָט זיין בוך־געשעפט פּאַרקויפט צום פּאָליאַק טאוטמאן.

שפּעטערע יאָרן זענען נאָך געווען עטלעכע ביכער געשעפטן אין יידישע הענט, צ. א. קאוואַלסקי אויף דער טומסקא גאַס, אייכעלט און ברוך זעלקאָוויטש.

דער פשוטער ייד האָט געהאַט אָפשיי פּאַר דעם רייכן אַסימילאַטאָר. דער אַסימילירטער ייד, אָפט דער טעטיקסטער אין כלל־אַרבעט, האָט זיך געהאַט זיין דרך אין לעבן און דער פרומער ייד האָט נישט געוואָגט זאָגן אַ קרום וואָרט אויף אים. אינטערעסאַנט איז צום ביישפּיל, מיט דער פּערזאָן פון רייכן אַסימילאַטאָר וואלדענבערג. ער האָט געדאַווענט שבתים און יום־טובים אין דער תלמוד־תורה, ווו ער האָט געהאַט אַ חזקה אויף פּתיחה יום־כּפּור. וועו ער איז געגאַנגען אַהין דאַוונען אַ שבת, איז ער געגאַנגען איבער דער גאַס רויכערנדיק זיין ציגאָר און דעם שטעקן אין האַנט. פּאַרן אַרייַנגיין דאַוונען, האָט ער איבערגעלאָזן דעם שטעקן ביי אַ באַקאַנטן, פּאַרלאָשן דעם ציגאָר און אַריין דאַוונען.

אַ וויכטיק בלעטל געשיכטע, האָבן אַריינגעשריבן די גאלדעס אין יידישן פּלאָצק.

די קינדער, געבוירענע ביי אַסימילירטע עלטערן, האָבן צעשפּרייט זייער געזעלשאַפּטלעכע טעטיקייט, אין יידישן און נישט־יידישן לעבן אויף פּאַרשידענע וועגן.

דער פּאָטער, דער אַלטער גאָלדע, איז געווען דער גרינדער פון אַ פּאָלקס־קיך פּאַר אָרעמע יידישע קינדער, וווּ זיי האָבן באַקומען אַ וואַרעמען מאָלצייט. אין אויסהאַלטן די קיך, האָבן אים מיטגעהאָלפן אַנ־דערע רייכע באַלעבאָטים אין שטאָט, ווי, שענוויץ און וואָלפסאָן. אַסימי־לירטע כלל־טוער, האָבן געזאָרגט אויך פּאַר אַנדערע קהלשע אינסטיטו־ציעס מער ווי די דאזיקע. אפילו די תלמוד־תורה איז געווען אונטערן שוץ פון די פילאַנטראָפּישע אַסימילאַטאָרן.

אָנהויב צוואַנציקסטן יאָרהונדערט, האָט עקזיסטירט אַ קרעדיט־געזעלשאַפט אין פלאָצק. נייַנציק פּראָצענט פון די מיטגלידער זענען געווען יידן. אָבער אין שפּיץ פון דער געזעלשאַפט, איז אַלעמאָל אויסגעקליבן גע־ווארן אַ גוי, וועלכער איז אָפט אויך געווען אַנ׳אַנטיסעמיט.

אויף איינער אַזאַ יערליכער פאַרזאַמלונג, האָט יוליוס גאָלדע גע־קעמפט, אַז אַ ייד זאָל ווערן אויסגעווייולט אַלס פּרעזעס. אין יענער צייט האָבן יידן נישט געקענט פאַרשטיין דעם מוט פון גאָלדע׳ן, וועלכער האָט פאַרלאַנגט די רעכט וואָס עס קומט דעם ייד. האָבן זיי געקוקט אויף אים ווי אויף אַ חוצפה׳ניק.

גאָלדעס הויז איז געווען קאַליר־פול מיט פאַרטייען אין וועלכע גאָלדעס זין און טעכטער זענען געווען אנגעשלאָסן. פאַר דער דעמאָנסט־ראַציע אין 1905, איז ביי די גאָלדעס אין הויז, געוואָרן צוגעגרייט די פאַרטיי־פענער פון די ס. ס., „פועלי־ציון" און „בונד".

יוליוס גאָלדע און בכלל די גאָלדע׳ס, זענען געווען די אַקטיוסטע אין אַרגאַניזירן די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג אין פלאָצק. געהיימע פאַר־זאַמלונגען זענען אָפט פאָרגעקומען אין לאנצקער וואַלד. אויפן וועג צום וואַלד, זענען אויף פונקטן געוואָרן אויסגעשטעלט מענשן, וועלכע האָבן געוויזן דעם וועג און גלייכצייטיק געהאַלטן אַנ׳אויג, טאָמער באַוויזט זיך פּאָליציי.

יוליוס גאָלדע איז געווען אַ שטאָלצער ייד, און נישט טאָלערירט קיין באַליידיקונג פון די פּוילישע שילער, ווען ער האָט זיך געלערנט אין דער גימנאַזיע. עס זענען אָפט אויסגעבראָכן געשלעגן צווישן אים און די פּוילישע שילער, וואָס האָבן באַליידיקט זיין יידישן כבוד.

פּוילישע פאַטריאָטישע שילער, האָבן נישט פאַרטראָגן ווען יידישע שילער האָבן גערעדט רוסיש צווישן זיך און נישט פּויליש. געווען צווישן די שילער איינער אברהם מאָרגאָלין, — (וועלכער איז שפּעטער, אין אַמעריקע, געוואָרן מיטאַרבעטער פון „קונדס" און „קיבעצער"), ער איז אינגעשטאָנען אויף סטאָנציע ביי פאפיערנא׳ן. ער האָט קיין פּויליש נישט געקענט רעדן, — ער איז אויסגעשטאָנען צרות פון די פּוילישע שילער.

די עלטסטע טאָכטער אין דער גאָלדע־פאַמיליע האָט חתונה געהאַט מיט משה אַלטבערג. אַ זון סעליס איז פאַרן קריג געווען דירעקטאָר פון דער יק״א אין פּוילן. אַ צווייטער, אַלעקסאַנדער גאלדע, איז געווען אַ ציוניסט, און אַריבער צום „בונד", ווו ער האָט פאַרנומען אַ חשובן פּלאַץ אין דער פאַרטיי־פּירערשאַפט. אַ דריטער זון, יוליוס גאָלדע, איז געווען אונטער דער השפּעה פון נחמן סירקין און לאצקי־בערטאלדי און צוגע־שטאָנען צו דער ס. ס. פאַרטיי. נאָך דער רעוואָלוציע פון 1905, איז ער

אַוועק פון פּלאָצק. אין דער צייט פון דער אָקטאָבער רעוואָלוציע, איז ער געוואָרן אַ קאָמוניסטישער טוער, אַ מיטאַרבעטער פון „עמעס", און אַ אָנגעזעענער טוער אַרום דער יידישער קאָלאָניזאַציע אין קרים און בירא־ביידזשאַן. די יינגערע טאָכטער, עסטערא גאָלדע, איז געוואָרן אַ אָנגעזעענע טוערין אין דער פּ. פּ. ס.ר. זי איז געווען אַ אויסגעצייכנטע רעדנערין, און ווי אַלע אירע ברידער און שוועסטער, געהאָט אוניווערסיטעט־בילדונג. איר פאָליטישע קאַריערע האָט זי אָנגעהויבן אין פּלאָצק אין דער פּ. פּ. ס. און שפּעטער געוואָרן אַ צענטראַלע פיגור אין דער פּאַרטיי. זי איז געבליבן אַסימילירט און געזעען איר אינטערעס נאָר אין דעם פּוילישן קאָמף פאַר זעלבסטשטענדיקייט און אין סאָציאַליזם. שפּעטער, איז זי אַריבער אין קאָמוניסטישן לאַגער. אין דער צייט פון פּילסודסקי׳ס הערשאַפט אין פּוילן, וועו דער קאָמוניזם איז געוואָרן אונטערדריקט, האָט איר, ווי אָנדערע, געדראָט צו וועלן אַרעסטירט. זייענדיק באַפרייַנדעט מיט פּילסודסקין פון פריערדיקע פּ. פּ. ס. צייטן, האָט זי אויסגעמיטן אַרעסטירט צו ווערן. אין די דרייסיקער יאָרן, איז זי אַוועק קיין פּאַריז, און דאָרט רעדאַגירט אַ קאָמוניסטישע צייטונג אין פּויליש. צעלינא גאָלדע, איז געווען די פרוי פון ד״ר שלמה מינץ, וועלכער האָט אין 1882 געענדיקט גימנאַזיע אין פלאָצק, און מיטגעאַרבעט שפּעטער מיט אוסישקינען און טשלענאָוו׳ן אין „בני־ציון". אין 1887, האָט ער זיך באַזעצט אין וואַרשע און געוואָרן אַ ספּעציאַליסט פון מאָגן־קראַנקייטן. ער איז געווען אָקטיוו אין ציוניסטישע און ליטעראַרישע קרייזן. ער האָט געשריבן איבער מעדיצינישע פראַגן אין יידישע, העברעאישע, פּויליש און דייטשע פּרעסע און פאַרעפענטלעכט עטלעכע ביכער איבער מעדיצין. ער איז געווען נאָענט באַפרייַנדעט מיט פּרצ׳ן.

משה אלטבערג, אַ שוועסטער־קינד פון פרצ׳ן שטאָמט פון זאמאשטש. ער האָט געהיראָט די עלטערע טאָכטער פון די גאלדעס — פּאָולינאַ, — און זיך אַריבערגעצויגן קיין פּלאָצק. אין זיין יוגנט האָט ער געלערנט אין דער פּלאָצקער רוסישער גימנאַזיע און געווען אַלע יאָרן אַ הייסער פּוילישער פּאַטריאָט.

אין אַ געוויסן טאָג — אונטער דער רוסישער הערשאַפט — האָבן די פּוילישע שילער פון אַלע אָכט קלאַסן גימנאַזיע, דעמאָנסטראַטיוו אַפּ־געשטעלט די לעקציעס, פאַרלאָזט די געביידע און מיט געזאַנג פון פּאַט־ריאָטישע פּוילישע לידער מארשירט איבער דער גאַס. מיט זיי האָבן מיט־מארשירט דריי יידישע שילער, אייגער פון זיי איז געווען אַלטבערג משה. די איבעריקע יידישע שילער, זענען געבליבן אויף זייערע ערטער צוזאַמען מיט די רוסישע און דייטשע שילער פון דער גימנאַזיע.

פֿאַר צענדליקער יאָרן איז אַלטבערג געווען דער וואָרטזאָגער פון דער יידישער אָסימילאַטאָרן גרופּע אין פּלאָצק, וועלכע האָט פֿאקטיש אָנגעפירט מיטן יידישן קהלה־לעבן און פֿאַרטראָטן די יידישע באַפֿעלקערונג לגבי דער רוסישער מאַכט.

משה אַלטבערג איז געווען זער טעטיק אויפן סאָציאַלן און ווירט־שאַפֿטלעכן געביט. געווען דער בויער פון סאָציאַלע אינסטיטוציעס, ווי „קראַפּלע מלעקא" (טראָפּן מילך), וואָס האָט באַזאָרגט מיט מילך אָרעמע יידישע קינדער, געזאָרגט פֿאַרן יתומים־הויז, געווען צווישן די גרינדער פון דער קאָאָפּעראַטיווער באַנק ביים האנטווערקער פאריין, און איר דירעק־טאָר פֿאַר פיל יאָרן. ער האָט אויך ערמוטיקט טאַלאַנטפולע יוגנטלעכע פֿאַרטזעצן זייער סטודיום, העלפּנדיק זיי עס צו דערגרייכן, ווי עס איז דער פאַל מיטן שפּעטער באַרימטן קינסטלער פישל זילבערבערג.

זיין פּאָטער, יוסף אַלטבערג, איז געווען דער ערשטער אָפּצושאַצן פרצעס שאָפונגען, און אים געגעבן מוט פֿאַרצוזעצן זיין שרייבן.

אויף משה אַלטבערג'ס חתונה אין פּלאָצק, האָט זיך פרץ באַפֿרייד־דעט מיט פאפּיערנא. פרץ פלעגט אָפט קומען קיין פּלאָצק, ווו זיין זון לוציאן, האָט זיך געלערנט אין גימנאַזיע. פּאולינאַ אַלטבערג, האָט לוציאנען איינגעאָרדנט אויף „סטאַנציע" ביי פאפּיערנאן. שפּעטער האָט ער געווויינט ביי די אַלטבערגס ביז ער האָט געענדיקט גימנאַזיע.

פרץ איז געווען אַנ'אָפּטער גאַסט ביי משה אַלטבערג, מיט וועמען ער איז געווען באַפֿריינדעט נאָך פון זאמאשטש. פֿאַר אַ צייט האָט משה אַלטבערג, געאַרבעט ביי פרצ'ן אַלס סעקרעטאַר אין זיין אַדוואָקאַטישער קאַנצעלאַריע.

אויף איינעם פון זיינע באַזוכן ביי די אַלטבערגס, האָט פרץ אָנגעשריבן אַ ליד געווידמעט פאולינען. ער פלעגט ליינען פֿאַר איר זיינע שאָפונגען. דעם כתב־יד פון „די געשמיסענע אמת" און „מאניש", האָט ער איר געגעבן אַ מתנה. ער פלעגט אויסהערן איר מיינונג וועגן זיינע שאָפונגען, צו וועלכע זי איז טיילמאָל געווען קריטיש.

וועז פרץ האָט זיך באַזעצט אין וואַרשע, האָט ער זיך באַקענט מיט פאולינעס קרובים און פריינט ווי ד"ר מינצ'עס משפחה, די גרינבוים'ס א. א.

די לאָנגיאַריקע פריינטשאַפט מיט פאולינען, האָט פרץ אָנגעהאַלטן צוליב איר געזונטן חוש פֿאַר ליטעראַטור אָפּשאַצן און פֿאַר אירע באַמיונגען פֿאַר זיין זון לוציאַן, אויף וועמען זי האָט געהאַט השפּעה.

פרץ האָט ליב געהאַט, צו הערן פאולינען שפּילן פּיאַנאָ. זי פלעגט פֿאַר אים שעה'ן לאַנג שפּילן שומאַנען און בעטהאָווענען, וועמענס מוזיק ער האָט ספּעציעל ליב געהאַט.

אויף אייגע פון זייגע רייזעס קיין פלאָצק, פאַרנדיק מיטן דאמפער, אַ רייזע פון אַ 7־8 שעה, האָט פרץ זיצנדיק אויפן דעק, אָנגעשריבן „די גאָלדענע קייט".

אַ אינטימע פריינטשאפט האָט געבונדן סאָקאָלאָוו׳ן מיט פרצ׳ן, וועל־כער איז געווען עלטער פון אים מיט 7 יאָר. סאָקאָלאָוו, וועלכער איז שוין געווען אָנ׳אָנגעזעענער מיטאַרבעטער פון דער העברעאישער פרעסע, האָט כסדר געמינטערט פרצ׳ן צום שרייבן.

אויף זייער ערשטער באַגעגעניש, אין קראשינסקיס גאַרטן אין וואַרשע, וועו פרץ האָט זיך באַקענט מיט אים, זאָגט אים סאָקאָלאָוו: „איך האָב געהערט פון אייך, ביי אונז אין פלאָצק און וויטעבסק, האָט מיט אייך אויך געשמ׳ט, איר זענט דער עלוי פון זאמאשטש".

ב.

די יידישע קהלה־פאַרוואַלטונג — די גמינע — איז באַשטאַנען פון דריי געווייליטע דאזאַרעס און דער רב. זיי האָבן געטראָגן פאַראַנטוואַרטלעכ־קייט פאַר זייער טעטיקייט צו דער ציווייל־אָפטיילונג ביים גובערנאַטאָר.

די קאַדענץ פון די דאזאַרעס איז געווען אַ דריי יעריקע. די דאזאַרעס זענען געווען אויסגעווייליט אויף אַ פאַרזאַמלונג פון די יידישע שטייער־צאָלער אין בית המדרש, אונטער דער אויפזיכט פון אַ הויכן באַאַמטן פון דער ציווייל־אָפטיילונג. קיין קאַנדידאַטן־ליסטעס מיט אָגיטאַציע איז נישט געווען. די קאַנדידאַטן זענען אַרויפגעשוומען אויף דער פאַרזאַמלונג גופא. געווייגלעך, זענען די קאַנדידאַטן געווען אַסימילאַטאָרן. עס פלעגט אויך טרעפן אַז אַ נישט־אַסימילירטער איז געווארן אויסגעווייליט, אַ דאַנק זיינע אויפטוען פאַרן כלל. אָזוי איז איינמאָל געווארן אויסגעווייליט דער פרומער ר׳ פישל בענעט, אַ צוויי מאָל דער מתנגד ר׳ משה לידזבארסקי. די קאַנדידאַטן האָבן געהאַט זייערע אָנהענגער, וועלכע האָבן זיך באַמיט אַז זייער קאַנדידאַט זאָל ערווייליט ווערן. צו זיין אַ דאזאר, איז געווען אַ גרויסער כבוד. פאַר אַ דאזאר האָבן „יידן פון אַ גאַנץ יאָר" געהאַט רעספעקט.

די קאַנדידאַטן האָבן נישט געהאַט קיין פראַגראַם, וועלכן זיי האָבן צוגעזאָגט דורכצופירן, זיי האָבן זיך נישט מתחייב געווען צו גארנישט. די פונקציעס פון דער קהלה זענען געווען גאַנץ קלאָרע. רעליגיעזע הצטרכות׳ן ווי רב, שוחט, חזן, מקוה, די דיינים, שוהל־קלעפער און שומר פון בית־עלמין און אַ מאָס פון סאָציאַלע הילף ווי תלמוד־תורה, מושב זקנים, יתומים באַזאָרגן מצות פאַר ארעמע־לייט אויף פסח א. ד. ג.

אַז מ׳האָט פאַרגעשלאָגן די קאַנדידאַטור פון משה אַלטבערג, איז קיינער

נישט געווען קײן, ער האָט געהאַט אַלעמענס צוטרוי, דאָסגלייכן גאלדע אָדער ד״ר קוניג, וועלכער איז געווען באַליבט צוליב זײן הומאַניטאַרישער באַציונג צו אַרעמע קראַנקע. אַז ס׳איז געקומען צו אַ קאַנדידאַטור פון גביר לאסקי, איז ער לייכט ערווײלט געוואָרן, וויל צוליב זײן קאַרגשאַפט, וועט ער געוויס איינשפּאָרן דעם בודזשעט...

די וויילער האָבן אַריינגעוואָרפן זייערע צעטלעך מיט דריי אָנגע־שריבענע נעמען אין אַ קעסטל. נאָכן איבערציילן די שטימען אונטערן אויפ־זיכט פון גובערניע־באַאַמטן, זענען זיי באַשטעטיקט געוואָרן דורכן גובערנאַטאָר און ערשט דעמאלסט האָבן זיי אפיציעל איבערגענומען זייערע אָמטן אַלס דאזאַרעס, אויף אַ טערמין פון דריי יאָר.

פון די אָנגעזעענע דאזאַרעס וואָס האָבן פאָר אַ צייט פאַרוואַלטעט מיט דער גמינע, זענען געווען צ. א.: אַלטבערג משה, וואַסערמאַן איזידאָר, לאסקי, פּלאָנסקער רפאל, ליפשיץ נתן, בראמבערגער סאלאָמאָן, ד״ר קוניג, ראגאזשיק יוזף, שילית הענעך א. אַ. די לעצטע צוויי זענען פיל מאָל ווידער ערווײלט געוואָרן.

אין 1895, איז ר׳ יחזקאל ליפשיץ געוואָרן רב אין פלאָצק. פריער האָט ער פאַרנומען רבנות־שטעלע אין יורבורג און בוסק (קורלאַנד). ווען ער איז געווען רב אין פלאָצק, האָט ער אָנגעשריבן זיין ספר „המדרש והמעשה״. הרב ליפשיץ איז געווען נישט נאָר אַ רעליגיעזער אויטאָריטעט, נאָר אויך אַ כלל־טוער, וועלכער איז געווען אַקטיוו אין געזעלשאַפטלעכן לעבן. אין שפּעטערע יאָרן, אין באַפרייטן פוילן, איז ער געוואָרן ערווײלט אַלס פּרעזידענט פון „אגודת הרבנים״ אין פוילן. אין 1926 האָט ער אנטיילגענומען אין אַ דעלעגאַציע פון פוילישע רבנים קיין אַמעריקע.

אין דער צייט וואָס זענען פאַרגעקומען פאָגראָמען אין רוסלאַנד, אויפן וווּנק פון דער צאַרישער מאַכט, האָבן זיך פאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז אויך אין פלאָצק גרייט זיך אַ׳אויפגעהעצטער המון צו מאַכן אויבערפאַל. ספּעציעל האָט מען מורא געהאַט פאַר פּראָוואָקאַציעס אין טאָג פון „גרינעם דאָנערשטיק״, ווען די קריסטן פירן דורך זייערע רעליגיעזע פּראָצעסיעס צו דער קירכע. יידן האָבן זיך פאַרפּעסטיקט אין זייערע היימען און געהאַלטן די געשעפטן פאַרמאַכט. אַ דעלעגאַציע מיט הרב ליפשיץ, איז אַוועק צום גובערנאַטאָר, וועלכער האָט צוגעזאָגט, נישט צו דערלאָזן צו אַ פּאָגראָם. אין דער צייט פון דער פּראָצעסיע, איז די גאַנצע פּאָליציי „געווען אויף די פיס״, היטנדיק, עס זאָל נישט קומען צו קיין אָנפאַל, לויט אַ באַפעל פון גובערנאַטאָר.

דער רב יחזקאל ליפשיץ, וועלכער האָט גוט באַהערשט אַ רײַ

שפראכן, איז געווען אן׳אפטער אריינגייער צום גובערנאטאר. וועגן אזא וויזיט ביים גובערנאטאר וועלט דערציילט:

דער גובערנאטאר, זייענדיק פארטאן אין א שמועס מיטן רב, האט פארגעסן אין זיין מיטאג־שטונדע. די פרוי פון גובערנאטאר, איז אריינגעקומען אין קאנצעלאריע אים דערמאנען. זעענדיק אים אריינגעטאן אין א שמועס מיטן רב, האט זי זיך אנגערופן צו איר מאן אין פראנצויזיש: „דער מיטאג איז גרייט און דו זיצט און שמועסט מיט א שוואַרצן ייד". זי האט נישט געוווסט אז הרב ליפשיץ פארשטייט פראנצויזיש. און דער רב האט זיך אנגערופן צו איר אין פראנצויזיש: „די שוואַרצע ערד איז די בעסטע". דעם גובערנאטארס פרוי האט אים איבערגעבעטן, און דעם רב׳ס פריינטשאפט מיטן גובערנאטאר איז נאך שטארקער געווארן.

ס׳זענען אלעמאל געווען גרופן און יחידים, וועלכע האבן זיך אייניגעריסן מיטן אפיציעלן רב, אדער אים באקעמפט און געזוכט פון אים פטור צו ווערן. אין יאר 1903, האט א געוויסער ייד, לערמאן, ארויסגעלאזן קול־קוראס — און ליתר תוקף — זיך אונטערגעחתמעט אין רוסיש און דייטש, אלס דער אויבערראבינער פון פלאצק. אין דעם קול־קורא, באהאנדלט ער פראגן פון רעליגיע און דעם ענין פון ביאת הגואל. דאס האט ארויסגערופן דעם צארן פון די בעלי־בתים און דאזארעס און זיי לאזן דרוקן אן׳אויפקלערונג אין „המליץ" (27, 1903), אז בכדי דער אונטערגעשריבענער אויפן קול־קורא, — לערמאן — זאל נישט פארפירן די רבנים און די יידישע עפנטלעכקייט איבערן לאנד, — זענען זיי מודיע, אז דער דאזיקער לערמאן, וואס טראגט זיך ארום מיט פאנטאזיעס, איז נישט קיין רב אין פלאצק. אז דער רב אין שטאט, איז דער גאון יחזקאל ליפשיץ. די באקאנטמאכונג, האבן אונטערגעשריבן: בנימין גאלדע, יעקב שענוויץ און משה לידזבארסקי.

כאטש פלאצק האט אויסגעמיטן אנטיסעמיטישע אויסברוכן, איז די פויליש־ע באפעלקערונג געווען אנטיסעמיטיש געשטימט. טראץ די האנדלס־באציונגען צווישן יידן און פאליאקן, זענען די פאליאקן געווען פול מיט האס צו יידן, נישט נאר אויס רעליגיעזע מאטיוון, נאר אויך צוליב די יידישע עקאנאמישע פאזיציעס און די אלטע שנאה צו יידן פון דורות. די פאליאקן, צוגעוויבט פון זייער נאציאנאלער זעלבסטשטענדיקייט, זענען מער פעאיק געווען צו פאגראמען ווי צו קאמף פאר נאציאנאלער פרייהייט. אין זעלטענע פאלן האט זיך ארויסגעהויבן אויך א פריינטלעכע שטימע פאר יידן. אין 1906, איז דערשינען אין פלאצק א וואכנבלאט "Płoczczanin"

(„דער פלאָצקער") אין פוילישׂ, אונטער דער רעדאַקציע פון די פאָליאקן ביצקעוויטש און דאמבראווסקי. די צייטונג האָט אַרויסגערופן דעם צארן פון די פלאָצקער אַנטיסעמיטן, צוליב זייער פריינטלעכער באַציונג צו יידן. די צייטונג איז דערשינען נאָר צוויי יאָר ביז 1908. דער ביסקופ נאָווא־וועיסקי, אין זיין מאנאגראפיע „פלאָצק", דריקט זיך אויס: דער פראָ־יידישער „פלאָצטשאנין" האָט געטראָטן אויף אונזערע הייליקייטן".

אין דער זעלבער צייט, איז פאָרגעקומען אַ מאָרד איבער אַ יידן, וואָס האָט אויפגערודערט די שטאָט.

דאָנציגער, איז געווען אַ שפילעטער, וואָס איז געפאָרן קיין וואַרשע און פון דאָרט געבראַכט סחורה פאַר די קרעמער און דערפון געהאַט פרנסה.

אַ געווייסן פאָרטאָג, זענען מענשן געגאַנגען צום סטאַטעק דורך די „זיבן וועגעלעך" און געפונען דאָרט ליגן אַ דערמאָרדעטן דעם שפּי־לעטער דאָנציגער. די פאָליציי האָט נישט געקענט קומען אויף די שפורן פון מערדער. עס איז אַדורך אַ געווייסע צייט און דער פאַל איז פאַרגעסן געוואָרן.

אין דער געגנט פון די „זיבן וועגעלעך", האָט געווינט אַנ'אָפיצער, ביי וועמען די שויבן פון פענסטער האָבן זיך צעבראָכן. אין שטאָט זענען געווען נאָר יידישע גלעזער, האָט ער גערופן איינעם פון זיי צו פאַריכטן זיינע שויבן. נאָכן ענדיקן זיין אַרבעט, זאָגט אים דער גלעזער דעם פרייז, דער אָפיציר דערהערנדיק וויפל ער פאַרלאַנגט, איז אַריין אין רציחה, און זייענדיק שכור, האָט ער זיך צעשריגן: „וועסט אויך האָבן אַזאַ סוף ווי דער שפילעטער, דער ייד וואָס איז געהרגעט געוואָרן". דער אופן ווי דער אָפיציר האָט עס געזאָגט איז געוואָרן זער אויפפאַלענד צום גלעזער. ער איז אַוועק אין פאָליציי און געמאָלדן דערפון. די פאָליציי האָט פאַר־פירט אַנ'אויספאָרשונג און פעסטגעשטעלט, אַז דאָנציגער האָט געהאָנדלט מיט דעם אָפיציר, און ער איז אים, דאנציגערן, שולדיק געווען אַ סומע געלט. נאָך אַנ'אויספאָרשונג, האָט זיך דער אָפיציר מודה געווען, אַז דאָס האָט ער אים דערהרגעט, וועלנדיק „פטור ווערן" פון געלט־חוב. ער האָט אים געהייסן קומען נאָך דעם געלט גאַנץ פאָרטאָג, ווען ס'איז נאָך פינסטער, איידער דער ערשטער סטאַטעק פאָרט אָפּ. ווען דאָנציקער איז געקומען האָט ער אים דערמאָרדעט און דעם קערפער אונטערגעוואָרפן אויף די „זיבן־וועגעלעך".

דאָס צאָרישע גערוכט האָט אים געפונען שולדיק און אַלס „שטראָף" באָפוילן אים אַרויסשיקן פון פלאָצק. דאָס איז געווען געווייגלעכע צאָרישע „גערעכטיקייט" בנוגע יידן.

☆ ☆ ☆

ג.

דער אינטערעס פון יידן צו טעאַטער שפיל איז זייער אַלט. די יידישע ארטאַדאַקסיע האָט עס באַקעמפט און באַטראַכט דאָס טעאַטער־שפיל פאַר זינד.

י. שאצקי אין זיין אָפהאַנדלונג פון ד"ר י. שיפערס „געשיכטע פון יידישן טעאַטער, קונסט און דראַמע פון די עלטסטע צייטן ביז 1750" [1], ברענגט אַ כאַראַקטעריסטישן פאַל, פון דער ערשטער העלפט פון 18־טן יאָרהונדערט, וועגן אַ ראש־הקהל פון פּלאָצק, — וואָס העלפט פאַרשטיין די אַלגעמיינע רעאַקציע פון דער ארטאַדאַקסיע קעגן טעאַטער.

„אין די זכרונות פון אַ פּוילישן ייד, משה וואַסערצוג, וועלכער איז געשטאָרבן לפי־ערך 1818, — אַלזא ער געהערט אויך צום 18־טן יאָרהונדערט — גיבט מיר אַן אינטערעסאַנטן פאַסוס וועגן טעאַטער. ער דערציילט, אַז דער ראש־הקהלה פון פּלאָצק — ר' אייזיק (ער רופט אים „שר היהודים"), איז אַמאָל געקומען אין זיין שטעטל צוליב געשעפטן און איינגעשטאַנען ביי אים אין אַכסניא. פאַרנאַכט האָט ר' אייזיק געפרעגט ביי וואַסערצוג'ן, צי עס איז פאַראַן דאָ אַ טעאַטער „הנקרא קאָמעדיע". גראָד איז דאָרט געווען אַ טעאַטער (די ראַדזשיווילס האָבן דאָרט געווינט), און דער פּלאָצקער ייד האָט אויך געוואָלט, אַז דער בעל־אכסניא זאָל מיטגיין. „עמדתי משתומם לאיש אשר תוארו כנגידי עמנו", באַמערקט ער אין זיינע זכרונות און גיט צו, אַז ער האָט אים געענטפערט, אַז זיבט ער איז דאָ, איז זיין פוס נישט געווען דאָרטן אין טעאַטער, און בכלל דאָרף אַ מענטש פון זיין שטייגער, זיך דאָרט נישט ווייזן („ולא נכון פה לאיש כמוני להתראות שם"). דאָס, וואָס שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער ייד איז געקומען צוליב געשעפט און האָט געמוזט גיין צו די ראַדזשיווילס, איז דאָ אַ ביי־זאַך. דער עיקר איז, די שטעלונג צום טעאַטער ביי אַ פּוילישן ייד פון 18־טן יאָרהונדערט".

יידיש טעאַטער איז געווארן געשפּילט אין פּלאָצק, נאָך ענדע פאַריקן יאָרהונדערט. עס זענען געקומען אַרטיסטן פון וואַרשע שפּילן טעאַטער. מיט בערך 60 יאָר צוריק, איז געווארן געשפּילט אויף דער פּלאָצקער בינע „באבע יאַכנע" א. א.

יאָרן שפּעטער, ווען אסתר־רחל קאמינסקא איז געקומען אויף גאַסטראַל אין פּלאָצק, האָט זי יעדעס מאָל געהאַט גרויס דערפאָלג. עס זענען געקומען איר זען שפּילן אויך נישט־יידן (ווי גורניצקיס זון פון דער עלעקטראָווניע, וועלכער איז געווארן קאמינסקאס אַ באַגייסטערטער פאַרערער).

1) פּילאלאגישע שריפטן, יוו"א, ווילנע, 1928.

אין צאַרישער צייט האָט מען נישט ערלויבט שפּילן טעאַטער אין יידישער שפּראַך. די אַרגאַניזאַטאָרן האָבן זיך אַ׳עצה געגעבן, מעלדנדיק אין די אַפּישן, אַז עס ווערט געשפּילט יידיש טעאַטער אין דער דייטשער שפּראַך. פּאַקטיש איז עס געווען מאַמע־לשון־יידיש.

אין פריען פּעריאָד, זענען געגעבן געוואָרן טעאַטער אויפּפירונגען פון יחידים און גרופּן וועלכע האָבן דורכגעפירט טעאַטער שפּילן לכבוד פורים אָדער פייערלעכע געלעגנהייטן.

אַרום 1903, האָט עקזיסטירט אַ דראַמאַטישער קרייז אין פּלאָצק. וועגן אַ באַזוך פון אַ ווארשעווער טרופּע, שרייבט די קינסטלערין סלאָווּאַ בן־עמי:

„עס דערמאָנט מיך אַ רייזע קיין פּלאָצק, אַרום דעם יאָר 1904, מיט ה. ד. נאמבערגן. איך בין דעמאלסט געווען אַ מיטגליד פון אַ גרופּע יונגע מענשן, אַרגאַניזירט פון י. ל. פּרץ און דוד הערמאַן, וואָס האָט זיך געשטעלט העכערע צילן אין טעאַטער. אונזער טרופּע איז איינגעלאָדן געוואָרן קיין פּלאָצק. נאמבערג, וואָס איז געווען אַ פריינט פון דער טרופּע און פלעגט אָפט בייווינען אונזערע פּראָבן, איז אויך מיטגעפאָרן. מיר זענען אויפּגעשטיגן אויף אַ קליין דאמפער־שיפל אויף דער וויסל, וואָס ברענגט פון וואַרשע קיין פּלאָצק אין 8 שעה, צוריק — אין 12 שעה. ס׳איז געווען אַרום שבועות, דאָס וועטער איז געווען מילד, די לופט — ווי באלזאַם. דער דאמפער האָט זיך לאַנגזאַם געגליטשט, אַ מחיה!... דאָס קליינע דאַמפערל האָט פאַרמאָגט צוויי קלאַסן. קיין קאַיוטעס זענען אין ביידע נישט געווען, דער אונטערשיד איז נאָר געווען אין די פלישעענע בענק, אין דער ערשטער קלאַס. כאָטש מיר זענען געפאָרן בייטאָג און פאַרבראַכט דעם גאַנצן טאָג אין דרויסן אויפן אַלגעמיינעם דעק, איז נאמבערג דאָך באַשטאַנען אין פאַרבייטן מיין בילעט אויף אַ׳ערשטן קלאַס. מיט דער זעלבער בריטקייט האָט ער אויך באַשטעלט אַ טייערן מיטאָג. עס האָט אים געטאָן גרויס הנאה צו זיין גאַלאַנט.

אין פּלאָצק האָט אונז באַגעגנט אַ גרופּע סימפּאַטישע יונגע־לייט, האָט אונז אייגעטיילט צווישן זיך און געזומען צו זיך אַהיים. איך בין אויסגעקומען מיט אַ זער ליבער ברונעטקע, וואָס האָט מיך געבראַכט אין אַ שטיקנדיקער, פול מיט מעבל אָנגעשטעלטער דירה. איך בין אַרײַנ־געפאַלן אין אַ בעט מיט פערענעס אונטער און איבער מיר. אַז איך בין אויפגעשטאַנען, בין איך געווען פאַרמאַטערט און האָב געהאַט אַ שטאַרקן קאָפּ־וויייטיק. מיר האָבן זיך אַלע אויף מאָרגנגעטראָפן אין האָטעל, ווו הערמאַן איז אייגעשטאַנען. ער איז געקומען שפּעט בייגאָט מיט דער באַן. אַ שמעקנדיקער פּויילישער מיטאָג אינם האָטעל רעסטאָראַן, האָט אונז

באַלד געמאַכט פאַרגעסן אַן דער נאַכט, וואָס יעדער פון אונז האָט גלייך פאַרבראַכט צווישן די פערענעס און שטיקנדע פלאַצקער שטיבער. נאָך מיטאָג זענען מיר אַוועק אין שטאָט־גארטן, וואָס איז געלעגן אויף אַ בארג איבערן ווייסל. דאָ איז געשטאַנען דאָס שטאָט־טעאַטער, ווו מיר האָבן אין אָוונט געדאַרפט אויפטרעטן. מיר האָבן געלייענט די אַפישן, געציילט די גרייזן אין זיי, און אַנגענעם זיך אונטערהאַלטן. די מענשן איבערהויפט די קינדער, וואָס האָבן זיך דאָן געפונען אונטערן טום, האָבן אויף אונז געטייטלט מיט די פינגער: „אַקטיאָרן"! מיר האָבן זיך געוווּנדערט: האָבן מיר טאַקע אַזוי אויסגעזען? מיר האָבן זיך נאָך אַליין נישט געהאַלטן פאַר אַזעלכע. אין אָוונט איז פאַרגעקומען די פאָרשטעלונג. די יונגע־לייט, האָט זיך אַרויסגעווויזן, האָבן נישט געגנג אַנאַנסירט, די בריייטע מאַסן, אויב זיי זענען בכלל געווען אין פלאַצק, האָבן נישט געווואָסט פון דער פאָרשטעלונג און זענען נישט געקומען. פרץ, וואָס איז געקומען האָרט צו דער פאָרשטעלונג, איז באַלד אין דער פרי אָפגעפאָרן. מיר זענען שוין מער קיינער נישט געגאַנגען שלאָפן צו די יונגע־לייט אין זייערע שטיקנדיקע היימען, נאָר האָבן איבערגענעכטיקט אין האָטעל. עס האָט זיך אַרויסגעווויזן, אַז די טרופּע האָט צוגעלייגט צו דער אונטערנעמונג און נישט געהאַט מיט וואָס אַוועקצופאָרן. יעדער האָט זיך באַדאַרפט אַרויס־ראַטעווען ווי ער קען. מיינע אַ פריינדין איז געבליבן מיט דער אָפּנונג אויפצומאַנען איר פּאַטערס אַ חוב, וואָס זאָל איר ברענגען קיין וואַרשע. מיך האָט וויידער נאמבערג אונטערגענומען אַ היים צוברענגען. ער האָט געפונען אין זיין טאַש, צי ער האָט געליען ביי איינעם פון די יונגע־לייט, עפּעס געלט, געקויפט צוויי בילעטן און צוריקגעפאָרן קיין וואַרשע".

נישט אַלע פאָרשטעלונגען האָבן געהאַט דערפאָלג, אָבער יידיש טעאַטער איז געוואָרן געשפילט אין פלאַצק. אין די יאָרן פון דער דייטשער אקופּאַציע, זענען ענטשטאַנען טעאַטער־גרופּעס פון אַרטיקע כוחות, ביי די פאָרשידענע אַרגאַניזאַציעס, ובפרט ביים „הזמיר". זיי האָבן אויפגעפירט פיעסן, כדי פינאַנציעל צו שטאַרקן די אַרגאַניזאַציע, — גלייכצייטיק, האָט זיך אַזוי אָרום אויך ענטוויקלט דאָס געביט פון שפילן יידיש טעאַטער אין פלאַצק.

פון וואַרשע זענען אָפט געקומען טרופּעס. אויך איינצלנע אַרטיסטן און רעזשיסאָרן זענען געוואָרן איינגעלאָדן און זיי האָבן איינשטודירט מיט די אַרטיקע כוחות. צווישן די ערשטע איז געווען יעקב וויסליץ וועלכער האָט זיך לענגער אויפגעהאַלטן אין פלאַצק.

די באַדינגונגען צו שפילן טעאַטער זענען געווען גוטע. ס׳איז

געווען אַ פֿאַסיקע טעאַטער־געבײדע און עס איז געווען אַנ׳עולם פון טעאַטער־ליבהאָבער.

אַ צײַט האָט דער נאדל־פֿאריין געהאַט אַ דראַמאַטישן־קרײַז, אויפֿ־פֿירנדיק גארדינס „גאָט, מענש און טײַוול", „דער מטורף", „די שחיטה" א. אַ.

דער לעדער־פֿאריין האָט אויך געהאַט אַ דראַמאַטישן־קרײַז, וועלכער האָט דורכגעפֿירט ליטעראַרישׂ־אַרטיסטישע אָוונטן.

פּועלי־ציון האָט פון צײַט צו צײַט דורכגעפֿירט טעאַטער פֿאַרשטע־לונגען פון אײגענע כוחות. צ. א. „יוסף טרומפּלדור", אין יאָרטאָג פון די תל־חי געשעענישן.

טעאַטער פֿאַרשטעלונגען זענען אָפט אײנגעאָרדנט געוואָרן לטובת פֿלאָצקער אינסטיטוציעס, ווי: דער שפּיטאָל, הזמיר, עזרת־חולים א. אַ. אויך בײַ די לינקע פּועלי־ציון איז געווען טעטיק אַ דראַמאַטישער קרײַז.

פון די טעאַטער־אַמאַטאָרן אין פֿלאָצק, האָט זיך שפּעטער אויס־געצייכנט אויף דער יידישער בינע אין וואַרשע אַדאָם דאמב. ער האָט גע־שפּילט מיט דער טרופּע פון זיגמונט טורקאָוו.

פון די טעאַטער־פֿאַרשטעלונגען וואָס זענען מיט דערפֿאָלג אויס־געפֿירט געוואָרן דאַרף דערמאָנט ווערן: „מיטן שטראָם" פון שלום אַש, „דער אייביקער יידּ", „שולמית" פון גאָלדפֿאדן, „די זיבן געהאַנגענע", „חצקעלע כל בוניק", „עקדת יצחק", „כל נדרי", „שלמה׳קע און ריקעל", „דער יידישער פונק", „דער דיבוק", „יוסף טרומפּלדאר", „גולט, ליבע און שאַנדע", „פּאַר זינדּ", „דער יידישער קעניג ליר", „די געברעכענע הערצער", „בר כוכבא", „צוריק פון קאַטאָרגע", „די קראַפט פון ליבע", „דער גולם", „די שווארצע חתונה", „די ווייסע שקלאַפּין", „יאנקל דער שמיד", „מאַטקע גנב", „די רומענישע חתונה", „יאנקעלע", „ציפּקע פּייער", דער אויבנדערמאָנטער רעפּערטואָר, איז נאָר אַ טייל פון דעם וואָס איז געווארן אויסגעפירט אין פֿלאָצקער טעאַטער.

ד.

יוזעף קוויאטעק, איז געבוירן געוואָרן אויף ברייטע גאַס אין יאָר 1874.

דער פֿלאָצקער אינטעליגענטער יונגערמאַן קוויאטעק, איז געוואָרן דער העלד און סימבאל פון דער פּוילישער אַרבעטערשאַפט אין קאַמף פֿאַר פּוילנס אומאָפּהענגיקייט און דער פּירער פון פּ. פּ. ס. אין פּוילן.

ער האָט אָרגאַניזירט און געשטאַנען בראש פון דער באַוואָפֿנטער אַרבעטער־דעמאָנסטראַציע אין וואַרשע אין יאָר 1904, אין קאַמף קעגן

דער צאַרישער הערשאַפט. אויף פּלאַץ גזשיבאַווסקי, אין האַרץ פון דער יידישער געגנט אין וואַרשע, איז בשכנות געווען אַ גרויסע קאַטויליש־קירכע. לויט אַ צוגעגרייטן פּלאַן, האָבן זיך אין דער קירכע פאַרזאַמלט טויזנטער פּוילישע אַרבעטער פון אַלע עקן וואַרשע. צווישן די פאַרזאַמלטע, זענען געווען פיל באַוואָפנטע אַרבעטער. נאָך דער גאָטעס־דינסט, זענען די פאַרזאַמלטע אַרבעטער אַרויס אין גאַס דעמאָנסטרירן קעגן דער צאַרישער הערשאַפט. עס איז דאַן געקומען צו אַ בלוטיקן צוזאַמענשטויס פון פּאָליציי און קאָזאַקן מיט די דעמאָנסטרירנדע אַרבעטער, וועלכע זענען געקומען אין די טויזנטער. די צאַרישע פּאָליציי האָט זיך געפילט מאַכטלאָז קעגן דער גרויסער צאָל דעמאָנסטראַנטן. דער אַרגאַניזאַטאָר און פירער פון דעם דאָזיקן אַרויסטריט, איז געווען דער פּלאָצקער יד און קעמפער יוזף קוויאַטעק.

קוויאַטעק, אין זיינע ערשטע יאָרן פון געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט, איז געשטאַנען נאָענט צום ציוניזם, און שפּעטער אַריבער צו דער פּ. פּ. ס. ווי גרינבוים דערציילט אונז, האָט קוויאַטעק געהאַט ספקות וועגן זיינע איבערצייגונגען, אַז די „ישועה" פּאַר יידישע אַרבעטער ליגט אין דער פּ. פּ. ס.

קוויאַטעק איז געווען, פּאַר זיין רעוואָלוציאָנערער טעטיקייט, פיל מאָל אַרעסטירט און פאַרשיקט. ער איז געשטאָרבן אין 1910.

אין 1934, צו זיין 60 יאָריקן געבורטסטאָג, איז זיין נאָמען געווארן באַערט דורך דעם פּלאָצקער מאָגיסטראַט, ווו ס׳איז געווען אַ סאָציאַליס־טישע מערהייט. די גאַס ווו ער איז געבוירן געווארן — די בריטע גאַס — איז געווארן אָנגערופן אויף זיין נאָמען: אוליצאַ יוזעפּא קוויאַטקאָ, און אויף בריטע 45, ווו ער איז געבוירן געווארן איז געווארן איינגעמויערט אַ טאָוול צו זיין אָנדענק, ווו ער וועט געהערט אַלס דער פירער פון די פּוילישע אַרבעטער־מאַסן, העלד פון דער רעוואָלוציע אין 7־1905, אַרעס־טירטער און פאַרשיקטער, דענקער, שרייבער און קעמפער פאַר אַנ־אומאָפהענגיק פּוילן.

אין פּלאָצק האָט פאַר אַ לענגערע צייט שטודירט דער אויסערגע־ווייַנלעך באַגאַבטער י. דאבראָזשענסקי. אַ האַרציקע פריינטשאַפט האָט אים געבונדן מיט נ. סאָקאָלאָוו׳ן. זיי האָבן זיך אָפט געטראָפן, דיסקוטירט. סאָקאָלאָוו האָט פון אים זער געהאַלטן און אים באַטראַכט פאַר זיין נאנטסטן חבר.

סאָקאָלאָוו אין זיין „אישיים" שרייבט וועגן דאבראָזשענסקין:

„דאבראַזשענסקי האָט געשטאַמט פון קאוועל, ביי וולאצלאוועק, ער איז געבוירן געוואָרן אַרום העלפט פון פאַריקן יאָרהונדערט, אַ זון פון אַ חשובער פאַמיליע, אַ פלימעניק פון א. דאבראַזשענסקי — מיטאַרבעטער פון „הצפירה", געלערנט אין זיין פריסטער יוגנט אין זיין געבורטס־שטעטל, שפעטער אין פלאָצק און לסוף זיך באַזעצט אין וואַרשע. צוליב פרנסה, אַנגעקומען אַלס בוכהאַלטער מיט נישט גרויסן געהאַלט אין אַנ׳־אימפאַרט־געשעפט, און פלעגט אַוועקגעבן דעם רוב פון זיין צייט אויף זיין שטעלע און וויניקער פאַר וויסנשאַפטלעכע אַרבעט. ער איז געווען פילייכט נאָך אַ פערפעקטערער אויטאָדידאַקט פון בערנשטיינען. חוץ זיין בקיאות אין תנ״ך און טיפן וויסן פון דקדוק, וואָס איך האָב נישט געפונען קיין גרעסערן פון אים צווישן יידן, נישט צוישן גויים, האָט י. דאברא־זשענסקי געמעגט פאַרנעמען אַ קאַטעדרע אין יעטוועדער אוניווערסיטעט פאַר לאַטיין און גריכיש מיט זייערע ליטעראַטורן. זיין ספעציאַליטעט איז געווען פילאָלאָגיע. אויך ער האָט געלערנט ענגליש, לויט דער מעטאָדע פון טוסען־לאנגעשיידט, און איז אפשר געווען דער אייניציקער אין דער וועלט, וואָס האָט זי געניצלעך דורכגעמאַכט. איך, לכל הפחות, האָב צווישן מיינע פרייַנט, נישט געפונען קיין איין מענש, וואָס זאָל האָבן דורכגעמאַכט די גאַנצע מעטאָדע טוסען־לאנגעשיידט. דאָס איז געווען אַ מאַגער מענשל, אַ צוריקגעהאַלטענער און שעמעוודיקער, אַ שטיקל לא־יוצלח, אַ פולקאַמער צדיק. אַביסל לעכערלעך? ניין! אָבער אַ מענש נישט פון דער וועלט. אַ מענש וואָס האָט אין זיין טיפן באַוווסטזיין געהאַט די איבערצייגונג, אַז ער איז מינדערווויכטיק, אַז זיין שכל, פעאיקייטן און לעבנס־גורל זענען אומבאַדייטנד. דער גורל האָט אים איינגעטיילט אַ קאַלירלאָז לעבן, אָבער ער האָט זיך אפילו נישט געפרווועט קעגנשטעלן, אדרבא, ער האָט געגלויבט אַז אַזוי דאַרף עס צו זיין, און יוסף דאבראַזשענסקי קען זיין נאָר יוסף דאבראַזשענסקי. אַ בוכהאַלטער אין אַ אימפאַרט געשעפט פאַר זעכציק קאַרבן אַ חודש; ער האָט אַלץ פאַרגעבן, אַלץ אָנגענומען פאַר ליב, ווי אַ זעלבסטפאַרשטענדלעכקייט. מען פלעגט אים עקספלואַטירן אויף רעכטס און אויף לינקס, און ער האָט געמיינט, אַז אַזוי באַדאַרף עס צו זיין: אַ מענש איז גוט, כדי מ׳זאָל אים קענען עקספלואַטירן, לויט דעם געזעץ פון קלענערן ווידערשטאַנד און לויט דעם נאַטירלעכן מוז, לויט וועלכן אַ טייך שניידט דורך זיין וועג, נישט אין הארטן קיזלשטיין, נאָר דוקא אין ווייכן ליים. פון עולם הזה האָט ער מער נישט געגאָסן ווי ר׳ חניבא, זעכציק רובל אַ חודש, אַ בעל־מטופל מיט קינדערלעך און קויפט נאָך ביכער, און וועט זיין גוף איז אָפגעשוואַכט געוואָרן פון לערנען, האָט ער זיך נאָך געדאַרפט דאָקטאָרן. דאבראַזשענסקי איז אָפט געווען אַ פולשטענדיק

צעבראכענער מענש. — און אט דער מענש, וואס האט געקענט אנשרייבן גרויסע וויכטיקע ווערק, — זיין העברעאישער סטיל איז געווען אזוי וווּנדערבאר, ווי זיין סטיל אין אנדערע שפראכן — האט געליטן פון איבערגעטריבענעם עסטעטיזם און צו שארפער זעלבסטקריטיק. ער האט געשריבן א סך, אבער געשריבן, געמעקט, אויסגעבעסערט, און לסוף... פארברענט. איך האב ממש געראטעוועט אפאר זאכן ווי פון א שרפה. אן איבערזעצונג פון א קאפיטל טאציט און אן איבערזיכט איבער אן איטאליענישן זאמלבוך. איך האב זיי אפגעדרוקט אין „האסיף" און וואלט ער צו מיר נישט געפילט זיין גאנץ לעבן א ממש ברידערלעכע ליבע, וואלט ער מיר אט די „זינד" קיינמאל נישט פארגעבן".

ה.

צווישן די, וועמענס נאמען איז געווארן דערמאנט מיט יראת הכבוד, איז געווען ר' שמעון, וועלכער איז געווען דיין אין שטאט. מ'האט אים מער געקענט אלס ר' שמעון מוהל. זיין זיידע, ר' אליה זילבערבערג, איז געווען מחבר פון ספר „שיר השירים עם ביאור חדש שירי זמרה", וואס איז דערשינען אין וואַרשע אין 1875. אויף דעם ספר האבן געגעבן צ. א. זייערע הסכמות, דער קוטנער גאון ר' ישראל יהושע, און דער גאסטינינער רב ר' יחיאל מאיר ליפשיץ. אין דער רשימה פון די וואס האבן אבאנירט אויפן בוך, געפינען מיר צ. א. די נעמען פון די פלאצקער: הרב עזריאל אריה ראקאווסקי, משה ווייגבערג, זישע נירענבערג, שלמה שוויעגטא־סלאווסקי, ר' יהודה בן הרב מניעשאווע, זישע יונה פענכערעק, לייב זערמאן, אברהם יעקב גרינבוים, יחזקאל שענוויטץ הלוי, צבי הערש באכארסקע, משה וואסערמאן, שמעון זילבערבערג, שמואל יונה זילבער־בערג, שמואל זילבערבערג (די לעצטע דריי — אייניקלעך פון מחבר), משה פעטלער, הענעך קאלינסקי, אריה לייביש לעווי, הירש ניימאן, צבי הערש חזן, איטשע מאקאווער, אברהם ליכטנשטיין, יחזקאל גאלדמאן, לייביש יונדער, פישל שרייטער.

ר' שמעון'ס זיידע, ר' אליהו, האט געפירט א מחלוקת מיטן קאצקער רבין און בכלל מיט קאצקער חסידות, ער איז דערפאר אויסגע־שטאנען צרות פון די קאצקער חסידים אין ליפנע, ווו ער איז געווען רב א סך יארן.

ר' שמעון מוהל, אין זיין צייט האט געלערנט צוזאמען מיט נחום סאקאלאוו'ן אין בית־המדרש.

א פאר יאר פארן ערשטן וועלט־קריג, איז געווארן געגרינדעט א ישיבה אין פלאצק. דער ראש־הישיבה איז געווען ר' מיכאל רובינשטיין,

זיין פאַרטרעטער איז געווען ר׳ מענדל מענדעלסאָן. די צוויי גרויסע למדנים זענען געווען די זיידן פון דער ישיבה. ס׳האָט מיט די תלמידים געלערנט ר׳ יודא פלאָנסקער, ר׳ מאיר קאָן א. אַ. עס האָבן דאָרט געלערנט בחורים פון אַרומיקע שטעט און שטעטלעך און אויך פון וואַרשע, וועלכע האָבן געגעסן „טעג״ ביי בעלי־בתישע טישן. די ישיבה האָט זיך געפונען אין קליינעם בית המדרש אין שוהל־גאס, די ישיבה אין פלאָצק איז געווען אַ טייל פון דער נאוואַראדקער מוסר־ישיבה, ווו די ישיבה בחורים האָבן זיך געווידמעט דאָס לערנען מוסר און גריבלען זיך איבער דעם „דרך האדם״ און דעם מענשענ׳ס חוב אין דער וועלט זיינער.

אויף די בחורים פון דער מוסר־ישיבה, פלעגט מען דערציילן, אַז כדי איינצוואַרצלען ביי זיך אַליין די מידה פון ביטול צום עולם הזה און כדי צו פועלן ביי זיך נישט צו ווערן נתפעל פון אָפּלאָבער פון זייער אויסטערלישער פרומקייט, פלעגן זיי אַריינגיין אין אַ געפּאָקטער מיט מענשן אָפּטייק און בעטן ביים אָפּטייקער אַ פונט טשוועקעס.

זייער רעאַקציע צום געלעכטער, וואָס פלעגט אויסברעכן נאָך אַזאַ מאָדנעם „רעצעפּט״, פלעגט פאַר די ישיבה־בחורים דינגן אַלס באַראָמעטער צו וואָס פאַר אַ „מדרגה״ זיי האָבן דערגרייכט אין זייער נייעם דרך. האָט ער זיך פאַררויטלט און איז געבליבן שטיין אָן לשון, איז עס געווען אַ סימן, אַז ער איז נאָך וויט פון זיין פאַרטיק מיט׳ן „אייגענעם פעקל״. אויב ער איז אָבער, לגמרי נישט באַירט געוואָרן פון לייטישן געלעכטער און האָט געקענט בלייבן ביי די חושים, נאָך אַזאַ „קבלת פנים״, איז עס געווען אַ סימן, אַז ער האָלט שוין ביי אַ „מדרגה״, און מ׳קען אים אַרויס־שיקן אין דער וועלט אַריין...

ו.

גרויסע ענדערונגען זענען פאָרגעקומען אין גייסטיקן לעבן פון יידישן פלאָצק. מיטן אויסברוך פון קריג, זענען די דאָזיקע שינוים געוואָרן קענטיקער. מיטן אָנטלויפן פון די רוסן פון פלאָצק, איז מעגלעך געוואָרן די פרייע באַוועגונג פון נייע אידייען, וועלכע האָבן מיט אימפעט פאָרכאַפּט גרויסע שיכטן פון דער באָפעלקערונג. דאָס יידישע געזעלשאַפטלעכע לעבן האָט אָנגענומען בליען און קומען צום אויסדרוק.

אין דער צייט, זענען ענטשטאַנען נייע אָרגאַניזאַציעס און אינסטי־טוציעס, ווי דער „מכבי״, וועלכער האָט געהאָלפן אויסגלייכן די רוקנס פון דער יוגנט, — צום ערשטן מאָל נאָך יאָרהונדערטער פון געטא לעבן. קיין מורא איז שוין נישט געווען צו לייענען „טרפהנע״ ליטעראַטור. די יוגנט האָט מיט גרויס חשק זיך געזומען צום שטודירן און לערנען. די

פאליטישע פארטייען האבן פריי און אפן געפירט זייער טעטיקייט און פארשפרייט זייערע אידייען.

דער דייטשער אקופאנט אין צייט פון ערשטן וועלט־קריג, איז געווען פריינטלעך צו דער יידישער באפעלקערונג און האט אין א געוויסער מאס אויך משפיע געווען און געהאלפן דער יידישער באפעלקערונג אין זייער געזעלשאפטלעכער טעטיקייט.

די יידן אין פוילן האבן קיינמאל נישט ליב געהאט די דייטשן און געהאט וויניק צוטרוי צו זיי. מ׳האט געטאן מסחר מיט זיי און גלייכ־צייטיק זיך געשראקן פאר זיי, ווי דער אינסטינקט וואלט געזאגט אויף וואס די דייטשן זענען פעאיק. אין פארשידענע יידישע קרייזן איז נאך געווען טיף פארוואורצלט די נאפאלעאנישע לעגענדע. עס ווערט דערציילט, אז נחום סאקאלאווס זיידע, שמואל קאן, האט מיט זיינע אייגענע אויגן געזען נאפאלעאנען אויף דער בריק אין פלאצק. די משפחה האט זיך געגרויסט מיט דעם פאקט. אבער פראנקרייך איז געווען וויט אוועק.

נ. סאקאלאוו איז אלט געווען צען יאר ווען ס׳איז אויסגעבראכן דער פרייסיש־פראנצויזישער קריג. אין איינעם פון זיינע פלאצקער זכרונות פון יענער צייט, באשרייבט ער אן׳ארימען גלעזער, וועמען מ׳האט געפופן אברהמעלע פראנצויז. דער אברהמעלע האט געהאט א שיינע שטימע און מ׳האט אים אפט צוגעלאזן צום עמוד צו א שחרית. ער האט זיך אויך נוצלעך געמאכט ווי א משורר ביים חזן.

ווען די גבירישע בעלי־בתים האבן פארפירט צווישן זיך א שמועס אין בית־המדרש וועגן דער מלחמה צווישן דעם דייטש מיטן פראנצויז, האט זיך אברהמעלע צוגערוקט און אויפמערקזאם צוגעהערט. פאר א שפאס האבן זיי אים ארייגעצויגן אין דער דיסקוסיע. עס האט זיך ארויס־געווויזן, אז ער לעבט דורך די מלחמה־נייעס מער ווי יעדער איינער. עס איז ביי אים געווען וויכטיקער ווי פרנסה, ווייב און קינדער און דער בית־המדרש מיט די תפילות. פראנקרייך האט נישט געהאט א מער טרייען פריינט ווי אברהמעלע דער גלעזער. די ערשטע פראנצויזישע נידערלאגעס האבן אים נישט אנטוישט, ער איז געווען פול מיט האפנונג פאר א פראנצויזישן נצחון. שפעטערע פראנצויזישע מפלות האבן שווער געמאכט זיין געמיט. דער לעבעדיקער פריילעכער אברהמעלע, האט אויסגעזעען ווי א בר־מנן. זיין שווער הארץ האט ער אויסגעגאסן אין די תפילות צום רבונו של עולם, — ער זאל העלפן די פראנצויזן, וועלכע ער האט קיינמאל אין זיין לעבן נישט געזעען. נאך פראנקרייכ׳ס מפלה, האט ער לאנג נישט נעלעבט. ער איז געשטארבן, האט מען געזאגט, פון עגמת נפש.

דאָס וואָס האָט געפונען אויסדרוק אין אַרעמען גלעזער, האָט געלעבט טיף אין דעם געוויסן פון מאַסן יידן. קיין סימפּאַטיע צום דייטש איז ביי יידן נישט געווען.

דער קרבן פון פּוילישן אַנטיסעמיטיזם

אין 1920, אין דער צייט פון דער באָלשעוויסטישער אינוואַזיע אין פּוילן, האָט דאָס יידישע פּלאָצק דורכגעלעבט אַ שוידערלעכן בלבול און יוסטיץ־מאָרד, מצד דער פּוילישער מיליטערישער מאַכט, וואָס איז אויסן געווען נישט דעם יחיד, נאָר דעם גאַנצן פּוילישן יידנטום.

פּלאָצק האָט דערוואָרט אַנ׳אָטאַקע מצד די זיך דערנענטערנדע צו דער שטאָט, באָלשעוויקעס. די פּוילישע אַרמיי האָט רעקרוטירט יעדן פּעאיקן מענש צו גראָבן אקאָפּעס אין שטאָט, צו פּאַרטיידיקן זיך קעגן שונא. כמעט די גאַנצע יידישע מענלעכע באָפעלקערונג איז געווען פּאַר־נומען מיט גראָבן די טראנשייען. אין דערזעלבער צייט, האָבן אין די גאַסן געבושעוועט די האלערטשיקעס, — די זעלנער פון יידן־פּרעסעריין געגנעראַל האלער — וועלכע האָבן זיך באַקאָנט געמאַכט מיט רייסן בערד ביי יידן.

פּלאָצק איז געווען איינגעהילט אין שרעק, ווען די באָלשעוויקעס זענען אַרײַנגעדרונגען אין שטאָט. די שלאַכטן זענען פאָרגעקומען אין די גאַסן פון שטאָט. די באָפעלקערונג איז געלעגן באָהאָלטן אין די קעלערס און קאַריאָרן, און מיט שרעק זיך צוגעהערט צום קנאַלן פון ביקסן און פּולעמיאָטן־קויל. אין דער שטאָט זענען געווען אָנגעלאָפּענע יידן פון אַרומיקע שטעטלעך, וואָס זענען אָנטלאָפן פון די זיך דערנענטערנדע באָל־שעוויקעס. מ׳האָט זיך געשראָקן וואָס דער מאָרגן וועט ברענגען.

אין אָזאַ צייט פון מהומה, איז דער רבי אַרויס אויפן באַלקאָן פון זיין ווויננוג אויף קרולעוויעצקא גאַס, און איינגעהילט אין טלית, האָט ער אויסשפּרייטנדיק זיינע הענט צום הימל, מתפלל געווען, אַז קיין שלעכטס זאָל צו יידן נישט געשעען.

ווען די באָלשעוויקעס זענען געוואָרן פאָרטריבן פון שטאָט, זענען געקומען צו דער מיליטערישער מאַכט צוויי „עדות", אַ וועשין און אַ „סטרוזש" און דערציילט, אַז זיי האָבן געזען ווי דער רב האָט מיט אַ רויט טיכל געגעבן צייכנס צו די רוסן, ווו די פּוילישע זעלנער געפינען זיך.

אין רעזולטאַט פון דעם עדות־זאָגן, האָט מען דעם רבי שאפּירא אַרעסטירט און אַ וואַך פון סאָלדאָטן האָט אים אָפּגעפּירט אין תפיסה. מ׳האָט אים ערלויבט מיטנעמען מיט זיך זיין טלית און תפילין און אַ חומש. די מיליטערישע וואַך האָט נישט צוגעלאָזן צו אים קיינעם. דער

רבי איז די גאַנצע צייט געשטאַנען אין טלית און תפלה־געטאָן.

ווען מ׳האָט דעם רבי׳ן אַרעסטירט, האָבן יידן דעם ענין נישט געגומען ערנסט, גלויבנדיק, אַז דער בלבול וועט לייכט אויפגעווויזן ווערן, און מ׳וועט דעם רבי׳ן אַרויסלאָזן. ס׳האָט זיך קיינעם נישט געלייגט אויפן שכל, אַז די מילימערישע מאַכט וועט נעמען ערנסט די „עדות״.

ווען ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז ס׳איז שלעכט, אַז מ׳גייט משפט׳ן דעם רבי׳ן אַלס רוסישן שפיאָן, האָבן זיך די קהלה־פֿאַרשטייער אָנגעהויבן משתדל צו זיין ביי דער געהעריקער מאַכט און ביים ביסקופּ, אַז מ׳זאָל נישט משפט׳ן דעם רבי׳ן אויף דער הייסער מינוט, נאָר וואַרטן ביז די געמיטער ווערן זיך באַרויקן. אָבער צום אומגליק, איז דעם רבי׳נס ווייב געקומען מיט אַ בשורה, אַז די מאַכט האָט איר צוגעזאָגט, אַז קיין משפט וועט נישט זיין. האָט מען אַראָפּגעלאָזן די הענט און זיך באַרויקט. ס׳האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזן, אַז ס׳איז געווען אַ פּאָטאָלער טעות: מ׳האָט דער רביצין געזאָגט, אַז „דזשיש״ (הייגט) וועט קיין משפט נישט זיין.

צומאָרגנס, איז טאָקע אַרויס דער פּאָטאָלער אורטייל צו דערשיסן דעם רבי׳ן אַלס שפּיאָן און פֿאַררעטער. אין איניקע שעה, זענען שוין גע־האנגען פֿלאַקאַטן אויף די ראָגעס וועגן דעם אורטייל.

דער גזר־דין איז אַרויס פֿרייטיק אינדערפֿרי. די יידישע קהלה־טויער האָבן אָנגעהויבן מאַכן באַמיונגען, אַז די עקזעקוציע זאָל אָפּגעלייגט ווערן, — אָבער אָן ערפֿאָלג. דעם זעלבן פֿרייטיק אינדערפֿרי, האָט דער פֿלאָצקער כלל־טויער בליי, געשיקט אַ טעלעגראַמע צו פֿילסודסקין, דעם הויפּט פון דער פּויליישער אַרמיי, אָפּצוהאַלטן דאָס אויספירן דעם אורטייל. פֿילסודסקיס ענטפֿער איז שוין געקומען נאָך דער עקזעקוציע.

די פּויליישע אַרמיי האָט געדאַרפן אַ שעיר לעזאזל, אויפצוהאַלטן דעם „גייסט״ פון די פּויליישע סאָלדאַטן. וואָס קען נאָך זיין בעסער, ווי אַ בלבול אויף יידן, אַז זייער רב שפּיאָנירט פֿאַר די באָלשעוויקעס. די פֿאָליאָקן דערצויגן אויף אַנטיסעמיטיזם פון דורות, זענען לייכט אויפגעהעצט גע־ווארן, ווען דער אָביעקט איז געווען אַ ייד.

ווען מ׳האָט דעם רבי׳ן צו וויסן געטאָן דעם אורטייל, האָט ער עס אויפגענומען רויק. ער האָט געזעגן, אַז ער איז דער קרבן פון אַ בלבול אויף דער גאַנצער יידישער קהלה. ער האָט אין זיינע לעצטע שעה׳ן, זיך פֿאַרטיפט אין אַנדערע עולמות און געמאַכט זיין חשבון־הנפש.

אַ גרויסע וואָך פון סאָלדאַטן האָט אים געפירט צום עקזעקוציע־פּלאַץ מיט אָנגעלאָדענע ביקסן און אויפגעשפּיצטע באַיאָנעטן. אַרומגערינגלט מיט באַוואָפנטע סאָלדאַטן, איז דער רבי געגאַנגען אייגענהילט אין טלית מיט אַ מאַנטל פון אויבן און אַ חומש אין האָנט. אַ גרויסער המון פֿאָליאָקן

איז אים נאָכגעלאָפן, געמאַכט שפּאָט־אויסרופן צום רבין און אין אים געוואָרפן שטיינער און בלאָטע.

אַזוי האָט מען אים אַרויסגעפירט אונטערן שטאָט צום עקזעקוציע־פּלאַץ.

צום רבין איז צוגעגאַנגען דער דיין מתתיהו בזורא. דער רבי האָט זיך דערפרייט מיט אים, — צו זען כאָטש אייַן ייד אין אַרומיקן ים פון שנאה און האַס. ער האָט אים דערלאַנגט זיין האַנט און אים געזאָגט:

— איך ווייס, אַז איך בין דער קרבן פאַרן כלל, ווען מען וואַרפט נישט אַרויף די שולד אויף מיר, וואָלט די גאַנצע שטאָט יידן געווען אין גרעסטער סכנה. דערַיבער גיי איך צום טויט מיט שמחה, כדי צו זיין די כפרה פאַר כלל ישראל.

זאָגט צו אים דער מורה־הוראה:

— אָבער רבי, אונזערע חכמים האָבן דאָך אונז געלערנט, אַז „אפילו ווען אַ שאַרפע שווערד ליגט אויפן האַלז, זאָל מען זיך נישט מיאש זיין פון רחמים“...

האָקט אים איבער דער רבי מיט אַ הויך קול:

— יאָ, אמת, זיי ווייסן, אַז איך בין יעצט געזונט אויף אַלע מיינע חושים, כ׳בין בייַם קלאָרן געדאַנק, און דער הימל איז מיין עדות, אַז אויך אין דער יעצטיקער מינוט גלויב איך באמונה שלמה, אַז די ישועה קען נאָך קומען.

פרעגט אים ווייטער דער דיין:

— האָט איר עפּעס אַ צואה פאַר די קינדער?

— מיין לעצטע בקשה איז, אַז די פּלאָצקער עדה זאָל זיך פאַר־נעמען מיט מיינע קינדער, זען, אַז זיי זאָלן גיין אין דרך הישר, זיין כשר׳ע יידן; זיי זאָלן וויסן אַז מיר האָבן אַ גרויסן גאָט אין הימל, וועמענס דרכים זענען פאַר אונז פאַרהוילן.

ווען מ׳האָט דעם רבי׳ן געהייסן זיך צוגרייטן צו זיין לעצטער מינוט, האָט ער זיך געזעגנט מיטן דיין, אים איבערגעגעבן דעם חומש, אַראָפגע־וואַרפן פון זיך דעם מאַנטל, אַריבערגעצויגן איבער די אויגן דעם טלית און מיט די לעצטע כוחות אויסגערופן:

ה׳ הוא האלוהים! שמע ישראל ה׳ אלוהינו ה׳ אחד! —

ס׳האָט זיך דערהערט אַ זאַפּ פון צוועלף ביקסן, — דער רבי איז אַנידערגעפאַלן אַ באַגאָסענער מיט בלוט.

☆ ☆ ☆

ביים רבי׳ן אין הויז, האָט מען שפּעטער געזעען ליגן אויפן טיש אַנ׳אַלט ספר׳ל, מיט אַ פאַרקנייטשט בלעטל, דאָרט וווּ ס׳איז באַשריבן,

וואָסערע תנועות מ׳דאַרף מאַכן מיט די הענט און וואָסערע תפלות מ׳דאַרף זאָגן, וועו דער שונא באַפאַלט אַ שטאָט...

נאָכ׳ן דערשיסן דעם רבי׳ן, איז די אַנטיסעמיטישע העצע געוואָרן אויפגעשרויפט. מ׳האָט מורא געהאַט פאַר פּאָגראָמען און יידן האָבן זיך וויניק באַווײַזן אין גאַס.

אויך אין דער פּוילישער אַרמיי איז דער אַנטיסעמיטישער שלאַנג געוואָרן גיפטיקער און יידישע סאָלדאַטן זענען נישט געווען זיכער מיט זייער לעבן.

אַפּיצערן האָבן אָפּגעטיילט יידישע סאָלדאַטן פון די קריסטלעכע, און זיי באַהאַנדלט ווי צווייט־קלאַסיקע זעלנער. יידישע זעלנער האָבן קיין אורלויבן נישט באַקומען. מ׳האָט געקוקט אויף יידישע סאָלדאַטן ווי אויף שפּיאָנען און שונאים פון פוילן, און ביי יעדער געלעגנהייט אָנגעווײַזן אויפן „ראַבין שאַפּירא" אַלס אַ „קאָמוניסטישן שפּיאָן". זיי האָבן אויסגעטראַכט אויף יידן אַלערליי בלבולים. געזאָגט, אַז יידן גיסן אָפּ פּוילישע סאָלדאַטן מיט הייסער סמאָלע. יידישע סאָלדאַטן האָט מען אָפּן געגעבן אָנצוהערן, אַז פאַר דעם מינדסטן חשד אויף זיי, וועט זיך אַ קריגס־גע־ריכט שנעל מיט זיי אָפּפאַרטיקן. יידישע סאָלדאַטן, זענען אויסגעשטאָנען גרויסע צרות פון זייערע פּוילישע „חברים". אפילו שלאָפן רויק אין דער קאַזאַרמע האָבן זיי נישט געקענט, ווייל פּוילישע זעלנער האָבן אויף זיי געווארפן שטיינער אין שלאָף. אָפט זענען זיי באַפאַלן און געשלאָגן די יידישע זעלנער, וועלכע ווילן „פּאַרקויפן פּוילן". געטאָן איז עס געוואָרן מיט דער גוטהייסונג פון די אפיצערן.

דער בייזוויליקער אַנטיסעמיטישער אורטייל, האָט אויפגעטרייסלט דאָס פּוילישע יידנטום. דער יידישער נאַציאָנאַל־ראַט ביי דער „קאלא" פון יידישע דעפוטאַטן, האָט צוגעגרייט אַ קאַמף פאַר דער רעהאַבליטאַציע פון טראַגיש־אומגעקומענעם הרב שאַפּירא און פאַרלאַנגט אַ רעוויזיע פון פּראָצעס. ס׳איז געווען אַ פּראָגע פון כבוד פון פּוילישן יידנטום, פון אָפּ־וואַרפן דעם בלוטיקן בלבול, וועלכער האָט געצילט צו טרעפן יעדן פּוילישן ייד. די פּוילישע פּרעסע, אין איר מערהייט אַנ׳אַנטיסעמיטישע, האָט אויף אַ מיאוס׳ן אופן אויסגענוצט דעם בלבול און דעם אורטייל צו וואַרפן בלאָטע אויפן גאַנצן פּוילישן יידנטום.

וועו דער פּוילישׁ־רוסישער קריג האָט זיך געענדיקט, האָט דער פּוילישער סיים באַשלאָסן דורכצופירן אַ רעוויזיע פון פיל פּראָצעסן וואָס די פעלד־גריכטן האָבן דורכגעפירט, פאַרמשפּטנדיק פיל אומשולדיקע בירגער פאַר פאַרראַט,

צווישן די דאזיקע רעהאבליטאציע־פראצעסן, איז אויך געווען דער משפט איבער דעם רבי'ן.

מיט דער פארטיידיקונג האט אנגעפירט דעם סיים־דעפוטאט און ציוניסטישער פירער אפאלינארי האראגלאס.

די צוויי קריסטלעכע עדות וואס האבן „געזעגן" פון קעלער ארויס, ווו זיי זענען געלעגן באהאלטן, — ווי דער רבי גיט צייכנס מיט די הענט אויפן באלקאן פון זיין ווינונג, — האבן איבערגעחזרט זייער בלבול אויפן נייעם פראצעס. צווישן די באהאלטענע אין קעלער איז אויך געווען די יידישע סטודענטין ציבולסקא, ווועלכע האט אבער נישט געזעגן אז דער רבי גיט צייכנס מיט די הענט, נאר זי האט אים געזעגן דאוונען. בשעת א פרומער איד דאוונט מיט התלהבות, באוועגט ער זיך און מאכט תנועות שאקלנדיק זיך.

ס'איז געווען קלאר, אז דער שנעלער משפט און די שנעלע עקזע־קוציע, איז געווען אנ'אקט פון ווילדן אנטיסעמיטיזם, וואס האט געצילט, נישט נאר אין דער פערזאן פון הרב שאפירא.

די אפעלאציע אין מיליטערישן קרייז־געריכט איז פארגעקומען אין פלאצק און דאס געריכט האט דעם אורטייל פון פעלד־געריכט באשטעטיקט און צוריקגעווויזן א רעהאבליטאציע.

די יידישע עפענטלעכקייט האט געפילט, אז דער סקאנדאליעזער אורטייל מוז רעווידירט ווערן. האראגלאס האט דערלאנגט אנ'אנקלאגע צום העכסטן מיליטערישן געריכט, ווועלכער האט פארארדנט א נייע רעוויזיע פון פראצעס.

דעפוטאט האראגלאס, — אין זיינע נאך נישט פארעפנטלעכטע זכרונות, — דערציילט וועגן דעם רעהאבליטאציע־פראצעס, מיט ווועלכן ער האט אנגעפירט. ער האלט, אז דער אורטייל פון פעלד־געריכט אין צייט פון דעם קריג איז געווען אומפארמיידלעך, צוליב די טראגישע קריגס־אומ־שטענדן. אין דעם זין פרווועט ער נישט ווארפן די שולד אויפן פארזיצער פון פעלד־געריכט פולקאוויניק פעפלאווסקי.

די יידישע עפנטלעכקייט, איז נאך ביז יעצט נישט באקאנט, מיט די פאקטן, פארוואס דער רעהאבליטאציע־פראצעס איז געווארן איבערגע־ריסן. האראגלאס איז געווען זיכער, אז ער וועט דערגרייכן א רעהאבליטא־ציע־אורטייל, און דאס קומט א באשלוס פון געריכט, אז ער זעט נישט קיין אורזאך צו רעהאבליטירן דעם אורטייל פון פעלד־געריכט. לויט האראגלאס'ן, פאלט די שולד אויפן פארזיצער פון רעהאבליטאציע־געריכט, פולקאוויניק הייידוקאווסקי, א מענש פון שוואכן כאראקטער. ער האט זיך שפעטער, פרי־וואט, פארענטפערט פאר האראגלאס'ן, אז עס איז דאך קיין אונטערשיד,

מ׳קען דאך דעם דערשאסענעם שאפירא נישט לעבעדיק מאכן, און אז אין דער וועלט־פרעסע איז אזויפיל געשריבן געווארן וועגן דעם שאפירא־פראצעס, אין א ליכט וואס וואלפט א שאטן אויף דער פוילישער ארמיי, באשולדיקנדיק איר אין מיאוסן אנטיסעמיטיזם. היידוקאווסקי — דערציילט הארטגלאס — האט געהאלטן, אז א רעהאבליטאציע פון הרב שאפירא, וואלט געגעבן א גרונט פאר א פראפאגאנדע אין דער וועלט, קעגן דער פוילישער ארמיי.

אויפן גרונט פון א ענלעכן פראצעס און טויט־אורטייל פאר פאר־ראט, קעגן צוויי פאליאקן פון דער „וויזוואליעניע״־פאבריי, וועלכע זענען שפעטער געווארן רעהאבליטירט דורכן העכסטן מיליטערישן געריכט, — האט דעפוטאט הארטגלאס ווידער אפעלירט צום העכסטן מיליטערישן גע־ריכט פאר א רעוויזיע פון פראצעס.

נישט וויסנדיק פון הארטגלאסעס וועגדונג, האט אויך פארלאנגט א רעוויזיע פון פראצעס פולקאוויטש ליבקינד־לובאדזשעצקי, וועלכער איז געווען פראקוראר פון העכסטן מיליטערישן געריכט. לובאדזשעצקי איז געווארן געשמד׳ט אלס קינד, און שפעטער, א דאנק זיינע פעאיקייט, זיך דערשלאגן צו זיין הויכן אמט. ער איז געווען באפרייַנדעט מיט הארטגלאס׳ן נאך אלס סטודענט אין אוניווערסיטעט. אין דער פראגע פון דער רעהאב־ליטאציע פון שאפירא־פראצעס, איז ער געשטאנען אפט אין קאנטאקט מיט הארטגלאס׳ן.

אין די יארן 45־1942, ווען א צאל פאליאקן האבן אפגעריכט גלות אין ישראל, און צווישן זיי אויך לובאדזשעצקי, — האט ער אפט געשמועסט מיט הארטגלאס׳ן וועגן דעם רעהאבליטאציע־פראצעס.

מיט געמיינזאמע כוחות איז הארטגלאס׳ן און לובאדזשעצקין גע־לונגען צו ברענגען א ענדערונג אין באשלוס פון העכסטן מיליטערישן געריכט און אויספועל׳ן א נייעם פראצעס. דאסמאל איז דער פראצעס פארגעקומען נישט אין פלאצק, נאר אין וואַרשע, כדי אויסמיידן אנ׳אויפ־רודערונג אין דער פלאצקער עפנטלעכקייט.

דער פראצעס האט אויסגעזעען א געוואנענער לטובת דעם אום־שולדיק פארמשפט׳ן הרב שאפירא. דער טערמין פון נייעם אורטייל, פון דער רעהאבליטאציע, האט געזאלט פאעפענטלעכט ווערן דעם 16־טן מאי 1926.

דעם 13־טן מאי, דריי טאג פריער, האט פילסודסקי דורכגעפירט די מלוכה־איבערקערעניש און איבערגענומען די מאכט. פון דער קאנצע־לאריע פון פילסודסקין איז געקומען א פארארדנונג צום מיליטערישן גע־ריכט, אוועקצולייגן אין א זייט, דאס פארעפנטלעכן די רעהאבליטאציע

פון הרב שאַפּירא, צוליב דער פּאָליטישער לאָגע, און וואָרטן דערמיט פּאַר מער „רואיקערע צייטן".

האָרטגלאָס האָט געוואָרט מער ווי אַ יאָר, פּאַר די דאָזיקע „רואיקע צייטן", און וען דאָס געריכט האָט די רעהאָבליטאַציע נישט פּאַרעפנטלעכט, האָט ער אָנגעגעבן אַ נייעם פּאַרלאָנג צו באַשטימען אַ טערמין, וען דאָס געריכט זאָל עס פּאַרעפנטלעכן. מ׳האָט אים פּאַרזיכערט אַז דאָס געריכט וועט עס טאָן.

עס איז אַוועק נאָך אַ יאָר, און די זאָך האָט זיך נישט געריכט פון אָרט. וען האָרטגלאָס האָט אָנגעגעבן אַ נייע שאַרפּע וועגדונג מיט אַ פּאַרלאָנג צו פּאַרעפנטלעכן די רעהאָבליטאַציע פון הרב שאַפּירא, — האָט מען אים געענטפערט, אַז צום באַדויערן, זענען די אָקטן פון דעם פּראָצעס מיט דעם באַשלוס פון געריכט, „פּאַרלוירן" געגאַנען פון דער געריכט־קאַנצעלאַריי. ס׳איז קלאָר געווען, אַז עמיצער האָט בכיון פּאַרניכ־טעט די אָקטן. ווער עס האָט דאָס געטאָן איז נישט באַקאַנט. האָרטגלאָס גלויבט, אַז דאָס האָבן נישט געטאָן די באַאַמטע פון געריכט, נאָר איינער פון פּילסודסקיס נאָנטע מענשן, וועלכער האָט געהאַלטן, אַז דער גוטער נאָמען פון דער פּוילישער אַרמיי, דאַרף זיין העכער פון אַלעם.

האָרטגלאָס דערציילט אין זיינע זכרונות (וועלכע זענען אין מאָנ־סקריפּט), אַז דער באָרימטער פּאַרטיידיקער פון מענדל בייליס פּראָצעס, אָסקאָר גרוזענבערג, וועלכער האָט זיך געפונען אויף עמיגראַציע אין פּאַריז, איז געווען זער פּאָראינטערעסירט אין איבערנעמען די אָנפּירונג פון דער רעהאָבליטירונג פון הרב שאַפּירא. ער האָט פּאַרלאָנגט, מ׳זאָל אים ערלויבן אָנפּירן די פּאַרטיידיקונג אין דער רוסישער שפּראַך. האָרטגלאָס האָט אים אויפגעקלערט, אַז דאָס דאָזיקע איז אונמעגלעך, ווייל דאָס פּוילישע געזעץ, ערלויבט נאָר אויפטרעטן אין מיליטערישן געריכט, די פּאַרטיידיקער וועלכע זענען פּאַרשריבן אין דער ליסטע פון אַדוואָקאַטן ביים פּוילישן מיליטערישן געריכט. אויך די שפּראַך פון געריכט, איז לויטן געזעץ נאָר פּויליש, בעת גרוזענבערג באַהערשט נישט די פּוילישע שפּראַך.

טראָץ דאָס אויפקלערן גרוזענבערג׳ן, אַז צוליב די געזעץ־רעגולאַ־ציעס, איז פּאַר אים אונמעגלעך איבערנעמען די פּאַרטיידיקונג, — האָט ער זיך געפּילט זער באַליידיקט. ער האָט געוואָרפן די שולד אויף דעם פּוילישן אַנטיסעמיטיזם, וועלכער הערשט אין די רעגירונגס־קרייזן און אין פּלאָצק, — ווייל פּאַר אים, פּאַר גרוזענבערג׳ן, האָט מען געקענט מאַכן אַ׳אויסנאַם און פּאַרבויגן אַביסל די געריכט־רעגולאַציעס.

די רעהאָבליטאַציע פון דערשאָסענעם אומשולדיקן רבין, איז נישט צושטאַנד געקומען דורכן געריכט.

שלמה גרינשפאן

דער רבי שאַפירא חיים, איז געבוירן געווארן אין תרל״ט אין פשיטיק, ווו זיין פאַטער איז געווען רב. שפעטער איז זיין פאַטער געווען רב אין אַ קליין שטעטל נעבן פּלאָצק, ווו ער איז אויף אַ ענלעכן אופן געפאַלן אַ קרבן פון מלחמה־כאַאָס, ביים אָנהויב פון ערשטן וועלט־קריג. ער איז געווארן פאַרשלעפט דורך די רוסישע קאָזאַקן אין וואַלד, אַלס באַשולדיקטער אין שפּיאָנאַזש פאַר די דייטשן. דאָס איז געשעען, איידער די דייטשן האָבן פאַרנומען פּלאָצק און פאַרטריבן פון דאָרט די רוסן אין 1915.

ביבליאָגראַפיע צום ערשטן טייל:

הרב י. ל. מרגלית — „אור עולם" וואַרשעווער אויסגאַבע.

הרב י. ל. מרגלית — „טל אורות", פּרעסבורג 1843.

ד"ר י. צינבערג — געשיכטע פון ליטעראַטור ביי יידן, ב' 5, נ. י. 1943.

ר' שמואל בן עזריאל — „עמודי עולם", פראַנקפורט ד' אָדר 1741.

נ. מ. גלבר — היהודים ומרד פולין, מצודה ז' לונדון תשי"ד.

א. קופפער — בער מייזעלס, וואַרשע 1952.

ד"ר י. שיפער — 700 יאָר יידישע קהלה אין פּלאָצק,
"Nasza Opinia," 111, 1935

משה פיינשטיין — גוטע יידן אין פוילן, וואַרשע 1936.

זישע לאַנדוי בוך, ניו יאָרק 1938.

פּועה ראַקאָווסקא — זכרונות פון אַ רעוואָלוציאָנערין, בוענאס־איירעס 1954.

ד"ר עמנואל רינגעלבלום — ייוו"א, עקאָנאָמישע שריפטן ב' 2.

ד"ר י. שאַצקי — ייוו"א שריפטן פילאַלאָגישע שריפטן ב. 2 ווילנע 1928.

פּלאָצק, בלעטלעך געשיכטע — בוענאס־איירעס 1945.

זלמן רייזין — לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור.

לעקסיקאָן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור.

פּנקס פאַר ליטעראַטור, געשיכטע, פילאַלאָגיע און עקאָנאָמיק — ווילנע תרפ"ג.

נ. סוקולוב — אישים.

נ. סאַקאַלאָוו — שריפטן וואַרשע תרע"ב.

פ. קאַנטאָראָוויטש — נ. סאַקאַלאָוו.

הזמיר, יובילעאום אויסגאַבע; פּלאָצק 1926.

מאַרק שווייד — טרייסט מיין פּאָלק — דאָס לעבן פון י. ל. פּרץ נ. י. 1955.

י. ל. גרויבארד — ספר הזכרון, טאָראָנטאָ, תרפ"ו

האַרטגלאס אַפּאָלינאַרי — פון זיינע מאַנוסקריפּטן.

טינסקי י. — פון זיינע מאַנוסקריפּטן וועגן אַטענטאַט דורכגעפירט פון טשוק.

ספר זכרון וואַרשע 1889.

ש. קרויס — תולדות בתי תפלה בישראל נ. י. 1956.

„האסיף", שנה 6, 1893.

יאַרגענג פון „המליץ" „המגיד", „הצפירה", „היינט" א. א.

Slownik Geograficzny, 8.

Universal Jewish Encyclopedia

Nowowiejsky — "Plock," 1917

פלאנקן אויפן ראנד — פוילעשטראנד.

צוויטער טייל

די צייט פון דער ערשטער ביז דער צווייטער וועלט-מלחמה

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז ענטשטאַנען אַ יידישע אינטעלי־גענץ אין פּוילן, וואָס האָט אָנגעפירט מיט די פּאָליטישע פּאַרטייען, יוניאָנס און אלערליי געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס.

אין וויניק שטעט אין פּוילן און פּלאָצק בתוכם, איז שוין אַזאַ אָנפירנדע יידישע אינטעליגענץ געווען פון פריער.

עס האָט זיי ארויסגעבראכט אויף דער געזעלשאפטלעכער אויבערפלאַך, דער ציוניסטישער געדאנק און דער קאַמף פאר סאָציאַלער באַפרייונג, וועלכע האָבן אַריינגעדרונגען אין פּלאָצק ענדע לעצטן יאָרהונדערט. אַ וויכטיקע ראָלע אין דעם קאַמף האָט געהאַט די יידישע שטודירנדע יוגנט אין די פּלאָצקער גימנאזיעס, וועלכע זענען געבליבן טריי זייער נאציאָנאלן אָפשטאם.

די יוגנט האָט געבויט די ציוניסטישע באַוועגונג אין אַלע אירע שאַטי־רונגען, דעם „בונד", די פּלאָצקער קולטור־אינסטיטוציעס, בפרט דעם „הזמיר", די ספארט־באוועגונג, אין וועלכער דער „מכבי" האט געשפילט די גרעסטע ראָלע, ובעיקר די פּלאָצקער חלוצישע יוגנט־באַוועגונג, ווו די מערהייט פּלאָצקער יידישע יוגנט איז געווען אָנגעשלאָסן. אַ יוגנט, וועלכע האָט נישט נאָר געפרעדיגט, נאָר אויך מגשים געווען, אם אין אני לי, מי לי ?, איז געווען זייער גלויבן.

די דאָזיקע צייט האָט ארויסגעבראַכט אין פלאצק מענטש, וואָס זענען שפעטער אין דער גרויסער וועלט געווארן לערער פון פאלק, וויסנשאפטלער, שרייבער, קינסטלער דיכטער און קעמפער.

אין דער צייט, איז יידישע שפּאָרישקייט, געוואקסן ווי שוואמען נאָך א רעגן.

פון דער אנדערער זייט, זענען אויך געווען שיכטן, בפרט אין אָרטאָ־דאקסישן און אסימילאטארישן לאגער, וועלכע האבן נישט געוואלט וויסן פון שנויים אין לעבן.

דער כסדר־דיקער גערַאַנגל פון אידייען אויף דער יידישער גאַס, איז געווען אַ ברכה וואָס די נייע צייט האָט געבראַכט.

נייע מענשן און נייע שטרעבונגען האבן אריינגעבראכט נייעם גייסט און שוווּנג דעם יידישן לעבן, וואס איז ארויף אויף נייע וועגן און געגעבן דעם יידישן לעבן נייעם אינהאלט.

אין דעם פעריאד צווישן בריידע וועלט־מלחמות, זענען די יידישע מאסן אין פּלאָצק גייסטיק אויסגעוואקסן און זיך דערהויבן צו נייע הויכן. אַ פּראצעס

אין יידישן לעבן וואס איז אָנגעגאַנגען אומעטום ווו יידיש איז געווען די שפראך פון די מאסן.

אין דער רומפולער געשיכטע פון פוילישן יידנטום, פארנעמט דאס יידישע פלאצק א וויכטיק ארט, פון פלאצק זענען ארויס וועגווייזער פון נייעם לעבן און פון נייע אידייען אין פוילישן יידנטום.

אין די ענגע גאסלעך פון יידישן פלאצק, האבן פולסירט אקטיווע און שעפפעריש כוחות, א רעזולטאט פון דורות יידישע מתמידים און טרוימער פון פאלק, וואס האבן געבענקט נאך גאולה און יידישע שלימות.

אין די באַגרענעצטע באַדינגונגען פון דער יידישער עקאָנאָמיק, זענען געשאפן געווארן אינסטיטוציעס און חברות וואס זייער צוועק איז געווען העלפן דעם נויטבאדערפטיקן און קומען צו א העכערער מדרגה פון וויסן.

אין די באַדינגונגען פון אַרומיקער שנאה, — די שנאת עולם לעם עולם — האָבן פלאַצקער יידן, טראָץ אַלעמען, געשלאָגן וואָרצלען אין פוילישער ערד אין פלאַצק, דער גורל פון לאַנד איז געווארן זייער גורל, — אַבער אויך וויסנדיק, אַז די צוקונפט פון פוילישן יידישן ליגט אין זעלבסט־באַפרייונג אין אייגענעם לאנד.

אזוי האט זיך געצויגן דער פאדעם פון יידישן לעבן אין פלאצק, פאר איבער 700 יאָר, ביז די נאַציס, דער גרעסטער עמלק אין דער יידישער געשיכטע, האט דאס דאזיקע לעבן פארניכטעט.

חיים פלאַקס

אַן אינטערעסאַנטער טיפּ פון אַ יידישן שרייבער אין פלאַצק איז געווען חיים פלאקס, — אַ מענטש אַן אָפּגעזונדערטער פון געזעלשאפטלעכן לעבן, זייענדיק אַרייַנגעטאָן אין דער וועלט פון „שטומע צונגען".

ער האָט געצויגן חיונה פון מעלקן קי און פארקויפן די מילך. זיין מערסטע צייט איז ער געווען פארטאן אין שטאַל, זאַרגנדיק פאַר דער באַקוועמלעכ־קייט פון זיין ברויטגעבער, די קו.

געווינט האָט ער אינזאַם און אין דחקות אויף אַ בוידעם־שטיבל. זיין אַרעמע ווינונג איז באַשטאַנען פון אַ בעט, אַ טישל, אַ שטול, עמערס צו מעלקן די קו און עטלעכע פאַליצעס ביכער, ס׳רוב דייטשע, געווידמעט דאָס האַדעוועון בהמות.

אַ דאַרער, פון מיטעלן וווקס, פלעגן זיינע פאַרזאַרגטע אויגן קוקן פאַרטראַכט דורך די אויגנגלעזער; זיין טראָט אַ שנעלערע, פלעגט ער אויך שנעל רעדן, ווי ער וואָלט נישט וועלן פאַרלירן קיין צייט. אין זיין אויסזען פון אַ נישט דאַאיקן האָט זיך אַבער געהאַלטן אַ ריינע, נאַאיוועע נשמה.

ער האָט ליב געהאַט די נאַטור און גאָטס באַשעפענישן אויף איר. מיט

באַזונדערער צערטלעכקייט פלעגט ער זיך באַציען צו היימישע חיות.

זיין מוזע פלעגט זיך צעשפילן ווען ער פלעגט טאָן זיין אַרבעט אין שטאָל, מעלקענדיק די קו. די גרעסטע טייל פון זיינע כתב־ידן, האָט אָבער קיינמאָל נישט אָנגעקוקט די ליכטיקע שיין. אין מאַמענטן פון „ישוב־הדעת", האָט ער די אָנגעזאַמלטע מאַנוסקריפטן פון יאָרן געווארפן אין פייער אַריין; ער איז בכלל נישט געווען להוט צו דרוקן זיינע זאַכן.

פלאָקס איז געבוירן געווארן אין פלאָצק. ביז 14 יאָר האָט ער געלערנט אין חדר. שפעטער האָט ער זיך אליין אויסגעלערנט רוסיש, פויליש און דייטש. ביז 17 יאָר האָט ער געהאָלפן די עלטערן אין זייער געשעפט. זיין פאָטער האָט געהאַט אַ געשעפט פון שמאָטעס וועלכע ער האָט צוגעשטעלט צו די פאַבריק פאַבריק אין סאטשעווקע, אַ דאָרף נעבן פלאָצק, חיים האָט שפעטער אויך געהאַנדלט דערמיט. אויך מיט אַלט אייזן און חזיר־האָר. ער האָט זיך אויך געהאַט געלערנט סטאָלעריי אין אַ האַנטווערקער שולע אין ווארשע. א פאר יאר האט ער זיך פארנומען מיט ערד־ארבעט אויף א גוט ביי א קרוב. חיים פלאקס איז געווען מוזיקאליש באַגאַבט, ער האָט געשפילט אויף אַ וואָלטאַרנע אינ׳ם אָרקעסטער פון „האָטעל וואַרשאַווסקי". אַ האָטעל באדינער האט אים געבראכט אין א דראזשקע צו יעדן קאָנצערט און געט־ראָגן זיין אינסטרומענט. דער אָרקעסטער דיריגענט האָט זיך צו אים באַצויגן מיט באַזונדערן רעספעקט.

נאך דעם ווי ער האָט אויסגעוואנדערט קיין לאָנדאָן אין 1904, האט ער דארט געארבעט אלס פאַפּיראָסן־מאַכער, דערנאָך אלס איינזייפער אין אַ פּאַריק־וואַרשטאַט. אין לאָנדאָן האָט ער זיך באַקענט מיט י. ח. ברענער און געווארן באיינפלוסט פון אים. ענדע 1905 איז ער צוריקגעקומען קיין פלאצק און איז אפגעגעבן געווארן פאר אַ זעלנער אין צאַר׳ס אַרמיי. דינענדיק אין דער אַרמיי אין פעטערסבורג איז ער געווארן באַשטימט אין דער מוזיקאַנטן־קאָמאַנדע. אין יאר 1909 איז ער אַוועקגעפאָרן קיין ארץ ישראל און דארט געווען אַ יאר צייט, טוענדיק פאַרשידענערליי אַרבעטן. צוריקקומענדיק קיין פלאָצק האט ער דריי יאר צייט זיך באַשעפטיקט אלס פורמאן, האָבנדיק אַ פערד און וואָגן, געפירט סחורות פון איין פלאַץ אין צווייטן. שפעטער האָט ער אויפגעגעבן פורמאַנעריי און געהאָלטן קי, פאַרקויפענדיק די מילך וואס ער האָט געמאָלקן און דערפון געצויגן מאַגערע פרנסה. ער האָט זיך מיט דער האַדעוואַניע פון זיינע צוויי קי אָפּגעגעבן ביז די דייטשן זענען אַריין אין פלאָצק און זיינע קי קאָנספיסקירט און אים געשלעפט אויף שוועריע אַרבעט.

די אַרעמע לעבנס־באַדינגונגען זיינע און דאָס פעלן פון אַ ליטעראַרישע סביבה אין פלאָצק וווּ אַ שרייבער ווי פלאָקס זאָל זיך קענען גייסטיק אויס־

לעבן — דאָס איז געווען אַ שטער פֿאַר דער ענטוויקלונג פון פּלאָקסעס ליטעראַרישע באַגאַבונג.

יידישע שרייבער און פֿרץ בתוכם ווען זיי האָבן באַזוכט פּלאָצק, האָבן קיינמאָל נישט אויסגעמיטן צו באַזוכן פּלאָקסן. שלום אַש, זייענדיק אין ווארשע, פלעגט זיך אַראָפּכאַפּן קיין פלאצק, זיך זען מיט פּלאָקסן.

ווען אַש איז איינמאָל געווען ביי פלאקסן אין זיין בוידם־שטיבל, האָט ער געזען העגעזן אויף דער וואַנט זיין, אַש׳ס בילד נעבן עמיל זאָלאַ׳ס, רופט ער זיך אָן מיט פֿאַרדרוס צו פּלאָקסן: „חיים, ווי פאַלסטו־אויס עס צו טאָן, ווי קומט אַזאַ שוסטער נעבן מיר?!״

חנוך גליצענשטיין, דער באַרימטער סקולפּטאָר, זייענדיק אין פּלאָצק, האָט באַזוכט פלאָקסן און געהאָט מיט אים אַ לענגערן געשפּרעך. גליצענשטיין האָט זיך שפּעטער אויסגעדריקט: „דאָס יידישע פּלאצק מעג זיין שטאָלץ מיט איר זון חיים פלאָקס. אַ שאָד וואָס ער ווערט נישט געהעריק אָפּגעשאַצט״.

פּלאָקס איז געווען אַנ׳אייפערדיקער זאַמלער פון לאָקאַלן פאלקלאר און פון דער דורות־אַלטער געשיכטע פון יידן אין פּלאָצק. יעדע מצבה אויפן אַלטן בית־עלמין איז אים געווען באַקאַנט. ער האָט געוווסט די יחוס־קייט פון פיל גוטע יידן אויף וועמענס קברים מ׳האָט אַוועקגעלייגט „קוויטלעך״.

די קרובים זיינע האָבן זיך מיט ליבע באַצויגן צו אים. אַ ברודערן זון זיינער מאניעק פלאקס, וועלכער האָט געווינט אין זעלבן הויף אויף דער שענקעוויטשאַ גאַס, איז געווען אַ טיכטיקער קענסער־פֿאַרשער און אויף דעם געביט פֿאַרעפּנטלעכט אַ ריי אַרבעטן.

חיים פּלאָקס האָט זייער וויניק געדרוקט. אַ סקיצע אין אַ לאַנדאַנער זאַמל־העפט „גרינס אויף שבועות״ אין 1905, „אויגן״ אין אַ לאַנדאַנער וואָכנבלאַט „די נייע צייט״. אַ פּאָר זאַכן האָט ער פֿאַרעפּנטלעכט דורך זיין פרייַנט זישא לאַנדוי אין „יידישן קעמפּער״ אין 1906 און אין פּינסקיס „אַרבעטער״. אין וויסענבערגס „יידישע זאַמלביכער״ איז אין די יאָרן 19־1918 געווען פֿאַרעפּנטלעכט זיינע אַ סעריע לידער אין פּראָזע. ער האָט אויך געשריבן אין „ווילנער טאָג״ און „שפּדלעצער וואָכנבלאַט״ אונטערן פסעודאנים אביגדור סקאלף. זיינע זאַכן זענען אויך געווען אין וויסענבערגס „אונזער האָפענונג״. אַ צאָל פון זיינע אַרבעטן זענען געווען געדרוקט אין פֿאַרשידענע צייטשריפטן און צייטונגען צ. א. אויך אין „פּאַרווערטס״, „פּלאָצקער לעבן״ (אונטערן פסעודאנים וויידענפעלד) א. א.

זיין בוך „מיט זיך״, וואָס איז געווען געדרוקט אין פלאצק אין שפּיגל׳ס דרוקערייַ, ענטהאַלט אויטאָביאָגראָפישע דערציילונגען און שילדערונגען פון דער וועלט פון „שטומע צונגען״, די וועלט פון די פּיר־פּיסיקע בעלי

חיים צו וועלכע ער האָט געהאַט אַ צאַרטן חוש און אַ וועלט מיט אינטערעס. ער האָט זיך פֿשוט געפילט „הוימיש" צווישן די היימישע חיות.

ער איז געווען באַפרייַנדעט מיט ווייסענבערגן. עפּעס איז געווען ענלעכעס אין זייער ביידנס נאַטורן. חיים פלאָקס איז געווען אַ רעבע־לירענדיקער גייסט אין זיין באַציאונג צו וועלט און מענטש. ער האָט איג־נאָרירט אָנגענומענע פֿאָרמען פון שרייבן און פון אויסלייג. אַן איפּכא־מסתּברא׳ניק, מיט זיין ספּעציפישן דרך. ער איז נישט געווען קיין גרויסער ענטוזיאַסט פון אַלגעמיינעם יידישן ליטעראַרישן יש, ער האָט אָבער שטאַרק געהאַלטן פון י. מ.. ווייסענבערגן און פון זיין שרייבן.

חיים פלאָקס, אין זיין שרייבן, פרווווט אַרייַנדרינגען אין דער וועלט פון „טראַכטן" פון „שטומע צונגען": קי, קעלבלעך, חזירים, א. א. וו. אין זיין לעצט בוך „מיט זיך" (וואָס מיר איז, אָגב אויסגעקומען עס צו זעצן) איז אויך דאָ אַ טייל אונטערן נאָמען „שטומע צונגען", ווו ער פרווווט איבערגעבן דעם „אָנגסט" פֿון דער בהמה, וועמ מ׳טרייבט איר צו דער שחיטה. ער איז זיכער אינציקאַרטיק אין זיין אופן פון פילבאַרן שרייבן אויף דער דאָזיקער טעמע. יעדע געשריבענע זאַך זיינע איז, אָן ספּק, געווען אַ טייל פון זיין לעבן. ער איז אויך געווען אייַנציקאַרטיק אין זיין שטייגער לעבן. אָפּט, איז שווער צו זאָגן, אויב ער איז געווען משוגהדיק, אָדער איז עס די וועלט אין וועלכער ער האָט געלעבט. אין זיין שרייבן וועגן דער פיר־פּיסיקער וועלט, מערקט זיך אַ פילבאַרער, סענסיטיווער מענטש, מיט דער פּאַיקייט פון זען און באָאַכטן ברייטער און טיפּער ווי דער סתּם־מענטש.

דער פלאָצקער מאַלער ה. עליאַוויטש, וועלכער איז געווען באַפרייַ־דעט מיט פלאָקסן, שרייבט וועגן אים:

„חיים פלאקס האָט אויפגעהויבן אַ בונט קעגן סדר פון לעבן. בונ־טאַרן זענען פֿאַראַן אַ סך, זיי שליסן זיך אָבער אַן אין קאָלעקטיוון און דאָס גיט זיי צו דעם מוט און כוח צו שטעלן זיך קעגן אַלעמען. חיים פלאָקס האָט קיין שותפים צו זיך ניט געהאַט. איינער אַליין האָט ער אויף זיינע פּליי־צעס אויסגעטראָגן דעם בונט. אין נאָמען פון וואָס ? אין נאָמען פון זיך אַליין. דאָס איז נישט געווען קיין פראזע, וואָס מ׳קען טרעפן גאַנץ אָפט ביי קליינ־שטעטלדיקע „מיזאנטראפן". חיים פלאקס האָט נישט פאָזירט, ער האָט ביטער געצאָלט מיט זיין אייגן לעבן. אויסטיילנדיק זיך פון דער בירגערלעכער וועלט, האָט ער זיך נישט געמאַכט קיין שום אַנדערע קאָנצעפּציעס פאַר אַ בעסערער וועלט. דער מענש איז אַ פאַרדאָרבן באַשעפענישׁ, דערמיט וואָס ער האָט זיינע בריידער פון אַנדערע מינים שרעקלעך אָפּגעצאָלט. פלאקס האָט זיין אידייע נישט געפרעדיקט, אָפילו נישט ציטירט נישט רוסאָ און נישט

טאלסטאיען. מיט א געוואלטיקער ליבשאפט האט ער זיך באצויגן צו דער חיה'שער וועלט. מיט זיי געלעבט און זיי פארשטאנען. און דער דאזיקער חיה'שער וועלט האט ער אויך זיין ליטעראירישען טאלאנט געשאנקען. רירנד ביז גאר זענען זיינע קורצע שילדערונגען: „שעפסן", „חזרים", „זשעמבעס", א. א.

„ווען קאזשען האט געמאלן זיין פארטרעט, האט ער אים טראקטירט ווי א קריסטוס פון אן אנדער מין. נישט ווי אן אויסלייזער פון דעם מענשן, נאר ווי אן אויסלייזער פון יענע שטומע באשעפענישן. פון די קינבאקן פון פארטרעט ברענט א פורפור־רויטער פלאם, ווי דאס בלוט פון די מיליאנען געקוילעטע באשעפענישען וואלט פון זיי געשפריצט. און ווען אונזער בליק לאזט זיך אראפ נידעריקער, צו דער אנטבלויזטער ווייסער, דורכזיכטיקער ברוסט, און נישט ווילנדיק זוכט מען די סטיגמאטן פון די אריינגעהאקטע טשוועקס, — ווי דער געקרייצטער ווירקט ער... אבער די אויגן, דער בליק שטרייבט אלץ איבער. חיים פלאקס איז קיין קריסטוס נישט געווען. ער פרעדיקט נישט קיין אידייען, ער איז נישט קיין אויסלייזער... אפשר דער־פאר איז ער נאך טראגישער".

חיים פלאקס, א סענסיטיווער מענש מיט א רחמנות געפיל צו חיות און לעבעדיקע באשעפענישן, איז נאך מער סענסיטיוו און מיט א ברידער־לעך געפיל צו געשלאגענע און געפייניקטע, צו פארהאסטע און איזאלירטע, צו אויסגעשפיגענע פון דער געזעלשאפט. ער פילט זייער וויי־געשריי און אומבאהאלפענקייט און די אומישר־דיקע באציונג צו זיי פון דעם ארום.

ער האט טיף אריינגעבליקט אין תהום פון די עלנדע און ליידנדע און זיך אידענטיפיצירט מיט זיי. ער האט זיי געזעהן אין פלאקער פינסטערע קעלערן און גריבער ווו עס האט געהויזט עלענט און פיין, פארצווייפלונג און רעזיגנאציע.

מיר ברענגען דא א פראגמענט פון זיינס א זאך מיטן נאמען „גרונם", וואס פלאקס האט אפגעדרוקט אונטערן פסעודאנים משה שטיינפעלד אין „פלאצקער וואכרט" פון 1936 וואס שילדערט א סצענע אין אווינקל פון דער גאס אין פלאצק:

געגענטיקט האט ער, גרונם, יענע נאכט אין א שטאל אויף א הייי־בוידעם, וואס אין א וואגנ, וועלכע איז ארויסגעגאנגען אויף א פריין פלאץ ארויס, זענען געווען אפגעריסן צווייי בריעטער, אינדרויסן האט זיך אוועק־געשטעלט דער ווינטער, די נעכט זענען געווען קאלטע, האט ער זיך א גאנ־צע נאכט געטרייסלט פאר קעלט, אזש די ציין האבן אים געקלאפט אין צאן אן אנדערן. דערצו נאך האבן די קרעץ, וואס ער האט געקריגן א פאר טאג נאכן וואשן מיטן „שוואַרצן וואסער". שמערל פורמאנס קרעציקע פערד,

געראַטן און געבטן זיין לייב, ווי עס וואָלט אים באַפאַלן אַ גאַנצע אַרמי וואַנצן, און דאָס שטיק „קעלבאַס", וואָס ער האָט געגעסן בייטאָג, האָט געשטיקט און געזודזשעט אין בויך ביז חלשות. ער האָט זיך געפונען יענע נאַכט אין אַזאַ צושטאַנד, וואָס עס איז נישט געווען נישט קיין אויפדין, נישט קיין שלאָפן. די גאַנצע נאַכט האָט זיך פאַר אים געצויגן ווי אַ שרעקעדיקע, פיינלעכע זעונג, נישט וויסנדיק אַליין, צי דאָס קומט פאַר אויף דער וואָר, צי אין חלום. ער וואָלט זיך אפילו נישט געוועסט געקאָנט דערמאָנען, אַז ער איז לסוף פאַרט איינגעשלאָפן אויף אַ קורצע צייט.

און אין יענער נאַכט האָט זיך גרונמען געחלומט, אַז ער האָט געפאָקט זיין מאַמע־רע הינטער קזשאקעס מיט אַ זעלנער, און ער איז מסלק פעטש איינעם נאָכן אַנדערן, אַזש די הענט שטייען אים שוין אפּ פאַטשנדיק, און ער הערט אַלץ נישט אויף צו פאַטשן. דאָס איינע נאָר, וואָס עס ווערט אים זויער און ביטער אין די געדערים פון שלאָגן אן אייגענע מאַמע, און אים דאָכט זיך עפּעס, אַז ער דאַרף אַזוינס נישט טון, כאָטש די טוט אַפּ אַזעלכע זאַכן און פאַרשוואַרצט אים דאָס פנים.

און דאָ גיט נאָר אַ שפרונג אויף דער זעלנער, רויט ווי אַ באַרעק פאַר רציחה, ציט אַרויס פון לעדערנעם שידל דעם שטיק פון דער ביקס און פאַרמעסט זיך צו טרעפן מיטן שפּיץ גרונמען גלייך אין בויך אַריין.

נאָר פלוצלינג, ווי אן אויפגעשטרויבטע, צעכריפּעטע קוואָקע, ווען עס לאָזט זיך אַראָפּ אַ יאָסזשעמב איבער אירע הינדלעך, גיט די מאַמע מיטן גאַנצן אימפעט אַ לויף אונטער, פאַרשטעלט גרונמען מיט איר ברוסט, שטופּט אַוועק דעם זעלנער און נעמט שיפן פאַר כעס:

— דו זונה׳שער זון, הינטיש בלוט, דו ווילסט דערשטעכן מיין זון, מיין אייניק קינד, מיין אייניציק, טייער קינד?

דער זעלנער ווערט מיטאַמאָל אינגאַנצן אָפהענטיק, בלייבט שטיין אַ מבולבל׳טער, מיט אַ קינדיש־פאַרשולדיקטער מינע, גלאַצט מיט בריי־אויפגעריסענע, שטוינענדיקע אויגן, שטעקט געלאָסן צוריק אַריין דעם שטיק אין דער שייד, שאָרט זיך שטיל אַוועק, און גרונם בלייבט אויג אויף אויג מיט דער מאַמע.

און זי, די מאַמע, אַנגעלענט אָן אַ שטאָם פון אַ בוים, דער קאָפּ גע־זונקען צו דער ערד, שטייט די גאַנצע צייט אַ שווייגעדיקע, אַן אומבאַוועגלע־כע, ווי פאַרשטיינערט, און האָלט אין איין קוקן אויף אים מיט אַזעלכע וויי־אַרויסגעשפּאַרטע, ווילד־צעשראָקענע אויגן, פון וועלכע עס פאַלן פון מאָל צו מאָל שווערע בלישטשעדיקע טראָפנס.

נאָר גרונמען טוט שוין איצט באַנג דאָס גאַנצע עסק, דאָס גאַנצע פאַטשעריי, צו וואָס האָט ער זי געשלאָגן, אַז זי איז שוין אַזוי אויך געשלאָגן,

אַז עס איז אַזוי אויך אַ בראָך צו איר לעבן? אַז דאָס האָט נישט קיין הויז, קיין היים, קיין שטוב, קיין גריב, קיין אָרט וואו דעם קאָפּ אַוועקצולייגען. קריכט אָרום איבער די דערפער צווישן ס׳גייען נאָך בעטל־ברויט, פאָר־מאָגט נישט קיין גראָשן ביי דער נשמה, לאָשטשעט עס זיך אויף אַ צוואָנצי־קער פון אַ זעלנער, זי זאָל האָבן פאָר וואָס זיך צו קויפן אַ שטיק ברויט מיט הערינג. און גרונס גייט איבער אין די געדאַנקען צו זיין אייגן לעבן. אויך ער מוז דאָך אָפּלעבן אַ הינטיש לעבן אָן אַ היים, אָן אַ לעפל געקאָכץ, אָן אַ טראָפּ וואָרעמס, מוז נעכטיקן אין די גרעסטע פרעסט אויף ביידעמער, אין שטאָלן, אין קאָריդאָרן, נישט האָבנדיק צומאָלט מיט וואָס זיך צוצודעקן. נאָך גוט וואָס די גראָבע מאָנקע, די גאָסן־שיקסע מיט דער גענשטופלטער נאָז, העלפט אים אָמאָל אַרויס מיט אַ פאָר גראָשן אויף עפעס זיך צו קויפן, אַנישט וואָלט ער שוין לאָנג געווען אויסגעצויגן די קאָפּיטעס.

וועלן זיי שוין, ער און די מאַמע, אַזוי מוזן אָפּלעבן זייערע יאָרן?

און ווי פאָרן אָנקומען פון אַ שטורם, וועלן דער ווינט נעמט אויפשמייסן פון דער ערד קופקעלעך שטויב, שטיקלעך פאַפּיר, שטרוינען, פעדערן, און דאָס אַלץ נעמט זיך קאָטלעווען, דרייען און פלאָנטערן אין דער לופט אין אַ ווירבל־רעד, אַזוי האָט איצט אין גרונס קאָפּ מיט אַ האָסטיקער געשווינד־קייט געזוכט אָרומפלאָטערן אַ „מישעדמאָנקע" פון געדאַנקען, וואָס ער וואָלט נישט געקענט זיי פאָר זיך קלאָר מאַכן, נאָר זיי האָבן געבריט, ge־היצט און אויפגעקאָכט זיין בלוט. עס האָט אים נאָר אַזוי געזומען וואָרפן די נכפה: אַלץ קומט נאָר זיי, די אָנגעפרעסענע פאָנצן, די אויסגעפוצטע לייד־דיקגייערס, די חסידישע אָנזעצערס און אים, גרונמען, און דער מאַמע זיי־נער קומט גאָרנישט? וועט ער שוין אַזוי זיך מוזן אָפּפלאָגן זיין גאַנץ לעבן און זיך בלויז צוקוקן ווי אַנדערע פרעסן און זופן און לאָזן זיך ווילגיין, און ער וועט, ווי אַ קאַץ פאָר אַ וויקשאָף מיט פליישׂ, מוזן שטיין פונדער־וייטנס און זיך צו גאָרנישט טאָרן צורירן, פון גאָרנישט טאָרן געניסן? זיי וועלן פיאַדערן, שווינדלען און גנבענען, אַט די באַנדע פרעסערס, און נאָך הייסן אָרענטלעכע מענשן און ווערן „דאָזאָרעס" אויכעט? וועלן זיי אים שטענדיק צוכאָפּן פון הינטער דער נאָז אָפּער זיין „פאָרציע", און ער וועט צומאָלט קיינמאָל נישט קאָנען וויסן ווער, וואָס און וועלן קיינמאָל נישט קענען פאָקן אַזאַ מאָרוויכער ביי דער האַנט, אַז ער זאָל אים פאָר־פאָרן אין פיסק אַריין, אים אָנקיילן אַ מאָרדע?...

ניין, ער וועט זיי אַזאַ „גראָנדע" נישט שענקען, ער טאָר זיי דאָס נישט שענקען!

נאָר דערווייל פילט ער, גרונס, אַז די קרעץ נעמען אים איצט וואָס אָמאָל שטאַרקער בייסן און ברענען און אַז דאָס שטיק „קעלבאָס"

שטעקט אין מאָגן, ווי אַ האָרטער שפּיציקער ביין, וויל זיך נישט רירן פון אָרט.

אַן אויפגערעגטער ביז גאָר, פון דעם חלום־איבערלעבעניש זון פון די יסורים פון די קרעץ און פון דעם „קעלבאַס" אין מאָגן, גיט גרונם ווילד־אויפגעריצט אַ פאָר מיט דער האַנט אין דער לופט, גיט אַ שפּיי אויס הויך אויפן קול „טפּוי" און גיט אַ בריל צו:

— כאָפּט עס שוין איינמאָל אַלץ אַ כאַליערע און לאָז עס גיין מיטן קאָפּ אין דער ערד אַריין!

☆ ☆ ☆

דער איידעלער און טיף־מענטשלעכער חיים פלאָקס האָט זיך אַרויס־געוויזן אין צייט פון די נאַצישע רציחות לגבי די פּלאָצקער יידן. צוזאַמען מיט אַ גרופּע יידן, איז ער געשיקט געוואָרן צו טאָן שוועריע אַרבעט פון שפּאַלטן סענקעוואָטע קלעצער. קיינער פון דער גרופּע האָט נישט געטאָרט פאַרלאָזן דעם פּלאַץ אונטער קיינע אומשטענדן. אין אַ געוויסן טאָג, ווען די גרופּע איז געשטאַנען און געשפּאַלטן די קלעצער, האָט זיך דערהערט אַ יאָמערלעך געשריי פון דער גאַס. איינער פון גרופּע, זייענדיק נייגעריק, איז אַרויס אין גאַס אַ קוק טאָן וואָס עס איז געשען. דאָס האָט באַמערקט אַן ס.־ס.־מאַן, וועלכער איז אַריין אויפן פּלאַץ, פאָדערנדיק אַז דער וואָס איז אַרויס קוקן אין דרויסן, זאָל זיך מעלדן. קיינער האָט זיך נישט אָנגערופן. דער דייטש איז אַריין אין רציחה, און זיין בליק איז געפאַלן אויף חיים פלאָקס, וועלכער האָט אויסגעזען ווי אַ חלוש, אַ שוואָכער שאַרבן, דער אומבאַהאָלפענסטער פון דער גרופּע. ער איז צוגעלאָפן צו אים, און אים אָנגעהויבן מערדערלעך שלאָגן, ער זאָל אויסזאָגן וועלכער „יודע" איז אַרויס אין גאַס אַ קוק טאָן. חיים פלאָקס איז פון די קלעפּ געפאַלן אַ פאַרבלוטיקטער, ער האָט נישט געוואָלט אויסזאָגן, — ער וואָלט גיכער זיין לעבן אַוועק־געגעבן, איידער, חלילה, אויסגעבן אַ אידן צו די דייטשן. דער אויסגע־דאַרטער, דער חלוש־אין־גוף, איז גייסטיק געבליבן אַ לייב און האָט מיט פאַראַכטונג געקוקט אויף דעם שטאַרקן צוויי־פיסיקן דייטשן מערדער.

אַ שטיק עקזאָטיק איז חיים פלאָקס געווען אין ראָם פון אידישן ישוב אין דער שטאָט; אַנדערש פון אַלע, אָבער אַזוי טיף מענטשלעך, עפּעס ווי זיין גייסט וואָלט געשוועבט איבער צייט און סביבה אין וועלכער ער האָט געלעבט, מיט זיינע קי און קאָזעס, אין דער וועלט פון „שטומע צונגען", ווי ער וואָלט אין זיי זיין „איך" געפונען.

משה וואַרשע

משה וואַרשע איז געווען צווישן די גרינדער פון „בונד" אין פלאָצק,

אין די רעוואלוציע יארן פון 1905. געבוירן איז ער אין 1887 אין אנטאפאל, גראָדנער גובערניע. זייענדיק אַ קינד, האָבן זיך זייַנע עלטערן אַריבערגע־צויגען קיין פלאָצק. זיין פאָטער פנחס וואַרשע איז געווען אין פלאָצק אַ מלמד. זיין חדר איז געווען שוין אַ פאַרטגעשריטענער. אין פראָנט פון די תלמידים, ווו ער איז געזעסן, האָט ער געהאַט אַ „קאַטעדרע". אַ סאָרט הויך טישל, וואָס מ׳האָט באנוצט פאַר לערער אין מאַדערנע שולעס. זיין שוועסטער איז אין פלאָצק געווארן אַ לערערין אין אַ פאָוושעכנער שולע פאַר יידישע קינדער.

משה איז געווען א קרענקלעך קינד און ליב געהאט אייגזאמקייט. שטענדיג ארומגעגאנגן א פארחלומטער. זיינע חברים האבן אים א נאמען געגעבן „דער פארגאפעטער".

אידער משה איז געווארן אריינגעצויגן אין רעוואָלוציאָנערער טע־טיקייט, איז ער א קורצע צייט געווען אונטער דער השפעה פון ציוניזם און דערנאך איז ער אריבער צום „בונד". אין זיין טעטיקייט אין „בונד" איז ער געווען דינאָמיש, זיך נישט אָפגעשטעלט פאַר קיין געפאַרן מצד דער צארישער מאכט. א פאר מאל איז ער געזעסן ארעסטירט אין די טורמעס פון פלאצק און אנדערע שטעט. זיינע עלטערן זענען געווען איבערגעשראקן פון זיינע מעשים, און צוליב טוענדיק זיי, איז ער אוועק קיין אמעריקע אין 1906. אין ניו־יארק האט ער אפט געליטן נויט, ווען ער האט קיין ארבעט נישט געהאַט. ער האָט געפרווט אַלערלייַ מלאכות, געאַרבעט אין פאַבריקן, געווען א צייטונגס־פארקויפער און אין די לעצטע חדשים פון זיין טראגיש לעבן איז ער געווען א וועכטער אין אַנ׳אפארטמענט־הויז. וואס האט זיך געהאלטן אין בויען. זיינע חברים זענען דארט אפט געקומען אים באזוכן און מיט אים דיסקוטירט פאַרשידענע פראָבלעמען.

געלעבט האָט ער אַנ׳אַסקעטיש לעבן און געטאָן שוועריג אַרבעט. ער האט אויסגעמיטן מענשן, פרעמדע און אייגענע. געווען א גייסטיק מידער און אַ פאַרפלאָנטערטע נשמה.

זישא לאַנדוי איז געווען אַ נאָנטער פריינט זיינער. ראובן אייזלאַנד דערציילט אַנ׳אינטערעסאַנטן עפיזאָד, פון דעם לעבן פון די צוויי חברים — וואַרשע און לאַנדוי:

„לאנדוי און וואַרשע האבן דעמאלט אפט געהונגערט. אז מען האט געווויינט ביי די קלינג׳ס האט מען אפילו נישט געדארפט הונגערן. די ווויילע בערטאַ קלינג, האט זייער קלוג און טאקטיש אויפגעפאַסט אז ווען זי האָט גערופן צו טיי, זאָל אויפן טיש נישט פעלן אַ קיכל, אַ טאָרט, אַ טייגל, און גאנץ אפט, פראסט ברויט מיט פוטער און א הערינג, צי עטלעכע ווורשט־לער. „און אפשר וועט איר גאר פארזוכן א פיין שטיקל פיש, צי גאר א שטיקל

עוֹף, וואס איז פארבליבן פון מיטאָג?" אוועקגיין הונגעריק פון טיש, האט מען נישט געקענט. מען האט אבער יא געקענט, צום טיש איינגאנצן נישט גיין. אוֹן לאנדוי מיט ווארשען, האבן מיט אמאל אויפגעהערט אראפצוקומען פון בוידים־שטיבל, ווען מען האט זיי געפרופן צו טיי, — טאקע דערפאר ווייל זיי האָבן געוווסט, אַז זיי קוקן אַרויס מען זאָל רופן.

„איינמאל נאך א לאנגן, זומערדיקן תענית איז לאנדוין שפּעט ביי־נאַכט געלונגען צו קריגן ביי עמיצן אַ ניקל. אין אַ בעקעריי אויף וואַשינגטאָן עוועניו, האט ער איינגעהאנדלט זעקס גרויסע פרישע און ווארעמע זעמל און מיט פרייד זיך געלאזט לויפן אהיים טיילן זיי מיט זיין חבר, וואס איז זיכער פונקט אַזוי הונגעריק ווי ער. אָבער וואַרשע איז שוין געשלאָפן ווען לאנדוי איז אהיימגעקומען. טראכט לאנדוי ביי זיך: מילא וועט ער אויפעסן זיין חלק און די איבעריקע זעמל לאזן ביז ווארשע וועט זיך אויפ־כאפן. אז ער איז פארטיק געווארן מיט זייַנע דריי זעמל איז ער אבער נאך אַלץ געווען הונגעריק און וואַרשע איז נאָך אַלץ געשלאָפן. קען זיך לאַנדוי נישט איינהאלטן אוֹן עסט אויף א פערטן זעמל. באלד האט ער שוין געהאט פארשלונגען אויך דעם פינפטן אוֹן ער האט זיך שוין געוואלט א נעם טאָן צום זעקסטן אויך. אין דער לעצטער סעקונדע אבער, האט ער גובר געווען דעם יצר הרע אוֹן דעם לעצטן זעמל אפגעראטעוועט. כדי אויס־צומיידן א נסיון, האט ער דעם לעצטן זעמל אריינגעלייגט אין פאפירענעם זעקל, אַרויסגעטראגן אין קאריאר אוֹן דאָרטן פארשטעקט אונטער א קראקוע פון דאך. וועַן ער האט זיך אויפגעכאפט אויף מאָרגן אין דער פרי, איז וואַרשע שוין געזעסן ביים טיש איבערגעבויגן איבער אַ בוך. מיט איין שפרונג, איז לאנדוי אראפ פון געלעגער, ארויס אין קאריאר אוֹן מיט נצחון אונטערגעטראגן ווארשען דעם באהאלטענעם זעמל. אוֹן אז ווארשע האָט געהאַלטן אין קייען, האָט אים לאַנדוי דערציילט די גאַנצע מעשה. וואַרשע האט אים שטיל אויסגעהערט. מיט אמאל האבן זיינע בלייכע באקן זיך פארויטלט אוֹן ער האט א זאג געטאָן: „איך שעם זיך אייך צו זאגן, אז איך אויף אייער אָרט וואלט זיך נישט אינגעהאלטן, איך וואלט אויפגעגעסן אלע זעמעל".

„משה וואַרשע, דער חלוש, דער אינטעליגענט, דער יושב אוהל, וואס האט זיך גענפילט אינדערהיים נאר ביים בוך, אוֹן וואס האט יונגער־הייט געקראָגן דעם חשובן אויסזען פון אַ זקן, אַ מאַנאַך, — דער מענש איז אין די לעצטע וואָכן פון זיין לעבן געווארן אַ נאַכט־וועכטער אין אַנ־אַפּאַרט־מענט־הויז, וואס מ'האָט געהאַלטן אין בויען. איין נאַכט איז ער אַרויף אויף אנ־אויבערשטן שטאק פון דער נישט פארענדיקטער געבוידע אוֹן זיך אראפ־געווארפן. מ'האט אים געפונען טויט".

„בלויז דריי מענשן, — שרייבט אייזלאנד — וואס זענען נאכגע־גאנגען הארט ביים ארון, האבן אויסגעזען שטארק פארצערט און דערשלאגן. איינער פון זיי איז געווען זישא לאנדוי. דער צווייטער א נידעריקער, א שמאלער מיט שיפע שוואַרצע אויגן און לאַנגע וואנצעס וואָס האָבן אַראָפּ־געהאנגען בייז און וויי אויסגעלינקט, „קאליע טעפער" — האט מיר איינער פון די מלוים אַ שושקע געטאָן אין אויער אַריין וועז איך האָב געפרעגט וועד דאָס איז. צווישן זיי ביידן איז מיט אַן׳אַראָפגעלאָזענעם קאָפּ געגאַנגען אַ מיידל, אין וווקס כמעט אַ קינד. „אַ שוועסטער"? — האָב איך געפרעגט. „ניין, א פריינדין, זער א נאנטע פריינדין, רייזעל". שפעטער רייזעל לאנדוי".

וואַרשע איז געווען זישא לאנדויס א אינטימער חבר נאך פון די קינדער יארן אין פלאָצק. צווישן דער גרופע „יונגע" איז וואַרשע נישט געווען שטארק באליבט. ער איז געווען שטרענג קריטיש צו די שאפונגען פון די „יונגע". טייל פון זיי האבן זיין ביטול באציונג צו זיי נישט געקענט פאַרטראָגן און דערפאַר אים אינערלעך פיינט געהאַט.

וואַרשע א זער אידעלער און מיט פשטות אין זיין כאראקטער, איז אינטעלעקטועל געשטאַנען העכער פון דער גאַנצער גרופע דיכטער מיט וועלכע ער איז געווען אין קאָנטאַקט. ראובן אייזלאַנד, אין זיין בוך „פון אונזער פרילינג", באמערקט, אז ער וויס פון אזעלכע פון דער גרופע „יונגע" וואס האבן וואַרשען פיינט געהאט. אייזלאנד אליין, וויזט אויך נישט ארויס צופיל סימפאטיע צו דעם טיפ משה וואַרשע.

קען זיין אז סאיז א פארדראס, פאר נישט באקומען אנערקענונג מצד משה וואַרשע, וועלכער וויי אייזלאנד אליין באמערקט, אז וואַרשע איז געווען וויי א הייליקער „פאטראן" ביי די יונגע, אנטפלעקט פאר זיי די סודות פון דער וואַרט־קונסט און געהאַלפן זיי קומען צו וואָס זיי זענען געקומען.

וואַרשע האָט געשריבן לידער, אָבער זיי קיינמאָל נישט פאַרעפנט־לעכט. זיי זענען געווארן געדרוקט נאך זיין טויט. זיינע חברים דיכטער, האט עס פארדראסן, פארוואס זיי זענען נישט זיין דיכטונג אויף דער ליכטיקער שיין און האָבן נישט די געלעגנהייט אים אַזוי פאַרניכטענדיק אָפּשאָצן, ווי ער טוט עס צו זיי.

וואַרשעס טויט האט שווער געטראפן זיינע נאנטסטע פרייַנט, רייזל און זישא לאַנדוי און קאליע טעפער, רייזל איז פון ערגערניש קראַנק געווארן און געלעגן אין שפיטאל.

קאליע טעפער און זישע לאנדוי, האבן נאך זיין טויט ארויסגעגעבן אין א ביכל זיין איבערגעבליבן טאג־בוך, געשריבן אין 1911, א. נ. „וועגן פון אַ נשמה", וועלכעס גיט אַ בילד פון אַ צעווייטיקטער געפיינקטער נשמה, וועלכע האָט זיך געראַנגלט אָן אַ שטראָל פון האָפנונג.

די ארויסגעבער פון בוך שרייבן אין זייער אריינפיר: „ארויסגעבנדיק די דאזיקע פאפירן, ערפילן מיר נישט קיין פליכט צום פארשטאַרבענעם. מיר האבן אין זיבצן יענע, וואס דארפן זיינע רייד צו זיך הערן. דאס זענען די נשמות וואָס רַאַנגלען זיך, ווי ער. ער איז געשטרויכלט געוואָרן, געפאַלן — אפשר וועלן זיינע שטראף רייד זיין פאר זיי א גוטע בשורה, א ווארנונג, עפעס א געווער?".

מיר ברענגען אויסצוג פון זיין טאָג־בוך, וואָס פון אַנהויב ביז׳ן סוף איז עס נשמה־גריבלענישׂ. ער האָט געזוכט אַ ענטפער צו זיין באַוווסטזיין וואָס האט אים געמאטערט מיט ספקות וועגן זין פון לעבן. סאיז פארגעקומען א גערַאַנגל אין זיין קרַאַנקער נשמה. וואָס מער ער האָט זיך געגריבלט אין איר, האָט עס אים געשלעפט אין תהום. וואַרשע האָט זיך אַרומגעטראָגן מיט אַ מינדערווערטיקייטס־געפיל פון וועלכן ער האט זיך נישט געקענט באפרייען.

מיר ליינען דארט:

„אַדער מיין פסיכיק איז אַ פלאַטערנדיקער שאָטן וואָס באַגלייט די פוילנדע נבלה, און נאַרט און פאַרנאַרט מיך אַלץ ווייטער און ווייטער; אַדער עס געשעט דער נס: אויף דער נבלה האָט גאָטס נס געניטערט. תחית המתים. א נס געשעט אבער יעדע רגע, אדער איז קיין נס נישט. יעדע רגע טרינקסטו זיך אין שרעק און יאוש — געשען איז דאָס אונמעגלעכע, דו ביזט פול פרייד. אדער סאיז א קונץ און א שווינדל: דאס פארפירט מיך דער ניט גוטער צום טויט, צוזאגנדיק לעבן".

„גאט איז אזוי בארמהארציק. איז ניטא אויף גאטס וועלט — דער מיט זון באַגאַסענער וועלט — ערגעץ ווו אַ טונקל שטעגל פאַר אונז, מידע, טויט מידע, צום טויט־פארמשפטע איינזאמע? שטילערהייט, קוים זענדיק, שעמענדיק זיך איינער פארן אנדערן, וועלן זיי ארומגיין דארט מיט געבויגענע קעפ און וואַקלדיקע טריט און שטיל וואַרטן אויפן גוטן, ווייסן מלאך פון טויט".

„רעכט צו לעבן האט נאר דער מענש, וואס קען פריי גיין צום טויט, וועו קיין אנדער וועג איז ניטא. יעדער רגע מוז איך זיך אליין דערווייזן, אז איך האב א רעכט נאך צו לעבן, אויף גאטס וועלט ארומגיין. דאס קען איך ניט דערווייזן".

„איך בין פעסימיסטיש, דאס איז עפעס אין תוך נידעריקס — מען טאר ניט זיין פעסימיסטיש; נאר נידעריקע נאטורן, ווייסן ניט פון קיין פרייד. איז ניט יעדער פעסימיזם געבונדן מיט עגא צענטריזם? צו וואס דאַרף איך עס, וואָס וויל איך דערפון האָבן — פַּרעג איך נאַכאיינמאַל און ווידעראַמאַל. איך בין עגא־צענטריש".

די דיכטונג וואס משה וואַרשע האט געשריבן, איז אויך געווען

אנאויסדרוק פון זיין טראגיש לעבן. אין „וועגן פון א נשמה", געפינען מיר א פאר צענדליק לידער, געשריבן מיט טיפן וויי, פיל מיט פעסימיזם און רעזיגנאציע:

„אויף מיין אריימער נשמה, טו דערבארעמען זיך, גאט!
אן אומווירדיקער, א זינדיקער, בעט איך זיין גנאד.
פון דעם תהום פון זינד, פאברענקן, פיר מיך, שטארקער גאט, ארויס.
דער ניט־גוטער אויף מיר לויערט, לייז מיך פון אים אויס.
ס'וואלגערט זיך דאס אומריין לייב מיינס אינם טיפסטן שטויב, פאר דיר,
און שטיל ציטערדיק דאס הארץ מיינס קלאפט אלץ אין דיין טיר.
פון דעם זינדיקן, דיין פנים, קער, א גרויסער גאט, ניט אפ,
פון דיין גנאד אן איינציק שטראל זאל פאלן אויף מיין קאפ!"

משה ווארשע איז אוועק פון דער וועלט אין עלטער פון 25 יאר, יונג אין יארן און מיד פון לעבן.

זישא לאנדוי

זישא לאנדוי איז געבוירן געווארן אין פלאָצק אין יאָר 1889. ער שטאַמט פון אַ יחוסדיקער פאַמיליע. זיין פאָטער מענדל איז געווען אַנ־איניקל פון ר' וואָלף סטריקאווער און אַנ'אור־אייניקל פון ר' אברהמעלע טשעכאנאָווער, דעם באַרימטן רבי און גאון וועלכער האָט זיך געהרופן ר' אברהמעלע לאנדוי.

ווען זיין מוטער איז געשטאָרבן איז זישא געווען 18 חדשים אַלט. זיין פאָטער האָט אים געגומען צום זיידן און ער האָט זיך געהאָדעוועט צו־זאמען מיט זיין עלטערער שוועסטער העלענקא אין הויף פון סטריקאווער רבין.

ווען זיין פאָטער האָט צום צווייטן מאל חתונה געהאט מיט זיין פארשטארבענעם מוטערס שוועסטער, האָט די שטיף מוטער וועלכע האָט קיין קינדער ניט געהאט, ערצויגן ביידע קינדער. אליין איז זי געווען אנ'אסימילירטע פרוי. זישא האָט זיך געלערנט שפראכן. אויסער יידיש, העברעאיש, רוסיש און פויליש אויך געלערנט פראנצויזיש און דייטש. ער האָט צוערשט באקומען א רעליגיעזע דערציונג. וועלטלעכע למודים האָט ער זיך געלערנט ביי א קריסטלעכן לערער.

אינטערעסאנט ווי אזוי לאנדוי איז געווארן א ספעציאליסט אין קאָכן. ביים סטריקאווער רבין אין הויף זענען געווען צוויי קיכן, איינע פאַר אָרעמעלייט און איינע פאַר גבירים. זישא האָט באַמערקט אַז אין דער קוך פאר די ארעמעלייט, ווערט באגאנען קעגן זיי עולות ביים טיילן דאס עסן. האָט זישא מיט דער רביצינס הסכמה געגומען די אויפזיכט איבער

דער קוך פאר ארעמעלייט און געזארגט אז זיי זאלן באקומען די געהעריקע מאָלצייטן. ער איז אַזוי אַרום געוואָרן אַ קענער אין דער תורה פון קאָכן. ער האָט די קענטניס פראָקטיצירט אַלע זיינע יאָרן. ער האָט זיך קיינמאָל נישט געגרויסט מיט זיין פאעטישן שאפן. ער האט זיך אבער געריימט מיט די פאַרשידענע שפייזן און איינגעמאכטסן וואָס ער קען מאַכן.

זייענדיק אין פלאָצק, האט ער העברעאיש אויך געלערנט ביי דעם פאפולערן אין פלאצק העברעאישן לערער ש. פענזאן, וועלכער האט גע־ האט אויף זישאן א גרויסע השפעה. פענזאן איז געווען א קענער און ליבהאבער פון ליטעראטור און פאעזיע און האט איינגעפלאנצט אין לאנ־ דוין א ליבע און פיעטעט צו דיכטונג, אן ספק האט ש. פענזאן אויסגעאיבט אַנ׳אינפלוס אויף זיין שפעטערדיקן גייסטיקן באָגעם און געפיל צו פאָעזיע. פענזאן האט אין אים ערוועקט א אינטערעס צו היינעס שאפן. ער האט יארן שפעטער געמאכט איבערזעצונגען אין יידיש פון היינעס לידער.

אין זיינע יוגנט יארן אין פלאצק, האט זישא געהאלפן זיינע עלטערן אין זייער מאַנופאַקטור־געשעפט. וועו „ביזנעס" איז געווען שלעכט איז זישא אוועקגעפארן קיין ווילנע צו זיין אנקל יעבץ. דארט האט ער געהאט א רייכע טאנטע, זיין מוטערס שוועסטער. איר מאן האט געהאט א גרויס געשעפט און זישא איז געוואָרן געזונטן ארבעטן אין געשעפט. ער האט דארט געאַרבעט צווישן יאָר ביז דער אָנקל האָט דאָס געשעפט אויפגעגעבן און איז אוועק קיין אמעריקע.

אין ווילנע איז זישא געווען טעטיק אין „בונד". ער האט געהאט אַנ׳אויפגאָבע פון באַהאַלטן געווער פאַר׳ן זעלבסטשוץ. ער האָט אָן דעם אָנקלס און טאַנטעס וויסן געהאַלטן פאַרשטעקט דאָס געווער אין קעלער פון געשעפט. ערשט פאַר זייער אַוועקפאָרן קיין אַמעריקע זענען זיי געווויר געוואָרן וועגן דער געפערלעכער „סחורה" וואָס ער האַלט אין קעלער. זיי האָבן געזען ער זאָל דערפון וואָס שנעלער פטור ווערן.

וועו זיי זענען אוועק קיין אמעריקע, האבן זיי זישאן נאך א קורצער צייט אויך אַראָפגעבראַכט אַהין.

ארבעטענדיק אין ניו־יארק צוזאמען מיט אנדערע, האט ער געוואלט זיין נישט מער און נישט וויניקער ווי יעדער ביי דער ארבעט.

איינמאל טוענדיק ארבעט אלס שטיבן־מאלער, האט נישט געפעלט א סך אז מ׳זאל אים ארעסטירן. ביי דער באלעבאסטע איז אוועקגעקומען א ברילאנטען רינגל. איז וועמען באשולדיקט מען? דעם „פעינטער"! צום גליק איז מיטן הילף פון דזשעניטאר, דער רינג געפונען געוואָרן אין וואש־ באסיין. זישא איז געווען צופריידן וואס באשולדיקנדיק אים, האט מען אים געהאלטן אויף דער זעלבער מדרגה ווי אלע „פעינטער".

זייענדיק אַ פּעינטער האָט ער געמאָלן דעם „פּאַרווערטס־האָל" און ווי אלע „פּעינטערס" האט ער נאך דער ארבעט אויסגעוואשן דעם דיל פון האָל.

לאנדוי איז געווען זיין גאנץ לעבן א מענש אנ'עסטעטיקער. אבער ביי זיין ארבעט האט ער נישט געוואלט זיך אונטערשיידן פון אנדערע. מיטאג־צייט, אז זיינע חברים ביי דער ארבעט האבן געגעסן סארדינס פון די בלע־כענע פושקעס מיט די הענט, האָט ער אויך דאָסזעלבע געטאָן. ביי אַנדערע אומשטענדן וואלט אזא זאך געווען ביי אים שרעקלעך.

די גרופּע „יונגע" איז ענטשטאַנען אַרום 1907. צו דער גרופּע האָבן געהערט: זישא לאנדוי, מאני לייב, ראובן אייזלאנד, יוסף ראלניק. זיי האבן געשאַפן די ערשטע שולע פון פּאַעזיע ביי יידן. זיי האָבן געלייגט זייער חותם אויף דער יידישער דיכטונג און געוויזן א נייעם וועג, א נייעם טאן און א נייעם צוגאנג פון פאעטישן שאפן. זישא לאנדוי איז געווען דער קענטיקס־טער פון דער גרופּע „יונגע".

די „יונגע" האבן נעגירט אלע ביז דאמאלסטיקע אנגענומענע פארמען פון שרייבן לידער און זענען געקומען מיט נייע אידייען אין דער קונסט פון דיכטונג. די גרופּע „יונגע" און לאנדוי בראש האבן אפילו רעוואלטירט קעגן פרצ'ס ליטעראַרישער שאַפונג און בכלל קעגן דער קלאַסישער יידישער ליטעראַטור.

אינערהאַלב דער גרופּע „יונגע", האָט זיך אויסקריסטאַליזירט אַ עטישער באנעם אין זייער באציונג צום ארומיקן לעבן. ס'איז פאר זיי געווען אַ זינד, חניפה צו קריטיקער און רעדאַקטאָרן. דער עיקר איז פאַר זיי געווען ריינע קינסטלערישע שאפונג, דאס לויטערע לידּ, עכטע פאעזיע.

די גרופּע „יונגע" האט דורכגעמאכט פארשידענע שווערע צייטן. אפט געהונגערט. מאני לייב וועלכער האט געווינט אין ברוקלין און געוואלט זען לאנדוין און פאר אים ליינען זיינס א לידּ, האט אפט דעם שטח צווישן ברוקלין און בראנקס ווו לאנדוי האט געווינט, דורכגעמאכט צו פיס. אז ער איז אַנגעקומען צו לאַנדוי'ן אין הויז, איז ער געווען אַזוי פאַרמאַטערט פון לאנגען וועג, אז ער איז אוועקגעפאלן שלאפן פאר שטונדן.

לאנדוי איז געווען אימפעטיק און שארף אין זיין אפשאצן פאעזיע. ער האט נישט געמיינט יענעם צו דערנידעריקן, נאר אויסן געווען דאס ריינע, עכטע אין דער דיכטונג.

די טבע פון זאגן דעם אמת אין די אויגן, ווי שארף עס זאל ניט זיין, דער שטריך איז געווען ביי לאנדוין און אויך ביי משה ווארשע. באזונדערס ווען ס'האט זיך געהאנדלט וועגן דיכטונג, זענען זיי געווען אומברחמנותדיק אין זייער קריטישן אָפּשאַץ. וואס נענטער ער איז געווען צו א מענשן, איז ער געווען מער אפנהארציק און שניידיקער אין זיין קריטיק.

ער האָט געזוכט אייגנאַרטיקס ביי אַ דיכטער, ווי עס ווייזן די שורות אין זיינס א ליד:

„אַ ליד וואָס איז אַזוינס, וואָס דו
דערטאפסט ערשט מיט די פינגער,
אויב עפּעס פרעמדעס איז דא אין דעם
פארשטעכסטו זיך די פינגער".

לאנדוי איז געווען איבערגעוועלטיקט ווען ער האט א ליד געשאפן. א ליד ביי אים האט דורכגעמאכט חבלי־לידה. נישט קיין מעכאנישע שאפונג, נאר געקומען איז עס ווי א טיפע נשמה־איבערלעבונג.

פון דער נאַטור איז לאַנדוי געווען אַ מענש פון ווידערשפּרוכן. ער האָט רעוואָלטירט קעגן י. ל. פרץ און זיין שאַפן און מיט גרויס ליבע צוזאַמענגעשטעלט פרצ׳עס געקליבענע שריפטן.

ער האט געהאט ווידערווילן צו יידישקייט און זיך געשפּיגלט אין רעליגיעזע ספרים און חפצים. ער איז געווען קאנסערוואטיוו אין זיין קוק אויף פאַליטיק און רעוואלוציאנער אין זיין פאעזיע. א מענש וואס האט פיינט געהאַט חניפה און איבעריקע רייד און געמאַכט אַ לעבן פון אַ „פובליסיטי"־פאַסטן.

לאנדוי האט געזאגט וועגן זיך: ווידערשפרוכן איז די לאגיק פון מיין נשמה, מיין באַדערפענישׂ, מיין געווויינהייט... מיר די ווילע יונגען און מוטיקע אוואנטוריסטן, מיר מעגן טרעטן מיט אונזערע פלינקע פיס יעדע לאגיק און קולטור און נויטיקן זיך נישט אין די אלע שטאנד־פונקטן, איבערצייגונגען און מיינונגען — סיי פרעמדע, סיי אייגענע — וויי מיט קינדערישער שפילצייג".

לאנדוי, וועלכער איז געווען פול מיט ווידערשפרוכן, סארקאזם און איפּכא־מסתברא־דיקייט, איז גלייכצייטיק אויך געווען שעפּערישׂ אין דער דיכטונג און געגעבן דער יידישער פאעזיע ניי לעבן, נייע פארמען פון דיכטערישן שאַפן און אַ וועג פון הויכער קונסט.

לאנדוי האט געהאט א טיפן אינטערעס צו קונסט און געווען נאענט באפריינדעט מיט יידישע מאלער. ער האט צו זיי ארויסגעוויזן אינטערעס און געגעבן מוט צום שאַפן. משה סאיער, וועלכער האָט געמאָלן דעם פארטרעט פון זישא לאַנדוי, האָט זיך אויסגעדריקט: „ווען איך בין געווען יונג און קיינער האט מיך נישט געקענט, האט זישא לאנדוי געגלויבט אין מיר. און דאס וועל איך אים קיין מאל נישט פארגעסן...".

דער פיינער עסייאיסט שיע טענענבוים אין זיין עסיי „משה סאיער", דערציילט וועגן די פארבינדונגען פון דעם בארימטן מאלער מיט לאַנדוי׳ן, ווו עס שיינט אַרויס די איידעלע געשטאַלט און דאָס טיף־

מענשלעכע פון לאַנדוי׳ן:

„משה סאיער איז דעמאלסט אלט געווען ארום צוואנציק יאר. זיין זון דוד וואס איז געווען פארליבט אין לאנדוי, איז נאך דעמאלסט געווען א קינד פון ארום פיר יאר, עס איז געווען אין די טעג פון די „יונגע". די גאלאנטן און עסטעטן פון די „יונגע" האבן דעמאלט געקיניגט און געפרינ־צעוועט. עס גייען אויף די אוונטן אין „קאפע ראיאל". דעמאלט איז עס זישא לאַנדוי אַרומגענאַנען ווי אַ פּאַעט און אַנ׳איידעלער מענש צו זיינע פרייַנט. דעמאלט ווען די קליינע סאיער פאמיליע איז געווען ארעם און אומבאקאנט, אויף די טרעפ פון גאנצע זעקס גארנס, אין אנ׳אלטן הויז פלעגט ארויפגיין א מאן וואס איז געווען יונג און בלאנד און פעט און פון ווונדערשיינעם אויסזען, אבער שוין קראנק מיט א טויטלעכער קראנק־הייט; זיין האַרץ איז געווען אַנגעגריפן. זישא לאַנדוי, וואָס האָט געהאַט בלויע אויגן, ווי בלויע שטיקלעך הימל, אין פארנאכט, ווען די זון פאר־גייט, איז אליין געווען זער ארעם. דאך פלעגט ער קומען מיט גאנצע פעקלעך מיט שפייזן: קאנסערוון מיט פליישׁ, מיט זופן, מיט גרינצייג, מיט פרוכטן. זיי פלעגן עסן מיט גרויס אפעטיט פון דעם מאלצייט וואס ער האט געבראכט, נאכדעם, ביז טיף אין דער בלויער נאכט, פלעגט לאנ־דוי זיצן און ליינען פראנצויזישע פאעזיע: וועדלען, רעמבא, באדלער און פראספער מעריימע. פון אים האט סאיער געלערנט די שיינקייט פון אמתער גרויסער פאעזיע. די סאיערס זענען געווינלעך אויפגעצויגן געווארן אויף רוסישע ליטעראטור. און דא האט לאנדוי געעפנט א פאנאראמע פון וווּנדער שיינער וועלט־דיכטונג.

„זישא לאנדוי פלעגט די סאיערס נעמען אין רעסטאראנען. אין יאַפאַנישע און כינעזישע פלעצער. ער פלעגט עסן פיל. עס איז אין אים געווען אנ׳אומדערזעטיקטער הונגער פאר מאכלים. אפשר איז דאס נאך געווען א רעזולטאט פון די טעג וועו ער איז געווען שטארק הונגעריק. ער פלעגט שטענדיק זאגן: — איך וועל שטארבן יונג!

און ער האט פארויסגעזעען זיין פריצייטיקן טויט. ער דער סענסי־טיווער פאעט, האט ממש אנגעירט זיין טויט, ווי קיטס...

„זישא ל׳אנדזי איז געווען אויסערגעווינלעך פאראינטערעסירט אין קונסט. ער האט שטארק ליב געהאט מאלער".

„איינמאל האט משה סאיער געבראכט זישא לאנדוין אין דער סטודיא פון זיינעם א פריינט דעם יונגען קונסטלער לואי ריבאק. דער יונגער קינסטלער איז געווען אין א גרויסער נויט און סאיער האָט גע־טראַכט, אַז זישא לאַנדוי וועט ביי אים עפּעס קויפן. לאַנדוי האָט דערזעען א קליינע אויל מאלעריי. עס איז אים שטאַרק געפעלן.

„דער מאלער, אַ באַשיידענער, זאָגט אים דעם פֿריין, זישא לאַנ־
דוי הויבט זיך אן דינגען מיטן מאלער אז דאס בילד איז ווערט מער...
און ער גיט אים צוויי מאָל אזויפיל וויפל דער מאלער האט געפֿאָדערט...

„וועז לאנדוי איז אוועק, קוקן זיך ביידע מאלערס איבער: דעם
יונגן קינסטלערס אויגן שטראלן, א דערפֿרייטער און דערמוטיקטער פון
לאַנדוי׳ס אידעלער באַציונג און פֿערזענלעכקייט.

„איינמאל פֿרעגט חיה׳לע, זיין טאכטער זישא לאנדוין:

— „טאטע וועז דו וועסט שטארבן, וואס וועסטו טאן מיט אלע
דיינע קונסט בילדער?

— „זיי וועלן געהערן צו דיר, צו דיין מאמען, צו דיין שוועס־
טער — זאגט זישא לאנדוי.

— „די איינציקע זאך וואס איך וואלט וועלן האבן פון דיר איז
דיין פארטרעט וואס סאיער האט געמאלן.

— „און וואס וועט זיין, וועז דו וועסט שטארבן פריער פאר
מיר? — האט זישא לאַנדוי׳ן מעלאַנכאָליישער געפֿרעגט.

— דאס ארט מיך ניט, נאר אויב דו שטארבסט פריער, וויל איך
האבן סאיערס פארטרעט...

ארום זישא לאנדוין פלעגן זיך דרייען א סך פאעטן: אברהם טא־
באטשניק, אבא שטאלצענבערג און אויך דער עלטערער יוסף וו׳אלניק,
וועלכן מיר האבן אלע געהאלטן פאר א גוטן פאעט. אויך די מאלערס בני־
מין קאפמאן און יהודה טאפעל, זענען געווען זייער נאנטע פריינט".

אַ אינטימע פרייַנטשאפט האָט געבונדן לאַנדוי׳ן מיט דעם טראַגיש־
פֿארשטאַרבענעם משה וואַרשע. צוזאַמען האָבן זיי געליטן הונגער און אָפט
זיך געטיילט מיטן ביסן ברויט. פֿאר א צייט זענען זיי געווען איינקווארטירט
אין הויז פון ד״ר יחיאל און בערטא קלינג. אַ אָפּן הויז פֿאַר יידישע שרייבער
פֿאר צענדליקער יארן, א סארט בית ועד לשרייבער. לאנדוי׳ס האט שווער
איבערגעלעבט דעם טראגישן טויט פון וואַרשע. ביידע זענען זיי געווען
פֿלאַצקער און אויסער זייער גייסטיקער פֿאַרבינדונג, האָט זיי אויך פֿאַר־
בונדן עראינערונגען פון דער אַלטער היים, ביידע זענען געגאַנגען צוזאַמען
אין חדר אין פלאָצק.

שטארקע פעדים האָבן אים געבונדן מיט זייַנע זיידעס און באַ־
בעס, מיט דעם לעבן און די געשטאַלטן פון דעם פֿאַטריאַרכאַלישן אַמאָל.
מיט די מנהגים און פּריַיד פון לעבן ביי זייַנע באָבעס און זיידעס. ער
שטרייכט אונטער די בלוט־קרובהשאפט און כאַראַקטער ענלעכקייט צווישן
אים און זיין עלטער־זיידן דעם פֿאַרהיליקטן ר׳ אברהמעלע טשעכא־
נאווער (אין ליד „צום טשעכאַוואַער") — מיט פּיעטעט דיכטעט ער

וועגן זיין באָבען די שטראַלנדיקע סטריקאָוער רביצין. דער משפחה־אייגפלוס אין זיין דיכטערישן שאפן איז א קענטיקער, דאס רבי׳אישע הויז אין פּלאָצק אין זיינע קינדער־יאָרן, און די דערוואַרבענע וועלטלעכע בילדונג, ביידע האבן איבערגעלאזן שפורן און געלייגט א חותם אויף זיין פערזענלעכקייט און דיכטערישער שעפּפערישקייט.

די באבע שפאנט ארום א שטראלנדיקע
חן־גריבלאך חנ׳דלען זיך אין איר געזיכט.
און ס׳בלאנקט דער טיש מיט די פּאָרצעליין און זילבער,
און אין מאסיווע לייכטער ברענען גראבע ליכט.
מען האלט זיך אלץ אין גרייטן, ס׳איז דער ערשטער סדר.
מיר, קינדער, אבער זיצן שוין ביים טיש פון לאנג;
מיט לויכטענדיקע אויגלאך, וויגן מיט די פיסלאך,
עס סקריפּעט אונטער אונז די לאנגע באנק.
אין אטלאס און אין פערל גייט ארום די באָבע,
און ווי א שעמעוודיקע כלה קוקט זי אויס:
עס זיינען הייגט צום ערשטן מאל צוזאמען
די קינדער און די אייניקלאך ביי איר אין הויז.
זי קוקט אויף אונז און קנעט די הענט אן אויפהער
און ווייס ניט וואס צו טאָן מיט זיך פאַר פרייד,
און מיטאמאל אנטלויפט זי גאר אינגאנצן,
קומט באלד צוריק און טראָגט וואס אין איר קלייד.
זי גיט אַ וואַרף, און אויפן טיש געפּאַלן
אודאי הונדערט כוסות זיינען מיט אמאל.
— „איך וויל אייך, קינדער גאָלדענע, ניט ציילן" —
קלינגט מיט דעם זילבער גלייך דער באָבעס קול.

כאַראַקטעריסטיש פאַר לאַנדוין, דעם מענש פון וויידערשפרוכן, איז אַ פאַל וועו זיין אנקל א רבי פון פוילן איז געקומען אויף א געשעפּטלעכן באזוך אין אמעריקע, האט לאנדוי נישט געוואָלט גיין אים זעהן, צו וואס — האָט ער געזאָגט — דאַרף ער מיך זעהן מיט אַ געגאָלטער באָרד און אַ קורץ רעקל? (דער זעלבער אָנקל, דער רבי, האָט זיך דאָ פאַרפלאָנטערט אין געשעפּטס־זאַכן, איז צוריק קומענדיק קיין פוילן באַגאַנען זעלבסט־מארד).

אין צייט פון ערשטען וועלט־קריג, האט לאנדוי אנגענומען א בולטע פּראָ־ענגלישע און אַנטי־דייטשע שטעלונג. זיינע פאַליטישע געפילן זענען געקומען צום אויסדרוק אין זיינע אַנטי־דייטשע מלחמה לידער. לאנדוי איז געווען דער אייניציקער פון די יידישע פאעטן, וועלכער האט

געשריבן מלחמה־לידער. לאַנדוי איז געווען דער אויסנאַם צווישן די יידישע דיכטער מיט זיין אויסגעשפראָכענער שנאָה צו די דייטשן. מער ווי אַנדערע האָט לאַנדוי דערזעען דעם דייטש אין זיין אייגנטלעכן געשטאַלט און דעם טויט וואס ער זייעט וואו נאר ער שטעלט אַ פוס. ער האט מער ווי אנדערע דערפילט דעם דייטש אין זיין בלוט־דורשטיקייט נאך הער־שאפט און פארניכטונג. ער האט נאך בעתן ערשטן וועלט־קריג דערזעען דעם אָנקומענדן נאַצי, 25 יאָר שפּעטער.

אין זיין „הייַנטיק וויג־ליד" לייענען מיר:

אינגל, ווי די שטיינער שטום,
דרייען דייטשן דא זיך אום.
שרעק אויף יעדן ווארפן זיי,
לאנגע שוועדן שארפן זיי.
און עס ענדיקט זיינע טעג
דער, וואס קומט זיי אויפן וועג.
שוינען קיינע קינדער ניט,
און דער טויט גייט מיט זיי מיט.
און זיי ברענען שטאט נאך שטאט, —
מעק זיי פון דער וועלט אויס, — גאָט!

אין אַ צוויי־ט לידּ, „אויב קריג איז קריג" (1917), זעען מיר לאנדוין דעם שונא פון דעם דייטשן מלחמה־צינדער און לאַנדוין דעם סענסיטיוון, דעם שונא פון קריג בכלל.

„אויב אלץ איז איינס, פארוואָס ווערט ס'האַרץ פאַרציטערט
בלויז ביים געדאַנק, אז ס'זיגן דייטשע וואָפן?
אויב אלץ איז איינס, דאָך ווילסטו ניט דערלעבן
די שעה, ווען דייטשלאנד וועט די וועלט פאַרשקלאַפן!
יא, קריג איז קריג און בלוט איז בלוט מסתמא
דאך זיינען אלע אמת'ן א ליגן
אין אָנגעזיכט פון זיג, וואָס וועט באַלד קומען,
ווען דייטשלאנד וועט פאר אונז צעשמעטערט ליגן!".

לאנדוי האט ניט ארויסגעגעבן זיינס א בוך לידער ביי זיין לעבן. ער איז בכלל נישט געווען פאַראינטערעסירט אין אַרויסגעבן זיינע לידער אין בוך־פארם. גלייכצייטיק, איז ער אבער געווען שעפּפעריש אין זיין דיכטערישן שאפן, אין זיין בויען און שלייפן דעם פערז אין יידיש, ער האט פיל באַרייכערט שפראכלעך דאס יידישע לידּ, ער האט געשאפן נייעם סטיל און אויסגעטראַטן א וועג פאַר נייע דיכטער. ער האט אויך געמאכט פיל איבערזעצונגען פון דער אלט־ענגלישער פאעזיע.

וועז פרייגט זענען צו אים צוגעשטאנען מיט דער טענה, פארוואס ער גיט נישט ארויס זיינע לידער אין א בוך, — האט ער געענטפערט: „דו פאַרשטייסט, וועז א שרייבער גיט ארויס א בוך, איז ער שוין א פירמע אוז האנדלט מיט ליטעראריש שטאף, ער מוז האבן „סטאק" אויף די פאַליצעס, אז ניט איז אויס פירמע. איך בין ניט אוז וויל ניט זיין קיין פירמע. דריי אמתע לעזער איז גענוג פאַר מיר. יענער וויייטער, אַרבעט זיין גאנץ לעבן פאר א שיינע לויה אוז איך האב נאך אלץ הנאה פון לעבן אוז די לויה ליגט מיר ניט אין דער לינקער פיאַטע".

זיינע לידער אוז עסייען זענען געווען געדרוקט אין „טאַג", „פאַר־ווערטס", „ניי־ייִדיש", „צוקונפט", אין חודש־זשורנאַל „אינזל" וואס ער האט אנגעהויבן ארויסגעבן אין 1925, אין „צייט־גייסט", פינסקיס „אר־בעטער", אוז אברהם רייזינס „דאס נייע לאַנד", אין שיטלאווסקיס „דאס נייע לעבן", אוז די אויסגאבן פון דער גרופע „יונגע", ווי דאס זאמל־בוך „שריפטן", „וועלט־איין אוז וועלט־אויס" א. א.

וועז לאנדוי איז געווען אין די פערציקער, האט ער געארבעט אין פובליסיטי־אַפטיילונג פון דער ניו־יאַרקער צדקה פעדעראַציע. ער האַט אין זיין אמט ארויסגעווייזן פעאיקייט אוז דערפינדערישקייט. ער האט געדארפן צוגרייטן פיל ארטיקלען פאר דער יידישער פרעסע אוז פועלן ביי די רעדאַקטאַרן, זיי זאַלן ווידמען די אַרטיקלען געהעריקן פלאַץ אין דער צייטונג, ער איז געווען זער געשעצט ביי אלע טוער אוז באאמטע אין דער צדקה־פעדעראציע.

לאנדוי האט פיל צייט אפגעגעבן, מיט זאמלען זעלטענע ספרים, חומשים מיט יידיש־טייטש, סידורים אוז תחינות, מחזורים מיט עברי־טייטש א. א. — ער האט דארט געזוכט די קוואלן פון יידישן לשון אין מויל פון פאלק. ער איז געווארן א קענער אויף אלטע ספרים אוז תחינות אוז האט לייכט דערקענט לויט דער שפראך פון יידיש אין וועלכער ס'איז געדרוקט, פון וואנען די תחינה אדער ספר שטאמט.

לאנדוי איז געשטאַרבן אין 1937 אין ייִנגן עלטער פון 48 יאר. ער איז געבליבן א קלאסיקער אין דער יידישער ליטעראטור.

וועז לאַנדוי איז געשטאַרבן, האַט מען אויף זיין שרייב־טיש געפונען עטלעכע שורות פון זיין נישט פארענדיקט לעצט ליד:

עס אטעמט יעדער ווינקל פון דער ערד
מיט לעבעדיקן אטעם: האס אוז ליבע!
אוז ווי דער ים, אזוי האט אויך די ערד
אן אפפלוס אוז א צופלוס, ווי דער ים
באווענט זיך, אויך, די אויבערפלאך
פון אונזער באלאדענער, שווער־אטעמדיקער ערד.

נתן קאָושען

פלאָצק האָט אַרויסגעגעבן אַ צאָל יידישע מאַלער, וואָס זענען באַרימט געוואָרן אין דער וועלט פון קונסט.

זייער קינסטלערישער גייסט האָט געשעפט יניקה פון דער סביבה אין וועלכער זיי האָבן געלעבט אין די קינדער און יוגנט־יאָרן. פלאָצק איז געווען אַ שטאָט פון צויבער פאַרן מאָלעריש אויג. די שטאָט אויפן הויכן באַרג, פון וואַנען ס׳האָט זיך געזעען אַ וווּנדערלעכע פּאַנאָראַמע פאַר מיילן ווייט און די וויסל אונטן וועלכער איז זיך געפלאָסן מיט מאַיעסטעטישער רואיקייט. פלאָצק איז אויך געווען אַ גאָרטן־שטאָט, מיט אַלטע היסטאָרישע געביידעס.

פלעצער מיט קונסט שאָפונג און קונסט אָביעקטן האָט מען גע־קענט זענען און געפונען אין דעם יידישן קוואָרטאַל גופא. די פרעכטיקע מאָלעריי פון דער שוהל פון אינווייניק. די וווּנדערלעך אויסגעהאָקטע מצבות, וועלכע געפינען זיך אויפן אַלטן בית־עלמין, ביי דער יאגעלאָ גימנאַזיע. דער בית־עלמין, וואָס איז הונדערטער יאָרן אַלט. טייל מצבות האָבן באַוויזן צו ווערן פרעזערווירט, ווייל בוימער האָבן זיי באַשיצט פון שטורעם און רעגן. מ׳האָט טאָקע געקענט זענען די קונסט־אַרבעט פון אַמאָליקן מצבה־קריצער, וועלכער האָט אויף די מצבות אויסגעקריצט חיות, פיגורן און ארנאמענטן, וועלכע באשטעטיקן הויכע מדרגה פון קונסט אַרבעט.

נתן קאָושען איז געבוירן געוואָרן אין פלאָצק אין אַפּריל 1895. זיין פאָטער האָט געהאַט אַ פאַבריקל פון מעש־גיסעריי, וואָס ער האָט איבערגענומען פון נתן׳ס זיידע. דער קליינער נתן האָט מיט נייגעריקייט אבסערווירט די אַרבעט אין דער גיסעריי, ווי פון אַ ליימענעם פאָרם האָט מען געגאָסן דעם מעש, פון וועלכן ס׳זענען אַרויס אַלערליי מעשענע כלים, ווי שבת־לייכטער, חנוכה־לעמפּ און אַנדערע חפצים.

נתן׳ס פעטער האָט ליב געהאַט אויסשניצן פיגורן און ארנאַמענטן פון האָלץ און אויסשניידן פון פּאַפּיר פּאַרשידענע חיות, פייגל, בלומען. נתן׳ס אָנקלס זענען געווען גאָלדשמידער און געמאַכט אויסאַרבעטונגען פון גאָלד. די דאָזיקע מלאכות האָבן דעם קליינעם נתן אינטריגירט.

צוערשט איז נתן געוואָרן אַ שילדן־מאָלער. געאַרבעט האָט ער ביי קרוק׳ן, דעם שילדן־מאָלער, וואָס האָט געווויניט אויף דער גראָדזקא גאַס. קאושען האָט זיך געפילט ניט באַפרידיקט פון דער שילדן־מאָלעריי. אים האָט געצויגן צו דער נאַטור, צו די בערג, וויסל און וואָלד. ער האָט ליב געהאַט די פרעכטיקע פּאַנאָראַמע ארום פלאָצק. ער האָט זיך

איינגעקוקט, איינגעהערט און איינגעזאַפּט אין זיך די פּראַכט פון דער לעבעדיקער נאַטור, וועלכער ער האָט שפּעטער געמאָלן מיט גרויס טאַלאַנט.

קאזשען האָט זיינע לירישע שטימונגען און טרוימעריש נאַטור אויסגעדריקט קרעפטיק אויפן לייוונט. ער האָט געלערנט אין דער וואַר־שעווער קונסט־אַקאַדעמיע, אונטער דער אויפזיכט פון פּראָפ. טאַדעאוש פרושקאָווסקי, וועלכער האָט דערקענט אין אים אַ אויסערגעווייגלעכן טא־לאַנט. ער איז געווען פרושקאָווסקיס בעסטער שילער, וועלכער האָט אים אָפּגעהיטן און געלייגט גרויסע האָפנונגען אויף אים.

די ערשטע אויסשטעלונג פון זיינע בילדער, האָט קאזשען איינ־געאָרדנט אין פּלאָצק. נאָך אַלס סטודענט אין דער וואַרשעווער קונסט־אַקאַדעמיע, האָט קאזשען געהאַט אַנ׳אויסשטעלונג פון זיינע בילדער אין דער יידישער געזעלשאַפט צו פּאַרשפּרייטן קונסט אין וואַרשע.

איינע פון זיינע וויכטיקסטע אויסשטעלונגען, האָט קאָזשען געהאַט אין וואַרשע אין 1931 אין קונסט־סאלאָן פון גארלינסקי. ער האָט אָנטיילּ־גענומען אין פּיל אויסשטעלונגען אין פּאַרשידענע שטעט אין פוילן. אין וואַרשע האָט ער געהאַט אַ סטודיאָ אויף ביעלאַנסקאָ גאַס. פּיל פון זיין אַרבעטס־צייט האָט ער פּאַרברַכט אין מאלערישן שטעטל קוזמיר, ווו זיין סטודיאָ האָט זיך געפונען אין אַ קליין הייזל אין אַ סאד.

ער איז געווארן באַפריינדעט מיט פיל יידישע שרייבער און געווען אַנ׳אָפּטער אַריינגייער אין ליטעראַטן־פּאַריין אין וואַרשע. זיינע בילדער האָבן אויך באַצירט די וועלט פון ליטעראַטן־פּאריין אויף טלאָמאַצקע 13.

מיר ברענגען קורצע אויסצוגן, וואָס יידישע שרייבער און דיכטער האָבן געשריבן וועגן קאזשענען:

א. סוצקעווער שרייבט: „רעדן, צוזאַמען זיין מיט נתן קאָזשען — דאָס איז געווען פאַר מיר פּאָעזיע. די זעלבע ליבשאַפט און נשמה׳דיקע פאַרביקייט, וואָס ער פלעגט אַריינשטראַלן אין זיינע פייזאזשן און שטיל־לעבנס — פלעגט ער אויך אַרויסשטראַלן בעת׳ן ריידן".

דער שריפטשטעלער י. י. טרונק כאַראַקטעריזירט קאזשענס שא־פונגען: „דער מאלעריישער זשאַנר פון נתן קאזשען איז געווען קונסט־זעאונג און וועלט־אנשויאונג. ער האָט געזעהן די וועלט אין דער ריינער פאָרם פון איר ליכט און שאַטן און זי אויך אויף אזאַ אופן געוואָלט באַנעמען מיט זיין גייסט. דעריבער האָט ער זיך געווויסט צו פאַרשאַפן אַ וועג אין דער מאלעריי, אַ וועג וואָס האָט אים געפירט צו אינערלעכער פאַרטיפונג".

דער באַקאַנטער קונסט־קריטיקער יחיאל אראנסאָן, האָט הויך אָפּ־געשאַצט קאָזשענס אייגנאַרטיקע, אָריגינעלע מאלעריי. ער שרייבט: „ער

(קאזשען) מאָלט לאָנדשאַפט מיט גוואַלטיקן טעמפּראָמענט, מיט אַ ברייטן פענזל, דורך טרעפלעכע ברייט אָנגעוואָרפענע פלעקן און שטריכן, אָזוי ווי אַ אוממיטלבאָרער דירעקטער כתב־יד. ווי ווייט ער איז אין זיינע לאָנדשאַפטן פון די לאקריץ־זיסלעכע אויסגעפּיינערטע, אויסגעגלעטע, בלייך־פּאַרביקע האַרמאָניעס. זיינע לאָנדשאַפטן דריקן אויס די ווילדע סטיכיש־קייט פון דער שטראָלנדיקער אַרומיקער נאַטור. אָבער די וועלכע האָבן פּאַרשטאַנען די וווּנדערבאָרע פראַנצויזישע מאלעריי, ווערן זיינע הייסע אָנהענגער, ווערן שטופנווייז מיטגערישן פון דער דאָזיקער זינלעכער, פול־קלינגענדיקער, מענלעך־קרעפטיקער, אינטענסיווער וויזיע פון דער נאַטור. אַ דאַנק זיין זעלטענע עמפּינלעכקייט פאַר דער ליכט, זענען זיינע קאלירן רייך אין וואָליערן, אין דעליקאַטע גראדאַציעס, באַזונדערס צייכנט ער זיך אויס אין זיינע רויטע אָדער ראָזעווע טענער, וועלכע באָרוישן מיט זייער לייכט־קראָפט. אָפט ווערן די דאָזיקע ווייבירנדע ראָזעווע טענער דרייסט קאָנטראַסטירט קעגן דעם בלאָען הימל. נתן קאזשען באַפרייט אונז פון דער טונקעלער יידישער זשאַנר־מאלעריי און ברענגט אונז צו דער זון, צו דער יום־טוב׳דיקער פּאַרבן־פּרייד פון דער אָרומיקער שטראָלנדער נאַטור".

אין דעם געדענק־בוך פון נתן קאזשען, וועלכעס ס׳האָט אַרויס־געגעבן זיין ברודער אין קאַנאַדע, שרייבט וועגן דעם אומגעבראַכטן מאלער צ. א. די שרייבער: מלך ראוויטש, ז. סעגאַלאָוויטש, יוסף סאנדעל, אפרים קאגאנאָווסקי א. א.

זיין בן־עיר, דער מאלער ה. עליאוויטש, וועלכער איז געווען באַ־פריינדעט מיט קאזשען נאָך פון די חדר יאָרן שרייבט:

„איך קען קאָזשענען אָנדערש נישט זעען, ווי נאָר אויפן פּאָן פון זיין געבוירן־שטאָט פּלאָצק, די דאָזיקע שטאָט פון רייכער טראָדיציע, סיי יידישע און סיי פּוילישע.

„פּלאָצק טראָגט נישט בלויז איר יחוס־בריוו פון גרויסע געשעענישן און גרויסע מענשן, נאָר קען אפשר מער שטאָלץ זיין מיט אויסערלעכן אויסזען; מיט איר הערלעכער פּאַנאָראַמע, וואָס שפּרייט זיך אויס אין רחבות פון איר הויכן וויסל־ברעג; מיט אירע שמאָלע אַלייען־געסלעך, קלויסטערס און אַלטע געבוידעס.

„איידער דער קינסטלער נתן קאזשען האָט אויסגעשפּילט זיינע פילפאַרביקע טענער אויף זיינע צאָלרייכע פּיזאָזשן, האָט ער דעם קאָלאָריט און די ראָמאַנטישקייט פריער איינגעזאָפט אין זיך, פון די ברעגעס, וואָסערן און הימלען פון פּלאָצק. אָלע זיינע שפּעטערע שאַפונגען, זענען באַהויכט מיט דער שטילער פּאַרחלומטקייט און רייץ פון מאָזאָוושער

פייזאוש. מיט קאושענען איז אפשר געשעען דאס זעלבע וואס מיט א גרויסן טייל אנדערע יידישע קינסטלער, וועלכע זענען געבוירן און האבן געלעבט אויף דער פוילישער ערד. דאס אויסערלעכע, דאס פיזישע האט אים אפגעטיילט פון דער ארומיקער אויסערלעכער וועלט. אבער אינערלעך אין זיין נשמה, איז ער מיט איר געווען באהאפטן. געמיינזאמע פעדים האבן זיך געצויגן פון יענער וועלט צו אים. דער פארבינדער איז געווען דאס, וואס האט זיי געקענט פארבינדן: די פוילישע נאטור, די פוילישע ערד, די פוילישע פעלדער, וואסערן, הימלען. קיין שום פאליטיק־מאכעריי האט נישט געקענט פארשטעלן דעם פאקט, אז יידן אין פוילן, הגם מען האט אין זיי געוואלט זען א פרעמדן עלעמענט, פרעמדע מענטאליטעט, זענען מסוגל פון זיך ארויסצוגעבן דעם רייץ און קאלאריט פון פוילישן פייזאוש".

פלאצקער זענען געווען שטאלץ מיט קאושענען, זייער בן־עיר. געווען צווישן זיי פיל בעלנים אויף זיינע מאלעריי־ען. זיינע בילדער האבן צ. א. אויך באצירט די וועגט פון דעם פלאצקער ביסקופ׳ס היים, פון דעם פלאצקער סטאראסטא און פיל אנדערע. פיל קונסט־קאלעקציאנערן האבן באזעסן זיינע בילדער. איינער צווישן די באגייסטערטע אנהענגער פון קאושענס מאלעריי, איז געווען דער באקאנטער קונסט־זאמלער ד״ר סימכאוויטש, וועלכער האט באזעסן א באדייטענדע קאלעקציע פון קאושענס בילדער.

קאושען וועז ער האט געמאלן א פארטרעט, איז נישט אויסן געווען צו מאלן א פארטרעט וואס זאל געבן ענלעכקייט בלויז, — ער האט געוואלט ארויסברענגען אויפן בילד די טיפע אינערלעכע ראנגעלנישן פון מענשן, די כאראקטער שטריכן און אייגנשאפטן. ער איז נישט מיד געווארן פיל מאל איבערצומאלן דעם זעלבן פארטרעט, ביז ער האט געפונען דעם אויסדרוק וועלכן ער האט געוואלט ארויסברענגען.

קאושען האט אויך געמאלן דעם פארטרעט פון ארי־גינעלן שרייבער און טיף מענשלעכן כאראקטער פון חיים פלאקסן. פלאקס איז בטבע געווען א קארגער אויף לויבן יענעם. דער מענש האט שוין געדארפט זיין מער ווי טאלאנטפול צו האבן א קאמפלימענט פון פלאקסן. און פלאקס האט געהאלטן זער פון קאושענס טאלאנט.

קאושען האט צום וויפלטן מאל געמאלן דעם פארטרעט פון פלאקסן. ער איז געווען פארכאפט פון דעם מענש, וואס ער האט דערזעען אין פלאקסן; זיינע נשמה ראנגעלנישן, דאס טראגיש־מענשלעכע אין אים, די אייגנארטיקע און איזאלירטע וועלט אין וועלכער ער האט געלעבט. קאושען האט, צווישן אנדערע יידישע שרייבער, געמאלן די פאר־

טרעטן פון י. י. טרונק, י. מ. ווייסענבערג, א. סוצקעווער, ז. סעגאַלאָוויטש א. אַ. ער איז געווען באַפריינדעט מיט פיל יידישע שרייבער, וועלכע האָבן געהערט אָפּגעשאָצט אין קאָזשענען, נישט נאָר דעם קינסטלער, נאָר אויך קאָזשענען, דעם מענש.

אין פעברואַר 1936 האָט קאָזשען געהאַט אַנ׳אויסשטעלונג פון זיינע בילדער אין זיין היים־שטאָט פּלאָצק. ס׳איז געווען אַ גרויס געשעעניש אין קולטור־לעבן פון יידישן פּלאָצק. די אויסשטעלונג איז געווען אין „האָטעל פּאָנאַנסקי״ אויף ביעלסקאַ גאַס.

אויף דער אויסשטעלונג. האָט בעיקר געמאַכט אַנ׳איינדרוק, דאָס בילד „אַ ייד אַ קאַטאַרינאַזש״. „דאָס פּלאָצקער וואַרט״, באַריכטענדיק וועגן דער אויסשטעלונג, שרייבט וועגן דעם דאָזיקן בילד: קוקנדיק אויף דעם דאָזיקן בילד, דאַכט זיך אונז, אַז די קאַטערינקע שפּילט פּאַר אונז אויס אַ מעלאָדיע פון פּאַרבן און דעם טרויער פון דעם לעבנס־מידן ייד, וואָס האָט זיך אַנגעשפּאַרט אין דער קאַטערינקע. דאָס דאָזיקע בילד פּאַרמאָגט אַ מאַסע עקספּרעסיע. מ׳האָט שיער נישט דעם איינדרוק, אַז קאָזשען האָט זיך אָפּגעשמועסט מיט דעם קאַטעריניאַרזש און ביידע צוזאַמען האָבן געשאָפּן אָט דאָס קונסט ווערק. פון קאָזשענס בילדער, שלאָגט אַ דינאַמישער כח און קאָזשען פּילט טיף אָפּ די נאַטור.

נתן קאָזשען האָט געפּילט אַ טיפע צוגעבונדנקייט צו דער שטאָט פּלאָצק, צו אירע מענשן און איר פּאַרגאַנגענהייט. אויף זיין אינציאַטיוו, איז געוואָרן געשאַפּן אַ יובל קאָמיטעט צו פייערן דעם 700 יעריקן יובל פון יידישן ישוב אין פּלאָצק. דער קאָמיטעט האָט דורך דער היסטאָרי־שער סעקציע פון ייוו״א אין פּוילן, געהאַט אַרויסגעבן אין 1939, קורץ פאַרן קריג־אויסברוך, דעם ערשטן טייל פון דער „געשיכטע פון יידן אין פּלאָצק״ (1657 — 1237) געשריבן פון י. טרונק.

ווען דער קריג איז אויסגעבראָכן, האָט קאָזשען פּאַרלאָזט וואַרשע און אַנטלאָפן קיין ווילנע, פון וואַנען ער האָט געוואָלט וויייטער לויפן. ער האָט געהאַט גרייט די נויטיקע פּאַפּירן און וויזעס און ער האָט זיי זאַרלוירן. ער איז געווען טויט פּאַרצווייפלט, נישט זעענדיק קיין האָפּ־נונג צו קענען אָן די נויטיקע פּאַפּירן וויייטער לויפן. טרעפּנדיק ז. סעגאַ־לאָוויטשן אין קאָוונע, האָט ער אַ רעזיגנירטער אים געזאָגט: „איך בין שוין אַ פּאַרטיקער, אַ חבר האָט ביי מיר געבאָרגט מיינע פּאַפּירן, געוואָלט האָט ער עפּעס נאָכקאָפּירן פון מיינע פּאַפּירן, כדי צו ראַטעוון נאָר איינעם, אָבער ער האָט מיינע דאָקומענטן פאַרלוירן. איך לעב שוין נישט מער״.

ווען די דייטשן זענען אַריין אין ווילנע, האָבן זיי אים אַרויסגע־

שלעפט פון זיין ווויגונג. זיינע בילדער ארויסגעווארפן און אים האבן די נאצישׂ אויפגעהאנגען.

אין אויגוסט פון 1941, ווען די נאצישׂ האבן געטריבן דעם דיכטער א. סוצקעווער אויף צוואנגס־ארבעט, — איז ער פארביגעגאנגען דאס הויז ווו ס׳האט געווינט קאזשען. ער האט געזעען ווי פון פענסטער פון הויז, שטעקט ארויס דער קאפ פון באלעבאס און אויפן שטויביקן וועג האבן זיך שקצים געשפילט מיט קאזשענס בילדער. ער האט שפעטער אויסגעפונען, אז קאזשען איז געווארן אוועקגעשלעפט פון זיין שטוב, דורך ליטווישע סטודענטן און מ׳האט אים אוועק געפירט צוזאמען מיט אנדערע יידן צום טויט אין פאנאר.

דעם פארטרעט פון סוצקעווער וואס קאזשען האט געמאלן, איז געווארן פארברענט צוזאמען מיט דעם דיכטערס מאנוסקריפטן אויף א שייטערהויפן.

נתן קאזשען האט געמאלן הונדערטער בילדער, וועלכע זענען אין צייט פון קריג פארלוירן געגאנגען און פארניכטעט געווארן, א קליינע צאל איז געבליבן.

צוזאמען מיטן פוילישן יידנטום איז אומגעבראכט געווארן א קינסטלערישער ריז. א זון פון פאלק, וועלכער וועט אייביק דערמאנט ווערן אין דער געשיכטע פון יידישער קונסט אין פוילן. ער איז געווען צווישן די גרעסטע מאלער, וואס דאס פוילישע יידנטום האט ארויסגעגעבן.

פישל זילבערבערג

פישל זילבערבערג איז געבוירן געווארן ד. 28־טן יוני 1909 אין פלאצק. זיין פאטער וואלף און די מאמע הענע, האבן געהאט א קליין שפייז געוועלבל אויף דער ברייטע גאס. פישל האט געלערנט אין דער רעגירונגס „פאווישעכנע" שולע. צייכנען האט ער זיך געלערנט צום אנהויב אין דער זעלבער שולע ביי דער לערערין גוטקינד. אויף א שול־אויסשטעלונג, האט ער געצויגן אלעמענס אויפמערקזאמקייט מיט א ליים־סקולפטור, וואס האט פארגעשטעלט א קאפ פון א גריכישן העלד.

צו 16 יאר איז ער אוועק ארבעטן אין ווארשע און אין די אונטן פארטגעזעצט זיין לערנען די קונסט פון צייכנען ביי פארשידענע לערער.

ווערנדיק רייף אין דער קונסט, האט ער זיך בעיקר געווידמעט האלץ־שניט. ער האט אין זיינע שניצעריין ארויסגעבראכט פוילישע פאלקס־טיפן, דאס דארפישע לעבן און פוילישן פייזאזש.

אין 1936, ווען אין „זאכענטא" איז געווען די ערשטע אויסשטע־

לונג פון יונגע פוילישע גראָפיקער, האָבן זיך דאָרטן געפונען 22 האָלץ־שניטן פון זילבערבערגן. צווישן די פּלאָצקער מאטיוון אין זייַנע אַרבעטן, איז געווען: „א צעגעלניע", „א געסל אין פּלאָצק", און „א הויף".

אין 1936, האָט זילבערבערג באַקומען פון דער וואַרשעווער קונסט־אַקאַדעמיע אַן 8 חדשים׳דיקע סטיפּענדיום און ער איז אַוועק שטודירן אין פראַנקרייך. זיינע קונסט־ווערק האָבן אַרויסגערופן גרויס אנערקענונג אין די פאַריזער קונסט־קרייזן. דאָרט האָט ער אויך באַקומען אַרבעט אין איינעם פון די פאַריזער קונסט־זשורנאַלן.

ווען דער קריג איז אויסגעבראָכן, איז ער געווען אין דער מיט פון דער אַרבעט איבער א סעריע האָלץ־שניטן, וואָס ער האָט געפּלאַנט אַרויסגעבן ווי א באַזונדערע זאַמלונג.

ווען די דייטשן זענען אַריין אין פּאַריז, האָט ער נישט באַוויזן זיך צו ראַטעווען. ער איז געווארן אַרעסטירט ד. 14 מאַי 1942 און פאַרשיקט אין לאַגער באן לא ראלאן.

אין דעם לאַגער ווו זילבערבערג איז געווארן פאַרשיקט אין פראַנקרייך, האָבן זיך געפונען בערך פינף טויזנט פאַריזער יידן. א דאַנק אינטערוועניץ פון דרויסן, איז ער געווארן איבערגעפירט פון לאַגער אין שטעטלדיקן שפּיטאָל. עס האָט פאַר אים אינטערוועניירט דער דירעקטאָר פון פראַנציזישן גראַפישן אינסטיטוט. אים אינגאַנצן באַפרייען איז נישט געלונגען.

אין דעם שפּיטאָל האָט ער געהאַט די מעגלעכקייט זיך אָפּגעבן מיט זיין קינסטלערישע אַרבעט. ער האָט אנטיילגענומען אין צוויי קונסט־אויסשטעלונגען פון די אינטערנירטע אין לאַגער. עס האָט אַרויסגערופן אויפזען זייַנע טיפּן פון זקנים אין שפּיטאָל, וועלכע ער האָט געמאָלן.

עס איז ליידער נישט געלונגען אים האַלטן ווייטער אין שפּיטאָל. דעם 16 יולי 1942 איז ער פון דאָרט געווארן אויבערגעפירט קיין פיטיוויע. שפּעטער ד. 19־טן יולי דעמזעלבן יאָר האָט מען אים טראַנס־פאַרטירט קיין אָשוויענטשים.

אַן׳אַרעסטירטער קינסטלער האָט אים דערקענט און מ׳האָט באַוויזן אים געבן אַרבעט אין אָפּיס. דאָרט איז אים מעגלעך געווען, נאָך דער אַרבעט, צייכנען און מאָלן. ער האָט געמאָלן און פאַר דער אַרבעט גענאָסן פון די צוגעשיקטע פּעקלעך פון די אַרעסטאַנטן.

ווען ער האָט געמאָלן אויף „באַשטעלונג" פאַר איינעם פון די לאַגער אויפזעער, האָט ער זיך פאַר זיינע פרייַנט אויסגעדריקט: „דאָס האָב איך נישט געמאלן, דאָס איז ווי איך וואָלט, למשל, געווען א שלאָסער און פאַרראָכטן א שלאָס. ער פאַרשטייט דאָס נישט. מיך, אָבער,

עקלט עס. פאראן מאמענטן, ווו איך וואלט הויך אויסגעשריען דאס, פאר אים אויפן קול. נו, האט ער מוסיף געווען, — זאל ער האבן פון מיר א בילד. אין מיין שאפן, וועט אט די עפאכע זיין נאר א באוויזן, ווי טאלאנט און באשטעלונג זענען שוין גארנישט קיין גוטע שכנים".

רעדנדיק וועגן קונסט, איז געווען זיין מיינונג אז „נאר די וואס האבן נישט קיין טאלאנט, אמפערן זיך אין די קאפענען וועגן „שולן" אין דער מאלעריי". א מאלער אדער א גראפיקער, וואס האט עפעס צו זאגן, דריקט זיך אויס דירעקט, און שפעטער ערשט דערוויסט ער זיך אליין, אז מען קען אים „צוטשעפען" צו א „שולע". איך האב געלערנט — האט ער געזאגט — אין קלאסישע שולעס אין פוילן און דאס האט מיר גארנישט געשטערט, אז איך זאל גיין אין מיין אייגענעם וועג".

אין לאגער האט ער געפילט, אז מען מוז קעמפן פארן לעבן און ער האט זיך באמיט דורך מינימאלער היגיענע, זיך שיצן קעגן טיפוס. דער טיפוס האט אבער נישט אויסגעמיטן זילבערבערגן. און טיפוס אין „בלאק נומער 7". ווו ער האט זיך געפונען, האט געמיינט פאר יעדן אין לאגער א טויט אורטייל.

די נאציס האבן געהאט איין „היל-מיטל" פאר די אומגליקלעכע קראנקע, דאס איז געווען דאס גאז-קאמער.

פרייוט אין לאגער האבן אים געהאלפן, מיט וואס זיי האבן נאר געקענט: א ביסל עסן, א וואַרעמען טרונק.

דאס אומגליק איז אבער געשעען: אלע טיפוס קראנקע האט מען ארויסגעטריבן אויפן הויף פון לאגער. דארט איז געשטאנען גרייט א לאסט-אויטא מיט א צייכן פון רויטן קרייץ. די דייטשע מחבלים זענען געווען אזוי צינישׂ, אז זיי האבן ארונטערגעריסן דעם רויטן-קרייץ צייכן, וועלכער איז געווען באשטימט, בלויז אפצונארן די אומגליקלעכע. די קרבנות זענען ווי די בהמות געווארן אנגעלאדן אויפן טראק, אויף א וועג פון וועלכן ס'איז נישטא קיין צוריק.

די דייטשן זענען געקומען מיט א ליסטע פון קראנקע צום אוועק-פירן צום טויט. זילבערבערג איז נישט געווען אויף דער ליסטע, עס האט זיי אבער צוגעפעלט עטלעכע קרבנות צו דער פאטאלער ציפער. וועו זיי האבן געזעען זילבערבערגן ליגנדיק, האבן זיי אים ארויפגעשלעפט אויפן טראק און געפירט צו א שרעקלעכן טויט.

ער איז אומגעקומען אין עלטער פון דרייסיק יאר.

אזוי האט פארענדיקט זיין לעבן א גרויסער קינסטלער און אייי-דעלער טיף-פילנדער מענש אין זיין יונגען בליענדן עלטער. מ'האט

געלייגט גרויסע האַפנונגען אויף זיין גרויסן טאַלאַנט אַלס קינסטלער. ליידער, האָט ער געטיילט דעם גורל פון די 6 מיליאָן קדושים.

זיינע שאַפונגען, וועלכע האָבן זיך געפונען מערסטנס אין פוילן און אין פראַנקרייך, זענען טיילווייז פאַרניכטעט געוואָרען. דער אָפּגע־ראַטעוועטער טייל פון זיין קונסט, געפינט זיך ס׳רוב ביי יחידים, ווי ביים קונסט קריטיקער ה. פענסטער, וועלכער האָט פאַרעפנטלעכט אַ גרויס ווערק א. נ. „אונזערע יידישע קינסטלער מאַרטירער״ (פאַריז 1951), און האָט געווידמעט אַ גרעסערע אַרבעט „זילבערבערג — זבער״ (אין פאַריז האָט ער אָנגעהויבן צייכנען זיין נאָמען: זבער). אַ רעפּראָדוקציע פון זיין פייזאַזש געפינט זיך אין דער אַלגעמיינער ענציקלאָפּעדיע (יידן ב.). אַ טייל פון זיינע אַרבעטן געפינען זיך ביי י. סאנדעל און מיכאל קעניגסבערג. דער לעצטער האָט אַרויסגעוויזן אַ גרויסן אינטערעס אין דעם קינסטלערישן שאַפן פון זילבערבערג׳ן. קעניגסבערג פון דער פלאַצקער פאַמיליע, וועלכע איז געווען שותפים צו דער גרויסער מיהל ביי די ביעלסקער ראגאטקעס, איז געווען ריכטער פון העכסטן געריכט אין פוילן. אין זיינעם אַ בריוו צום שרייבער פון די שורות שרייבט ער: איך באַזיץ פיל מאַטעריאַלן וועגן פישל זילבערבערג און פיל פון זיינע גראַפישע אַרבעטן. צווישן די פאַריזער יידן, וואָס האָבן איבערגעלעבט דעם קריג, איז אין זייער זכרון זיכער געבליבן דער געשטאַלט פון זילבערבערגס פרוי סטעניע בענדער, אַנ׳אייידעלע און העלדישע יונגע פרוי. זי האָט זיך אויסגעצייכנט מיט געוואָגטקייט אין קאַמף וואָס עס האָט געפירט דער פראַנצויזישער אונטערגרונט. אין איר וווינונג אויף סעינט הילער 49, האָט מען איינגעאָרדנט אַ לאַבאָראַטאָריע אויסצואַרבעטן אויפרייס מאַטעריאַלן אין קאַמף קעגן שונא. אין דער דאָזיקער דירה אירע, איז געשעען אַ צופעליקער אויפרייס און ס׳זענען אומגעקומען צוויי קעמפער פון אונטערגרונט. ס׳איז איר געלונגען, ווי דורך אַ נס, צו אַנטלויפן פון פאַריז. זי האָט זיך באַהאַלטן אין אַ דאָרף און ווייטער געאַרבעט אין אונטערגרונט אונטערן פסעודאנים „אַליס בודע״. איר אויפגאַבע איז געווען, אין די אָפּיציעלע אַמטן צו טוישן די לעבנס־מיטל קאָרטן פון די אויפשטענדלער. ס׳איז געווען אַ סכנה׳דיקע אויפגאַבע זייענדיק אויסגעשטעלט צו דער געפאָר געכאָפט צו ווערן ביי דער אַרבעט אירער, ווו ס׳האָבן זיך אַרומגעדרייט פיל געהיים־אַגענטן.

דעם 16 נאָוועמבער 1943, ווערט זי אַרעסטירט און געפאָרשט דורך אַ ספּעציעלער שלאָג־בריגאַדע.

זי איז אַלעמאָל געווען אַ פיזיש שוואַכע. העלדיש האָט זי אויס־געהאַלטן די ענויים, און די דייטשע רוצחים האָבן פון איר קיין סודות

נישט אַרויסבאַקומען.

דעם 3־טן פעברואַר 1944, איז זי אונטערן נאָמען „גוטע ראָזנ־שטיין" דעפארטירט געוואָרן אין אַ טויטן־לאַגער און דאָרט אומגעקומען.

זי איז געבוירן געוואָרן דעם 24 דעצעמבער 1911 אין וואַרשע.

דער ריכטער פון העכסטן גערימט אין פוילן מיכאל קעניגסבערג, ענדיגט זיין בריוו וועגן די זילבערבערגס מיט די ווערטער: אויף זיי קען מען זאָגן: „הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו".

אַ העלדיש מיידל, וועלכע האָט איר לעבן פאַרבונדן מיט אַ פּלאָצקער יוגנטלעכן, וועלכער האָט זיך פאַרמאָסטן פאַראייביקן פּלאָצק און פוילישן פייזאָש אין פאַריז און אין דער וועלט פון קונסט.

יחיאל מאיר (מאקסימיליאן) עליאוויטש

עליאוויטש איז געבוירן געוואָרן אין 1890 אין ראטשאנזש. שפּעטער האָט די משפּחה זיך אַריבערגעצויגן קיין פּלאָצק. אין פּלאָצק איז דער פאָטער געווען אַ צייטונגס־פאַרקויפער און אויך אַ בדחן.

עליאוויטש איז ביז 1920 געווען אַ זייגערמאַכער און אין פרייער צייט זיך פאַרנומען מיט צייכנען און מאָלן. בפרט האָט אים אינטערעסירט דאָס מאָלן פּארטרעטן.

אין יאָר 1917, האָט זיך באַוויזן אויף דער אויסשטעלונג אין „זאכענטא" אַ פּארטרעט פון גלח קאוואַלעווסקי פון פּלאָצק, וועלכן עליאוויטש האָט געמאָלן. אין 1920 איז עליאוויטש אַנגענומען געוואָרן אין דער העכערער שול פאַר פּלאַסטישער קונסט אין וואַרשע, וווּ ער האָט שטודירט אונטער דער לייטונג פון באַרימטן פּארטרעטיסט סטאַניסלאַוו לענטץ. אין יענער צייט האָט ער אויסגעשטעלט זיינע מאלעריין אויף אויס־שטעלונגען וואָס עס האָט איינגעאָרדנט די יידישע קהלה אין וואַרשע. זייענדיק אין וואַרשע, איז ער געווען אַנ׳אַריינגייער ביי פּרצ׳ק. פּרצ׳ס פּארטרעט, וועלכן ער האָט געמאָלן, איז געהאנגען אין ליטעראַטן פאַריין אויף טלאָמאַצקע 13. פּרץ האָט געהאָט עליאוויטש׳ן געשאַנקען זיין בוך „מאַניש" מיט זיין האַנטיקער צושריפט און מיט טעקסט ענדערונגען.

ער האָט נישט נאָר פּארטרעטן געמאָלן, נאָר אויך זיך פאַרנומען מיט דעקאָראַציע אַרבעט. אין אַ קאָנקורס פון וואַרשעווער מאַגיסטראַט פאַרן שענסטן שוי־פענסטער אין וואַרשע אין 1937, האָט ער באַקומען דעם ערשטן פּרייז. זיין הויפּט־אינטערעס איז אַבער געווען מאָלן פּארטרעטן.

אין 1935, האָט מ. וואליס אין „וויאדאמאשצי ליטעראַצקע" גע־שריבן וועגן עליאוויטשעס מאלעריי: „אינדיווידואַליסטן, זענען דאָ, ווי

איבעראַל, זעלטן צו טרעפן. עליאוויטש שאָפט אין זייער דעליקאַטע, דינע פאַרבן, ניואַנסן. זיין „שטיל־לעבן" דערמאָנט די ראקאקא מאלעריי־ען אויף פּאַרצעליי".

פאַרן צווייטן וועלט־קריג, איז ער געווען פאַרוואַלטונגס־מיטגליד, פון דער יידישער געזעלשאַפט צו פאַרשפּרייטן קונסט.

פעליקס פוטערמאַן אין זיינע זכרונות פון די אָקופּאַציע־יאָרן, דערציילט, אַז עליאוויטש צוזאַמען מיט אַנדערע יידישע מאלער, האָבן באַקומען אַ באַשטעלונג צו באָפּוצן דעם אויפנאַמע־זאַל פון דער יידישער קהלה אין וואַרשע. זיי האָבן אויסגעמאָלן אויף דער וואַנט, אַ גרויס בילד פון „איוב". פוטערמאַן דערמאָנט אויך, אַז עליאוויטש איז צוזאַמען מיט אים באַשטימט געווארן צו באָפּוצן די וועגט פון פאַווילאָן פון דער אויסשטעלונג פון דער אַזוי גערופענער „טראַנספערשטעלע".

דער לייטער פון דער אויסשטעלונג, האָט זיי פאַרגעלייגט שאָפן אַ בילד, וואָס זאָל סימבאליזירן די אַרבעט פון די יידן. זיי האָבן דאַן געשאָפן אַ גרויס בילד וואָס שטעלט פאָר אַ יידישן שמיד ביי דער אַרבעט. דעם צווייטן טאָג האָבן זיי געפונען דאָס בילד צעריסן. דער דייטשער אָפיציר, וועמען מ'האָט דאָס בילד געוויזן, האָט באַפוילן עס אראָפּנעמען און פאַרניכטן.

י. סאנדעל אין זיין בוך „אומגעקומענע יידישע קינסטלער אין פּוילן" דערציילט: אין דער ערשטער צייט פון וואַרשעווער געטאָ, האָבן אַ פּאָר קינסטלער באַקומען באַשעפטיקונג ביים באָפּוצן דעם גרויסן זיצונגסגעזאַל פון וואַרשעווער יודענראַט. אַזוי אַרום, האָבן די קינסטלער מ. עליאוויטש, פעליקס פרידמאַן און שמחה טראַכטער אויסגעפירט אַ וואַנט־מאלעריי, וואָס שטעלט פאָר אין אַנ'אידישער־נאַציאָנאַלער גרויס די געשטאַלט פון איוב'ן. עליאוויטש, שליוניאק און ראַבינאָוויטש האָבן אויסגעפירט פאָר דעם זעלבן זאָל וויטראַזשן. די דערמאָנטע אַרבעטן, האָבן די קינסטלער אויסגעפירט אויף דער באַשטעלונג פון יידנראַט, וועלכער האָט אויף אַזאַ און ענלעכן אופן אָפּגעצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון די יידן פון דער גענאַר, וואָס האָט זיי געדראָט. פאָר דער צייט וואָס עס האָט עקזיסטירט די אַזוי גערופענע טראַנספערשטעלע, ד. ה. דער אַמט, וואָס האָט זיך פאַרנומען מיט אויסטויש פון די געטאָ אויס־אַרבעטונגען און פון איבערוואַרפן זיי אויסערן געטאָ, האָט מען אייג־געאָרדנט, אויף קרולעווסקאָ אויסערן געטאָ, אַנ'אויסשטעלונג פון די דאָזיקע אויסאַרבעטונגען. עס האָבן זיך דאָרט געפונען אַ ריי זאָכן פון טאָג־טעגלעכן געברויך, וואָס זענען אויסגעפירט געווארן דורך די קינסטלער. אין די רינגעלבלום נאָטיצן (דער אונטערערדישער אַרכיוו פון

וואַרשעווער געטאָ), אין דעם בוך וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן דורכן פאַרלאַג „יידיש־בוך" (וואַרשע, 1952) אויף זייט 24 געפינען מיר אַ כאַראַקטעריסטישן אָפּזאַץ וועגן מאלער מאַקס עליאָוויטש: „געכאָפט אים צו דער אַרבעט ביי די פּאָנצער. גוט איינגעהייצט אין אויוון, געפרעגט אים פונוואַנען קענסטו, „איך בין אַ קונסט־מאלער", געבעטן מאָלן. ער מאָלט שוין די זעקסטע פּערזאָן און אַלץ העכערע, באַקומט שכירות 150 פּאָר אַ בילד. אַ באַשטעטיקונג, אויף יעדן בילד אַנגעשריבן דעם נאָמען פון מאלער. פיינע בילדער".

בעת די אויסזידלונגען פון וואַרשעווער געטאָ, איז עליאָוויטש צוזאַמען מיט אַנדערע פון קינסטלער קאָאָפּעראַטיוו אויף מילנע 9, פּאַר־שיקט געוואָרן קיין טרעבלינקע, ווו ער איז אומגעקומען. אויך זיין פרוי סטעפאניא, — אַ פּעאיקע מאלערין, איז אומגעקומען מיט זייער זון.

דער מיניאַטוריסט דוד טושינסקי

דוד טושינסקי איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1917 אין פּלאָצק.

אויף דער גילדענער גאַס, אין צענטער פון יידישער קאמפאקטקייט, ווו אַרעמקייט האָט אַרויסגעקוקט פון יעדן טיר און טויער, האָט ער זיין קינדהייט פאַרבראַכט. נאָך אַלס קינד האָט ער ליב געהאַט צו בעאָבאַכטן, ווי זיין זיידע, דער ווישעגראדער סטאַרשי־פעלדשער, חיים דוד, צייכנט ארנא־מענטן. דער קליינער דוד, איז געוואָרן באַהערשט פון דעם זיידנס פּאָנ־טאַסטישע צייכנונגען און ביי יעדער געלעגנהייט, געפרווט צייכנען און מאָלן.

זיין פּאָטערס הויז איז געווען אַנ'אַרעמע. דער פּאָטער, אַ שניידער, האָט בדוחק מפרנס געווען זיין משפחה. אין דער אַרעמער סביבה, האָט דוד געחלומט פון זיין אַ מאלער. זיינע אייגנאַרטיקע מיניאַטורן, האָט ער אַנגעהויבן מאלן אין אַ שפּעטערן פּעריאָד.

וועג דער קריג איז אויסגעבראָכן, איז טושינסקי אַנטלאָפן פון פּלאָצק קיין ביאַליסטאָק און פון דאָרט, איז ער, צוזאַמען מיט טויזנטער אַנדערע יידן־פליטים, פאַרשיקט געוואָרן מיטן עטאַפּ קיין סיביר. ער האָט זיך געפונען פאַרשיקט אין פאַרשידענע פאַרוואָרפענע מקומות אין אומענדלעכן סיביר. וועג נאָר מעגלעך, האָט ער געמאַכט צייכנונגען און דאָרט צוזאַמען מיט אַנדערע גליטן נויט און הונגער, און געחלומט פון אַ צייט וועג די מלחמה וועט זיך ענדיקן און מ'וועט קענען אַרויס פון שניי־וויסן סיבירער גיהנום.

וועג ס'איז אים געלונגען צו פאַרלאָזן רוסלאַנד, איז ער אַוועק קיין

פֿאַריז און דאָרט האָט זיך פֿאַר אים געעפנט אַ נייע וועלט און בריייטע מעגלעכקייטן פון קינסטלערישן שאַפן. ער האָט פיל געמאָלן און געצייכנט אין פראַנקרייך. אַ וועלט מיט געפילן פון יאָרן אָנגעלאָדענע, נאָך הונגערן, פרירן און שווערן לעבן אין רוסלאַנד, — האָט ער אויסגעדריקט אין זיינע מיניאַטור־צייכנונגען.

אין זיינע שאַפונגען שטרעבט ער צו פאַראייביקן די פאַרשוווונדענע יידישע וועלט פון פוילן, זיין שטאָט פלאָצק, אירע מענשן און אויך זיין נאָנטע משפחה, וואָס האָט געטיילט דעם טראַגישן גורל פון פוילישן יידנטום.

זיינע מיניאַטור־צייכנונגען, האָט ער פאַרעפֿנטלעכט אין צוויי אַלבאָמען, וואָס זענען דערשינען אין 1949, מיט זיין ביקד, געצייכנט פון מאנע קאץ, און אין יאָר 1955, דער לעצטער, אַ גרויסער אַלבום פון 21 מיניאַטורן, איז פראַכטפול אַרויסגעגעבן פון געארגעס מיכאל אין פאַריז.

טייל מינאָטורן זענען בערך 15 סענטימעטער גרויס. אין די פאַרמאַט־קלייניע שאַפונגען געפינט זיך אַ וועלט מיט אויסדרוק. טושינסקי אין די בילדער האָט אַרייַנגעווועבט זיינע טיפע געפילן צום פלאָצקער פייזאָזש, צו פלאָצקער טיפן און צו זיינע נאָנטסטע. זיינע שאַפונגען רופן אַרויס אַ געפיל פון נאָנטקייט און היימישקייט און זיי עראינערן דאָס אַמאָליקע וואָס איז מער ניטא און וואָס לעבט נאָר אין דער נשמה פון קינסטלער און פון צושויער. ער צייכנט זיך אויס מיט פֿאָטישער וויזיע, פערפעקטע רוטין פון צייכנען און בריייטער אויסדרוק אין קאָנצענטרירטער פאָרם. אין דער מיקראָסקאָפיש קלייניער וועלט פון זיינע צייכנונגען געפינט זיך אַ וועלט אַ גאַנצע.

די מיניאַטור קונסט איז היינט נישט שטאַרק פאַרשפרייט. די מינאַ־טור־קונסט האָט אַמאָל מער געבליט אין מיטלאָלטער. אין אונזער צייט איז גרויס געווען אין דער קונסט פון מיניאַטור דער עכט־יידישער אַרטור שיק. טושינסקי צייכנט שוואַרץ אויף ווייס זיינע דינע ארנאמענטן־צייכנונגען. זיינע צייכנונגען זענען נישט רעאַלע. אַנ'אויספאַנטאַזירטע וועלט סודות'פול און אידיליש. זיינע דינע ארנאמענטן־צייכנונגען זענען איידל, צארט און מייסטערהאפט.

צווישען זיינע מיניאַטורן געפינט זיך אַ סעריע בילדער „דער צירק".

צירק־מאָטיוון האָבן אָפט אַרויסגערופן דעם נייגיר פון שרייבער, פון אַקטיאָר. די טראַגיק פון דעם קלאון, זיין הילפלאָזיקייט, זיין ליידנדע נשמה, זענען געווען אַנ'אָפשפיגלונג פון דער טראַגיק פון לעבן.

אין טושינסקיס צייכנונגען און מאלעריייען פון צירק, האָט דער קלאון, דער פליענדער אַקראָבאַט, און דאָס גאַנצע שפיל אויף דער צירק אַרענע,

באַקומען אַ קינסטלערישן תקון, עס אַטעמט מיט פאַנטאַסטישן רייַץ און באַהויכן מיט פאַעטישן חוש פון קינסטלער.

זיין אַלבאָם־בילדער „דער צירק", האָט ער געשאַפן נאָך זיין רייזע קיין ישראל. אין קעגנזאַץ צו זיינע בילדער פון פריער, וועלכע ער האָט געמאָלן מיט טונקעלע קאָלירן, איז זיין צירק געמאָלן מיט פיל ליכט. וואָר־שיינלעך איז די העלע ליכט אונטערן אַיינדרוק פון זיין באַזוך אין ישראל.

זיין ערשטע אויסשטעלונג אין ישראל, האָט ער געהאַט אין פתח־תקוה אין „בית התרבות", וואָס איז געבויט געוואָרן צום אָנדענק פון די געפאַלענע זין פון פתח־תקוה, אין דער מלחמה פאַר פרייהייט, — שפעטער אין אַנדערע שטעט אין ישראל. די ישראל פרעסע האָט ווארים באַגריסט דעם קינסטלער און באַגייסטערט אָפּגעשאַצט זיין קונסט. זיין אויסשטעלונג אין ישראל האָט געהאט ארום זעכציג פעדער־צייכנונגען, שוואַרץ־ווייס מיניאַטורן.

אַ שווערן דערנער־וועג אויפן וועג פון זיין קונסט, האָט טושינסקי דורכגעמאַכט, אָן הילף און ערמוטיקונג, האָט ער עקשנות'דיק אויסגעטראַטן זיין קינסטלערישן וועג. ער האָט הויך דערגרייכט אין זיין קינסטלערישער קאַריערע, שאַפנדיק זיך גרויס אנערקענונג אין קונסט־קרייזן.

טושינסקי איז נישט געוואָרן „פאַרשכורט" פון זיין קינסטלערישן רום. ער איז פאַרבליבן דערזעלבער גוטמוטיקער און פריינטלעכער מיטן שמייכל אויף די ליפּן.

זיינע בילדער צייכנט ער אונטער אין יידיש: דוד. ווי וועלנדיק אונטערשטרייכט דעם המשך, וואס ער ציט פון זיין סביבה אין פלאצק, ווו ער איז געבוירן געוואָרן און ווו ער האָט איינגעזאַפּט אין זיך זיין גייסטיקן „איך".

אויסער דאס יידישע שטעטל, צייכנט ער אויך פאריז און אירע טורעמס. ער צייכנט חיות, פויגל און בלומען. כאַראַקטעריסטיש, אַז אין פיל פון זיינע בילדער דערשיינט א פידל ווי ביי שאגאלן דאס קעלבל. זיינע צייכנונגען, אויסער פרעציזקייט פאַרמאָגן זיי אויך פאַנטאַזיע און אָריגינעלקייט, ווי עס איז זיין מוזיקאליש בילד „פאגאניני". דער אויטא פארטרעט זיינער איז ווי א סארט אויטאָביאָגראָפיע. עס איז דאָרט קאָמבינירט זיין פלאצק, זיין גלות־וועג אין צייט פון קריג און פאַריז, די שטאָט פון זיין קינסטלע־רישן אויפשטייג.

דעם 9־טן יאַנואר 1959 איז טושינסקי אָפּיציעל איינגעלאַדן געוואָרן אין פאַלאַץ פון דער האָלענדישער קעניגן.

די וואַרעמע און אינטימע אויפנאַמע האָט געדויערט צוויי שעה און

האָט געגעבן דעם קינסטלער די מעגלעכקייט צו באַקענען די קעניגלעכע פאַמיליע מיט אַלע עטאַפּן פון זיין קינסטלערישן וועג.

אין דער זעלבער צייט האָט ער געהאַט זיין אויסשטעלונג אין האָלאַנד, אין אַמסטערדאַמער היסטאָרישן מוזיי, וואָס האָט אַרויסגערופן אַ לעבעדיקן אינטערעס אין די קינסטלערישע קרייזן. ס׳איז געווען אַנ׳אויסשטעלונג פון 20 יאר קינסטלערישן שאפן.

דער בריטישער מוזאום האט געקויפט זיינע א מיניאטור אין צווישן די מייסטער־ווערק, וואָס זענען אויסגעשטעלט אין בריטישן מוזאום, וועט אויף אייביק פיגורירן די מיניאַטור פון דוד טושינסקי. זיינע מיניאַטורן געפינען זיך אויך אין לאנדאנער וויקטאריא און אלבערט מוזאום און אויך אין דער קעניגלעכער ביבליאָטעק אין בריסל. די בעלגישע קעניגן־אלמנה האט אין איר קאלעקציע עטלעכע פון זיינע מיניאטורן. דאס גלייכן דער בארימטער שוישפילער לאורענס אליוואר און וויוויאן ליי האבן אין זייערע זאַמלונגען פון זיינע מיניאַטורן. זיין קונסט אַרבעט געפינט זיך אויך אין מוזאום פון עין־חרוד, אין מוזאום פון עכו, ווו דער שטאט־ראט האט אים צוגעטיילט דעם כבוד פון זיין ערן־בירגער פון דער שטאָט. דער מוזאום פון אשדות־יעקב האָט באַקומען פון אים אַ שאַפונג צום אָנדענק פון צוויי העלדן פון אשדות־יעקב.

אין בריסל דערשיינט אנערנסטער זשורנאל א. נ. „פערזענלעכקייטן פון היינט". נעבן דער ענגלישער קעניגן עליזאבעט, קאנצלער אדענאוער, פּרעמיער מעקמילען א. אַ. געפינט זיך אויך אַ גרעסערע אָפּהאַנדלונג וועגן טושינסקיס קונסט־טאַלאַנט, ווו ער ווערט באַצייכנט אַלס „דער פּרינץ פון מיניאטור".

ער האט געהאט אויסשטעלונגען אין פראנקרייך, ישראל, ענגלאנד, בעלגיען, האלאנד און נאך, אומעטום האט ער געמאכט א שטארקן רושם מיט זיינע בילדער. די פרעסע האט זיך ברייט אפגערופן. זיינע אילוסטראצ־יעס באשיינען א סך ווערק פון דיכטער און שרייבער. ער האט אויך באקומען אנ׳ערן־אויסצייכנונג פון פראנצויזישן מיניסטעריום פאר קונסט. ער האט געצייכנט דעם שער־בלאַט צו אונזער בוך, סימבאליזירנדיק דעם אומקום פון מיליאנען יידן און זיין פלאצק וואס טיילט דעם זעלבן טראגישן גורל.

טושינסקי האט מער פון אנדערע פלאצקער קינסטלער, פאראייביקט פלאצק סימבאליש אין זיינע שאפונגען.

טושינסקי איז יונג אין יאָרן און יונג אין שאַפן. די וועלט פון קונסט דערווארט נאך פיל פון אים.

שמואל פרידענבערג — הר-שלום

ש. פרידענבערג האט אנגעהויבן באקאנט צו ווערן אלס קינסטלער אין קופער־רעליעף ווען ער איז געווען נאָענט צו 50 יאָר. ער אַרבעט אין דער גלאָז־פאַבריק „פעניציא", וואָס באַלאָנגט צום „סולל־בונה". קיינער אין דער פאַבריק האָט נישט געחלומט אַז צווישן זיי געפינט זיך אַ מענש מיט דעם טאלאנט. בכלל, דער ישראל־ארבעטער איז עמפפינלעך צו קונסט. אנגעהויבן האט ער זיין קונסט־ארבעט אין 1952. דורך א צופאל האט ער אויסגעקלאפט אַ בילד אין קופער און געגאָנגען קויפן אַ ראָם פאַרן בילד. דער קרעמער האט אים געוואלט געבן די ווערט פון אכט ראמען פאַרן פרייז פון בילד. דאָס האָט אים געמאכט אַ קלער טאָן: „אויב ס'איז יאָ ווערט 40 פונט ווי ער לייגט מיר פאר, וועל איך עס נישט פארקויפן". פון דעמאלט אן האט ער זיין ארבעט אין דער קונסט אנגעהויבן.

מיר געדענקן זיינע אין קויל־געצייכנטע בילדער פון באראכאוו, טרומפלדאר, סירקין, וואָס האָבן באַצירט די וועלט פון פועלי־ציון לאָקאַל אין פלאָצק. וועלן ער איז געווען אַ חבר פון „פועלי־ציון" און „החלוץ", האט ער זיך געלערנט טריקאטאזש־ארבעט, מיינענדיק אז ער וועט די ארבעט טאן אין א"י אין דעם ווארשטאט וואס זיין אנקל האט געפלאנט דאָרט צו עפענען. פון דעם פלאָן איז גאָרנישט געוואָרן, האָט ער זיך געמוסען צו אַנדערע מלאכות. געאַרבעט ביי בנין, געגאָסן בעטאָן. לעצטנס אַרבעט ער אין דער גלאז־פאבריק ווו ער איז אויפגעער איבערן צימער וואס רעגולירט די טעמפעראטור אין דער פאבריק. ער טויג זיך בכלל אויס צו אַלעם. אפילו די מעבל אין זיין הויז האָט ער אַליין געמאכט.

ש. פרידענבערג (זינט ער איז געווארן באקאנט אלס קינסטלער האט ער זיין נאָמען געענדערט אויף הר־שלום), ער זוכט נישט קיין קונים פאַר זיין קונסט־אַרבעט. ער האָט פרנסה פאַר זיין פאַמיליע פון זיין אַרבעט אין דער פאבריק. זיין ניי־אנטדעקטע פאר אים קונסט, איז זיין נשמה און לעבן און אין איר געפינט ער זיין תיקון. ער טוט זיין קונסט־אַרבעט באַשיידן, וועלנדיק אויסמיידן רעקלאמע. די ארבעטער פון דער גלאז־פאבריק האבן אים פשוט געצוונגען מאכן זיין ערשטע אויסשטעלונג וועלכע האט געהאט אַ גוטן אָפּקלאַנג אין דער ישראל פרעסע. דער „דבר", „הארץ", „ירושלים־פאסט" א. א. האבן זיך מיט לויב אפגערופן. צו זיין ערשטע אויסשטעלונג וואָס איז געווען פראָטעזשירט פון ועד הפועל פון הסתדרות אין חיפה, האָט ער נישט געוואלט צולאזן פארשטייער פון דער פרעסע. זיין ארבעט באטראכט ער ווי א פריוואט הייליקטום און ער וויל נישט ווער פון דרויסן זאל אריינדרונגען אין זיין אינערלעכע וועלט.

קונסט שאַפונג איז סוף כל סוף אַ זאַך פאַר דער עפּנטלעכקייט. נאָך זיין ערשטע אויסשטעלונג אין דער „פּעניציא״־פאַבריק, בעמט ער אנטייל אין קונסט־אויסשטעלונגען אין ישראל, און זיין נאמען אלס קינסטלער ווערט באקאנט אין ישראל.

זיין קונסט־ארבעט איז ענלעך צו דער שאפונג פון באקאנטן אריה מערזער. אָבער די טעמאַטיק איז אַ גאַנץ אַנדערע. מערזערס וועלט איז דאָס פארשוונדענע יידישע לעבן אין מזרח־אייראפא, טעמעס געבויט אויף יידישן פאָלקלאָר. פּרידענבערגס שאַפן איז דאָס נייע ישראל. דער יידישער אַרבעטס־מענש, טיפּן פון דער ישראל לאַנדשאַפט. ער איז באַווירקט געוואָרן פון מערזערס קונסט, אָבער נישט באַאיינפלוסט געוואָרן פון מערזערס טע־מאטיק. פּרידענבערג פארמאגט אויך אנ׳אייגענעם סטיל.

טייל האלטן, אז די טעכניק פון זיין שאפן שטייט אויף אזא הויכער מדרגה ווי מערזערס. אריה מערזער שאפט שוין מער ווי דרייסיק יאר אין דער קונסט און פּרידענבערג ערשט עטלעכע יאָר, און ער ווערט וואָס ווייטער אלץ בולטער אין שעפּערישער.

זיינע טעמעס זענען סאציאלע. ער נעמט זיינע העלדן פון דער גאס, פון דער ארבעט. ער דרינגט אריין אין דער נשמה פון זיינע העלדן און ברענגט זיי ארויס מיט א געפיל פון נאנטקייט צו זיי. ער געפינט זיינע כאראקטער־טיפּן אויך צווישן די וואס דער גורל איז שלעכט צו זיי, און צווישן די פּריידיקע בויער פון לאַנד. זיינע טיפּן, סצענעס און גרופּן, קלאָפּט ער אויס פון קופּער מיט פּרעציזקייט און דעטאַל. צווישן זיינע טעמעס האבן מיר ארבעטער וואס בויען, ארבעטס מענשן אין רו־צייט, אַנ׳אַראַבישער מאַרק אין עכו, אַ טרעגער, גורל פון אַרבעטער, מוטער און עופה׳לע אין לאַגער, חסידישע טיפּן און פיל אַנדערע.

אַנדערע פּלאָצקער קינסטלער

אין פּלאצק האבן זיך געפונען קינסטלער מיט געבוירענעם טאלאנט, — זיי האבן ליידער זייערע פּעאיקיטן נישט ענטוויקלט.

א באַגאַבטער מענש איז פאַרלוירן געגאַנגען פאַר דער קונסט אין דער פּערזאָן פון גרשון יעשאן. זיינע סקולפּטור־אַרבעטן זענען געווען סצענעס פון נאטור און טיפּן פון מענשלעכן ליידן.

איינדרוקספול איז געווען די סקולפּטור פונ׳ם פויער מיט אַ לאַבן־ברויט אין האַנט, שטייענדיק מיט אַ האַק, אַרויפקוקנדיק צו די ריזיקע בוימער וועלכע ער האט זיך געגרייט אונטער האקן.

אין „קאנאדער אדלער״ פון אקטאבער 1958, איז געווען א רעצענזיע וועגן דער בילדער־אויסשטעלונג פון פלאצקער לאנדסמאן דוד מאזור.

ס׳איז געווען אן׳אפקלייב פון זיינע מאלעריייען. פייזאזשן, שטיל־לעבנס און פיגורן־קאמפאזיציעס געמאלן אין אויל און וואסער־קאליר.

ער האט עמיגרירט פון פּלאצק קיין פּאריז, וווּ ער האט געווויינט בערך פערציק יאר. זייט 1949 וווינט ער אין קאנאדע. די אויסשטעלונג אין מאנטרעאל איז זיין ערשטע אויסשטעלונג.

פּועה ראקאווסקא

א צאל שרייבער און געזעלשאפטלעכע טוער וועלכע זענען נישט געבוירן געווארן אין פּלאצק און פאר אַ צייט דארט געווויינט און געווען באשעפטיקט, האבן אויסגעאיבט א גרויסן איינפלוס אויפן גייסטיקן לעבן אין פּלאצק.

צווישן אנדערע דארפן מיר דערמאנען די צוויי לערער אין דער פּלאצקער יידישער גימנאזיע — פּועה ראקאווסקאַ און יקיר וואַרשאווסקי.

פּועה׳ס זיידע איז געווען דער פּלאצקער רב ר׳ לייבעלע ראקאווסקי, פּועה איז געבוירן אין 1865. זי איז אין עלטער פון 6 יאר האט געלערנט אין חדר צוזאמען מיט יינגלעך, חומש און רש״י. צו 12 יאר האט זי געענדיקט אלס בעסטע שילערין א פריוואטע שולע. צוליב שרייבן אין שבת האבן איר די עלטערן נישט געלאזט גיין אין גימנאזיע, — האט זי געלערנט פריוואט שפראכן, בפרט העברעאיש צו וועלכן זי האט געהאט א טיפן אינטערעס

גאר יונג האט זי אנגעהויבן איבערזעצן פון רוסיש אין העברעאיש און דרוקן אין „הצפירה״.

זי האט קיין גליקלעכע קינדהייט נישט געהאט. וועראנדיק רייפער, האט זי זיך געריסן צו אן׳אנדערע וועלט ווי די אין וועלכער זי איז דער־ציגן געווארן. זי איז געווען א בונטאראישע נאטור. געריסן זיך צום לערנען. אין יידישע ספרים איז זי געווען א למדן.

צו 17 יאר האט מען זי חתונה געמאכט, אבער אין פינף יאר שפעטער, מיט צוויי קליינע קינדער אויף די הענט, האט זי צעריסן די פאמיליע־קייטן. זי האט שפעטער פארוואלטעט מיט שולעס פאר מיידלעך אין אייניקע שטעט אין פוילן. זי איז געווען צווישן די גרינדער פון דער ערשטער ציוניסטישער ארגאניזאציע אין פוילן „בני־ציון״, ובפרט געפירט ציוניס־טישע פראפאגאנדע צווישן פרויען. פאר א צייט האט זי געלעבט אין ישראל און געווען דארט לערערין אין א פאך־שולע פאר מיידלעך. זי איז געווען די גרינדערין פון דער ציוניסטישער פרויען באוועגונג אין פוילן. זי האט געמאכט פיל איבערזעצונגען אין יידיש פון רוסיש, דייטש און העברעאיש. צווישן אנדערע, האט זי איבערגעזעצט „די נייסטע יידישע

געשיכטע" נאָך דובנאָוו'ן און אַנדערע קוואַלן. קאַרל קאוטסקי'ס בוך: „ווער איז שולדיק אין וועלט־קריג", פאַפּיערנא'ס קלאַסישע זכרונות, לילי ברוינ'ס מעמוארן פון אַ סאָציאַליסטין, די ראָמאַנען סעריע פון וויקטאָר מארגעריט, אַנאַטאָל פראַנס ראָמאַן „די רויטע ליליע", דאָס בוך „אָקטאָבער" פון לאריסע רייסנער א. א. די לעצטע יאָרן אויף דער עלטער האָט זי געווינט ביי איר טאָכטער אין חיפה און געטאָן איבערזעצונג־אַרבעט פאַרן קרן־היסוד און דערפון געוויגן איר חיונה.

איר לעצט בוך וואס זי האט אנגעשריבן אין עלטער פון 90 יאר, זענען אירע זכרונות („מעמוארן פון אַ רעוואָלוציאָנערין") וועלכע זענען שפּאַנענד און גיבן אַ בילד פון יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן און ציוניסטי־שער טעטיקייט, בפרט אין פּוילן. זי דערציילט וועגן איר געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט אין פלאצק, בעת זי איז דארט געווען לערערין אין גימנאזיע:

„אין איין טאָג האָב איך געגעבן אַ אַנאָנס אין צייטונג, אַז איך זוך א פאסטן ווי א פּראוואלטערין אדער העברעאישע לערערין אין א שול אויף דער פּראווינץ. פּארשלאגן האב איך באקומען פון גאנצע זיבן פּראווינץ־שטעט, צווישן זיי אויך פון פלאצק. פון אלע פּראפּאזיציעס האב איך זיך אפגעשטעלט דוקא אויף פלאצק, אין דער שטאט ווו מיין זיידע איז געווען 17 יאָר רב (כאָטש קיין צרות האָט אים אַמאָל דאָרט פון די חסידים נישט געפעלט), און מיט וועלכער עס זענען געווען פּארבונדן מיינע אנגענעמסטע קינדער פּאנטאזיעס, ווו עס האבן געלעבט און געלערנט אין די גימנאזיעס מיינע קינדער און ווו איך האב נאך געהאט נאנטע איבערגעגעבענע קרובים וועלכע וועלן מיך אויפנעמען מיט אפענע ארעמס און ווו איך וועל זיך פילן ווי ביי זיך אין דערהיים".

מיר האָבן ליקווידירט די דירה. בירנבוים מיט שרה'לען — וועלכע איז שוין געווען א 15 יאריקע און צוגעבונדן צום פאטער נישט וויניקער ווי צו מיר — האבן געזומען א צימער ביי זיין קינדערלאזער מומען, און אין נייעם שול־יאָר 1918, האָב איך שוין געאַרבעט ווי אַ העברעאישע לערערין אין דער יידישער קאָעדוקאַציע־גימנאַזיע אין פלאָצק. די קאָמוניקאַציע צווישן ווארשע און פלאצק איז געווען א גוטע. אויף יעדן יום־טוב, פלעג איך פאָרן זיך זען מיט מיינע נאָנטע. באַלד בין איך דאָרט אַריין אין דער געזעלשאפטלעכער ארבעט, געשאפן קודם־כל א ציוניסטישן פרויען־סניף פון די „בנות־ציון" — דאס איז נאך געווען פארן אנטשטייַן פונם יידישן פרויען פאַראַנד. און איך דערמאָן מיך אַ קאָמישן עפּיזאָד: נאָך אַנ'אַגי־טאַציע־פאַרזאַמלונג פונם קרן־קימת האָט זיך איבער דער שטאָט ווו מיין זיידע איז געווען אַ קלאָנג, אַז די חברה ראקאָווסקי האָט געלערנט די ווייבער, אַז פאַרן קרן־קימת מעג מען אפילו גנבענען געלט ביי די מענער...".

אירע קינדער האבן געלערנט אין פלאצק און געווען פון די בעסטע אין קלאס. ווען איר זון איז אנגעקומען צו לערנען אין גימנאזיע, האט פא־פיערנא פאַרגעשטעלט איר זון פאַרן דירעקטאָר און אים דערציילט ווער עס איז דער יונגער קאַנדידאַט און פון וואָס פאַר אַ יחוס משפחה ער שטאמט.

פועה ראקאָווסקאַ איז געווען אַ קאליר־פולע פערזענלעכקייט. זי איז געשטאַרבן אין חיפה אין עלטער פון 91 יאר.

יקיר ווארשאווסקי

יקיר ווארשאווסקי איז געבוירן אין מלאווע אין 1885 בייַ אַ חסידישע סוחרישע פאַמיליע. ער האָט געלערנט אין חדר, אין חסידים שטיבל און פאר זיך. גלייכצייטיק מיט גמרא האט ער זיך אויך אפגעגעבן מיט ספרי־חקירה, קבלה און חסידות. אונטער דעם איינפלוס פון י. אפאטאשו, האט ער אנגעהויבן ליינען די העברעאישע ליטעראטור און לערנען פרעמדע שפראכן. זייענדיק צוואנציק יאר אלט איז ער אוועק קיין ווארשע. נאך דער חתונה איז ער געוואָרן אַ העברעאישער לערער אין גאסטינין, נעבן פלאָצק. שפעטער איז ער געוואָרן בוכהאַלטער אין זיין געבורטס־שטאָט. ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה, האט ער געמאכט א רייזע איבער דייטש־לאנד, איטאליע, סיריע, עגיפטן און ארץ־ישראל. נאך זיין ארומוואנדערן איבער לעגדער האט ער זיך באזעצט אין פלאצק און געווארן א לערער פון העברעאיש אין דער יידישער גימנאזיע.

זיין ליטעראריש ארבעט האט ער אנגעהויבן אין 1908. ער האט געדרוקט בעלעטריסטיק און פובליציסטישע ארטיקלען אין יידישע און העברעאישע צייטשריפטן און טאָג־פרעסע, אונטער זיין נאָמען און די פסעוודאנימען בן־אהרן און י. וארשאי. ער האט ארויסגעגעבן אין בוכפארם „הגיונות וזעזועים" „מן המולדת" (רייזע בילדער פון א"י און מצרים) „מעלות מורדות", א בוך „די לעצטע", וואס שילדערט דאס חסידישע לעבן אין זיין שטעטל מלאָווע, אַ סעריע קינדער־דערציילונגען אין העברעאיש א. אַ.

וואַרשאווסקי האט אין דער פלאצקער אויסגאבע „די פרייַע שטימע" פון יאר 1919, אפגעדרוקט א סעריע ארטיקלען וועגן פלאצק.

עס איז אונז געלונגען צו געפינען אנ'אייגצעל זייטל פון א נומער „די פרייַע שטימע", וווּ ס'געפינט זיך א טייל פון וואַרשאווסקיס סעריע אַרטיקלען וועגן פלאָצק. אין דעם טייל שילדערט ער די לאַנדשאַפט פון דער שטאט:

„צווישן קראָקע און גדאַנסק ליגט די אַמאָליקע מאזאוושע־רעזידענץ, די אַלטע מיוחסת פון קרוין־פוילן; און ווי אַ טייערער בריליאַנט איז

זי איינגעפאַסט צווישן די שטעט וואָס געפינען זיך אויף די וווייסל־ברעג. זי דערגרייכט נאָך צו די גאָר אַלטע לעגענדאַרישע צייטן מיט העכער טויזנט יאָר צוריק, וועו דאָס פּוילישע פּאָלק איז נאָך געווען געצעלטנער; די שטאָט וואָס איז געווען באַרימט מיט אירע פּירשטלעכע און קעניג־לעכע שלעסער און וואָס פון יענע גרויע צייטן איז נאָך געבליבן ביז היינט, די אַלט־באַרימטע קאַטעדראַלע, וואָס איז איינע פון די ערשטע ניין קלויסטערס, וואָס מיטשיסלאַוו האָט אויפגעשטעלט אויף פּוילישע ערד, צו פאַרשפרייטן דאָס קריסטענטום צווישן פּאָליאַקן. און כאָטש זי איז היינט אַראָפּ פון איר גדולה, זעט זי דאָך אויס ווי אַנ׳אָפּגעקומענע נגידית׳טע, וואָס קליידט זיך נאָך אין שוואַרץ־סאַמעט און זיידענס צו וויזן איר אַמאָליקע גלאַנץ. און דאָס וואָס פאַרוואַלגערט זיך ביי איר אונטערן טיש, האָט נאָך מער חשיבות ווי גאָלד און זילבער פון די אויפגעקומענע נייע שטעט.

און זי טינקט אינגאַנצן אין אַלטן יחוס, געהילט אין די טונקעלע שאטנס פון די אַלטע דורות, און צוזאַמען מיט דעם אין דער זון־העלקייט און שפּיגל־גלאַנץ פון דער רוישנדער וווייסל, קוקט עס אויס ווי אַ יונג־שטיפערישע קינד מיט גאָלדענע לאָקן אויף דער שוים פון אַנ׳אַלטער גוטער באבען. און וועו די אַלטע קושט מיט איר אַן־ציינינק מויל דאָס יונגע בלוט־פרישע מיילכל פון קינד — זעט עס אויס ווי צווי וועלטן האָבן זיך צונויפגעגאָסן אינאיינעם און די אַלטע וועלט גיט איבער אירע סודות דער יונגער און גייט דערנאָך אַוועק מיט אַ לייכט האַרץ, וויסנדיק, אַז זי האָט איבערגעלאָזן איר רייכער ירושה אין גוטע הענט. און וועו די בלענדענע זון־שטראַלן שפּיזן אַדורך די קאַלירטע פענסטער פון דער אַלטער קאַטעדראַלע וואָס שעמערירן מיט מיליאָנען פונקען און יונגע קינדערלעך מיט בלאָנדע קעפּלעך האָר שפּילן זיך הינטער אירע וועגט און פייגעלעך טרילערן און מאַכן זיך זייערע נעסטן אין די שוואַרצע לעכער פון אירע וועגט און דאָך — משוש זיך צונויף דאָס גאָר אַלטע מיטן גאָר נייעם אין איין האַרמאָניע פון איידעלן שטאָם און קעגנווערטיקן גלאַנץ און באַשטראַלן מיט אַ באַזונדערן חן דאָס אַלעס וואָס געפינט זיך אַרום.

„און די דאָזיקע האַרמאָניע פילט זיך אַממערסטן אויפן „טום", דער פּלאַץ וואָס געפינט זיך אויף די הויכע בערג פון רעכטן וווייסל־ברעג, וואָס זענען באַוואַקסן סיי ווינטער סיי זומער, מיט לאַנגע וויטקעס און צווייגן, וואָס זענען געבערנגט גשווארן מיט לאַנגע הונדערטער יאָרן צוריק אַזש פון כינע, וואָס אים צופוסנס פליסט די וווייסל און נעבן אים זענען פאַראַן די „זיבן וועגעלעך" וואָס טיילן זיך אַף פון „טום" דורך אַ

גרופע בערגלעך און שמאָלע געדרייטע טאָלן. דאָס איז איינס פון די שענסטע ערטער וואָס פוילן פאַרמאָגט. גאָט׳ס האַנט האָט דאָ געשפּריצט פאַרבן און הערלעכקייט מיט דער פולער מאָס. דאָס איז דאָס אָרט פון די אַמאָליקע קעניגלעכע און פירשטלעכע פאַלאַצן, שלעסער, קירכן, מאָנאסטירן און שפּאַציר־גערטנער און די קאַטעדראָלע מיט צווייי טורמען, דער זייגער־טורעם און שליאַכטע־טורעם און נאָך אַנדערע רואינען פון יענע צייטן זענען נאָך געבליבן ביז היינט. פון צווייטן לינקן ברעג, ענטפלעקט זיך פאַר דיר, שטייענדיק אויפן „טום", אַ וווּנדערבאַר שיין בילד, וואָס פאַרכאַפט דאָס אויג מיט זיינע פאַרבן, און דו שטייסט שטיל לאַנג און קוקסט נישט אָפּרייסן דאָס אויג פון דער ענטצוקנדער לאַנדשאַפט. דאָרט גפּינט זיך דאָס דערפל ראדזשוויוויע, וואָס טינקט אינגאַנצן אין גרינס און בוימער, וואָס צווישן זיי זעט זיך אָרויס דער גאטישער שפּיץ פון דעם קאשציאל. אויף דער גאַנצער וויכסטל לענג ווו דאָס אויג דערגרייכט נאָר, זענען זיך שורות בוימער. איינצלנע גרופן אָדער קליינע וועלדלעך איינגעהילט אין בלויליכן טוי, וואָס זענען אוים אין אַ שיינעם זומער פרימאָרגן וויי פריש אויסגעוווגענע אין וואַסער. דאָ און דאָרט שטייען וויי פאַראיינזאַמט אינציקע בוימעלעך, וואָס זענען אוים ווי פאַר־חלומט און פאַרקלערט אין זיך... און נאָך וויטער, אויפן סאָמע האָריזאָנט, נעמט אָרום דעם גאַנצן ברעג, ווי אַ גאַרטל, אַ געדיכטער בלוי־שוואָרצלעכער וואַלד. צווישן די בוימער שפּע זיצט זיך אַ שמאָלע אַלייע, וואָס פירט גלייך פון דער וויסל־בריק און פאַראיניקט די שטאָט מיט דער וועלט וואָס ליגט אויפן צווייטן ברעג. פון יענער זייט בריק טראָגט זיך שטענדיק עפּעס אָפּגעהאָקטע פאַרדומפּטע קולות פון אַ קאַוואַל, אַ פאַרשטיקט גערויש פון רעדער און פערד־פאדקאָוועס, אַ קלינגען און קלאַפּן פון אייזן און אונבאַקאַנטע אָפּגעריסענע מענשן־קולות וואָס קומען פון וויטע מקומות. צופיסנס דיר ליגט אויסגעשפרייט ווי אַ גלאַנציקער שפּיגל די וויסל וואָס צירט זיך אין פאַרשידענע פאַרבן און קאַלירן לויט דער זון־שפּיל פון הימל".

הרב יהודה לייב זלאָטניק (י. עלזעס). פּלאָצק גרויסט זיך דער־מיט וואָס זי האָט אַרויסגעגעבן איינעם פון די געבילדעסטע פּוילישע רבנים, דעם יידישן און העברעאישן שריפטשטעלער, מזרחי־מיטגרינדער און טוער און פאָלקסטימלעכן מענשן, הרב יהודה לייב זלאָטניק. אַ ברודער פון דעם פּלאָצקער רב מרדכי יונה זלאָטניק, וואָס איז באַרימט געוואָרן מיט זיין קעגנערשאַפט צו חסידות און אַלס ערשטער ציוניסטישער רב אין פּוילן.

הרב זלאָטניק קומט גראד אַרויס פון חסידים. וועגן זיין זיידן

אברהם יצחק, וואָס י. ל. זלאָטניק׳ס פאָטער האָט געטראָגן זיין נאָמען אַלס אַ געבוירענער יתום, ווערט דערציילט, אַז ער איז געשטאָרבן „אין אַ שלאָכט פאַר דער פאַרטיידיקונג פון זיין חסידישן רבי׳ן". ער האָט אָמאָל פאַרפירט אין בית־המדרש אַ מחלוקת מיט אַ חבר, אַ וואויל־לערנער — דעם שפּעטערדיקן נאשעלסקער רב — אויבער דעם, וועמענס רבי איז גרעסער און הייליקער און האָט דערביי באַקומען אַזאַ פּאַטש, אַז ער איז געפאַלן טויט אויפן אָרט.

זיין ערשטע דערציאונג, ביז צען יאָר, האָט י. ל. זלאָטניק באַקומען, ווי די מערסטע יידישע קינדער אין פּלאָצק, אין חדר, ווו ער איז געווען איינער פון די בעסטע תלמידים. אין שטוב אָבער האָט ער געהאַט אַ צווייטע דערציונג: די טייטש־חומשדיקע סביבה פון זיין מאָמען. געלייענט האָט ער, נישט נאָר דעם „צאינה וראינה" און דעם „נחלת צבי", נאָר אויך דעם „יוסיפון" אין יידיש, דעם „שבט יהודה", דעם „קהל חסידים" און אַנדערע חסידישע נסים־ביכלעך.

די ווייטערדיקע צען יאָר פון זיין יוגנט, ביז דער חתונה, האָט י. ל. זלאָטניק פאַרבראַכט שוין אין אַן אַנדער סביבה. אין דער משכילי־שער סביבה פון זיין עלטסטן ברודער, דעמאלסט רב אין זאקראַטשים, ווו ער האָט פאַרשלונגען ווו נאָר אַ השכלה ספר, וואָס איז אים צו דער האַנט געקומען און אויסגעאַרבעט האָט זיך ביי אים אַ מין סטיל אינם געשפּרעך מיט זיינע חברים, פול מיט יידישע שפּריכווערטער, מאמרי חז״ל און פסוקים פון תנ״ך, ער האָט דערפאַר באַקומען דעם צונאָמען „דאָס פסוקל".

אין עלטער פון 17 יאָר האָט ער באַזוכט וואַרשע. ער האָט דעמאלט אַרומגעטראָגן מיט זיך זיין ערשטע שריפט וואָס האָט ענטהאַלטן באַמערקונגען צו גרעצ׳ס צווייטן טייל יידישע געשיכטע. ער האָט באַ־שלאָסן ווייזן עס נחום סאָקאָלאָוו׳ן און אים נישט געפונען אין הויז. אַ צווייט מאָל האָט ער נישט געהאַט די דרייסטקייט אַהינגיין. אַזוי האָט זיך זיין ליטעראַרישע קאַריערע אָנגעהויבן אַ פאָר יאָר שפּעטער.

אין 1908 האָט ער געהיראַט מיט שרה׳ן, די טאָכטער פון אברהם יצחק קאַלישער פון פּלאָצק. ער האָט געווויינט ביים שוויגער דריי יאָר און פאַרטגעזעצט זיין לערנען.

אין יענער צייט איז ער געווען אין בריוו פאַרבינדונג מיט ד״ר ש. פּאָזנאַנסקי פון וואַרשע און רב צעיר פון אָדעס. די גרעסטע ערמוטי־קונג האָט ער באַקומען פון ד״ר י. קלויזנער, וועלכער האָט אים פאַראויס־געזאָגט אַ גלענצענדע צוקונפט אין ליטעראַרישן שאַפן. זיינע ערשטע

אַרטיקלען האָט ער פאַרעפנטלעכט אין „הקול" אין וואַרשע. זיין ערשטן פעליטאָן אין „הצפירה" האָט ער אונטערגעשריבן: „בר־בי־רב דחד יומא".

אין 1909 אין עלטער פון 22 יאָר, האָט זלאָטניק פאַרפאַסט זיין ערשטע ערנסטע אַרבעט, אַ העברעאישע ביאָגראַפיע פון ישו הנוצרי, פאַר וועלכער ער האָט באַקומען אַ לויב פון ד"ר קלויזנער, דעם רעדאַק־טאָר פון „השלוח", — ער האָט עס אָבער נישט געדרוקט צוליב צענזאָר טעמים.

אין 1910, האָט ער אויסגעהאַלטן מיט אַנ'אויסצייכנונג דעם רעגי־רונגס־עקזאַמען אַלס רב. כדי זיך צו פאַרפולקאמען אין רבנות, איז ער אַוועקגעפאָרן קיין וואַלאָזשין. אַ יאָר שפעטער, נישט קוקנדיק אויף זיין ציוניזם און זיין יונגשאַפט, איז ער געוואָרן אויסגעקליבן אַלס רב אין גאמבין, אַ שטעטל נעבן פּלאָצק און דאָרט געזעסן אויף דעם כסא הרבנות ביז 1919. בעת דעם ערשטן וועלט־קריג האָבן די רוסן אים געהאַלטן ווי „אַנ'ערובניק" פאַר דער לאָיאַליטעט פון דער יידישער באַפעלקערונג צו דער צאַרישער מאַכט, פילנדיק דעם האַס פון יידן צו זיי.

אין דער צייט, אין 1915, האָט ער אָנגעהויבן זיין רעגלמעסיקע פובליציסטישע טעטיקייט אין „לאָדזשער פאָלקסבלאַט" און דערנאָך אין וואַרשעווער „מאמענט", באַזונדערס פאַר דעם ציוניסטישן געדאַנק אין זיין רעליגיעזער פאָרם.

אין 1917, ווען עס איז געשאַפן געוואָרן ביי דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע די ערשטע קאָמיסיע, וועלכע האָט געדאַרפט אָרגאַניזירן די חלוצישע באַוועגונג אין פוילן, איז אין דער קאָמיסיע אויך אַריין הרב זלאָטניק, אויף דער ערשטער לאָנדעס קאָנפערענץ פון „החלוץ" אין פוילן אין 1919, איז ער אויך געווײלט געוואָרן אין צענטראַל קאָמיטעט.

אין 1917, האָט ער געגרינדעט די „מזרחי" אָרגאַניזאַציע אין פוילן, פון וועלכער ער איז שפעטער, סוף 1919, געוואָרן געזעראַל סעקרעטאַר און צוליב דעם זיך אַריבערגעצויגן קיין וואַרשע. דאָ גיט ער אָרויס אַ ריי בראָשורן דורך דעם „מזרחי"־פאָרלאָג: „רעליגיע, נאַ־ציאָנאַליזם און ציוניזם", „צו דער רעליגיעזער יוגנט" אין וועלכער ער מאַכט קלאָר זיין שטעלונג צו דער, דאָן אָקטועלער שפראַכן פראָגע, „אונזערע פליכטן אין יעצטיקן מאָמענט", „דרשות", „דער מזרחי און זיינע אויפגאָבן" און אין העברעאיש: „תכנית למודים בשביל החרדים המזרחיים".

ער האָט רעדאַקטירט דעם זאַמלבוך „מנורה" און דאָרט אָפּגע־דרוקט אַנ'אָפּהאַנדלונג „ביאָליקס טרערן צונויפגעזאַמלט אין איין לאָגל".

אין דער צייט הויבט ער אָן אינטענסיוו אַרבעטן אויף דעם געביט פון יידישן פּאָלקלאָר.

נאָך אין 1910, האָט זלאָטניק זיך פאַראינטערעסירט, אונטער דער ווירקונג פון נח פּרילוצקיס זאַמלונגען, מיט יידישן פּאָלקלאָר און עטנא־גראַפיע. ער פלעגט אים צושיקן פאַרשידענעם פּאָלקלאָריסטישן מאַטעריאַל און אָנמערקונגען צו זיינע ווערק און צו י. בערנשטיינס זאַמלונגען פון שפּריכווערטער. אין ביאָליקס און ראָוניצקיס זאַמלבוך „רשומות" האָט ער אָנגעשריבן אַ גרעסערע אָפּהאַנדלונג „ממנהגי ישראל", איבער יידישע מנהגים, זיטן, גלויבונגען און אבערגלויבן. ער האָט זיינע אַרבעטן פאַר־עפנטלעכט אונטערן נאָמען י. עלועט.

בשעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, אונטער דעם דונער פון האַר־מאַטן, נישט וויט פון זיין שטאָט, האָט ער אָנגעהויבן אַרבעטן אויף זיין גרויסן ווערק צו סיסטעמאַטיזירן לויט באָזונדערע קאַטעגאָריעס און דערקלערן דעם רייכן פּאָלקלאָריסטישן מאַטעריאַל פון דער יידישער ליטע־ראַטור, די פּאָלקסטימלעכע רעדנסאַרטן, גלייכווערטלעך און אנעקדאָטן.

פון דעם גרויסן ווערק זענען אַרויס אין וואַרשע אין 20־1918 (פאַרלאָג לעווין־עפשטיין) פיר בענדער אונטערן נאָמען „דער ווונדער אוצר פון דער יידישער שפּראַך".

אין יולי 1920, האָט ער זיך באַטייליקט אין דער ציוניסטישער קאָנפערענץ אין לאָנדאָן און פון דאָרט אָפּגעפאָרן קיין אַמעריקע אין די אינטערעסן פון זיין אַרגאַניזאַציע. סוף 1920 איז ער אויסגעוויילט געוואָרן אַלס פֿרעזידענט (נשיא) פון „מזרחי" אין קאָנאַדע און האָט זיך באָזעצט אין מאָנטרעאַל. פון דעמאָלסט אָן הויבן זיך אָן זיינע שליחות'ן צוליב מזרחי'סטישער פּראָפּאַגאַנדע איבער פאַרשידענע לענדער, דערין אויך אין אַרגענטינע.

אַ חוץ דעם, אַרבעט ער איבער קאָפּיטאַליע יידישע ווערק, איבער־הויפט וועגן אַלטן יידישן רעכט אין פאַרגלייך מיט דעם אַלט־רוימישן און מאָדערנעם. ער האָט אויך געזומען איבערזעצן פון זענדישן אריגינאַל אין יידיש דעם „זענד אוועסטא", די תורה פון די אַלטע פערסן.

ער איז געווען אין מאָנטרעאַל ביז 1936, אָנהאַלטנדיק וויכטיקע פּאָסטנס אין דער דאָרטיקער ציוניסטישער באָוועגונג, צ. א. אַלס דירעק־טאָר פון קרן־קיימת. אין דעם פּעריאָד האָט ער געשריבן פיל איבער יידישע פראָגן אין ענגליש. אויך אָנגעשריבן אַ צאָל פּאָעמעס וואָס זענען געלויבט געוואָרן פון דער ליטעראַטור־קריטיק.

פון קאָנאַדע איז ער אַרויסגערופן געוואָרן קיין סאוט־אַפריקע, אָנצופירן מיט דער יידישער קולטור־אָפּטיילונג אין דעם לאַנד. ער האָט

דעם פאָסטן אָנגעהאַלטן מיט גרויסע פאַרדינסטן אויף דעם געביט. דאָרטן האָט ער איבערגעשריבן „בראשית המליצה העברית" (1938) „מאמרים מספר מדרש המליצה העברית" (1939) געווידמעט געווען דער העברעאי־שער פראזעלאָגיע פאַרשונג. „מחקרות מני קדם" — געבנדיק פראגמענטן פון רמב"ם'ס אַ ניי ענטדעקטן מאַנוסקריפט.

ער איז געווען דעלעגאַט צו די ציוניסטישע קאָנגרעסן אין די יאָרן 1920, 1921, 1929, 1931, 1935 אָלס דעלעגאַט פון מזרחי". אין יוני 1945 האָט ער זיך באַזעצט אין ישראל.

צו זיין 60־טן געבוירן־טאָג איז דער זשורנאַל „עדות" אין ישראל (גליון ניסן־תמוז תש"ז) אונטער דער רעדאַקציע פון שמחה אסף, געווען געווידמעט דער וויסנשאַפטלעך פאַרשערישע טעטיקייט פון יהודה לייב זלאָטניק. מיט אַ פולע ביבליאָגראַפיע פון זיינע צאָלרייך צעשפרייטע אַר־טיקלען אין פיל צייטונגען און זשורנאַלן.

ער לעבט יעצט אין ירושלים אונטער דעם נאָמען יהודה אבידע.

מאיר פאָזנער. מאיר פאָזנער איז געבוירן געווארן אין פלאָצק ד. 6 נאָוועמבער 1890. דער פאָטער זיינער האָט געארבעט ביי מאַכן סיגאַרעטן. די פרנסה־געבערן איז געווען די פרוי זיינע טשאַרנע. זי האָט געשטאַמט פון רבנישן יחוס. אין איר יחוס־קייט פון דער משפחה, זענען געווען זעכציק רבנים.

אָלט זייענדיק זעקס יאָר, איז מאיר מיט זיינע עלטערן אַריבער־געפאָרן קיין לאָדזש, ווו ער האָט געלערנט העברעאיש און תלמוד ביים לאָדזשער רב אליה חיים מייזעלס. ער האָט געהאַלטן ביי קריגן סמיכה, אָבער אַריבער זיך לערנען שחיטה און זיין אַ חזן צוליב זיינע פעאיקייטן אין זינגען.

אָלט זייענדיק 15 יאָר, איז ער אַוועקגעפאָרן קיין לאָנדאָן און דאָרט האָט זיך אָנגעהויבן ענטוויקלען זיין מוזיקאַלישער טאַלאַנט. ער האָט דאָרט געענדיקט דעם „גילד האָל קאָלעדזש אוו מיוזיק", און נאָך דעם ווי ער האָט זיך דאָרט אַ צייט אָפגעגעבן מיט יידיש מוזיקאַלישער אַרבעט און אויך אַ שטיקל צייט געווען קאַנטאָר אין אַ מאָדערנער שוהל, איז ער געקומען אין 1919 קיין ניו יאָרק, ווו ער איז אין גיכן נישט נאָר געוואָרן אנערקענט ווי אַ גוטער מוזיקער, נאָר אויך באַליבט אָלס מוסטער פון אַ פיינער יידישער פערזענלעכקייט.

פאָר אַ צייט איז פאָזנער געווען פאַרבונדן מיט דער „טאָג" רעדאַ־שטונדע. ער האָט צונויפגעשטעלט און דיריגירט דעם קוואַרטעט אונטער דעם נאָמען „בערדיטשעווער כאַליאַסטרע" און דורך די פיר זינגער באַנייט

דאָס יידישע פּאָלקס־ליד. פּאָזנער איז מיט לייב און לעבן געווען איבער־געגעבן דעם יידישן פּאָלקס־ליד.

זינט זיין אָנקומען קיין ניו יאָרק, איז ער געווען אַ כאָר דיריגענט פון אַרבעטער־רינג כאָר, פון פּעטערסאנער געזאַנגס־פאַריין, פון י. מ. ה. א. כאָר, אַמאַלגאַמייטעד כאָר און פון די קינדער כאָרן פון די שלום עליכם שולן. ער איז אויך געווען אַ לאַנגע צייט דיריגענט ביי חזן יאָסעלע ראָזנבלאַט און אַנדערע חזנים.

ער האָט אָפט געשריבן אין דער יידישער פּרעסע באַלערנדע אַר־טיקלען איבער דער געשיכטע פון יידישער מוזיק. ער האָט קאָמפּאָנירט מוזיק צו אַ העברעאישער אָפּערע „עזרא ונחמיה" און פאַרפאַסט אַנ'אָפּערע אין יידיש א. נ. „שאול". געווען פּראָפעסאָר פון מוזיק אין „מאסטער אינסטיטוט אוו יונייטעד ארט". ער האָט פאַרפאַסט צענדליקער סינאַגאָגאַלע קאָמפּאָזיציעס פאַר סאָלאָ און כאָר. זיין קאָמפּאָזיציע פאַרן הימן פון „אַרבעטער רינג" איז געוואָרן פּרעמירט דורך אַ קאָנקורס. ער האָט אויך אַראַנזשירט אַנ'אָפּערעטע פאַרן יידישן טעאַטער.

פון וויכטיקייט איז געווען זיין פאַרפאַסן דאָס ערשטע מאָדערנע לערן־בוך פון מוזיק אין יידיש א. נ. „האַרמאָניע" — אַ טעאָרעטישער און פּראַקטישער מוזיק לערער (1924) און „עלעמענטאַרער מוזיק לערער" (1928).

ער האָט פאַרפאַסט מוזיק צו פאָלגענדע פּאָלקס־לידער:

משיח — דוד איינהאָרן, קירכן גלאָקן — א. רייזין, מאי־ליד — סארעריוועס, ס'לויפן, ס'יאָגן — נאמבערג, אַרבעטער רינג הימן — ליעסין, אַ מאַשין — מ. ראָזענפעלד, העמערל — א. רייזין, אָכט קליינע ברידער — אלף כּו, בערל, בערל קום אַהער — נחום יחד, שפּילן מיר אין שניי — ב. ביילין, דער זינג מארינג — יהואש, הערבסט לידלעך — מאָריס ראָזנפעלד, די מוטער צום קינד — רייזין, עלענט — עדעלשטאַט, פעסט־לידער — י. באוושאוועך, די סוועט־שאַפּ — מ. ראָזענפעלד, די שבועה, לייג איך מיין קעפּעלע, אַ פאַסטוכל, איך בין אַ בעל־עגלה, פּרעגט די וועלט אַנ'אַלטע קשיא, און מוזיק צו זאַמלונג פון יידישע פאָלקס געזאַנגען.

פּאָזנער איז געשטאָרבן אין ניו יאָרק אין סאָמע מיטן פון זיין שעפּפּערישער אַרבעט אין עלטער פון 41 יאָר, — דעם 8־טן פעברואַר 1931.

אין דער „יידישער שטימע" פון 29־טן יוני 1956, געפינען מיר פאָלגענדע אָפּהאַנדלונג פון באָגאַבטן זשורנאַליסט וולאַדימיר גראָסמאַן:

מיכאָעלא סינגאָלאָווסקאָ. מיט וואָס פאַר אַ ליבע און צערטלעכ־קייט האָט סעגאַלאָוויטש געשילדערט אין זיין לעצטער גרויסער פּאָעמע

די „פאַרשוווּנדענע לאַנדשאַפטן" פונם אַלטן פאַרמלחמה'דיקן פוילן, דאָס אַמאָליקע פרידלעכע צוזאַמענלעבן פון יידן און פּאָליאַקן, צוגעבונדקייט פון יידן צו דער פוילישער ערד. די אידיליע פון די כלומרשט פאַרוואָרפענע כלומרשט אָפּגעשניטענע פון דער גרויסער וועלט יידישע ישובים אין די פוילישע שטעט, האָט געהאַט עפעס אַ באַזונדערן כאַראַקטער, אַ באַזונדערע אַראָמאַט. אַ ספּעציעלער סאָרט יידישקייט איז דאָס געווען, אַ טיף פאַר־וואָרצלטע יידישקייט, ווי אַנ'אַלטער גאָרטן מיט הונדערט־יאָריקע, זיך וויט צעוואַקסענע בריים פאַרצוויגטע בוימער. בוימער, וואָס האָבן געטראָגן זאָפטיקע, שטאַרקע פירות, פון וועלכער דער גאַנצער יידישער כלל האָט גענאָסן.

אין איינער אַזאַ שטאָט, אין פּלאָצק, אין אַ זייט פונ'ם בריטן שליאַך, אויף יענער זייט וויסל, אַן אַנ'אייזנבאַן און אַן אַ טומל, איז געבוירן און אויסגעוואַקסן די ערשט פאַרשוווּנדענע מיכאַלאָווסקאַ, געבוירן מיט דעם קלינגענדן נאָמען פראַנקענבערג, אַ זעלטענע געשטאַלט פון אַ יידיש־פוילישער פרוי מיט אַ קאָפּ און מוח פון אַ יידיש־פוילישן מאַן, מיט גאַנץ באַזונדערער יידישער גייסטיקייט, מיט גאַנץ ספּעציעלע יידישע קולטור־אינטערעסן, מיט אַנ'עקשנות אין אַ גאַנץ זעלטענער יידישער קולטור־אַרבעט.

פּלאָצק פאַרנעמט גאָר אַ חשובן פּלאַץ אין דער נייער יידישער קולטור געשיכטע. איך האָב געקענט מיט אַ פופציק יאָר צוריק עמיל מעיערסאָן, דעם אַמאָליקן פירער פון דער יידישער קאָלאָניזאַציאָנס־געזעלשאַפט, שפּעטער אייגער פון די וויכטיקסטע פילאָזאָפן פון זיין צייט, אַ זעלטענע פערזענלעכקייט מיט אַ קאָפּ, וואָס האָט געקענט דערמאָנען דעם קאָפּ פון מיקעל אנדזשעלא'ס משה. מעיערסאָן איז געווען אַ פּלאָצקער. — פּלאָצק האָט געגעבן די וווּנדערבאַרע משפחה פון די גאָלדע'ס. איין צווייג איז אַריין אין דער פוילישער סאָציאָליסטישער באַוועגונג און אַ צווייטער צווייג — אין דער יידישער סאָציאָליסטישער אַרבעטער־באַוועגונג.

די יונגע מיכאַלאָ האָט געהערט צו אַ פולשטענדיק אַסימילירטער יידישער משפחה. מיר ווייסן, וואָס דאָס האָט געמיינט. די פּוילישיידישע אַסימילאַציע האָט געהאַט איר אייגענעם פרצוף: אויף קיין שום פאַל זיך נישט געוואָלט אידענטיפיצירן מיט דעם יידישן כלל. מען איז געווען מער פּויליש ווי די פּאָליאַקן אַליין. מען האָט געהאַסט די רוסישע „מאסקאלן" שטאַרקער ווי די פאַרביסנסטע פּאָלאַקן האָבן עס געטאָן. דער פּוילישער נאַציאָנאַליזם מיט זיינע עלעמענטן פון מיסטיציזם און מעסיאניזם, האָט פאסצינירט און פאַרכאַפט יידישע נשמות, געמאַכט פון זיי אַ באַזונדערן מין פון פּוילישע פאַנאַטיקער.

דאָס יונגע מיידל האָט רעוואָלטירט קעגן דער דאָזיקער געשמאַק־לאָזער איינשטעלונג. די קאַפּאָטע מיטן קליינטשיקן היטעלע פּונ׳ם פּוילישן יידן, האָט זי געצויגן און זי טאַקע צוגעצויגן צו זיך. דער פּוילישער יידּ האָט נישט געהאַט קיין גרונט צו זיין באַהערשט פון אַ מינדערוווערטיקייט־קאמפּלעקס. נישט אומזיסט האָט דער דיכטער געזונגען „...ווינטערס און זומערס אַזויפיל צוזאַמען, פון יאָרן אַכט הונדערט און אפשר נאָך מער...״ די אַסימילאַציע איז אַבער יאָ געווען אַ קאמפּלעקס. „איר וועט זען, האָבן פריינט פון דער פאַמיליע געזאָגט, זי וועט נאָך אַרומגיין מיט די קאפּאָטעס...״ און זי איז אַוועקגעגאַנגען מיט די קאפּאָטעס...

אַ באַזוך פון י. ל. פרץ אין פּלאָצק און די שטראַלנדע פערזענלעכקייט פון אונזער גרויסן דיכטער, זיין ברויזנדער גייסט, זיין באַצויבערנדער חן האָבן געמאַכט אַ גוואַלטיקן אינדרוק אויף דעם יונגן מיידל. דאָס איז געווען נישט נאָר אַנ׳אינדרוק — דער איינפלוס פונ׳ם דיכטער איז געווען אַ דעצידירנדער. מיכאלע וועלט אַ אייגענע אינ׳ם הויז פון י. ל. פרץ, וווּ זי טרעפט די גאַנצע גרופּע פון יידישע דיכטער און שרייבערס, וועלכע זענען דעמאָלט געוואָרן די שאַפער פון דער יידישער ליטעראַטור, שרייבער ווי נאַמבערג, ליטעראַטור־היסטאָריקער ווי בעל־מחשבות. י. ל. פרץ איז אין יענע יאָרן געווען דער אמת׳ער צענטער פון נייער ליטעראַטור שאַפונג, דער גייסטרייכער צענטער, וואָס האָט אינספּירירט און געפּופן צו אַקטיוויטעט די יידישע יוגנט. וועג נח פרילוצקי הויבט אָן ארגאַניזירן די יידישע יוגנט, איז מיכאלע פראַנקענבערג איינע פון זיינע אַקטיווסטע מיטאַרבעטערינס. וועג פּלאָצק גרינדעט אַ יידישן פּאָלקס־אוניווערזיטעט, וועג פּלאָצק בויט אַ יידישע ביבליאָטעק, איז מיכאלע פראַנקענבערג צווישן די אַקטיווסטע טוערינס.

עס זענען געווען די צייטן, וועג דער „בונד״ און אַנדערע יידישע סאָציאַליסטישע גרופּירונגען האָבן געזוכט צו פאַרנעמען די יידישע גאַס און הייסע דיסקוסיעס צווישן די פאַרשידענע פאַרטיי־רעדנערס האָבן געהאַט אַ וויכטיקן אָרט אין דעם יידישן סדר־יום. איינער פון די וויכ־טיקסטע דעבאַטאָרן אויף די דיסקוסיע־פאַרזאַמלונגען איז געווען אהרן סינגאַלאָווסקי, באַקענט דענטסמאָל אַלס דער ס.ס׳ישער גלענצענדער רעדנער אהרן טשענסטאכאָווער...

עס זענען אַוועקגעגאַנגען פערציק־פופציק יאָר פון יענע צייטן און עס זעט אויס אַזוי ווי עס וואָלט אַלץ געווען מיט הונדערט יאָר צוריק. וויפיל וועלט־קאַטאַסטראָפעס, וויפיל פערזענלעכע פריידן און אומגליקן, וויפיל ענדערונגען! — אַ נייע וועלט, נישט קיין בעסערע, אַבער אַנ׳אַנדערע, גאָר אַנ׳אַנדערע, איז געבוירן געוואָרן...

מיר האָבן זי אַלע גוט געקענט, די דאָזיקע אריגינעלע, באַרעדעוו־
דיקע פרוי — אין בערלין, אין פּאַריז, אין זשענעווע. זי האָט געהאַט
אירע אייגענע אידעען און נאָר וועגן זיי האָט זי שטענדיק עקשנות׳דיק
געריידט. זי האָט געריידט אַ סך און מ׳האָט געמוזט הערן, ווײַל זי האָט
געהאַט צו זאָגן, נישט דאָס ווײַל איר וואָלט אפשר געוואָלט אַריינזאָגן.
עס איז געווען גאַנצקייט אין איר פּערזענלעכקייט: האָט זי געגליכן אַ
מענטש, איז עס געווען ביז נאָר און פאַרקערט דאָס אייגענע. זי האָט
געהאַט איר אייגענעם צוועק אין לעבן און נאָר פאַר דעם צוועק האָט
זי געלעבט און געאַרבעט. זי האָט קלאָר געוווסט, ווײַל זי טוט.

מען רופט עס אָן, די אַרבעט, וועלכע זי האָט אָפּגעגעבן די לעצטע
יאָרן פון איר לעבן. אַן „ענציקלאָפּעדיע" פון דער ראָלע פון דער יידישער
פרוי אין דער קולטור־געשיכטע. אַן ענציקלאָפּעדיע איז אַ פיינע זאַך,
אָבער אַ טרוקענע. מיכאעלאַ סינגאַלאָווסקאַ האָט אין דער אַרבעט אַריין־
געלייגט אַזויפיל פייער, אַזויפיל אַקטיוון אינטערעס צוזאַמען מיט אַ גרויסן
וויסן, אַז דאָס קען נישט זיין קיין טרוקענע אַרבעט. דאָס ווערק, ווײַל זי
האָט זיך געגרייט באַלד נאָך דער קראַנקהייט צו פאַרענדיקן, פאַרמאָגט
אַ רייכן היסטאָרישן ביאָגראַפישן מאַטעריאַל וועגן אַנ׳ערך צווייַ טויזנט
יידישע פרויען־געשטאַלטן. עס איז אַ ריזיקער וויסנשאַפטלעך־קאָנטרא־
לירטער מאַטעריאַל. ווי אַ בין, ווײַל זאָמלט אומבאַמערקט דעם זאָפט פון
די בלומען, אַזוי האָט מיכאעלאַ סינגאַלאָווסקאַ אָנגעזאַמלט איר שטאָף:
טאָג־אויס טאָג־אין, יאָר־אויס יאָר־אין. און עס איז געווארן צוזאַמען־
געבראַכט אַ זעלטענער אוצר פון יידישער קולטור־געשיכטע, געזעען דורך
די בלעטער פון דער געשיכטע פון דער יידישער פרוי.

זי האָט געוווסט, די מערקווירדיקע טאלענטירטע יידישע פרוי,
אַז אירע טעג זענען געציילטע און ביז צו די לעצטע טעג האָט זי זיך
געגריבלט אין אירע מאַטעריאַלן. נישט קיין מצבה, נאָר אַ טייערן דענק־
מאל האָט זי אויפגעשטעלט פאַר דער יידישער פרוי. דאָס וועט אויך זיין
דער דענקמאל נאָך דער יידישער פרוי פון פלאָצק — מיכאעלאַ סינגאַלאָווסקאַ!

אברהם קראָטאָשינסקי איז געבוירן אין פלאָצק ביי אַ פאָטער אַ
בלעכער. אין 1912, האָט ער, צוזאַמען מיט זיין ברודער יוסף, עמיגרירט קיין
אַמעריקע. דאָ איז ער געווארן אַ בארבער און געאַרבעט אויף דער איסט־
סייד. ער איז געווען אַ שטילער, איידעלער מענש, מיט אַ פריינטלעכן
שמייכל.

ווען אַמעריקע האָט מאָביליזירט דאָס מיליטער אַריבערצושיקן צום
מערב פראָנט, איז קראָטאָשינסקי אַוועק אַ פשוטער סאָלדאָט. זיין רעגי־
מענט איז געווען צווישן די, וואָס דער שונא האָט אָפּגעשניטן פון דער

דעוויזיע און זיי אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן, אין דעם אַראַנאַן־וואַלד אין פּראַנקרייך. זיי זענען באַקאַנט געווען אַלס „דער פאַרלוירענער באַ־טאַליאָן". ס׳האָט געדראָט אַ געפאָר זיי זאָלן אַלע אומקומען אָדער ווערן געפאַנגען. צווישן די געפאַנגענע האָט מען אָנגעהויבן פּלאָנירן וועגן און מיטלען זיך אַרויסצורייסן פון די רייען כדי צוצוקומען צו די אָנדערע באַטאַליאָנען פון זייער רעגימענט. קראָטאָשינסקי איז געווען איינער פון די ערשטע, וועלכע האָבן וואָלונטירט פאַר דער געפערלעכער מיסיע, וואָס האָט געשמעקט מיט טויט. ער איז געקראָכן אויף אַלע פיר, ער האָט געהויזט אין לעכער און הינטער קוסטעס; איינמאָל וועג ער האָט דערזען אַ דייטשן אָפּיציר אָנקומען אָנטקעגן, האָט ער זיך אויסגעצויגן און זיך געמאַכט טויט. דער דייטש האָט מיטן פוס אַ טראָט געטאָן אויף זיין האָנט, געווען זיכער אַז ער איז טויט און אַוועק וווייטער. קראָטאָשינסקי האָט דורכגעבראָכן די דייטשע „וואָנט" און זיך דערשלאָגן צו די אַמעריקאַנער רייען. אויף מאָרגן האָט קראָטאָשינסקי געפירט דעם באַטאַליאָן אין דער ריכטונג פון שונא און אַזוי אַרום געראָטעוועט דאָס לעבן פון מאַסן סאָלדאָטן.

וועג די געשיכטע פון זיין העלדישקייט האָט דערגרייכט ניויאָרק, איז ער געווארן באַערט מיט דער העכסטער מיליטעררישער אויסצייכנונג, פאַר וועלכער גענעראַל פערשינג אַליין האָט אים רעקאָמענדירט. אין היסטאָריישן פאַראַד פאַר די צוריקגעקומענע, האָט קראָטאָשינסקי מארשירט אין די ערשטע רייען און הינטער אים די טויזנטער לעבנס וואָס ער האָט געהאָלפן ראַטעווען. ער איז געווארן פּראָקלאָמירט אַלס ניו יאָרקס גרעס־טער העלד אין דער ערשטער וועלט־מלחמה.

ער איז געשטאָרבן אין עלטער פון 60 יאָר.

מרדכי קאשיקעוויטש איז געבוירן געווארן אין פּלאָצק ביי אַ פאָטער אַ גמרא־מלמד, וועלכער האָט באַקומען סמיכה פון ר׳ לייבעלע ראקאָווסקי. ער האָט באַקומען אַ רעליגיעזע ערציאונג. וועגן דיך אַ שלאָסער־אַרבעטער ביי סארנען אין פאָבריק און אָנהויבנדיק זיך צו אינטערעסירן מיט דער אַרבעטער באַוועגונג, איז ער שנעל מיטגעריסן געווארן אין זייער טעטיקייט. הויפּטזעכלעך האָט ער זיך געווידמעט קולטור־אַרבעט צווישן אַרבעטער. ער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין טעמפּעראַמענט־פולער טעטיקייט און געווארן פון די וויכטיקסטע קולטור־טוער אין שטאָט. מרדכי איז געווען אַ דינאַמישער מענש, גוטער רעדנער און אויך פון טבע אַ שטענדיקער אָפּאָנענט. וואָרצלנדיק טיף אין קערנדיקן יידישן לעבן, האָט ער שטענדיק געפונען חסרונות ביי אַלע פאַרטייען און אידעאָלאָגיעס. ער האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אינ׳ם אַרגאַניזירן דאָס געזעלשאַפט־

לעכע לעבן אין פּלאָצק, בפרט צווישן די אַרבעטער. ער איז געגאַנגען אין היימען פון אַרבעטער און דאָרט זיי געלערנט יידיש לייענען, טראָץ דעם וואָס ער איז געווען אַ „פרייער", האָט ער געגרינדעט אַנ'אַוודּ־געזעלשאַפט „חדר" פאַר יידישע אַרבעטער וווּ מ'האָט מיט זיי געלערנט חומש און רש"י. די לערער זענען געווען יוסף איינשטיין און שארעבאַר. ער איז געווען צווישן די גרינדער פון די עס־עס אין פּלאָצק און שפּעטער אַ באַנטער חבר פון ש. ניגער און י. לעשצינסקי. ער האָט פיל צייט אַוועק־געגעבן דער אַרבעט פאַרן „הזמיר". ער האָט אויך אָנגעפּירט מיט אַ פאַך־שולע אין פּלאָצק. קומענדיק קיין ווּאַרשע, איז ער געווען אַנ'אַריינ־גייער ביי פּרץ'ן. זייענדיק באַפריינדעט מיט אָפּאַטאָשו, האָט ער אַריינ־געפּירט אָפּאַטאָשו'ן צו פּרץ'ן אין הויז.

מרדכי ק. איז געווען אַ זער ערלעכער און אויפריכטיקער אין זיין געזעלשאַפּטלעכער אַרבעט. ס'איז געווען ביי אים אַ גרונט־פרינציפּ, צו אַרבעטן געזעלשאַפּטלעך באמונה שלמה.

קומענדיק קיין אַמעריקע, איז ער ווי אויסגעוועפט געוואָרן פון דער בריית־פאַרצווייגטער געזעלשאַפּטלעכער אַרבעט זיינער. ער איז גע־שטאַנען אין אַ זייט פון עפענטלעכן לעבן. פיל פון זיינע פריינט, וועלכע האָבן פאַרנומען שפּעטער אַ גרויסע פאָזיציע אין דער ליטעראַטור און געזעלשאַפט בכלל, האָבן נישט פאַרשטאַנען וואָס מיט מרדכי'ן איז געוואָרן. ער האָט געשריבן מעמואַרן, וועלכע זענען פאַרלוירן געגאַנגען נאָך זיין טויט. ער איז געשטאָרבן אין 1946 אין עלטער פון 68 יאָר.

מרדכי'ס ברודער בנימין, איז אויך געווען אַקטיוו אין דער רעוואָ־לוציאָנערער באַוועגונג. ער איז פרי אַוועק פון פּלאָצק, געאַרבעט אַ צייט אין וואַרשע און אָרום 1904 געקומען קיין אַמעריקע. בעת זיין אומלעגאַ־לער אַרבעט, איז ער אַרעסטירט געוואָרן און געזעסן 16 חדשים אין לוקישקער טורמע אין ווילנע, פאַר העלפן דרוקן אַ אומלעגאַלע מענשע־וויסטישע צייטונג. ער איז געזעסן אין טורמע מיט זרובבל, אלגין, ליטוואק א. א.

יצחק יעקב אשכנזי אַ אָנגעזעענער „מזרחי" טוער, האָט אַרויסגע־געבן אין פּלאָצק צוויי ביכער. 1) „היהדות וארץ־ישראל", וואָס איז דערשינען אין 1927, געדרוקט אין דער דרוקערייַ פון קופער און טאהב, — איז געווידמעט דער מזרחי אידעאָלאָגיע. אין דער הקדמה צום ספר שרייבט אשכנזי: „די שיטה פון רעליגיע און נאַציאָנאַליזם, ווילן מיר פאַרטזעצן בייַם אויפבוי פון אונזער נאַציאָנאַלער היים אין א"י. מיר דאַרפן נישט דערווייטערן פון דער אויפבוי־אַרבעט די נישט־רעליגיעזע. די אַרבעט

פון די פּרייַ חלוצים איז אַ נויטוועגדיקייט, ווייל זיי זענען אַ וויכטיקער גורם אין אויפבוי פון לאַנד".

זיין צווייט ספר „ההלכה וההיסטוריה" — אויך געדרוקט אין פּלאָצק — זענען, ווי ער שרייבט אין דער הקדמה, „וויסנשאַפטלעכע פאָר־שונגען און היסטאָרישע איבערבליקן איבער משניות און די הלכות וואָס געפינען זיך אין פּרקי מסכת אבות". דאָס בוך האָט צוויי טיילן.

י. י. אשכנזי איז אויך געווען אַ גוטער רעדנער און געוואָרן רעס־פּעקטירט פון יעדן. זיין חיונה האָט ער געצויגן פון אַ קאָנפּעקציע געשעפּט אויף טומסקאַ גאַס. ער איז געווען צווישן די גרינדער פון פּלאָצקער „מזרחי" אין 1917. דער אייגנטליכער אינציאַטאָר פון דער „מזרחי" אָרג. אין פּלאָצק איז געווען, דער פון אַלעמען באַליבטער פּלאָצקער רב, יונה זלאָטניק.

יונה מרדכי זלאָטניק איז געוואָרן געווייזלט אַלס רב אין יאָר 1917. אין ספר זכרון וואָס איז דערשינען אין קאַנאַדע, תרפ"ו, ווערט ער כאַראַקטעריזירט: „סופר מהיר, איש ישר וטהר לב, לא הסית דעותיו מירא אנשי לשון ועושה הרבה לטובת בנין הארץ".

ער איז געוואָרן רב, וועז הרב ליפשיץ האָט פאַרלאָזן פּלאָצק. ער איז אַ ברודער פון י. ל. זלאָטניק (עלזעט).

געבוירן איז יונה מרדכי זלאָטניק אין פּלאָצק אין תרי"ח — 1858, אַ זון פון די „אַלעיאַרניע" אייגנטימער אויף דער ברייטער גאַס. אַ שוועס־טער זיינע חיה'לע, וועלכע האָט חתונה געהאַט מיט קאוואדלא, איז געווען טעטיק פאַרן ציוניזם אין פּלאָצק.

איידער ער איז געוואָרן פּלאָצקער רב, האָט ער פאַרנומען כסא־הרבנות אין שרענסק און זאקראטשים.

אין דער צייט פון ערשטן וועלט־קריג, איז ער געבליבן „שטעקן" מיט פיל אַנדערע יידן אין קאַרלסבאַד ווו ער איז געווען אויף אָפרו און זיך נישט געקענט צוריקקערן קיין פּלאָצק, צוליב די קריגס־אומשטענדן. דאָרט האָט ער געשאַפן אַ הילפס־קאָמיטעט פאַר די יידן, וועלכע זענען געבליבן אַוועקגעריסן פון זייערע היימען און געווען אָן מיטלען צום לעבן.

הרב זלאָטניק האָט זענאָסן גרויס אַכטונג פון דער גאַנצער באַפעל־קערונג פאַר זיין טעטיקייט לטובת הכלל. ער האָט געגרינדעט דעם „מזרחי" אין פּלאָצק.

ער איז געשטאָרבן אַ קורצע צייט נאָכן טראָגישן טויט פון רבי שאַפּירא. די באַשולדיקונג אין שפּיאָנאַזש און די עקזעקוציע פון רבין, האָבן אים פאַרקירצט די יאָרן. די שטאָט איז געווען אין טיפן טרויער

צוליב זיין טויט. מענער און פרויען האָבן געוויינט, געווויר ווערנדיק פון זיין פטירה.

הרב איידלבערג מרדכי דוב איז געבוירן אין תרמ״א אין ביאַליס־טאָק. געלערנט אין פאַרשידענע ישיבות און אויך ביים חפץ חיים. נאָכן חתונה האָבן, איז ער אַוועק קיין וואלאָזשין און דאָרט געלערנט 5 יאָר ביים גאון ר׳ רפאל שפירא. זיין ערשטע כסא־הרבנות האָט ער פאַרנומען אין שטעטל ליסקאווא (ליטע). זיין ערשטער ספר „דובב שפתי ישנים״ איז געווען געווידמעט הלכה און אגדה. איבערגעבנדיק דעם ספר צום דרוקן אין פאָלטאָוע, איז דאָרט דער כתב־יד פאַרברענט געוואָרן בעת אַ שרפה אין דער דרוקערייַ.

אין צייט פון ערשטן וועלט־קריג איז ער געוואָרן רב אין ניקאָלאַיעוו (כערסאָנער קרייז). אין די טעג פון דער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד, איז הרב איידלבערג געוואָרן אַרעסטירט דורך דער קאָמוניסטישער מאַכט. ווען ער איז עטלעכע טעג שפעטער באַפרייט געוואָרן, האָט דער הויפט־קאָמיסאַר אין דער שטאָט פאַרעפנטלעכט אין דער דאָרטיקער צייטונג אַ נאטיץ, בעטנדיק אַנטשולדיקונג ביים רב, וואָס ער איז דורך אַ טעות געוואָרן אַרעסטירט. דער פאַל פון איבערבעטן אַ רב, איז געווען אַ זעל־טענער אין דער צייט פון דער קאָמוניסטישער איבערקערעניש.

פון רוסלאַנד איז ער אַוועק קיין ביאַליסטאָק, ווו ס׳איז אַרויס זיין ספר „חזון למועד״, אַ שאלות ותשובות ספר איבער ענינים וואָס זענען ביי יידן דאָן געווען אַקטועל. אַנדערע דריי טיילן פון״ם ספר זענען שפעטער דערשינען אין פאָלאָצק.

ער איז שפעטער געווען רב אין סוויסלאָוויטש און מאקאָוו. אין פאָלאָצק איז ער געוואָרן רב אין 1928.

אויסער זיינע רעליגיעזע פליכטן לגבי קהל, האָט ער זיך פאַראינ־טערעסירט מיט די נויטבאַדערפטיקע. אין דער גמינע האָט מען געווויסט אַז דער רב פירט אַ „פנקס חשבונות״, ווו ער שרייבט אין זיין געהאַלט און אַנדערע הכנסות, כדי ער זאָל וויסן געוויי וויפל מעשר צו געבן. די אַרעמעלייט האָבן שוין געווויסט ווען ער קריגט זיין חדש׳לעכן געהאַלט.

אַז ער איז געווויר געוואָרן, אַז אַ יייד האַלט זיין געשעפט אָפן שבת, איז ער שבת נאָכן דאָוונען אַהינגעגאַנגען און זיך דאָרט אַוועק־געשטעלט פאַר דער טיר, ביז דער אייגנטימער איז פאַרשעמט געבליבן און פאַרמאַכט די קראָם.

ער איז געווען אַ חבר פון ועד הסועל פון אגודת הרבנים אין פוילן. דריי זין זיינע האָט ער געשיקט לערנען אין אַ ישיבה אין ארץ־ישראל. אין 1930 האָט ער באַוכט א״י און געווען טיף באַווירקט פון״ם לאַנד.

מ׳האָט אים דאָרט פאַרגעלייגט ווערן רב אין פתח־תקוה. ער האָט זיך אָפגעזאָגט דערפון, האַלטנדיק אַז ער האָט נאָך פיל אַרבעט צו טאָן אין פלאָצק. טרעפנדיק זיך מיט הרב קוק, האָט ער אים דערציילט וועגן זיין באַגייסטערונג ווען ער האָט געזעען אַ יידישן פויער אַקערן זיין פעלד. דערויף האָט אים הרב קוק געענטפערט, אַז ווען ער האָט דערזעען אַ ייד אַקערן זיין ערד אין א״י, האָט ער געוואָלט, נישט נאָר דעם ייד קושן, נאָר אויך זיין בהמה, וואָס האָט געשלעפט דעם אַקעראייזן.

ווען די דייטשן האָבן אקופירט פלאָצק, איז ער אין אַ פויעריש וועגעלע אַוועק מיט אומוועגן קיין ווארשע, פון דאָרט איז אים געלונגען קומען קיין לאָמזשע, וואָס איז געווען אקופירט פון די רוסן. מורא האָבנדיק פאַר אַרעסט, איז ער פון לאָמזשע אַנטלאָפן קיין ווילנע. ער האָט זיך דאָרט באַמיט צו באַקומען פאַספירן צו קענען פאָרן קיין א״י, אָבער עס איז אים נישט געלונגען. פון ווילנע איז ער אַוועק קיין לאכאוויטש, ווו ער האָט, מיט דער גאַנצער אומגליקלעכער עדה יידן, געליטן צרות און הונגער. ווען די דייטשן זענען אַריין אין לאכאָוויטש, האָבן זיי ברוטאַל פאַרניכטעט די יידישע באַפעלקערונג. אין חשון תש״ב (1942) האָבן די דייטשן פאַרניכטעט די רעשטלעך געבליבענע יידן אין שטעטל.

צווישן די דערשאָסענע לאכאָוויטשער יידן איז אויך געווען פלאָצק׳ס לעצטער רב ר׳ מרדכי דוב איידלבערג.

ד״ר שלמה איידלבערג איז דער זון פון פלאָצקער רב ר׳ מרדכי דוב איידלבערג. ער האָט שטודירט אין ישראל אין העברעאישן אוניווער־סיטעט. אין צייט פון באַפרייאונגס־קריג אין ישראל, איז ער געווען לוטע־נאַנט אין חיל־רגלי פון דער ישראל אַרמיי און אנטיילגענומען אין אַ רייַ קאָמפן אַרום ירושלים. ער האָט באַקומען אַ מעדאַל פון דער רעגירונג פאַר זיין אָנטייל אין די קאָמפן אַרום ירושלים.

ער האָט זיך באַטייליקט אין פיל זשורנאַלן און פעריאָדישע אויס־גאַבן, ווו ער האָט פאַרעפנטלעכט אַרבעטן געווידמעט געשיכטע־פאָרשונג. ער האָט געשריבן אין „מידסטרים״, דזשואיש קווארטערלי רעוויו״, „היס־טאָריא דזשודאַיקא״, „הדואר״, „בצרון״, „ציון״, „סיני״, „סורא״, „תלפיות״ א. אַ. ער האָט זיך מיטבאַטייליקט אין „ספר הישיבות״, וואָס איז דערשינען דורך דער „הסתדרות עברית״ און אין דער „אנציקלופדיה גלויות״ — בריסק, אונטער דער רעדאַקציע פון א. שטיינמאַן. ער האָט אויך געשריבן אין „קאָנאַדער אדלער״.

קיין אַמעריקע איז ער געקומען אין 1952. אין ניו יאָרק איז ער אַסיסטענט־פּראָפעסאָר פאַר העברעאישער ליטעראַטור און געשיכטע אין שטערן־קאָלעדזש פאַר פרויען ביי דער ישיבה אוניווערסיטעט.

אין 1955 האָט ער פאַרעפנטלעכט אַ בוך „תשובות רבנו גרשום מאור הגולה". ער פרווט אין בוך באַלויכטן די עפאָכע אין וועלכער עס האָט געווירקט רבנו גרשום. דער מחבר האָט פיל אַרבעט אַרייגגעטאָן אין דעם בוך. האָבנדיק דעם חוש פאַר גרינטלעכער פאָרשונג, גיט ער אויפקלערונגען צו די תשובות פון רבנו גרשום און ברענגט אַ שלל פון מקורות פאַר דער פאָרשונג פון יענער עפאָכע, כדי צו געבן אַ בילד פון יידישן לעבן אין יענער צייט, וועלכע איז אונז נישט פיל באַקאַנט. אָס בוך האָט באַקומען אַנ'אויסצייכנונג פון דעם ניומאן־פאָנד ביי דער הסתדרות־עברית אין אַמעריקע. וואַרעמע רעצענזיעס אויפן בוך זענען אויך דערשינען אין דער פרעסע.

זיין ניי בוך, אין ענגליש א. נ. „די יידן אין דייטשלאַנד און עסטרייך אין 15־טן יאָרהונדערט", דאָרף דערשיינען אין 1960. ס'איז אַ גרעסערער ווערק וועלכער שילדערט דאָס רעליגיעזע און סאָציאַלע לעבן פון די יידן אין 15־טן יאָרהונדערט.

משה (מארק) גראבארד האָט פאַרלאָזן פּלאָצק אין עלטער פון 17 יאָר און עמיגרירט צוזאַמען מיט זיינע עלטערן קיין אַמעריקע. ער איז געווען צווישן די גרינדער פון דער קולטור־געזעלשאַפט „פרייהייט" אין פּלאָצק. באַקומען דאָקטאָר־פילאָזאָפיע דיפּלאָם פון קאָלאָמביע־אוני־ווערסיטעט. ביא־כעמיע איז דער געביט וועלכן ער האָט זיך געווידמעט. ער האָט פאַרעפנטלעכט אַ ריי ווערק איבער געזעטיק, פיזיאָלאָגיע א. אַ. וועלכע ווערן געוווצט אין הויכשולן, ווי:

1) Man the slave and master. 2) Man's food: its rhyme or reason. 3) Astrology and alchemy: two fossil sciences. 4) The foundations of life sciences.

ער האָט באַקומען פאָרשידענע אויסצייכנונגען פאַר זיינע פאָרש־אַרבעטן. צ. א. פון דער „נעשאַנעל ריסוירטש קאונסיל" און פון „פינעי־האָוע קענסער פאָרש־אינסטיטוט".

אויף די וויסנשאַפטלעכע געביטן איז ער געווען אוניווערסיטעט־אינ־סטרוקטאָר. אין 1941 האָט אים די רעגירונג באַשעפטיקט ביי וויסנשאַפט־לעכע פאָרש אַרבעט. ער האָט דורכגעמאַכט אַ רייזע, צו שטודירן שפּיין־מנהגים ביי ווילדע פעלקער, און אויף דעם געביט פאַרעפנטלעכט אַ ריי אַרבעטן. זיין פאָטער איז געווען רב אין די בראנקס. משה גראבארד האָט חתונה געהאַט מיט י. אפאטאשו'ס אַ שוועגערין.

אינטערעסאַנט איז די פּאָליטישע אַנשויאונג פון דעם אַמאָל אין זיין יוגנט „לינק" געשטימטן גראָובאַרד און זיין בליק אויף דער צוקונפט פון דער מענשלעכער ראַסע. אין אַ בריוו צום שרייבער פון די שורות לייענט זיך צ. א.:

„לײדער, גלויב איך, אַז דעם מענשנס פאַרניכטונג פון זײַן אייגע־נעם מין הויבט זיך ערשט אָן און אין דער צוקונפט וועט עס אָננעמען גרעסערע און מוראַ׳דיקע פאָרמען. עס האָט זיך אָנגעהויבן מיט בלוט־דורשטיקע מענשן ווי מאַרקס און ענגעלס און געוואָרן פאַרטגעזעצט פון באָנדיטן ווי לענין און סטאַלין. שפּעטער איז עס אָנגעגאַנגן נישט אין נאָמען פון קלאַסן־האַס, נאָר פון ראַסן־שנאה דורך היטלער׳ן. ווי עס זעט אויס וועט עס אָנגיין ווייטער. פּלאָצק וועט האָבן געווען נאָר אַ טראָפּן אין ים פון בלוט. דער מענש וועט ווידער אָן אויפהער שניידן דעם צווייטן מענשנס האַלז און שטענדיק אין נאָמען פון גערעכטיקייט. אָזוי זעט עס אויס אָנצוגיין פאַר אַ לאַנגע צייט".

מאַרק גראָובאַרד איז יעצט פּראָפעסאָר אין אוניווערסיטעט פון וויסקאָנסין אין מינעאַפּאָליס.

אין וויסנשאַפטלעכער פּאַרשונג, צייכנט זיך אויס אַ צווייטער פּלאָצקער — ראובן פּאָקולאַ. ער האָט געענדיקט לעמבערגער אוניווערסי־טעט מיט אַ גאָלדענעם מעדאַל. אין צייט פון קריג האָט ער זיך געפונען אין רוסלאַנד. צוליב זיין גרויסער שפּראָכן־קענטנשאַפט, האָבן אים די רוסן אויסגענוצט צו טאָן איבערזעצונגס־אַרבעט. נאָכן קריג איז ער צוריק־געפאָרן קיין וואַרשע און זיך געווידמעט מיקראָביאָלאָגישע פאָרשונג. רעזולטאַטן פון זיינע פאָרש־אַרבעטן זענען פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין וויסנשאַפטלעכע זשורנאַלן אין פוילן, ענגלאַנד און אַנדערע לענדער. ער איז געווען פּראָפעסאָר אין וואַרשעווער אוניווערסיטעט.

צו אַ הויכער פּאָזיציע אין פוילן (נאָכן צווייטן וועלט־קריג) — האָט דערגרייכט מיכאל קעניגסבערג. זיין פאָטער, וועלכער איז געשטאָרבן פאַרן קריג, איז געווען שותף צו דער מיל ביי די בעלסקער ראגאטקעס. צוליב זיינע גרויסע קענטניסן אויפן געביט פון געזעץ, האָט ער דער־גרייכט צו דער הויכער פּאָזיציע פון ריכטער אין העכסטן געריכט אין פוילן. זייענדיק אויף זיין הויכן אַמט, האָט ער אַרויסגעוויזן זיין טיף מענשלעכע באַציונג און אויך אינטערעס, צו אַלעס וואָס האָט אַ שייכות צום יידישן פּלאָצק פון אַמאָל, זאָרגנדיק, אַז די געשיכטע פון יידישן פּלאָצק זאָל פאַרעפנטלעכט ווערן. ער איז געווען באַפריינדעט מיט יידישע שרייבער און קינסטלער און געבליבן אַ וואַרעמער ייד און מענש.

זיין ברודער קובא קעניגסבערג, איז געווען אַקטיוו אין דער פּלאָצ־קער „פּועלי־ציון" פאַרטיי נאָך זיין צוריקקומען פון פראַנקרייך, ווו ער האָט שטודירט אין פאַריזער אוניווערסיטעט. קובא קעניגסבערג האָט אַנ־געשריבן אַ בוך אין פראַנצויזיש, וועגן דער געשיכטע פון „יידישן נאַציאָנאַל־

פאַנד". דאָס איז דערשינען אין די דרייסיקער יאָרן אין פאַריז. קובא קעניגסבערג איז אומגעקומען אין אַ פאַרשיקונגס־לאַגער.

אַקטיוו אין דער „הסתדרות" אין ישראל איז אליהו פאפיערטשיק, איינער פון די וועטעראַנען פון דער חלוצישער באַוועגונג אין פלאָצק. ער איז מיטגליד פון אַרבעטער־ראַט פון דער הסתדרות אין חיפה. אויך יהושע ראַזענבלום (דזשאדעק), וועלכער האָט באַקומען זיין חלוצישע דער־ציונג אין פלאָצקער „החלוץ־הצעיר", פאַרנעמט אַ פאַראַנטוואָרטלעכן אַמט אַלס סעקרעטאַר פון די „פועלי מתכת" אין חיפה (מעטאַל־אַרבעטער יוניאָן) — איינע פון די וויכטיקסטע יוניאָנס אין דער „הסתדרות".

בערעק זעליגמאַן. מיט ליבע ווערט דורך חברים אין ישראל דער־מאָנט דער נאָמען פון בערעק (דוב) זעליגמאַן. אין פלאָצק איז ער געווען אינסטרוקטאָר פון גימנאַסטיק אין לערן־אַנשטאַלטן און אין „מכבי". ער איז אויך געווען צווישן די גרינדער פון „מכבי" אין פלאָצק אין 1916, בעת דער דייטשער אקופאַציע. ער האָט באַלאַנגט צו אַסימילירטע קרייזן און נאכער באַקומען אינטערעס אין ציוניזם. בעת'ן אַנטשטיין פון פועלי־ציון — צעירי־ציון אין פלאָצק, איז ער געווען אַ חבר און אין 1925 עולה געווען קיין ארץ־ישראל. אין א"י האָט ער געטאָן פאַרשידענע אַר־בעטן און זיך פאַרנומען מיט ספאָרט־טעטיקייט אין זיין פרייער צייט. אין די דרייסיקער יאָרן, איז ער געווארן אַ מיטגליד פון אַ גרויסן קאָאָפּע־ראַטיוו פון סטאָליאַרעס ביי בוי־אַרבעט. אין דער זעלבער צייט, איז ער געווען טעטיק אין דער הגנה. ער האָט זיך אויסגעצייכנט ווי אַ ספעציאַליסט פון לייכט געווער. זייענדיק פאַרטאָן אין דער „הגנה"־טעטיקייט, האָט ער פאַרנאַכלעסיקט דעם סטאָליאַר־קאָאָפּעראַטיוו, אַזוי אַז מיט דער צייט האָט ער זיך נאָר אָפּגעגעבן מיט „הגנה" טעטיקייט. ער איז געווען צווישן די וועמענס אויפגאַבע איז געווען צו באַזאָרגן די „הגנה" מיט געווער אין דער צייט פון דער ענגלישער ממשלה אין א"י. עס איז געווען אַ פאַראַנט־וואָרטלעכע אויפגאַבע אין די אומשטענדן פון יענער צייט ווען די ענגלישע פאָליציי האָט געניטערט און געזוכט באַהאַלטן געווער.

אין דער צייט פון באָפרייאונגס־קאַמף איז ער געווען דער ממונה פאַר די געווער מאַגאַזינען אין תל־אָביב און אין אַנדערע קאַמפּס־פלעצער. אין אַ קורצער צייט האָט ער דערגרייכט צו אַ הויכער ראַנג אין צה"ל. ער אז געווען זער באַליבט ביי די טוער און קעמפער פון דער „הגנה", זייענדיק אַ פינקטלעכער און אַרבעטסזאַמער און גוטער חבר צו יעדן. מיט באַזונדערע חברשאפט האָט ער זיך באַצויגן צו נייַ־געקומענע עולים פלאָצקער. אַ קורצע צייט פאַר זיין טויט איז ער געפאָרן אין אויסלאַנד אין שליחות פון דער ישראל־אַרמיי.

וואָלט ער געלעבט צווישן אונז היינט, וואָלט ער זיכער פאַרנומען אַ וויכטיקן אָמט צווישן די פאַרטיידיקונגס־כוחות פון ישראל. לײדער איז ער פריצייטיק געשטאָרבן.

אַ אָנגעזעענער זשורנאַליסט אין דער סאָוועטישער פּרעסע איז געווען משה קאָוואַלסקי, אַ זון פון איינעם פון די גרינדער פון „אגודת־ציון" אין פּלאָצק — אהרון בעקער. אין זײַן יוגנט איז מ. קאָוואַלסקי געווען אַקטיוו אין דער רעוואָלוציאָנערער באָוועגונג אין פּלאָצק.

משה איתדעלמאן איז געווען אַ צייט לערער פון דער יידישער גימנאַזיע אין פּלאָצק. וווינענדיק דאָרט, האָט ער געהאָלפן אין דער גרינ־דונג פון „השומר־הצעיר" אין שטאָט. די דאָזיקע סקויטן־אָרגאַניזאַציע, איז דעמאָלט געווען די גרעסטע יוגנט אָרגאַניזאַציע אין פּלאָצק. אינדעל־מאָן האָט אָנגעפאַנגען זײַן ליטעראַריש־זשורנאַליסטישע טעטיקייט אין וואַרשעווער „הצפירה" גלײַך נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. שפּעטער איז ער געווארן סעקרעטאַר פון „העולם", אָרגאַן פון דער ציוניסטישער וועלט־אָרגאַניזאַציע. צוריקקערנדיק זיך פון בערלין קיין וואַרשע, ווערט ער מיטאַרבעטער פון „היינט" אָן פון 1931 ביז'ן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה ווערט ער רעדאַקטאָר פון „היינט". ערב היטלערס בלוטיקער אָקופּאַציע ראַטעווט ער זיך קיין ארץ־ישראל, וווּ ער האָט געשריבן ליטעראַרישע עסייען אין פאַרשידענע צייטשריפטן. פון 1942 ביז 1957 ווערט אינדעלמאָן (וועלכער האָט געענדערט זיין נאָמען אויף ינון) הויפּט רעדאַקטאָר פון „מוסד ביאַליק". זינט 1957 וווינט ער אין ניו יאָרק. אין 1959 ווערט ער רעדאַקטאָר פון „הדואר" אין ניו יאָרק.

דירעקטאָר פון גימנאַזיע וווּ אינדעלמאָן איז געווען לערער, איז פאַר אַ צייט געווען פאָזנער. אַ באַגאַבטער דערציער און דיכטער. ער האָט געדרוקט אין 1926 (אין פּוילין) אַ בוך לידער וווּ ער שילדערט סאַרקאס־טיש די מעשים תעתועים פון דער „פּוילישער פּאָליציי אין ווייסע העמטש־קעס". און פון דער אַנטיסימיטישער מאַכט בכלל. דאָס בוך איז געווארן דורך דער מאַכט קאָנפיסקירט.

אין דער פּלאָצקער יידישער גימנאַזיע האָט געלערנט יעקב צדקוני (רעכטמאן), וועלכער איז שפּעטער געווארן אַ שרייבער און קולטור־טויער אין ישראל. ער איז געווען אַ חבר פון די „צעירי־ציון" און האָט אָנגעפירט מיט אַ קבוצה וואָס האָט עולה געווען קיין ארץ־ישראל. אין 1923 האָט ער רעדאַגירט אַ פּוילישׁ ליטעראַריש זאַמלבוך "Mloda Sztuka". קיין א"י איז ער עולה געווען אין 1924.

זינט דעם אַנטשטיין פון ייוו"א, איז ער טעטיק פאַר דעם אינסטיטוט. אין 1946 איז ער געווארן באַשטימט ווי דער פאַרטרעטער פון די ייוו"א־

אינטערעסן אין ישראל. ער באַטייליקט זיך אויך אין ייוו"א שריפטן. ער איז אויך מיטאַרבעטער פון „דבר", זינט זיין גרינדונג אין 1925. אין 1923 איז ער געווען צווישן די גרינדער פון דעם אַרכיוו און מוזעאום פון דער אַרבעטער באַוועגונג אין א"י. צוזאַמען מיט אַנדערע קולטור־טוער און שרייבער, האָט ער אַרגאַניזירט אין ישראל דעם אינסטיטוט פאַר פאָלקלאָר־פאָרשונג „ידע עם" און האָט אַרגאַניזירט דעם ערשטן לאַנד צוזאַמענפאָר פון פאָלקלאָריסטן אין טבריה אין 1948.

אברהם זעליג כאנאכאָוויטש איז געבוירן אין יאָר 1909 אין פּלאָצק ביי רעליגיעזע עלטערן. ער האָט געלערנט אין חדר און שפּעטער אַליין זיך געבילדעט. געווען אַ חבר פון „החלוץ" און געהאָלפן אין דער קולטור־אַרבעט פון „החלוץ־הצעיר" אין פּלאָצק.

אין עלטער פון 16 יאָר האָט ער פאַרעפנטלעכט זאַכן אין „הצפירה". זייענדיק 28 יאָר אַלט, איז ער אַוועק קיין ווארשע און געטאָן פאַרשידענע שווערע אַרבעט.

ער האָט אָנגעהויבן מיטאַרבעטן אין נאַכמיטאָג צייטונג „ראדיא". יוסף העפטמאַן האָט זיך מיט אים אינטערעסירט און אים אַרײַנגעצויגן אין „מאָמענט", ווו ער איז געווארן אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער. ער האָט געמאַכט איבערזעצונגען פון פראַנצויזיש און ענגליש, געשריבן טעאַטער און פילם רעצענזיעס אונטערן פסעודאנים „א. כאוויטש" און „א. ז. כ.".

וועז די דייטשן האָבן באַמבאַרדירט וואַרשע איז דער „מאָמענט" געווארן געטראָפן פון באָמבעס. ער איז געווען צווישן די, וואָס האָבן זיך באַשעפטיקט מיטן אַרויסגעבן די לעצטע נומערן פון דער צייטונג.

ער איז געבליבן אין וואַרשעווער געטאָ און דאָרט אָנגעפירט מיט געזעלשאַפטלעכע אַרבעט. ער איז אויך געווען סעקרעטאַר פון זשורנאַליסטן־פאַריין אין געטאָ.

פון זיינעם אַ בריוו צום זשורנאַליסט לייב ראכמאַן, ווערן מיר געווויר ווען דער ספּעציפיש שווערער לאַגע אין וועלכער ס׳האָבן זיך געפונען די יינגערע שרייבער אין געטאָ, נישט האָבנדיק די זעלבע פּרי־ווילעגיעס און צוטריט וואָס די עלטערע שרייבער. ס׳איז דאָס פּראָבלעם פון אַ שטיקל ברויט אין דער באַלאַגערטער געטאָ, נישט צו שטאַרבן אין גאַס פון הונגער. ער שרייבט צ. אַ.: „זייט וויסן אַז איר געפינט זיך אין דער גליקלעכער לאַגע, וואָס איר זענט אַ נותן — שווער איז דעריבער צו שילדערן פאַר אייך די לאַגע פון די יונגע קאלעגן, וועלכע זענען נצרכים און די נותנים דאַרפן זיין די עלטערע קאלעגן... איר דאַרפט וויסן, אַז ס׳איז געשאַפן געווארן צוויי קאסטעס: אַ פּריוועליגירטע

און אַ נעגירטע... די עלטערע זענען די פּריוועליגירטע, וועלכע באַקו־מען שטיצע פון אַלע אינסטיטוציעס און פּריוואַט־פערזאָנען, דאקעגן די יונגע, ווערן כמעט אויסגעשלאָסן פון אַלע הילפס־אַקציעס. איך האָב כסדר סציסיעס וועגן דעם מיט אונזער עלטערן עולם.

ביי מיר איז די לאָגע אַ שווערלעכע. מ׳איז טעטיק צו ערלעדיקן פאַרשידענע ענינים פאַר די קאַלעגן. די קיך איז דערווייל נישט טעטיק און דער ביסן ברויט קומט אַן מיט קריעת ים־סוף...

אייער הילף איז אַ דאָפּלטע: זי איז אַג׳אויסדרוק פון גוט־האַר־ציקייט און זכרון. וואָר איז גוט־האַרציק היינט און וואָר געדענקט היינט אַן צווייטן?...

לאָמיר האָפן, אַז מיר וועלן זיך טרעפן און זיך דערציילן אַלץ בפרוטרוט. אייער אברהם זעליג.

ער איז געשטאָרבן פון הונגער אין וואַרשעווער געטאָ.

וואסערמאן יעקב אַ געבוירענער אין פּלאָצק, האָט געשריבן אַר־טיקלען אין פאַרשידענע יידישע צייטשריפטן. ער האָט אַרויסגעגעבן אַ בוך א. נ. „דאָס טעאַטער און דער סאָציאַליזם", וואָס איז דערשינען אין וואַרשע אין 1921 (180 זייטן). ס׳איז אַ אָפּהאַנדלונג איבערן טעאַטער **פּראָבלעם**

ער האָט פיל געוואַנדערט אין זיין לעבן. געווען אין די לענדער פון מערב אייראָפּאַ, אין אַמעריקע, אינדיע א. אַ. שפּעטער האָט ער געלעבט אין וואַרשע, זייענדיק באַשעפטיקט אַלס לערער פון ענגלישער שפּראַך.

מ. סעלים איז געבוירן געווארן אין 1901 אין דאָרף מיידאני, נעבן פּלאָצק. זיין ריכטיקער נאָמען איז געווען מאיר בערנהאָלץ. ער האָט באַקומען אַ שטרענג אָרטאָדאָקסישע דערציונג, געלערנט אין חדר און ישיבה. צו 18 יאָר האָט ער זיך אָנגעהויבן ווידמען וועלטלעכער בילדונג פון היסטאָריש מאַטעריאַליסטישן שטאַנדפּונקט.
און געענדיקט דעם מלוכה־סעמינאַר פאַר יידישע לערער אין וואַרשע, דערנאָך האָט ער שטודירט אין אוניווערסיטעט.

פון יאָר 1922 האָט ער אָנגעהויבן פאַרעפנטלעכן טעגליכע פעליי־טאָנען און בילדלעך פון לעבן אין וואַרשעווער „היינט". אין 1925 איז ער געווען מיטרעדאַקטאָר פון זשורנאַל „שפּראַצונגען", — דער אָרגאַן פון די שרייבער אָנפּאָנגער אין פוילן. דאָרט האָט ער פאַרעפנטלעכט עט־לעכע נאָוועלן. ער איז אויך געווען מיטאַרבעטער פון העברעישן „היום".

אסטראווער לעוו איז געבוירן געווארן אין פּלאָצק אין 1899, זיין יידישער נאָמען איז געווען לייביש. ער האָט געענדיקט די פּלאָצקער גימנאַזיע און שטודירט אין אוניווערסיטעט פון קראקע און בערלין. אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט ער געלעבט אין דייטש־לאַנד און אין דער שווייץ און פון דאָרט אַוועק קיין רוסלאַנד. אַלס אַ דאָקטאָר האָט ער מיטגעמאַכט די מלחמה אין קערענסקיס צייטן. וועגן ער האָט געווויינט אין אָדעס איז ער געווען אַנ׳אָפּטער אַרייגנגייער אין הויז פון ח. נ. ביאַליק. פּאַר אַ צייט האָט ער געווויינט אין קיעוו און מאָסקווע. ער האָט געדרוקט סקיצן אין יידיש אין די יידיש־סאָוועטישע אויסגאַבן. פּאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז דערשינען זיין יידיש בוך „פּאַרוואָס״ (קראָקע, 1911, 60 ז״ז). אין די שפּעטערדיקע יאָרן איז ער באַקאַנט אַלס סאָוועטיש־יידישער שרייבער. פיל פון זיינע ראָמאַנען זענען געשריבן אויף יידיש טעמעס. אַ טייל פון זיי זענען דערשינען אין סאָוועט־רוסלאַנד אין יידישער איבערזעצונג.

אסטראווער אברהם, געבוירן אין פּלאָצק אין אַפּריל 1901. ער איז אַ ברודער פון רוסישן שרייבער לעוו אסטראָווער. בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה געווען אַ טוער אין „השומר־הצעיר״. פון פאַך איז ער אַ לאָיער. אין די פערציקער יאָרן איז ער ווי אַ פליכטלינג געקומען קיין אַמעריקע און ווויינט יעצט אין וואַשינגטאָן. אין יאָר 1922 האָט ער פאַר־עפנטלעכט אַ ביכל לידער „אין אָפּטע פּאַרנאַכטן״, וואָס איז דערשינען אין וואַרשע.

מיר ברענגען דאָ איינס פון די לידער וואָס שילדערט „יום־טוב אין שוהל״ אין פּלאָצק.

אַ פּאַרע קאַפּעט פון די וועגע,
אויף די אויסגעשטרעקטע הענט
אין די יום־טובדיקע נעכט
רינט זיך חלב פון די לעכט.
און עס דאָונט פרום די שוהל
וועקט אַנ׳אייביק־ניי געפיל.
פול געפּאַקט. דושנע, ענג.
ביי די טישן, ביי די בענק
אַלטע זקנים, יונגע קינדער
צוגעפּרעסט זיך, ווי די רינדער
אומעטום אַ שווער געדרענג.

דער קול פון חזן, קלאָג פון עולם
און רעפּרען פון יונגע לייט
טראָגט זיך אין גאַס, העט וווייט,
מיט דעם ליאַרם פון ווייבער־שוהל,
אַז דער קאַפּ בלייבט פול און דול.
דאָרט אַ קינד מיט שוואַרצע האָר
ווי סאַדזעס שוואַרצע אויגן, —
פון אַ פינף און האַלבן יאָר,
קוקט פּאַרוווונדערט זיך אַרום,
הויבט אַ פינגער אָן צו זויגן —
בלייבט פאַרגליווערט, רויק
שטום.

אַ ביסל ווייטער, אָן אַ זייט
אויף אַן׳אויסגעדרייטער באַנק, —
אַ קליין יאָטל רויק רייט.
און זיין שפיל־זיך דויערט לאַנג.
ביי דעם עמוד אויפן טיש
אַדער אויף דעם בענקלס ראנד
לייכט אַ יינגלשע געשטאַלט,
וואָס אין טאַטנס בערדל האַלט
זיין קליינע, ביינערדיקע האַנט.
און די בליקן דיינע וועגד
צו די אַלטע גרויע לייט —
צו דעם הימל זייערע הענט
און אַ מחזור אין דער זייט.

דאָס פנים פלאַמט,
דער שטערן שוויצט,
דאָס אויג אין מחזור
טיף פאַרקריצט.
אַ שטילער ווי,
אַ הייסע טרער
טריפט פון אויג,
ווי פון אַ רער.

סמידט (שמידט) דוד, געבוירן אין פלאָצק בערך 1830 און אין 1867 געקומען קיין לאָנדאָן און דאָ געוואָרן אַ קצב. בעת יעקב פ. אדלער איז געקומען אין לאָנדאָן, האָט זיך סמידט מיט אים נאָענט באַפריינדעט און אים געגעבן די מעגלעכקייט שפילן אין „היברו דראַמאַטיק קלאָב" אין לאָנדאָן. פאַר דער פאָליציי האָט עס געהייסן אַז מען שפילט כלומרשט נאָר פאַר די מיטגלידער פון קלוב און דורכדעם איז אויסגעמיטן געוואָרן אַרויסנעמען אַ ספּעציעלע דערלויבעניש, וואָס מ׳וואָלט אין אָזאַ נישט־פאַסיקן לאָקאַל נישט באַקומען.

סמידט האָט זייער ליב געהאַט יידיש טעאַטער און ער איז באַלד געוואָרן דער אונטערנעמער פון דער טרופּע. אַליין אַנ׳אַלפאַבעט, האָט ער די געשעפטלעכע פירונג פון טעאַטער איבערגעגעבן זיין זון אברהם.

דעם 18־טן יאַנואר 1887 איז בעת אַ פאַרשטעלונג אין דעם קלוב אויסגעבראָכן אַ מהומה בעת איינער האָט אויסגעריפן: פייער! אין דער מהומה זענען 17 מענשן אומגעקומען. די אָקטיאָרן האָבן נאָך דעם פאַר־לירן דעם מוט און האָבן געזוכט וואָס גיכער צו פאַרלאָזן לאָנדאָן.

אַ געניע באַשרייבונג פון דער קאַטאַסטראָפע געפינט זיך אין לאָנדאָנער „די צוקונפט", פון 21־טן און 28־טן יאַנואר 1887.

סמידט איז דעם 26־טן יאַנואר 1909 געשטאָרבן אין פלעשוט, לאָנדאָן.

נפתלי־אביגדור שאפירא. וועז דער רב שאַפירא איז טראַגיש אומגעקומען, איז זיין זון נפתלי־אביגדור געווען אַ יאָר אַלט. ער האָט זיך געהאָדעוועט ביי פלאָצקער יידן און שפעטער פאַרוואגלט געוואָרן קיין לאדזש וווּ ער האָט געלערנט אין תלמוד־תורה און ישיבה. זייענדיק אַ דערוואַקסענער בחור, האָט ער אַרויסגעוויזן אַרטיסטישע נייגונגען. אין עלטער פון 16 יאָר האָט ער זיך באקאַנט מיט רודאָלף זאסלאַווסקי, וועל־

כער האָט אים אנגאָזשירט צו זיך אין טעאַטער. אין 1936 האָט ער גע־שפילט טעאַטער אין לאדזש. שפּעטער טרעט ער אויף אין טשעכיען צוזאַמען מיט די אַקטיאָרן משה ליפמאַן און יצחק טורקאָוו. וועז היטלער האָט אָנגעהויבן דעם קריג האָט ער געשפילט טעאַטער אין רומעניע.

אין קריג־צייט האָט ער דורכגעמאַכט צוויי גהינום׳ס — סטאַלינ׳ס און היטלער׳ס. נאָכן קריג האָט ער זיך געפונען אין די פליטים־לאָגערן אין דייטשלאַנד.

אין לאָגער איז ער געוואָרן דער גרינדער פון „מיק״ט״ (מינכענער יידישער קונסט טעאַטער). חדשים שפּעטער האָט ער געשאַפן אַנ׳אייגן טעאַטער. מיט וועלכן ער איז אַרומגעפאָרן איבער די לאָגערן. ער איז אויפגעטראָטן אין עמדען, ביי די פליטים פון דער „עקזאָדוס״־שיף, וועלכע די ענגלענדער האָבן צוריקגעשיקט פון די ישראל ברענן.

קיין דייטשלאַנד איז ער געקומען מיט זיין פרוי, אַנ׳אייניקל פון צאַנזער רב, אויך אַנ׳אַקטריסע. וועגן זייער געפינען זיך אין דייטשלאַנד, איז געווויר געוואָרן דער קלויזענבורגער רב, וואָס האָט דאַן געלעבט אין פערנוואַלדער לאָגער און דאָרט אָנגעפירט מיט אַ ישיבה. ער האָט זיך געוואַנדן צו זיי, זיי זאָלן צוריק אַרויף אויפן „דרך הישר״, און אין דער ערשטער ריי, זאָל זיך די פרוי, דעם צאַנזערס אייניקל, לאָזן אָפשערן די האָר...

פון דייטשלאַנד זענען זיי אַוועק קיין פאַריז און געשפילט אין „לאנקרי״ טעאַטער. שפּעטער זענען זיי אָנגעקומען אין אַמעריקע.

בצלאל אקאליצא איז געבוירן אין פלאָצק ביי פרומע עלטערן און באַקומען אַ רעליגיעזע דערציונג.

אין 1916 האָט ער זיך אָנגעשלאָסן אין דער ציוניסטישער באַוועג־גונג און באַזוכט די העברעאישע אָוונט־קורסן, מיט וועלכע ס׳האָט אָנגעג־פירט יקיר וואַרשאָווסקי. העברעאיש האָט ער אויך פריער געלערנט ביי פענזאנען.

אין 1918 האָט ער, צוזאַמען מיט ש. אסטראוער, אלעשניק און אָנדערע אויפסנייי אָרגאַניזירט די פועלי־ציון פאַרטיי אין פלאָצק. ער האָט געוומען אַנ׳אַקטיוון אָנטייל אין דער אָרגאַניזירונג פון דער פּראָ־פעסיאָנעלער באַוועגונג אין פלאָצק, העלפנדיק אָרגאַניזירן דעם פריזיער־פאַריין. ער איז אויך געוועז פאָרזיצער פון נאדל־פאַריין במעט דורך דער גאַנצער צייט פון פאַריינס עקזיסטענץ וועראנדיק אנערקענט פאַר זיין אַרבעט אויך פון זיינע פאַרטיי קאָגנער.

די באַפרידיקנדע אַרבעט זיינע האָט ער געהאַט אָנפירנדיק מיטן

טראַנספּאָרט־פּאַריין וועלכן ער האָט אַרגאַניזירט. דורכן גאַנצן פּעריאָד פון פּאַריינס עקזיסטענץ איז ער געווען איר פּאַרזיצער.

ביי די לעצטע וואַלן צו דער קהלה־פּאַרוואַלטונג איז ער געוואָרן אויסגעוויילט אַלס דאזאר. ער איז געווען דער ערשטער געוויילטער לינקער פּ. צ. פּאַרשטייער אין דער קהלה. ווען די דייטשן זענען אריין אין פּלאָצק און געזוכט באַרויבן דאָס גאַנצע קהלה און פּריוואַט־אייגנטום, האָבן זיי פּאַראַנטוואָרטלעך געמאַכט די מענשן וועמענס חתימות האָבן זיך געפונען אויף די וועקסלען, אַז זיי זאָלן צושטעלן די געפּאָדערטע סומע. זיי האָבן אויך אַרויפגעלייגט אַ קאָנטריבוציע פון אַ מיליאָן זלאָטעס אויף דער קהלה און געהאַלטן זאָקלאָדניקעס אָנגעזעענע יידן ביז די סומע וועט צוגע־שטעלט ווערן.

די געפּאָר פּאַר זיין לעבן האָט אקאליצאן באַוווּיגן אַנטלויפן פון פּלאָצק. ער איז אַוועק קיין ביאַליסטאָק און פון דאָרט האָבן אים די רוסן פּאַרשיקט אין ווייטן סיביר, ווהין ס׳זענען פּאַרשיקט געוואָרן אַ צאָל אַנדערע פּלאָצקער. ער און זיין פּרוי חנה, האָבן דאָרט אָפּגעאַרבעט עבודת פּרך 6 יאָר אונטער שווערע באַדינגונגען און געפּאַר פון טורמע. אין מערץ 1946 איז ער צוזאַמען מיט אַנדערע פּוילישע בירגער געוואָרן צוריק־געשיקט קיין פּוילן. אין וואַלבזשיך, נידערשלעזיען, זענען זיי געווען טעטיק לטובת אַ חלוצישן קבוץ פון 100 יוגנטלעכע פון די אַרומיקע לאַגערן אין דער געגנט. זיין פּרוי חנה איז געווען די ווירטשאַפּטס־לייטערין און בצלאל האָט אָנגעפּירט מיט גייסטיקער צוגרייטונג צו עליה. נאָכן קעלצער פּאָגראָם, האָבן זיי פּאַרלאָזט פּוילן און אַוועק קיין טשעכיען און פון דאָרט קיין עסטרייך, זייענדיק דאָרט טעטיק פּאַר דער אומלעגאַלער עליה קיין ארץ־ישראל.

אין 1950 זענען זיי אָנגעקומען קיין ניו יאָרק.

יצחק בערנשטיין איז געבוירן געוואָרן אין פּלאָצק אין 1900, ביי חסידישע עלטערן. אין זיינע קינדער יאָרן האָט ער געלערנט אין חדר, שפּעטער אין ישיבה און גימנאַזיע. ער האָט שטודירט הומאַניסטיק און יוריספּרודענץ אין ווארשעווער אוניווערסיטעט. שפּעטער געווינט אין פּלאָצק און וואַרשע. פּאַר אַ צייט איז ער געווען לערער פון יידישער רעליגיע אין דער פּלאָצקער פּוילישׁ־יידישער רעגירונגס־שולע.

אין יאָר 1932 האָט בערנשטיין אַרויסגעשטעלט זיינע אַנ׳אייגענע ליסטע צו די שטאָט־ראָט וואַלן. די וואַל־פּלאטפאָרם האָט געטראָגן אַ פּערזענלעכן כאַראַקטער, אָן אַ באַשטימטן פּראָגראַם, רופנדיק די „פּאָלקס־מאַסן, יידישע אינטעליגענץ און אַרבעטס־מענשן" צו שטימען פּאַר אים

אלס „מענש מיט גרויסע פעאיקייטן און פערזענלעכן מוט צו פארטיידיקן יידישע אינטערעסן". ער איז אין וואלן דורכגעפאלן.

ארום 1930 האט ער אנגעהויבן זיין שרייבערישע טעטיקייט. ער האט פארעפנטלעכט א גרעסערע ארבעט איבער „דאס פראבלעם פון תכלית ביי יידישע און פוילישע קינדער" אין די „שריפטן פאר פסיכא־לאגיע און פעדאגאגיק" און געדרוקט ארטיקלען אין „ייוו"א בלעטער" אין ווילנע אין די יארן 1931 — 1933. צווישן אנדערע „וועגן דעם צייטיקונגס פעריאד און לעבן פון אונזערע קלאסיקער". ער איז אויך דער מחבר פון א בראשור „די יידישע ליטעראטור און וויסנשאפט פאר דער אידייע פון מלכות ישראל", דערשינען אין ווארשע אין 1935 און „דער רוף פון די נביאים צום היינטיקן דור" (1937).

פאר א צייט איז ער געווען נאענט צו דער רעוויזיאניסטישער בא־וועגונג. די לעצטע יארן פאר זיין טראגישן טויט האט ער זיך דערווייטערט פון דער רעוויזיאניסטישער אידעאלאגיע. (פון א בריוו זיינעם צו ד"ר ש. איידעלבערג).

אין צייט פון קריג האט ער זיך געפונען אין ווארשעווער געטא און געווען דארט געזעלשאפטלעך טעטיק. ער איז געווען צווישן די מיט־ארבעטער פון ד"ר עמנואל רינגעלבלום אין זיין געהיימער ארבעט פון פארצייכנען לדורות די שוידערלעכע געשעענישן אין ווארשעווער געטא און פון אנדערע שטעט אין פוילן.

אין דעם אויסגעארבעטעם רינגעלבלום־ארכיוו, האבן זיך געפונען צוויי עסייען פון י. בערנשטיין, וועלכע זענען שפעטער געווארן אפגעדרוקט אין „יידישע שריפטן", א ליטעראריש זאמלבוך וואס איז דערשינען אין לאדזש אין 1948.

געשריבן אין יסורים פון הונגער, האט ער געשילדערט דאס גיהנומדיקע ווארשע־געטא פון 1941, איבער וועלכע ס'האט געהאנגען די שוועכד פון הונגער און נויט, וואס האט אומגעבראכט מענשן ווי פליגן. די עסיי איז א גליענדער אויסגעשריי פון די, נאך א שטיקל־ברויט־לעכצנדע הונגערטרער טויזנטער קינדער און זקנים, מענער און פרויען. דער גיהנום איז א קאמעדיע קעגן דעם בילד פון געטא־ווארשע, וואס עס שילדערט בערנשטיין. ער זעט און פילט דעם ים פון ליידן און שיל־דערט עס אויפטרייסלענד. ס'איז א דאקומענט פון א שוידערלעכער צייט, וואס לייענדיק עס, לאזט עס נישט דעם מענשלעכן געוויסן רוען.

עס זענען די צוויי עסייען 1) ווארשע תש"א 2) דער קעלמער מגיד. בערנשטיין איז אומגעקומען אין ווארשעווער געטא, בעת איינער פון די „אקציעס" אנהויב 1943.

הערמאַן (הערש) קרוק*. הערש קרוק איז געבוירן אין פלאָצק אין 1897 ביי ארעמע עלטערן. אין עלטער פון 16 יאָר האָט ער שוין געטראָגן דעם עול פון פרנסה צוליבן טויט פון זיין פאָטער.

זייענדיק 18 יאָר איז ער געווואָרן אַריינגעצויגן אין דער קאָמוניסטישער באַוועגונג, וועלכע ער האָט דריי יאָר שפּעטער פאַרלאָזן, צוליב זייער נעגאַטיווער שטעלונג צו דער יידישער נאַציאָנאַלער פראַגע. ער האָט זיך אָנגעשלאָסן אין „בונד", ווו ער איז געווואָרן אַקטיוו, בפרט אין פאַרשפּרייטן קולטור צווישן די אַרבעטער און יוגנטלעכע.

בעיקר האָט ער זיין צייט געווידמעט דעם יידישן בוך. זיין גאַנצע ענערגיע און דאָס שענסטע קאפּיטל פון זיין לעבן, האָט ער אַוועקגעגעבן דער פאַרשפּרייטונג פון יידישן בוך. ער האָט אָרגאַניזירט וואַנדער־ביבליאטעקן און אָנגעפירט מיט דער בונדישער גראסער ביבליאטעק אין ווארשע. אונטער זיין פאַרוואַלטונג איז זי געווואָרן אַ פאָפולערע ביבליאטעק צווישן יידישע אַרבעטער אין ווארשע. פון פינף טויזנט ביכער איז די ביבליאטעק געוואַקסן צו בערך 30 טויזנט ביכער.

ער האָט אויך פאָפולאריזירט די מעטאָדן פון אָנפירן ביבליאטעקן אין פוילן און האָט אַרויסגעגעבן אַ חודשלעכן ביולעטין פאַר דעם געביט. פון צייט צו צייט האָט ער אויך געדרוקט אַרטיקלען אין דער בונדישער פרעסע.

אין צייט פון קריג האָט ער געלעבט אין ווילנער געטאָ, ווו ער איז געווען דער שאפער און אָרגאַניזאַטאָר פון אַ סך קולטור־אינסטיטוציעס אין געטאָ. ער האָט אַרויסגעשמוגלט אַ סך מאַטעריאַלן פון ייוו"א, ווו ער האָט געאַרבעט, און זיי אויסבאַהאַלטן פון דייטשער פאַרניכטונג.

דעם 17 פעברואַר 1942 איז אין ווילנער געטאָ געגרינדעט געווואָרן די פאַרייניקונג פון ליטעראַטן און קינסטלער. ז. קאלמאַנאָוויטש איז געווען פאָרזיצער, הערמאַן קרוק — וויצע פאָרזיצער. צווישן די פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער איז אויך געווען א. סוצקעווער.

אין ווילנער געטאָ זענען געווען באַרימט די אַזוי גערופענע פרייטיק־צונאַכטסן־אונטערנעמונגען פון אַ הויכן קולטורעלן ווערט, אָרגאַניזירט דורך הערמאַן קרוק.

קרוק׳ס לעבנס־ווערק פון יענעם פּעריאָד ווערט פאַרבלייבן דאָס טאָג־בוך, וואָס ער האָט געפירט אין געטאָ אין משך פון די יאָרן 1941—1943. פאַר דער ענטגילטיקער ליקווידאַציע פון ווילנער געטאָ, האָט ער איבער־געגעבן דאָס טאָג־בוך אַ באַקאַנטן קאָטוילישן גלח, וועלכער האָט עס

---

* פון בוך „דורות בונדיסטן"

שפעטער, נאָך דער באַפרייאונג פון ווילנע, איבערגעגעבן אין יידישע הענט. אַ דאַנק דער מסירת־נפש פון אַ באַקאַנטער יידישער פערזענלעכקייט, איז דאָס טאָג־בוך שפּעטער אַרויסגעפירט געוואָרן פון ווילנע. די אָנפירנדיקע קערפערשאַפט פון ייוו״א אין ניו יאָרק האָט באַשלאָסן אַרויסצוגעבן דעם טאָג־בוך אין בוך־פאָרם.

בעת דער לעצטער דעפּאָרטאַציע אין ווילנע אין די טעג פון ענדע סעפּטעמבער 1943, איז הערמאַן קרוק פאַרשלעפּט געוואָרן מיט טויזנטער אַנדערע אינם לאָגער קלאָגא אין עסטלאַנד. אויך דאָרטן האָט ער געשריבן אַ טאָג־בוך, כאָטש ער האָט זייער שווער געאַרבעט און שרעקלעך גענגערט. דאָס לאָגער־טאָג־בוך איז געהאַלטן געוואָרן אין אַ ספּעציעל קעסטל, וואָס איז געווען פאַרגראָבן אין אַ ווינקל פון לאָגער.

דעם 19 סעפּטעמבער 1944 האָבן די אָרעסטאַנטן פון לאָגער קלאָגא געזעצן ווי די דייטשן זיצן זיך צוריק פון דער גאַנצער געגנט. פאָרן אַנטלויפן האָט אַ ספּעציעלע נאַצי־אָפּטיילונג אַרויסגעפירט אַלע אָרעסטאַנטן אויף אַ אָפּענעם פלאַץ, זיי אַרומגערינגלט, געמוזט צו זיי שיסן, דאָן זיי געצוווונגען זיך אויסצוגיין אויף קלעצער, באַגאָסן די קלעצער מיט ברען שטאָף און זיי אונטערגעצונדן. די אָנקומענדיקע סאָוויעטישע אַרמיי האָט נאָך געפונען די ברענענדיקע מענשלעכע שייטערהויפנס. בלויז אָרום 100 פון די לאָגער־אָרעסטאַנטן האָבן באַוויזן אויסצוזאָגן די בהלה און זיך צו ראַטעווען.

אַ סאָוויעטישער קריגס־קאָרעספּאָנדענט, וועלכער איז אַרייגעקומען קיין קלאָגא צוזאַמען מיט דער זיגרייכער סאָוויעטישער אַרמיי, האָט ביי עטלעכע אָפּגעראַטעוועטע אויסגעפונען ווער עס זיינען געווען די לעבעדיקפּאָרברענטע יידן. צווישן די אָנגערופענע, האָט דער סאָוויעטישער קריגס־קאָרעספּאָנדענט אויך אויפגעגעבן דעם נאָמען פון דעם באַקאַנטן וואָר־שעווער בונדישן קולטור־טוער הערמאַן קרוק. דעם טאָג־בוך, וואָס ער האָט געפירט אין לאָגער, האָט מען אַרומגעזוכט, מען האָט צוליב דעם דורכגעגראָבן געוויסע שטחים ערד אָרום דעם לאָגער, אָבער נישט געפונען.

פישל פלידערבלום. פישלס משפחה איז געווען פון מיטל־קלאַס. זיינע שוועסטער און ברודער יחיאל, האָבן מיט זיך פאַרגעשטעלט אַ אינטעליגענטן און אידעאַליסטישן טיפּ־מענשן. זיין שוועסטער רעגינא האָט, אַלס אַטעסטאַט פאַר דאָקטאָראַט אין וואַרשעווער אוניווערסיטעט, אַנגעשריבן אַנ׳אַרבעט וועגן דער געשיכטע פון יידן אין פּלאָצק. זיין ברודער יחיאל איז אַלס חלוץ, אין יונגן עלטער עולה געווען קיין א״י און זיין יינגסטע שוועסטער רחל, איז אייניקע יאָר פאַרן קריג אַוועק שטודירן אין ירושלימער אוניווערסיטעט.

פישל איז געבוירן אין 1900. ער האָט זיין געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט אָנגעהויבן אין דער צעירי־ציון באָוועגונג. אַ דאָנק זיין רעדנער־פעאיקייט, זיין ברייטן וויסן און זיין קענען קלאָר פאָרמולירן און אויפקלערן פראָגן, איז ער שנעל געוואָרן אַרויסגעוקט אין פאָדערגרונט פון דער באָוועגונג אין פּלאָצק. זינט 1927 איז ער כסדר געוואָרן געוויילט אָלס ראָטמאַן צום שטאָט־ראָט — (צום ערשטן מאָל אין עלטער פון 26 יאָר) ווו ער איז, אין קעגנזאַץ צו אַנדערע יידישע ראָטמענער, געווען פון די אָקטיווסטע אין אָלע פראָגן פון שטאָטישער פאַרוואָלטונג.

פריינטלעך צו יעדן און נח אל הבריות, פאַרנעמענדיק אָן איבערריס דעם אָמט אין שטאָט־ראָט, איז ער שטענדיק געווען גרייט צו העלפן יעדן נויטבאַדערפטיקן און אינטערוועניִרן אין די שטאָטישע אָרגאַנען. זיין פאָפולאָריטעט איז געוואָקסן, ערוועַרבנדיק צוטרוי און רעספעקט און מער נאָך די פריינטשאַפט פון מאָסן יידן, וועלכע האָבן אים באָטראַכט ווי זייערס אַ מענש און ווי אינער וועלכער איז באַהאַוונט נישט נאָר אין פאָליטיק און אין אַלגעמיינעם יידישן לעבן, נאָר אויך אַ קענער פון אָלע שרייפעלעך פון דער שטאָטישער אַדמיניסטראַציע. וועמענס מיינונג אין פראָגן פון שטאָטישער ווירטשאַפט און פינאַנס איז געווען ווי פון אַ ספעציאַליסט. אָפט פלעגט ער העלפן אָרויספלאַנטערן פאָר־וויקלטע פינאַנס־פראָגן, צו וועלכע גויאישע קעפ זענען נישט געווען צופיל מסוגל. ער פלעגט אָפט פאָרטרעטן דעם שטאָט־ראָט פאָר די רעגירונגס־אָרגאַנען אין ווארשע.

פאָר אונז יוגנט, איז פישל געווען באַליבט פאָר אַנדערע סיבות. ער איז פשוט געווען דער רבי און לערער, וועלכער האָט ערצויגן אַ דור פון יוגנט פאָר חלוצישער טאט. אָפט פלעגן מיר באַוונדערן, דעם אַלזייטיקן באַהאַוונטן פישל, וועלכער האָט געקענט לייכט באַהאַנדלען פאָר־פאַלאַנטערטע פראָבלעמען, נישט דוקא יידישע און ציוניסטישע.

פישלס אָנזעען איז געוואָקסן אין די צוועלטראָלע קרייזן פון דער פאָרטיי. אין יאָר 1937 האָט אים די פאָרטיי אַרויסגעשטעלט אָלס קאַנדידאַט אויף איר ליסטע צום צוואַנציקסטן ציוניסטישן קאָנגרעס אין צירעך. ער איז ערוויילט געוואָרן און געפאָרן אָלס דעלעגאַט.

פון זיינע בריוו פון צירעך צו חברים אין פּלאָצק, האָט זיך געפילט אַ געוויסע ענטטוישונג אין דעם גאַנג פון די פאָרהאַנדלונגען אויפן קאָנגרעס.

פישל האָט אַרויסגעוויזן אַ וואַרעמען אינטערעס צום חלוצישן קבוץ אין פּלאָצק. ער האָט זיי געהאָלפן געפינען באַשעפטיקונג. די קבוצניקעס, אַ צאָל פון 70 ביז 80 יוגנטלעכע פון אָלע עקן פּוילן, האָבן אין אים

געפונען אַ איבערגעגעבענעם חבר. אין דער אויסגאַבע „דאָס פּלאָצקער וואַרט", האָט זיך געפונען אַ גרעסערער אַרטיקל פון פישל'ן, באַהאַנדלנדיק דאָס לעבן אין פּלאָצקער חלוצישן קבוץ.

ס'איז מיר כסדר אויסגעקומען מיטצואַרבעטן מיט אים: ווען ער איז געווען מורשה פון ק. ק. ל. און דער שרייבער פון די שורות אַלס סעקרעטאַר, שפּעטער אַלס סעקרעטאַר פון „פרייהייט", נאָך שפּעטער אין פּאַרטיי־סעקרעטאַריאַט, ווו ער איז געווען פאַרזיצער. כמעט טאָג טעגלעך פלעג איך אים טרעפן. כ'בין דאַנקבאַר וואָס פיל בין איך געווארן באַ־ווירקט פון אים. נישט שטענדיק זענען מיר, יונגע חברה, געווען שוה בשוה מיט אים. ער איז געווען אַ מעסיקער און מיר די יונגע זענען געווען מיט מער טעמפּעראַמענט, שטענדיק זיך גערישן צו אַרבעט, פּאַר וועלכע די עלטערע האָבן געהאַט שרעק פּאַר אַ דורכפּאַל.

ווען ער האָט געהאַט פון דער פּאַרטיי אַנ'אויפגאַבע דורכצופירן, האָט ער עס שטענדיק געטאָן מיט ווירדע און טאַקט. אַלע חברים פון דער ציוניסטישער אַרבעטער באַוועגונג אין פּלאָצק זענען שטאָלץ מיט אים. ער איז נישט נאָר געווען אַ חבר, נאָר אויך אַ לערער און אויפקלערער.

קורץ פאַרן אויסברוך פון קריג, האָב איך דערהאַלטן פון אים אַ בריוו וואָס גיט אַ בילד פון דער לאַגע פון יידישן פּלאָצק צו יענער צייט. ער שרייבט:

„גלויבט מיר, דאָס עס איז אונמעגלעך מיט ווערטער די טאָג־טעגלעכע איבערלעבענישן איבערצוגעבן. פון אייער אַוועקפאָרן ביז היינט, איז שוין קאַלאָסאַל אַלעס געענדערט צום שלעכטן. און מכלומרשט הייסט איצט די צייט אַ בארופּנדיקע איבער דער מלחמה־שטימונג און מען וויל נישט די יידן זאָלן שרייען. איז ווי יענע שטיף־מאַמע: מען קנייפּט שטיקער, נאָר עס זאָל קיין צייכנס נישט בלייבן. עקאָנאָמיש דערדריקט און מען נעמט צו יעדע מעגלעכקייט פון עקזיסטענץ. דערנידעריקט, ווערט מען אַפאַטיש צום לעבן און דאָך איז מען אויסן צו געפינען דעם מא־ראַלישן אנלען פון עקזיסטענץ. אפשר האָט איר שוין געלייענט וועגן לעצטן פּאַרפּאַל. אין גאמבין איז דאָ אַ בונדישע זומער קאלאָניע, זענען צוויי בחורים געגאַנגען שפּאַצירן אין וואַלד, זענען צו צווויי שקצים און זיי געשטאַכן מיט מעסערס, — זיבן שטעך אין דער פּלייצע. איינעם האָט מען געבראַכט אין פּלאָצק, איז ער באַלד געשטאָרבן. דער צווייטער איז געווען פאַרוווונדעט נאָר אין האַנט און איז געבליבן לעבן.

„אין פּלאָצקער געזעלשאַפטלעכן לעבן איז אַבסאָלוט טויט. דער „הזמיר" איז פאַרמאַכט דורך דער מאַכט. קיין ביבליאָטעק איז נישטאָ כמעט, קיין געזעלשאַפט עקזיסטירט נישט. אפשר צוליב דעם זומער, אַבער

אויך צוליב אַפּאַטיע. אין דער פּאַרטיי — אַבסאָלוט טויט. עס זענען געווען וואָלן צום ציוניסטישן קאָנגרעס און אויך דאָס האָט קיין לעבן נישט אַרייַנגעבראַכט. קיין רעדנער פון וואַרשע זענען נישט געקומען. עס איז געווען אַ שוואַכער מיטינג אויפן הויף און דאָס איז אַלץ. דער רע־זולטאַט פון די וואַלן? מזרחי — 44 שטימען, אונזער באַוועגונג פאַריי־ניקט אין דער ליגע פאַרן אַרבעטנדן א״י — 407 שטימען, די לינקע פועלי־ציון וועלכע זענען געגאַנגען צום ערשטן מאָל צו די וואַלן — 107 שטימען. אייער פישל.

אויף פלידערבלומען איז אויסגעפאַלן דער גורל צו זיין דער לעצטער ראש־הקהל פון יידישן פּלאָצק. די לעצטע קהלה־וואלן האָבן געבראַכט אַ זיג די „פועלי־ציון" און פישל איז ערוויילט געוואָרן אַלס ראש־הקהל פון פּלאָצק. ער האָט געפּלאָנט אייַנפירן ענדערונגען אין דער אָפּגעשטאַנענער טעטיקייט פון דער קהלה לויט די באַגרענעצטע מעגלעכקייטן וואָס די פוילישע מאַכט האָט דערלויבט. דער פּאַקט וואָס אַלס פּרעזעס פון דער יידישער קהלה איז ערוויילט געוואָרן אַ פּאַלקס־מענש מיט גרויסע פּעאיקייטן און פּאַרשטענדניס, האָט געווויזן די ענ־דערונג וואָס איז פּאַרגעקומען אין גייסטיקן לעבן פון יידישן פּלאָצק. ס׳האָט אויך באַדייט אַ שטרעבונג פון יידישע מאַסן צו די אידייען פון אַקטיוון אַרבעטער־ציוניזם.

פלידערבלום פישל האָט ווירדיק פאַרטראָטן, נישט נאָר די פּלאָצ־קער יידן, נאָר אויך די אידייען פון חלוצישן ציוניזם פאַר וועלכע ער האָט זיין גאַנץ לעבן געאַרבעט.

אין 1939 זענען די נאַציס אַריין אין פּלאָצק און חרוב געמאַכט דאָס יידישע לעבן. בעת דעם גירוש פון פּלאָצקער יידן איז פישל אַוועק קיין וואַרשע. דאָרט האָט ער פאַרענדיקט זיין לעבן אין באַדינגונגען פון הונגער און פיין. ער איז געשטאָרבן אין וואַרשעווער געטאָ אין סעפּטעמ־בער 1941. זיין פרוי טאָלאַ איז געוואָרן פאַרשיקט אין אַ שטעטל פון קעלצער געגנט און צוזאַמען מיט פיל פּלאָצקער דאָרט אומגעקומען.

יידן פון א גאַנץ יאָר

פּלאָצק איז נישט נאָר די שטאָט פון סאקאלאוו, גרינבוים, י. ל. מרגלית און עזריאל אריה ראקאָווסקי פון א. י. פאַפּיערנא און זישא לאַנדוי און פיל אַנדערע, וואָס האָבן באַרייכערט דאָס לעבן פון פּוילישן יידן, — ס׳איז אויך געווען אַ טיפּישע שטאָט אין פּוילן, מיט אירע פשוטע האַר־ציקע יידן, מיט דעם סאָרט יידן וואָס האָט דורך די דורות געצויגן די

קייט פון יידישן קיום. יידן נשמה־יתירה׳דיקע, תמימות׳דיקע, וואָס „ואהבת לרעך" איז געווען זייער טאָג־טעגליכער ברויט. און טוענדיק מעשים טובים האָבן זיי געענטפערט דעם רוף פון זייער געוויסן.

בטחון און אָפטימיזם האָט באַהערשט די דאָזיקע פשוטע פאָלקס־טימלעכע מענטשן. זייער לעבן, זייערע מעשים מעגן אויך היינט דינען ווי אַ ביישפיל פאַר אונז.

אָט איז דער ייד שענוויץ. אַ רייכער, אַ באַנקיר מיט אַ אָפענער האַנט פאַר יעדן נויטבאַדערפטיקן, — אַליין באַשיידן ביז גאָר. וואָס מיינט שטאָלץ זיין מיט עשירות? מיינט עס עפּעס?

אַז דער שניידער האָט אים אויפגענייט אַ נייעם אַנצוג, האָט ער מיט אים פריער אויסגערעדט, אַז די הויזן זאָלן נישט זיין געפרעסטע. דער באַנקיר שענוויץ האָט נישט געוואָלט אויפרייסן די אויגן ביי זיינע שכנים און פון אַרעמע מענטשן אין גאַס, — זיי זאָלן זעען, ער טראָגט אַ נייעם אַנצוג.

ס׳האָבן זיך אַרומגעדרייט אין שטאָט נשמות, געבוירענע צו טאָן גוטס. אָן מעשים טובים, איז דער טאָג קיין טאָג נישט געווען. מ׳האָט געזוכט אַ ליידנדן, אַ מענטשן אויף צרות, — גראד האָבן די דאָזיקע ניט אויסגעפעלט. אביונים, נצרכים זענען געווען בכל יום ויום. איז וואָס טוט די אַלטעטשקע פרוי מאקאוור און אַנדערע ווי זי?

זי האָט געווסט וועגן יעדן הויז ווו אַ שטיקל ברויט האָט אויס־געפעלט און ווו ס׳איז נישט געווען אויף שבת צו מאַכן. יעדן פרייטיק פאַר ליכט צינדן, איז זי אַרומגעגאַנגען אין באַלעבאַטישע הייזער און געקליבן געלט אָן שפּייז פאַר אָרעמעלייט. זי פלעגט גיין אויף חתונות צו זאַמלען געלט פאַר אָרעמע און קראַנקע. טייל מחותנים פלעגן איר געבן מיט אַ ברייטער האַנט, אַנדערע האָבן איר אַריינגעשטעקט אַ זלאָטע זיך „אָפּצוטשעפּען". געטאָן האָט זי די אַרבעט, שטיל און תמימות׳דיק.

אָרעמע היימען האָבן אומגעריכט געהאַט אַ פריילעכן שבת, ווען זיי האָבן געפונען נעבן טיר אָדער אויפן פענסטער אַ פּעקל מיט עסנוואָרג אויף שבת. ווי פון הימל אַראָפּ. זי האָט עס נישט געגעבן נאָר „אונטער־געווארפן", — נישט צו פאַרשעמען יענעם.

דער בעסטער שניידער אין שטאָט איז געווען מאריץ גוטקינד. אַ שניידער מיט גאָלדענע מעדאַלן, וועלכע ער האָט באַקומען אויף שניי־דערישע אויסשטעלונגען. פון לאַנגן באַלקאָן אויף גראדזקע גאַס האָט אַרויסגעשיינט ן גרויסע שילד מיט דעם בילד פון זיינע מעדאַלן.

אַ ייד אַ הויכער, אַ בעל־גוף מיטן אויסזען פון אַ פריץ מיט וואַנ־סעס. זיין הנהגה, זיין געלאַסענער גאַנג און מילדער בליק האָבן אַרויס־

געדופן צוטרוי צו אים. געהאַט האָט מען פאַר אים רעספעקט, טראָץ דעם וואָס ער איז געווען געהרגעט אויף „עברי". זייענדיק פּרעזעס פון האַנטווערקער פאַריין און אַנפירנדיק פאַרזאַמלונגען און זיצונגען, האָט ער היפש רעקלאַמירט זיין אומוויסן. געווען איז ער דערפאַר, אַנ'ערלעכער ביז גאָר, אַ פריינטלעכער מיט אַ גוט האַרץ, ובעיקר, איז ער געווען אַ טאַטע צו זיינע אַרבעטער אין ווארשטאט.

זיין ווייבל האָט אָבער נישט פאַרמאָגט די באַשיידנקייט פון איר מאַן, — דעם בעסטן שניידער אין שטאָט. זי איז געווען זער שטאָלץ מיט זיין פרעזעס אָמט און געהאַלטן, אַז די בעלי־מלאכות דאַרפן זיך באַציען צו אים מיט באַזונדערן רעספעקט.

קומט אָמאָל אַרויף אַ האַנטווערקער צו אים אין הויז, און וועגדעט זיך צו אים, רופנדיק: חבר גוטקינד. אַז זיין ווייב האָט דאָס דערהערט, רופט זי זיך אָן צו אים: מאריק, זאָג מיר, צי ביזטו אַ חבר אָדער ביזטו אַ פּרעזעס?

ער איז אָבער דאָך געווען מער חבר ווי פּרעזעס.

איינער האָט געהאַלטן פון דער מצוה „בקור־חולים", אַ צווייטער איז געווען אַ „סומך נופלים". — ר' אברהם זעימאַן, האָט צוליב זיינע גרויסע פּאַאיקייטן אין חשבון מקיים געווען אַ באַזונדערע סאָרט מצוה: צו דערמאָנען די נאָנטע און קרובים, דעם יאָרצייט פון פאַרשטאָרבענעם אין דער משפחה.

געווען איז ער אַ זעלטענער עקזעמפּליאַר פון אַ בעל־מוח. זיינע אַרעמע עלטערן האָבן נישט געלייגט קיין אַכט אויף זיינע זעלטענע פּאַאיקייטן אין חשבון. אין חדר האָט מען אים געלערנט וואָס מ'לערנט אַלע קינדער: חומש, גמרא און זיין אַ גוטער ייד. זיינע גרויסע פּאַאי־קייטן אין מאַטעמאַטיק, האָט ער שפּעטער אויסגענוצט אויף אַ געביט, וועלכן ער האָט געהאַלטן פאַר זער וויכטיק.

אַ מענש מיט אויסערגעווייניליכן זכרון, האָט ער געדענקט יעדן נפטר אין שטאָט, און ווען עס פאַלט אויס דער יאָרצייט. נאָכן דאָוונען איז ער געגאַנגען צו די קרובים פון נפטר, אַנזאָגן זיי דעם טאָג פון יאָרצייט. ער האָט געוווסט אויסצורעכענען, ווען דער יאָרצייט וועט אויס־פאַלן צענדליקער יאָרן שפּעטער, — נישט מאַכענדיק קיין טעות אין חשבון. די „יאָרצייט־מלאכה" האָט אים געגעבן די געלעגנהייט צו טרינ־קען אַ סך יין שרף. ער האָט דערלעבט אַ טיפן עלטער פון טרינקען בראַנפן און מקיים זיין אַ מצוה.

דער דורכשניטלעכער ייד איז געווען אַ יגיע כפּים און שווער געאַרבעט מפּרנס צו זיין זיינע בני־בית.

נעמט למשל משה לאדאוניקער. געלעבט האָט ער פון שוסטעריי. אַנ׳ערלעכער ייד, ביז גאָר פרום און אַ האַרציקער בעל־תּפלה.

געווינט האָט ער אין אַ קעלער־שטום. די שטוב איז געווען אַדורכ־געטיילט מיט אַ דין וועגטל. פון איין זייט וועגטל זענען געשטאַנען בעטן מיט אַ טישל, פון דער צווייטער זייט אַנ׳ארון־קודש. דאָס שטיבל מיטן ארון־קודש האָט געדינט פאַר אַ מנין. ביים פענסטערל, וואָס איז געווען גלייך מיטן טראטואַר ווו ס׳האָט אַריינגעשיינט אַביסל ליכט פון דרויסן, איז געווען זיין שוסטער־ווערשטאַט וואָס דאַרף אים ברענגען חיונה פאַר אַ הויזגעזינט מיט פינף קינדער.

פרייטיק נאָך האַלבן טאָג איז דער שבת מיט אימפּעט אַריין צו משה׳ן אין קעלער־שטוב. אין דרויסן איז נאָך דער שוהל־קלאפּער אַרום־געגאַנגען און געקלאַפּט מיט זיין הילצערנעם האַמער אין די האַלצערנע טויערן, רופנדיק די יידן אין שוהל אַריין מקבל שבת זיין.

ס׳האָט שוין געגלאַנצט אין אַלעווינקלען ביי ר׳ משה׳ן אין קעלער. זאַמד איז געוואָרן אויסגעשאָטן אויף דער פאָדלאָגע. יידן האָבן אָנגעהויבן אַראָפּנידערן אין קעלער מקבל שבת זיין.

אַראָפּגעוואָרפן פון זיך עול און דאגות פון אַ גאַנצע וואָך. דער ייד איז אַ נייער מענש. אַריין אין אַ וועלט שכולו שבת. האָפערדיק קלינגט אפּ דער „לכה דודי" פון קעלער אַרויס.

שבת, וועז ר׳ משה פלעגט זינגען אין כאלהינו, פלעגט זיין פנים אויפשטראַלן פון התלהבות און זיין נשמה איז אַריין אין גאָר אַנדערע עולמות. אַזוי איז דער שבת אַדורך מיט פרק און תהלים און אַ בלאַט גמרא.

אין די טעג פון ימים נוראים איז ר׳ משה׳ן גאָר ניט געווען צו דערקענען. פאַרטאָן געווען אין מחשבות, ווי אייגער וואָס גרייט זיך פאַרן אַנטשיידענעם טאָג, דעם יום־הדין פון זיין לעבן. זיין געזיכט האָט גע־טראָגן דעם אויסדרוק פון איינעם וואָס מאַכט מיט בחוש ונפש דעם היום הרת עולם. פול מיט שרעק און זאָרג. אַלע תּפלות פון מחזור האָבן זיך איינגעקריצט אין זיין געמיט אַ שטיק פאַר ראש־השנה. ס׳איז אַ בפירושע פראָגע פון מי יחיה ומי ימות. חודש אלול איז ביי אים געווען אַ חודש פון תּפלה און תשובה.

איידער ער האָט אָנגעהויבן זאָגן סליחות, האָט ער אין פשוטע תּמימות׳דיקע ווערטער זיך געוואָנדן צום פאַרזאַמלטן מנין:

„יידן, עטץ זאָלט וויסן אַז תּפלה איז דער בעסטער דרך מבטל

צו מאַכן די גזרה. ס׳איז נאָך דאָ עטלעכע טעג צו ראש־השנה, מ׳קען נאָך אַ סך אויסבעטן ביים רבונו של עולם און לאָמיר נישט דורכלאָזן דעם שעת הכושר כל זמן ס׳איז נאָך נישט צו שפּעט״.

נאָך דעם האָט ער אָנגעהויבן צו זאָגן סליחות און מיט געפיל פון טיפן האַרצן פלעגט ער זינגען „מזמור לדוד״.

ווען ער פלעגט קומען צום אל תשליכנו לעת זיקנה, איז ער געווארן אַ אַנדערער משה — נישט צום דערקענען. זיין נשמה פלעגט אויפשטורמען און אויסשטרעקנדיק זייַנע הענט צום הימל פלעגט ער ווערן איין שטיק פון שרייענדיק געבעט. אַלע האָבן מיטגעוויינט, אים הערנדיק בעטן.

ווי קען מען נישט דערהערן אַזאָ תפלה וואָס קומט ממעמקים?

דערפאַר שמחת תורה, האָבן מיר געהאָט אַ נייעם משה. אַנ׳אויפגעהייטערטער, אויסגעלייטערטער, האָט ער געפילט אַז ער האָט אויסגעפועלט ביים בורא עולם אַלעס וואָס ער האָט געוואָלט. זיין טאַנצן און שפּרינגען מיט דער תורה, איז געווען אין לשער. געטרונקען בראַנפן און געהוליעט און געטאַנצט אַ קאַראַהאַד עם כל הנערים.

פון וואַנען נעמט ער אַזוי פיל כח צו הוליען?

די קינדער פלעגן זיך אָנהאַלטן אין זיין גאַרטל און טאַנצן. שווער געווען אונטערצושיידן ווער ס׳איז מער קינד. ר׳ משה צי די חברה שניעקעס אין ראָד מיט אים.

אַזוי איז געווען דאָס לעבן פון פיל פּלאָצקער ר׳ משה׳ס וועמענס לעבן פון פחד און פרייד איז געווען געקנופט און געבונדן מיטן הימל.

די דאָזיקע משה לאַדאָוויקערס, האָבן אויסער איינגעבוירענע פשטות, פאַרמאָגט אַ גוט האַרץ און געווען וואָס מ׳באַצייכנט: אַ ערלעכער ייד. דאָס קענטיקסטע ביי די דאָזיקע יידן פון דער פאַרשוווונדענער וועלט, איז נישט זייער פרומקייט, נאָר די פאָלקסטימלעכע פשטות און ערלעכקייט, וואָס איז געווען ווי אַ טייל פון דער וועלט אין וועלכער זיי האָבן געלעבט.

אַרום סוכות צייט איז געווען דער יאָריד אין שטאָט. חדר־יינגלעך זענען אַוועק אויפן מאַרק ווי צו אַנ׳עקזאַטיש פלאָץ.

דער מאַרק געדיכט מיט מענטשן און אַ מיש־מאַש פון משונה׳דיקע קולות פון פאַרקויפער מיט זייערע סחורות. אַ הירזשען פון פערד און רעווען פון קי און אָקסן, אַ געקוואָקעריי פון עופות און דאָס רופן פון סוחרטעס און פויערים צו קויפן זייערע פראָדוקטן. אויך דער חזיר־מאַרק האָט זיך געהערט פון ווי ווייט מיט דער געקוויטשעריי פון חזירים.

צוליב דעם יאַריד זענען אַנגעפאַרן מער פויערים פון די אַרומיקע דערפער מיט זייערע זעק תבואה און די פויערטעס מיט אייער אין קאָ־שיקלעך, פוטער און קעז אייגעווויקלט אין גרויסע גרינע בלעטער און קוישן מיט פלוימען פון וועלכע מ׳האָט געמאַכט פאַווידלע פאַרן ווינטער.

פיפיקע סוחרים האָבן מיט פאַרשידענע קונץ־שטיק געפרווט צו־ציען דעם קונה. וועלכער פויער — אָפט אויך דער שטאָטישער — וועט נישט כאַפּן אַ מציאה? כאָטש ער דאַרף די אַלטע זאַכן ווי אַ לאַך אין קאָפּ, — אָבער אַז ס׳האָנדלט זיך אין אַ מציאה — ווי קען מען עס אַדורכלאָזן?

דער יאַריד האָט זיך געלאָזן פילן אויך אין די געוועלבער פון די אַרומיקע גאַסן, ווו די לייזונג איז געווען אַ גאַנץ געשמאַקע.

ס׳איז שוין האַלבער טאָג אַדורך און דער פויער נאָכן פאַרקויפן זיין פדיון איז טאַקע הונגעריק אויך. קויפט ער זיך אַ ברויט מיט אַ הערינג און שטעלט זיך אַוועק אין אַ טויער און מאַכט עס פאַרטיק על רגל אחת.

דער עיקר, ס׳איז געווען אַ צייט אינם יאָר וואָס דער ייד האָט געקענט האָבן פרנסה. אויך אין דער גילדענער גאַס האָט זיך שטאַרק אַנגעזעצן דער יאַריד. דאָרט איז געווען דער צענטער פון די היטל־מאַכערס און טאַנדעטנע שניידערס. אויך פון קראָמען מיט שטיוול פאַר די פויערים.

די מענער האָבן די סחורה אויסגעאַרבעט און די ווייבער האָבן עס פאַרקויפט.

אַז דער פויער איז געקומען אין אַ טארגס־טאָג אין שטאָט און געדאַרפט אַ נייַ היטל אויף זונטיק צו גיין אין קלויסטער אַדער אַנ׳אַנצוג מיט אַ פאָר שטיוול, איז ער אַוועק אין דער גילדענער גאַס קויפן. דאָרט האָבן אים שוין מקבל פנים געווען די ווייבער וואָס האָבן אים אויסגעקוקט שטייענדיק אויף דער שוועל פון די קראָמ און די וועלכע איז געווען אַ שטאַרקערע האָט באַוויזן אַריינשלעפּן דעם פויער אין געוועלב. די אַנדערע ווייבער שווייגן אויך נישט, איז כאָטש לאָזט מען אויס אַלע קללות צו איר קאָפּ.

דערווייל מעסט די סוחרטע אָן דעם פויער אַ היטל, געניער איז, אַז זי מעסט דעם קאָפּ צו צום היטל. דער פויער לאָזט זיך נישט און מ׳קריגט זיך. צום סוף לויפט ער אַרויס. עס כאַפּט אים אָבער באַלד אַ צווייטע סוחרטע און די ערשטע לויפט אים נאָך. איין ווייבל האַלט אים ביי דער רעכטער האַנט, די צווייטע ביי דער לינקער און מ׳שלעפּט אים פון ביידע זייטן. דער פויער ווערט אין כעס און גיט אַ צעפּיר

ביידע הענט, אַזוי אַז ביידע ווייבער שטויסן זיך אָן מיט די נעזער. און דער פויער איננו. ער איז אַבער צוריקגעקומען און געקויפט אין דער גילדענער גאַס.

☆ ☆ ☆

הושענא־רבה האָט דער טאַטע מיך מיטגענומען דאַוונען אין קליי־נעם בית־המדרשל.

דער בית־המדרש׳ל איז געפאַקט מיט יידן, וועלכע זאָגן אַ קאפיטל תהלים און וואַרטן דער חזן זאָל זיך שטעלן דאַוונען.

איך, אַ קליינער בחור, זיץ אויף דער באַנק נעבן טאַטן און עס באַפאַלט מיך אַ חשק אינצושלאָפן. פרי בין איך אויפגעשטאַנען — און דאָ איז אַזוי וואַרים. איך דרימל איין. אַבער דער טאַטע, גיט מיר יעדעס מאָל אַ טראָג־צו צו דער נאָז זיין שקעטעלע מיט שמעק־טאַבאַק און דער ריח פון שאַרפן טאַבאַק האָט מיך אויפגעריסן פון מיין זיסן שלאָף.

דער טומל אין בית־המדרש׳ל איז גרויס. עס ווערט שפעטלעך, שוין צייט זיך שטעלן דאַוונען, — אַבער אין דער ווייבער־שוהל איז אַ טומל און גערודער, וואָס מאַכט אונמעגלעך דעם בעל־תפלה זיך שטעלן דאַוונען.

ר׳ לייביש שמש שרייט אַרויף צו די ווייבער: „שטילער דאַרטן, ווייבער, שטיל זאָל זיין — אַבער עס העלפט נישט.

באַלעבאַטישע יידן ווערן אין כעס און שרייען צו די יידענעס, זיי זאָלן שטיל ווערן — אַבער גיי שריי חי וקים.

דאָס האָט שוין אַרויסגעבראַכט פון די כלים „גרונם פיאַק" — אַ ייד וואָס זיין נאָמען זאָגט אויס — מער שכור ווי ניכטער, אַלע טעג פון יאָר, — גיט ער זיך אַ שטעל אויף און מיט זיין קרעפטיקער שטימע גיט ער אַ געשריי:

ווייבער! אַ רוח אין ענקער טאַטנס טאַטן אַריין! אַ שטומעניש זאָלט עטץ איינעמען, אַבער שוין!

ס׳איז געוואָרן שטיל ווי אַן׳אויער און מ׳האָט זיך געשטעלט דאַוונען.

דערציונג פון יונגן דור

וען די רוסן האָבן פאַרלאָזן פּלאָצק, זענען די רוסישע גימנאַזיעס געוואָרן ליקווידירט און די פּאָליאַקן האָבן זיי איבערגענומען. די פּוילישע גימנאַזיעס האָבן נישט געוואָלט אַריינגענעמען יידישע שילער, וועלכע האָבן

איבערגעריסן זייער שטודיום. יידישע גימנאַזיע־שילער זענען געווען גע־צוווּנגען פֿאַרטזעצן זייער לערנען אין דער גימנאַזיע אין גאסטינין, וואָס איז דאַן געווען אונטער דער דירעקציע פון אַ דייטש שמידט.

זעענדיק די שווערע לאָגע פון יידישער יוגנט, וועלכע שטרעבט צו העכערער בילדונג און קען עס נישט ממשיך זיין, — איז געוואָרן געשאַפן אַ קאָמיטעט, דורך דער אינציאַטיוו פון לייביש קאָן, מיט דער אויפגאַבע צו גרינדן אַ יידישע גימנאַזיע אין פֿלאָצק. ס׳איז געווען גע־דונגען אַ געבויידע אויף דער קאלעגיאַלנע גאַס. דער ערשטער דירעקטאָר פון דער גימנאַזיע איז געווען העלינג.

די גימנאַזיע איז געעפנט געוואָרן מיט פיר קלאַסן, וועלכע זענען באַלד געוואָרן איבערפולט.

יעדעס יאָר איז צוגעקומען איין העכערער קלאַס ביז פולע אַכט קלאַסן. אין דער גימנאַזיע האָבן אויך געלערנט שילער פון דער אַרומיקער פּראָווינץ.

צווישן די לערער האָבן זיך געפונען באַרימטע פּעדאַגאָגן, וועלכע זענען געווען נישט נאָר לערער, נאָר אויך געזעלשאַפטלעכע טוער און שרייבער. צו דערמאָנען עטלעכע: פּועה ראקאָווסקאָ, משה אינדעלמאַן, יקיר וואַרשאַווסקי, פּאָזנער, זילבער א. אַ.

די גימנאַזיע איז געוואָרן שיקאַנירט דורך דער מאַכט ביי די מא־טורע־עקזאַמענס. זייענדיק אין אַ נידעריקער קאַטעגאָריע צוליב איר פּי־נאַציעלער לאָגע און אַנדערע שווערישקייטן, האָט אַ פּאָרשטייער פון בילי־דונגס מיניסטעריום זייענדיק אָנווענד ביי די עקזאַמענס, דעצידירט דעם גורל פון די קאַנדידאַטן פּאָר גראַדואירונג.

אויסנוצנדיק זיין פּאָזיציע האָט דער פּאָרשטייער פון בילדונגס־מיניסטעריום אָפּט אַרויסגעוויזן זיין אַנטיסעמיטישן פּרצוף און נישט באַ־שטעטיקט די מאַטורע פּאָר אויסגעצייכנטע שילער.

אַ צען יאָר נאָך דער גרינדונג, האָט זיך די גימנאַזיע אָנגעהויבן ראַנגלען פּאָר איר עקזיסטענץ, צוליב מאַנגל אין שילער. דאָס האָט גע־בראַכט דערצו, אַז דער שכר למוד איז פּאַרגרעסערט געוואָרן. די גאַנצע לאַסט פון אויסהאַלטן די גימנאַזיע, איז געלעגן אויף אַ קליינער צאָל מענשן, מיינסטנס פון מיטלשטאַנד. די סובסידיעס וואָס די גימנאַזיע האָט באַקומען פון גמינע און מאָגיסטראַט, האָט נישט געקלעקט צו דעקן דעם דעפיציט, וועלכער האָט דערגרייכט אין 1928 צו אַ סומע פון 15 טויזנט זלאָטעס.

די לאָגע האָט געצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון דעם „פּאַרבאַנד

פון יידישע מיטל־שולן אין פוילן". אַ פּאָרשטייער פון פּאַרבאַנד, ד"ר אריה טארטאקאָווער, איז פּאַר דעם צוועק געקומען קיין פּלאָצק.

בערך אַ פּאָר יאָר האָט די גימנאַזיע זיך געראַנגעלט פּאַר איר עקזיסטענץ, און עטלעכע יאָר פּאַרן קריג געווען געצוווונגען זיך שליסן צוליב מאַנגל אין פּאָנדן. דער פּאַקט איז מיט באַדויער געווארן אויפגענומען דורך דער פּאָרטגעשריטענער יידישער באָפעלקערונג.

נאָכן שליסן די גימנאַזיע שרייבט ד"ר ל־ן אין „פּלאָצקער וואָרט": „מיטן שליסן פון דער גימנאַזיע, איז ענטשטאַנען אַ ריס, וואָס זיין מציאות וועט זיך גאָר שפּירעוודיק לאָזן פילן. עס איז איבעריק צו זאָגן אַז רק אַ יידישע שולע, קען געבן דעם יידישן קינד אַ נאַציאָנאַלע דערציונג, אָבער, חוץ מזה, רעכן איך, אַז אין דער היינטיקער צייט, אין אַ צייט פון צעווילדעוועטן ביז צום העכסטן גראַד אַנטיסעמיטיזם, קען אַ יידיש קינד פריי ענטוויקלען זיין גייסטיקן מהות און אויסוואָקסן אויף אַ פול־וועדטיקן אינדיווידיאום בלויז אין אַ יידישער שול. עס איז אַ טרויעריקער קער פאַקט, אָבער אַנ'אמתער. ווייל דער גיפט פון ראַסן־האַס דרינגט בהדרגהדיק פון די העכסטע לערן־אַנשטאַלטן ביז צו די נידעריקסטע. פאַרסמ'ט די נשמות פון די יונגע קינדער און הייסט זיי, אַז זיי זאָלן זיך באַציען צו זייערע חברים פון אַנ'אַנדער פאָלק ווי צו מינדערווערטיקע ברואים. דאָס יידישע קינד קען זיך אין אַזאַ אַטמאָספערע נישט אויסלעבן פריי, זיין גאַנצע פסיכיק נעמט אָן דעם בראַנד־צייכן פון אייגענער שפּל'דיקייט. און אָט דער פייער חותם, בלייבט שוין ביים קינד אויף זיין גאַנץ לעבן".

די עלעמענטאַרע רעגירונגס־שולע (פּאָושעכנאַ שקאָלאַ), פאַר יידישע קינדער, — איז געוואָרן געפירט אין נאַציאָנאַל־פוילישן גייסט, לויט אַ פּראָגראַם וואָס איז אויסגעאַרבעט געוואָרן דורך דער פוילישער רעגירונג.

די שולע איז געווען אויסשליסלעך פאַר יידישע קינדער און אַלע לערער זענען געווען יידישע. אָבער גאָרנישט איז געוואָרן געלערנט, וואָס זאָל דערמאָנען דעם אָפּשטאַם פון יידישן קינד און זיין יידישן מהות.

טראָץ דעם וואָס די שולע איז געווען אין אַסימילאַטאָרישן גייסט, זענען די מערהייט שילער, געווען פרייווילליק אָנגעשלאָסן אין יידישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, דאָס רוב פון זיי אין חלוצישע. אין די דאָזיקע יוגנט־באָוועגונגען, האָבן זיי באַקומען זייער יידיש־נאַציאָנאַלע דערציונג און ס'איז אויסגעוואָקסן אַ יוגנט, וועלכע האָט דערהויבן דאָס יידישע געזעלשאַפטלעכע לעבן און איר געגעבן שוונג און קראָפט.

קולטור־אָרבעט צווישן דער יוגנט און אויך עלטערע, אין פּאָרם פון רעפעראַטן, דיסקוסיעס, טעאַטער אויפפירונגען, אויסשטעלונגען, אויס־

פלוגן, קולטור־קרייזן א. א. איז געווארן דורכגעפירט דורך די פארטייען און אויך ארגאניזאציעס ווי דער אנטוווערקער־פארריין וועלכער האט אנגעפירט יעדן פרייטיק מיט א פאלקס־אוניווערסיטעט פאר זיינע מיטגלידער, געבנדיק לעקציעס איבער מעדיצין, אלגעמיינע וויסנשאפטלעכע דערגרייכונגען, יידישע געשיכטע א. א. די וויכטיקסטע קולטור־אינסטיטוציע אין שטאט איז געווען דער „הזמיר" ביבליאטעק (וועגן וועלכן מיר רעדן אויף א צווייטן ארט).

דאס פראבלעם פון יידישע דערציונג פאר די קינדער אין די פאוו־שעכטע שולן איז אלעמאל געווען א פראבלעם פאר יידישע עלטערן.

ביי דער פאושעכנער שולע האט עקזיסטירט אנ'עלטערן־ראט, וועל־כע האט געקענט, אין זייער באגרעניצטע ראמען, האבן איינפלוס אויפן ערציונגס־סיסטעם. אויך איינעם פון די מיטגלידער, פון די עלטערן פון די שילער, אין 1923, האט י. מ. גרינשפאן, פארלאנגט דאס לערנען די קינדער העברעאיש אדער יידיש. ער האט מאטיווירט, אז פון בלויז פוויליש וועט דאס קינד א באוווסטזיניקער ייד נישט אויפוואקסן. אלע עלטערן האבן עס אונטערשטיצט, — זיי זענען דאך באשטאנען פון „עמך". אין רעזולטאט, איז א גרויסע צייט גרווארן געלערנט העברעאיש, אבער נאר אין די נאך־שולע שטונדן, דורך דעם לערער קאן, — נאר פאר די, וועלכע האבן עס פארלאנגט. לאנג האט עס נישט אנגעהאלטן.

וועגן דער לאגע אין די פאושעכנע שולן, איז כאראקטעריסטיש א פונקט אין דער וואל־פלאטפארם צו דער קהלה אין 1924, פון די ציוניסטן און „מזרחי": „מיר וועלן שטרעבן — זאגט זיך אין וואל אויפרוף — אז אין די אלגעמיינע יידישע פאלקס־שולן זאל געלערנט ווערן יידיש, רעליגיע און יידישע וויסנשאפטלעכע למודים און זיי זאלן געפירט ווערן אין יידישן גייסט אויפן חשבון פון דער רעגירונג. אז די יידישע גמינע זאל האבן רעכט אכטונג צו געבן, אז די פירונג אין די פאושעכנע שולן, זאל זיין אין נאציאנאלן און רעליגיעזן גייסט".

די דאזיקע פאדערונג איז קיינמאל נישט רעאליזירט געווארן.

אין בונדישן זשורנאל „לעבנס־פראגן" פון מאי 1916, לייענען מיר: „די גמינע־לייט ווילן זיך נישט אינרייסן מיט די פוילישע פני און מאכן פון אלעם א שווייג. יידישע קינדער זענען ביז היינט געגאנגען אין די קלויסטער־שולן פון די מאריאוויטן און ווען ס'איז צוליב עפעס א צופאל ענטשטאנען א יידישע קינדער־היים, וועלכע האט געקענט ארויי־נעמען, נאר א קליינע צאל קינדער, האבן די פארמעגלעכע חסידישע בעלי־בתים, געפונען פאר נויטיק איינשפארן געלט און שיקן זייערע קינדער

אין די מאריאוויטישע קינדער־היימען, וווּ די קינדער נעמען איבער די וועלט־אַנשויאונג און מאַניערן פון די קלויסטער־לערער".

„אויף דער אינציאַטיוו פון אַ גרופּע אַרבעטער, איז געגרופן געוואָרן אַ פאַרזאַמלונג אין „הזמיר" פון יידישע פאָלקס־לערער צו באַטראַכטן די פראַגע פון אונטערריכטס־שפראַך אין די פאַוושעכנע־שולן. לייַדער זענען, די גרעסטע טייל לערער, נישט געקומען, האַלטנדיק דעם ענין פאַר נישט וויכטיק".

„די באַציונג פון קהלשע פני צו פיזישע דערציונג אין „מכבי", איז געווען אַ גרינגשעצנדע. זיי האָבן געזאָגט: „קונצן מאַכן קענען זיי, עס פעלט זיי נאָר אַ קאָטערינקע, וואָלטן זיי געקענט גיין אויף די הויפן און פאַרדינען געלט".

די קריטיק פון „לעבנס־פראַגן", טראָגט זיכער מער דעם כאַראַקטער פון פּאַרטיי־פּאָלעמיק.

נאָכן ערשטן קריג, זענען די וויכטיקסטע חדרים אין שטאָט געווען: „דער „מזרחי"־חדר אונטער דער אויפזיכט פון דער „מזרחי"־אַרגאַניזאַציע און „יסודי־התורה", וועלכע האָט באַלאָנגט צו דער „אגודה".

„מזרחי"־חדר, אין געווען פאַרגעשריטענער, כאָטש מ'האָט דאָרט אויך מקים פסק געווען דעם תלמיד ווען דער „מורה", (שוין נישט אַ „רבי",) האָט געהאַלטן פאַר נויטיק. דער ערשטער לערער, אַ ליטוואַק, קאָמאַראָווסקי, איז אויך געווען דער לעצטער לערער, ביז דעם גירוש. דער פּראָגראַם פון די למודים איז „מזרחי"־חדר איז געווען אין גייסט פון ארץ־ישראל און העברעאיש איז געווען די לערן־שפראַך. אין „יסודי־התורה" איז עס נאָך געגאַנגען אויפן אַלטן דרך.

אין „היינט" פון 27 נאָוו. 1928, ליינען מיר פאָלגענדע נאָטיץ:

„ווי ווייט ס'זענען אָפּגעשטאַנען אין פּעדאַגאָגישן זין די חדרים פון דער „אגודה", קען אַמבולטסטן אילוסטרירן פאָלגענדער פאַקט, וועלכער איז לעצטנס פאָרגעקאָמען ביי אונז אין שטאָט. דער מנהל פון פּלאָצקער „אגודה"־חדר „יסודי־התורה", האָט אויף אַ רציחה'דיקן אופן געשלאָגן מיט אַ האַלץ, איבערן גאַנצן קערפּער, דעם עלף יעריקן תלמיד פון דעם זעלבן חדר שמאי־לייב בוכמאַן, מאַכנדיק אים וווּנדן איבערן גאַנצן קערפּער. ד"ר קוניג, וועלכער האָט דעם געליטענעם ערטיילט הילף, האָט שריפטלעך פעסטגעשטעלט, אַז דאָס קינד האָט פון די קלעפּ פינף בלויע פלעקן, יעדע די גרויס פון אַ זילבערנע זלאָטע. דאָס יינגל, אין פאָרצווייפלונג, איז אַוועק אין דער פאָליציי. דער פאָטער פון קינד, אַליין אַן'אגודה מענש, האָט זיך באַגנוגט מיט רופן דעם מנהל צו אַ דין־תורה. דער רב האָט

אויפן מנהל גוט אַנגעשריען און באַפוילן אים, איבערבעטן דאָס יינגל, און אים צוריק ברענגען אין חדר".

דאָס חדר פאַר אַרעמע קינדער איז געווען די תלמוד־תורה, וועלכע איז געווארן אויסגעהאַלטן פון דער קהלה. נעבן חדר איז געווען אַ גע־ביידע וווּ ס'האָבן געווווינט די לערער פון דער ת"ת. איינער פון די לעצטע לערער איז געווען קראַווּעץ, וועלכער האָט דאָרט געלערנט פאַר פיל יאָרן. דער זעלבער קראַווּעץ האָט אויך געלערנט העברעאיש פּלאָצקער גלחים.

די שריפטשטעלערין רחל פייגענבערג באַשרייבנדיק אַ באַזוך אין פּלאָצק, דערציילט זי וועגן איר וויזיט אין דער תלמוד־תורה וווּ דער לערער קראַווּעץ האָט איר דערציילט, אַז די באַציאונגען אין שטאָט צווישן יידן און קריסטן זענען זער פריינטלעכע. מען איז זיך נוהג, אַז צום ניי־יאָר שיקט דער רב גליק־ווונשן צו אַלע הויכגעשטעלטע גלחים און סתם אָנגעזעענע קריסטלעכע פּערזענלעכקייטן פון שטאָט, דערפאַר, אַז מ'האָט אַמאָל געדאַרפט אָפּראַטעווען אַ יידיש מיידל פון שמד, האָבן זיך יענע באַצויגן צו דעם ענין זער טאָלעראַנט.

אין דער תלמוד־תורה איז אויך אין אַ באַגרענעצטער מאָס געווארן געלערנט אַלגעמיינע למודים. אין דער צייט פון דער רוסישער אָקופּאַציע פאַרן ערשטן וועלט־קריג, האָט דאָרט געלערנט רוסיש דער לערער קאַגאַן, וועלכער איז שפּעטער געווארן דער לייטער פון דער שקאָלא־פאָוושעכנאַ פאַר יידישע קינדער.

די יידישע אַרבעטער פּאַרטייען

די ס. ס. פּאַרטיי

אַנהויב אונזער יאָרהונדערט ווען רעוואָלוציאָנערע שטימונגען האָבן פאַרכאַפּט די אינטעליגענץ און אַרבעטער־יוגנט, איז ענטשטאַנען די ס. ס. פאַרטיי אין פּלאָצק.

די ס. ס. איז געווען די ערשטע יידישע אַרבעטער פּאַרטיי אין פּלאָצק און איז געגרינדעט געווארן אין 1904.

עס האָט זיך אָפּגעהיטן אַ דאָקומענט פון יענער צייט, אַ העקטאָ־גראַפּישער אומלעגאַלער אויפרוף דאָטירט פון 28 אויגוסט 1905 און אַרויס־געגעבן פון דער ציוניסטיש־סאָציאַליסטישער פּאַרטיי אין פּלאָצק. ער לייענט זיך:

„ברידער און שוועסטער! דער צאָר גיט נאָך. דער אַל־רוסישער מערדער, דער אונטערדריקער פון פיל פעלקער, דער הענקער פון קישי־נעוו, פעטערסבורג, לאדזש, ביאליסטאָק א. אַ. וו. דער צאָר ניקאָלַיי דער

לעצטער האָט אונטערן דראָנג פון קעמפנדן פּראָלעטאַריאַט אַרויסגעלאָזן אַ מאַניפעסט וועגן אַ נייע אינסטיטוציע אַ גאָסודאַרפסטוונעג דומע. „פאַלק" הייסט ביי אים די באָנדע רייכע און עקספלואָאַטאַרן. אַרבעטער קענען לויטן מאַניפעסט נישט זיין קיין בירגער. דעם פּראָלעטאַריאַט האָט ער צוגלייך מיט פאַרברעכער אוןווילדע פעלקער אויסגעשלאָסן פון פאָליטישן לעבן.

„ברידער און שוועסטער! דער צאַר האָט שוין דינס געזאָגט! נאָר נישט ער האָט דאָס לעצטע וואָרט! יעצט האָבן מיר דאָס וואָרט! מיר אַרבעטער און מיטגלידער פון דער צאַלרייכער פאַמיליע פון רוסלענדישן פּראָלעטאַריאַט, וואָס האָט אַזוי פיל בלוט פאַרגאָסן אין קאַמף מיטן עקל־האַפטן צאַריזם. אונזערע ברידער אין וואַרשע און אַנדערע שטעט האָבן געגעבן אַ פאָסנדן ענטפער אויפן שענדלעכן צאַרישן מאַניפעסט. ווי איין מאָן האָבן זיי אָפּגעשטעלט די אַרבעט אין וואַרשטאָטן און זענען אַרויס אין גאַס מיט אַ הילכנדער שטימע פּראָטעסטירן קעגן די צאַרישע חסדים.

ברידער און שוועסטער! אין נאָמען פון אונזערע הייליקע אידעאַלן, די אידעאַלן פון פרייהייט און ברידערלעכקייט, רופן מיר אייך, נישט צו צוטרעטן מאָרגן דינסטיק צו דער אַרבעט אין די וואַרשטאָטן, פאַבריקן און געוועלבער. אונטער דער וויקונג פון פאָליטישן סטרייק, זאָל אָפּ־שטאָרבן די גאַנצע באָוועגונג אין אונזער שטאָט און זאָלן אונזערע פיינט זענען אַז נישט אין די הענט פון די צאַרישע דינער ליגט דאָס לעבן פון גאַנצן לאַנד, נאָר אין די הענט פון אַרבעטער־קלאַס. איבער דעם דאַרף נישט דער צאַר און נישט די באָנדע בלוטזיגער דיקטירן רעכט דעם פאָלק, נאָר דאָס פאָלק דאַרף האָבן רעכט אַליין צו רעגירן.

„אַלזאָ, ברודער און שוועסטער, מוטיק צום פאָליטישן סטרייק. נידער מיט די צאַרישע חסדים און מאַניפעסטן! נידער מיט דער זעלבסט־הערשונג! זאָל לעבן די דעמאָקראַטישע רעפובליק! זאָל לעבן די ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע אַרבעטער פאַרטיי!

די פלאָצקער אַרגאַניזאַציע פון דער ציוניסטיש־סאָציאַליסטישער אַרבעטער־פאַרטיי.

אין יענע יאָרן זענען פאַרגעקומען הייסע דיסקוסיעס צווישן די רעוואָלוציאָנערע פאַרטייען ס. ס., „פועלי־ציון", „בונד" א. אַ. ווו ס'איז אַנגעגאַנגען דער אידייאישער געראַנגל. די אַקטיוסטע פאַרטיי איז געווען די ס. ס. וועלכע האָט אַרגאַניזירט מיטינגען אין וואַלד, אין באַזאַר אויף ברייטע גאַס און אין פריוואַטע שטובן.

צו די דאָזיקע דיסקוסיעס זענען געקומען אויסער די אויבנדערי־

מאַנטע ריכטונגען אויך יידישע מיטגלידער פון פ. פ. ס. ווי יוזף קוויאַטעק, וועמען עס האָט באַאומרויקט די „יידישע פראַגע". קוויאַטעק האָט געהאַט אַנגעשריבן אַ בראָשור וועגן דער יידן־פראַגע. די בראָשור איז געווארן איבערזעצט אין יידיש פון מיכלזאָן און איז דערשינען אין 1905 אונטערן פסעוודאנים ווילענסקי.

מיט אויפמערקזאַמקייט האָבן זיך די צוהערער באַצויגן בעת די דיסקוסיעס צו אסתר גאָלדע, די יינגערע שוועסטער פון יוליוס גאָלדע, וועלכע איז געווארן אַ אַנפירערין אין די צענטראַלע קרייזן פון דער פוילישער סאָציאַליסטשער פּאַרטיי. מיט איר וויסן און רעדנער־קראַפט, האָט זי געפרווט איבערצייגן די צוהערער, אַז די לייזונג פון דער יידישער פראַגע ליגט אין דער סאָציאַליסטישער באַפרייונג פון פוילישן פּאָלק.

וועגן אסתר גאָלדע האָט געהאַט געשריבן בזשאָזאָווסקי אין "KUZNIA MLODYCH" (נומער 29, 1936), אַז „עסטערא גאָלדע און יוזף פילסודסקי זענען די צוויי שענסטע נשמות אין פוילן".

געווען אַ צאָל יידישע פּ.פּ.ס.־אָווצעס אין פּלאָצק, זיי האָבן דאָרט געבילדעט אַ באַזונדערע יידישע אָפּטיילונג. פּאַר אַ צייט האָט מיט זיי אַנגעפירט אייניער אַדאָלף, וועלכער איז געווארן דעלעגירט פון דער צענט־ראַלע אין ווארשע.

נאָכן דערשטיקן די רעוואָלוציע אין 1905, האָט מען זיך געריכט אויף אַ פּאָגראָם אין פּלאָצק. קאָזאַקן האָבן דורכגעפירט אַנפאַלן אויף יידן, זוכנדיק צו אונטערדריקן די רעוואָלוציאַנערע שטימונג. צווישן די צעשלאָגענע איז אויך געווען שלמה טאָהב, אַ מיטגליד פון דער „זשי־דאָווסקע פ. פ. ס.", וועמען זיי האָבן געכאַפט אין גאַס אין צייט פון אַ קוירפיו.

יידישע רעוואָלוציאַנערע פּאַרטייען האָבן אַרגאַניזירט אַ זעלבסט־שוץ, צווישן וועמענס אַנפירער עס זענען געווען גאָלדע, מ. קאשיקעוויטש און אַנדערע.

די ס. ס. פּאַרטיי איז באַשטאַנען ס׳רוב פון בעלי־מלאכות און יוגנטלעכע אַרבעטער. אין „פועלי־ציון" האָבן זיך גרופירט מערסטנס ישיבה בחורים וועלכע האָבן נאָך געטראָגן לאַנגע קאַפאָטעס. צום „בונד" האָבן באַלאַנגט אַרבעטער און אַסימילירטע אינטעליגענץ.

געווען אַ פאַל, אַז די ס. ס. אין פלאָצק האָט געפירט אַ קאַמף, אַז פלאָצקער יידן זאָלן נישט האַנדלען מיט שערפן וויייל די דאָרטיקע בעלי־בתים האָבן באַקעמפט אַ סטרייק. די ס. ס. אין יענער צייט, אַ דאַנק דער דינאַמישקייט פון איר פירער יוליוס גאָלדע, האָט געפירט אַ בריייטע קולטור־אַרבעט צווישן אַרבעטער, ווו נישט נאָר אידעאלאָגישע

פּראָגן זענען דיסקוטירט געוואָרן. גאָלדע האָט אָנגעפּירט מיט לעקציעס איבער אָנאָטאָמיע, מיטבראָנגענדיק מיט זיך אַ טויטן האָז אָדער זשאָבע און מיט די אָרבעטער שטודירט די אָנאָטאָמיע פון פּאָרשידענע בעלי־חי.

נאָכן פונאָנדערפאַל פון ס. ס., זענען טייל אָוועק צו „פּועלי־ציון" אָדער „בונד", אָנדערע האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין „צעירי ציון" אָדער אין „אגודת־ציון", וועלכע האָבן אָנגעפּירט דעמאָלט מיט העברעאישע קורסן.

„צוקונפט" און „פרייהייט"

די „צוקונפט", אַ אומפּאָרטייאישע קולטור־אָרגאָניזאַציע איז געוואָרן געגרינדעט אין פלאָצק ד. 10־טן נאָוועמבער 1917. צו דער גרינדונגס־פּאָרזאַמלונג אונטערן פּאָרזיץ פון מרדכי קאשיקעוויטש, זענען געקומען 300 מענשן. „לעבנס־פראַגן" פון 7־טן דעצעמבער 1917 באָריכטעט וועגן דער פּאָרגעקומענער פּאָרזאַמלונג: „די סטאָטוטן האָט פּאָרגעלעזט זילבערבערג, וועגן די אויפגאָבן פון „צוקונפט" האָט גערעדט גליקסאָן. וועָן ער האָט גערעדט קעגן ציוניזם, האָט עס אָרויסגערופן דעם פּראָטעסט פון די אָנווועזנדע ציוניסטן. אין דער פּאָרוואָלטונג זענען ערוויילט געוואָרן: קאשיקעוויטש, ווילנער, ליכטענשטיין, דזשעוויגא, זילבערבערג, הירשהאָרן און זעליגמאָן.

די „צוקונפט" האָט געפּירט אַ ברייט פּאָרצווייגטע קולטור אָרבעט אין שטאָט. זיי האָבן אָרגאָניזירט אָוונט־קורסן, וווּ מ'האָט געלערנט די יידישע און פוילישע שפּראַך, אָריטמעטיק, נאָטור־וויסנשאַפט און געאָגראַפּיע. עס האָבן זיך פּאָרשריבן בערך הונדערט אָרבעטער. די פּאָרוואָלטונג פון „צוקונפט" האָט זיך געהאָט געוואָנדן צום מאָגיסטראַט מיט אַ ביטע איר אָפּגעבן אַ פּאָלקס־שול געביידע פּאָר אָוונט־קורסן.

די אָרגאָניזאַציע „פרייהייט" האָט אָרויסגעגעבן איר אָרגאָן אונטער דעם זעלבן נאָמען. אין דעם נומער וואָס איז דערשינען אין פעברואָר 1920, וועלכע געדענקט וועגן די אויפגאָבן פון דער נייער אָרגאָניזאַציע: „מיר שטעלן זיך אַלס ציל צו טראָגן דאָס ליכט פון סאָציאַליזם אין די פּאָרבאָהאַלטענסטע ווינקלעך פון די יוגנטלעכע מאַסן. מיר זענען אומפּאָרטייאיש. מיר שטעלן זיך פּאָר אַ ציל צו באַקעמפן די עקזיסטירנדע יוגנטלעכע פּאָרטייאישע אָרגאָניזאַציעס.

אין זעלבן נומער „פרייהייט" וואָס איז געדרוקט אין פלאָצק, וועלכע געבראָכט אַ באָריכט פון דער גרינדונגס־פּאָרזאַמלונג פון דער אָרגאָניזאַציע: „די פּאָדערונג צו שאַפן אַ נייע אָרגאָניזאַציע וואָס זאָל זיין ווייט

פון דער אנשטעקנדער פאַרטייאישער אַטמאָספערע איז געוואָרן אַנ׳אַלגע־מיינע און ענערגישע. דער גוואַלטיקער דראַנג צו שאַפן אַנ׳אַרגאַניזאַציע איז אומפאַרטייאישע יסודות, האָט ענדלעך פאַרוואַנדלט דעם שטאַרקן וווּנש אין אַ מעכטיקן טאַט״.

אַ גרופּע חברים צוגרייטנדיק אַ סקעלעט פון אַנ׳אוסטאַוו, האָט צונויפגערופן אַנ׳אַרגאַניזאַציע פאַרזאַמלונג אויפן 23 אויגוסט 1919. דער זאַל איז געווען איבערפולט. עס האָט אפילו נישט גענפעלט קיינער פון אונזערע קעגנער. אַלע זענען געווען דורכגענומען מיטן געפיל, אַז ס׳קומט פאַר אַ וויכטיקער מאָמענט אין דער היסטאָריע פון דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג.

„אויפן טאָג־אָרדנונג פון דער דאָזיקער גרינדונגס־פאַרזאַמלונג איז געווען: 1) נאָמען און כאַראַקטער פון דער נייער אַרגאַניזאַציע 2) סטרוק־טור פון דער אַרגאַניזאַציע 3) די שטעלונג צו אַנדערע יוגנט אָרג. 4) פאַרשלאָגן 5) וואָלן פון אַ קאָמיטעט.

דער באַריכט־אָפּגעבער אין זשורנאַל גיט איבער דעם אינהאַלט פון רעפעראַט אין וועלכן ס׳איז מאַטיווירט געווארן די נויטוועניקייט פון אַנ׳אונפאַרטייאישער יוגנט־אָרג. צום קאָמף פאַר עקאָנאָמישע אינטע־רעסן און קעגן רעאַקציאָנערע דערשיינונגען. ער לייגט פאָר די אַרגאַני־זאַציע זאָל טראָגן דעם נאָמען „פרייהייט״, וועלכער איז געווארן אָנגענומען. די אַרגאַניזאַציע איז געווען לינק באַאיינפלוסט.

„די „פרייהייט״ האָט עקזיסטירט אין נאָר דריי שטעט: פּלאָצק, וולאָצלאָווק, וואַרשע. זיי זענען שפּעטער אינגעשלונגען געווארן דורך דער קאָמוניסטישער פאַרטיי.

די „פּועלי־ציון״ פאַרטיי

די פּועלי־ציון איז געווארן אין פּלאָצק געגרינדעט אין 1904. צווישן די גרינדער זענען געווען די ברידער גראָבאַרד, אַסטראָווער שמואל, שולמאָן, משה מאָגנעס, מיכאל פּלאָקס, פּאָפּיערטשיק א. א. זיי האָבן גע־פירט זייער טעטיקייט אומלעגאַל. געפּירט האָבן זיי אַ קאָמף קעגן דער צאַרישער מאַכט, געהאָט אַ געווער אַרסענאַל און דורכגעפירט טעראָר־אַקטן קעגן אכזריותדיקע פּאָליציי־לייט.

ד. בן־גוריון (דעמאָלט דוד גרין) איז איינמאָל אין 1904 געקומען פון פּלאָנסק אויף אַ באַזוך אין פּלאָצק, כדי צו פאַראינטערעסירן חברים עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל, וואָס איז געלעגן אין טערקישע הענט. נאָך זיין באַזוך, האָט עולה געווען קיין ישראל איינער אַרבאַך.

נאָך בן־גוריונ׳ס עולה זיין קיין א״י, איז פון אים אָנגעקומען צו די פּלאָצקער חברים אַ בריוו וועלכער איז געווען געלייענט אין דער ביבליאָטעק. דער בריוו איז געווען אונטערגעשריבן פון ד. בן־גוריון און ש. צמח, וווּ זיי האָבן געשילדערט דאָס דעמאלטיקע פּיאָנערן־לעבן אין א״י און דעם קאַמף פֿאַר יידישע אַרבעט אין די קאָלאָניעס און וועגן די ווייטערע אַרבעט אויף די ערטער.

„פּועלי־ציון״ האָט געפּירט אַנ׳אַקטיוון טעטיקייט אין אומלעגאַלע באַדינגונגען. דער פּועלי־ציון וועטעראַן פון פּלאָצק משה מאַגנעס דערציילט, ווי ער פלעגט פֿאָרן קיין מלאָווע אָפּנעמען אומלעגאַלע ליטעראַטור, וואָס איז געווען אַריינגעשמוגלט פון דייטשלאַנד און פון דאָרט עס געבראַכט קיין פּלאָצק. אין וואַגאָן האָט ער דאָס „פּעקל״ אַוועקגעלייגט אין דער הויך צווישן פּעקלעך פון אַנדערע פּאַסאָזשירן און אַליין זיך געזעצט ווייטער פון דעם „הייסן״ אָרט. טאָמער געפּינט מען עס, איז עס נישט זיינס.

איינמאָל איז ער געפֿאָרן צו אַ דיסקוסיע מיטן „בונד״, וואָס איז פֿאָרגעקומען אין דראבנין. די דיסקוסיע האָט געזאָלט ווערן אָפּגעהאַלטן אין שוהל שמחת־תורה נאָך די הקפות, ווען אַלע זענען שוין אַהיימגע־גאַנגען. אין דרויסן איז געשטאַנען אייניער אויף פּאַטרול, אין פּאַל עס מאַכט זיך אַ „צרה״. דער פּאַטרול־חבר האָט פונדערווייטנס געזען אַנ־קומען אַ יד אין אַ גלאַנציקער קאָפּאָטע, וועלכער איז זיך „איבער־געגאַנגען״ נאָך דער סעודה פֿאַר אַ ביסל פּרישע לופט. דער חבר האָט פונדערווייטנס געמיינט אַז עס איז אַ זשאַנדאַרם און געגעבן אַ סיגנאַל צו די חברים אין שוהל וואָס זענען דאָרט געזעסן אין דער פּינסטער און געפּירט אַ דיסקוסיע.

די חברה צעשראָקענע, זענען אַרויס דורך די פענסטער צעברעכנ־דיק אַלע שויבן. צומאָרגנס האָבן יידן געזען די צעבראָכענע שויבן און געמיינט אַז שקצים האָבן עס געטאָן. אַזוי איז מען אָנגעגאַנען מיט דער אומלעגאַלער אַרבעט.

ביי מאָגנעסן אין קעלער אויף די ברייטע גאַס, איז געווען אַ טיי־הויז. עס האָבן זיך אָפט דאָרט באַוויזן פֿאַליציי זוכנדיק פּאָרדעכטיקע. קומט איינמאָל אַריין אַ זשאַנדאַר מאָכן אַ רעוויזיע און געפּינט גאָרנישט פּאָרדעכטיקס. ער שטעלט זיך אָפּ פֿאָרן בילד פון קאַרל מאַרקסן וואָס איז געהאנגען אויף דער וואַנט.

ווער איז דאָס? — פרעגט ער.

דער ייד אין בּאָרד איז מיין זיידע ע״ה — ענטפערט אים מאָגנעס.

כאַרישאָ! — איז מסכים דער זשאַנדאַר. „זיכער נישט קיין פּנים

פון אַ קאַצאַפּ, אַ פיינער ייִד געמוזט זיין דיין זיידע".

פּאַרן ערשטן וועלט־קריג איז די „פּועלי־ציון" באַוועגונג געוואָרן אַפּגעשוואַכט. אַ צאָל פון אירע פירער זענען אַוועק קיין אויסלאַנד. ערשט ענדע מלחמה האָט די פּאַרטיי אַנגעהויבן צוריק אויפלעבן. אין צווישנצייט איז אין 1921 געקומען צו אַ שפּאַלטונג אין דער פּאַרטיי.

„צעירי־ציון"

די „צעירי־ציון" איז ענטשטאַנען אין פּלאָצק נאָך דער באלפור־דעקלאַראַציע אין 1917. פון אַנהויב זענען זיי געווען אַ פראַקציע ביי דער „אגודת־ציון". דער עלעמענט איז געווען אַנ'אינטעלעקטועלער, יונגע־לייט פון באַלעבאַטישע היימען. שפּעטער האָט זיך ביי „צעירי־ציון" אַרגאַ־ניזירט אַ סעקציע פון גימנאַזיסטן פון העכערע קלאַסן אונטערן נאָמען „הרצליה". עס איז געווען די צייט פון נאַציאָנאַלער אויפוואַכונג ביי די יידישע מאַסן, האָבנדיק אויך ערמוטיקונג פון די דייטשע אָקופּאַנטן אין צייט פון ערשטן וועלט־קריג. ס'איז געוואָרן אַרגאַניזירט אַ ברייטע קולטור־אַרבעט, העברעאישע קורסן, רעפעראַטן. ציון־לידער האָבן באַהערשט די יידישע גאַס. די יוגנט איז געווען ציוניסטיש געשטימט, אָבער נישט אָנגעשלאָסן אין ספּעציפישע פּאָליטישע ריכטונגען. ערשט אונטערן איינפלוס פון די געשעענישן אין דער אַלגעמיינער און יידישער וועלט, האָבן זיך אָנגעהויבן אויסקריסטאַליזירן אידייען און ריכטונגען. אין דער צייט פון דער באַלשעוויסטישער אינוואַזיע אין 1920, ווען די גאַנצע יוגנט איז געוואָרן דורך דער פּוילישער מאַכט מאָביליזירט צו מלחמה מיט רוסלאַנד, איז געוואָרן איבערגעריסן די ציוניסטישע טעטיקייט.

„צעירי־ציון" איז דערווייל געוואָרן אַ פּאַרטיי, אָפּריסנדיק זיך פון די אַלגעמיינע ציוניסטן. זיי האָבן אַריינגענומען אין זייער פּראָגראַם אַרבעטער־פּראָבלעמען. זיי זענען אויך געגאַנגען צו די שטאָט־ראַט וואַלן אין 1920 און ערוויילט זייער פּאַרשטייער צום שטאָט־ראַט.

חברים פון „צעירי־ציון" וועלכע זענען צוריקגעקומען פון קריג נאָך אַ פּאָר יאָר דינען, זענען געווען אָן אינציאַטיוו צו טעטיקייט. אַ טייל מיטגלידער האָבן זיך ענטוישט אין ציוניזם און געוואָרן בונדיסטן אָדער קאָמוניסטן.

דער שטילשטאַנד אין דער „צעירי־ציון" אַרג. האָט געדויערט ביז 1924. אין דעם יאָר איז געקומען קיין פּלאָצק אַ בחור מיטן נאָמען פּיאָנקע, וועלכער האָט אַרגאַניזירט דעם „החלוץ". אין פּלאָצק, אין וועלכן ס'האָבן זיך דעמאָלסט אָנגעשלאָסן בערך 200 חברים, שפּעטער האָט זיך אַרויס־

געווינן אַז נישט אַלע קענען באַלאַנגען צום „החלוץ" וועמענס ציל איז געווען פערזענלעכע פאַרווירקלעכונג פון ציוניזם דורך פאַרן אין חלוצישן קבוץ, האָבן פיל חברים פאַרלאָזנדיק דעם „החלוץ", זיך אָנגעשלאָסן אין „צעירי־ציון", וועמענס אָנפירער זענען געווען: פישל פלידערבלום, צימ־באַליסטאַ, וואַרשאַוויאק, פאַפּיערטשיק א. א.

אין 1925, אין די „גראבסקי־צייטן", האָט געהערשט אין פּלאָצק — ווי אין גאַנץ פוילן — אַ קאָניוקטור פאַרן ציוניזם. „צעירי־ציון" האָט דאָן געשפּילט אַנ'אָנגעזעענע ראָל אויף דער יידישער גאַס. פיל צ. צ. מיטגלידער זענען עולה געווען קיין א"י, צווישן זיי פון די אַקטיוסטע ווי: צימבאַליסטאַ, פאַפּיערטשיק, וואַרשאַוויאק, זעליגמאַן, מאנקע, ראָזנפעלד א. א. דער דראָגג צו עליה האָט אַריינגעדרונגען אין דער יידישער אַר־בעטער־גאַס. פיל יידיש אַרבעטער אָן אַנ'אויסזיכט פאַר אַ מאָרגן, האָבן געטראַכט פון עמיגרירן קיין א"י און זיי האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין „החלוץ" און „צעירי־ציון".

דער אַריינשטראָם פון נייע עלעמענטן אין דער פּאַרטיי, האָט ביס־לעכווייז געענדערט דאָס פנים פון דער באַוועגונג. דאָסזעלבע איז אויך געשען אויפן לאַנד־מאסשטאַב. „צעירי־ציון" איז געוואָרן אַנ'אַרבעטער־פּאַרטיי. ס'איז געוואָרן אין לאַנד אַקטועל די פאַריניקונג פון צ. צ. מיט די גרופּן וואָס האָבן זיך אָפּגעשפּאלטן פון „פועלי־ציון" און זענען געווען פאַר אָקטיווער א"י־טעטיקייט. פאַקטיש, איז אין פּלאָצק נישט געווען מיט וועמען זיך צו פאַריניקן, ווייל ס'זענען קיין רעכטע „פועלי־ציון" נישט געווען.

אַזוי איז אויף דער יידישער גאַס אין פּלאָצק דערשינען די נייע פּאַרטיי: „פועלי־ציון" (פאַריניקט מיט צ. ס.).

פועלי־ציון (רעכטע)

דאָס ערשטע מאָל איז די פּאַרטיי פון די רעכטע פועלי־ציון געגאַנען צו די שטאָט־ראָט וואָלן אין 1928 און אָדורכגעפירט צוויי ראָט־מענער: פישל פלידערבלום און אברהם משה אַלטער (וועלכער איז געשטאָרבן אין יונגן עלטער פון 29 יאָר אין 1930). ביידע זענען געווען פול מיט ענערגיע און באַהאָוונט אין פּאָליטישן און געזעלשאַפטלעכן לעבן. פישל איז ערוויילט געוואָרן צום שטאָט־ראָט אין עלטער פון 27 יאָר און אברהם משה אַלטער זייענדיק אַ יאָר יינגער. זיי האָבן ביידע געווונען דעם צוטרוי פון אַ גרויסער צאָל פּלאָצקער יידישע פּאָלקס־מענשן.

די פּאַרטיי איז געווען די טעטיקסטע אין אַלע ציוניסטישע אינסטי־

טוציעס און אויסגאיבט השפעה אין אַלע א״י־טעטיקייטן. זיין השפעה אין „החלוץ" איז גרעסטן אַנ׳אבסאָלוטע. דער רוב פון „החלוץ"־חברים זענען שפּעטער גרוּפֿן אַקטיוו חברים אין דער פּאַרטיי.

אין די ערשטע יאָרן האָט ביי די רעכטע פ.צ. דאָמינירט דער בליק פון ענגן קלאַסן־קאַמף דערציונג. אונטערן דרוק פון חלוצישער טאַט אין ארץ־ישראל ובפרט זינט די א״י־געשעענישן אין 1929, האָט אויפ־גרוּפֿט דער דראַנג צו א״י־מעשים, וועלכע האָט איינגעשלונגען די פּאַרטיי־טעטיקייט. ס׳איז געווען נאַטירלעך דער דאָזיקער צוגאַנג. די איבערגע־געבנהייט און אידאַליזם פון חברים איז געקומען צום אויסדרוק אין דראַנג צו עליה. לייַדער זענען די טויערן פון ארץ־ישראל געווען אַזוי קליין און דער ווילן צום פּאָרן אַזוי גרויס.

די פּאַרטיי האָט יאָר יערלעך דורכגעפּירט אַ 1־טע מאַי דעמאנסטראַ־ציע מיט סאָציאַליסטישע און ציוניסטישע לאָזונגען. אין די דעמאנסטראַ־ציעס האָט זיך בעיקר אַרויסגעזעען די יוגנט וועלכע האָט אונטער רויטע פאָנען מארשירט מיט געזאַנג איבער די גאַסן.

דער „בונד" האָט מארשירט באַזונדער, זייענדיק קעגן אַ געמיינ־זאַמער דעמאָנסטראַציע, צוליב די לאָזונגען לטובת דער ארץ־ישראל אַר־בעטערשאַפט. דורכמארשירענדיק די נישט־דורכאויס יידישע גאַסן, האָט מען געקענט הערן אַנטיסעמיטישע אויסרופן פון קריסטלעכע פּאַרבייגייער. די ערשטע־מאַי דעמאָנסטראַציעס פון דער ציוניסטישער אַרבעטער־באַ־וועגונג האָט איבערראַשנד געוויזן דעם גרויסן כח פון פ.צ. און די חלוצישע יוגנט באַוועגונג.

די פּאַרטיי האָט געזוכט צו באַקענען די פּוילישע אַרבעטער מיט די צילן און אויפטוען פון דער הסתדרות אין א״י. זיי האָבן אַראַנזשירט צוזאַמענטרעפן מיט די פירער פון פ.פ.ס. פאַר דעם צווועק איז אַראָפ־געבראַכט געוואָרן קיין פּלאָצק אויף אַ רעפעראַט אין שטאָט־טעאַטער דער פ. פ. ס. דעפוטאַט סטאַניסלאַוו דיבוא. וועלכער האָט איבערגעגעבן אַ באַגייסטערטן בריכט פון זיינעם אַ באַזוך אין א״י. אויך די פירער פון „וויזוואָלענע" אין פּלאָצק האָבן אַרויסגעוויזן סימפּאַטיעס צו די צילן פון דער ציוניסטישער אַרבעטערשאַפט.

די פּאַרטיי איז געווען טעטיק אין אַלע צווייגן פון ציוניסטישן און אַלגעמיינעם לעבן. צו די קאָנגרעס־וואָלן פון אַרבעטנדן א״י אין 1930 האָבן די רעכטע פ.צ. געצויגן בערך 80 פּראָצענט שטימען. צו די וואָלן פון ציוניסטישן קאָנגרעס איז די פּאַרטיי געווען שטענדיק אויפן ערשטן אָרט אין דער צאָל שטימען.

אויפן פּראָפּעסיאָנעלן געביט האָט פ.צ. אָרגאַניזירט דעם האַנדלס־

אָנגעשטעלטן פאַריין. קורץ פאַרן קריג איז פאַרזיצערן פון פאַריין געווען טאלא פלידערבלום וועלכע איז געווען בוכהאַלטערין אין מאַרגוליעס פאַבריק. וויצע פאַרזיצער איז געווען אברהם גאָלד, (אַ ברודער פון אָקטיוון פ. צ.־חבר דוד גאָלד).

געוויסע טעטיקייט האָבן פועלי־ציון חברים אויסגעאיבט אין אַנדערע פראָפ. פאַריינען. אין לעדער־פאַריין, וועלכער איז געווען אונטער קאָמוניסטישן איינפלוס, איז געווען אַ סעקציע פון טריקאטאַזש־אַרבעטער וועמענס פאַרזיצער עס איז געווען ש. פרידענבערג, ביז זיין עליה קיין א״י. פאַר אַ צייט האָט עקזיסטירט ביי דער פאַרטיי אַ ביורא צו שאַפן אַרבעט פאַר אַרבעטסלאָזע חברים.

אינטערעסאַנט, אַז אין 1930 האָט זיך אָרגאַניזירט אַ גרופּע חברים וועלכע האָבן זיך געגרייט עולה זיין קיין א״י אויף בייסיקלס. ס׳איז אָבער נישט געלונגען באַקומען אַן׳ערלויבעניש פאַר אזא רייזע. אַ גרעסערע צאָל חברים האָבן אַלע יאָרן געצויגן די קייט פון עליה קיין א״י, פאַרנדיק אויף סערטיפיקאַטן און אויך מיט דער עליה ב׳, דורכברעכנדיק דעם שווערן וועג פון אומלעגאַל עולה זיין.

די קולטור־אַרבעט פון דער פאַרטיי איז געווען אַ פערמאַנענטע און די וויכטיקסטע אַרבעט. עס האָבן דערמיט אָנגעפירט די ח״ח פלידערבלום, בוכמאַן, דוד גאָלד, גינזבורג, זאַנדער, ווישינסקי א. א. דער לעצטער, אַ געווען פירער פון „בונד״ איז אַריבער צו די פועלי־ציון און זיך אויסגעצייכנט אין דער טעטיקייט (רינגעלבלום אין זיין טאָגבוך פון וואַרשעווער גטא, דערמאַנט וויישינסקין וועלכער איז אומגעקומען אין וואַרשעווער גטא).

דער ווסק פון די פאַרטיי האָט זיך אָנגעזעצן אין די וואַלן צום שטאָט־ראַט אין 1938. זיי האָבן דורכגעפירט צוויי ראַטמענער (פלידערבלום, שיוואַק) פאַרטאָפלנדיק די צאָל ראַטמענער. צו אַ דריטן האָט זיי צוגעפעלט 32 שטימען. די לינקע פ. צ. האָבן אויך געשטיצט די ליסטע פון די רעכטע פ. צ.

אין 1938 האָט די פאַרטיי צום ערשטן מאָל אַרויסגעשטעלט איר ליסטע צו די קהלה־וואַלן און אָפּגעהאַלטן אַ גרויסן זיג ערווייטלנדיק צום קהלה־ראַט: פישל פלידערבלום, אַהרן שיוואַק און פנחס בוכמאַן.

דעם גרעסטן זיג האָבן די פועלי־ציון אָפּגעהאַלטן ווען פישל פלידערבלום איז ערווייטלט געוואָרן אַלס ראש־הקהל פון פלאָצק. צום ערשטן מאָל האָט פלאָצק באַקומען אַ קהלה־פרעזעס אַ מענש פון פאָלק וועלכער האָט מיט ווירדע און טאַקט געפירט דאָס יידישע קהלה לעבן אין פלאָצק. פלידערבלום האָט אָנגעפירט מיט דער קהלה די קורצע צייט ביז די

נאציס זענען אריין אין פלאצק. וועז ס׳האט אים געדראט ארעסטירט צו ווערן, איז ער אוועק קיין ווארשע און דארט געטיילט דעם ביטערן גורל פון די געטא אינווינער, ביז ער איז אויסגעגאנגען פון הונגער און נויט.

די לינקע „פועלי-ציון״

אין די יארן פארן ענדע וועלט־קריג, איז „פועלי־ציון״ געווארן אפגעשוואכט, הויפטזעכלעך, ווייל אירע אקטיווע חברים זענען זיך צע־פארן איבערן לאנד און קיין אויסלאנד.

א באנייונג פון דער פארטיי־ארבעט האט זיך אנגעהויבן אין 1918. נאך א רעפעראט פון ש. אסטראווער וועגן דעם פועלי־ציון־פראגראם, איז די ארגאניזאציע פון דאס־ניי געגרינדעט געווארן.

ביי דער אפיציעלער גרינדונג איז געקומען א פארשטייער פון דער צענטראלע — ח. טויבענשלאג. דארט איז אויך געגרינדעט געווארן דער פארטיי־קאמיטעט פון ש. אסטראווער, ב. אקאליצא, י. אלעשניק, צוקער און קאוואל.

די ערשטע פאליטישע אקציע פון דער פארטיי, איז געווען זייער אנטייל אין די סיים־וואלן פון 1919. שפעטער האט די פארטיי ארויסגע־שטעלט איר ליסטע צו יעדע שטאט־ראט־וואלן. אבער יעדעס מאל האט זיי צוגעפעלט א קליינע צאל שטימען דורכצופירן א פארטרעטער. ביי די שטאט־ראט־וואלן אין 1928 האבן די לינקע פ. צ. געצויגן 306 שטימען.

אין 1922 האט די פארטיי לעגאליזירט די „געזעלשאפט פון אוונט־קורסן פאר ארבעטער״, ווו א טייל פון די פלאצקער ארבעטער יוגנט האט געהאט א מעגלעכקייט זיך אויסלערנען ליינען און שרייבן יידיש. עס זענען געווען די אמבעסטן באזוכטע קורסן פאר יידיש אין שטאט.

מיט די קורסן האט אנגעפירט שלמה גוטערמאן. — א מענש וועלכער האט זיין צייט געווידמעט דער יידישער קולטור. ער האט אויך באהערשט עספראנטא און אנגעפירט מיט עספראנטא־קורסן. געטאן האט ער זיין ארבעט מיט אידעאליזם. (שלמה גוטערמאן האט נישט באווייזן זיך צו ראטעווען פון די נאצישע נעגל. נישט קענענדיק אויסהאלטן די פייניקונגען, איז ער באגאנגען זעלבסטמארד).

די פארטיי האט אין 1932 אראפגעבראכט חיים זשיטלאווסקין קיין פלאצק, וועלכער האט אין שטאט־טעאטער געהאלטן צוויי פארלעזונגען. זשיטלאווסקיס אויפטריטן האט איבערגעלאזן א גרויסן רושם אין שטאט.

אויסער דער קולטור־ארבעט, איז די פארטיי געווען אקטיוו אין „הזמיר״־ביבליאטעק, האט ארגאניזירט א דראמאטישן קרייז, וועלכער האט

אויסגעפירט פיעסן אין שטאָט־טעאַטער. ביי דער פאַרטיי איז געווען טעטיק אַ ספּאָרט־קלוב „גוויאזדאַ" („שטערן").

די „פועלי־ציון" איז געווען טעטיק אויפן פראָפעסיאָנעלן געביט. ס׳איז געווען אַרגאַניזירט דער נאַדל־פאַריין וואָס האָט געציילט ביי הונ־דערט מיטגלידער. פאַרזיצער פון פאַריין איז כמעט די גאַנצע צייט פון פאַרייַנס עקזיסטענץ געווען בצלאל אקאליצא. עס האָבן פאַר אים געשטימט אויך דער „בונד" און די „רויטע", אנערקענדיק דערמיט זייַנע דערגרייי־כונגען פאַרן פאַריין. פועלי־ציון האָט אויך אַרגאַניזירט דעם פריזיער־פאַך און ביי זיי דורכגעפירט עקאָנאָמישע אויסבעסערונגען. דאָס באַדייטנדע אויפן פראָפעסיאָנעלן געביט ביי פועלי־ציון איז געווען דאָס אַרגאַניזירן דעם טראַנספּאָרט־פאַריין. ס׳איז ביי פ.צ. געווען, אַ ענין נישט בלויז פון פאַרבעסערן זייערע עקאָנאָמישע לאָגע, נאָר אויך פון דערהויבן קולטורעל און געזעלשאַפטלעך; אַנ׳אָפּגעשטאַנענעם שיכט צווישן די יידישע האָרע־פאשניקעס. אויף דעם געביט איז זיי פיל געלונגען.

אין פאַריין זענען געווען אָנגעשלאָסן מער ווי הונדערט טראַנס־פּאָרט אַרבעטער מיט זייערע משפּחות.

אויסער העכערונגען אין די לוינען, האָבן זיי דערגרייכט מעדיצי־נישע הילף פון דער קראַנקן־קאַסע פאַר זיך און זייערע פאַמיליעס. די טרעגער, דער אָרעמסטער שיכט צווישן די אַרבעטער, האָבן געליטן נויט מער ווי אַנדערע. אָפט האָבן זיי פשוט נישט געהאַט דאָס נויטיקע דירה־געלט און זיי זענען אַרויסגעשטעלט געוואָרן מיט זייער ביסל אָרעמקייט אין גאַס. אין אַזעלכע פאַלן איז דער טראַנספּאָרט־פאַריין געקומען זיי צו הילף. אַמאָל דורך אָפּפירן צו מענשלעכע געפילן פון הויז־אייגנטימער, אָדער מיט כח אַריינגעשטעלט די צעבראָכענע מעבל, צוריק אין אָרימען צימער.

דעם פאַריין האָט זיין צייט און ענערגיע געווידמעט דער פאַרייַ־סעקרעטאַר חיים מאקאָווסקי. טראָץ זיין שוואַכן געזונט־צושטאַנד, האָט ער נאָך זיין טעגלעכער באַשעפטיקונג געווידמעט זיין צייט ביז שפּעט אין דער נאַכט פאַרן טראַנספּאָרט־פאַריין.

אין 1938 האָבן די לינקע פ.צ. צום ערשטן מאָל אנטייל געגומען אין די וואַלן צום ציוניסטישן קאָנגרעס און זענען אַרויס אויפן צווייטן אָרט אין דער צאָל שטימען. ביי די לעצטע קהלה־וואַלן, האָבן די לינקע פ.צ. לויט אַנ׳אָפּמאַך זיך פאַרפליכטעט צו שטיצן די ליסטע פון די רעכטע פ.צ. און דערפאַר וועלן זיי באַקומען אַ פאַרשטייער אין דער קהלה־פאַרוואַלטונג.

ביי די וואַלן צו דער פאַרוואַלטונג איז בצלאל אָקאָליצא געוואָרן

אויסגעוויילט אלס דאזאר, פאַרטרעטנדיק די לינקע פועלי־ציון־פאַרטיי.

צווישן די פאַרטיי אנפירער זענען געווען: אקאליצא, אלעשניק. אברהם אלעשניק צוזאמען מיט אנדערע לינקע פ. צ. טוער ווי: מאקאווסקי, לאמאניעץ, זילבערשטיין, האבערמאן, זענען דערמאַרדעט געוואָרן דורך די נאַציס.

דער „בונד"

דער „בונד" אין פּלאַצק איז געגרינדעט געוואָרן אין די יאָרן פון רעוואָלוציאָנערן אויפברויז, צוגלייך מיט ס. ס. און „פועלי־ציון". צווישן די גרינדער איז געווען משה ווארשע.

אין „די אַרבעטער־שטימע" פון יאַנואר 1903 געפינט זיך אַ קאַ־רעספאַנדענץ פון פּלאַצק וועלכע שילדערט דעם אַרבעטער־קאַמף פאַר מענשלעכע לעבנס־באַדינגונגען:

„אונזער שטאָט האָט 30 טויזנט איינווינער, די העלפט פון דעם יידן. די לאַגע פון די יידישע אַרבעטער איז דאָ זער אַ שלעכטע. מען אַרבעט אויפן זמן. ד. ה. מ׳פאַרדינגט זיך אויף אַ האַלב יאָר, דער אַרבעטס־טאָג דויערט 18 שעה. פאַר דעם קריגט מען בערך 35 רובל מיט עסן. פאַר די לעצטע צייט זענען דאָ פאַרגעקומען אייניקע סטרייקן. עס האָבן געסטרייקט קאַמאשנמאַכערס, געפּאַדערט אַ 12 שעה׳דיקן אַרבעטס־טאָג. צווישן זיי אויך שניידער מיידלעך. מען האָט געסטרייקט אין טאָג און דעם סטרייק געווונען. נאָכער האָבן געסטרייקט שניידערס, שטיק־אַרבעטער. געפּאַדערט העכערן די פרייזן אויף 30 קאָפּיקעס פון יעדער שטיק. נאָך דריי טעג סטרייקן — אויסגעפירט. אַם לעצטן האָבן געסטרייקט אַלע שניידער, בערך 120 מאַן און געפּאַדערט פאַרקירצן דעם אַרבעטסטאָג ביז 12 שעה. ד. ה. פון 8 פרי ביז 9 אָוונט, אין דעם אַ שעה אויף מיטאָג. פאַר דעם סטרייק זענען ביי די שניידער פאַרגעקומען פאַרזאַמלונגען און מ׳האָט זיך געגרייט צום סטרייק. דער קאַמף איז אָנגעקומען די שניידער שווער. די מייסטערס האָבן זיך פאַרייניקט און נישט געוואָלט נאָכגעבן. אייניקע וואָלטן נאָכגע־קומען די סטרייקערס, נאָר די גרעסערע מייסטערס האָבן זיי נישט דער־לאָזט דערצו. די מייסטערס האָבן דערלאַנגט אַ ביטע צום גובערנאַטאָר, זיך געוועندעט צו זשאַנדאַרמעריע און פּאָליציי. די זשאַנדאַרן האָבן גע־מאַכט פיל הויז זוכונגען ביי די אַרבעטער אויף וועלכע די מייסטערס האָבן אָנגעוויזן. כאָטש מען האָט גארנישט געפונען האָט מען דאָך אַרעס־טירט צען מאַן. די אַרעסטירטע זענען געזעסן אַכט טעג. דער זשאַנדאַרמען פּאָלקאָוועניק האָט גערופן צו זיך פיל יינגערע אַרבעטער, ער האָט זיי

געפרעגט וועגן דער גרויסער פאַרזאַמלונג און זיי געוואָרנט: „איך וועל דיך באַלד אויפהענגען, אויף דעם אַ האָק", אַדער: „גיט נאָר אַהער די קאַזאַצקע נאַגייקע" האָט ער געשריען. נאָך אַכט טעג האָט מען אַלע באַפרייט. 4 פון זיי: טאָפאָלע, זאפוסט, ווילציק, גאָלדשטיין, האָט מען אָפגעגעבן אונטער פּאָליציי אויפזיכט. דער סטרייק האָט געדויערט 3 וואָכן. די אַרבעטער האָבן זיך גוט געהאַלטן און געוווּנען".

פ. שוואַרץ שרייבט אין „יוגנט־וועקער" (פּעברואַר 1934): „אונזערע ערשטע פאַרזאַמלונגען האָבן מיר אין די פּראָווינץ שטעט אָפּגעהאַלטן ביי פאַרמאַכטע לאָדנס, דאָס איז נישט נאָר געווען צוליב קאָנספּיראַציע, נאָר אויך צוליב דעם, אַז די עלטערע זאָלן זיך נישט דערוויסן און נישט אויסלאָכן". דער צושטאַנד איז געווען יאָרן נאָך דער אַנטשטייאונג פון „בונד".

אין אַ בונדישע אויסגאַבע פון אַפּריל 1919 ליינען מיר אַ קאָרעס־פּאָנדענץ פון פּלאָצק: „שוין אַ יאָר ווי ס'עקזיסטירט ביי אונז אַ סאָציאַ־ליסטישע יוגנט אָרג. „צוקונפט". די אָרגאַניזאַציע ציילט 7 אַרבעטער־קרייזן און עטלעכע שילער־קרייזן. דעם 15־טן מערץ פון זעלבן יאָר האָט י. ש. הערץ באַזוכט פּלאָצק צו גרינדן די „צוקונפט". דער קאָרעספּאָנדענט שילדערט אויך אַז עס איז צונויפגערופן געוואָרן אַ פּאַרזאַמלונג פון שילער פון יידישן גימנאַזיום, וועלכע האָט באַשלאָסן זיך סאָלידאַריזירן מיט די אַרבעטער און אַז מ'איז אויך געקומען אין קאָנטאַקט מיט דער פּוילישער סאָציאָליסטישער יוגנט.

אין בונדישן „אַרבעטער לוח" פון 1920, געפינען מיר אַ נאָטיץ אַז דער „בונד" האָט אין שטאָט־ראָט 2 ראָטמענער, פּאָר וועמען עס זענען געוואָרן אָפּגעגעבן 732 שטימען.

דער „בונד" איז געווען טעטיק אין אַלגעמיינעם געזעלשאַפטלעכן לעבן אין פּלאָצק, אין פּאַרשידענע פּאָליטישע אָקציעס, בפרט אין וואָלן צום שטאָט־ראָט. זיי האָבן אויך אנטיילגענומען אין די לעצטע וואָלן צו דער קהלה.

צוליב פון אונז נישט אָפּהענגיקע סבות, פּעלן אונז מאַטעריאָלן וועגן דער טעטיקייט פון „בונד" צווישן ביידע וועלט־מלחמות.

די חלוצישע יוגנט באַוועגונגען

דער „החלוץ" אין פּלאָצק איז ענטשטאַנען אין 1924. די יוגנט וואָס האָט זיך אנגעשלאָסן אין „החלוץ" האָט געזוכט אַ לייזונג פאַר זייער פּראָבלעם פון עמיגראַציע און געווען גלייכצייטיק ציוניסטיש געשטימט.

עס האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין „החלוץ" אויך פיל אומפאַרטייאישע. אין אַ קורצער צייט פון דער גרינדונג, האָט דער „החלוץ" געציילט אין פּלאָצק 200 חברים. דער „החלוץ" איז געווארן געשטיצט פון אַלע ציוניסטישע גרופירונגען אין זיין ערשטן פּעריאָד פון עקזיסטענץ.

וועגן עס איז קלאָר געווארן פאַר פיל החלוץ־חברים אַז דער ענד־ציל פון „החלוץ" איז דאָס קאָלעקטיווע לעבן אויף הכשרה און קבוץ־לעבן אין א״י, זענען פיל אַריבער אין „צעירי־ציון", נישט קענענדיק מגשים זיין.

אַנ׳אויפשטייג אין „החלוץ" איז פאַרגעקומען נאָך די אומרועגן אין א״י אין 1929.

ס׳איז נישט געווען קיין זעלטנהייט די סצענעס ביים סטאַטעק, וועגן אַ חבר פלעגט אָפּפאָרן קיין א״י און חברים זענען געקומען אים געזעגענען. דער עולם יינגווארג פלעגט זיך ביים ברעג ווייסל צעלאָזן אין אַ הארא טאַנץ און פאָליאַקן פלעגן שטייען און קוקן פאַרחדושט וואָס איז דאָ די שמחה ביי די „זשידעס".

אין די יאָרן 1922 - 1928 איז געווען לייכטער די עליה קיין א״י. אַ פאַרשטייער פון „מרכז" פלעגט קומען און באַשטעטיקן פאַר עליה די אַפּליקאַנטן וועלכע האָבן געקענט אַ מינימום פון העברעאיש. שפּעטער וועגן די עליה איז געווארן באַגרענעצט איז נויטיק געווען פאַרן אין קבוץ און וואַרטן אויף אַ סערטיפיקאַט.

די עליה פון פּלאָצק האָט זיך קיינמאָל נישט אָפּגעשטעלט. אויב מ׳האָט נישט געקענט עולה זיין לעגאַל איז אָנגעגאַנגען אַ אומלעגאַלע עליה דורך גריכנלאַנד, ציפּערן און אַנדערע ערטער. גרעסערע גרופּן זענען אָפּגעפאָרן פון פּלאָצק דורכמאַכנדיק אַלע שוועריקייטן ביז זיי האָבן דערגרייכט דעם ארץ־ישראל באָדן.

אַנ׳אויפלעבונג אין „החלוץ" איז געווען אין 1930 וועגן פּלאָצקער חברים פון א״י זענען געווען אויף אַ באַזוך אין פּלאָצק. עס האָבן באַזוכט זייער היים־שטאָט יוסף בן יעקב, פּערעלגרין, קאָן, י. פּלידערבלום א. א. זיי האָבן אַרייגעבראַכט אַנ׳אויפלעבונג אין „החלוץ". דער „החלוץ" האָט דעמאָלט געציילט בערך 150 חברים, צווישן זיי פיל וועלכע זענען געווען וויַיט פון דעם חלוצישן אידעאַל. אַלע האָבן זיי געשטרעבט צו עליה. צענדליקער זענען אַוועק אויף הכשרה אין אַלע עקן פוילן. אַ קרייז פון די וואָס האָבן זיך געגרייט צו פאָרן אין קבוץ האָבן זיך צוויי מאָל אַ וואָך 6 פאַרטאָג צוזאַמענגעטראָפן פאַר אַ שמועס — אַיידער זיי זענען געגאַנגען צו דער אַרבעט.

אין 1934 איז געווארן אָרגאַניזירט אַ חלוצישער קבוץ אין פּלאָצק,

וועלכער האָט געציילט 80 בחורים און מיידלעך. זיי זענען אַרייַנגעדרונגען אין אַלע צווייגן פון אַרבעט ווו נאָר אַ ייד האָט געקענט האָבן דריסט הרגל. דער קבוץ אין פּלאָצק איז געווען דער שטאָלץ פון דער ציוניסטי־שער אַרבעטער באַוועגונג אין שטאָט. חברים פון „החלוץ" זענען אויך אַוועק אין דערביאיקע שטעטלעך, פּרוווּנדיק דאָרט שאַפן באַזעס פאַר נייע קבוצים.

אַ טרויעריקער פאַל האָט געשען מיט אַ חבר פון פּלאָצקער „החלוץ", וועלכער איז געפאָרן אויף הכשרה קיין דאָמבראָוויצע און דאָרט געשטאָרבן קורץ פאַר זיין עולה זיין. ליפמאַן לערמאַן איז געווען אַ קינד פון יידישער אַרעמקייט, וועלכער האָט געטרוימט צו לעבן אַן׳אַרבעטער־לעבן אין א״י. די „פּרייהייט" אַרג. האָט דעמאָלט געשאַפן אַ ביכער אַפּ־טיילונג אין איר ביבליאָטעק אויף זיין נאָמען.

די יוגנט־אַרגאַניזאַציע פון די רעכטע „פּועלי־ציון" „פּרייהייט", איז געוואָרן געגרינדעט אין 1926. עס האָבן זיך דאָרט גרופּירט יוגנטלעכע וועמען ס׳איז נאָענט געווען דער געדאַנק פון ציוניזם און סאָציאַליזם.

אַ באַוונדער קאַפּיטל אין דער „פּרייהייט" טעטיקייט איז געווען די זומער־קאָלאָניע. די ערשטע זומער־קאָלאָניע פון דער „פּרייהייט"־באַוועגונג אין פּוילן איז געווען אין מאשעווע הינטער פּלאָצק אין 1929, מיט דער באַטייליקונג פון יוגנטלעכע פון פּלאָצק און אַרומיקער געגנט. אויסער דעם שליח פון דער צענטראַלע — פּאָלעשוק, האָט זיך אין דער קאָלאָניע באַטייליקט אַ פאָרשטייער פון דער „בחרות סוציאליסטית" אין א״י — זאב שערף (וועלכער האָט נאָכן אָנטשטייען פון מדינת ישראל פאָרנומען דעם אָמט פון אָפּיציעלן סעקרעטאַר פון דער ישראל רעגירונג). אין 1929 איז פאָרגעקומען אַן׳אויפוואָכונג אין דער „פּרייהייט"־באַוועגונג פאַר חלוצישער טאַט. פיל פון די חברים האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין „החלוץ" און עולה געווען.

די קאָלאָניע זענען פאָרגעקומען רעגלמעסיק יעדן יאָר. ס׳איז גע־שאַפן גרווּאָרן אַ פאָנד צו העלפן אַרעמע חברים פאָרן אין דער קאָלאָניע וואָס איז געווען אַ מכשיר פאַר קולטורעלער און פיזישער ענטוויקלונג.

פאַר אַ צייט האָט אויך עקזיסטירט ביי דער „פּרייהייט" אַ סקויטן־אָרגאַניזאַציע מיט וועלכע ס׳האָט אָנגעפירט אברהמ׳ל פּעניגשטיין. ס׳האָבן זיך אָנגעשלאָסן דאָרט יוגנטלעכע פון די פאָוושעכנע־שולן.

ביי „פּרייהייט" האָט עקזיסטירט אַ ביבליאָטעק מיט בערך 1000 ביכער. דאָרט האָט זיך געפונען אַ גרעסערע זאַמלונג פון יקר־המציאות׳ן, בפרט זעלטענע אויסגאָבן פון אָנהויב פּעריאָד פון דער „פּועלי־ציון"־באַוועגונג.

די אַרגאַניזאציע האָט רעגלמעסיק אַרויסגעגעבן יעדע צוויי וואָכן אַ וואַנט־צייטונג מיט פרעקטיקע אילוסטראַציעס, וועלכע האָבן פאַרנומען אַ האַלבע וואַנט. די אַרגאַניזאַציע איז געווען טעטיק פאַר״ן ק.ק.ל. אין אַנדערע פאַנדן בפרט אין פאָליטישע אַקציעס ווי קאָנגרעס־וואָלן, שטאָט־ראַט־וואָלן א. א. ״פרייהייט״ איז פאַקטיש געווען דער רוקן־ביין פון דער פועלי־ציון פאַרטיי. די יוגנט איז אַלעמאָל געווען אַגרעסיוו צו טעטיקייט אויף אַלע געביטן פון געזעלשאַפטלעכער אַרבעט.

״החלוץ־הצעיר״ איז געגרינדעט געוואָרן אין 1925. די עלטער פון ״החה״צ״ מיטגלידער איז געווען פון 12 ביז 18. דערגרייכנדיק די עלטער פון 18 יאָר זענען די מיטגלידער אויטאָמאַטיש אַריבער אין״החלוץ״, און זיך געדאַרפט גרייטן צו הכשרה און עליה. פון פלאַצקער ״החלוץ־הצעיר״ האָבן זיך גרופּירט יוגנט פון קליינבירגערלעכע עלטערן און פון יידישער אַרעמקייט. דער גייסט פון חלוציזם און דער געדאַנק פון דעם זיך בויענדן אַרבעטער־לעבן אין א״י, האָט באַהערשט די דאָזיקע יוגנט.

עזריאל קאוואַלסקי, פישל פלידערבלום, ז. כאנאכאָוויטש, זאנדער, בוכמאַן א. א. האָבן אָנגעפירט מיט זייער קולטור־אַרבעט. די אַרגאַניזאַציע אָזוי ווי אַנדערע יוגנט־אָרג. האָט דורכגעפירט אויספלוגן יעדן שבת הינטערן שטאָט און אויפן גרינעם פעלד און אין וואַלד פלעגט מען אינאָרדענען שפּילן און דיסקוסיעס. אָפט פלעגן שקצים שטערן דורך וואַרפן שטיינער. אַנטיסעמיטישע אָנפאַלן האָבן קיינמאָל נישט אָפּגעהאַלטן די אויספלוגן — שטערן האָט נאָר געקענט דער וועטער.

אַ גוט אַרגאַניזירטע חלוצישע יוגנט־באַוועגונג איז געווען דער ״השומר־הצעיר״. דער עלעמענט אַ פּוילישׂ־רעדנדע שטודירנדע יוגנט. דער השה״צ האָט זיך אַרגאַניזירט אין 1918. ווי אומעטום, אָזוי אויך אין פלאָצק, זענען זיי פון אַ סקויטן באַוועגונג פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ חלוצישע יוגנט־אַרגאַניזאַציע. זייער מיטגלידער זענען געווען מענשן פון טאַט. פיל פון זיי זענען אָווען אין קבוץ און עולה געווען. זיי האָבן זיך אויסגע־צייכנט אין דער טעטיקייט פאַרן קרן־קימת און איינגעוואָרצלט די העב־רעאישע שפּראַך צווישן זייערע מיטגלידער.

פון די רייען פון השה״צ קומט רוזשקע קורטשאַק, וועלכע איז אין צייט פון קריג פאַרוואַנדלט געוואָרן אין ווילנער געטאָ און געוואָרן אַ העלד פון ווידערשטאַנד קעגן די נאַצים.

״הפועל״ איז געווען די ספּאָרט־אַרגאַניזאַציע ביי דער ״פועלי־ציון״ פאַרטיי (רעכטע). געגרינדעט געוואָרן אין 1932 און געציילט איבער הונדערט מיטגלידער. די וויכטיקסטע ספּאָרט־סעקציע איז געווען די פוט־באָל־דרוזשינע. געהאַט אויך סעקציעס פאַר פינג־פאנג און לייכט־אַטלעטיק.

זיי האָבן אויך אָנגעפירט מיט אַ קולטור־אַרבעט צווישן די מיטגלידער. דער עלעמענט איז געווען אַנ׳אַרבעטער יוגנט און דער „הפועל״ האָט זיך אויסגעהאַלטן פון גראָשנדיקע מיטגלידּ־אָפּצאָל וואָס זייערע חברים האָבן אָפּגעשפּאָרט פון זייער אַרעמען לוין. פּאַר׳ן קריג האָט די קהלה געגעבן דעם „הפועל״ אַ פּלאַץ פּאַר זייער טעטיקייט.

„הפועל״ איז געווען דער המשך פון דער פריער געגרינדעטער ספּאָרט־אָרגאַניזאַציע „קראָפט״.

די יוגנט אָרגאַניזאַציע פון די אַלגעמיינע ציוניסטן איז געווען „עקיבא״ און „השומר־הלאומי״ און פון די רעוויזיאָניסטן „ברית־טרומפּל־דור״. אין 1925 איז געוואָרן געגרינדעט דער „השחר״, אַנ׳אָרגאַניזאַציע וועלכע האָט נאָכגעפאָלגט זשאַבאטינסקיס אידייען. נאָך אַ יאָר עקזיסטענץ, איז זי געוואָרן אויפגעלייזט דורך דער מאַכט, נישט זייענדיק לעגאַליזירט. די מיטגלידער זענען אַוועק אין „השומר־הצעיר״ אָדער אין „החלוץ־הצעיר״. דער שפּעטער אָרגאַניזירטער „ברית־טרומפּלדור״ איז געווען אידייאיש דאָס זעלבע וואָס דער „השחר״ וועלכער האָט עקזיסטירט זעקס יאָר פריער.

געווען אויך אַ חלוצישע יוגנט אָרג. „גורדוניה״. די גרופּע האָט זיך אָבער נישט אָנגעזעען אינ׳ם כאָר פון דער חלוצישער יוגנט־באָוועגונג אין פּלאָצק.

די עקאָנאָמישע לאָגע

אין די יאָרן נאָכן ערשטן וועלט־קריג זענען יידישע אָרבעטער געווען אָרגאַניזירט אין פּראָפעסיאָנעלע פאַרײַנען לויט זייערע פּאַכן. דער „אָרבעטער לוח״ פון 1920, פּאָרצייכנט 449 אָרגאַניזירטע מיטגלידער אין זעקס פּראָפעסיאָנעלע פאַרײַנען: נאָדל בראַנזשע — 187 מיטגלידער, מעטאַל — 84, האַנדלס־אָנגעשטעלטע — 68, לעדער בראַנזשע — 32, בעקער — 38, אָן פאַכן — 60. די צענטראַלע ביורָאָ פון די פאַרײַנען איז געווען אויף אַלטער־מאַרק 21.

נאָכן ערשטן וועלט־קריג האָט עקזיסטירט אַנ׳אָרבעטער־קאָאָפּעראַטיוו „אײניקייט״ אויף ברייטע גאַס 9, וועלכער האָט געציילט 185 מיט־גלידער. דער קאָאָפּעראַטיוו איז געווען אַ גרויסע הילף פּאַר פיל אָרבע־טער משפּחות, וועלכע האָבן באַקומען פּראָדוקטן פּאַר פיל ביליקער ווי דער פּרייז.

פּרוון צו אָרגאַניזירן אַ בעקער־קאָאָפּעראַטיוו, זענען געמאַכט גע־וואָרן דורך י. מ. גרינשפּאָן. אַ פּאָרשטייער פון דער צענטראַלע פון יידישע

קאָאָפעראַטיוון אין וואַרשע איז געקומען פאַר דעם צוועק קיין פּלאָצק. ס׳איז גאָרנישט געווארן דערפון צוליב מיינונגס־פאַרשידנהייט צווישן יידישע בעקער.

די אַנטיסעמיטישע עקאָנאָמישע פּאָליטיק אין פּוילן, האָט אויך גורם געווען צו דער עקאָנאָמישער ירידה פון יידן אין פּלאָצק. אין 1928 האָט די יידישע קהלה געהאַט 1007 שטייער־צאָלער און אין 1935 — 803 צאָלער, מיט 20 פּראָצענט ווייניקער. די שטייערן סומע וואָס דער ייד האָט געצאָלט דער קהלה איז געווען פון 6 ביז 1000 זלאָטעס. די רייכע צאָלער האָט מען געקענט ציילן אויף די פינגער.

אין דער זעלבער צייט איז די צאָל נויטבאַדערפטיקע, וואָס זענען אָנגעקומען נאָך שטיצע אין דער קהלה געווארן גרעסער. אין 1934 האָבן פון פסח־שטיצע גענאָסן בערך 500 משפחות אָדער 2200 נפשות, וואָס האָט אויסגעמאַכט בערך דרייסיק פּראָצענט פון דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג אין פּלאָצק. די אונטערשטיצטע זענען געווען פערציק פּראָצענט אַרבעטסלאָזע, פופציק פּראָצענט אַרעמע האַנטווערקער און סוחרים און צען פּראָצענט סתם אַרעמעלייט.

דער נעבעכדיקער מצב פון יידישן קליינהענדלער האָט זיך אָפּגעשפּיגלט אין מאַרק ביי די „סטראגאנעס", ווו אויף אַ טישל איז געווען אויסגעלייגט דאָס „האָב און גוטס" פון דעם „סוחר". די גאַנצע סחורה איז ווערט געווען אַ פּאָר געציילטע זלאָטעס. גאַנץ אָפט, איז דאָס ביסל אויך געווען אויף קרעדיט. דער גרעסטער טייל פון די מאַרק־הענדלער האָבן גאָלעבט אין דחקות. דער דורכשניט פאַרדינסט זייערער, — ווי עס דערציילט א. ד. קראטענבערג אין „פּלאָצקער וואַרט" פון 1936 — איז געווען אַ 6 — 5 זלאָטעס בערך. דאָס האָט געקענט זיין גענוג נאָר אויף ברויט מיט ביליקע זופּ. פון די „פאַרדינסטן" האָט מען נאָך געדאַרפט צאָלן שטייערן. אָט די דאָזיקע „חיונה", האָבן די פּאָליאַקן דעם אַרעמען ייד, אויך נישט פאַרגינען.

אין דער שווערער עקאָנאָמישער לאָגע האָבן געשפּילט אַ גרויסע ראָלע, די יידישע קאָאָפּעראַטיוון בענק. אָן זיי וואָלט די מעגלעכקייט פאַר חיונה געווען נאָך שווערער.

אויסער דער גמילת־חסדים קאַסע, וועלכע איז געווען אַ אָן־פּראָצענטיקע, — האָבן די האַנטווערקער געהאָט זייער קאָאָפּעראַטיוון באַנק, וועמענס דירעקטאָר ס׳איז געווען אַ לאַנגע צייט אַלטבערג.

ס׳האָט עקזיסטירט אַ סוחרים באַנק אונטער דער דירעקציע פון סאכאטשעווער און אַ באַנק אונטער דער דאַמינירונג פון אגודה־טוער קילבערט.

ווי אַ קאָנקורענץ צום יידישן האָנדל, האָבן אַנטיסעמיטישע פאָ־ליאָקן געשאַפן קריסטלעכע קאָאָפּעראַטיוון און אויסן געווען אַוועקצו־רייסן דעם פּויער פון קויפן ביים יידן.

פאַקטיש, איז דער יידישער סוחר און קליינהענדלער, שוין לאַנג געווארן אויס בעל־הבית פון זיין קראָם. דער אמתער בעל־הבית איז געווען דער שטייער־אַמט, וואָס האָט דעם ביסן־ברויט אַוועקגענומען פון קרעמערס מויל.

אַנ׳אָפּטע דערשיינונג איז געווען די דערדריקנדע סצענע, ווי דער שטייער רעקווויזיטאָר קומט אין הויז אַריין קאָנפיסקירן די מעבל, אפילו די בעטן, אָפט אויך דעם מאַנטל אויפן ווינטער אָדער דעם זיגער פון דער וואַנט, פאַר די סומע שטייערן וואָס דער „סוחר" איז שולדיק. און אַז די סומע איז נישט געווארן באַצאָלט אין פאַרלויף פון עטלעכע טעג, איז דאָס אַלעס געווארן צוגענומען.

שטייערן האָבן אויך געדאַרפט צאָלן, אַרעמע שניידער, שוסטער, זייגערמאַכער און ענלעכע פון וועמען עס איז באַשטאַנען דאָס פּלאָצקער האַנטווערקערטום.

אַ באַגריף פון יידישע פאַרדינסטן, וועלן מיר האָבן אין דער גא־לאַנטעריע־בראַנזשע אין 1936 (לויט „פּלאָצקער לעבן"):

אין צייט פון סעזאָן וואָס מאַכט אויס ביז 6 חדשים אין יאָר, האָבן די בעסער סיטואירטע יידישע הענדלער געלייזט פון 100 ביז 200 זלאָטעס אַ וואָך, מיט אַ וועכנטלעכן פאַרדינסט פון 15 ביז 30 זלאָטעס אַ וואָך. אין צייט פון נישט־סעזאָן, פאַלט דער פּדיון ביז העלפט אָדער ווייניקער.

אַנ׳ערך 30 אַרעמע יידישע „סוחרים", לייזן אין סעזאָן־צייט פון 50 ביז 80 זלאָטעס אַ וואָך, מיט אַ וועכנטלעכן פאַרדינסט פון 1 ביז 5 זלאָטעס. (5 זלאָטעס איז דאָן געווען בערך 1 דאָלאָר.)

דער פּלאָצקער סוחרים־פאַריין איז געווארן געגרינדעט אין 1916. ער איז געווען איינגעטיילט אין סעקציעס, לויט די בראַנזשעס פון זיינע מיטגלידער, ווי: מאַנופאַקטור, גאַלאַנטעריע, פאַרטיקע מלבושים, פּאיאנס, לעדערע, קאָלאָניאַל־סוחרים און אַנדערע. אייזער די קליינהענדלער זענען געווארן אַ זעלבסטשטענדיקע אַרגאַניזאַציע אין 1937, זענען זיי פריער געווען אַנגעשלאָסן אַלס סעקציע אין סוחרים פאַריין.

פיל יידישע פאַכן, זענען צוליב דער אַנטיסעמיטישער עקאָנאָמי־שער פּאָליטיק פון דער מאַכט און דער פאַראַרעמונג פון דער באַפעל־קערונג געווארן אונטערגעגראָבן. אַזוי איז דער צעכן־געזעץ אויסן געווען אַרויסצורייסן די פרנסה ביים יידישן האַנטווערקער. אויך דער שחיטה־געזעץ איז אויסן געווען צוריבן דעם פּלייש־האַנדל ביי יידן. ביי יידישע

קצבים אין פלאַצק, איז געשטאַנען די פראַגע פון שאַפן אַ יידישע קאַנ־סערוון־פֿראַדוקציע אין פלאַצק און ערמעגלעכן פרנסה, פאַר די אַרויסגע־שטויסענע פון זייערע פרנסות יידישע קצבים.

טראָץ דעם וואָס יידן האָבן אויך געטראָגן די גרעסטע לאַסט פון קאַמונאַלע שטייערן, האָט מען זיי אויף מאגיסטראַט־אַמטן נישט צוגעלאָזן. די צאָל יידישע באַאַמטע אין מאַגיסטראַט איז „גוטע, סאָציאַליסטישע״־צייטן, איז מער ווי פיר נישט געווען.

אייניקע יאָר פאַרן קריג, האָט פלאַצק דורכגעפירט גרויסע עפנט־לעכע אַרבעטן, וווּ ס׳זענען געווען באַשעפטיקט הונדערטער אַרבעטסלאָזע. אָבער צווישן די הונדערטער, האָט מען קוים געזעען עטלעכע יידן. מ׳האָט יידן נישט צוגעלאָזן.

אויך אין אַ טייל אינדוסטריעס וועמענס אייגנטימער זענען געווען יידן, האָט מען וויניק יידישע אַרבעטער צוגעלאָזן. אָזוי איז געווען אין דאמפער־פאַרקער אויף דער ווייסל, דאָסזעלבע אין די אייזן־פאַבריקן פון סארנע און מאַרגוליעס. יידן זענען גיכער געוואָרן באַשעפטיקט אין די אָפיסעס. בעסער איז שוין געווען אין די דריי יידישע מילן, מ׳האָט שוין דאָרט געזעען אַ יידישן אַרבעטער.

אַ יאָר פאַר׳ן קריג איז אין פלאַצק געוואָרן געגרינדעט די „אָרט״ געזעלשאַפט. זיי האָבן אָנגעהויבן מיט אַ קורס פאַר קאמאַנשטעפער וועלכע האָט געדויערט 4 חדשים. ס׳זענען געפלאָנט געוואָרן קורסן פאַר אַנדערע פאַכן. מ׳האָט געלערנט 4 מאָל אַ וואָך צו 3 אור אַ האלבע שעה אַ טאָג.

אין קליינעם פאַרנעם האָט עקזיסטירט ביי פועלי־ציון אַנ׳אַרבעטס־פאַרמיטלונג ביוראָ, וואָס האָט געהאָלפן שאַפן אַרבעט פאַר אַרבעטסלאָזע. עס איז זיי געלונגען אַריינפירן אַ צאָל יידן אין אינדוסטריעס וואָס באַ־לאַנגען צו יידן.

די קהלה האָט געפרווועט לינדערן די נויט פון דער אָרעמער באַ־פעלקערונג. די געלטער צו דער דיספאָזיציע פון דער קהלה זענען געווען נישטיק לגבי די נויטן. אין אַנ׳אויפרוף צו דער באַפעלקערונג צו העלפן די אָרעמע אויף פסח (1926) ליינען מיר צ. א.: „די קאַסע פון דער יידישער קהלה איז ליידיק. די אינסטיטוציעס אויפצוהאַלטן די יידישע זקנים און יתומים, קריגן נישט זייערע סובסידיעס. די קהלה פאַרוואַלטונג שטייט מאַכטלאָז און פאַרצווייפלט. די קהלה־אָנגעשטעלטע, דאָס רוב אויך אָרעמעלייט, קריגן נישט אויסגעצאָלט זייערע פּענסיעס״, א. א. וו.

אָזוי האָט זיך כסדר געראַנגלט די יידישע קהלה מיט אירע פינאַנסן. אין דער זעלבער צייט, האָט די מאַכט געלייגט שטיינער אין וועג דער קהלה. געשטראָכן וויכטיקע סובסידיעס און באַשטעטיקט נאָר די וועלכע

זענען דעם סטאַראָסטאַ געפעלן. אין רעזולטאַט האָט געליטן די אָרעמע יידישע באַפעלקערונג.

דער אַנטיסעמיטיזם אין פלאָצק

די אַלטע שנאה צום ייד האָט געפונען אַ פרוכטבאַרן באָדן אויף פוילישער ערד. דער פאָליאַק, אומוויסנד און איר „אינטעליגענץ" ס׳רוב אַ רעאַקציאָנערע, האָט געפונען אינ׳ם ייד אַ שעיר לעזאזל פאַר אירע אייגענע שוועריקייטן. אויך אין דער דורות אַלטער געשיכטע פון יידן אין פלאָצק, — כאָטש אַנטיסעמיטישע אויסברוכן פון מאַסן־פאַרנעמס זענען דאָרט נישט פאָרגעקומען, זענען אָבער געווען פיל אינצידענטן פון יידן־האַס און מ׳האָט אין דער העצע אויך אַריינגעשלעפט דעם פויער פון דאָרף. דער אַנטיסעמיט האָט געשפילט, נישט נאָר אויף די רעליגיעזע סטרונעס, נאָר בעיקר אין די לעצטע יאָרן אויף דער עקאָנאָמישער סטרונע. יידישע עמיגראַציע וועלכע איז געגאַנגען פון פלאָצק, צוגלייך מיט אַנדערע שטעט און שטעטלעך אין פוילן, איז געווען אַ רעזולטאַט פון די רדיפות אויף יידן. די עמיגראַציע פון פלאָצקער יידן קיין אַמעריקע דאַטירט פון יאָר 1840. עליה פון פלאָצק קיין ארץ־ישראל איז אונז באַקאַנט פון 1830.

אינטערעסאַנט איז אַ פאַקט ווי אַזוי די מאַכט האָט גענוצט אַלע פאַלשקייטן שוועריקייטן צו מאַכן דעם ייד דאָס לעבן: כדי צו באַשטימען די שטייערן וואָס יידן דארפן אריינטראָגן, האָט די מאַכט דורכגעפירט אַ ציילונג פון דער יידישער באַפעלקערונג אין פלאָצק. אין 1808 האָבן די רעגירונגס־באַאַמטע געציילט 8172 יידישע משפחות אין פלאָצק. אין 1810 האָבן זיי געציילט נאָר 5432.

ביי די קהלה־פירער איז געווען קלאָר אַז די ציילונג איז געווען איבערטריבן, כדי די רעגירונג זאָל קענען איינקאַסירן מער שטייערן. אין אַ בריוו פון 2־טן אָקטאָבער 1809, צו די פירער פון די פויזנער קהלה, באַקלאָגן זיך די פלאָצקער פרנסים אויף די אומגעהויער שווערע שטייערן וואָס מ׳האָט אַרויפגעלייגט אויף דער פלאָצקער קהלה: „כי כבד ממנו הדבר. לא נוכל שאת צעקת דלים ועניים, בודאי דא עקא יפה בקהלות ועוד בשלש קהילות הסמוכות יוסף צער על צערנו כי כתבו יותר פאמיליעס בין הנמצאים — וכבר עשינו השתדלות בוורשא לפני היו״ט שעבר אשר בודאי הוא עול גמור להוסיף פאַמיליעס וטעות בדבר שבמניין במידי דאיכי לברורי ועדיין תשובתם נשארה מעט ואנו מחכים יום יום על כל פנים להשיג תשובה להסיר ממנו עול הפאמיליעס הנוספות שלא בדקדוק

חשבון הראוי...״ (א. אייזנבאך ״בלעטער פאר געשיכטע״, באנד 2, ווארשע 1938).

אונטער צארישער אקופאציע אדער אינ׳ם זעלבסטשטענדיקן פוילן — די שנאה צום ייד איז געווען די זעלבע.

די פאליאקן, פאר אייגענער אומבאהאלפנקייט, האבן געווארפן די שולד אויפן ייד. ווען די דייטשן זענען ארײן אין פלאצק אין ערשטן וועלט־קריג, האבן פאליאקן פארשפרייט אַ בלבול אז יידן האבן באהאלטן זיל־בערנע מטבעות פאר די דייטשן.

איידער די דייטשן זענען ארײן אין פלאצק, האבן די רוסן גע־ווארפן אַ בלבול אויף צוויי פלאצקער יידן אז זיי שפיאָנירן פאר די דייטשן. מ׳האט זיי געשטעלט פאר אַ קריגס־געריכט וואס איז פארגעקומען אויפן ״טשארני־דוואר״. דער פאל האט ארויסגערופן שרעק ביי דער יידישער באפעלקערונג. מ׳האט זיך גערופן, אז קאזאקן וואס זענען איינגעשטאנען נען אין שטאט ווילן מאכן רויב־אנפאלן. יידן האבן מורא געהאט זיך צו באווייזן אין גאס, — האלב געפענט זייערע קראמען און ערוואַרט דאס ערגסטע.

די עסקנים אלטבערג און סארנע האבן זיך באמיט ביים פרעזעס פון דעמאלט עקזיסטירנדן ״בירגער־קאמיטעט״, וועלכער איז געווען אַ גלח. דער גלח האט אינטערווענירט ביים מיליטערישן ערריכט און פאר־זיכערט מיט זיין ערן־וואָרט אז די ארעסטירטע זענען אומשולדיק. מ׳האט די באשולדיקטע פאראורטיילט צו פארשיקונג אין סיביר. אין צווישנצייט זענען די דייטשן ארײן אין פלאצק.

אנדערע צוויי יידן זענען אויך געפאלן קרבנות פון אַ בלבול. משה בארנשטיין, אַ שניידער און זאיאנץ, דער פארוואלטער פון דער מקוה. זיי זענען געווארן ארעסטירט פארנדיק קיין ווישעגראד צוליב פרנסה. ביי זאיאנצ׳ן האט מען געפונען אַ פלאן פון דער מקוה און מ׳האט זיי ביידע חושד געווען אין שפיאָנאַזש פאר דייטשלאנד. די רוסן האבן ביידע אום־שולדיקע געהאנגען.

ענדע ערשטן וועלט־קריג איז די אנטיסעמיטישע העצע געווען אזא שארפע, אז יידן זענען געשלאגן געווארן אין די גאסן. דער ייד שענוויץ וועלכער האט געקעמפט אין די פוילישע לעגיאָנען איז דורך אנטיסעמיטן געהרגעט געווארן אין גאס.

אין צייט פון קריג וען די שטאט איז אריבער פון די רוסן צו די דייטשן און צוריק צו די רוסן, איז די יידישע באפעלקערונג געווען

דעזאריענטירט. וועג דער דייטש האָט געהערשט אין פלאָצק, האָבן יידן דערוואָרבן געוויסע פרייהייטן וואָס ביי די רוסן האָבן זיי עס נישט געהאַט.

אין אָזאַ צייט פון כאַאָס האָבן פּוילישע כוליגאַנעס אויפגעהויבן דעם קאָפּ. מען איז באַפאַלן יידן אין גאַס. פאָליאַקן זענען אַריין אין בית־המדרש און געזוכט געווער אין ארון־קודש — כלומרשט די דייטשן האָבן עס דאָרט באַהאַלטן.

מיטן אַנטשטייַן פון אומאָפּהענגיקן פּוילן, האָט זיך צעבושעוועט דער פּוילישער אַנטיסעמיטיזם אין גאַס און ביי די הערשנדע קרייזן אין לאַנד. אפילו דאָס לעגאַליזירן די „הזמיר"־ביבליאָטעק איז ערשט געלונגען נאָך שווערע באַמיונגען. ערשט אין 1923 נאָך דער אינטערוועניץ פון דעפּ. גרינבוים איז געוואָרן דערלויבט ווידער עפענען די „הזמיר" ביב־ליאָטעק.

דער „קלוב וויאָסלארסקי" וועלכער איז געגרינדעט געוואָרן אין 1876, האָט נישט אַריינגעלאָזן קיין ייד. דאָך האָבן זיי געמאַכט אַנ'אויס־נאָם פאַר אַיין ייד — לעוועגשטיין, וועלכער האָט זיך שפּעטער געשמדט.

יידישע אַסימילירטע אינטעליגענץ, זענדיק אָן מ'לאָזט זיי נישט אַריין אין קריסטלעכע פאַרווייליגונגס פלעצער, האָבן זיי אין די דרייסיקער יאָרן זיך אַרגאַניזירט אין אַ קלוב, האָבנדיק זייערע צימערן אין „האָטעל־פּאָלסקי".

טראָץ דעם אַנטיסעמיטיזם, האָבן פּלאָצקער יידן אַרויסגעוויזן ביי יעדער געלעגנהייט זייער בירגערלעכע פליכט. אין דער צייט פון דער באָלשעוויסטישער אינוואַזיע אין 1920, האָט די יידישע גמינע אין פּלאָצק אַרויסגעלאָזן אַנ'אויפרוף צו דער יידישער באַפעלקערונג: „פּוילן איז אין געפאָר! אָזוי ווי אירן מאָן, אַלס זין פון איין לאַנד, מוזן מיר זיך שטעלן צו פאַרטיידיקן די ערד ווו מיר לעבן. וועט עס איז געזונט און שטאַרק זאָל זיך שטעלן אין די רייען צו קעמפן קעגן שונא. וועט עס איז נישט פעאיק צו טראָגן געווער, דער זאָל זיין געזעלשאַפטלעכע אַרבעט און פאַר־מעגן ברענגען אַלס קרבן אויפן מזבח פון אונזער פאָטערלאַנד".

טראָץ דעם אויפריכטיקן ווילן פון די יידן צו פאַרטיידיקן פּוילן, איז דעם פּאָליאָקס שנאה צום ייד נישט קלענער געוואָרן.

אין צייט פון דער באָלשעוויסטישער אינוואַזיע אין 1920, זענען יידישע זעלנער אויסגעשטאַנען גרויסע צרות אין דער פּוילישער אַרמיי. נישט נאָר פיזישע יסורים, נאָר אויך גייסטיקע. עס זענען אין פּלאָצק אייגנגעשטאַנען צוויי פולקן מיליטער. וועג יידישע סאָלדאַטן האָבן מאָר־שירט אין שוהל אַריין לכבוד אַ יידישן יום־טוב, האָט מען געצוווּנגען

זינגען לידלעך וואָס חוזקן אָפּ פון יידישע זעלנער. זיי האָבן מאַרשירט איבער די גאַסן זינגענדיק:

Mojego Lejbusza co poszedl na wojne aj waj, gewald, wszystkie zydki wykrzykneli: aj waj, gewald.

יידן האָבן אַלע מאָל אַוועקגעגעבן זייער בלוט אין די קאַמפן פאַר פּוילנס פרייהייט, אַזוי אין דער פאַווסטאַניע, אַזוי אויך שפּעטער. עס זענען געפאַלן אין שלאַכט די יידן: נאַרווא, קראַנגאַלד, שיף און פיל אַנדערע. בערקנפעלד, דער אייגנטימער פון דער זיף פאַבריק אויף דאַבושינסקאַ גאַס, האָט באַקומען אָ מעדאַל פון דער רעגירונג פאַר זיינע פאַרדינסטן אין צייט פון קאַמף פאַר פּוילנס אומאָפּהענגיקייט.

אין 1925 האָט אָ שוידערלעכער מאָרד אויפגערודערט די שטאָט. אין הויף אויף קרולעוויעצקאַ גאַס וווּ ס׳האָבן געווווינט די בוכמאַנס, האָט זייער אָ שכן פון זעלבן הויף, אָ קיילער־יונג, אָ שגץ, דערשטאָכן אויף טויט דעם יונגן בחור יוסף בוכמאַן. אָן שום מאָטיוו. די אינציקע סבה — ער איז אָ ייד. דער מערדער האָט זיין פאַרדינטע שטראָף נישט באַקומען. ער האָט זיך געפונען אויף דער פריי.

אין „באַפרייונג" פון 27 סעפּטעמבער 1925 איז געוואָרן פאַרעפנטלעכט אָ נעקראָלאָג געשריבן פון אָנפירער פון די פּלאָצקער „צעירי־ציון" — ג. צימבאליסטאָ:

„אינגאַנצן 16 יאָר אַלט! אַזוי בלוט־יונג, די ערשטע האָפנונגס־שריט אין לעבן געשטעלט און אַזוי טראָגיש פלוצלונג אַוועקגעריסן געוואָרן!

„געטראָגן זיך מיט בריטע יוגנט־חלומות. געווען אָ מיטגליד פון צ.ס. יוגנט גרופּע, געהאַלפן שאַפן דעם „החלוץ־הצעיר" און געטרויעט וועגן אָ קבוצה לעבן און דערווייל זיך גייסטיק מכשיר געווען, זיך גע־גרייט צו דעם נייעם שווערן לעבן, באַזוכט די קולטור־קרייזן פון אונזער בשותפותדיקער קולטור־קאַמיסיע פון צ.ס. און „החלוץ". קיין איין פאַר־זאַמלונג נישט דורכגעלאָזן.

„אָ שטילינקער תמיד און באַשיידענער איז ער געגאַנגען זיין אויס־געטראָטענעם וועג, גיינדיק פון דער אַרבעט איז ער אין מיטן גאַס דורך אָ מערדערלעכער האַנט מיט אָ מעסער דערשטאָכן געוואָרן.

„עס איז מיטאַמאָל איבערגעריסן געוואָרן אָ יונג לעבן. עס זענען איבערגעריסן געוואָרן די אַלע טרוימען און האָפנונגען, מיט וועלכע דער יונגער בחור האָט זיך אַרומגעטראָגן און וואָס וועלן צומאָל מיט אים אין דעם פרישן קבר באַגראָבן".

געווען אַנדערע מערדער אָנפאַלן אויף יידן. אין 1926 איז דער־

מאָרדעט געוואָרן דער קצב קאזא. אַ פּויער האָט ביים אָקערן זיין פעלד, געפונען דאָרט באַגראָבן דעם קערפּער. מ׳האָט שפּעטער געפונען דעם מערדער, וועלכער איז אָפּגעקומען מיט אַ קורצן תפיסה־טערמין.

אין 1934 זענען צוויי ברידער, די קליינ׳ס דערשטאָכן געוואָרן צום טויט אין אַ סאד וועלכן זיי האָבן געדונגען הינטער דער שטאָט.

נאָך אַ מאָרד אָנפאַל אויף אַ ייִד איז געשען אין 1935. אַנ׳אָלטער ייִד, אַנ׳אָרימאַן, באַקאָנט מיטן נאָמען „שובעריע״ איז דערשטאָכן געוואָרן אין גאַס אויף טויט.

יידישע פּוטבאָל־מאַנשאַפטן וועלכע זענען אויפגעטראָטן אין אַ פאָרמעסט מיט אַ פּוילישער מאַנשאַפט, זענען געווען אין געפאָר פון בלו־טיקע אָנפאַלן אויב זיי האָבן דעם פאָרמעסט געווונען. אין מיטן שפּילן, וען יידישע שפּילער האָבן געהאָט די אויבערהאַנט, האָט מען זיי „גערעטן״ בעסער צו פאַרשפּילן דעם פאָרמעסט, אַז נישט, וועט מען זיך „אָפּרעכענען״ מיט זיי.

זענען טאָקע אָפט אויסגעבראָכן עקסצעסן אויפן ספּאָרט־פעלד. די אָנוועזנדע פּאָליציי האָט זיך רויק צוגעקוקט און אָפט אַרעסטירט די יידן וועלכע האָבן צוריקגעשלאָגן.

ל״ג בעומר איז געווען אַ יום־טוב פאַר חדר יינגלעך. מ׳איז אַרויס מיטן רבין הינטער דער שטאָט און זיך געלאָזט ווויגיין מיט שפּילע־רייען איבער פעלד און וואַלד. דער יום־טוב פאַר קליינע חברה איז אָפט געווען אַ פאַרשטערטער. מ׳איז אָפּגעקומען מיט שרעק וען אַרומיקע שקצים האָבן געגומען וואַרפן שטיינער. דער רבי פלעגט באַקומען אַ בלייך פנים און מ׳האָט דעם יום־טוב געמאַכט „קורץ״.

אין פּוילישן נאַציאָנאַלן־טאָג דעם 3־טן מאַי, זענען יידישע פּאָוו־שעכנע שולן געווען פאַרפליכטעט צו מאַרשירן אין פאַראַד. מ׳האָט די יידישע קינדער אָוועקגעשטעלט די לעצטע אין פאַראַד ווי אַ נאָכשלעפּעניש און אַז עס זענען געפאַלן די בליקן פון די פּאָליאָקן אויף זיי, איז עס געווען פול מיט חוזק: „זשידקי, וואָס טוט איר דאָ?״

אָנפאַלן אויף יידישע שפּאַצירער אין סקווערן, בפרט הינטערן טום, איז געווען אָפּטע דערשיינונג. דאָס באַקלאָגן זיך פאַר דער פּאָליציי אויף די אָנפאַלן, האָט נישט געהאָט קיין פעולה. אָפט האָבן זיי נאָך צו־געגעבן מוט די אָנפאַלער. אין רעזולטאַט פון די אָנפאַלן, האָט דער „מכבי״ אַרגאַניזירט אַ גרופּע אונטער דער אָנפירונג פון „מכבי״ אינסטרוקטאָר פאביאן, וועלכע מ׳האָט געלערנט די תורה פון צוריקשלאָגן. אויך יידישע אַרבעטער פאַרטיין האָבן אַרגאַניזירט גרופּן פאַר אַ ווידערשטאַנד.

געווען אַ פאַל אין 1932, וואָס די פּאָליציי האָט אַרעסטירט אַ

גרופע פון אַ צען יוגנטלעכע פון „פועלי־ציון" וועלכע זענען געגאַנגן רויק אין גאַס (דער שרייבער פון די שורות צווישן זיי).

אין דער פאַליציי האָט מען זיי צעשלאָגן און אַרויסגעוואָרפן. וועגן דעם פאַל האָט אינטערוועניְרט דער יידישער נאַציאָנאַל־ראַט אין וואַרשע ביים אינערן־מיניסטעריום. ס׳איז געווארן פאַרפירט אַנ׳אויספאַרשונג וועלכע האָט זיך געענדיקט מיט גאָרנישט.

אויף די דאמפערס וואָס האָבן קורסירט צווישן פּלאָצק און וואַרשע, זענען יידישע פּאַסאָזשירן אָפט נישט זיכער געווען מיטן לעבן. די דאמפער־אייגנטימער זענען טאַקע געווען יידן, — דאָס האָט אָבער נישט אָפּגע־שטעלט די אָפּטע כוליגאַנישע אָנפאַלן. מערסטנס איז עס געשעען, ווען אַ גרופּע פּאָליאַקן האָבן געהאָט די געלעגנהייט צו קענען דערקוטשען אין אייְנציקן ייד.

געווען אין יידישער דראשקאזש אין שטאָט, איז ער אויסגעשטאַ־נען צרות פון זייְנע קריסטלעכע „חברים"־דראשקאזשעס. געווען אַ פאַל, וועָן פאַרנדיק פון דער באַן מיט אַ פאַסאָזשיר וועלכער איז גראָד געווען אַ גלח, האָבן די פּוילישע דראשקאזשעס געהאָט פריער לויז געמאַכט אַ ראָד אין זייְן דראשקע. די ראָד איז אַרויס. צום גליק איז דער גלח אַרויס אַ גאַנצער.

די רדיפות האָבן אָבער נישט געקענט אָפּהאַלטן יידן פון אָנגיין מיט זייער קאַמף פאַר חיונה און לעבן.

די פּוילישע אַנטיסעמיטישע צייטונג „גלאס מאזָוויעצקי", האָט אָפּט געהעצט די פּאָליאַקן קעגן די יידן. אין אַ נומער פון 28 יולי 1937 האָט די צייטונג געשריבן, אַז אין דער אַלייע הינטער דעם טום, פאַרזאַמלען זיך יידישע יוגנטלעכע און מיט זייערע אויסגעלאַסענע שטיפערייְן און נישט מאַראַלישע געשרייְען, פאַרשוועכן זיי דעם פּלאַץ ווו עס געפינט זיך די קאטעדרע.

דאָרט ווו ס׳רירט אָן קריסטלעכע הייליקייטן, זענען די פּאָליאַקן געווען לייכט אויפגעהעצט צו ווערן. האָט מען טאַקע אָפּט געהערט ווי זיי וואַרפן פאַר דעם ייד, אַז ער האָט געטויט יעזוסן. דעם אמת פון דער זאַך איז זיי נישט אָנגעגאַנגען און ווער יעזוס איז געווען — אויך נישט. דעם אומוויסנדן פּאָליאַק האָט מען אַלעס געקענט „פאַרקויפן".

די פּאָליאַקן האָבן געהאָט די מעגלעכקייט פריי צו פירן זייער אַנטיסעמיטישע העצע. יידן האָבן זיי נישט געקענט ענטפערן אין דער געהעריקער שפּראַך. פאַר פּאלעמיזירן מיט די יידן־פרעסער האָט געדראָט אַ שוועָרע שטראָף פאַר „באַלייְדיקן פוילן".

דער פאַגראָם אין פּשיטיק האָט אויפגערודערט דאָס פּוילישע

יידנטום. אין אַלע שטעט און שטעטלעך איז אַלס פּראָטעסט פאַרמאַכט געוואָרן די געשעפטן און יידישע אַרבעטער האָבן אָפּגעשטעלט די אַרבעט. צו אַנטיסעמיטישע אינצידענטן איז געקומען אין דער צייט פון פּראָטעסט־טאָג אויך אין פלאָצק. כולי־גאָנעס האָבן זיך געכאַפּט שלאָגן איינצלנע יידן און פּאָליציי האָט זיך נישט אַריינגעמישט. אָנשטאָט אַרעסטירן די אָנפאָ־לער האָט מען אַרעסטירט די באָפאַלענע יידן. צווישן צענדליקער אַרעס־טירטע איז אויך געווען בצלאל אקאליצא. טייל פון די אַרעסטירטע זענען שפּעטער פאַרמשפּט געוואָרן צו געלט שטראָפן. עובד יישאיעוויטש, וועלכער איז געווען אַקטיוו אין פּראָטעסט קעגן פּשיטיקער פּאָגראָם איז געוואָרן באַשטראָפט מיט 25 זלאָטעס.

ס׳איז כדאי צו ציטירן פון אַ בריוו וואָס כ׳האָב דערהאַלטן קורץ פאַר׳ן קריג פון פּישל פּלידערבלום — דעם לעצטן ראש־הקהל פון פלאָצק:

„...גלויבט מיר דאָס עס איז אונמעגלעך מיט וועדטער די טאָג־טעגלעכע אידערלעבענישן איבערצוגעבן. אין די לעצטע חדשים האָט זיך אַלץ קאָלאָסאַל געענדערט פון שלעכט צום ערגערן. און מכלומרשט הייסט יעצט די צייט אַ בארופּנדיקע איבער דער מלחמה שטימונג און מ׳וויל נישט, יידן זאָלן שרייען. איז ווי יענע שטיף־מאָמע: מען קנייפּט שטיקער נאָר עס זאָל קיין צייכנס נישט בלייבן. עקאָנאָמיש דערדריקט, און מען נעמט צו יעדע מעגלעכקייט פון זיין. דערנידעריקט, ווערט מען אָפּאָטיש צום לעבן און דאָס איז מען אויסן צו געפינען דעם מאָראַלישן אָנלען פון עקזיסטענץ. אפשר האָט איר שוין געליינט פון לעצטן פּאָרפאָל. אין גאַמ־בין איז דאָ אַ בונדישע זומער־קאָלאָניע, זענען צווויי בחורים געגאַנען שפּאַצירן אין וואַלד, זענען צו צווויי שקצים און זיי געשטאָכן מיט מעסערס, זיבן שטעך אין דער פּלייצע. איינעם האָט מען געבראַכט קיין פלאָצק, איז ער באַלד געשטאָרבן. דער צווייטער בלויז אין דער האַנט, איז ער ג־בליבן לעבן".

געווען אין פלאָצק אַ ווילדער אַנטיסעמיט, נאָוואָק, האָט ער פון אַנטיסעמיטיזם געמאַכט אַ געשעפט.

אין „פלאָצקער לעבן" ליינען מיר: „יעדן מאַרק־טאָג, ווערן פאַר־שפּרייט צעטלעך, אויף וועלכע ס׳איז אויסגעמאָלט, ווי אַ קריסט שלאָגט אַ ייד אין אַ יידישן היטל און אויף דעם צעטל שרייבט זיך: „יידן קריגן פעסט געשלאָגן וועט דו קויפסט ביי נאָוואָק, וויל ער האָבנדיק אַ שטענדיקע הכנסה, טוט אָפּ די יידן פיינע שטיקלעך".

די צעטלעך העקטאָגראַפירטע מיטן בילדל און לידל וואָס צום גראַם, זענען געוואָרן פאַרשפּרייט אין טויזנטער אין די טאַרג־טעג.

שלמה קאַלישער אין „פלאָצקער לעבן", קאָמענטירט אויפן אויבן־

געבראכט: „צי איז אזא משוגעת־רעקלאמע ערלויבט? צי געהערט עס אויך צום „אושעם"־סטיל?

דערזעלבער יידן־פרעסער נאוואק, האט פארעפנטלעכט א וועכנט־לעכע שווארצע ליסטע פון פאליאקן וואס קויפן ביי יידן. ער האט אויך ארויסגעגעבן א פעריאדיש בלעטל פון אכט זייטן געווידמעט בלויז יידן־האס. דארט האט ער באקלאגט דעם גורל פון רוסישן פאלק, וואס ליגט פארקנעכט אין יידישע הענט און געוואלרנט די פאליאקן קעגן די יידן וואס פארכאפן אלע עקאנאמישע אין פוילן און גלייכצייטיק גערופן די קריסטן צו קויפן ביי אים אין געשעפט. ער האט פון זיין „תורה" געמאכט א קרדום לחפור בה. אין אין בלעטל זיינעם, דערציילט ער, אז עס זענען ענטשטאנען אין פלאצק 92 נייע פוילישע אונטערנעמונגען וואס פארדינען יערליך א האלבן מיליאן זלאטעס, וועלכע זענען אזוי ארום געווארן ארויסגעריסן ביי יידישע סוחרים. די 92 אונטערנעמונגען, שרייבט ער, האבן צוגענומען פרנסה ביי 500 יידן.

אין זיין בלעטל, האבן פוילישע סוחרים אנאנסירט זייערע סחורות. נאר אין פוילישע אונטערנעמונג, וואס האט אנאנסירט איר סחורה אין זיין בלעטל "Przebudzenie" האבן יידן בלב ונפש געוווגשן גרויס דער־פאלג: מאטשעיאווסקיס געשעפט פון טרומנעס אויפן אלטן מארק.

די אגיטאציע צווישן פויערים צו באיקאטירן יידישע געשעפטן איז געווען א גאנץ שארפע. דער פויער האט אבער געזוכט צו קויפן ביליק און פון אייביק אן, געווען געווויגט צו האנדלען מיטן ייד — האט ער ווייטער געקויפט ביים ייד.

דער יידן־פרעסער נאוואק, האט נישט נאר אנגעפירט זיין אנטי־סעמיטישע העצע אין פלאצק, נאר אויך ארומגעפארן איבער שטעט אין פוילן און ארגאניזירט אנטיסעמיטישע טעטיקייט.

ביי די לעצטע, פארן קריג, פארגעקומענע שטאט־ראט־וואלן, האבן די ענדעקישע אנטיסעמיטן אפגעהאלטן א נצחון. פון פריערדיקע דריי ראטמענער, האבן זיי אויסגעוויילט נייַן. ביי די דאזיקע וואלן האט אויך נאווואק קאנדידירט (אין 5־טן וואל־קרייז) אויפן ערשטן ארט. ער איז געווארן דורך זיינע אייגענע מענשן פאראטן און געשטראכן געווארן פון דער ליסטע. די גאנצע שטאט האט געוועדט וועגן זיין מיאוסן סוף. די מפלה זיינע, האט אים נאך מער צערייצט קעגן יידן.

טראץ דער פאטריאטישער שטימונג אין לאנד, אין צוזאמענהאנג מיט דער „לופט־הלואה" וואס די פוילישע רעגירונג האט דורכגעפירט און פלאצקער יידן, ווי בכלל איבערן לאנד — האבן געגעבן מיט א ברייטער

האַנט ווי עס האָבן געגעבן פּאָליאַקן, — איז דער אַנטיסעמיטיזם נישט געווארן שוואַכער.

ווי אַ רעזולטאַט פון „גוט לערנען", האָבן פּוילישע סטודענטן, אַהיימקומענדיק חגאות־צייט אויף וואַקאַציע, זיך געמוטשעט צו זייער באַליבטער מלאכה, וואָס איז זיי געלעגן אין די ביינער מער ווי לערנען וויסן: פירן קריסמעס־צייט אַ באַיקאָט־קאַמף קעגן יידישן האַנדל. קעגן וועמען האָבן זיי געפירט דעם קאַמף? קעגן די בידנע, אויסגעוואַרצלטע פון עקאָנאָמישער עקזיסטענץ יידישע „סוחרים", וואָס האָבן פאַרדינט וואַסער אויף קאַשע.

די קריסטמעס־חגאות איז געווען די איינע צייט אין יאָר, וועו יידישער האַנדל זיך געריכט אויף אַ ביסל מער לייזונג, געלייזט האָט מען גלייכצייטיק אַביסל מער צרות.

וועו די דאָזיקע פּוילישע „אינטעליגענץ", די סטודענטן, זענען גקומען אויף וואַקאַציע, איז געוואָרן אַרגאַניזירט דער באַיקאָט אויף יידישע געשעפטן, מיט דער לאָזונג „סוואי דאָ סוועגאָ".

אין די לעצטע יאָרן פאַרן קריג, איז די לאַגע אין דער חגאות־צייט, געווען אַ מער אָנגעשטרענגטע. די פּוילישע „שטובאַקעס" מיט כוליגאַנישע עלעמענטן, האָבן זיך געגרייט צו עקסצעסן און ביי די יידישע אַרבעטער אַרגאַניזאַציעס איז געשטאַנען די פראַגע פון זעלבסטשוץ.

אין חגאות־צייט 1937, איז אַרויס אַ קלאַנג, אַז אין אַ באַשטימטן טאָג נאָך דער גאָטעס־דינסט אין קירכע וועט מען אָנפאַלן אויף יידן אין דער בריטער גאַס. עס האָט זיך באַמערקט אַ נערוועזיטעט. נישט נאָר ביי יידן, נאָר אויך ביי דער פּוילישער שטודירנדער יוגנט, וועלכע האָט געזוכט די „מלאכה" דורכפירן.

די יידישע יוגנט איז געווען גרייט. עס האָט זיך באַמערקט אַ קאָנצענטרירונג פון שקצים אויף דער קאָלעגיאַלנע גאַס און פון יידישער יוגנט אויף בריטער גאַס. די זאַך איז אַדורך בשלום. וואַרשיינלעך, וויל די כוליגאַנעס האָבן געזעען יידישע גרייטקייט צוריקצושלאָגן.

ווי אַ דאָקומענט פון יענער צייט, ווילן מיר ציטירן פון אַ בריוו וואָס עס האָט געשיקט די צענטראַלע פון רעכטע „פועלי־ציון" צו דער פאַרטיי־אָפּטיילונג אין פּלאָצק, — דאַטירט 6־טן יולי 1938, אונטערגעשריבן פון ל. שטשופאקעוויטש.

„מיר לעבן איצט איבער אַ זער שווערע תקופה. אויף אונזער פאַרטייליגט היינט אַ גרויסע אחריות, מיר דאַרפן אַלע זייער אָקטיוו און ענערגיש אַרבעטן כדי זיך אַנטקעגנצושטעלן אַלע פינסטערע כוחות וואָס בושעווען אויף אלע אונזערע פראָנטן קעגן אונז.

מיר קענען נישט אַריבערגיין גלייכגילטיק איבער דער ידיעה אין אייער בריוו, וועגן די סיסטעמאַטישע איבערפאַלן אויף יידישע דורכגייער אין אייער שטאָט. מיר טאָרן נישט שלום מאַכן מיט דעם פאַקט. מיר דאַרפן צוערשט אַנווענדן אַלע מיטלען, אַז די מאַכט זאָל דערצו נישט דערלאַזן. אויב נישט, דאַרף מען זוכן אַנדערע מיטלען, צוזאַמען מיט אַנדערע פאַרטיין. אָבער דערלאַזן אַז דאָס זאָל ווערן אַ נאַטירלעכע דערשיינונג, אַז יידן זאָלן געשלאָגן ווערן, — דאָס טאָרן מיר נישט דערלאַזן. אויב נויטיק, מוז ווערן אַרגאַניזירט אַ ווידערשטאַנד דער דאָזיקער אומזיערלאַזבאַרער סיטואַציע. שרייבט אונז גלייך וואָס איר האָט אין דער פראָגע באַשלאָסן".

דער לעצטער יידישער קרבן איידער די דייטשן זענען אַריין אין פלאָצק איז געווען דער בחור פליישער. ווען די דייטשן האָבן באַמבאַרדירט פלאָצק, איז ער געלאָפן איבער דער בריק קיין גאמבין. אַ פוילישער זעלנער וועלכער האָט פאַטרולירט די בריק האָט אים דערשאָסן. זיין פאַטער האָט שפעטער געבראַכט דעם קערפער, טראָגנדיק אים אין אַ זאַק, מ'האָט אים מקבר געווען אויפן בית־עלמין איידער די דייטשן זענען אַריין אין שטאָט.

אין דער יידישער קהלה

פלאָצק איז נישט געווען אַנדערש פון פיל אַנדערע שטעט אין פוילן. דאָך איז פלאָצק געווען אייגנאַרטיק. פלאָצק איז געווען אַנ'אויפ־געקלערטע שטאָט. פלאָצק איז געווען צווישן די ווייניק שטעט אין פוילן ווו נייע אידייען האָבן זיך שנעל איינגעווארצלט. פלאָצק איז געווען נישט נאָר משכיליש נאָר אויך חסידיש, אַסימילאַטאָריש און נאַציאָנאַל. די ציוניסטישע און סאָציאַליסטישע באַוועגונגען האָבן פרי אָנגעהויבן זייער טעטיקייט אין פלאָצק. דאָס יידישע לעבן איז געווען רייך אין איר לעבנס־שטייגער. דער אמאָל און דאָס נייע לעבן — טיף יידיש פאַרוואָרצלט — ביידע האָבן זייער פולן אויסדרוק געהאַט אין טאָג־טעגלעכן לעבן.

אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן די רוסן זיך געגרייט אַרויסצוטרייבן די יידן פון פלאָצק, ווען די דייטשן האָבן זיך דערנענטערט צו דער שטאָט.

די יידישע באַפעלקערונג האָט זיך געריכט פאַר דעם ערגסטן, פאַר אַ גירוש ווו זיי וועלן מוזן איבערלאָזן זייערע היימען, זייער האָב און גוטס און וואַנדערן. יידישע סוחרים האָבן זייערע סחורות אַוועקגעגעבן צו די מאריאוויטן צו האַלטן עס ביז זיי וועלן זיך צוריקקערן, מיטן צוזאָג אַז זיי וועלן עס צוריק באַקומען.

שבת, צוויי טעג פֿאַרן גירוש, האָבן יידן איבערפולט די שוהל. יידן האָבן געווייגט. אַלע זענען געווען מיט זאָרג וואָס דער מאָרגן וועט ברענגען.

דערווייל איז פֿאַרגעקומען אַ גרויסע מיליטעריש באַוועגונג אי־בער די גאַסן. אויף טראָקס, רייטנדע און צופוס האָבן זיך מיט שנעלקייט און אומרו געצויגן מאַסן סאָלדאָטן און אָפּיצערן. קיינער פון דער באַפֿעל־קערונג האָט נישט פֿאַרשטאַנען וואָס דאָ קומט פֿאָר. אַ גאַנצן מעת־לעת האָט געדויערט די מיליטעריש באַוועגונג דורך דער שטאָט.

צומאָרגנס האָט מען נישט געזען קיין אייניקן רוסישן סאָלדאָט. אויך די ציווילע רוסן זענען אַוועק. זיי זענען אַלע אַוועק אין דער ריכטונג פון דער קוטנער באַן־ליניע. ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די רוסן האָבן געליטן אַ שווערע מפלה און געמוען צוריקציען זייערע כוחות פון פראָנט אין דער ריכטונג צו רוסלאַנד. זיי זענען דערגאַנען ביז קוטנע ווו דער דייטש האָט זיי געמומען געפֿאַנגען.

ערשט האָט מען געלעבט אין שרעק פון גירוש, און מיטאַמאָל איז דער רוס אַנטלאָפן. ס׳איז אַלץ פֿאַרגעקומען איבערראַשענד שנעל. צוויי טעג איז פּלאָצק געווען אַן אַ רעגירונג. פֿאַר די פּלאָצקער יידן איז דעם דייטש׳ס אַנקומען געווען אַ ישועה.

דער ערשטער דייטשער קאָמענדאַנט האָט באַנייט די טעטיקייט פון בירגער־קאָמיטעט וואָס איז באַשטאַנען פון פּאָליאַקן, דייטשן און יידן. די יידישע באַפֿעלקערונג האָט פֿאַרטראָטן אַלטבערג און סארנע. ס׳האָט זיך איינגעשטעלט אַ שטאָטישע אַדמיניסטראַציע. צום ערשטן מאָל זענען יידישע באַאַמטע געווארן באַשטימט אויף הויכע פּאָסטנס. דאָס יידישע עקאָנאָמישע לעבן האָט זיך געמומען סטאַביליזירן. יידישע פֿאַרטייען זענען געווארן טעטיק.

די דייטשן האָבן אַרויסגעוויזן פריינטשאַפֿט צו יידן. אַלס אַ פריינט־לעכער זשעסט, האָט די דייטשע מיליטערישע קאָמפּליע געשפּילט יעדן זונטיק אויף דער בריטער גאַס מוזיק, אויך די „התקוה".

די דייטשן האָבן אַרויסגעוויזן אינטערעס אין דער ספֿאָרט טעטי־קייט פון „מכבי" און זיי געהאָלפן אין די ספֿאָרט אויפטריטן.

צווישן די אָרגאַניזאַטאָרן פון „מכבי" זענען געווען: גאָלדבערג, האזן, בערעק זעליגמאַן, שטערן, פּשעניצא, פּלאנסקער א. א. די צאָל מיטגלידער אַקטיווע אין ספֿאָרט, האָט אין יענער צייט דערגרייכט בין 300. די קאמאַנדא ביי די איבונגען איז דאָן געגעבן געווארן אין העברע־איש. נאָך אַזוי פיל דורות געטאָ־לעבן, האָט די יידישע יוגנט אַנגעהויבן אויסגלייכן אירע רוקנס.

אין דער צייט פון דער דייטשער אָקופּאַציע איז אויסגעבראָכן אַ

טיפוס־עפּידעמיע אין שטאָט. די דייטשע מאַכט איז געווען גרייט אָנצוּ־
נעמען דראָסטישע מיטלען וואָס וואָלטן זיך שלעכט אָפּגערופן אויף דער
יידישער באָפעלקערונג. ס׳איז געגרינדעט געוואָרן אַ קאָמיטעט וואָס זאָל
אויפּפּאַסן פּאַר בעסערע סאַניטאַרישע באַדינגונגען אין די אָרעמע היימען
ווו די געפאָר פון דער עפּידעמיע איז געווען צום שטאַרקסטן. ס׳איז גע־
וואָרן געפירט צווישן דער באָפעלקערונג אַנ׳אויפקלערונגס־אַקציע וווי אָזוי
צו באָקעמפן די עפּידעמיע.

אין 1917 האָט „מכבי״ דורכגעפירט אַ ספּאָרט יום־טוב אין טע־
טער, וואָס האָט אַרויסגערופן אַ פּייערלעכע שטימונג ביי דער יידישער
באָפעלקערונג. ס׳איז אויפגעקומען אַ נייע יוגנט, אַ נייע וועלט פּאַרן יונגן
דור, וואָס האָט שטאָלץ געטראָגן דעם בלוי־וויסן פּאָן. די אידייע פון
אויפוואַכנדן ציוניזם און דער מכבי־גייסט האָט דאַן מיט שטורם אײַנ־
געגומען פֿלאָצק.

ס׳איז געווען דער פּעריאָד פון דער באָלפור־דעקלאַראַציע, וועלכע
האָט אַרויסגערופן טיפע באַגייסטערונג ביי דער יידישער באָפעלקערונג.
אין די זאָמל־אַקציעס פּאַרן אויפבוי פון א״י, האָבן פֿלאָצקער יידישע
פרויען מיט פרייד צוגעטראָגן זייערע גאָלדענע רינגלעך און אוירינגלעך.

אין 1925 ווען די יידישע וועלט האָט געפייערט די עפענונג פון
העברעאישן אוניווערסיטעט אין ירושלים, האָט אויך דאָס יידישע פֿלאָצק
געפייערט דעם יום־טוב. די באָלקאָנען זענען געוואָרן באַצירט מיט טע־
פּיכער, אויפרופן און לאָזונגען איבער די גאַסן, פּאַרזאַמלונגען אין שוהל
און אַ פייערלעכע אַקאַדעמיע אין טעאַטער. צו פּאַרשטערן די פּאָלקס־
שמחה האָבן חסידישע בחורים אַרויסגעהאנגען אַ שוואַרצע פּאָן איבער
דעם קליינעם בית־המדרש׳ל.

די ערשטע וואָלן אין דער יידישער קהלה אין באָפרייטן פּוילן,
זענען פּאַרגעקומען אין 1924. וואָל רעכט האָבן געהאַט נאָר מענער פון
25 יאָר און העכער. ס׳איז דעמאָלט אָנגעגאַנגען דער קאַמף פּאַר מער
רעכט פון יידישער זעלבסטפֿאַרוואָלטונג אין פּוילן. אין די וואָלן צו דער
פֿלאָצקער קהלה, האָבן אָנטייל גענומען נאָר בירגערלעכע פּאַרטייען וווי
„אגודה״, ציוניסטן, מזרחי, האַנטווערקער פּאַריין. די קהלה האָט זיך הויפּט־
זעכלעך פּאַרנומען מיט באָזאָרגן די רעליגיעזע הצטרכותן פון דער קהלה,
וויַ אַ רב, שוחטים, בית־עלמין, תלמוד־תורה א.א. די סאָציאַלע נויטן
וועלכע זענען אַלעמאָל געווען אַ שווער פּראָבלעם, זענען געשטאַנען אויפן
צווייטן אָרט אין דעם קהלה־בודזשעט. עס האָט געדאַרפט געשטיצט ווערן
דאָס שפּיטאָל, בית־יתומים, מושב־זקנים, אינסטיטוציעס וויַ „טראָפּן־מילך״

פאַר קינדער, עזרת־חולים א. אַ. די באַדערפענישן פאַר די דאָזיקע אינסטי־טוציעס זענען אַלעמאָל גרעסער ווי די באַקומענע סובסידיעס.

אַז די „אגודה" האָט אין איר וואַל־פלאַטפאָרם געהאַט ווען דעם נויטן פון דער יידישער באַפעלקערונג, איז איר איינציקער אינטערעס געווען דאָס רעליגיעזע לעבן. דער „מזרחי" איז געגאַנגען אַ שריט ווייטער און אויסער זיין פּראָ־ארץ־ישראלדיקייט, האָט ער, ווי די ציוניסטן, געהאַט אויך אינטערעס אין די סאָציאַלע נויטן פון דער באַפעלקערונג.

די קהלה אין איר בודזשעט פאַר סאָציאַלער שוץ, האָט סובסידירט דעם שפּיטאָל, עזרת־חולים, זומער־קאָלאָניעס פאַר יידישע קינדער, גמילת־חסד־קאַסע א. אַ. אויב דער וואיוואָדישער מאַכט איז נישט געפעלן וועלכע ס׳איז סובסידיע, האָבן זיי געשטראָכן די סומע און די אינסטיטוציע האָט זיך געדאַרפט ראַנגלען פאַר עקזיסטענץ.

די קהלה האָט אויך סובסידירט חדרים. אינטערעסאַנט, אַז אין 1937 האָט דער וואיוואָדע באַפוילן העכערן די סובסידיע פאַר „אגודה"־חדרים. אין דער צייט האָט די „אגודה" געשטיצט די דריי־פערטל אַנטי־סעמיטישע סאַנאַציע רעגירונג. אין דער זעלבער צייט האָט די מאַכט געשטראָכן אַלע סובסידיעס פאַר אינסטיטוציעס פון אַ פאָלקס־כאַראַקטער. ווי: ייוו״א, יידישע גימנאַזיע, „הזמיר"־ביבליאָטעק, ק. ק. ל., קרן היסוד, מכבי א. אַ. ס׳האָט זיך געשאַפן אַ לאָגע, אַז די יידישע קהלה איז געוואָרן געשטערט פון דער מאַכט צו שטיצן די אינסטיטוציעס וועלכע זענען נישט אויסגעשפּראָכן רעליגיעז.

די קהלה האָט געהאַט אין איר בודזשעט הילף פאַר עליה קיין א״י. די מאַכט האָט דאָס אויך אויסגעשטראָכן. געווען אַ פאַל מיט אַ חלוצה, וועלכע האָט באַקומען אַ סערטיפיקאָט און נישט געקענט עולה זיין צוליב מאַנגל אין געלט. די קהלה האָט איר קיין שטיצע נישט געגעבן און איר פאָטער האָט גענומזט פאַרקויפן דעם אינציקן שפּייזער — דאָס פערד, כדי צו האָבן די נויטיקע סומע.

אַ קאַמף איז אָנגעגאַנגען מיט דער מאַכט, וועלכע האָט נישט צו־געלאָזן פריַיע זעלבסטפאַרוואָלטונג. כדי צו באַזייטיקן קעמפּערישע עלע־מענטן, האָט די מאַכט געפּסל׳ט אָדער גוטגעהייסן וואָלן. אויסגעבעסערט און געדרייט ווי ס׳האָט זיך איר געלוינט. די דאָזיקע לאָגע האָט אויס־גענוצט פאַר אירע אינטערעסן די „אגודה", אַרויסווייזנדיק חניפה צו די מאַכט אָרגאַנען, שטיצנדיק זייערע קאַנדידאַטן צו סיים און שטאָט־ראָט וואָלן — מעגן זיי זיין אפילו אויסגעשפּראָכענע אַנטיסעמיטן.

פון די אָנגעזעענסטע פאַרשטייער אין דער קהלה איז מצד דער „אגודה" געווען לייביש קילבערט, פון „מזרחי" — י. י. אשכנזי און

פון די ציוניסטן — שפּערלינג, גאלעווסקי און ד״ר פיינבערג, וועלכער איז געווען הויפּט דאָקטאָר פון פּלאָצקער יידישן שפּיטאָל וואָס איז צוריק געפּנט געוואָרן אין 1924 דורך אַ דערלויבעניש פון סטאַראָסטאַ. אַז דער „החלוץ" האָט געשיקט זיינע חברים אויף הכשרה, איז נויטיק געווען אַ מעדיצינישע אונטערזוכונג, פּעסטצושטעלן דעם גענוגע צושטאַנד פון דעם חלוץ. די דאָזיקע אונטערזוכונג האָט פריי געגעבן ד״ר פיינבערג, וועלכער האָט אָנגעשריבן אַ באַשיינונג אין העברעאיש: „ראוי לעבודה פיזית קשה". ד״ר פיינבערג, קומענדיק אויף אַ וויזיט צו אַ חולה, האָט ער נישט אַדורכגעלאָזן אַריינצוקוקן אין אַ ספר, אויב ער האָט אַזעלכעס באַמערקט אין שטוב.

אַנ׳אַנדער טיפּ דאָקטאָר איז געווען ד״ר טעמערסאָן, וועלכער האָט געהאָט דעם אויפזיכט איבער דעם היגיענישן צושטאַנד פון די קינדער אין די פּאָושעכנע שולן. ער איז איינמאָל אַרויסגעקומען אין דער עפּנט־לעכקייט מיט אַ „חשבון" אַז יידישע קינדער זענען מיט כך וכך פּראָצענט מער לויזיק ווי די קריסטלעכע. ער האָט זיי געציילט... דער דאָזיקער „סטעיטמענט" האָט אַרויסגערופן ענטריסטונג ביי דער יידישער באַפעל־קערונג.

אַ צאָל פּלאָצקער דאָקטוירים וועלכע האָבן פּראַקטיצירט אין וואַרשע, האָבן זיך געשאַפן אַ גרויסן נאָמען אין זייער מעדיצינישער פּראַקטיק. צווישן זיי ד״ר עדוואַרד פלאָטאָ און ד״ר שענוויץ. עס איז באַקאַנט, אַז יידישע דאָקטוירים אונטער קריסטלעכע נעמען האָבן פּראַקטיצירט אין פּלאָצק מיט הונדערטער יאָרן צוריק.

נאָכן טויט פון באָליבטן רב מרדכי יונה זלאָטניק אין 1922, איז פּלאָצק פיל יאָרן געווען אָן אַ רב. די „אגודה" פון איין זייט און „מזרחי" מיט די ציוניסטן פון דער צווייטער זייט, האָבן זיך נישט געקענט איי־ניקן וועמען אויסצוקלויבן. עס זענען געווען 27 קאַנדידאַטן, צווישן זיי אָנגעזעענע פירער ביי יידן ווי דעפוטאַט הרב בראדט. לויט אַ קאָמפּראָמיס צווישן די אויבנדערמאָנטע פּאַרטייען, האָט מען צו די וואָלן אַרויסגע־שטעלט בלויז דריי קאַנדידאַטן, וואָס זענען באַטראַכט געווארן אַלס אונ־פּאַרטייאישע. פון די דריי איז אין 1926 געוויילט געוואָרן דער מאקאווער רב איידעלבערג. בעת דער זיצונג פון דער קהלה איז איינגעפּלאַנט אַ פּרא־טעסט מיט אַ צאָל אונטערשריפטן קעגן דעם וואָס מ׳האָט צו די וואָלן געשטעלט בלויז דריי קאַנדידאַטן און נישט אַלע 27.

הרב איידלבערג האָט זיך נישט געמישט אין פּאַרטיי־זאַכן. ער איז געווען עקסטרעם אַרטאָדאָקסיש, אָבער געשעצט ביי אַלע אין שטאָט.

אין דער ציוניסטישער „נאָווע סלאָווא" פון יאַנואר 1932, ווערט

באריכטעט וועגן אַ פּראָצעס וואָס דער קאַנדידאַט פאַר ציוניסטישן דאזאר אין פּלאָצק ד״ר בראָמבערגער האָט פאַרפירט קעגן אגודה־פּירער קילבערט, פאר שאָפן אַ ליסטע מיט אויסגעאַרטע אונטערשריפטן קעגן זיין קאַנדידאַטור, וועלנדיק אים אַרונטעררייסן אלס קאַנדידאַט.

אין געריכט האָט דער 76 יעריקער אברהם משה אינפעלד עדות־געזאָגט, אַז מ׳האָט אים געדראָט אַרויסצוואַרפן פון געראַר שטיבל אויב ער וועט נישט אונטערשרייבן. אויפן פאַרלאַנג פון קילבערטן האָט איינ־פעלד זיך אָפּגעזאָגט צו געבן אַ שבועה אין געריכט אויס רעליגיעזע מאָטיוון. דאָס געריכט האָט אים דערפאַר באַשטראָפט מיט אַ טאָג תפיסה. צום סוף, האָבן ביידע צדדים מסכים געווען אויף אַ בוררות־געריכט וואָס איז באַשטאַנען פון סאַרנע, בליי און עלבערג, וועלכע האָבן געפסקנט אַז קילבערט מוז באַצאָלן שטראָף 500 זלאָטעס פאַר ווילטעטיקע צוועקן ווי: יידיש שפּיטאָל, מושב זקנים, יתומים הויז, עזרת חולים און קראָפּלע מלעקא (טראָפן־מילך).

אַ צווייטער קאָרופּטער, יידיש־געזעלשאַפטלעכער ענין איז געקומען אין פּוילישן געריכט אַריין אין 1937. עס זענען געווארן באַשולדיקט פּער־זאָנען, פאַראינטערעסירטע אַדורכצופירן זייערע קאַנדידאַטן צו די קהלה־ראַט וואַלן, — אַז זיי האָבן געקויפט שטימען פאַר געלט.

דער געזעלשאַפטלעכער טוער פסח וואלראט, וועלכער איז אויפגע־טראָטן אלס עדות, האָט געגעבן אַנ׳אָפּשאַצונג אין געריכט „וועגן דער געמוי־זאכץ אין דער יידישער קהלה אין פּלאָצק״. דער עדות דערציילט, אַז געוויסע „פּרומע קרייזן״ האָבן זיך ביי די פּריערדיקע וואַלן געוצט מיט קויפן שטימען פאַר געלט. דער כאָאָס — זאָגט ער — וואָס הערשט ביים היינ־טיקן טאָג אין דער יידישער קהלה, איז אַ רעזולטאַט פון אונגארמאַלע קאַמפּן, וואָס געווויסע יידישע קריזן ברענגען אַריין אין פּלאָצקער יידישן לעבן. די פּראָגרעסיווע טיילן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין פּלאָצק ווייטיקן איבער דער לאַגע.

אין רעזולטאַט פון דעם פּראָצעס, זענען עטלעכע פאַראורטיילט געווארן אויף 6 חדשים תפיסה און די שטראָף סוספּענדירט אויף 3 יאָר.

מיט דער ענטוויקלונג פון געזעלשאַפטלעכן לעבן, זענען אויך ענטשטאַנען נייע נויטן און פּראָבלעמען צו פאַרענטפערן. פון איין זייט אַ מאַגל אין עקאָנאָמישע און קולטורעלע אינסטיטוציעס, פון דער צווייטער זייט, זענען די קהלה־פּירער געווען הינטערשטעליק דער צייט אין וועלכער מ׳האָט געלעבט. די קהלה האָט געדאַרפט געבן אַ ענטפער נישט כלויז אויף רעליגיעזע פראגן.

אין 1936 האָבן אַ גרופּע חברים פון די רעכטע פועלי־ציון: ברוך גינזבורג, דוד גאָלד, גרשון כאנאכאָוויטש, שמחה מינץ, שלמה קאַלישער און שלמה גרינשפאַן באַשלאָסן אַרויסגעבן אַ וואָכן־צייטונג „דאָס פּלאָצקער לעבן". די צייטונג האָט געטראָגן אַנ׳אָגרעסיוון כאַראַקטער קעגן דער אַפּאַטיע פון געווייסע קהלה־פירער, שטרעבנדיק אויפּוועקן דעם אינטערעס צו די געזעלשאַפּטלעכע נויטן אין שטאָט. די צייטונג ברענגענדיק פּאַקטן פון יידישן לעבן אין שטאָט, אונטערשטרייכנדיק דאָס פּאָזיטיווע און באַקעמפּנדיק דאָס נעגאַטיווע, איז געוואָרן וואָרעם אויפגענומען דורך דער יידישער באַפעלקערונג. די צייטונג איז געווען געזיכערט פינאַנציעל דורך אַנאָנסן און פּאַרקויף.

נאָכדעם ווי צוויי נומערן זענען דערשינען, האָט די מאַכט פאַרבאָטן עס צו דרוקן, מאָטיווירנדיק, אַז עס איז נישט וויכטיק בייַ די יעצטיקע פּאַרהעלטניסן. אין דער זעלבער צייט זענען דערשינען 2 פּוי־לישע טעגלעכע צייטונגען, וועלכע האָבן כסדר געהעצט קעגן יידן.

אין 1938 זענען פאַרגעקומען וואַלן צו דער יידישער קהלה־פאַרוואַלטונג. צום ערשטן מאָל האָבן אין די וואַלן אַנטיילגענומען יידישע אַרבעטער פּאַרטייען, וועלכע האָבן געהאָט אַ נצחון אין די וואַלן. אָלס רעזולטאַט, איז ראש־הקהל ערוויילט געוואָרן דער פועלי־ציון פירער פישל פּלידערבלום. עס איז געווען אַנ׳אָנזאָג פון אַ נייער צייט פאַרן אַרגאַניזירטן יידישן קהלה לעבן אין פּלאָצק. די מלחמה וואָס איז אויסגעבראָכן אַ יאָר שפּעטער האָט געמאַכט אַ סוף צו אַלעם.

אין 1937 איז געוואָרן 700 יאָר (לויט די היסטאָרישע מקורות) זוי עס האָט עקזיסטירט אַ יידישער ישוב אין פּלאָצק.

צו פייערן די דאָזיקע וויכטיקע דאָטע איז געוואָרן אין שטאָט אָרגאַניזירט אַ קאָמיטעט פון דער קהלה פאַרוואַלטונג, וווירטשאַפּלעכע און קולטור־אָרגאַניזאַציעס. די אָנפירונג פון קאָמיטעט איז באַשטאַנען פון: סארנא, ניכטענבערגער, פּלאנסקער און בליי. דער קאָמיטעט האָט געפּלאַנט אַרויסגעבן אַ גרויס יובילייי־וועלט „די געשיכטע פון יידן אין פּלאָצקער מאזאוושע פון יאָר 1237 — 1937. זיי האָבן זיך געוואנדן צו אַלע קהלות אין דער אומגעגנט, זיי צו העלפן זאַמלען מאַטעריאַלן און געלט.

דער אויסגעבראָכענער קריג האָט אַ סוף געמאַכט צו אַלעם. ס׳איז פאַרניכטעט געוואָרן דאָס יידישע לעבן אין פּלאָצק נאָך זיבן הונדערט יאָר פון לעבן און שאַפן.

וועריטער, פּאָלקס-פּאַרגלייכענישן און אידיאָמען אין יידיש געגנוצט אין פּלאָצק

אין די אַלטע דאָקומענטן ביזן 12־טן יאָרהונדערט איז פּלאָצק פּאָרצייכנט אין פּאַרשידענעם וואָרט אויסלייג ווי: Ploczk, Plozk, Ploczko.

היסטאָריקער באַצייכענען, אַז דער נאָמען „פּלאָצק" שטאַמט פון דער פּאַרבינדונג פון דער פּראָדוקציע און האַנדל מיט לייוונט מיט וועלכע דאָס אָרט איז געווען באַקאַנט.

ביי אונז יידן, האָבן מיר אונזער אייגענעם אויסטייטש פון אַ נאָמען, נעמען פון יידישע שטעט און שטעטלעך זענען געבויט אויף וואָרט־קאָמבינאַציע, אויף באַזונדערע אָרטיקע באַדינגונגען און אייגנאָרט פון אירע איינווינער. זייער אויסטייטש וואָרצלט אין יידישן פּאָלקלאָר. מנשה וואַקסער אין זיין פּאָרשונג פון פּאָלקלאָר פון יידישע ישובים דערמאָנט פּלאָצק צו וועלכער מ׳האָט געפּרווט צונויפשטעלן אַ נאָמען פון ראשי־תבות. פּלאָצק מאָכט: פה למדו אבותינו צדיקים קדושים.

אידיאָמען, פּאָלקס־פּאַרגלייכענישן זענען דער קלאָרסטער אויסדרוק פון די טיפּענישן פון דער פּאָלקס־נשמה. ס׳איז חריפות און פּאָלקס־חכמה, ס׳איז עשירות פון פּאָלקס־שפּראַך, דער אויסדרוק פון לייד און פּרייד פון אַ פּאָלק וואָס לעבט זיך אויס אין זיין שפּראַך.

דער גרעסטער טייל יידן אין פּלאָצק האָט געהאַט אַ קאָנטאַקט מיטן שכן דעם גוי אָדער דעם פויער פון דאָרף מיט וועמען ער האָט זיך געטראָפן אויפן מאַרק. פיל פּוילישע וועריטער האָבן זיך איינגע־בירגערט אין יידיש און געווארן אַ טייל פון זיין לשון.

פּלאָצק איז אַ לאַנגע צייט געווען אונטער דייטשער אָקופּאַציע. בעת דער צווייטער צעטיילונג פון פּוילן איז פּלאָצק געווארן באַהערשט דורך די דייטשן ביז 1807, ווען עס איז ענטשטאַנען דאָס וואַרשעווער הערצאָג־טום. פיל פּלאָצקער יידן האָבן גוט באַהערשט די דייטשע שפּראַך און איר ליטעראַטור. פיל וועריטער פון דער דייטשער שפּראַך זענען אַריין אין יידיש אין אונזערע מקומות און געווארן אַ טייל פון טאָג־טעגלעכן יידיש אין פּלאָצק.

נח פּריילוצקי אין זיין „יידיש פאַר אַלע" (אָקטאָבער 1938) האָלט, אַז „דייטשמעריש אין דער יידישער שפּראַך, איז אַ שפּראַך עלעמענט וואָס איז אַרייַנגעדרונגען צו אונז יידן אין 19־טן יאָרהונדערט".

שפּראַך עלעמענטן אין יידיש זענען נאָך אַ ענין פאַר שפּראַך־פאָרשונג.

פּלאָצק איז געווען אָקופּירט פון דייטשן און רוסן. יידיש אין

פלאָצק איז געווען באַאיינפלוסט פון דער דייטשער שפראַך און כמעט גאָרנישט פון דער רוסישער. יידן אין פלאָצק האָבן געהאַט מער מסחר־קאָנטאַקט מיט דייטשע געגנטן און די פלאָצקער השכלה האָט באַקומען איר איינפלוס פון דייטשלאַנד.

די באַציונג פון דער דייטשער אָקופּאַציע אין ערשטן וועלט־קריג איז געווען אַ פריינטלעכע צו יידן און די פלאָצקער יידישע באַפעלקערונג האָט דורך יידיש לייכטער זיך געקענט פֿאַרשטענדיקן מיט דייטשן אָקופּאַנט.

אין דער צייט ווען די רוסן האָבן געהערשט אין פוילן, האָבן פוילישע משכילים זיך קענגעשטעלט דעם איינפלוס פון דער רוסישער שפראַך און קולטור. אַנ׳אויסנאַם איז געווען די שטעלונג פון א. י. פאַפּיערנא.

מיר האָבן אין דער זאַמלונג, אויסער וועריטער וועלכע וועלן היינט כמעט מער נישט געבּרויכט אין יידיש, אויך פאָלקס־אויסדרוקן וואָס דאַרפן דינען אַלס מוסר־השכל, פאָלקס־פאַרגלייכענישן מיט טיפן שפראַך־אויסדרוק, קללות אין מויל פון פאָלק און פאַרשידענע פאָלקס־אויסדרוקן מיט וועלכע יידיש איז געווען אַזוי רייך און וועלכע זענען געווארן גערעדט אין פלאָצק.

די אַלע וועריטער און אויסדרוקן, זענען געקומען פון זכרון, אַזוי ווי מ׳האָט זיי גערעדט אין פלאָצק. עס איז נאָר אַ קליינער טייל וואָס אַ יחיד האָט געקענט צונויפשטעלן.

די זאַמלונג פון וועריטער וואָס מיר ברענגען, זענען פיל פון זיי געגנוצט געווארן, נישט נאָר אין פלאָצק. זיי זענען אָבער געווען אַ חלק פון׳ם שפראַך־אוצר פון פלאָצקער ייד.

וועריטער:

אַנקאָרמען — געבן עסן
אַרומפאַטשקען — אַנגעפאַיעט — געבן אַנצוטרינקען
אָפּגעשאָסן — אָפּגעבליאָקעוועט
אָפּגעדעפטשעט — שמוציק געמאַכט מיט די פיס
אשר־יצר פאָפּירל — אַ קליין שטיקל פאָפּיר
אַרומברויען — אַרומלאבעזעווען, שטיפן
אַנ׳אייזערנער קאָפּ — איז תופס גוט אַ ענין
אָנגעזעצט — באַנקראָטירט
אַרובל אַראָפּ, אַרובל אַרוף — דורכקומענדיק אין מסחר
אַ נישט־גוטער — איינגעמאַכטס —
אָקאָוויט — שטאַרקער בראַנפן
אַ ביסל גייעס — זעענדיק פיל גויים
באַלאַמוטשעט — פאַרלירן צייט מיט גאָרנישט
דאַרמאָזיאַד — אומזיסטער עסער
שיבן — אַריינרוקן ברויט אין אויוון
לאָטיק — אָפּגעריסענער יונג
מישע׳דמאָנקע — אַ געמיש פון פאַרשידנס
דראָפּיק — בעזים
שישקע —
ענדער — בעסער
מעלעיער — אומגליק
וויעכטעט —
שווישטשען —

שוואַרצאָטשען — רעדן אַן אויפהער
סמאָלוך — אַ פּאַרקאָפּטשעטער
צוואַניאַק —
לאַידאַק — אויסוווּרף
הודו נאַפּשוד —
קעלבאַס — אָנגעפּרעסענער יונג
צוגע׳סליחה׳נט — צוגעגנבעט
יאָפּע — אַ גרויס מויל
לאָזוך — אויסוווּרף
שטוקעס — קונץ־שטיק
פּיעטשאָנטקאָ — קאַלירט אויסגע־
שניטן בילדל
קאָפּעלע־טשעלע — טראָגן אַ קינד
אויפן אָקסל
וועימער־גיצ־קינד — ווי גוט
עס איז
שטשערקע — קוק־האָנטוך
כאָינקע — קריסטמעס־בוים
ספּאָדעק —
טשעשטש — סאָלוטירן
טין — אַ פּאָס
טינדל — אַ פּעסל
זשליאָקעט — טרינקט ווי אַ פערד
סאָ־ווי־סאָ — סיי ווי
נעהאָרא — עין־הרע
אַ קרומער הוקן — אָנטיפּאַטישער
מענש
שקומע — השכמה
טיפּלע — קלויסטער
פּאַרליאָפּעט — פּאַרליבט
פּאָמיעס — פּליסיק שמוץ
פּאָמעשאַף — " "
געהאָקטע באָנקעס —
געבעטשעט — געווויינט
סוואָנד — טשאָד
אַ כליאָפּ — אַ גאָס רעגן
אַ בראָך — אַ צרה
וואָרטשעט — אָנגעריייצט ווי אַ
הונט
לעצ־געלט — פּאָרן אַוועקפּאָרן
האָבן קינדער באָקומען אַ מטבע
סעקן — טיפּער שלאָף
צוועיל — טישטוך
שאָקרעס — שקרות
שיבערן זיך — זיך קראָצן
לעקער — צונג
ס׳שוועדזשעט — עס בייסט
פּישטשען — שרייען ווי אַ פויגל
שטשאָפּעס — גרויסע שטיקער
האָלץ

סענקעס — האָלץ מיט פּיענקעס
שוועצלען — דעם גלח׳ס אָפּגיסן
פּאָטשיילע — אַ פרוי׳ס טוך זיך
אַרומצוהילן
אויסגעטראָיעט — אויסגעפּוצט
שטאָליער — גנב
קליאָטקע — שטייג
פּאָדוועזש — הויף
אַ צעכאָפּענעש —
אָפּגעפּאָרן — פּטור געוואָרן
שטוניק — קיכל אָנגעפּילט מיט
פּרוכט
פּעצענע — שטיק ברויט
אַ רעיפּל ברויט — פּת לחם
קרוכע — ווייך
קלויצקעס —
שאָבעלעך —
שילגעלעך —
קלאָפּס — צעמאָלן פּליישׁ
באָניקערן —
אַ פּיגע — אַ פּייג, וועסט גאָרנישט
באָקומען
שמאָנט — סמעטענע
שובאָכץ — קאָרטאָפּל־שאָל
לעזעלקעס — קליינע באָרעלעך
הייוון — צום יערן, ביים באָקן
לאָכמע ברויט — אַ שטיק ברויט
גריוון — פון אויסגעלאָזטן פעטס
צעגראָפּטשעט — צעריסן די הויט
פון פנים
אַ מתנת־יד — אַ פּאָטש
אַ חליקה — באָקומען געשלאָגן
אַרייִנגעכאָפּט אַנ׳עליה — " "
אַרייִנגעצימבלט — אָנגעשלאָגן
בויקערן — שלאָגן מיט דער פויסט
באָכניען — " " " "
דזשאָכניע — אַ שטויס געטאָן
אַ כמאל — אַ פּאָטש
קאָפּיען — בריקן מיט די פיס
אַ קאָזע — געפּענגעניש
קאָכעלעפּל — מישט זיך אומעטום
שלאָטן־שמש —
אָפּגעקלאָפּטע שאָנע — וועז אַ זאָך
טויג צו גאָרנישט
סאָטשע? — איר האָט שוין?
מאָטשע — מיר האָבן שוין
אבי צאָצע — אָבי איר האָט שוין
אַנ׳אָפּגעדאָוונטער — טויג שוין
צו גאָרנישט
טשאָקער — ליגנער

קילע־גראבלער — אַ קאכלעפל
אַ שטיק עשיו — אַ שלעכטער מענש
שמאדער — שמוץ
אַ שליאַך — אַפּגעלאָזענער הילוך
שלעפער — שנאַרער
פּלאַקנשיסער —
שוויצער —
אַ תנא־באַרטיק — אַ חכם כלומרשט
טשוט־טשוט — שיער, שיער
פּימפּער — נאַך אַ זער קליינער
שאַטקע־מאַכער — זופּ־מאַכער
אַ פּאַרטאַטש — שלעכטער בעל־מלאכה
כאַפּ־לאַפּ — שנעל געטאָן
כפרה־הינדל — אומזיסטער קרבן
ניאַניע — אַ גרויסע נאַז
גוליע — נאַר
ראַצער — וועג איינעם רינט פון נאַז
שניעק — אַ קליינער, אַ גאַרנישט
סמאַרקאַטש — ראַצער
אַ וואַיטעק — וועג איינער קען נישט לערנען
גאַפּע — איינער וואָס קוקט פּאַרשטאַרט
בענקאַרט — ממזר
דרוואָל — דערוואַקסענער אָן שכל
כמאל — גראָבער יונג
יאָק — נאַר
חיש — נאַר
לאָפּסערדאָק — אָפּגעלאָזענער
פּלאָשער — רעדט אַ סך
סמאָלע־קאָפּ — אַ שוסטער־יינג
קוואַטש — אַ גאַרנישט
צוהעקלען — צושפּיליען
אַ צוציק — אַ זער קליינער
כליפּען — שטאַרק ווייטען
האָק אָפּ — מאַך אַ סוף
אויסגעדאַרטע זשמיע — אַ דאַרער נפש
שטובאַק — פּוילישער שילער אין מיטל־שול
פּליאַמע — פלעק
קלאַמפּערשט — כלומרשט
קלעק־פּאַפּיר — לעש־פּאַפּיר
וועגטקע — צו כאַפּן פיש
לאָכודראָק — אָפּגעלאָזענער יינג
יאַדן — נודיען
פּעשל־קאַרטן — אַ סעט קאָרטן
אַ חמימה — אַ היץ
קאַמעניצע — הויז
קרזשאַקעס — צווייגן
קרעלן — האַלז־צירונג
אַ טשוטשו — שלימזל
נאַרזשעקן — זיך באַקלאָגן
וויאַנקעס —
פּזשישטאַן — דאַמפּער־סטאַנציע
לודקע — שיפל
שליזקאַווקע — גליטש
ליזשוועס —
פּיעכאַטע — צו פוס
צמענטאַרזש — קריסטלעכער בית־עלמין
טרומנע — קריסטלעכער ארון פאַר אַ מת
בלישטש — געוויקס פאַר שבועות
אַ גונער — אַ האָן
לאַשטשען זיך — חנפּה׳נען
תורת לאָקש — נישט קיין גוואַל־טיקע תורה
פּרישטשעס — הויט אויסשיט
כאַטשיק — כאַטש
פּאַריאַכמערט — דערהיצט
הינע — אין דעם צימער
דרינע — אין צווייטן צימער
זשלאָב — גראָבער יינג
מיגל — עקל
מיערטשישעס — אם ירצה השם
אַ זשאַטרזשאַסקע —
פּונדעוווען — מכבד זיין
שניצאַכץ — האַלץ־אָפּפאַל
באַלעם — פּילקע
איינמאַרינירן —
אַנ׳אַלט־גענמיט —
אַנציען — פּאַראינטריגירן
שמעטניק — מיסט קאַסטן
שומיט — ס׳רוישט
דזשערזשאַווע — פּאַכט
פּאַרענטש —
פּיעקעליק —
אַ איינשיט
אַ לעיקע —
קרישקעס — שטיקלעך ברויט
זעיגאַכץ — אָפּפאַל פון זעגן האָלץ
וויעזשבעס —
דינעצע — אַ כלי
אַלע ביידע — ביידע
ס׳קאַצל קומט —
אַ פּימפּער — אַ קליינער גאַרנישט
שאַבל —

נורטעווטש — אומרויק
אַ צעלייגער — אַ גרויסער „אויפ־טויער"
בלעקעצן — דעם גלח׳ס תפלה־טאָן
טשעפן זיך —
אָפּגעריסן, אָפּגעשליסן — אָרעם אָנגעטאָן
גאַנג חומשים — אַ סעט חומשים
אַ קאָבילע — יינג פערדל
פּאָקאָלעניע — אָפּשטאָמ
אָוועטאָוועטש — אַ סאָרט מענש
פּראָנצעווטע — קרעציק

אויסדרוקן:

אַ מויד ווי אַדונער —
זיך שוין אויסגעקראַצט — וועט אייגער קומט שפּעט
דו אָן מיר, ווי אַ קליאַמקע אָן אַ טיר —
ער קוקט געדיכט — וועט אייגער קוקט צופיל
ער הערט אים ווי דער קאָטער — וויל אים נישט הערן
קריכט אויף גלייכע וועגט — טוט וואָס מ׳דאַרף נישט
ער שיט ווי אַ קאָזע מיט באָבקעס —וועט אייגער רעדט פיל אָן שנעל
גייט אַרום מיט אַ נאָז — אַ ברוגזער
אַ בייז געלעכטער — וועט אייגער קען נישט פאַרטראָגן יענעם׳ס לאַכן
אַ גדולה אויף זיין קאָפּ — זאָל ער זיך פרייען...
איינמאָכן אין אַ קליין טעפּל — אָפּנאַרן
איינשלינגען אַנ׳אָקס מיט די קא־פּיטעס — אָלעס אַרייגאָפּן
לא מיט אַנ׳אַלף — קאָטעגאָריש: נייַן.
אַ בייז מזל — וועט אייגער פאַרגינט נישט יענעם׳ס מזל
עס וואַרפט אים געדוכעס (קדחת) —וועט אייגער איז אויפגערעגט
ער לייגט נישט אונטערן אויער — וועט אייגער פרעסט
ס׳פאָלט פון אים ס׳פלייש — ער האָט פיל עגמת־נפש
ער קוקט אויף די הינער, פגר׳ן די גענז — נישט סימפּאָטישער אויסזען
שריי חי וקים! — אומזיסט זיין טרחה
אַ תירוץ פאַר די וואַנצן — וועט איינער זאָגט אַ פויל תירוץ
ער צערייסט די פּאָלע — טוט אי־בער דער מאָס
געשאָסן און געטראָפן — וועט אי־נעם געלונגט אַ זאַך
איינמאָכן פון קאָפּ ביז פיס — אָפּנאַרן
ס׳ברענט אויף אים די הויט — אומגעדולדיק
ער מאַכט אַ צימעס פון אַלעם — איינער וועדט פון אַלעם נתפּעל
יאָקי אַיטשעק, טאָקי סין — ווי דער טאָטע, אַזוי איז דער זון
ער מישט קאָשע מיט בארשט — רעדט אָן טעם
ס׳קוועטשט אים ביים פּיפּיק — עס פאַרדריסט אים
צוגעמאָכט אַנ׳אויג — געשטאַרבן
אַ קופערנער יצר־הרע — גלייכ־גילטיק צום צווייטן געשלעכט
אַזוינס און אַזעלכעס — אויסער־געווייַנלעכעס
ער קען אַריינרוקן אַנ׳אָקס מיט די קאָפּיטעס — אַ פרעסער
ער טראָמבעט אַ קאָפּ — רעדט צופיל
האָקט אַ טשיניק אַז ס׳גייט אַ רויך —רעדט צופיל
ער צערייסט דעם ספּאָדיק — פאַרקאָכט אַ קאָשע — אַ רכילות׳ניק
ער האָט צו זינגען און זאָגן — ער האָט צרות
אויף טיש און אויף בענק — אַ גערודער, אַ טומל
האָק און טרען — וועט ס׳איז שווער איינעם איבערצוצייגן
ער האָקט אַ טשיניק — רעדט אַ סך דריי נישט קיין ספּאָדיק — פרווו נישט איינרעדן
אויפן בוידעם אַ יאָריד — אַנ־אויסגעטראָכטע זאַך
קאָפּ, מח, מאָגיסטראָט — צו איינעם, וועמען ס׳איז שווער מסביר זיין

אַראָפגעפאַלן פון דאַך — אַריין ווי
אַ יון אין סוכה
גיין אויף ס׳קאָפּ יענעם — אַ
חוצפה׳ניק
אַ גנב מיט די אויגן —
דאָ שטעל זיך נישט, דאָ מעק זיך
נישט —
קאָטשקעלע גדולות — איבערגע־
טריבענע פרייד
איינרעדן אַ לונג און לעבער אויף
דער נאָז —
מאַכט וואָסער אין אויער —
מאַכט אַ מענטליך — רודערט אויף
אַנ׳ענין
מישט קאַשע מיט באָרשט — רעדט
נישט צו דער זאַך
משה זוך־מיך — וועט איינער ווערט
פֿאַרשוווּנדן
ניע האָצע ניע פלאָצע — ס׳איז
אַ בלאָף
ער דאַרף עס נייטיק אין טאָפּ אריין
נישט ביי מאָטיען —
אַ פסוק מיט אַ שטעקן —
ער דרייט אַ פּיעקעליק — פֿאַר־
דרייט די פּאַקטן
שטינקט אַ מייל פון ווייטנס —
אַ מויל אויף שרויפן —
האָב אַ גוטן שליטוועגס —
לאָפּ קורי ד׳בעצקע — כאָפּ די הון
אין טין אַריין
ני־בע, ני־מע, ני־קוקוריקו —
אַ יאָלד אין אַ קאָפּעליוש —
דאָס חזיר פיסל שטארט אַרויס —
פירן פֿאַר דער נאָז —
צאָלן רבי געלט —
רייסן אַ פּאָלע —
אַ הויכע שישקע —
צוקלעבן מיט ניכטערע שפּייעכץ —
באָדט זיך אין עסיק און האָניק —
רעד מיר צום דאשעק —
אַז מ׳לייגט זיך מיט הינט, שטייט
מען אויף מיט פליי —
פֿאַרמישט די יוצרות —
ענג געזעסן, קרענק געגעסן, און
אַ שוואַרצע נאָכט דערצו —
אַ טרפה׳נע קישקע —
העגג זיך אויף, אויף אַ צוקער שנור,
וועסטו האָבן אַ זיסן טויט —
אַרויסבלעקן אַ צונג —

אַז מ׳האָט אַ טאָטע, אַ הונט, זאָגט
מען אים אָפּודזשאָס —
רעדט זיך איין אַ קינד אין בויך —
רייסט שטיקער פון זיך — באַ־
דויערט וואָס איז געשעען
לאָזט זיך אָנמאַכן — לאָזט זיך
אָפּנאַרן
האָט אַ פולן בויך מיט מעשיות —
ס׳רינט פון אים דער שמאַלץ —
ער איז זער פעט
ער בלאָזט פון זיך — אַ בעל
גאווה׳ניק
אַ האַרטער נוס — שווער מיט אים
דורכצוקומען
אַ תירוץ פֿאַר דער באָבע —
אַ פֿאַרשלעפּטע קרענק —
אויפדעקן די קאָרטן — אַרויסקו־
מען מיטן אמת
איינמאַכן ביים חשבון — אָפּנאַרן
איינעמען שטומעניש — שווייגן
איינציען דעם פּאַסיק — זיין
שפּאָרזאָם
אָנטאָן זיך אַ מעשה — זיך נעמען
ס׳לעבן
אָנמאַכן אַ ווינט — מאַכן אַ טומל
אָפּזאָגן אַ רבנן־קדיש — אַ זאַך
וואָס איז פֿאַרפאַלן
אָפּעסן די ביינער — זיין אַ דאַר־
מאָזיאַד
אַרבעטן מיט די זייטן — שווער
אַרבעטן
האָבן ס׳לויפּעניש — זער פֿאַרנומען
ער נעמט די פּיס אין די הענט
און אָנטלויפט —
אויף מעסערשטעך — שונאים
איינער דעם צווייטן
הלך ילך — זאָל ער גיין
נישט לאָזן שפּייען אין קאָשע —
שטעלן ווידערשטאַנד
ליגן איינגעלייגט — נישט מישן
זיך
לא מיט אַ ספּאָדיק — קאָטעגאָרי־
שער: ניין
ליגן אין פּעקל — האָבן צרות
לייגן אַ פינגער אין מויל — געבן
צו פֿאַרשטיין
אַ קאָנע מאַכן — מאַכן צרות יענעם
מאַכן שבת פֿאַר זיך — זיין אָפּ־
געזונדערט

אַ פינפטער ראָד צום וואָגן — אַנ׳־
איבעריקער מענש
עס הויבט אים פון בענקל — אומ־
געדולדיק
אַ גליק האָט אים פאָטראָסקעט —
אַ גליק האָט אים געטראָפן
מעכל האָט אַ קרעמל — פאַרנומען
מיט גאָרנישט
ס׳איז ווערט אַ בוידים — ס׳איז
גאָרנישט ווערט
ער רייסט פאָסן — נעמט באַצאָלט
מער ווי דער פריין איז
עס קלעבט ווי אַנ׳אַרבעס צו דער
וואָגט —
ער דרייט אַ ספאָדיק — רעדט אַהין
און אַהער
נישט געשטויגן נישט געפלויגן —
ווען איינער מאַכט פון אַ קליי־
ניקייט אַ גאַנץ וועזן
ס׳איז ווערט אַ צווייער — גאָרנישט
ווערט
ס׳איז ווערט אַ וואָנץ — גאָרנישט
ווערט
אַ סוף, אַנ׳עק, אַראָפּ פון מאַרק —
מאַכנדיק אַ מקח
עס ברענט אויף אים די הויט —
אומגעדולדיק
עס שוועדזשעט אים די האָנט —
פילט ווי צו שלאָגן
עס צופט אים ביים פופיק —
ס׳פאַרדריסט אים
ער איז אויף געהאַקטע צרות —
ס׳איז אים שלעכט
ער פאָקט אין דעם אַריין די באבע
מיטן זיידע —
אַ פולע מחילה מיט ווערטשאָפט —
זער פאַרנומען (אין חוזק)
געבוירן מיט אַ גאָלדן אוירינגל —
אַ בר־מזל
ער האָט אַ קאָפּ אויף די פלייצעס
— אַ קלוגער מענש
ס׳וואָקסט אַ כלי — ער וועט קיין
לייט נישט זיין
גאָט איז געראַטן און זיין משפט איז
געראַטן — וועזן טראָגישעס איז
געשעען
אויף אַלע יידישע קינדער געזאָגט
— אַ גוטער וווּנש
חושך מצרים — שטאַרק פינסטער
איינגעזייפט אים — אָפּגענאַרט אים
אַ גאַנצער שמעלקע — כלומרשט
אַנ׳אויפטויער
אַ גאַנצער יאָ טשעביע־דאָם —
כלומרשט אַנ׳אויפטויער
ער עפנט אַ מויל זאָל גאָט אָפּהיטן
— איינער מיט אַ גרויס מויל
פאַרשרייב אין קוימען — אַ נישט
וויכטיקע זאַך
אַ קלעפּקע אין קאָפּ — אַנ׳איינ־
רעדעניש
ווידער אַ קאָזע געפגרט — די זאַך
איז נישט וויכטיק
קריכט אויף אַלע פיר — אַ
חניפה׳ניק
שיטן זאָלץ אויפן ווידל — זיך
אויסלאַכן דערפון
שיטן זאָמד אין די אויגן — אָפּ־
נאַרן
מאַכט זיך געפגרט — מאַכט זיך
טמעוואָטע
אַ תירוץ פאַר די וואָנצן — אַ
פוילער תירוץ
אַ האַרטער ביין — אַנ׳עקשן, ווען
איינער איז קאַרג
סראָקעט, אַז ס׳גייט אַ רויך —
פאַרקאָכט אין קאָרטן שפילן
ס׳שמעקט ריח ניחוח — ווען אַ זאַך
שטינקט
ער קאָפּטשעט — רויכערט אָן אַ
שיעור
איינרעדן אַ גראַנדע אין די אויגן
— אַ מיאוסער ליגן
אַנ׳אָפענער זעקס און זעכציק —
אַ קלאַרער ענין
אויפסן מיט די אויגן —
איבערציען דאָס שטריקל — טוען
איבער דער מאָס
איינגעפאָלן אַ שמע־קולנו אין קאָפּ
— אַ מאַדנער איינפאַל
אָנמאַכן אַ פייער — אַרויסרופן אַ
קריגעריי
ס׳קומט אים אָן מיט גרינע ווערים
— ס׳קומט אים אָן שווער
אויסקוקן מיט ליכט — וואַרטן אומ־
געדולדיק אויף איינעם

מאַכן אַ שווארץ־שבת — אַנפאַלן
און באַיידיקן
קען נישט קיין צוויי ציילן — אַ
שליממזל
ענטפערן בוידים קלאַץ — ער
דרייט מיט דער צונג
פאַרטוישן די יוצרות — אויסגע־
מישט
פארלייגן מיטן קאָפּ — פאַר־
עקשנ׳ט
ס׳בורטשעט אים אין בויך —
הונגעריק
ער שפּילט זיך מיט אים... —
וווייסטו כאַטש ווער ער איז?
קריכט אויף גלייכע וועגט —
לאָז אים לויפן — לאָז אים צורו
שקר מיט שלימזל —
רייסט איין די וועלט —
צעריייסט די פלאַכטע —
אַ קעלבערנע בהמה — גולם,
שליממזל
אַ אַנגעשטאָפּטע קישקע — אַנ־
אַנגעפרעסענער
הונט מיט אויערן — אַ שלעכטער
מענש
אַ דריי קאָפּ — אַ פעאיקער מענש
ער לערנט מיט קאָפּ — לערנט זיך
גוט
וואַלגערט זיך אין רינשטאָק —
אַ שכור
אַ נעכטיקער טאָג — פאַרפאַלן
שלעפּט ביי די פאַלעס —
אַ שאָק מיט יאָרן — אַ לאַנגע צייט
טאשן די קאַרטן — מישן די קאַרטן
אַ קלעצל (פאַדים) —
מישט קאַשע מיט באַרשט —
שעם זיך אין דיין וווייטן האַלז
אַריין... —

אויסדרוקן פון שלאַנג:

אַ פראַסק אין דער מאַרדע —
ער זעצט אַז ס׳גייט אַ רויך —
אַנגעהאַקט אַ וויהיימעס —
ער צימבלט אַז ס׳גייט אַ רויך —
ער זעצט אים בלאָ און בלוי —
איך מאַך פון דיר קאַשע —
ער האָט אים אַריינגעשאָסן —
אַ וויש איבער דער נאָז —
זעט די עלטער באבע פאַר די אויגן
אַנגעריבן אַ מאַרדע —
זען קראקע פאַר די אויגן —
געכאַפּט אַנ׳אָפּשניט —
כאַפּן אַ פּאַרציע —
קריגן אַנ׳עליה —
קריכן אויפן אָטשיסק — טרעטן
אויף די הינער־אויגן

קללות:

פאַרכאַפּט זאָלסטו ווערן —
כאַפּט אים דער וואטעמאַכער —
ברענען זאָלסטו ווי קין —
אַ שיינע ריינע כפרה —
ווער צעפּלאַצט —
מאַך זיך איין אין אַ קליין טעפּל —
ברעך דעם קארק —
זאָל דיר אַריין אַ רוח —
אַ רוח אין דיין טאַנצ־טאַנץ —
נישט געדאַכט זאָלסטו ווערן —
אויף תשעה־נייניציק כפרות —
אויסציען די קאפּיטעס —
ס׳זאָל דיך וואַרפן קדחת —

פאַרגליכענישן:

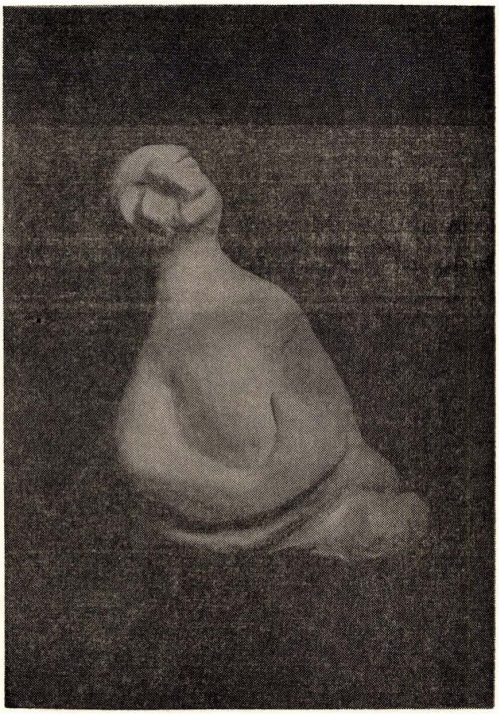
אַ קינד — אַ גאָלד
אָלט ווי די וועלט
איינגעזונקען ווי קורח
אָפּגעריסן זיך ווי אַ הונט פון דער
קייט
אַזוינס און אַזעלכעס
אַרבעט ווי אַנ׳אייזל
אַ פנים ווי פון יענער וועלט
אַ קאָפּ ווי אַ מיניסטער
אַ לאַנגער ווי עוג מלך הבאַטשאן
(הבשן)
אַ פנים ווי די מאַטקע־באַסקאַ
אַ פנים ווי אַ זויערע אוגערקע
אַרומלויפן ווי אַ פאַרסמטע מויז
אויסגיין ווי אַ ליכט
אַ האַרץ ווי פון גאָלד
ברענט ווי אַ שטרוי
ביידע ווי אַנגעמאַסטן
בלאָזט זיך ווי אַנ׳אינדיק
בלאָס ווי די וואַנט
ביליק ווי באַרשט
געפאַלן ווי פון הימל אַראָפּ
געשוואָלן ווי אַ באַרג
גרויס ווי אַ געענץ
גרין ווי גראָז
גרויס ווי אַ מינוט
גראָב ווי אַ חזיר
געזונט ווי אַ פערד

גרינג ווי אַ פעדער
גלאַנצט ווי אַ פֿאַרך
דרייט זיך ווי אַ ווּאַרעם
דאָר ווי אַ שטעקן
דרייט זיך ווי שלאַנג
האָרעווטע ווי אַנ׳אייזל
היטן זיך ווי פון אַ גנב
האָט מער אין קאָפּ ווי אין פלעשל
הונגעריק ווי אַ ווּאָלף
הויך ווי אַ דראָנג
הערט אים ווי דער קאָטער
היט עס ווי אַנ׳אויג אין קאָפּ
האָרט ווי אַ נוס
ווּאָרטשעט ווי אַ הונט
ווייך ווי פּוטער
וועט באַצאָלן ווי אַ טאַטע
זעט אויס ווי אַנ׳אָפּגעצווונגענע קאַץ
זאָגט ווי פון סידור אַרויס
זעט ווי אַ בלינד פערד
זיי־לעבן ווי צוויי קעץ אין איין זאָק
זיך צעלייגן ווי ווּאַרם אין כריין
״ ״ ווי ביים טאַטן אין
ווייַנגאָרטן
זיצט ווי אויף שפּילקעס
זיס ווי האָניק
זיס ווי די וועלט
זעט אויס ווי אַ רוח
טאַנצט ווי אַ בער
טריף ווי חזיר
טרוקן ווי אַ ביין
טויב ווי די וואַנט
כראָפּעט ווי אַ פערד
כיטרע ווי אַ פוקס
כשר ווי אַ חזיר פיסל
כאָפּט ווי לאָקשן
לויפט ווי אַ רוח
ליגט ווי געפּגרט
לאָשטשעט זיך ווי אַ קעצל
ליב האָבן ווי פעפער אין נאָז
לעבן ווי אַ קאַץ און מויז
לעבט ווי גאָט אין פּראָנקרייך
ליגט אויסגעצויגן ווי אַ גבלה
ליב האָבן ווי ס׳לעבן
לויפט אַרום ווי אַ פאַרסמטע מויז
לייכט ווי אַ פעדער
לעבט ווי אַ פֿריץ
מ׳צעכאָפּט ווי מצה וואָסער
מעקעט ווי אַ קאָזע
מאַכט זיך ווי געפּגרט
נאָס ווי אַ קאַץ

נייטיק ווי דאָס לעבן
״ ווי אַ לאָך אין קאָפּ
״ ווי אַ פינפּטער ראָד צום ווּאָגן
ס׳ווּאָרפט אים ווי אַ קעדוכעס (קדחת)
ס׳ציט אים ווי אַ מאָגנעס
סאָפּעט ווי אַ גאַנז
ס׳שיט זיך ביי אים ווי פון אַ געלעכערטן זאָק
ס׳גייט ווי געשמירט
ס׳אָרט אים ווי דער פאַראַיאָריקער שניי
ס׳גייט אים מיט דער פּוטער אַראָפּ
עס גייט ביי אים ווי אַ מזמור
ער זאָגט עס ווי געשמירט
ער קען לערנען ווי אַ וואָסער
ענלעך ווי צוויי טראָפּן ווּאַסער
ער שטייט ווי אויף איין פוס
עס איז ווערט אַנ׳אויסגעבלאָזן איי
עס הענגט אים ווי אַ לונג און לעבער אויף דער נאַז
פּינסטער ווי אין אַ קבר
פליט ווי אַ רוח
פאַרגעסט ווי אין טויט
פאַרפאַלן ווי אין וואָסער אַריין
פעט ווי אַ חזיר
פאַלש ווי אַ קאַץ
פילט זיך ווי אַ פיש אין וואָסער
צעגיין ווי פּוטער
ציטערט ווי אַ פיש
צעפאַלט זיך ווי אַ קאָרטן־שטיבל
צעקווועטשט ווי אַ ווּאַנץ
צעריסן ווי אַ הערינג
צוגעפאַלן ווי צו הייסע לאָקשן
קען פון אויסעווייניק ווי אַ מזמור
קלוג ווי די וועלט
קלאָר ווי בוימאייל אויפן וואָסער
קוויטשעט ווי אַ חזיר
קאַלט ווי אייז
אַ קאָפּ ווי אַ פערד
רויט ווי אַ באָריק
ריין ווי גאָלד
רייך ווי קורח
רעדט ווי אַ גאַנצער קנאַקער
רעדט פאַר פייער און וואָסער
שניידן ווי מיט אַ מעסער
שרייַען אויף די ציין
שילט ווי אַ מאַרק יידענע

שנעל ווי אַ האָז
שטאַרקער פון אייזן
שטום ווי אַ פיש
שטיל ווי אַנ׳אויער
שטילער פון וואַסער
שיין ווי די וועלט
שכור ווי אַ גוי

שלאָפט ווי אַ געהרגעטער
שפּילט זיך ווי אַ קאַץ מיט אַ מויז
שוואַרץ ווי אַ קוימענקערער
שיינט ווי די זון
שטייט ווי אַנ׳אָפּגעשמיסענער
שמוציק ווי אַ חזיר
שאַרף ווי אַ מעסער

N. G.

דריטער טייל

חורבן פּלאצק

אַ מרה שחורה וואָס וואַרגט זיך מיט געווין
אַ שנאָה וואָס קאָן זיך נישט אַליין פּאַרשטיין
און חזרט כסדר איין אויבציק וואָרט נאָר: מאָרד!
אין פּיער רויבערט מיין טאַטנס וויסע באָרד
אַ קללה צאַפּלט צווישען זויבע ציין
מיין שוועסטערס אויגן טרערן און פּאַרגיין
אַ שטומע טענה: „וויי האָבן זיי געטאָרט"?
די קללה און די טענה טרינק איך אויס ווי סם
אומזיסט דיין חנדלען זיך, גערמאַניש טעמפּער תם,
מיט דיין זיסן שובערט־ניגון: „קאַמראַד, פּאַרציי!"
דו האָסט געהערט „איין בעכליין רוישן", איך אַ ים
פון בלוט און טרערן, פּייערן און סם,
פּאַר דיין חרטה האָב איך בלויז — אַ שפּוי"

איציק מאַנגער: „פּאַראַן אַ טרויער".

אונטער דייטשע נאנאנעם אין פּלאָצק

וועג די דייטשן זענען אַריין אין פּלאָצק האָבן זיך גלייך אָנגעהויבן די צרות. די יידישע באָפעלקערונג איז געוואָרן אַרײַנגעטריבן אין אַ געטאָ וואָס איז באַשטאַנען פון בריטע גאַס, גילדענע און עטלעכע שמאָלע געסלעך.

אין דער מאלאכאוויאנקע איז געווען אַ סטאַנציע פון די ס. ס. יידן זענען דאָרט געוואָרן געצוונגען צו טאָן אַרבעט. די דייטשן זענען געווען דערפינדעריש אָנצוטאָן ענויים די יידן. זיי האָבן געמוסען צען יידן זיי אַרײַנגעפּאַקט אין אַ קאַסטן און פּאַרקלאַפּט דעם קאַסטן מיט נעגל. צווישן די צען יידן איז געווען מושקאט וועמען זיי האָבן צוערשט מערדערלעך צעשלאָגן און מ׳האָט אים געמוזט נעמען אין יידישן שפּיטאָל. (די ערשטע פּאָר וואָכן פון דער אָקופּאַציע האָבן זיי נאָך געלאָזן דעם יידישן שפּיטאָל אין יידישע הענט).

אַרעסטירטע יידן וועלכע די נאַציס האָבן געפּירט אין דער געביידע פון סעמינאַריום האָבן זיי געצוונגען קושן דאָס בילד פון דער „הייליקער מאַריאַ".

די ערשטע גרויסע גרופּע אַרעסטירטע יידן האָבן די ס. ס. אָוועק־געפּירט אין הויף פון „האָטעל פּלאָצקי". דאָרט זענען די אַרעסטירטע געוואָרן בלוטיק צעשלאָגן. פון דאָרט האָט מען זיי אָוועקגעפּירט און געהאַלטן אין דער מיליטערישער קאַזאַרמע עטלעכע טעג. איידער מ׳האָט די יידן אַרעסטירט האָט מען באַרויבט זייערע הויזן. וועג סטזשיג איז אין זיין הויז געוואָרן פון די דייטשן צעשלאָגן, און דער קלייניר זון זיינער האָט זיך מיט שרעק צוגעקוקט, פּרעגט ער מיט געוויין דעם מערדער: פּאַרוואָס שלאָגסטו מיין טאַטן?

ביי זילבערבערגן אויפן נייעם מאַרק, וועג די דייטשן זענען אַריין אין הויז, האָבן זיי געוואָלט אָוועקשלעפּן די טאָכטער. עס זענען געווען מוראדיקע געשרייען. די טאָכטער זייערע איז אָנטלאָפן. די דייטשן האָבן די ווינונג פולשטענדיק דעמאלירט.

ביי האָלצמאַנען אין הויז אויף שענקעוויטשאַ גאַס איז אויסגעבראָכן אַ פּייער, האָבן די דייטשן באַשולדיקט די יידן אין מאַכן אַ שרפה. אַ באָדזאָנאָוער ייד וועלכער האָט דאָרטן געווינט, האָט געפּרווט אַרויס־

טראָגן בעת'ן פייער עטלעכע זאַכן, האָבן אים די דייטשן דערפאַר צעשלאָגן ביז טויט.

מיכאל כעווטל וועלכער האָט געטאָן צוואַנגס־אַרבעט, האָט אין דער באַשטימטער שעה געגעסן צוגלייך מיט אַלע. צו אים איז צוגעגאַנגען אַנ־ס. ס. מאַן און פאַר אים אַוועקגעשטעלט אַ גרויסן טאָפּ מיט עסן און באַפוילן: עס! אַז כעווטל האָט מער נישט געקענט עסן, וויל דאָס עסן איז אים געקראָכן פון האַלז, האָט דער דייטש געזומען אַ לעפל און מיט געוואַלט אים געשטופט דאָס עסן אין מויל.

ס'איז אַרויס אַ באַפעל אַז אַלע יידן מוזן זיך אָפשערן די בערד. טייל זענען אַרומגעגאַנגען פאַרבונדן דאָס פנים מיט אַ טיכל — כלומרשט צוליב צאָן־וויטיק און די בערד באַהאַלטן אין טיכל. אַז מ'האָט דעם פרומען משה מענדעלסאָן געכאַפּט אין גאַס טראָגן זיין בערד, האָבן זיי אים צעשלאָגן און די בערד ביי אים אויסגעריסן. דאָס זעלבע האָט גע־טראָפן משה הענעך מאַרגוליעסן, וועמען זיי האָבן אויסגעריסן די בערד מיט די הויט.

יעקב מענדעלסאָן האָט געאַרבעט אַלס בוכהאַלטער ביים דייטש פיטערס וועלכער איז געווען אַ הויכער דיישטער באַאַמטער. פון אים איז מענדעלסאָן טייל מאָל געווויר געוואָרן וועגן אַנ'אָנקומענדער גזרה און ער האָט עס אויבערגעגעבן די פאַראַנטוואָרטלעכע מענשן אין יידן־ראַט, וועלכע זענען געווען אומבאַהאָלפן אויסצומיידן אָנקומענדע צרות. מענדעלסאָן און זיין פרוי (פון די באכענעקס) זענען שפּעטער געשטאַרבן פון טיפוס אין זשארנאוו, נעבן פיאטריקאָוו.

וועז די נאַציס האָבן זיך דערנענטערט צו פּלאָצק האָבן חברים פון „פועלי־ציון" אַראָפּגעריסן דאָס שילדל פון פאריין פון האַנדלס־אַנ־געשטעלטע וואָס איז געהאנגען אויף גראדזקע 9, זיי האָבן פאַרברענט אַלע ביכער און דאָקומענטן. דאָס זעלבע איז געטאָן געוואָרן מיט די פאַרטיי־אַרכיוון און דאָקומענטן. די פענער פון פאַרטיי און „פרייהייט" זענען באַגראָבן געוואָרן אויפן בית־עלמין. דאָס איז געטאָן געוואָרן צו פאַרווישן שפּורן וועלכע קענען פירן צום אַרעסט פון חברים דורך די נאַציס.

די „הזמיר" ביבליאָטעק איז געווען פאַרמאַכט. די אויפזיכט איבער דער ביבליאָטעק האָט געהאַט דער נאַצישער ממונה איבער יידישע ענינים. אַ גרופּע פון „הזמיר"־טוער האָבן באַשלאָסן אַרויסנעמען אין געהיים די מער ווערטפולע ביכער און זיי באַהאַלטן. מ'האָט געמיינט אַז וועז דער קריג וועט זיך ענדיקן און די וועלט וועט זיין צוריק וועלט, וועט מען וויידער עפענען די ביבליאָטעק. זיי האָבן זיך אַריינגעגנבעט דורכן פענסטער און ביסלעכווייז אַרויסגענומען בערך 500 ווערטפולע ביכער, בעיקר פון

דער א. מ. אַלטער אָפּטיילונג. וועגן דער זאַך איז שפּעטער געווויר געוואָרן דער נאַצישער באַאַמטער פּאַר יידישע ענינים. עס האָט געדראָט אַ געפּאַר פּאַר פּיל יידן. די זאַך איז פּאַרשוויגן געוואָרן נאָך דעם ווי מ׳האָט אים געגעבן אַ סומע געלט.

די נאַצישע רדיפות און פּיניקונגען זענען געווען אָן אויפהער. אין אַ בריוו שרייבט שלמה קאליש׳ער פון רוסלאַנד: „בעת די באַמבאַרדי־רונגען זענען פּיל אַנטלאָפן נאָך גאמבין, אָבער אין גאמבין האָבן זיי די באַמבעס אויך געטראָפן. אַזוי אַרום זענען פּיל פּלאָצקער געהרגעט געוואָרן. צווישן זיי קובא טילמאַן, זיין פרוי קינד און שוועסטער, טילמאַנס טאָכטער, מאנטשוק און זיין פרוי, יאַנקל וואַרשאַוויאַק, בן־ציון פּאַרבאַ און פיל אַנדערע. די אמתע צרות האָבן זיך אָנגעהויבן ווען די דייטשן זענען אַריין אין פּלאָצק. אונמענלעך אויסצורעכענען די אַלע פּיין און יסורים וואָס זיי האָבן אָנגעטאָן אונז. איך בין אין תפיסה געזעסן דריי טעג און דאַרט האָט מען מיך געשלאָגן מכות־רצח. איך האָב באַשלאָסן אַנטלויפן קיין רוסלאַנד. איך בין אַוועק קיין ביאַליסטאָק און פון דאַרט האָט מען מיך געשיקט אין טיף רוסלאַנד״.

די נאַציס האָבן אַוועקגעפירט עטלעכע יידן קיין ראדזשיוויע און דאַרט זיי באַגראָבן ביז דעם האַלז. ווען די דייטשן האָבן זייער שוידערלעכע אַרבעט אָפּגעטאָן און זענען אַוועק, האָבן אַרומיקע פויערים זיי אויסגע־גראָבן און גערעטעוועט זייער לעבן.

טייל יידן, באַגרייפנדיק וואָס דער מאָרגן קען ברענגען, האָבן איינגענייט אין מאַנטל אַ טלית, וועלנדיק שטאַרבן ווי יידן. אַנדערע האָבן זיך איינגענייט אין די מלבושים געלט, האָפנדיק אַז עס וועט צונוץ קומען אויף אַ שטיקל ברויט אין אַנ׳עת צרה.

דעם אַלטן בית־עלמין האָבן די דייטשן באָפוילן פאַרוואַנדלען אין אַ פּאַרק. די מצבות האָבן זיי געוצט צו פלאסטערן די גאַסן. ווען עס איז אַרויס די פאַראַרדנונג צו דעמאליריַן דעם אַלטן בית־עלמין, זענען אַ גרופּע פרומע יידן צווישן זיי די זין פון מיכאל רובינשטיין און לייבל געליבטער מיט נאָך עטלעכע פון חברה קדישא זענען אַוועק שטילערהייט אויפן אַלטן בית־עלמין, אויפגעגראָבן דאָס קבר פון פאַרהיליקטן ר׳ זישא פּלאָצקער, וועלכער איז געשטאָרבן מיט 103 יאָר פריער. זיי האָבן דאָס איבערבלייב פון צדיק איינגעהילט אין אַ טלית, אַריינגעלייגט אין אַנ׳ארון און אים מקבר געווען אויפן נייעם בית־עלמין. זיי האָבן דאַרט אויך באַגראָבן די דורך נאַציס געשענדע ספרי־תורות.

מרדכי פלארעק דערציילט, אַז ווען זיין פאָטער משה דער שנייידער פון ברייטע גאָס איז געגאַנגען דאָונען שבועות, האָבן אים דייטשן גע־

כאפט מיט אַנדערע עלטערע יידן און זיי אַוועקגעשיקט צוזאַמען מיט די יידן פון מושב־זקנים נאָך דזשאַלדאָווע. שפּעטער האָט מען אויסגעפונען אַז אַלע אַוועקגעפירטע זקנים זענען געווען די ערשטע קרבנות אויף פּראָבע אין אַ גאַז־אויטאָ וואָס די דייטשן האָבן אויפגעשטעלט אין דזשאַלדאָווע.

נחום שמיגא דערציילט ווי ער האָט צוגעזען ווי דייטשן האָבן געכאַפּט אַ גרויסע גרופּע יידן און זיי געפירט צו אַרבעט אין סעמינאַריום־גבעיידע, צווישן זיי זענען געווען, סעגאל, קרעדיט, בערמאַן א. א. מ׳האָט די אַרעסטירטע צעשלאָגן און נאַכער מיט ראַזיר־מעסערלעך אויסגעשניטן אויף זייערע פּלייצעס מגן־דוד׳ס. דערנאָך האָט מען די יידן אַריינגעלייגט אין פעסער און די פעסער אַראָפּגעווארפן פון שטיגן.

אַ שרעקלעך בילד איז געווען ווען די דייטשן האָבן זיך אַריינגעריסן אין מושב־זקנים, געשלאָגן די אַלטע לייט, צווישן וועלכע ס׳האָט זיך אויך געפונען דער בלינדער גראבאווסקי.

דייטשן האָבן פאַרשפּרייט אַ קלאַנג אַז יידן האָבן דערמאָרדעט צוויי דייטשע זעלנער. אָלס נקמה זענען אַ צאָל זעלנער אַריין אין געטאָ און אַרויסגעפירט פון דאָרט צען יידן, זיי אַוועקגעפירט הינטער דער שטאָט און געצוווונגען זיי אויסגראָבן פאַר זיך קברים. צווישן די קרבנות זענען געווען: דער שוחט יעקב יוסף בערגסאָן, דוד פּשעכעצקי מיטן זון, הירש ראובן זילבערבערג, קרעדיט, (אַ בחור פון יתומים־הויז וועלכער האָט געשטעלט אַ ווידערשטאַנד די דייטשן), סאדזאווסקא אברהם לייב, וועלכער איז צען יאָר פאַרן קריג צוריקגעקומען פון אַמעריקע קיין פּלאָצק. דער לעצטער ביים גראָבן דעם ברודער־קבר האָט צוזאַמענגעבראָכן און אַראָפּ פון זינען.

הרב ל. געליבטער דערציילט: אייגנאָל האָט פאַסירט אַז עס זענען אַריינגעקומען אין דער קהלה עטלעכע ס. ס. לייט און געפאָדערט פון דעם סעקרעטאַר בנימין יאגאדא, ער זאָל זיי גלייך צוטיילן צען יונגע לייט פאַר צוואַנגס־אַרבעט אין דער מאלאכאוואנקע. זייער פאָדערונג איז גלייך דערפילט געוואָרן. איך בין אויך געווען צווישן די צען אַוועקגעפירטע יונגעלייט. צוערשט האָבן זיי אונז אַלעמען באַזוכט און נאַכער געזונטען אונז פּיניקן און מערדערלעך שלאָגן. זייענדיק אַ צווייט מאָל אַרעסטירט צוזאַמען מיט מיין פאָטער. וווערנדיק אויפגעווועקט אין מיטן נאַכט פון שלאָף, האָט דער קאָמענדאַנט פאַרלאַנגט פון מיר, זייענדיק אַ באַנק־באַאַמטער, די נעמען פון רייכע יידן. ער האָט מיר געגעבן איין מינוט צייט צו ענטפערן, אויב נישט וועט ער מיך דערשיסן. איך האָב באַשלאָסן נישט אויסגעבן, בעסער אַליין ליידן איידער מסרן אַ יידן. זעענדיק אַז איך ענטפער

נישט, האָבן זיי מיך געזומען ברוטאַל שלאָגן. זיי האָבן מיך צוגעשטעלט צו דער וואַנט און געדראָט צו דערשיסן. איך האָב אָפגעזאָגט ווידוי. עפּעס ווי דורך אַ נס האָבן זיי מיך אָפּגעלאָזט. זעקס וואָכן בין איך דער־נאָך געלעגן אין בעט. ד״ר פיינבערג וועלכער איז געקומען מיך באַהאַנדלען, אַז ער האָט געזען מיין צושטאַנד, האָבן זיך אים געגאָסן טרערן פון די אויגן.

נחום און הערשל שמיגא, גייענדיק אין גאַס האָבן זיי געזעען צוויי אָנקומנדע ס. ס. זעלנער. כדי זיי אויסצומיידן זענען זיי אַריינגעלאָפן צו גאמבינסקין אין הויז און זיך דאָרט אויסבאַהאַלטן. די זעלנער זענען זיי נאָכגעלאָפן און פאַרלאָנגט פון די איינווינער אַרויסצוגעבן די צוויי באַ־האַלטענע, אויב נישט וועלן זיי אַלע איינווינער פון הויז אויסשיסן. נחום און הערשל האָבן זיך אַליין איבערגעגעבן אויסצומיידן אַ גרעסער אום־גליק. די צוויי זעלנער האָבן זיי שוידערלעך צושלאָגן מיט די ביקסן און זיי איבערגעלאָזן אין אַ קאלוזשע בלוט.

אַ צאָל יידן האָבן די דייטשן באַפוילן פאַרלאָזן פּלאָצק. צווישן זיי אויך לייביש קילבערטן וועלכער איז אַוועק קיין וואַרשע און דאָרט איז ער געשטאָרבן פון הונגער און נויט.

דאָוונען בצבור איז געווען פאַרבאָטן. בעת אַנ׳אבלאָווע אויף גראָזקאַ 3, האָבן די ס. ס. געטראָפן עטלעכע צענדליק יידן דאָוונען אין הויז פון ר׳ מאיר כהן, דעם גבאי פון גערער שטיבל. זיי האָבן אַלעמען באַפוילן אַרויסגיין אין גאַס אין טלית און תפילין און געהייסן זיי מאַרשירן איבער די קריסטלעכע גאַסן מיט אַ ספר־תורה.

עס האָט אָפט געטראָפן, אַז אַ ייד איז פאַרבייגעגאַנגן אין גאַס און נישט געגריסט צו אַ דייטשן זעלנער, איז דער זעלנער צו אים צו־געגאַנגן און דערלאַנגט אַ פאַטש. „נאָכאַמאָל זאָלסטו גריסן צו אַ דויטש, דו פאַרפלוכטער יודע״. עס האָט אָפט געטראָפן אויך פאַרקערט, אַ ייד וועלנדיק אויסמיידן אַ צרה, האָט געגריסט פאַר אַ דייטשן זעלנער, אַראָפ־געצויגן פאַר אים דעם הוט, לויט דער פאַראָרדנונג פון דער דייטשער מאַכט, — איז צו אים צוגעגאַנגן דער זעלנער און דערלאַנגט קלעפּ, שרייענדיק: וואָס גריסטו עפּעס צו מיר, וואָס בין איך דיין פריינט? פאַרפלוכטער יודע. אויב עס האָט זיך געענדיקט מיט נאָר קלעפּ, איז עס געווען גוט.

יעדער ייד האָט געמוזט טראָגן די געלע לאַטע. אויב דער געלער צייכן האָט זיך נישט געגוג אָנגעזעען, האָט אים געדראָט געפאַר. איין לאַטע האָט מען געמוזט טראָגן פון פאָרנט און איינע אויף דער פלייצע.

די דייטשן האָבן געשאָפן אַ יידן־ראַט וואָס איז באַשטאַנען פון

ד״ר בראמבערגער אַלס פּרעזעס, שאטאן סאמעק אַלס וויצע פּרעזעס, שפּערלינג, שעכטמאַן, שענווין א. אַ. זיי זענען געווען פּאַראַנטוואַרטלעך דורכצופירן די באַפּעלן וואָס די דייטשן האָבן געגעבן.

אין שטאָט האָבן אָנגעהויבן אָנקומען פּליטים פון אַרומיקע שטעט־לער. די ערשטע זענען געווען יידן פון דאבזשין נאד דרוועצאן. די פּלאָצ־קער קהלה האָט זיך מיט זיי פּאַרנומען און געטאָן וואָס נאָר מעגלעך די אוממליקלעכע צו העלפן. צוערשט האָבן זיי זיך געפונען אין בתי־מדרשים און שפּעטער האָט מען זיי איינגעאָרדנט אין פּריוואָטע היימען.

די ענגשאַפט אין געטאָ איז געווען שרעקלעך. צען און מער מענשן אין איין צימער. ס׳איז געווען אַ דוחק אין שפּייז און מעדיקאַמענטן צו העלפן די גרויסע צאָל קראַנקע. ווינטער צייט איז נישט געווען מיט וואָס צו באַהייצן די שטובן. מ׳האָט אויסגעריסן טירן און געהייצט די אויוונס.

אין זאָל פון מכבי האָבן די דייטשן איינגעאָרדנט אַ וואַרשטאַט פון ניי מאַשינען, וועלכע האָט געאַרבעט פּאַר דער דייטשער אַרמיי. די שיינע שוהל האָבן די דייטשן פּאַרוואַנדלט אין אַ לאַגער פּאַר סחורות. די געוועלבער נעבן בית־המדרש זענען געווארן גענוצט פּאַר אַ פּונקט פון וואַנען מ׳האָט געשיקט יידן אויף צוואנגס־אַרבעט.

יעדן טאָג האָבן יידן אין עלטער פון 16 ביז 60 געמוזט גיין טאָן שוועריע אַרבעט, לאדעווען קוילן, האָלץ האַקן, וואַשן פּאַדלאָגעס, בוי־אַרבעט, טוענדיק די אַרבעט אין דרויסן ביי שווערע קעלטן.

איינמאָל אין אַ גרויסן רעגן האָבן די נאַציס אויסגעקליבן די עלטסטע יידן אין שטאָט צווישן זיי: סענדער כמיעל און מאיר קאָן, אַנ־געטאָן אין טלית און תפילין, זיי געפירט איבער די גאַסן און געהייסן קניען.

די קאָנפיסקאַציע פון יידישע פּאַרמעגנס איז צוגעגאַנגען לויט אַ פּאַרויס אויסגעאַרבעטן פּלאַן.

די קאָנפּסיקירטע סחורות פון אַלע געשעפטן און ווינונגען זענען געווארן פּאַרטיילט לויט די בראַנזשעס אונטער דער פּאַרוואַלטונג פון אַ דייטש. גאַנצע הייזער זענען געווארן צוגעגומען פּאַר סחורה לאַגערן ביי וועלכע זיי האָבן באַשעפטיקט אויך אַ צאָל יידן אין וועמען זיי האָבן זיך געגויטיקט צייטווייליק.

די פיזישע ענויים און בעסטיאַלישע פיניקונגען אין פּלאַצק, האָבן געליטן טויזנטער. וואָס מיר פּרוון, איז נאָר פּאַרצייכנען דאָס געהערטע פון עטלעכע געליטענע, עדות פון דער שרעקלעכער צייט. דער שוידער־

לעכער גורל איז געווען אַלעמענס. אונזערע נאטיצן זענען נאָר אַ טראָפּן אין ים פון ליידן.

דער גירוש

די דייטשן האָבן געגרייט די פּלאָצקער יידן צו זייער לעצטן וועג. יידן האָבן זיך געריכט אויף שרעקלעכעס. אַז מ׳האָט געהערט די זעלנערישע טריט בייגאַכט, איז דאָס בלוט פאַרגליווערט געוואָרן פון שרעק. דער באָפעל צו פאַרלאָזן די היימען איז געקומען פלוצלונג אין מיטן דער נאַכט. פיל האָבן זיך געריכט דערויף און זענען געזעסן אויף די פּעקלעך גרייט. פאַר שרעק איז מען אַליין אַרויסגעלאָפּן אין גאַס נישט וואַרטנדיק אויפן באָפעל. מיט אַ געפיל פון שרעק זענען אַלע געשטאַנען אויסגעשטעלט אין דער לענג פון ברייטע גאַס, קוקנדיק צום לעצטן מאָל אויף זייערע היימען, ווו זיי אין זייערע עלטערן און זיידעס זענען געבוירן געוואָרן, דאָ געלעבט און געהאָפט און אויך איבערגעלעבט פיל שונאים; וועט מען אויך דעם דייטשן שונא איבערלעבן? וועט מען נאָך זיין צוריק אין אונזער היים, אונזער פּלאָצק? — די מחשבה איז געווען בייַ יעדן. ס׳איז אָבער שווער געווען זיך פאָרצושטעלן, אַז דאָס איז דער לעצטער וועג אין לעבן; אַז דאָס טרייבט דער דייטש צום טויט; אַז קיין אַנדער וועג וועט שוין נישט זיין פאַר פיל טויזנטער יידן, אַז מ׳גייט באָגעגענען אַ שוידערלעכן, אכזריות׳דיקן טויט.

אין די דאָזיקע טראָגישע לעצטע שעה׳ן פון די פּלאָצקער יידן, האָבן די נאַציס אַרויסגעווייזן זייערע וויילדע חיה׳שע אינסטינקטן.

אַ שוידערלעכע סצענע האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט די ברייטע גאַס אין צייט פון גירוש.

אַ קאָלטע נאַכט איז געווען פּעברואַר דעם 20־טן 1941. אין מיטן דער נאַכט האָט מען באָפוילן אַלע אַרויסצוגיין אין גאַס און נישט מיטנעמען גאָרנישט מיט זיך. די וואָס האָבן מיטגענומען פּעקלעך האָבן עס געמוזט לאָזן ליגן אין גאַס. די דייטשן האָבן שפּעטער אַלעס צוגערויבט.

אָט שטייט צווישן דער מאַסע דער אַלטער קליינפּעלד, דער תבואה־מעקלער. פון גרויס וווייטיק און שרעק באַקומט ער אַ בלוט־שטורץ און פאַלט אַוועק. צווישן די נאַציס וואָס האָבן באָוואַכט די יידן, איז געווען אַין ס. ס. מאָן, וועלכער, צוזעענדיק די שוידערלעכע סצענעס, האָט געהאָט טרערן אין די אויגן. עס איז צו אים צוגעגאַנגען אַ העכערער אָפיציר און אויף אים אָנגעשריען וואָס ער שטייט „פאַרגאפּט״. דער זעלבער ס. ס. מאָן האָט באָפוילן עטלעכע יידן אַרייַנטראָגן דעם האַלב־טויטן קליינפּעלד אין דער קראָם פון זיידמאַנען, אים געלאָזן ליגן אויף דער ערד צום שטאַרבן

און דאָס געווען פֿאַרשלאָסן. די דייטשע „טרערן" זענען אים נאָך גע־שטאַנען אין די אויגן...

די אַלטיטשקע פֿרוי שוואַרץ, וועלכע האָט נישט פֿינקטלעך אויס־געפֿירט די אַנווייזונגען פון נאַצי־רוצח, איז בלוטיק צעשלאָגן געוואָרן און אַרויפֿגעוואָרפן אויפֿן לאַסט־אויטאָ.

דעם ד"ר ברעסלער האָט מען אַרויסגעפֿירט פון אַ הויז אַ צעבלו־טיקטן. דער קאָפּ און קערפּער באַגאָסן מיט בלוט. דאָס זעלבע איז גע־שען מיט פּיל אַנדערע. אויף די דעכער זענען געשטאַנען ס. ס. מענער און געמומען בילדער פון די שוידערלעכע סצענעס.

די נאַציס האָבן געוואָלט אַ ביסל אַ „שפּאַס" טאָן. זיי האָבן גע־נומען אַ פֿאַרקריפּלט קינד פון 3 יאָר, צעשויבערט עס די האָר און אַוועק־געשטעלט דאָס קינד אין אַ פּאָזיציע מיט די הענט האַלב־ווילד צעשפּרייט און געמומען בילדער דערפון. דאָס בילד — האָט מען שפּעטער אויסגע־פונען — איז דערשינען אין „שטירמער", וווייזנדיק ווי ווילד עס זענען אויס יידישע קינדער.

געווען איז שלמה סאכאטשעווסקי אַ יינגער בחור.

פון אַ פֿאַרטיג אַוועקגעשיקטע, האָט אַ נאַצישער אָפּיציר אים גע־נומען צו זיך, — בעסער געזאָגט — פֿאַר זיך, צו זיין אַ קנעכט פֿאַר אים.

ער פֿלעגט טאָן אַלערלייַ אַרבעטן פֿאַר אים. פון רייניקן די הויז ביז פּוצן פֿאַר דעם נאַצי די שטיוול.

דעם דייטש איז געפֿעלן דער בחור און ער האָט געוואָלט אים אויף ווייטער האַלטן מיט זיך.

ווען די ענטגילטיקע אויסזידלונג איז געקומען און די לעצטע געבליבענע יידן פון פּלאָצק, זענען אַרייַנגעטריבן געוואָרן אין לאַסט־וואגאנעס, צום אַוועקפֿירן אין טויט־לאָגערן, — האָט דער אָפּיציר, אים, שלמה'ן קלאָר געמאַכט, אַז ער וועט אים האַלטן ווייטער און ער וועט אויסמיידן דעם קאָנצענטראַציע־לאָגער וואָס איז אַ לאָגער פון פאַרניכטונג.

שלמה האָט געבעטן דעם אָפּיציר, ער זאָל זיין מוטער איבערלאָזן מיט אים, — ווייל ער וועט נישט לאָזן די מוטער אַוועק פון אים.

— דאָס קען איך דיר נישט טאָן — זאָגט אים דער אָפּיציר.

— וועל איך גיין ווו מיין מאַמע וועט גיין. איר גורל איז מיין גורל — ענטפֿערט ער אים.

צומאַרגנס האָט מען זיי ביידן — דעם זון און די מוטער אַוועק־געפֿירט. זיי האָבן צוזאַמען געטיילט דעט טויט מיט טויזנטער אַנדערע יידן.

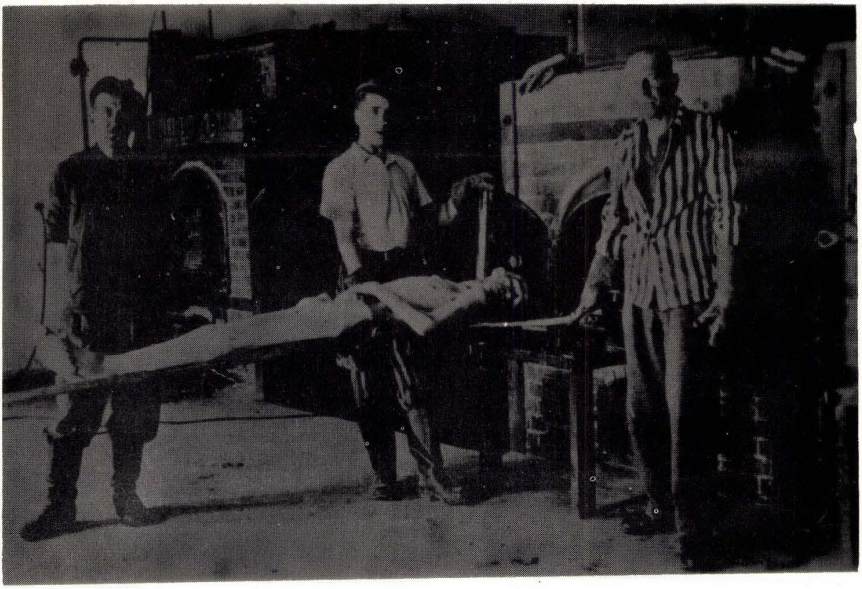
איבער דער גאַנצער בריט פון בריטע גאַס, זענען געווען אויס־

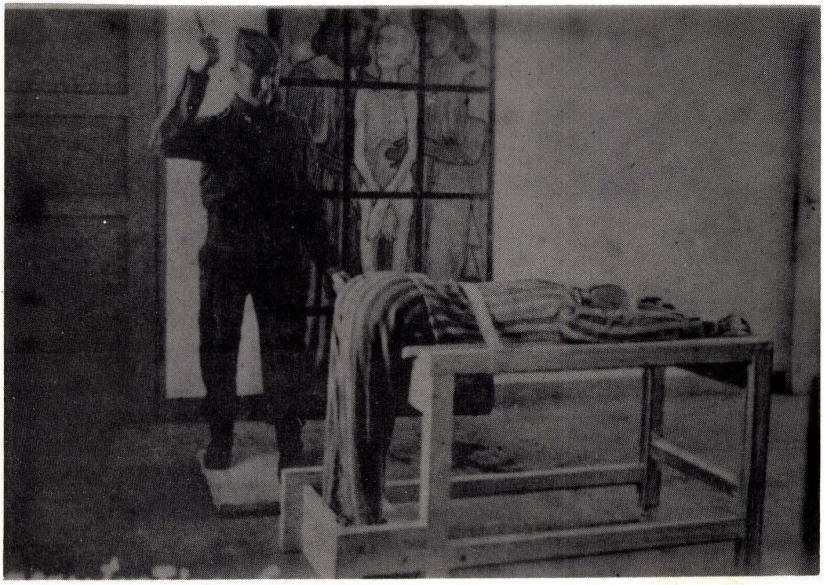
פּלאָצקער יידן אויף זייער לעצטען וועג.

אויף דער לענג פון דער בריי־טער גאַס, זענען זיי אויסגעשטעלט געוואָרן אריינגעפּאַקט צו ווערן אין טראָקס און ווערן פּאַרשיקט אין טויט־לאַגערן

די קרעמאטאריע האָט געאַרבעט טאָג און נאַכט

וועגנדיק געפייניקט פון אַ דייטשן סאַדיסט

געשטעלט די יידן פון שטאָט. אַרויסגעטריבענע פון זייערע היימען, גרייט אַוועקגעשיקט צו ווערן צו אַ גיהנום־טויט. מענער און פרויען, זקנים און קינדער, זיי שטייען אויסגעשטעלט אונטער די וואַכזאַמע אויגן פון די דייטשע מחבלים, — בלוט דורשטיקע פאַר מענשלעך בלוט. מ׳האַלט נאָך אין אַרויס־טרייבן פון די היימען, די לעצטע יידישע פאַמיליעס, וועלכע מוזן איבער־לאָזן אויף הפקר זייער האָב און גוטס פאַרן דייטשן רויבער.

אייף ראג גילדענע און ברייטע איז אַרויס פון זיין הויז ר׳ בער טאהב. אַ עלטערער יידׁ, פול מיט שרעק און אויך מיט אַ געפיל פון בטחון. ער האָט זיך געשטעלט אין דער רייַ מיט אַנדערע יידן, צו ווערן אַוועקגעפירט אין דער אומבאַוווסטקייט.

אַ דייטשער זעלנער האָט באַמערקט, אַז עפעס באַהאַלט דער יידׁ אונטערן מאַנטל. ער איז צוגעלאָפן צו אים און מיט רציחה אַ ריס געטאָן דעם מאַנטל און ס׳איז אַרויסגעפאַלן אַ ספר־תורה.

ר׳ בער האָט געפרווועט די ספר־תורה אויפהויבן, אָבער דער דיי־טשער סאָלדאַט האָט אים אַ שטויס געטאָן און אים גענומען שלאָגן ביז ער איז אַוועקגעפאַלן אָן כוחות.

מיט שפּאָט האָט דער דייטש צעשפּרייט די יריעות איבער דער לענג פון גאַס און מיט סאָלדאַטסקן טראָט געגאַנען ווי אַ זיגער איבער דער אויפגעוויקלטער ספר־תורה.

קורץ נאָכדעם, האָבן לאָסט־וואגאנעס אַוועקגעפירט די יידן אין פאַרשידענע ריכטונגען, אויף וועגן פון פיין, נויט און טויט. צוזאַמען מיט אַנדערע, איז אויך ר׳ בער געוואָרן אַריינגעשטופט אין לאָסט־אויטאָ.

אַ טיפער אומרו האָט אים געטריבן מיטצונעמען די ספר־תורה. וואָס די קומענדע שעה זאָל נישט זיין, וויל ער האָבן די ספר־תורה מיט זיך. אַ גאַנץ לעבן זענען זיי געווען צוזאַמען, — וועט ער עס ווייטער טראָגן, אפילו דורך פייער און שוווערד. אַזוי האָט געוואָלט ר׳ בער.

— איבער דער אויסגעלייקטער יידן־ריינער גאַס, איז נאָך גע־לעגן צעשפּרייט די געשענדטע ספר־תורה מיטן לא תרצח־וואָרנונג צו די הימלען.

אין דער רייַ אַריינגעיאָגט צו ווערן אין לאָסט־אויטאָ איז אויך געשטאַנען זלמן דוד רובינשטיין. ווען זיין פרוי און קינדער זענען אונטער קלעפּ אַריין אין אויטאָ, האָט ער פאַרלוירן זיין גלייכגעוויכט און נישט רעכנדיק זיך מיט געפאַר פאַר זיין לעבן, אָנגעהויבן רופן די יידן צו אַ ווידערשטאַנד. ער האָט אָנגעהויבן אויפן קול שרייען, אַז מ׳פירט אונז ווי שאָף צו דער שחיטה און וואָס זענען נעבעך די אומשולדיקע קינדערלעך שולדיק? די דייטשן האָבן זיינע ריידׁ נישט פאַרשטאַנען און זיך ווייטער

אַנגעגאַנען מיט שלאָגן די אַריינשטייגנדע אין אויטאָ. די ס. ס. זענען געשטאַנען פון ביידע זייטן אויטאָ און מיט די ביקסן און שטעקנס געשלאָגן איבער די קעפּ יעדן אייגעם, אַלטע און יינגע, קינדער און מאַמעס. שוואַכע און אַלטע האָבן אַמערסטן קלעפּ באַקומען, ווייל זיי האָבן נישט געקענט שנעל אַריין אין אויטאָ.

צענדליקער וועלכע האָבן נישט אויסגעפירט פּינקטלעך דעם באַפעל, זענען געוואָרן מערדערלעך צעשלאָגן.

ביי יצחק ראוויצקי אויף ברייטע גאַס, האָט זינט דעם קריג געווינט ביי אים אַ ברודער פון דייטשלאַנד מיט זיין פרוי. צוגלייך מיט אַנדערע דייטשע יידן וואָס שטאַמען פון פוילן, האָט מען אויך זיי אַרויסגעטריבן פון דייטשלאַנד. ער און זיין פרוי זענען געקומען קיין פלאָצק ווינען ביים ברודער. וען די ס. ס. האָבן באַפוילן יעדן צו פאַרלאָזן די הייזער און זיך שטעלן אין אַ רייע אין גאַס, האָט זיין פרוי, אַ קראַנקע נישט געוואָלט פאַרלאָזן די שטוב. זיי האָבן איר אויפן אָרט דערשאָסן. אויך ישראל ראוויצקי און זיין שוועסטער זענען געווען ברוטאַל צעשלאָגן.

די פרוי פון דוד מענדעלסאָן האָט ביי דער אויסזידלונג, געפירט אַ קינד פון אַ יאָר אין אַ וועגעלע. אַ דייטש זעענדיק עס, האָט דאָס קינד מיטן וועגעלע איבערגעדרייט.

גיהנום סצענעס זענען פאָרגעקומען ביים אַריינטרייבן די יידן ווי די בהמות אין די לאַסט־אויטאָס. די טראָקס זענען געווען אַנגעפילט מיט מענטש, דערשטיקט צו ווערן. טיילמענטש זענען אין די לאַסט־אויטאָס אויפן וועגן דערשטיקט געוואָרן פון ענגשאַפט און מ׳האָט זיי אַראָפּגענומען טויטע.

אַזוי זענען די אויטאָס מיט די פּלאָצקער יידן בעת דער ערשטער אויסזידלונג, אַוועק אין דער ריכטונג פון דזשאַלדאָווע.

אין די טויט לאַגערן

מיר פרוון נאָר איבערגעבן גבית־עדות פון בערך 4 אַדער 5 געלימענע אין די לאַגערן. טויזנטער פּלאָצקער האָבן פאַרענדיקט זייער לעבן אין די טויט־לאַגערן. וואָס עטלעכע מענשן דערציילן איז נאָר אַ טראָפּן אין ים פון ליידן, וואָס עס זענען געווען די לאַגערן.

אין דזשאַלדאָווע ביים אַראָפּשטייגן האָט מען ווידער געשלאָגן מכות־רצח. פון די אויטאָס האָט מען אַראָפּגענומען די דערשטיקטע. הערש נתן אש׳ן האָבן זייגע קינדער אַראָפּגענומען אַ טויטן און אַרייגעטראָגן אין אַ באראק ווו ס׳זענען געלעגן טויטע. אויך די טויטע האָט מען נישט

געלאָזן צורו. אַרומיקע גויים האָבן אויך באַרויבט די טויטע און אַראָפּ־געצויגן פון זיי די מלבושים.

אין דזשאַלדאָווע האָט מען אָלע אַריינגעטריבן אין פינסטערע שטאַלן, פול מיט פערד־מיסט. עס האָבן זיך געטראָגן געשרייען פון קראַנקע און פאַרחלשטע און קיין הילף איז נישט מעגלעך געווען. פיל זענען געשטאָרבן און מ׳האָט זיי באַגראָבן הינטער דער אוביקאַציע. די בערך פינף טויזנט מענשן אין די שטאַלן, האָבן אויף זיך געבעטן דעם טויט, אַבי נישט צו ליידן די איבערמענשלעכע יסורים וואָס די דייטשן האָבן דאָרט צוגעטיילט. אין די באַדינגונגען איז דאָרט ביי אַ פלאָצקער פרוי געבוירן געווארן אַ קינד. ד״ר ווינטערס פרוי, אַנ׳אַקושערין, האָט דאָס קינד אָפּגענומען.

פון דזשאַלדאָווע האָט מען אַוועקגעשיקט טראַנספאָרטן מיט יידן אין פאַרשידענע שטעטלעך און לאָגערן, אַ טייל קיין סוכעדניאוו און אַ טייל קיין סטאַראַכאָוויץ.

אַראָפגייענדיק פון די טראָקס, האָבן מענשן אין פאַניק געטראָטן אייגער אויפן צוויטן. שוואַכע און אַלטע וועלכע זענען נישט געווען פלינק, זענען געווען די ערשטע קרבנות. יעדער איז געלאָפן אַראָפּ, אויסצומיידן די מערדערלעכע קלעפּ וואָס די דייטשן האָבן דערלאַנגט מיט ביקסן און נאַגאַנעס.

אין סטאַראַכאָוויץ איז געווען אַ טאַרטאַק ווו מ׳האָט געאַרבעט. דאָרט האָט אויך געאַרבעט קורשטיין, האָבן די דייטשן ביי אים געפונען 60 זלאָטעס אייגענגעלט אין מלבוש, האָבן זיי אים דערפאַר דערשאָסן. דאָס זעלבע איז געשעען מיט פירסטענבערג׳ן וועלכער האָט אויך דאָרט געאַרבעט. פאַר שרעק האָבן פיל אַוועקגעוואַרפן די געלט וואָס זיי האָבן מיטגענומען.

געווען אַ פאַל פון אַ פרוי וואָס האָט געטראָגן אייגעוויקלט איר קינד אויף דער פלייצע, איז עס נישט געפעלן דעם ס. ס. מאָן, האָט ער די מאַמע מיטן קינד דערשאָסן.

אַנ׳עלטערער ייד האָט געפרווט זיין איניקל מיטנעמען מיט זיך, ווען דאָס ינגעלע איז געווען באַשטימט אין אַ באַזונערן טראַנספאָרט צו ווערן אַוועקגעפירט — האָט דער ייד דערפאַר באַקומען שווערע קלעפּ פון ס. ס. מאָן.

עס דערמאָנט אַ סטראָפע פון דער באַרימטער פּאָעמע „דאָס ליד פון אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק״ פון אומפאַרגעסלעכן יצחק קאַצענעלנסאָן:

„איך האָב געקוקט און האָב געזעהן: מען האָט אַ יידן אַ זאַק
אַראָפּגענומען פון זיין פלייצע דאַר,
און דער זאַק האָט אָנגעהויבן ווינען... אַ קינד! אַ יידיש

קינד! דער זשאַנדאַר ברענט:
ער זוכט דעם טאַטן... שרייט צום קינד: דערקענן אים!
דאָס יינגעלע קוקט אָן זיין טאַטן שטאַרק,
ער קוקט אים אָן און ווייניט ניט...ער קוקט אים אָן, דעם
טאַטן זיינעם און האָט אים נישט דערקענט!"

אין טאַרטאַק אין סטאַראַכאָוויץ, האָט מען געאַרבעט שווער פאַר אַ ביסל שיטערע זופּ. פון די שווערע באַדינגונגען זענען פיל קראַנק געוואָרן. געווען אויך 4 טיפוס קראַנקע. צווישן די קראַנקע איז אויך געווען יצחק אַש. צוביסלעך איז ער שוין אַרויס פון דער געפאַר און אַנגעהויבן ווערן געזינטער. דער ברודער זיינער חיים וואָס איז געווען מיט אים האָט געטאָן אַלעס צו העלפן אים. מיטאַמאָל איז אַרויס אַ באַפעל, אַז די 4 קראַנקע זאָל מען פירן אין שפּיטאָל אַריין. חיים האָט געמאַכט פון האַלץ און לייוונט די טראָג־בעטלעך. מ'האָט אַרויפגעלייגט די 4 קראַנקע און זיי געטראָגן. אַ ברודער האָט געטראָגן אַ ברודער. געווען אויך אַ פּאָטער וואָס האָט געטראָגן זיין טיפוס־קראַנקן זון. אַזוי האָט מען די פיר קראַנקע געפירט. געווען זיכער אַז מ'פירט זיי צום שפּיטאָל. אויפן וועג האָבן די נאַצישע וועכטער באַפוילן פירן זיי אויפן יידישן בית־עלמין. דאָרט האָבן זיי באַפוילן איבערדרייען די 4 קראַנקע. זיי האָבן די קראַנקע קאָלטבלוטיק דערשאָסן און געהייסן באַגראָבן.

צוריק אין באַראַק אַריין, האָט חיים אַש זיך אומגעקערט אָן אַ ברודער, אַזוי אויך דער טאַטע אָן זיין זון. אַזוי אויך די אַנדערע.

מ'איז אַריין אין באַראַק. דער מוח איז ווי פאַראַליזירט. שווער צו טראַכטן וואָס דאָ איז פאָרגעקומען. עפּעס איז אַלץ איינס צי מ'לעבט יאָ, צי מ'לעבט נישט.

די צרות האָבן אַוועקגענומען די פעאיקייט פון טראַכטן און באַנעמען. אַלעס איז ווי אָפּגעטעמפּט אינעווייניק אין מענטשן. אָט האָט ער געמיינט אַז ער האָט אַ ברודער און מיטאַמאָל איז אַלעס אויסגערונגען. אָט האָט דער טאַטע געהאַט זיין זון און דאָ האָט מען אים ווי אָפּגעווישט פון דער ערד. דער מערדער טוט עס אַזוי רויק, אויסגערעכנט. עס זענען ווי אָפּגעמעקט געוואָרן די געפילן ביים מערדער און ביים קרבן. ביים לעבן־געבליבענעם קרבן איז פון די טאָג־טעגלעכע צרות אָפּגעטוט געוואָרן דער פראַטעסט־געפיל, דער אויפשוידער, געבליבן איז נאָר אַ שטילער וויייטיק וואָס גרייזשעט. לאַנג טראַכטן דערפון קען מען נישט, ווייל נייע צרות און ענויים קומען אונטער. זיי זענען פערמאַנענט. זיי געדויערן אַנ־אייביקייט. מ'האָט געלעבט און געוואָרט וואָס דער מאָרגן וועט ברענגען.

מ׳האָט געטראַכט: איז דער מאָרגן דער טאָג־טעגלעכער גיהנום, אָדער ברענגט דער קומענדער טאָג — טויט?

דרייסטערע וואָס האָבן געפרווועט אַנטלויפן, האָבן שנעל אויסגע־פונען אַז קיין אַנטרינונג איז נישטאָ. נאָר דער טויט קען באַפרייען. מאַרשירנדיק איינמאָל ווי סאָלדאָטן צו דער אַרבעט, האָבן זיי פאַרביי־גייענדיק געזעען זיצן אויף שטולן דריי מענטשן מיט פאַרבויגענע קעפּ. זיי זענען געזעסן דערשאָסענע, אונטערגעשפאַרט די הענט אויף לאָפּאַטעס, נישט אַראָפּצופאַלן. מ׳האָט די דערשאָסענע אין דער פּאָזיציע אַוועק־געזעצט ווי אַ וואָרנונג פאַר די נאָך לעבעדיקע, אַז דאָס איז דער סוף פון די וואָס פרווון אַנטלויפן.

אין סוכעדניאוו, האָבן די דאָרטיקע יידן נישט אויפגענומען פריינט־לעך די אַנגעקומענע פּלאָצקער. מ׳האָט נישט געהאָלפן די אַנגעקומענע ווי עס האָבן געטאָן יידן אין אַנדערע שטעט. פּלאָצקער זענען געווען גע־צוונגען שנאָרן פאַר אַ שטיקל ברויט. טייל האָבן געפרווועט געפינען אַ ביסל אַרבעט אין דאָרף און קריגן עסן דערפאַר. די דייטשן האָבן שנעל אָפּגעשטעלט דאָס גיין זוכן אַרבעט. ס׳איז אַרויס אַ פאַרבאָט צו גיין אין די דערפער אַריין. מיט דער וואָרנונג אַז וועמען מ׳וועט כאַפּן אין דאָרף וועט מען דערשיסן.

אַנ׳ערך 800 יידן זענען געווארן פאַרשיקט קיין כמיעלניק. כמיעל־ניקער יידן האָבן געהאָלפן מיט אַלעם מעגלעכן די קומענדע פּלאָצקער. די פּלאָצקער האָבן צווישן זיך געשאַפן אַ קאָמיטעט, וואָס האָט געהאָלפן די געליטענע, ווי וויייט מעגלעך, אין די שווערע באַדינגונגען. אין קאָמיטעט איז געווען זער טעטיק כילעק פּלידערבלום.

אין אָקטאָבער 1942 איז פאַרגעקומען די אויסזידלונג פון כמיעלניק. פון דאָרט האָט מען די פּלאָצקער מיט די כמיעלניקער פאַרשיקט קיין טרעבלינקא. פון כמיעלניק האָט מען געמוזט מאַרשירן צו פוס קיין קיעלץ אונטער דער וואַך פון באַוואָפנטע דייטשע און פּוילישע אויפזעער. שוואַכע וואָס זענען געבליבן הינטערשטעליק, האָבן זיי דערשאָסן. גלאָבוס האָט זיך אַראָפּגעבויגן צו פאַרשנורעווען זיין שוך, האָט ער באַקומען אַ קויל פון הינטן. דער אַלטער ראטמאַן איז געווארן דערשאָסן און אַריינגעוואַרפן אין גרוב נעבן שאָסיי. מ׳האָט אַרויסמאַרשירט פון כמיעלניק אין דער פרי און אָנגעקומען אין דאָרף מאַראָוויץ אין אָוונט. דאָרטן האָבן זיי אַלע באַפּוילן בלייבן איבער נאַכט. אַ טייל קראַנקע וואָס מ׳האָט געפּירט אין פּויערישע וואגנס, האָט מען געהייסן בלייבן און די וואגנס זאָלן זיך אומ־קערן צוריק. גרשון מענדעלסאָן האָט געפרווועט מיט אַ גאלד־שטיק איבער־קויפן איינעם פון די פּוילישע פורמאַנעס, ער זאָל אים צוריקפירן קיין

כמיעלניק. ער האָט געראַטעוועט פון דאָרט צו אַנטלויפן אין אַ צווייטער ריכטונג. דער גוי האָט געגומען די געלט, אָבער אים נישט געוואָלט מיטנעמען. ער האָט זיך געוואַנדן צו אַ צווייטן וועלכער האָט געטריבן אַ וואָגן, יענער האָט אים מיט געגומען און קיין געלט ביי אים נישט געוואָלט נעמען.

מאטעק גלאווינסקי איז בעת דער אויסזידלונג אַנטלאָפן, וועלנדיק אַנקומען צו זיין פאַטער וועלכער איז געווען פאַרשיקט אין אַ לאַגער אין פאדלעגושע. שוין זייענדיק מיט זיין פאַטער, זענען זיי ביידע געוואָרן פאַרשיקט אין אַ גאַז־קאַמער.

די פאַרטריבענע פלאָצקער אין טשענסטאכאָוו, זענען מיט האַר־ציקייט געוואָרן אויפגענומען פון די טשענסטאָכאָווער יידן. מ׳האָט זיי געגעבן אָרט צו שלאָפן און ספּעציעלע קוכן זענען געווען טעטיק פאַר זיי. טראָץ דעם, איז דאָרט די לאַגע אויך געוואָרן אומדערטרעגלעך. דאָס עסן איז אויסגעגאַנגן און יידן האָבן אָנגעהויבן בעטלען איבער די גאַסן צו שטילן דעם הונגער. אַמאָליקע גבירים זענען געשטאַנען אין גאַס און געבעטלט אַ שטיקל ברויט. פיל פלאָצקער זענען דאָרט געשטאָרבן פון טיפוס. דער ציוניסטישער טוער שפּערלינג איז געשטאָרבן אַ וואָך שפּע־טער נאָכן מספּיד זיין אַ בן־עיר.

בעת דער אויסזידלונג אין טשענסטאכאָוו, זענען פיל פלאָצקער געוואָרן פאַרשיקט אין פאַרניכטונגס־לאַגערן. אין דער צייט פון דער „אַקציע", האָט דוד מענדעלסאָן געפרווועט אַריבער אויף דער אַרישער זייט. ער איז בעת׳ן אַריבערלויפן דערשאָסן געוואָרן.

טויט־הונגעריקע האָט מען די יידן געטריבן אין די לאַגערן. אָפּעסן אַ ברויט צו דער זאַט, איז געווען דאָס אייניציקע וואָס מ׳האָט געטראַכט. כאָטש אויפעסן אַ ברויט, זיין זאַט און נאָכדעם זאָל אפילו דער דייטש דערשיסן.

ביז יאַנואַר 1945 האָבן זיך פלאָצקער געפיניקט אין דער טשענ־סטאכאָווער געטאָ.

אין דעם לאַגער אין בוכנוואַלד האָבן זיך געפונען די 4 ברידער ליכטמאַן. צווישן זיי ראובן, דער סעקרעטאַר פון די „פועלי־ציון" פאַרטיי אין פלאָצק. איינער איז דאָרט אויסגעגאַנגן פון הונגער. זיי האָבן דאָרט באקומען 15 דעקאָ ברויט אַ טאָג און אַ האַלבן ליטער „סופ" פון לויטער וואַסער. איינער פון זיי האָט בעת דער באַפרייונג געווויגן 90 פונט.

אויך אין וואַרשע האָבן זיך געפונען פיל פלאָצקער, וועלכע האָבן געטיילט דעם גורל פון ליידן. האָזענשפרונג איז געווען דאָרט טעטיק אין

דער וואַרשעווער גמינע. אָפט האָט ער פאַרטראָטן אַדאָם טשערניאקאָוו'ן אַלס הויפט פון יידן־ראַט.

חיים אַש דערציילט: אין אוישוויץ האָבן געברענט פיר קרעמאַטאָריעס. זיי האָבן געאַרבעט טאָג און נאַכט און דער געשטאַנק פון ברענענדע מענטשן קערפערס איז געווען אין לשער. אין אַ שכנות'דיק בלאָק פון אונזערן, האָבן זיך געפונען זעקס טויזנט ציגיינער פון רייכס־דייטשלאַנד. אין עטלעכע שעה צייט זענען די זעקס טויזנט ציגיינער פאַרברענט גע־וואָרן אין קרעמאַטאָריע. געמיינט האָט מען אין אונזער בלאָק, אַז דאָס נעקסטע וועט זיין אונזער רייע, אָבער עס האָט אונז אויסגעמיטן.

אין לאָגער נעבן לאנדסבערג, האָבן זיך געפונען עטלעכע פּלאָצקער, צווישן זיי אויך מענע. אים איז אַריין אַ געדאַנק אין קאָפּ, אַז דאָס גאַנצע מוטשען זיך איז נישט כדי, מ'וועט עס נישט איבערהאַלטן. מיט דער איינרעדעניש, אַן אַ ברעקל מוט און האָפענונג, איז ער קראַנק געוואָרן און געוואָרט אויפן טויט. מ'האָט אים אַוועקגעפירט אין אַ לאָגער פון וואַנען מ'קומט מער צוריק. דאָרט איז ער געשטאָרבן.

פון דעם זעלבן לאָגער האָט מען געהייסן אַ גרופּע פירן אַ וועגעלע מיט אַ צאָל טויטע צו באַגראָבן. צווישן די אויפן וועגעלע זענען געלעגן עטלעכע נאָך האַלב־לעבעדיקע קרבנות. די וואָס האָבן דאָס וועגעלע גע־פירט, זענען טייל געגאַנגען מיט צעריסענע שיך אָדער צעבראָכענע האַל־צערנע שיך, האָבן זיי אַראָפּגעשלעפּט פון די טויטע די שיך פאַר זיך.

וועג מ'האָט אונז אַוועקגעפירט פון סטראַכאָוויץ אין אַ צווייטן לאָגער אַריין, האָט זיך ניוניעק קורשטיין אויסבאַהאַלטן אין אַ בונקער. הינט פון די דייטשן האָבן אים און נאָך עטלעכע דערשנאפט און די דייטשן האָבן אים דערשאָסן.

וועג די אַמעריקאַנער האָבן זיך אַנגעהויבן דערנענטערן האָט מען אונז אַוועקגעפירט קיין טיראָל. זיי האָבן באַשאָסן דייטשע פאַזיציעס אין די אַרומיקע דערפער. די דייטשע ס. ס. וואָס האָט אונז באַוואַכט איז גע־וואָרן דערשראָקן פון די אַמעריקאַנער באַמבאַרדעס און מורא האָבנדיק פאַר זייער סוף, זענען זיי געוואָרן מיטאַמאָל מילד צו אונז.

וועג זיי האָבן אונז אַוועקגעפירט קיין אַלאַך הינטער מינכען, האָבן זיי אונז געוואָרנט, אַז וויר ס'קען נישט מאַרשירן זאָל בלייבן אויפן אָרט, וויל די וואָס וועלן אָפּשטיין אין מיטן וועג וועט מען דערשיסן. דער לאָגער אין אַלאַך וווּ מיר זענען אָנגעקומען, איז געווען איבערגעפאָלט מיט מענטשן פון פאַרשידענע לאָגערן.

דעם 1־טן מאַי האָבן אונז די אַמעריקאַנער באַפרייט. די פרייד

פון באַפרייונג איז געווען געמישט מיט טרויער, זעענדיק דעם סך־הכל פון אונזערע משפחות, פון אונזער פלאַצק און פון אונז יידן אין פוילן.

טיבערט רחל פון ברייטע גאַס האָט דורכגעמאַכט די ביטערע צייט פון די נאַצי לאַגערן. ענדע קריג איז זי אַוועק קיין איטאַליע מיט דער האָפנונג פון דאָרט זיך צו דערשלאָגן צו די א״י ברעגן. זי איז געפאָרן מיט איינער פון די מעפילים־שיפן. אין דער פינסטערניש פון דער נאַכט, אַ פּאָר הונדערט יאָרד פֿאַרן ברעג, זענען די עולים אַראָפּ פון דער שיף אויף קליינע שיפלעך, אַנדערע זענען געשוווומען צום ברעג. וועלנדיק דערגרייכן זייער ארץ־ישראל, נאָך יאָרן פון טויט־מאַטערניש. די ענג־לענדער האָבן געגומען שיסן אין די שווימענדע יידן. רחל טיבערט, וועלכע איז געווען אַ גוטע שווימערין איז צוגעשוווומען, שוין געווען נאָענט צום ברעג. זי האָט אָבער דעם ארץ־ישראל באָדן נישט דערגרייכט. אַ ענגלישע קויל האָט איר געטראָפן און געמאַכט אַ סוף צו איר לעבן און ציל.

אַ באַזונדער קאפּיטל פון ליידן האָבן דורכגעמאַכט די אַנטלאָפענע קיין רוסלאַנד. דאָרט איז דער מלאך המות געווען אין געשטאַלט פון הונגער, קראַנקהייט און קעלט. זער פיל פּלאָצקער זענען דאָרט אומגע־קומען. מיר ווילן דאָ ציטירן אַ בריוו וואָס איז אָנגעקומען אין די ערשטע טעג ווען פּלאָצקער האָבן אָנגעהויבן אַריבערלויפן די גרענעץ קיין רוסלאַנד.

שמחה מינץ (ער איז שפּעטער געשטאָרבן אין רוסלאַנד) שרייבט: מיר זענען געפאָרן צו דער באַן ביז דער גרענעץ און פון דאָרט צופוס ביינאַכט דורך וועלדער און וואַסערן. אָבער נישט יעדן האָט זיך דאָס איינגעגעבן. טייל זענען אויפן אַזוי גערופענעם „נייטראַלן פּאַס" געלעגן צווישן וואָכן אויפן פריייען פעלד, אָן אַ דאַך איבערן קאָפּ אין גרויסע פרעסט און שנייען. נישט איינער איז געשוואָלן געוואָרן פון קעלט און פיל זענען געשטאָרבן אויפן פעלד. זיי האָבן ווייטער נישט געקענט גיין. נישט אַהין, נישט צוריק. פון אין זייט: יודע! צוריק! פון דער צווייטער זייט: סטופּאַי! נאַזאַד! אויך אין ביאַליסטאָק, ווו די רוסן האָבן אונז געפרופן „ביזושנצעס", האָט עס געקלונגען אין אונזערע אויערן ווי „פאַרפלוכטער יודע"!

פיל פּלאָצקער זענען מיט מאַסן אַנדערע יידן פאַרשיקט געוואָרן אין ווייטע מקומות אין סיביר. אין די שוידערלעכע באַדינגונגען, אָן ברויט צו שטילן דעם הונגער, אין שוידערלעכע פרעסט, אָן מעדיצינישע הילף זענען מענשן געפאַלן ווי פליגן. די רוסן האָבן נישט געמאַרדעט קיין יידן. מ׳האָט נאָר געלאָזן זיי אויסגיין פון הונגער און קעלט. פיל פּלאָצקער האָבן דאָרט זייער קבר געפונען.

נאָכן קריג האָבן פֿלאָצקער אָנגעהויבן קומען צוריק פון רוסלאַנד. די צאָל פון די לעבן־געבליבענע איז געווען אַ קליינע.

☆ ☆ ☆

מיר גיבן נישט קיין כראָניק פון צרות און פּיין — דאָס איז פשוט אונמעגלעך. מיר פֿרוון נאָר פֿאַרצייכנען אַ צאָל פֿאַקטן וואָס נאָר עטלעכע פֿלאָצקער האָבן אַדורכגעמאַכט אין זייער געראַנגל צו בלייבן לעבן.

דער אָנטייל פון פֿלאָצקער אין טרעבלינקער אויפֿשטאַנד

אַ פֿלאָצקער וועלכער האָט אָנטיילגענומען אין אַנ׳אויפֿשטאַנד אין טרעבלינקער לאַגער און געבליבן אַ לעבעדיקער עדות צו קענען דערציילן, איז פֿלאטקעוויטש, וועלכער האָט געהאַט אַ פּסעוודאָנים „קאַרטאָפֿלאזש". ער דערציילט אַז אין אַנ׳אָנקומענדן צוג מיט יידן אין לאַגער אַריין איז אויך געווען דער פֿלאָצקער יידישער שאָפער אַדאָלף. אַריענטירנדיק זיך וואָס עס קומט פֿאָר מיט די אָנקומענדע יידן, האָט ער אויסגענוצט די געלעגנהייט און געווארפן אַ גראָנאַט וועלכן ער האָט געטראָגן מיט זיך און דערהרגעט 12 דייטשן. די דייטשע ס. ס. האָבן אים אויפן אָרט דער־הרגעט מיט לאָפּאַטעס און שטעקנס.

אַ גרופּע יידן, זענעדיק די באַדינגונגען אין לאַגער, אַז זיי קענען גאָרנישט פֿאַרלירן, האָבן באַשלאָסן נעמען נקמה אין די דייטשן און פרוון ראַטעוון זייער לעבן דורך אָרויסרייסן זיך פון לאַגער. אין שפּיץ האָט זיך געשטעלט אַ ברודערן־זון פון געווען טשעכישן פרעזידענט מאַ־סאַריק מיט דעם יידישן קאַפּיטאַן גאַלעווסקי. דעם ערשטן אַקט פון אויפ־שטאַנד האָבן דורכגעפירט דער פֿלאָצקער סטאַליאָר גוטמאַן און טיק פון נאוויידוואָר, וועלכע האָבן דערהרגעט דעם ערשטן דייטש אין וואָרשטאַט.

דער באַפעל פון גאַלעווסקין איז געווען אָרויסצובאַקומען דאָס געווער פון מאַגאַזין. צו דעם צוועק איז געמאַכט געוואָרן אַנ׳אָפּדרוק פון שליסל פון ברויט דורך דעם נאוויידוואָרער ייד בודניק.

דער ערשטער איז אָריין אין מאַגאַזין פון געווער דער פֿלאָצקער בחור ראָזענבערג מיט זיין פּאָטער כאַצקל. זיי ביידע האָבן אָרויסגעגעבן אין געהיים דאָס געווער. באַקומענדיק דאָס געווער זענען זיי געגאַנגן צו דער אָרבעט, מיטן געווער פֿאַרבאַהאַלטן. די וועלכע האָבן געאָרבעט ביי די שמאַטעס, די אַזוי גערופענע לומפּיאַזשעס, האָבן געהאַט ביי זיך אָריי־בער הונדערט רעוואָלווערן און גראָנאַטן.

פונקט 6 אז. פארנאכט לויטן אנגעזאגטן צייכן פון גאלעווסקין איז אויסגעבראכן דער אויפשטאנד. דער פלאצקער העלד רודעק לובראניעצקי מיט א טשעכישן ייד האבן אונטערגעצונדן 5 ציסטערנעס מיט בענזין און די איבעריקע האבן פארניכטעט די גאז־קאמערן.

די דייטשן זענען געלאפן צום מאגאזין נאך געווער, אבער דא זענען זיי באשאסן געוואָרן דורך די פלאצקער יידן: פערעלגריץ מאטעק, גוטמאן („פופציק") און רודעק לובראניעצקי.

די אויפשטענדלער האבן פארניכטעט די טורעמלעך ווו די וואך איז געשטאנען און זענען אריבער די דראט־פארצוימונגען און אנטלאפן אין דער ריכטונג פון וואלד. זיי האבן באמיט זיך דורכצורייסן דעם דיי־טשן רינג ווייטער פון לאגער. א גרופע פלאצקער און אנדערע האבן זיך דורכגערישן קיין קיילץ. אנדערע זענען באפאלן געוואָרן פון דייטשע ס. ס. און פאליאקן און דערהרגעט געוואָרן. א טייל איז געלונגען זיך אויסבא־האלטן און שפעטער זיך אנשליסן אין די פארטיזאנען.

דעם פלאצקער פלאטקעוויטש איז געלונגען זיך אנשליסן אין די פארטיזאנער און בלייבן לעבן.

לויט דעם עדות זאגן פון א לעבן־געבליבענעם פון לאגער — סטאניסלאוו קין — וועגן די נקמה־אויסברוכן פון פארצווייפלטע יידן אין דעם טרעבלינקער לאגער און וועגן דעם אויפשטאנד אין לאגער דעם 2־טן אויגוסט 1943 (אין „ידיעות בית לוחמי הגיטאות" ז"ז 538־535) וועלט דערמאנט צווישן די טעטיקסטע אין דעם אויפשטאנד רודעק פון פלאצק. רודעק לובראניעצקי איז געבוירן אין פלאצק אין 1918, געווען א שלאסער פון פאך און געארבעט ביי מארגוליעסן אין דער פאברק. ער איז געווען טעטיק אין דער ספארט־ארגאניזאציע פון „מכבי" אין פלאצק און געווען אנ'אויסגעצייכנטער ספארטלער, באקומענדיק אויסצייכנונגען אין פארשידענע ספארט־פארמעסטן. צווישן אנדערע האט ער זיך אויס־געצייכנט אין א פארמעסט פון שיפלען אין א לודקע אויף דער וויסל, פון פלאצק ביז דעם באלטישן ים. ער איז געווען א מיטגליד פון בית"ר. זיין מוטער און שוועסטער וווינען אין תל־אביב.

רבקה גלאנץ, די חברה פון פלאצקער קבוץ, איז געבוירן אין קא־נין אין 1915. זי איז געווען א חברה פון „פרייהייט". זייענדיק אין פלאצ־קער קבוץ האט זי זיך אויסגעצייכנט מיט איר ארבעטסאמקייט, חברישער באציונג און זארג פארן קבוץ. שפעטער האט זי אנטיילגענומען אין א סעמינאר פון דער „החלוץ" באוועגונג.

אין צייט פון קריג איז זי ארויסגערופן געוואָרן דורכן מרכז „החלוץ" צו טאן אונטערערדישע ארבעט פאר דער חלוצישער באוועגונג. זי איז

געוואָרן געשיקט קיין טשענסטאכאָוו, וווהין מ׳האָט פאַרשיקט הונדערטער פּלאָצקער פאַמיליעס. דאָרט האָט זי אָנגעפירט מיט אַ חלוצישן קבוץ וואָס איז געווען טעטיק אין דער געטאָ אויף נאַדזשאַטשנע גאַס.

זי איז געשטאַנען אין שפּיץ פון אַ געהיימער ווידערשטאַנדס אָרגאַניזאַציע אין טשענסטאכאָווער געטאָ. זיי האָבן דורכגעפירט אַ באַוואָפנטן קאַמף מיט די דייטשן און אין דער צייט זענען פיל יידן אָנטלאָפן אין די וועלדער. די אָנטלאָפענע האָבן געמאַכט אָנפאַלן אין די אָרומיקע דערפער צו באַקומען שפּייז און קענען דערהאַלטן ס׳לעבן. וועז אַ פויער האָט אָפּגעזאָגט צו געבן שפּייז האָבן זיי אים דערשאָסן. זיי האָבן אויך אויסגעפירט סאַבאָטאַזש אָקטן קעגן די דייטשן. די דייטשן האָבן פשוט זיך געהיטן נישט צו פאַרפירן מיט זיי אַ קאַמף אין וואַלד.

געווען אַ פאַל, אַז די דייטשן האָבן געפונען אַ צאָל באַהאַלטן געוער אין געטאָ, לויט אַנאַנווייזונג פון אַ נידערטרעכטיקן יידישן פּאָליציאַנט. אין רעזולטאַט זענען געפאַלן פיל יידן צוליב דייטשער נקמה.

רבקה גלאַנצ׳ס אַ חברה פון „החלוץ" שרייבט וועגן איר אין „בנדודים ובמחתרת": „אין דער לעצטער צייט איז זי געווען די מוטער פון די טשענסטאכאָווער יידן (וווּ עס האָבן זיך אויך געפונען פאַרשיקטע פּלאָצקער). וועז זי האָט געוואָלט פאַרלאָזן דאָס אָרט, האָבן זיי איר געבעטן צו בלייבן. די איבערגעבליבענע אין געטאָ האָבן געהאַלטן, אַז אָזוי לאַנג ווי רבקה איז מיט זיי, פילן זיי זיך פעסטער און שטאַרקער".

דעם 26־טן יוני 1942 האָט זי אָנגעפירט מיט אַ גרופּע פון 40 מענטשן, וועלכע האָבן מיט געווער אין האַנט געפרווט אַרויסרייסן זיך פון דער באַלאַגערטער געטאָ. אין דער שלאַכט זענען זיי אַלע געפאַלן און אויך רבקה גלאַנץ. זי איז געפאַלן ווי אַ העלד, מיט געווער אין האַנט.

פּלאָצקער, וואָס האָבן געשריבן ביכער וועגן חורבן

.1

רייזל קורטשאַק, אָדער, ווי מ׳האָט זי גערופן רוזשקע, איז געבוירן געווארן אין פּלאָצק אין 1921. זי האָט איר דערציונג דורכגעמאַכט אין דער פּלאָצקער רעגירונגס־שולע. נאָר לערנענדיק אין דער שולע האָט זי זיך אָנגעשלאָסן אין „השומר־הצעיר". אירע עלטערן זענען געווען אָרעם, — דער פאָטער, אַנ׳אַרבעטער, האָט באַלאַנגט צום טראַנספּאָרט פּאַרייַן.

וועז דער קריג איז אויסגעבראָכן, האָט זי דורכגעמאַכט אַלע צרות און פּיין פון דער נאַצישער אָקופּאַציע. געלאָפן פון אָרט צו אָרט, געגנבעט גרענעצן, ביז זי האָט דערגרייכט ווילנע. דאָרט האָט זי זיך פאַרבונדן מיט חברים פון „השומר־הצעיר" און זיך אינגאַנצן געווידמעט דעם אונטער־

גרונט־קאמף. זי האט אראיסגעוויזן גרויס מוט, איינשטעלנדיק אפט דאס לעבן ביים דורכפירן אירע שליחות'ן, מאכנדיק פארבינדונגען מיט פאר־טיזאנען קעמפער און ביים דורכפירן סאבאטאזש אקטן. גלייכצייטיק, האט איר געניט אויג, איינגעזאפט אין זיך די געשעענישן אין ווילנער געטא וועלכע זי האט מיט אַ פארוווונדעט הארץ פארצייכנט.

דאס שוידערלעכע לעבן אין געטא און דעם העלדישן אונטער־ערדישן קאמף, שילדערט רוזשקע אין איר בוך „להבות באפר", וואס איז דערשינען אין 1946, אין פארלאג פון „השומר־הצעיר" אין ארץ־ישראל. דאס בוך איז געווארן איבערזעצט פון פוילישן כתב־יד.

„להבות באפר" גיט אַ בריט בילד פון די געשעענישן אין ווילנער געטא. די ענויים וואס ווילנער יידן זענען אויסגעשטאנען, די סיסטעמאטישע אויסראטונג דורך די דייטשן, דער געראנגל פאר לעבן אין געטא, די פארניכטונג פון דער געטא און דער העלדישער קאמף פון אונטערגרונט.

זי פארצייכנט אלעס מיט פינקטלעכקייט און מיט ציפערן און אויך מיט טיפער איבערלעבונג, דעם טאג־טעגלעכן גרויל אין דער געטא ביז זיין ענדע. אין איר דאקומענטארן בוך, גייט דורך אַ גאנצע גאלעריע פון העלדישע קעמפער פון פארשידענע יוגנט ארגאניזאציעס, בעיקר חלוצישע, ווו זי האט איר לעבן געווידמעט. זי פארצייכנט אין איר בוך, די ליידן און פריידן פון געטא, די געזאנגען פון טרויער און האפנונג און די כראנאלאגיע געשריבן אויף די וועגט, פון יידן וואס זענען געגאנגען זייער לעצטן וועג.

מארשירענדיק צו דער ארבעט אין רייען, האט זי זיך צוגעהערט צו אַ געשפרעך, וואס עס האט געפירט ז. קאלמאנאוויטש, דער שרייבער און ייוו"א מיטארבעטער מיט ד"ר גארדאן, וועלכע האבן מארשירט אין אַ שורה פאר איר:

ז. קאלמאנאוויטש האט פשוט געשריען צו גארדאנען: „און איך זאג דיר אַז כ'האב נישט קיין מורא פאר זיי".

פרעגט אים גארדאן מיט פארוווונדערונג: „וואס מיינסטו דערמיט צו זאגן, קאלמאנאוויטש"?

און קאלמאנאוויטש האט אים געענטפערט:

ניין! מיך קען זייער בלוטיקע האנט נישט גרייכן! איך האב אַ זון אין ארץ־ישראל!"

רוזשקע קורטשאק איז געווען צווישן די ארגאניזאטארן פון דער פארטיזאנער קאמפס־ארגאניזאציע. זי איז געווען פון די געציילטע אין

דער קאַמאַנדע פון דער אַרגאַניזאַציע פון ווילנער געטאָ־קעמפער, וועלכע האָט דורכגעפירט פיל סאַבאָטאַזש אַקטן קעגן די נאַציס. זי איז געווען אַנפירערין פון יידישן פּאַרטיזאַנען־לעגיאָן „נקמה" אין ווילנער געגנט.

די ברענענדע געטאָס, דאָס געשריי פון די אומשולדיק אומגעקומענע, דער הערָאישער און מענשלעכער קאַמף פאַר יידישן כבוד, האָט ענגער געשלאָסן דעם בונד פון רוזשקע מיטן גורל פון יידישן פֿאָלק אין מדינת ישראל.

באַלד נאָך דער נאַצישער מפלה, האָט זי געהאָלפן פלאָסטערן אַ וועג פון עליה קיין א״י פון דער שארית הפליטה. אויף דער לאַנדעס קאָנפערענץ פון דער הסתדרות, האָט זי אויפגעשטורעמט דעם יידישן צבור אין א״י און אומעטום, מיט איר דערציילן פון די גרויליקע טעג אונטער די נאַציס און פון קאַמף וואָס די חלוצישע רעשטלעך האָבן געקעמפט אין די געטאָס און אין די וועלדער.

.2

חיה דאָרעמבוס און איר מאַן ישראל האָבן געהאָט אַ שניט־קראָם אויף קאלעגיאַלנע גאַס. וועג דער קריג איז אויסגעבראָכן, זענען זיי מיט זייער צוויי יעריק טעכטערל תמר׳ל אַנטלאָפן קיין וואַרשע.

ביי אינער פון די אַקציעס אין געטאָ, האָבן די דייטשן בלוטיק צעשלאָגן איר מוטער מיטן קינד וועלכע זענען אומגעקומען ביי דער דעפּארטאַציע.

חיה און איר מאַן האָבן זיך אַריבער באַקומען קיין וואַרשע אויף דער אַרישער זייט און זיך אויסבאַהאַלטן ביי אַ ברודער פון זייער פלאָצקער שכן, אַ קריסט. דער פּאָליאַק, סטאַך, האָט זיי נישט נאָר אויסבאַהאַלטן, נאָר געטאָן אַלעס מעגלעכעס אויך צו ראַטעווען אַנדערע פון זייערע נאָנטע.

אירע איבערלעבונגען האָט חיה דאָרעמבוס פאַראייביקט אין בוך: „אויף דער אַרישער זייט".

דאָס בוך איז געשריבן מיט פשוטע ווערטער. טאָג־טעגלעכע פּאָסירונגען ווילקלען זיך פונאַנדער אין אַ שוידערלעכער בילד. נאָר מיט איבערמענשלעכער גבורה, האָט אַ ייד געקענט איבערלעבן די דאָזיקע צייט אויף דער אַרישער זייט. ס׳איז דאָס לעבן פון אַ חיה אין שטענדיקער געפאָר, אַז אַ שטאַרקערער זאָל איר נישט פאַרצוקן.

מיר זענען בילדער פון גרויל און בילדער און פאַקטן פון מענשלעכער דערהויבנקייט, געראַנגל פאַר לעבן און אַ פראָגע צי לוינט עס?

זי באַשרייבט סצענעס אין וואַרשעווער געטאָ, וועלכע זי האָט בייַ

געווינט, זייענדיק אויפן וועג צו באזארגן אירע קרובים מיט א באהעל־טעניש. מיר האבן דארטן שילדערונגען פון העלדישן קאמף אין ווארשע־ווער געטא, וועלכע מ׳האט געקענט זען פון דער ארישער זייט. אויך די פאליאקן זענען געווען איבערראשט פון דעם יידישן ווידערשטאנד. גאנץ פוילן האבן די דייטשן פארנומען אין עטלעכע טעג און די ווארשעווער געטא האט אויסגעהאלטן דעם קאמף וואכן־לאנג.

פאליאקן קוקנדיק אויף דער ברענענדער געטא, האבן באדויערט „פארוואס מ׳האט נישט די יידן געסמ׳ט ווי מיין און דאס גאלד, מעבל און סחורות וואלט געבליבן פאר זיי״ (ז. 217). אזוי האט געטראכט א גאנץ פויליש פאלק מיט יעזוסעס נאמען אויף די ליפן.

עס זענען געווען אויסנאמען ביי די פאליאקן, א דאנק וועלכע איינע ווי דארעמבוס האט זיך געראטעוועט. זיי זענען אזוי קליין אין צאל, אז ס׳איז א שאנדע. די פאליאקן אליין, גערודפטע אונטער דער בייטש פון נאצי, האבן זיי מער אין זינען געהאט דאס פארניכטן דעם יייד, ווי דעם דייטשן שונא.

א גוי פון אונטערגרונט וועלכער איז געווען אין קאנטאקט מיט די דארעמבוסעס, האט זיך צעשמועסט מיט זיי: ווי קומט עס — האט ער געטענה׳ט, וואס יידן האבן נישט געשטעלט קיין ווידערשטאנד. גאנצע זעק מיט געלט האבן זיי מיטגעשלעפט אנשטאט גראנאטן. פארוואס האבן זיי נישט אונטערגעצונדן די שאפן? פארוואס האבן זיי זיך נישט געווארפן מיט העק און גאלע הענט אויף די מערדער?

ער האט נישט געזעען די טראגישע סיטואציע, אז אין דער פאר־ניכטונג פון די יידן, האבן די פאליאקן דעם גרעסטן חלק. באהאלטענע יידן, האבן נישט די דייטשן געפונען, נאר די פאליאקן האבן זיי פאר א באלוינונג ארויסגעגעבן. א טרעבלינקע, האבן די דייטשן געקענט שאפן נאר אין אזא לאגד ווי פוילן. אינם שטילן גיין צום טויט פון הונדערטער־טויזנטער, פון מיליאנען — ליגט אפשר אויך א גבורה! — א גרויזאמער שטילער פראטעסט פון אן׳אויסגעקוילעט פאלק. דעם שאנד פלעק טראגן די שטארקע, — האט אים פארגעווארפן ישראל.

חיה דארעמבוס איז פריער נישט געווען א שרייבערין. זי פארמאגט באאבאכטונגס־פעאיקייט און דעם טאלאנט פון אויסדריקן אירע געדאנקען און געפילן וואס קומען ממעמקים. די קינסטלערישקייט פון דעם בוך איז די פשטות און טיפע מענשלעכקייט וואס קוואלט פון מחבר. די שרעקלעכע צייט, אזוי שטיל איבערגעגעבן, מאכט א רושם. עס ציען זיך ווי א פאדים חלומות פון אמאל, דעם שטילן יידישן לעבן און די קאשמארן פון גורל, פון אייגן קינד און די נאנטע אין די נעגל פון טויט.

דער גורל׳דיקער אויסדרוק: יידן זייט זיך נישט מיאש, האָט טיף געלעבט ביי אַזעלכע חיה דאַרעמבוסעס. דער מענש האָט געדאַרפט צו זיין פון אייזן דורכצולעבן יעדן טאָג און יעדע שעה, מאָמענטן וווּ אַ שאַרף, פרעמדע טריט, אַ פרעמד קול האָט געקענט מיינען דאָס קומען פון מלאך המות.

„מיר לעבן ווי האָזן. עס דאַכט זיך מיר אַז אפילו אין שלאָף האָלט איך איין אויג אָפן. ביי יעדן קלענסטן קלאַפּ, לויפט אַדורך אַ פראָסט איבערן לייב" (ז. 79).

דאַרעמבוס פילט, אַז זי וועט שוין קיינמאָל נישט זיין ווי אַמאָל. עס זענען — זאָגט זי — אין איר אָפגעשטאָרבן די וויכטיקסטע יסודות וואָס באַשיינען אַ מענש: זיין גלויבן, זיינע טרוימען, זיין ליבשאַפט צו מענשן, זיין האָפנונג — אַלץ איז טויט. אין דער אמת׳ן, האָט חיה דאַרעמ־בוס, אין די צרה׳דיקע טעג, געהאַט אין זיך אַ ים מיט ליבע צום מיט־מענשן. דער דאָזיקער געפיל שנירלט זיך דורך אין איר גאַנצן בוך. אַן דעם וואָלט איר שווער געווען איבערצוקומען דעם נערוון־ברעכנדן גיהנום. זייענדיק פאַרנומען מיט ראַטעווען איר לעבן, האָט זי גלייכצייטיק מיט אייפער געראַטעוועט דאָס לעבן פון אַנדערע, שטעלנדיק אָפט איר אייגן לעבן אין געפאָר.

מיר לייענען סצענעס פון גרויל וואָס דער טייוול אַליין וואָלט עס נישט געקענט אָפטאָן. אַ גבורה האָט זיך געפאָדערט צוזעענדיק די ענויים און יסורים, דאָס אויסמאַרדן אין קאָלטן בלוט יידן און נישט קענען אויסשרייען דעם וויטיק און מוזן אָנגיין וווייטער מיטן לעבן. „עס דאַכט זיך מיר אַ סך מאָל אַז מיין האַרץ ווערט גרויש, פאַרגליווערט, אַז אויב איך קען לעבן, האָב איך קיין ווערט נישט, בין איך אַ חיה"! (ז. 204).

ווי האָט זיך אויסגעדריקט דעם מחבר׳ס אַ באַקאַנטע, פאַרן גיין אויפן אומשלאָגס־פלאַץ: איך וויל וואָס שנעלער זיין אין הימל, כדי צו קענען פון דער הויך אַראָפשפייען אויף דער גאַנצער וועלט.

וועו די רוסן זענען אַריין אין וואַרשע, האָט חיה באַמערקט אַ באַקאַנטע אויף דער גאַס.

חנה, חנה! רופט זי איר.

פון וואַנען נעמט איר אַז איך הייס חנה?

עס האָט זיך מיר געדוכט אַז איר זענט אַ באַקאַנטע. איך האָב אַ טעות. זייט מוחל.

רופט זיך אָפ די פרעמדע: און אפשר הייס איך טאַקע חנה? איך האָב פאַרגעסן מיין אמת׳ן נאָמען. איך האָב געהאַט אַזוי פיל נעמען, געשטאָמט פון אַזוי פיל פאַראָפיעס, געהאַט אַזוי פיל מאָמעס און טאַטעס.

אין אמת'ן האָב איך קיינעם נישט! אפשר קענט איר מיר זאָגן פון וואַנען איך שטאַם, ווי איך הייס, וווהין צו גיין? איך האָב פאַרלאָרן די האָפּנונג און קאָן נישט אָפּזוכן גאָט, וועלכער איז מיר אומגעקומען אין געטאָ. מען האָט אים ווייזט אויס אַוועקגעשיקט קיין טרעבלינקא, צוזאַמען מיט מיינע קינדער. איך מעג שוין יעצט שרייען אויף יידיש: אַ בראָך האָט מיך געטראָפן".

וועז חיה דאַרעמבוס איז געווען אין פּלאָצק נאָכן קריג, האָט זי געפונען איר ווויונונג פאַרנומען פון אַ פּוילישער שוסטער משפחה.

„די שוסטערקע פרעגט וואָס איך ווייל; זי ווייסט נישט, אַז איך בין די אייגנטימערין פון דער ווויונונג. אַ נישט זיכערע, אַ פאַרשעמטע, זאָג איך עס איר. זי פאַרלירט זיך נישט. מיט אַ כיטרען שמייכל דערקלערט זי, אַז איך וועל אַודאי באַקומען אַ צווייטע ווויונונג. זי בעט מיך אפילו נישט זיצן. איך פרעג זי, צי זי דערלויבט מיר אַ קוק טאָן אויף מיין געווען שלאָפשטוב. „פראָשען" — ווייזט זי אָן מיטן פינגער — אָבער שטיל; מיין טאָכטער איז פאַרקילט און ליגט אין בעט". איך בלייב שטיין אויף דער שוועל. אין מיין בריט טשעטשאַט-בעט ליגט אַ יונג בלאָנד שיקסל. צוויי בלויע אויגן קוקן אויף מיר מיט חוצפה און טענה. איבערן מיידלס קאָפּ גרינט אויף דער וואַנט מיין באַליבטע פּאַלמע, די אויסגעמאָלטע פון אין פּלאָצק באַקאַנטן מאָלער סטושאַלקאַ. אַ לאַנגע צייט האָט ער געאַרבעט ביי דעם דאָזיקן בוים, וואָס איז אַרויסגעקומען ווי לעבעדיק. איצט איז די פּאַלמע אָפּבלאָקירט, פאַרחלשט, נעבעכדיק. נעבן דער פּאַלמע הענגען פאָטאָגראַפיעס, הייליקע בילדער, פּאַרמען פון כאָליעווע, מאָסן, אפילו אַ פּאָר אַלטע הויזן.

...דאָ ביים פענסטער איז געשטאַנען תמר'לס בעטל. דאָ ווידער — דער טאַפּטשאַן, אַנטקעגנאיבער — די טאָאַלעט מיטן שפּיגל. איך שטיי אָנגעבויגן און קען זיך נישט אויסגלייכן. כ'בין שטיל און ביים זינען. רויק פאַרלאָז איך מיין געווענער היים.

אַ קורצער ווינט-פּלאָטער, ווי אַ ווידערקול פון אַ טיפן זיפּץ, לויפט נעבן מיר אַדורך. אַנטלויפן פון דאָנען, וואָס שנעלער אַנטלויפן!"

דאָס בוך „אויף דער אַרישער זייט" איז געשריבן פון אַ טיף פילנדער נשמה. עס אַנטפּלעקט זיך אין בוך אירע קינסטלערישע פעאַיקייטן פון קענען מיט פשוטע ווערטער אַזוי אויפטרייסלענדיק שילדערן און דערציילן אירע איבערלעבונגען אויף דער אַרישער זייט אין וואַרשע.

נאָכן לייענען דאָס בוך, באַגלייטן דיך פאַר אַ לאַנגע צייט בילדער פון דער אַרישער זייט. ווי אַ קאָשמאַר וואָס איז שווער זיך צו באַפרייען דערפון.

ס׳איז אַ דאָקומענט פון אַ שרעקלעכער צייט פֿאַר אונזער פֿאָלק, וואָס וועט בלייבן פֿאַר אייביק.

3.

פּנחס שוואַרץ האָט זיין שרייבערישע טעטיקייט אָנגעהויבן אין דער „סאָציאַליסטישער יוגנט־שטימע" שפּעטער איז ער געווען מיטאַרבעטער אין דער בונדישער „פֿאָלקסצייטונג" אין וואַרשע. אָלס רעפּאָרטער האָט ער באַריכטעט די פֿאַרגעקומענע סיים־סעסיעס. ער איז געווען וויצע־פּאָר־זיצער פון זשורנאַליסטן־פֿאַריין און אַקטיוו אין דער „בונד"־באַוועגונג.

אין וואַרשע האָט ער פֿאַרעפנטלעכט אַ בוך „פּילסודסקי און די יידן־פּראָגע".

ווען דער קריג איז אויסגעבראָכן, איז ער מיט אַנדערע שרייבער און געזעלשאַפטלעכע טוער אַוועק פון וואַרשע אויסצומיידן די אָנקומנדע נאַציס.

די איבערלעבונגען פון די וואַנדערונגען איבער שטעט אין פּוילן „מיטן וואַנדער שטאָק אין האַנט", דערציילט ער אין בוך „דאָס איז געווען דער אָנהויב", וועלכער איז אַרויסגעגעבן געוואָרן דורכן אַרבעטער רינג אין נ. י. אין 1943.

צוזאַמען מיט אַנדערע געזעלשאַפטלעכע טוער, איז ער דורכ׳ן „יידישן אַרבעטער קאָמיטעט" אַריבערגעבראַכט געוואָרן קיין אַמעריקע אין צייט פון מלחמה.

4

וולאדיסלאוו בראניעווסקי. גאָר זעלטן האָט געטראָפן, אַז אַ פּאָליאַק מיט איינפלוס אין עפּנטלעכן לעבן זאָל אַרויסווייזן אָפּענע פריינטשאַפט צו יידן. אפילו נאָך דער גרויסער טראָגעדיע מיטן פּוילישן יידנטום, האָט מען זעלטן, זעלטן געהערט פון אַ פּאָליאַק אַ וואָרט פון מיטגעפיל און חרטה פֿאַר די שוידערלעכע מאָרדן צו וועלכע די פּאָליאַקן זענען געווען שותפים.

צווישן דעם פּוילישן אַנטיסעמיטן־פֿאָלק זענען געווען געציילטע וואָס האָבן אַרויסגעוויזן מיטגעפיל צום גרויסן אומגליק פון יידישן פֿאָלק. איינער פון זיי איז געווען דער באַדייטנדער פּוילישער דיכטער וולאדיסלאוו בראניעווסקי וועלכער איז אַ פּאָלאַקער. ער איז אַ פּראָלעטאַרישער דיכטער. אין היינטיקן פּוילן, שוין מסתמא אַ נאַציאָנאַלער פּאָעט.

אין דער צייט פון דער מלחמה און חורבן פון פּוילישן יידנטום, האָט ער געשאַפן לידער באַזינגענדיק יידישע העלדישקייט און די גרויסע יידישע טראָגעדיע אין פּוילן.

אין דער לידער אנטאלאגיע „יידן אין דער פוילישער פאעזיע", וואס פאליאקן האבן ארויסגעגעבן אין פאריז, איז אויך בראניעווסקי פאר־טראכטן מיט לידער אויף יידישע טעמעס. אין א ליד „די פוילישע יידן", וואס איז געווידמעט דעם אנדענקן פון ש. זיגעלבוים, באוונדערט דער דיכטער די העלדישקייט פון די וואַרשעווער געטא־קעמפער, „די זין פון די מכבייער וואס זענען אויפגעשטאנען צום קאמף אין א האפנונג פון זיג".

דער דיכטער פארענדיקט דאס ליד מיט די ווערטער: „אז מען באדארף אויסקריצן ווי מיט שטיין אין דעם פוילישן זכרון אז א „שותפות־דיקע" היים האט מען אונז צעשטערט און דאס פארגאסענע בלוט פארייניקט אונז, עס בינדט אונז די מויער פון עקזעקוציעס אין דאכאו און אשוויענטשים, ס'בינדט אונז יעדער נאמענלאזער קבר און יעדער תפיסה קאמער. א שותפותדיקער לויכטנדיקער הימל וועט אויפגיין איבער דער צעשטערטער וואַרשע, וועט מיר וועלן צוזאמען פארענדיקן אונזער בלוטיקן זיג דעם לאנגן, יעדער מענש וועט באקומען פרייהייט, ברויט און רעכט. עס וועט אויפשטיין איין ראסע — די העכסטע — פון מענשן געראכטע".

קען זיין אז בראניעווסקי איז אויפריכטיק אין זיין ליד. ער פאר־געסט אבער דעם בלוטיקן חלק אין יידן־מארד וואס זיינע פאליאקן האבן. ס'איז איבערטריבן וועגן ער דערמאנט וועגן דער „שותפותדיקער היים" פון יידן און פאליאקן. די דאזיקע „שותפותדיקע היים" האבן פאליאקן מיט פרייד געהאלפן פארניכטן ביז'ן גרונט. ביז'ן גרונט איז ווייט פון אמת אז „דאס פארגאסענע בלוט פארייניקט אונז".

אין א צווייט געדיכט „באלאדן און ראמאנסן" וועגדט זיך דער דיכטער צום קינד — צו רבקה'ן וואס לויפט א נאקעטע און בארוועסט איבער דער שטאט וואס ליגט אין חורבות און ווו ס'הערשט טויט און פארניכטונג. די 13 יעריקע רבקה לויפט אליין איבער די חורבות און די פוילישע פארבייגייער וואַרפן איר צו א שטיקל ברויט אדער א גראשן. זי וויל אוועקטראגן דאס באקומענע שטיקל ברויט פארן טאטן אין מיי־דאנעק און פאר דער מאמען וואס ליגט באהאלטן אונטער די חורבות. און דער „פאן יעזוס" קומט אויך אין געטא. און ביידע, סיי דער קליינער רבקה'ן, סיי יעזוס'ן פירן די ס. ס. לייט ארויס אויפן וועג און די דייטשן דערשיסן זיי צוזאמען. „זי זינט יודען"...

די יידישע מאטיוון האט בראניעווסקי אנגעשריבן מלחמה־צייט אין גלות זייענדיק אוועק פון פוילן.

א אינטערעסאנטן פאל ברענגט דער זשורנאל „היימיש" (סעפט. 1959): וועג בראניעווסקי איז געווען אין ארץ־ישראל און פארגעלייענט

אין אַ קבוץ זיינס אַ פּאָעמע און וועט די עלעקטרישע ליכט איז קאַליע געווארן און ער האָט נישט געקענט פּאַרטזעצן זיין ליינען אין דער פּינסטער — האָט אַ מיידל פון קבוץ געדענקט פון אויסנוויניק די פּאָעמע פון פוילישן דיכטער בראָניעווסקי — און זי האָט דעקלאָמירט דעם המשך אין דער פינסטער.

יידן אין פלאָצק נאָכן קריג

וועט דער קריג האָט זיך געענדיקט זענען אַ צאָל פלאָצקער יידן צוריקגעקומען קיין פלאָצק, גלויבנדיק אַז זיי וועלן קענען פאַרטזעצן זייער לעבן דאָרט.

דעם פאַליאַק׳ס יידן־שנאה איז מיט גאָרנישט געווארן קלענער, טראָץ דעם וואָס די רעגירונג האָט דעם אַנטיסעמיטיזם באַקעמפט. די קליינע צאָל יידן אין שטאָט, איז ביי די פאַליאַקן אין די אויגן געווען צו גרויס.

פסח צייט 1946 איז פאַרשוווונדן אַ פויליש קינד אין שטאָט. באַלד האָט זיך פאַרשפרייט אַ קלאָנג אין שטאָט אַז יידן האָבן דאָס קינד דער־הרגעט פאַר ריטועלע צווועקן. די שטימונג איז געווען אַ געראַיצטע. דאָס רעשטל יידן האָט געלעבט אין שרעק פאַר אַ פאָגראָם. צווישן די פאַליאַקן איז אָנגעגאָנגען אַ העצע אַז מ׳דאַרף אויסהרגענען די יידן וואָס היטלער האָט דורכגעלאָזן. אַ דאָנק דעם פּ. פּ. ס.ישן טוער קעמפּטשינסקי, וועלכער האָט אָנגעפירט מיטן „אוזשאָנד אוביזפּיעטשאלני״, זענען געווארן אָנגע־נומען מיטלען אויסצומיידן אַ בלוטיקן פאָגראָם.

אַ טאָג שפּעטער, האָט מען דאָס קינד געפונען אַ לעבעדיקעס.

ס׳איז דער ערשטער בלוט־בלבול פאַרצייכנט צו וועלן אין פלאָצק און געשעען איז עס נאָכ׳ן אויסמאָרדן פינף און נייניציק פּראָצענט פון דער יידישער באָפעלקערונג, ערשט מיט אַזאַ קורצער צייט צוריק.

די צייטונג „על המשמר״ אין ישראל באַריכטנדיק וועגן דעם אָנטי־סעמיטיזם אין „פאָלקס־דעמאקראַטישן״ פוילן, דערציילט וועגן אַ כאַראַק־טעריסטישן בריוו וואָס אַ יידישער אינווויניער פון פלאָצק האָט געשריבן צו „טריבונא לודו״, דעם אָרגאַן פון דער פוילישער אַרבעטער פאַרטיי. דער ייד אַלפרעד בערנשטיין באַקלאָגט זיך אַז דער אָרטיקער אַנטיסע־מיטיזם האָט שווער געטראָפן זיין פאָמיליע. אין דעם ענטפער גיט די צייטונג אַן אַז זיין ענין וועלט איבערגעשיקט צום אָמט וועלכער האָט יוריסדיקציע איבער דעם.

אַ „איטא״ ידיעה פון וואַרשע האָט דערציילט אַז עס זענען גע־פונען געווארן צוואַנציק ספרי־תורות און 2000 ספרים באַהאַלטן אויף

דעם בוידעם פון דער שוהל אין פּלאָצק און מ׳האָט עס פאַרטיילט צו אַ צאָל קהלות אין פוילן.

„דאָס נייע לעבן״ פון לאָדזש האָט באַריכטעט אַז פּוילישע אַרבעטער האָבן געפונען די פאָן פון פּלאָצקער „מכבי״ ביים דורכפירן קאנאליזאַציע־ארבעטן. די פאָן איז פאַרגראָבן געווען אין אַ טאָפּ. ס׳איז געווען די פאָן וואָס „מכבי״ האָט ענטהילט צו איר 18 יאָריקן יובל. די פאָן איז געווארן איבערגעגעבן דעם יידישן קאָמיטעט. אויך איז דעם קאָמיטעט, נאָך גרויסע באַמיונגען געוואָרן איבערגעגעבן אַ צימבל וואָס איז איבערגעצויגן געווען מיט פאַרמעט פון אַ ספר־תורה.

אין ערשטן יאָר פון אויפקום פון מדינת־ישראל, ווען רוס־לאַנדס שטעלונג איז געווען אַ פריינטלעכע, איז דורכן יידישן קאָמיטעט אין פּלאָצק געוואָרן דורכגעפירט אַנ׳אַקציע צו געבן בלוט די פאַרוווונדעטע קעמפער פון צבא הגנה לישראל.

דעם 26־טן אָקטאָבער 1946 איז פאַרגעקומען די עקסהומאַציע פון 25 יידישע קרבנות אין פּלאָצק, דערמאָרדעטע דורך די נאַציס אין 1941. מ׳האָט זייערע צעריסענע פון קוילן קערפערס איבערגעפירט פון אימיעל־ניצע, אַ דאָרף הינטער פּלאָצק — צום בית־עלמין און באַגראָבן זיי מיט ערע. אין דער לויה האָבן אָנטייליגענומען דאָס רעשטל יידן וואָס האָט געווויינט אין פּלאָצק און אַ רייַע דעלעגאַציעס פון יידן אין ווארשע און אַרומיקער געגנט און פאַרשטייער פון דער מאַכט. דער לויה־צוג האָט זיך אָנגעהויבן פון הויז אויף שענקעוויטשאַ 27 וווּ ס׳האָט זיך געפונען די ביורא פון יידישן קאָמיטעט. ביים אָפענעם קבר האָבן געדענקט פאַרשטייער פון דער מאַכט, אַלפרעד בליי פון יידישן קאָמיטעט, דער ריכטער מיכאל קעניגסבערג פון פּלאָצק און אַנדערע. אַלפרעד בליי רעדנדיק האָט אויסגעדריקט די נעמען פון די ערשטע ברוטאַל דערשאָסענע פּלאָצקער יידישע קרבנות: סאדזאווקא משה, גרינשפאַן משה, ראובן באגאטש, פּלאָצקער הערש, פּשעכאדזקי דוד, פּשעכאדזקי אברהם, פּלאקס אברהם, זיין זון פנחס פּלאקס, ראטבלאַט שמחה לייב, בורשטין אברהם, בורשטין עזרא הערש, פייקא אפרים, פאפּיערטשיק פישל, שווארץ מאניעק, קרעדיט מארעק, זילבערבערג הערש, קורשטיין מאניעק, שמידט אהרן לייזער, גאָלדבערג, קאמזעל, הערקאוויטש צדוק, זגאל אַלטער, ריפענהאלץ יצחק, גראָובאַרד אפרים, חיים יוסף בלומערט.

ביים אָפענעם קבר האָט אויך געערעדט מיכאל קעניגסבערג, (וועל־כער איז געוואָרן באַשטימט צום ריכטער־אַמט אין העכסטן געריכט אין

פּוילן), ער דערמאָנט די דורות יידן אין פלאָצק וועלכע זענען פאַרשוווּנדן אויף אייביק, אָבער איבערגעלאָזן נאָך זיך מאָנומענטן פון שאַפן אויף פיל געביטן פון לעבן. ער האָט גערעדט וועגן פלאָצק פון אַמאָל וואָס פלאָצקער אומעטום דערמאָנען מיט בענקשאַפט און וועגן די אומגעקומענע נייַן טויזנט קרבנות. ער רעדט וועגן די פלאָצקער ברידער וועלכע זענען געקומען 5 יאָר שפּעטער, נאָך דער שרעקלעכער עקזעקוציע איבער די 25 קרבנות, זיי אָפּגעגעבן כבוד און באַגראָבן מיט ערע און דערמיט אויך ערן אַלע טויזנטער ברוטאַל אומגעקומענע דורך די נאַציס.

ביים אָפענעם קבר איז געוואָרן געמאַכט אַנ׳„אל מלא רחמים״.

די 25 קרבנות האָבן זיך געפונען אין אַ טראַנספּאָרט וואָס מ׳האָט געפירט קיין דזשאַלדאָווע. פון זיי האָבן די דייטשן אַרויסגענומען 25 קרבנות, ווער עס איז זיי געקומען אונטער דער האַנט, מענער און יוגנט־לעכע אין עלטער פון 17 ביז 63 יאָר און מ׳האָט זיי אַוועקגעפירט אין אימיעלניצע און דאָרט דערשאָסן. די דייטשן האָבן זיי דערשאָסן אין גרופּעס צו 5. די לעבן־געבליבענע גרופּע האָט געמוזט באַגראָבן די דער־שאָסענע. די לעצטע גרופּע דערשאָסענע האָט געמוזט באַגראָבן דער יידן־ראַט וועלכער האָט געמוזט בייוווינען די עקזעקוציע און גלייך נאָכדעם פאַרלאָזן די שטאָט.

אין פלאָצקער גערעכט איז פאָרגעקומען דער פּראָצעס קעגן יאַקוב פּאָהל, דער תליון פון די גאַסטינינער יידן. אַלס אָנפירער פון אַנ׳ס. ס. גרופּע האָט ער אין 1939 אַרעסטירט הונדערטער יידן, זיי געפּייניקט אויף אַ סאַדיסטישן אופן. פיל פון זיי האָט ער אַרויסגעפירט אין שכנותדיקן וואַלד און דאָרט דערמאָרדעט. צווישן די דערשאָסענע זענען געווען פיר יידישע ראַטמענער. ער האָט שפּעטער באַפוילן דערמאָרדן פיל מער יידן און זיי באַרויבט. פון פּוילן האָט היטלער אים איבערגעשיקט קיין פראַנק־רייך דאָרט פאָרטזעצן זיינע בלוטיקע מעשים. נאָך היטלערס מפלה האָט ער זיך באַזעצט אין מערב־דייטשלאַנד. ער איז שפּעטער דעמאַסקירט גע־וואָרן און איבערגעגעבן דער פּוילישער מאַכט. דאָס פלאָצקער גערעכט האָט דעם בלוטיקן דייטש פאַרמשפּט צום טויט.

אויפן טאָג־אָרדנונג ביים יידישן קאָמיטעט איז געשטאַנען די פראַגע וואָס צו טאָן מיט דער שוהל. אין דער צייט פון דער אָקופּאַציע האָבן די דייטשן פאַראומרייניקט די שיינע שוהל, עס פאַרוואַנדלט אין אַ סחורה־לאַגער און דעמאָלירט די איינריכטונג פון אינעווייניק.

צוריק איבערבויען די שוהל ווי אַ מקום תפילה איז נישט געווען פאַר וועמען. עס איז געשטאַנען די פראַגע ביי די צוריקגעקומענע צאָל

יידן, ווי אזוי האלט מען אויף דעם לעצטן סימבאל פון יידישן פלאצק, אז עס זאל נישט אפגעמעקט ווערן פון דער ערד.

עס איז ארייגעפלאסן א פלאן פון געווענדעם לאוניק בורשטין, צו פארוואנדלען די שוהל אין א מאזאלעאום נאך די קדושים פון פלאצק און פון דער אומגעגנט.

די צוריקגעקומענע בערך הונדערט יידן וואס האבן זיך באזעצט אין פלאצק, האבן אזא פראיעקט נישט געקענט דורכפירן. זיי האבן גע־גלויבט צו קענען עס דורכפירן מיט דער הילף פון פלאצקער אין אמע־ריקע. פון דער צווייטער זייט איז נישט געווען קלאר די שטעלונג צו דער זאך פון דעם מיניסטעריום פאר קולטור און קונסט אונטער וועמענס יוריסדיקציע די זאך האט זיך געפונען.

☆ ☆ ☆

צו באזארן דעם אנדענק פון דער פארניכטעטער יידישער באפעלקע־רונג אין פלאצק איז דעם 23־טן אקטאבער 1949 ענטהילט געווארן א דענקמאל וואס איז געבויט געווארן דורכן פלאצקער ארכיטעקט פערלמוטער. דער דענקמאל איז געווארן געשטעלט אויפן בית־עלמין. ער שטעלט מיט זיך פאר א ווייסן בנין מיט ברייטע טרעפ און פון פראנט איבערגעבויגן ווי א דאך. פון אויבן קוקן אראפ גרויסע אותיות: על אלה אני בוכיה. אויף די וועגט זענען אויסגעקריצט נעמען פון קדושים.

אין דעם בויען פון דענקמאל איז געווען אקטיוו אלפרעד בליי. ער איז שוין געווען א ייד א זקן, וועלכער האט נישט געזעצן קיין צוועק אין זיין פארלאזן פוילן. זיין גאנץ לעבן איז ער געווען א הייסער פוילי־שער פאטריאט און אנאסימילירטער ייד. א לעבנס־לאנג איז ער געווען טעטיק אין דער יידישער געזעלשאפטלעכקייט און באשלאסן נאכן קריג בלייבן אין פלאצק, ער האט געמיינט אז עס וועט זיך נאך צוריק אויפבויען א יידיש לעבן אין פלאצק. טראץ דעם וואס נאכן קריג האט ער געקוקט מיט שטאלץ אויפן אויפקום פון מדינת־ישראל, האט ער געפילט אז אין זיינע יארן קען ער שוין מער נישט אנהויבן פון דאסניי און אין דעם אייביק טייערן פאר אים פלאצק, האט ער וויייטער געטאן לטובת דעם רעשטל געבליבענע יידן. ווען ס׳זענען שוין כמעט קיין יידן געבליבן אין פלאצק, איז ער אוועקגעפארן קיין וואַרשע און דארטן געשטארבן.

☆ ☆ ☆

אין מאי 1957 האבן זיך געפונען אין פלאצק נאר 44 יידן. די צאל איז באשטאנען פון 28 פאמיליעס: 23 מענער, 21 פרויען און 40 קינדער.

זייער באַשעפטיקונג איז געווען: אין קאָאָפעראַטיוון — 18, אין רעגי־
רונגס־אַנשטאַלטן — 5, פריוואַטע געשעפט־אייגנטימער — 1, פריוואַטע
לאַנד־ווירטשאַפט — 1, פריוואַטע בעלי־מלאכות — 3, דענטיסטן — 2,
הויז באַלעבאָסטעס — 12, קראַנקע — 2.

פון דער דאָזיקער צאָל זענען כמעט אַלע עולה געווען אין מדינת־
ישראל. אין 1959 זענען געבליבן 3 יידן אין פלאָצק.

פּלאָצקער שרייבן וועגן חורבן

בצלאל אָקאָליצאַ

אין פּלאָצק און אין סיביר

פרייטיק דעם 1־טן סעפּטעמבער 1939 6 פֿאַרטאָג האָבן זיך געהערט באָמבאַרדירונגען איבער דער שטאָט. די באַפעלקערונג האָט געגלויבט, אַז דאָס האָבן פּוילישע פליער מאַכנדיק מאַנעווערס, על פּי טעות אַראָפּגע־וואָרפן באָמבעס. דעם קלאַנג אַז דער פּוילישער לופּט־פלאָט מאַכט מאַנעווּ־רעס האָבן די דייטשן בכיון פֿאַרשפּרייט, אָפּצוציען די אויפּמערקזאַמקייט צו דער ערשטער דייטשער לופּט־אַטאַקע.

עס זענען געפֿאַלן עטלעכע צענדליק קרבנות. אָלע זענען ציוילען פֿאַרשטעקט אין די קעלערן ערוואַרטנדיק נייע לופּט־אָנפֿאַלן. די פּוילישע מאַכט האָט מאָביליזירט די באַפעלקערונג צו גראָבן אקאָפּעס פֿאַר־טיידיקונג. די גאַסן האָבן באַקומען דעם אויסזען פון אַ שלאַכט־פעלד. צוגרייטנדיק די פֿאַרטיידיקונג, זענען די פּוילישע באַאַמטע דערווייל אַנט־לאָפן פון שטאָט אין דער ריכטונג פון וואַרשע. קוקנדיק אויף זיי האָט אויך די באַפעלקערונג אָנגעהויבן אָנטלויפן. מען איז געפֿאָרן מיט וועגע־נער און געגאַנגען צו פוס. פיל זענען אַוועק קיין גאמבין, גלויבנדיק אַז אין אַ קליין שטעטל וועט מען אויסמיידן די באָמבעס. צום סוף איז פלאָצק געפאַלן אָן אַ קאַמף. דאגעגן שלאַכטן מיט שווערע באָמבאַרדירונגען זענען געפֿאַלן אויף גאמבין. דאָרט האָבן זייער טראַגישן סוף געפונען פיל פּלאָצקער וועלכע זענען אַהין אָנטלאָפן.

דאָס נישט אריינטירן זיך אין דער געטראָפענער לאָגע, נישט וויסנדיק וואָס צו טאָן און ווהין צו לויפן, האָט געקאָסט דאָס לעבן פון פיל פּלאָצקער יידן. ענלעכעס איז פֿאַרגעקומען אין אַלע שטעט און שטעט־לעך. די רוסישע גרענעץ איז דעמאלט געווען אָפן. אויך פּלאָצקער יידן האָבן געהאַלטן אַז מ׳דאַרף נישט אָנטלויפן, בפרט איז די ערשטע טעג ווען די דייטשן האָבן נישט אַרויסגעוויזן זייער פולע ברוטאַליטעט. וועו די נאַציס האָבן געוויזן זייער אמת׳ן פּרצוף, געמאָרדעט און גערויבט, דעמאלט זענען די מעגלעכקייטן פון אָנטלויפן געווארן שווערער.

די דייטשן האָבן אַריינגעוואַרפן אין תפיסה צענדליקער יידישע פֿאַרשטייער און סתם רייכע יידן. מ׳האָט זיי געהאַלטן אַלס „זאָקלאַדניקעס״ ביז ס׳וועט צוגעשטעלט ווערן די קאָנטריבוציע פון אַ מיליאָן זלאָטעס וואָס די דייטשן האָבן פֿאַרלאַנגט. אין דער צייט זענען די מעגלעכקייטן פון אָנטלויפן געווארן שווערער. אָלע וועגן זענען געווארן אָפּגעשלאָסן

און באַוואַכט. אַ זער קליינע צאָל איז געלונגען זיך דורכרייסן אַ וועג צו דער רוסישער גרענעץ. פיל האָבן באַצאָלט דערביי מיט זייער לעבן. די אַנטלאָפענע זענען געווארן געשלאָגן פון די רוסישע גרענעץ וועכטער, און וועמ׳איז צוריק געלאָפן האָבן געשלאָגן און געשאָסן די נאַ־צישע גרענעץ וועכטער. טייל זענען צוריקגעלאָפן קיין פלאָצק אונטער לעבנס־געפאָר און שפּעטער באַצאָלט מיטן לעבן אין די פאַרשיקונגס־ערטער.

אָנהויב 1940 האָבן די דייטשן געשאָפן די געטאָ אין פלאָצק און באַפוילן אַלעמען טראָגן די געלע לאַטע. די יידישע באַפעלקערונג איז געווארן אַריינגעשטופט אין ברייטע, גילדענע און שוהל־גאַסן. יידן האָבן זיך געפונען ווי חיות אין אַ שטייג, גרייט פאַרצוקט צו ווערן פון די נאַציס. דאָס פאַרלאָזן די געטאָ האָט געדראָט מיט טויט.

פון די ערשטע קרבנות איז געווען דער בעקער ראָזנשטיין. ווען דער דייטש האָט זיך דערנענטערט צו פלאָצק, האָט ראָזנשטיין צוגעמויערט אַ וואַנט אין זיין הויז און דאָרט באַהאַלטן פאַרשידענע חפצים, צווישן אַנדערע אויך אַ ראַדיאָ. ווען די דייטשן האָבן אָקופירט פלאָצק, האָבן זיי באַפוילן אַראָפּווואַרפן אַ צאָל הייזער אין אַ ריי גאַסן. צ. א. אויך דאָס הויז אויף ראג בעלסקאַ און בריייטע, וואָס האָט זיך געגרענעצט מיט ראָזנשטיינס הויז. ווען דאָס הויז איז געווארן דעמאלירט איז איינגעפאַלן די צוגעמויערטע וואַנט אין ראָזנשטיינס הויז און די דייטשן האָבן גע־פונען די באַהאַלטענע זאַכן און אויך די ראַדיאָ. מ׳האָט אַוועקגעפירט ראָזנשטיינען אין שטאָב פון דער געסטאַפּאָ וואָס האָט זיך געפונען אין הויז פון גלחים־סעמינאַר. מ׳האָט אים דאָרט געהאַלטן אַרעסטירט דריי חדשים און געפיניקט ער זאָל זאָגן פון וואַנען די ראַדיאָס נעמען זיך דאָרט. זיי האָבן אים איינגעשפּאַנט צו שלעפּן אַ פּרעס־מאַשין מיט וועלכע מ׳ברוקירט די גאַסן און אים געשלאָגן מערדערלעך.

דעם 20־טן פעברואַר 1941 איז פאַרגעקומען די ערשטע אויס־זידלונג פון פלאָצקער יידן און דעם 28־טן דעם זעלבן חודש האָט מען אַרויסגעטריבן די רעשט געבליבענע יידן פון געטאָ. די דייטשע מערדער האָבן אָנגעפאַקט די יידן אין לאַסט־אויטאָס ווי הערינג אין אַ פאַס. די וואָס האָבן נישט באַוויזן שנעל אַריין אין אויטאָ, האָבן באַקומען שרעק־לעכע קלעפּ. פיל קראַנקע און שוואַכע זענען דערשאָסן געווארן אויפן אָרט. מיין מוטער איז אומגעקומען פון די קלעפּ ביים אַרויפשטייגן אין לאַסט־אויטאָ.

מ׳האָט די אָנגעלאדענע אַוועקגעפירט אין פאַרשידענע פונקטן, קיין באדזשענטין, ווישליצע, פיעטריקאָוו א. א. כמעט אַלע האָבן זיי געענדיקט

זייער לעבן דורך הונגער, קראַנקהייט און לעבעדיק פאַרברענט ווערן אין קרעמאַטאָריעס.

די דייטשן האָבן געהאַלטן פאַראַנטוואָרטלעך יידישע קהלה פאָר־שטייער פאַר דער דורכפירונג פון זייערע פאַראַרדנונגען. דאָס האָט מיך געצוווונגען אַנטלויפן פון פּלאָצק. איך בין אַוועק קיין ביאַליסטאָק ווו ס׳האָבן זיך געפונען פיל אַנטלאָפענע פּלאָצקער. די רוסן וועלכע האָבן אָקופּירט ביאַליסטאָק, האָבן דורכגעפירט אַ רעגיסטראַציע פון די פּליטים און געגעבן די ברירה אַדער אַרויסנעמען רוסישע פעסער אַדער צווריק־פאָרן קיין פוילן וואָס איז געווען אונטער דייטשער אָקופּאַציע. כמעט אַלע האָבן זיך רעגיסטרירט צווריקגעשיקט צו ווערן צו זייערע משפחות. די וואָס האָבן נישט אַרויסגענומען רוסישע פּעסער, האָבן די רוסן פאַרשיקט אין סיביר אויף שווערע אַרבעט. מ׳האָט זיי פאַרשיקט אין ווילדערנישן אויסצוהאַקן וועלדער. יעדן טאָג זענען מענטשן געפאַלן ווי פליגן פון דער שווערער אַרבעט און שלעכטע דערנערונג. דער ערשטער פון די פּלאָצ־קער קרבנות אין אַרכאַנגעלסק איז געווען יצחק מאיר גרינשפּאַן. אַנדערע געפאַלענע פון די שווערע סיבירער באַדינגונגען זענען געווען זילבערבערג יוזשעק, מעלצער מאיר, גאָלדשמיד חיים, ליסער, פאביאן, אַלטמאַן און פיל אַנדערע. אין נאָר איין פונקט אין סיביר, אין קאַמי, ווו איך האָב זיך געפונען זענען געבליבן זיבן קברים פון פּלאָצקער. די האָפענונג אַז דער קריג וועט אַריבער און מ׳וועט אונז אַלעמען צוריקשיקן אין אונזערע היימען, האָט אויפגעהאַלטן דאָס לעבן ביי די פאַרשיקטע.

טייל פּלאָצקער וואָס זענען געווען אין דער ציוניסטישער אַרבע־טער באַוועגונג אין פּלאָצק, האָבן באַוויזן אַנקניפן אַ קאָנטאַקט מיט חברים אין א״י. די אַרגאַניזירטע אַרבעטערשאַפט אין א״י האָט געזוכט יעדן וועג צו קומען אין קאָנטאַקט מיט חברים און בכלל מיט יעדן פאַרשיקטן יידן אין רוסלאַנד. דורך אַ ביורא אין איראַן זענען אַרויסגעשיקט געווארן פעקלעך מיט מלבושים, זייף און אַנדערע נויטיקע זאַכן ובפרט אַ דער־מוטיקונגס־וואָרט וואָס איז מער פון אַלעם נויטיק געווען אויפצוהאַלטן דעם מוט און געגעבן די האָפענונג סוף כל סוף צו דערגרייכן ארץ־ישראל.

אין די יאָרן 43־1942 זענען אַזעלכע בריוו פעריאָדיש אַנגעקומען צו פאַרשיקטע חברים. שטאַרק צונוץ געקומען זענען אויך געווען די דער־האַלטענע שטיקלעך זייף וואָס פאַר דעם האָט מען געקענט באַקומען אַ ביסל האַלץ אַנצווואַרמען די פאַרפרוירענע פיר וועגט פון די כאלופעס. פאַראַדאָקסאַל, אַז אין דער געגנט וואָס איז געווען לויטער וואַלד פאַר הונדערטער קילאָמעטער, איז נישט געווען אַ ביסל האַלץ צו האַלטן די

שטוב וואָרעם אין די אומגעהויער ביטערע קעלטן. די טראַנספּאָרטאַציע איז געווען זייער באַשווערט.

וועג איך און מיין פּרוי האָבן זיך געפונען אין קאַמי, האָבן מיר אָפּט באַקומען בריוו פון זרובבל, ערעם און אַנדערע חברים וועלכע מיר האָבן געקענט פון פּוילן. אין די בריוו האָבן מיר געהאַט ידיעות אין אַ פּאַרשטעלטער פּאָרם וועגן דער לאַגע אויף די פראָנטן, וועגן דער לאַגע אין א״י א. אַ. וו. אָפּט זענען אויך טיילן פון בריוו געווען אויס־געשניטן פון דער צענזור. פון די בריוו זענען מיר אויך געווויר געוואָרן וועגן דעם העלדישן אויפשטאַנד פון וואַרשעווער געטאָ. זיי האָבן אונז אויך געבעטן צו שיקן זיי וואָס מער אַדרעסן פון „קאָזינס״ וועלכע וווינען אין דער זעלבער געגנט, וועלן זיי שיקן צו זיי פּעקלעך און זיי העלפן. מיר האָבן עס מיט פּרייד געטאָן.

י. טינסקי

אין פּלאָצק ביזן גירוש

פּרייטיק אין דער פרי זענען געפאַלן באָמבעס איבער דער שטאָט. די קריסטן האָבן געפּרווועט „אויפקלערן״ אַז דאָס האָבן פּוילישע עראָפּלאַנען על פּי טעות אַראָפּגעוואָרפן באָמבעס איבער דער שטאָט. די דייטשע קאָלאָניסטן וועלכע וווינען אַרום פּלאָצק, האָבן עס גענומען ווי אַנאַנזאָג פון אַרויס־טריטן קעגן יידן. דער צוטרוי וואָס יידן האָבן געהאַט צו די דייטשע קאָלאָניסטן האָט מיט אַמאָל אויפגעהערט. די מילך וואָס זיי האָבן געברענגט אין שטאָט אַריין און האָט זיך געפונען אין יידישע היימען האָבן יידן אויסגעגאָסן. דעם פרייטיק האָט מען די געשעפטן נישט געעפנט. אויף דער פּוילישער גאַס, האָבן זיך רעגירונגס־באַאַמטע און פּוילישע טויער געגרייט צו אַנטלויפן פון שטאָט. אַלע זענען געלאָפן אין דער ריכטונג פון וואַרשע. די ענגשאַפט אויפן דאמפער איז געווען אַזוי גרויס, אַז דער בוכהאַלטער קאַראַש איז דערדריקט געוואָרן. ער איז געווען דער ערשטער יידישער קרבן אין שטאָט. ערגער האָבן געהאַט די וואָס זענען געלאָפן נאָך גאמבין. די דייטשן האָבן באַמבאַרדירט דאָס שטעטל און צווישן די צענליקער קרבנות זענען אויך געווען עטלעכע פּלאָצקער יידן: דער שלאָסער גאַמבינסקי, זיין פרוי און צוויי קינדער, וואַרשאַוויאק מיט זיין פרוי, לייביש טילמאַן מיט זיין שווער א. אַ

אויך די פּלאָצקער וואָס זענען געלאָפן קיין גאסטינין, האָבן צו־זאַמען מיט די דאָרטיקע יידן גענליטן צרות. די דייטשן האָבן פּאַראָדנט אַלע מענער אַרויסגיין אין מאַרק. די יידן האָבן זיך געמוזט לייגן אויף דער ערד מיטן פּנים אַראָפּ. שפּעטער האָט מען זיי געשלעפּט צו שוועריע אַרבעט. דעם דאָרטיקן רב בורשטין, א פּלאָצקער, א ברודער פון מלמד זלמן מעכל בורשטין, האָט מען געצוווּנגען צו טראָגן וואַסער און רייניקן די וואגאנעס ביי דער באַן.

וועג דאָס דייטשע מיליטער איז אַריין אין פּלאָצק, האָבן זיי אַרויס־געטריבן אַלע יידישע מענער אין גאַס און געגומען 300 פון זיי אַלס משכנות און שפּעטער זיי באַפרייט. דערווייל האָבן אַנטלאָפענע פּלאָצקער יידן זיך אָנגעהויבן צוריקקערן, ווייל אויך אין אַנדערע ערטער איז די לאָגע נישט געווען בעסער.

לויט א פּאַראָדנונג, האָבן סוחרים געמוזט עפענען זייערע גע־שעפטן. מיליטער לייט האָבן זיך געגומען אָן באַצאָלט וואָס זיי האָבן געוואָלט. דייטשע דינסט־מוידן פון מאשעווע זענען געגאַנגען מיט דייטשע סאָלדאַטן און געראַבעווען די קראָמען.

אין א געוויסן טאָג האָבן די דייטשן באַפוילן צו מאַכן א רעמאנענט פון די סחורות און די ליסטע אַריינטראָגן אין מאגיסטראַט. שפּעטער האָט מען באַפוילן ברענגען די שליסלען פון די געוועלבער און די דייטשן האָבן די געשעפטן פּאַרחתמעט. קורץ נאָכדעם האָט מען קאָנפיסקירט ביי די יידן די מעבל פון די שטובן.

אין דער געשפּאַנטער שטימונג, אָן אַנ׳אויסווּעג, די יידן מיט שרעק און זאָרג, איז געקומען א באַפעל פון דער געסטאַפּאָ, אַז די יידישע באַ־פעלקערונג מוז צושטעלן קאָנטריבוציע א האַלבן מיליאָן זלאָטעס. די זאַך האָט אויפגעציטערט יעדן, ס׳איז געשטאַנען די פּראָגע פון וואַנען צו נעמען אַזאָ גרויסע סומע. מ׳איז געקומען צום באַשלוס, אַז א דעלע־גאַציע צו דער געסטאַפּאָ זאָל בעטן, אַז אַנשטאָט א טייל געלט זאָלן זיי נעמען גאָלדענע חפצים. ס׳איז געווען א פּראָגע ווער זאָל זיין אין דער דעלעגאַציע, מ׳האָט מורא געהאַט פּאַרן לעבן. עס האָט זיך געמאָלדן א פּרוי, א דענטיסטן, וועלכע קען גוט דייטש און זי איז אַוועק זיך משתדל זיין. די דייטשע מאַכט האָט מסכים געווען, און צו מאַכן זיכער אַז זיי באַקומען די קאָנטריבוציע האָבן זיי אַרעסטירט דריי אָנגעזעענע יידן: שילית, גראָובאַרד און קילבערט. נאָך גרויסע שוועריקייטן איז געלונגען צו שאָפן די סומע פון 350 טויזנט זלאָטעס און מ׳האָט די משכנות באַפרייט.

יעדן טאָג האָבן דייטשע זעלנער זיך אַרויסגעלאָזט איבער די

גאַסן און געטריבן די מענער צו שווערע, שמוציקע אַרבעט, אין פיל פאַלן האָבן פּוילישע שקצים אָנגעוויזן ווו יידן געפינען זיך. אַזוי האָבן זיי אָנגעוויזן אויף דער ווינונג פון רב, וועמען מ׳האָט געשלעפּט צו אַרבעטן אין די מיליטעריש קאשארן און געמוזט מיט די הענט צונויפּ־נעמען פערדישע צואה. כדי אויסצומיידן ענלעכעס, איז דער רב אַריבער ווינען אין מושב זקנים.

אויסצומיידן ענויים האָבן פרומע יידן זיך אָפּגעשוירן די בערד. וועָן אַ דייטש האָט געזעען אַ ייד אין אַ באָרד, האָט ער מיט אַ שער אָפּגעשניטן, מיטשניידנדיק שטיקער הויט. טייל פרומע זענען אַרומגעגאַנען מיט טיכער פאַרבונדן דאָס פנים כלומרשט צוליב צאָן־וויטיק, באַהאַלטנדיק אין טוך די באָרד.

ביי דער לאָגע איז אויסגעבראָכן אַ שרפה אין „דייטשער מיל״, וועלכע איז געווען אין ארענדע צו די מעהל־סוחרים גרינשפּאַן, טילמאַן, שיינוואלד. מ׳האָט די אויבנדערמאָנטע אַרעסטירט. ביי דעם אַרעסט פון גרינשפּאַנען האָט די געסטאַפּאָ געטראָפן אין זיין ווינונג, צוויי יידישע בחורים, זיינע שוועסטערן־זון פון באדזאנאָוו, וואָס זענען גראָד די נאַכט דאָרט געשלאָפן. אויף זיי איז געווארפן געוואָרן די באַשולדיקונג, אַז זיי זענען ספּעציעל געקומען אונטערצינדן די מיהל. צום גליק האָט זיך פאַר זיי איינגעשטעלט דער דייטשער מיהל־אייגנטימער וועלכער האָט פאַרזיכערט אַז די יידן האָבן עס נישט געטאָן. נאָך אייניקע טעג האָט מען זיי באַפרייט.

מען האָט אויך אַרעסטירט יידן אויף וועמען זייערע געוועזענע קריסטלעכע דינסטן האָבן אָנגעוויזן אַז זייערע בעלי־בתים האָבן זיי גע־צוונגען צו ראַסן־שאַנדע.

וועָן מ׳האָט באָפוילן אַז יידן זאָלן מער זייערע געוועלבער נישט עפענען, האָט מאשקאָוויטש פון דער גילדענער גאַס אַרויסגעטראָגן מלבושים פון זיין געשעפט צו באַהאַלטן און געמאָלדן אַז גנבים האָבן אַרויסגענבעט די סחורה. דערפאַר האָבן די דייטשן געמאַכט אַ שרעקלעכן פּאָגראָם אויף דער ברייטע און גילדענע גאַס. זיי האָבן צעהאַקט טירן מיט העק, אויסגעלייידיקט פון שענק וואָס זיי האָבן געפונען, בלוטיק צעשלאָגן יעדן אין די הייזער.

דער מאָגיסטראָט האָט אַרויסגעגעבן יידן צייגנישן אַן אונטער־שריפטן, נאָר מיט פינגער אָפּדרוקן.

צו די פייניקונגען, רויבעריין, האָט מען נאָך באַפוילן טראָגן דעם שאַנד־צייכן, אַ געלע לאַטע. אין גאַס האָט מען געקענט זען אויסגעשפּרייט יריעות פון ספּר־תורות וואָס זיי האָבן געגנוצט ווי כאָדניקעס. מ׳האָט גע־

פירט יידן אין קריסטלעכע גאָסן אָנגעטאָן אין טלית און תפילין. איין יידּ האָט מען אָנגעטאָן די צערעמאניאַלע קליידער פון ביסקופ און גע־פירט איבער דער גאָס.

די דייטשע מאַכט האָט דאָן באַשלאָסן איינשטעלן אַ יידן־ראַט וועלכער זאָל אויספירן אַלע אָנווייזונגען פון די דייטשן. שאטאן, אַ גע־וועזענער באַאַמטער אין מאַגיסטראַט, איז געוואָרן באַאויפטראגט צו אָרגאַ־ניזירן אַ יידן־ראַט, וועלכער איז באַשטאַנען פון: ד״ר בראָמבערגער, אַלס פאָרזיצער, שאטאן, שפּערלינג, גוזשיק, שענוויץ, זעליגמאַן און שעכט־מאַן. דער יידן־ראַט האָט געדאַרפן צושטעלן יעדן טאָג 150 אַרבעטער. ס׳זענען באַשטימט געוואָרן צוויי בעקעריין, 1 פלייש געשעפט, 1 מילכ־וואַרג געשעפט און צוויי האַלץ און קוילן סקלאַדעס, אַ מעדיצינישע סטאַנ־ציע, אַ פּאָסט־באַדינונג, אַ ווינונגס־אָמט און אַ יידישע מיליץ. די מיליץ פון 20 מאַן האָט געהאַלטן אַרדנונג ביי די ריין וואָס האָבן זיך אויס־געשטעלט צו באַקומען פראָדוקטן און ביים מעלדן זיך צו דער אַרבעט. די באַאַמטע ביים יידן־ראַט זענען געווען באַפריים פון פיזישע אַרבעט. אין זאָל פון מכבי איז געוואָרן געשאַפן אַנ׳אַלגעמיינע קוך און די נויט־באַדערפטיקע האָבן באַקומען פריי אַ מיטאָג.

יידישע דאָקטוירים און דענטיסטן איז נישט ערלויבט געוואָרן באַ־האַנדלען קריסטלעכע פּאַציענטן. יידן האָבן זיך ערנערט מערסטנס פאַר־קויפנדיק אויס חפצים פון הויז. די דייטשן האָבן קאָנפיסקירט דעם לאָקאַל פון „אַרט״ מיט די מאַשינען. די וואָס האָבן געאַרבעט אין קריסטלעכן סעמינאַריום, האָבן שוידערלעך געליטן, מ׳האָט דאָרט פשוט זיי פאַרפיניקט צום טויט אויף אַ סאַדיסטישן אופן.

פרומע יידן האָט מען געצוווונגען ביי דער אַרבעט, עסן פון די טרפה׳נע סופּן. איינפעלד, דער זון פון געוועזענעם שוחט האָט זיך גע־לאָזט פאַרמוטשען צום טויט און נישט געוואָלט עסן טרפות.

קריסטן וואָס זענען געווען אין באַציונגען מיט יידן, האָבן דער־ציילט, אַז אין מאַגיסטראַט ווערט געגרייט אַ ליסטע פון אַלע יידן, וועלכע מ׳וועט אין אַ געוויסן טאָג אַרויסטרייבן פון שטאָט.

פון זיך אַליין, איז אַרויסגעוואָקסן אַ יידישער שתדלן, וועלכער האָט אין מאַגיסטראַט אויסגעפועלט פאַרשידענע פאַרלייכטערונגען. עס איז געווען שמעון קרישעק.

די דייטשע מאַכט האָט אַרויסגעשיקט פון שטאָט אַלע גייסטיק־קראַנקע און דעפעקטיוועז מענשן. דעם ביטערן גורל האָבן אויך געטיילט די אַלטע־לייט פון מושב זקנים. אין אַ פראָסטיקן שבת נאָכמיטאָג, זענען צוגעפאָרן אויטאָס מיט ס. ס. לייט און פון דאָרט אַוועקגעפירט אַלע איינ־

ווינער צו פֿאַרניכטונג. דערביי איז געשען דער פֿאַל מיט משה טינסקי, וועלכער איז געלאָפֿן זען, אפשר וועט ער עמיצן קענען אָפּראַטעווען. איז ער אויך פֿאַרכאַפּט געוואָרן צוזאַמען מיט די אַלטעטשקע מענער און פרויען.

די דייטשן האָבן קאָנפיסקירט דאָס פּוילישע שפּיטאָל און זיי אַוועק־געגעבן דערפֿאַר דאָס יידישע שפּיטאָל. די פּוילישע שפּיטאָל־באַאַמטע האָבן זיך געשטעלט אין קאָנטאַקט מיטן יידן־ראַט און זיי ערלויבט אַרויסנעמען אַ טייל שפּיטאָל־מכשירים.

געווען אַ פאַל אַז אַ גרופּע געסטאַפּאָ־לייט זענען אַהיימגעגאַנגען שפּעט פון אַ הוליאַנקע, האָט זיך זיי פאַרגלוסט דורכצוגייען די גילדענע גאַס. וועג זיי זענען צוגעקומען צום ניעצאלא געסל וווּ ס׳האָט געוווינט הערש וואָלף זילבערבערג, דער אויפזעער פון מושב־זקנים, האָבן זיי אַנ־געקלאָפּט אין הויז. דער יידישער סטרוזש (אַלע יידישע הייזער האָבן געמוזט ווערן באַדינט פון יידישע סטרוזשעס) האָט מורא געהאַט צו עפענען. האָבן זיי אין פענסטער אַריינגעשאָסן און אויפגעריסן די טיר. וועג זיי זענען געגאַנגען אויף די געדרייטע טרעפּ אין דער פּינסטער, איז אייניער פון זיי אַראָפּגעפֿאַלן און זיך צעבלוטיקט. זיי האָבן געמאַלדן אין דער געסטאַפּאָ, אַז יידן האָבן זיי בלוטיק צעשלאָגן. אין דער זעלבער נאַכט האָט מען אַלע אייניווינער פון הויז, אין זייערע נאַכט־העמדער געפּירט אין טורמע. אין דער פּרי האָט מען אַרעסטירט אַלע מענער פון ברייטע, גילדענע און ביעלסקא גאַסן און זיי אַוועקגעפּירט אין טורמע.

דעם 19־טן פֿעברואַר האָט מען אויפגעפֿאַדערט די יידישע מיליץ צו שטעלן זיך אין געסטאַפּאָ. מ׳האָט זיי שרעקלעך געשמיסן און גע־פיניקט. די בייטשן מיט וועלכע מ׳האָט געשמיסן זיי איז געווען אַ גע־צוווונגענער געשאַנק פון יידן־ראַט.

אין דער נאַכט פון 19־טן אויף 20־טן פֿעברואַר האָט מען אויפ־געוועקט אַלע אייניווינער פון יידישן קוואַרטאַל. די שרעקלעכע געשרייען אין גאַס האָט אַלעמען צעמישט. ס׳האָט אויסגעזען ווי מ׳איז אַרומגע־רינגלט אין אַ ברענענדיק הויז אָן אַ וועג אַרויס. מ׳האָט אַלעמען אַרויס־געיאָגט אין ברייטע גאַס אַרויס און געשטעלט אין רייען. די פּעקלעך וואָס מענשן האָבן געהאַט מיט זיך האָט מען ביי יעדן אַרויסגעריסן. די וועלכע זענען געווען צו פיל מלבושים אָנגעטאָן, האָט מען עס ביי זיי אַראָפּגעריסן. קריסטלעכע וואָגנס האָבן אַלע פּעק אַוועקגעפּירט. די יידישע באַפעלקערונג איז געוואָרן אויסגעשטעלט אין דער לענג פון דער גאַס, פון בית־המדרש ביז דעם סעמינאַריום. שוואַכע און קראַנקע האָט מען געלאָזט ליגן אויף דער ערד.

אבט אין דער פרי האָט מען אָנגעהויבן אָנלאדעווען די מענשן אויף לאַסט־אויטאָס ווי די בהמות און זיי אָפגעפירט קיין דזשאלדאָווע נעבן מלאָווע. א גאַנצן טאָג האָט געדויערט דאָס אָפטראַנספּאָרטירן. וועו זיי האָבן געהאָט דעם פולן קאָנטיגענט לויט זייער פּלאַן, האָבן זיי די איבערגעבליבענע באָפוילן צוריק פאַרנעמען די ווינונגען זייערע. דאָס איז געווען דער ערשטער עטאַפּ פון דער אויסזידלונג.

מלך זיינווּעל (סאמועלס)

וברמיך חיי

די דייטשן זענען אַריין אין שטאָט. דייטשע סאָלדאַטן אויף מאָטאָרציקלען זענען אַרומגעפלויגן איבער די גאַסן. א מאָטאָרציקל שטעלט זיך אָפּ, א סאָלדאַט שפּרינגט אַרויס און שיסט אין מענשן. די דייטשע קאָמאַנדע האָט אַרויסגעגעבן א באָפעל דערשיסן אַלע היגט. עס איז זיי נישט געפעלן דער היגטישער „קבלת פנים". די היגט האָבן אינסטינקטיוו דערפילט אז ס'קומען „מענשן" וואָס ברענגען צרות...

אין געציילטע טעג זענען קאָנפיסקירט געוואָרן די געשעפטן, יידן האָבן געמוזט טראָגן געלע לאַטעס און געווען פאַרבאָטן גיין אויפן טראָטוואַר, — נאָר אין מיטן גאַס.

וועו ס'איז אַרויס דער באָפעל פון אַרייַנשטויסן יידן אין א געטאָ האָט מען אין צען מינוט צייט געמוזט פאַרלאָזן אונזערע היימען. וואָס מ'האָט באַווייזן מיטצונעמען אין די אייניקע מינוט האָט מען מיטגענומען. דאָס בעטגעוואַנד איז געווען דאָס טייערסטע ביי מיין מאַמען. מיר האָבן געמוזט פאַרלאָזן אונזער היים אין א פרייטיק צונאַכטס. איך וועל קיינמאָל פאַרגעסן מיין מאַמעס טרערן פאַרוואָס די פאַרשאָלטענע דייטשן האָבן איר פאַרשטערט דעם שבת און זי האָט נישט געקענט אָנצינדן ליכט לכבוד שבת.

אויפן מאַרק איז מיר געלונגען דינגען א פויערישן פערד און וואָגן און אַרויפלייגן אונזער ביסל אַרעמקייט אויפן וואָגן וואָס זאָל עס פירן אין געטאָ. מיין מאַמע האָט כסדר געמורמלט: פינסטער איז אונזער וועלט, מיר זענען מחלל שבת!

א פאָר שעה שפּעטער האָט מען געבראַכט א פאָר טויטע און

פֿאַרוווּנדעטע אין געטאָ, וועלכע האָבן נישט באַוויזן שנעל צו פֿאַרלאָזן זייערע היימען און לויפן אין דער געטאָ. די ענגשאַפט אין געטאָ איז געווען אַ שרעקלעכע. עס האָבן זיך אָנגעהויבן פֿאַרשפּרייטן קראַנקהייטן. יעדן טאָג האָט די גמינע געמוזט צושטעלן הונדערטער מענטשן צו צוואַנגס־אַרבעט. די דייטשן האָבן אָנגעהויבן אַרויסשיקן „טראַנספּאָרטן" מיט מענטשן וואָס זייער גורל איז געווען אומבאַווווסט. שרעקלעכע געוויינען זענען אויסגעבראָכן בעת די פֿאַרשיקונגען און די דייטשע מערדער האָבן גע־קוקט און סאַדיסטיש געלאַכט.

אין יולי 1941 האָט מען פֿאַרזאַמלט אַלע יידן אויף דער גאַס און אַ טייוולאַנישע דייטשע שטימע האָט אויסגעדונערט די נעמען פון 500 יידן אַוועקגעשיקט צו ווערן אין אַנ׳אַרבעטס־לאַגער. אַ קאַלטער שווייס האָט באַגאָסן מיין קערפּער וועז דאָס ווילדע קול האָט אויסגערופן מיין נאָמען. מיין מאַמע האָט געקלאָגט. איך בין די נאַכט נישט געשלאָפן. וועז דער פינסטערער פּרימאָרגן איז געקומען, בין איך אַרויס אין גאַס. אין אייניקע מינוטן בין איך שוין געווען צוזאַמען מיט אַנדערע אויף יענער זייט שטעקיק דראָטן וואָס האָט אַרומגעצוימט די געטאָ. מיין מוטער האָט פֿאַרצווייפלט געווויינט: מלך׳ל, ווהין נעמט מען דיך אַוועק פון מיר?! איך האָב שוין נישט באַוויזן זיך געזעגנען מיט מיין מאַמע. מאַרש! מאַרש! האָבן די דייטשן ווילד געשריען. די ס. ס. האָבן אונז געפּירט צו דער באַן־סטאַנציע און אונז אַריינגעטריבן אין וואַגאָנען פֿאַר בהמות. דריי מעת־לעת זענען מיר געשטאַנען אין שרעקלעכער ענגשאַפט אין די וואַגאָנען. אַן ברויט און אַן וואַסער. מיר האָבן זיך געבעטן ביי די דייטשן: גיט אונז אַ טרונק וואַסער. זייער ענטפער איז געווען: קראַפּיר יודע! זיי האָבן אַריינגעשאָסן אין די געפּאַקטע וואַגאָנען. בלוט איז גערונען, מענשן זענען אויסגעגאַנגען.

אויפן פערטן טאָג זענען מיר אַריינגעטריבן געוואָרן אין הילי־צערנע באַראַקן אין אַ דאָרף היגעלהאָוזען. מיר האָבן דאָרט געהאַקט שטיינער און געבויט שאָסייען. עסן האָט מען אונז געגעבן פינף קאַר־טאָפּעל, אָפט פֿאַרפוילטע מיט אַ ביסל שמוציג וואַסער. פיל זענען אום־געקומען פון קעלט, שמוץ און הונגער. פון אונזער טראַנספּאָרט — 500 יידן, איז געבליבן ווייניקער ווי אַ העלפט. ווידער האָבן די ס. ס. אונז אַריינגעטריבן אין וואַגאָנען פאַר פערד. די וואַגאָנען פֿאַרקלאַפּט מיט טשוועקעס און אונז געפּירט ווייטער. אַרויסגייענדיק האָט מען אונז גע־טריבן אין אַ מאַרש אַ פּאָר שטונדן ביז מ׳האָט אונז אַריינגעפּירט אין אָשוויענטשים. מ׳האָט אונז באַפוילן זיך אויסטאָן נאַקעט ווי גאָט האָט אונז באַשאַפֿן און אונז געלאָזן שטיין נאַקעטע אַ גאַנצע נאַכט. צומאַרגנס

האבן מיר באקומען געשטרייפטע הויזן און א העמד און דאס איז געווען אונזער קליידונג. די דייטשן האבן אונז געזאגט דעם טרויעריקן אמת, אז פון דאנען קומט מען שוין נישט ארויס. צוויי מאל א וואך זענען דא פארגעקומען סעלעקציעס. ווו איך האב זיך געפונען האט מען גערופן „דער ציגיינער לאגער".

יעדן דינסטיק און פרייטיק האבן זיך צוועלף טויזנט נאקעטע קערפערס געמוזט אויסשטעלן ווי די סאלדאטן אין רייען, אונטער יעדן וועטער. די ס. ס. לייט האבן מיט א צייכן פון דער האנט געווינן רעכטס אדער לינקס. איין זייט איז געווען צו צוואנגס־ארבעט, די צווייטע זייט פארברענט צו ווערן אין קרעמאטאריע. אזוי זענען יעדע וואך אכט טויזנט מענשן געווארן פארגאזעט און פארברענט.

פיר א זיגער פארטאג האט מען אלעמען ארויסגעטריבן פון די באראקן פאר אנ׳„אפעל" וואס האט געדויערט 3 שטונדן. די קאלטע וועטערן זענען ארויין אין דיינער. די פעלדער ווו די באראקן זענען געשטאנען זענען פארוואנדלט געווארן אין טיפע זומפן. מיר האבן פשוט געזונקען אין די בלאטעס. אונזערע פיס באדרוועסע, ווייל קיין שיך האבן מיר נישט געטארט טראגן. מענשן זענען געפאלן ווי פליגן. נאך די „אפעלן" האט מען אונז געפירט צו דער ארבעט פון שלעפן שווערע שטיינער. אויך יידישע פרויען האבן געטאן די זעלבע ארבעט. די פרויען אין די געבראכטע טראנספארטן, האבן זיי באפוילן זיך אויסטאן נאקעט אין די אויגן פון מענער, אראפרייסנדיק זייער מענשלעכע ווירדע. מ׳האט פולשטענדיק אפגעשוירן זייערע האר. אין קאלטע רעגנדיקע טעג זענען פרויען צוגלייך מיט מענער געשטאנען אין וואסער און געגראבן טיפע גריבער.

אין סעפטעמבער 1943, בעת א סעלעקציע, בין איך געווען צווישן 500 אויסגעקליבענע אוועקגעשיקט צו ווערן. מ׳האט אונז געהאלטן שטונדן לאנג אין דרויסן. אונזערע פיס זענען געזונקען אין בלאטעס. ענדלעך הערן מיר א ווילד געשריי: אכטונג! מ׳האט יעדן געגעבן א פאר האל־צערנע שיך. מיינע אויסגעפרוירענע נאסע פיס האבן ווידער דערפילט דעם טעם פון א שוך, באדיי א האלצערנעם. באלד איז געקומען דער באפעל: מארש! מיר פארלאזן אשווויענטשים. אונזערע פיס זינקען אין די בלאטעס. מיר שטרענגען אן אלע כוחות ארויסצושלעפן אונזערע פיס פון די זומפן, צו קענען שטעלן א טריט. מען פירט אונז צו דער באן־סטאנ־ציע אונטער א שטרענגער וואך. מען שטופט אונז ארויין אין פינסטערע וואגאנען ווי הערינג אין א פאס. שווער אטעם צו כאפן. די וואגאנען ווערן פארזיגלט, זיצן איז קיין פלאץ נישטא, אזוי פארן מיר שטייענדיק

צונויפגעפֿרעסט. וועָן די באַן האָט זיך אָפּגעשטעלט זענען מיר אַרויס אונטער אַ האָגל פון מערדערלעכע קלעפּ פון די ס. ס. די אַוועקגעפֿאַלענע האָבן מיר געמוזט מיטשלעפּן מיט זיך. מ׳האָט אונז אַריינגעפּירט אויף ליידיקע פּעלדער אַרומגעצוימט מיט שטעכיקע דראָטן. וועָר ס׳האָט זיך דערנענטערט צו די דראָט־פּאָרצוימונגען, האָבן די דייטשן וועלכע זענען געשטאַנען אין דערבייאיקע טורעמלעך, גלייך דערשאָסן. זייער „פּאַרווויי־לונג״ איז געווען צו וואַרפן אַ סיגאַרעט נאָענט צו די דראָט־פּאָרצוימונגען, וועָן אייגער האָט זיך דערנענטערט עס אויפהויבן, האָבן זיי אים דערשאָסן.

אין דעם לאָגער פינהייכען האָבן די דייטשן אונז געצוווּנגען אַר־בעטן אין קרופּס אַמוניציע פאַבריק. וועָן די אַמעריקאַנער האָבן אָנגעהויבן באָמבאַרדירן די דייטשע קריגס־אינדוסטריע האָבן די דייטשן איבערגע־פירט די אַמוניציע פאַבריקן אין דערפער נאָענט צו די וועלדער אין פאַר־וואַרפענע פלעצער. טויזנטער שקלאַפֿן פון די לאַגערן האָבן געמוזט בויען גרויסע אַמוניציע צענטערן. אין די ריזיקע האַלעס האָט מען אונז אויסגע־שטעלט אין רייען ביי הונדערטער מאָשינען אונטער דער שטרענגער אויפזיכט פון באַוואָפנטע דייטשן וועלכע האָבן אונז געיאָגט צו פֿראָדוצירן מער און מער. יעדן טאָג האָט מען אונז געטריבן צו דער אַרבעט 4 מייל פון קאָצעט־לאַגער. מיר האָבן געטאָפּטשעט אין טיפע שנייען. וועָן איינער האָט נישט געקענט אַרויסשלעפּן די פיס פון שניי האָט געקענט געשעען ער זאָל אַנידערפאַלן. די וואָס האָבן זיך געשלעפּט הינטער אים זענען אויך געפאַלן. אַזוי איז ענטשטאַנען אַ געדרענג פון מענשן וואָס האָט זיך נישט געקענט רירן פון אָרט. די דייטשן האָבן געגומען שיסן אין דער מענשן־מאַסע. די געבליבענע אין פּאָניק האָבן געטראָטן אויף דערשאָסענע און לעבעדיקע. דער סאָרט טעראָר איז אָנגעגאַנען טעגלעך אויפן וועג צו דער אַרבעט.

מיר האָבן אָנגעהויבן די אַרבעט אין דער אַמוניציע פאַבריק פּראָ־דוצירנדיק יעדער צו צווויי רערן פּאַר האַרמאָטן, אַ טאָג. אַ טאָג שפּעטער האָבן מיר שוין געמוזט מאַכן דריי רערן, אַזוי איז עס דערגאַנגען ביז פופצען רערן אַ טאָג. פּאַר נישט קענען פּראָדוצירן די נאָרמע האָט מען דערשאָסן.

דורך אַ צופאַל איז צו אונז דערגאַנגען אַ דייטשע צייטונג און מיר זענען געווויר געוואָרן פון די דייטשע מפלה אין סטאַלינגראַד און ביי על־אלעמעין. ס׳איז געווען אַ גרויסע פרייד פאַר אונז. גלייכצייטיק האָבן מיר זיך אַליין געפּרעגט: וועט מען כאָטש דערלעבן צו זען די פרייהייט?

אין יאַנואר 1945 האָבן די רוסישע קאַנאָנען שוין אַריבערגעשאָסן אונזער לאַגער. די דייטשע מערדער האָבן אונז באַפוילן ווייטער צו וואַנ־

דערן. ס׳איז געווען אַ שווערער ווינטער מיט טיפע שנייען און גרויסע פרעסט. די דייטשע וועכטער האָבן זיך געשראָקן נישט אַרײַנצופאַלן אין די הענט פון זיך דערנעטרנדע רוסן. די נאַענט צו צוואַנציק טויזנט אַרעסטירטע אין לאַגער האָט מען באַפוילן זיך אויסשטעלן אין לאַנגע רייען. יעדער וואָס וועט אַרויס פון דער ריי, האָט מען געדראָט צו שיסן. מיר האָבן געזען אַז די דייטשע מפלה דערנענטערט זיך. קיין כח צו שלעפן די פיס איז שוין נישט געווען. מענטשן אין די רייען זענען געפאַלן ווי פליגן, אָן כוחות, דערשעפט. מענטשן האָבן געטאָן זייער מענשלעך גע־ברויך מאַרשירנדיק. מען איז געגאַנגען און געשלאָפן. ווי אין אַ הין־הער פלעט האָט מען געשלעפט די פיס. ביינאַכט האָבן די ס. ס. אונז אַרײַנגע־טריבן אין סטאדאלעס אין די דערפער. צוליב ענגשאַפט זענען הונדערטער געבליבן אין דרויסן אין שניי. די וואָס זענען אַריין אין סטאדאלע זענען געפאַלן מאַכטלאָז פון שלאָפלאָזיקייט און ערשעפונג. פיל זענען דאָרט פון ענגשאַפט דערשטיקט געוואָרן.

אין דער פרי האָבן אונז די „קאַפאָס" אויפגעוועקט מיט געוואַלדן. מיר ווילן אויפשטיין פון שניי און קענען נישט. איך זאָג צו מיין חבר משה׳לע: העלף מיר זיך אויפשטעלן. משה׳לע ענטפערט מיר: איך קען אויך נישט, מיינע הענט און פיס זענען געפרורירן. און דאָ זענען מיר ווי די ס. ס. הרגענען די מענשן וואָס קענען זיך נישט אויפשטעלן. איך ווייס נישט ווי אַזוי, נאָר די שרעק פון ווערן דערשאָסן האָט אַזוי געווירקט אויף מיינע נערוון, אַז איך, ווי פיל אַנדערע, האָב זיך מיט איבערמענשלעכע כוחות אַרויסגעריסן פון שניי און זיך געשטעלט אויף די פיס. אַזוי האָבן מיר זיך דערשלעפט ביז מאוטהאוזן, אַ פאַרניכטונגס־לאַגער אין טיראָל, די קרעמאַטאָריעס אין מאוטהאוזן האָבן נישט באַווייזן צו פאַרברענען די בערג מיט טויטע אָנגעוואָרפענע אין לאַגער. די רוסישע געפאַנגענע פון אונזער לאַגער האָבן געפלעגט אָפשניידן פלייש פון טויטע און דאָס אָפ־קאָכן אין אַ פאַרראָסטן בלעכערנעם טאָפ וואָס זיי האָבן געפונען אין פעלד. אין מאוטהאוזן האָבן מיר באַקומען אַ פונט ברויט פאַר אַכט מענשן אויף צווויי טעג. ביים צעטיילן דאָס ברויט זענען אויסגעבראָכן געשלעגן. שפעטער האָט יעדער גרופּע אויסגעקליבן איין מענשן וואָס זאָל צעטיילן דאָס פונט ברויט.

פיר אַ זייגער פאַרטאָג האָט מען אונז האַלב נאַקעטע אַרויסגעטריבן אויף דער גליענדער פראָסט. יעדער האָט לייכט געקענט פאַרפרורירן ווערן אויף טויט. אָבער ווען עס קומט אַ גרויסע צרה, טוליעט זיך איין מענש צום אַנדערן און אַלע שרייען מיט איין קול: גאָט, העלף אונז! אַזוי איז אויך געווען אין מאוטהאוזן. ווען די שוידערלעכע קעלט אין דרויסן

האָט געפרעסן אונזערע נאַקעטע קערפּערס, האָט זיך אין מענש געטוליעט צום צווייטן. אַזוי האָבן זיך צוזאַמענגעדריקט טויזנטער האַלב נאַקעטע קערפּערס צו ווארעמען אייַנער דעם צווייטן. עס האָט זיך פאַרמירט אין ריזיקע קערפּער־מאַסע וואָס האָט געשריען צו די דייטשן: מערדער! רוצחים! איר ווילט אונז פאַרניכטן! וועלן אייַנער איז געוואָרן אַוועקגע־שטופט פון דער זיך טוליענדער באַוועגלעכער קערפּער־מאַסע אין פראָנט אַריין, האָט ער זיך געפרוווט ראַטעווען פון פראָסט און זיך גערסן צוריק אַריין אינעווייניק צווישן אַנדערע אין דער מאַסע. אַזוי איז אַנגעגאַנגען אַ באַוועגונג אין דעם אומגליקלעכן, פאַרצווייפלטן מענשן־געדראַנג ווי די כוואַליעס אויפן ים. אַזוי איז עס אַנגעגאַנגען ביז די נאַכט איז צו־געפאַלן און מ׳האָט אונז אַריינגעטריבן אין די באַראַקן.

אַ צווייט מאָל האָט מען אויפגעוועקט אין מיטן דער נאַכט, געהייסן אויסטאָן נאַקעט אין דרויסן און דאָרט באַפוילן איבערלאָזן די „מלבושים", אונז אַריינגעטריבן אין קעלערן און דאָרט אונז באַשפריצט מיט הייס וואַסער און אַרויסגעטריבן אין דרויסן אין דעם קנאַקעדיקן פראָסט. יעדער האָט געציטערט ווי אַ פיש און געזוכט זיין העמד און הויזן. ס׳איז ענט־שטאַנען אַ גרויסע סומאַטאַכע, קיינער האָט נישט געפונען זיין אַנטאָן צווישן טויזנטער פּעקלעך מיט אַנטאַכץ. מענשן זענען געלאָפן נאַקעטע אויפן פראָסט ווי פאַרסמטע מייז. די ס. ס. האָט דערווייל דערהרגעט פיל פון דער מאַסע. די וואָס האָבן נישט געקענט געפונען זייער העמד און הויזן האָט מען אַוועקגעפירט אין גאַז־קאַמער.

ווידער האָבן די ס. ס. אונז אַריינגעפאַקט אין אָפענע וואַגאַנעס ווי הערינג אין אַ פאַס און געפירט ווייטער. מענשן אין די וואַגאַנען, טויט פאַרמאַטערט זענען געפאַלן אויפן דיל. די אַנדערע אויך טויט־מיד זענען דערשטיקט געווארן. רייסערייַן און גראַנגל איז פאָרגעקומען צווישן די קרבנות, יעדער האָט געקעמפט צו זיין אויף דער אויבערפלאַך און בלייבן לעבן. יעדן אין דער פרי האָט מען אָפּגעשטעלט דעם צוג און באַפוילן אַרויסוואַרפן די טויטע און דער צוג האָט גערירט ווייטער. צו שטילן דעם דאָרשט, האָבן מיר אויפגעפּנט אונזערע מיילער און דער שניי איז אַריין אין מויל. יעדן טאָג זענען מער און מער מענשן אומגע־קומען. פון די 120 ביז 140 מענשן אין אַ וואַגאַן, זענען געבליבן לעבן נאָר פון 12 ביז 15 מענשן.

ווען דער „צוג פון טויט" האָט זיך אָפּגעשטעלט האָבן מיר זיך געפונען אין לאַגער אין עבענזי.

ווען די אַמעריקאַנער האָבן זיך דערנענטערט צום לאַגער, האָבן די ס. ס. אונז געהייסן בלייבן אין די שטאַלן אין דיי בערג און נישט

גייען צוריק אין לאַגער אַריין. מיר האָבן זיך אַבער דערוווסט אַז זיי ווילן אונז פאַרניכטן מיט דער לעצטן דינאַמיט וואָס זיי האָבן געהאַט איידער די אַמעריקאַנער באַפרייען אונז. מיר האָבן זיי געענטפערט אַז מיר וועלן אין די בערג־שטאַלן נישט בלייבן און מיר זענען צוריק גע־גאַנגן אין לאַגער. אין דער זעלבער נאַכט האָבן מיר געהערט אַ שרעקלעכן אויפרייס. דאָס האָבן די נאַציס אויפגעריסן די שטאַלן.

די אַמעריקאַנער אַרמיי האָט זיך דערנענטערט און דאָס רעשטל פון צענדילקער טויזנטער אין לאַגער באַפרייט.

☆ ☆ ☆

די דייטשן האָבן אונז געוואָלט פאַרניכטן ביזן לעצטן. פון דער אַש פון די קרעמאַטאָריעס איז די שארית הפליטה ווידער אויפגעשטאַנען צום לעבן. מיר זענען עדות פון דעם שוידערלעכסטן חורבן אין אונזער געשיכטע. מיר זענען אויך עדות פון דעם פריידיקסטן אין אונזער גע־שיכטע: דער אויפקום פון מדינת ישראל.

דעם פאַרשאַלטענעם עמלק, דעם אויסוווּרף פון מענשלעכן מין, דעם דייטש, — וועלן מיר אייביק געדענקען.

חיה עלבוים - דאָרעמבום, תל־אביב.

דער גרום

וואַרשע, אַנהויב 1940. טאָג נאָך טאָג נייע גזירות. יידן מיט ווייסע לענטעס אויף די אַרבל, יידן געפלאָגטע, פאַרצווייפלטע, צעטומלטע, מיט צעלאָפענע אָנגעשפּיצטע אויגן, אומרואיקע מוחות אין וועלכע עס פלאָג־טערט זיך אַ האָפענונג צו קענען אַנטלויפן, צו ראַטעווען זיך פון זיכערן אומקום.

בסוד דערציילט עמעצער וועגן אַ גרופּע יידן, וואָס האָבן פאַרלאָזט פוילן און זענען שוין אויפן וועג קיין ארץ־ישראל. עס פאַלן נעמען: דער גערער רבי, איטשע מאיר לעווין, הרב כהנא, ד"ר מישורסקי און אַנדערע.

אַן אומגעהויערער ווילן אַרויסצוראַטעווען מיין משפּחה פון סכנה לאָזט מיך נישט רוען, איך וואַנדער פון אין „מאַכער" צום צווייטן און אומעטום באַקום איך דעם זעלבן ענטפער: „גיעלט און דאָקומענטן".

דאָקומענטן קאָן איך באַקומען נאָר אין אונזער פריערדיקן ווויינאַרט פלאַצק. פלאַצק געהערט איצט צום רייך. ווי אַזוי קומט מען אַהין? די גרענעץ צווישן גענעראַל־גובערנאַמענט און רייך איז שטאַרק באַוואַכט.

וועגן אַ פּאַסירשיין איז נישט צו טרוימען. באַשליס איך צו שוואַרצן די גרענעץ.

אין אַ פּראָסטיקן פּאַרנאַכט, אַן איינגעהילטע אין אַ גרויסער פּויע־רישער פּאַטשיילע, שפּרייז איך צוזאַמען מיט אַ חברה שמוגלער, ווי אייַנע פון זיי.

וואַרשע בלייבט הינטער אונז. אַ צעשויבערטער, אָפּגעריסענער בין־השמשות פּול מיט שאָטנס שלעפּט זיך אונז נאָך. פּאָר מיר, לעבן מיר און נאָך מיר — שמוגלערס: פּרויען און מענער, פּרעמדע, כיטרע פּנימער מיט שפּיזיקע אויגן. עס באַפּאַלן מיך שלעכטע מחשבות: אפשר וועל איך מער נישט צוריקקומען פון די פּיינטלעכע וועגן? איז עס דען נישט אַ משוגעת, אַ ווילדקייט אַט די דאָזיקע אָזערט שפּיל? באַלד קומען אָבער קעגן־געדאַנקען: די אויסגעטרוימטע פּרייהייט, אייגענע ערד, פּאַלמען, ציפּרעסן, רואיקע, העלע מזרח־נעכט געוויגטע פון ים־ערויש.

— אַבי ביז אַריבערן נאָרעוו — גיט אַ זאָג אַ שמוגלערין לעבן מיר — אַבי ביז איבערן נאָרעוו, דערנאָך איז שוין אַ נאָרישקייט! די צוויי־דריי קילאָמעטער ביז צו דער באַן סטאַנציע פּאַרשווינדן אונטער די פּיס.

☆ ☆ ☆

אַן איינזאַמע כאַלופּע אויף אַ וויַיס, פּוסטן פעלד, וויַיט פון טראָקט. מיר גייען אַריין אינעווייניק ווי אין אַ פּינסטערער הייל. אַ גענדיבטע, טוכלע לופט פון אַ ניט געלופטערטער פּויערישער כאָטע נעמט אונז וואָרעם אַרום. די שטוב פּילט זיך אַן מיט מענטשן. די פּינסטערניש וועקט ביס־לעכווייז מילדער. די קאַרגע פלעמלער, וואָס שאַרן זיך אַרויס פון אונטער דער צעזשאַרעטער, ליימענער קיך, וואַרפן פונאַנדער רויטלעכע רעפלעקסן. שווייגנדיקע, שטומע געשטאַלטן זעצן זיך צו דער ערד. צוזאַמען מיט זיי — אומרו אונ דערוואַרטונג. אַלץ זעט אויס געהיים און סודותדיק ווי בשעת אַ „סאַבאַט" פון מכשפות. אָט וועט זיך באַלד אָנהויבן די וואַל־פורגיע־נאַכט מיטן בעזעמטאַנץ.

דער פּויער, דער אייגנטימער פון דער כאַלופּע, נעמט צוזאַמען דעם אָפּצאָל „פון קעפּל". די שמוגלער שאַרן נענטער צו זיך צו די קלומיקעס. די באַבעס בינדן זיך פעסטער אַרום מיט זייערע סחורות. אַלע און אַלץ אַרום שוויגט. בלויז דאָס ברענענדיקע האַלץ אין דער קיך שיסט אויס פון צייט צו צייט מיט אַ בראָזג פון פונקען, וואָס פאַלן אַראָפּ דורך דעם רושט אין אַש אַריין ווי אַ גאָלדענער רעגן.

— כאָדשוואָ! — בלייבט הענגען אין דער לופט אַ געדעמפטער אויסרוף — כאָדשוואָ, יענאָ מילצקעם!

איינציקווייז שאָרן מיר זיך אַרויס. עס פאָרכאָפט אונז אַ פראָסטיקע, שטילע ווינטערנאַכט; אַ בלענדיק־העלע, אַ צעפינקלטע מיט מיליאָנען שטערן אויפן הימל און אויף דער ערד. אַ שנור מענשלעכע סילועטן, ווי בוימער ביים טראָקט. טונקל־בלויע שאטנס שלעפן זיך נאָך אויפן שניי און טאַנצן אַ פאַנטאַמימע־טאַנץ. אַ צעלויכטענע, גרויסע לבנה זיפט אַדורך איר ליכטיקן שטויב ווי דורך אַ גלעזערנער זיפ. דאָ און דאָרט — איינצלנע בוימער־סקעלעטן, באַדעקטע מיט שניי, ווי מיט אַ דיקער שאָכט גלאַנציקער וואָטע. ביים קלענסטן באַריר פון ווינט ציטערן די ווייסע, פוכיקע צווייגן און שטערנדלעך ווירבלען, פאַלן און פאַרשווינדן אין דער פאַרכישופטער נאַכט. פאַרשטומט אין קאַלטן בליאָסק, הערט זיך אַלץ איין אין דער שרעקעווהיקער סימפאָניע פון שווייגן.

מיר גייען און גייען, טאָפּטשען אין טיפן שניי, וואָס זאָפט איין יעדן שאָרך. אַ שווייס ריזלט איבערן לייב. אַ לאַנגע שנור געשטאַלטן. פון דער רעכטער זייט האָריזאָנט, ווייט־ווייט טונקלט זיך אַ וואַלד; איבער אים — אַ בלוי־זילבערנער נעפּל. לינקס פון וואַלד דאָרף זיך געפינען דער נאַרעוו. אָ, גאָט, אַבי בשלום אַריבערקומען, אַבי שוין זיצן אין צוג, וואָס פירט קיין שערפּק, קיין פּלאָצק.

ס׳מוז שוין זיין האַלבע נאַכט. בלאָנדזשען מיר נישט? פאַרפירט אונז נישט דער ווענגווייזער? די אימה, וואָס גייט מיט אונז טראָט ביי טראָט, פאַרטרייבט די מידקייט. דער שניי אונטער די פיס ווערט מיט אַ מאָל פלאַכער, האָרטער. עס גייט זיך לייכטער, שנעלער. גייען מיר שוין איבערן נאַרעוו?

— פיו — יו — יו — יאָו — או — שניידט פלוצים אַדורך די שטילקייט אַ געווואָי פון קוילן איבער אונזערע קעפּ.

— פיו — ו — ו, צצם־צצצם — פליען פאַרביקע פלעמלעך און לעשן זיך אויס מיט אַ צמאָקע ערגעץ אין דער ווייטקייט.

די שנור שמוגלערס צעשיט זיך, פאַלט צו צו דער ערד. אויך איך ליג אומבאַוועגלעך מיטן פנים צום שניי. דאָס האָרץ קלאַפּט, אַז עס רוישט אַזש אין די אויערן. אַ בילעריי פון הינט דערנענטערט זיך מיט דער שנעלקייט פון ווינט. אָט שטייען שוין אַרום אונז וועלפישע חיות מיט אויסטעטשירטע ציין. אין זייער געבּרום הערט זיך וואַרנונג כלפי יעדן איינעם. וואָס וועט זיך דערוועגן צו רירן פון אָרט. די שיסערייַ שטילט זיך איין. אין קאָפּ איז מאָדנע פּוסט, ווי אין אַן אויסגעלייַדיקטן צימער. בלויז אַ נאַרישער געדאַנק וויגט זיך פויל אין מוח, אַ געדאַנק,

אַז דאָס איז אונטער אונז קאָן צעגיין און זיך איינברעכן. די צייט ציט פונאַנדער די רגעס אין אַן אָנברעגיקער דערוואַרטונג. דאָס אויער ביי דער ערד כאַפט אויף אַ ווייטן סקריפּ פון שוועָרע טריט וואָס דערנענטערן זיך. כ׳בין אַן דאָקומענטן, אַן שמוגל, זיי וועלן מיר אָננעמען פאַר אַ שפּיאָן. אפשר זאָגן דעם אמת? — אַלץ איינס — אַ קויל.

— אַאופשטעען, דרעקיקע פאָלען. אַאופשטעען! — דונערן דייטשישע קולות. אַלע שמוגלערס שפּרינגען אויף ווי קוקלעס. זעקס זשאַנדאַרן און זעקס הינט רינגלען אונז אַרום. זיי פירן אונז ביז צו דער וואַך־בודקע, נאָענט ביים וואַלד. .

— כאָלעראַ! — סיקעט מיין שכן — צו נאָענט האָט ער אונז געפירט דער סוקין־סין, צו נאָענט! כ׳על אים די בעבעכעס!...

— דאָס געפעקע צונויפלייגן אויף אין אָרט! — הילכט אַ דייטשער באַפעל.

פלוצלונג בלייב איך ווי געלייַמט: איינער פון די הינט טראָגט אין פּיסק אַן אָרעמבאַנד מיט אַ מגן־דוד. פאַראָן, הייסט עס, צווישן די שמוג־לערס, אויסער מיר, נאָך אַ ייד. ער האָט, ווייזט אויס, פאַרגעסן איבערצולאָזן די לענטע אין דער היים און דאָ זי אַוועקגעוואָרפן, מורא געהאַט פאַר אַ רעוויזיע. די לענטע קאָן אונז ביידן אומברענגען.

איך באַטראַכט אַלעמען פנימער: ווער פון זיי איז דער ייד? שוועָר פעסטצושטעלן. עס וואַקסט אויס אַ באַרג רוק־זעק, קלומיקעס, קוישׂ־לעך, איין שמוגלערקע וויינט, וויל אויסבעטלען איר ביסל אָרעמקייט. זי פאַלט דעם זשאַנדאַרם צו די פיס און יאָמערט. מיין בליק לויפט נאָך דעם הונט. אָט לייגט ער אַוועק אַ יידיש לעבן ביי צוויי דייטשישע שטיוול. דער מגן־דוד ליגט מיטן פנים אַראָפּ. די וויסקייט פון דער לענטע שיידט זיך וויניק אונטער פונם שניי. אַלעמענס אויגן זענען געוועגדט צום בערגל געפּעק.

— צו פערזענלעכער רעוויזיע!! — ווידער אַ באַפעל.

געווייגען, אַ סקאַמליען פון באַוולטע, באַרויבטע.

מיין רייַ. האַלב אין פּוילישׂ, האַלב אין דייטש, באַשיידן, שטיל און רויק דערקלער איך, אַז איך בין נישט קיין שמוגלערין. מיין מוטער אין פלאָצק איז שטערבלעך קראַנק. דער הויפּטמאַן אין וואַרשע האָט מיר געהייסן קומען אין דריי טעג אַרום נאָך אַ פּאַסיר־שיין, אָבער איך קאָן נישט וואַרטן אַזוי לאַנג, איך מוז זי זען, מיין מוטער — קאָנסט מיך פאַרשטיין? פרעג איך דעם דייטש — וואָלסטו אַנדערש געטאָן? וואָלסטו נישט איינגעשטעלט דיין פרייהייט, ווען עס וואָלט זיך געהאַנדלט אין דעם לעבן פון דיין מוטער?

בשעתן רייזן דערפיל איך, אַז מיין מוטער איז באמת שטערבלעך קראַנק. איך דערפיל, אַז דער מאַמענט איז אַ דעצידירנדיקער. איך קאָן מיין מאַמען אָפראַטעווען. די גאַנצע ליבשאַפט צו איר, דער פּחד פּאַר איר לעבן האָט זיך קאָנצענטרירט אין מיין בליק. אַ סוגעסטיווער כוח, וואָס האָט אויך מיך באַאיינפלוסט, האָט, ווייזט אויס, געמוזט ווירקן אויפן דייטש, ווייל באַלד האָט ער אַ זאָג געטאָן:

— אָ, יאָ, דו ביזט פריי!

ער האָט צוגערופן אַ זשאַנדאַרם, עפּעס אים געזאָגט, יענער האָט מיט אַן אויסגעשטרעקטער האַנט געוויזן מיר די ריכטונג וווהין צו גיין.

איך בלייב אָבער שטיין און דערוועג זיך צו זאָגן:

— איך קען נישט דעם וועג און האָב מורא צו גיין אַליין, איך וועל פאַרבאָנדזשען, אפשר וועט נאָך עמעצער באַפריידט ווערן, וועלן מיר גיין צוזאַמען.

— לאָאוסס! — האָט דער זשאַנדאַרם מיט אַ משונהדיק קול אויס־געשריגן, „לאָאוסס" — האָט אָפּגעהילכט צענפאַכיק דאָס ווידערקול.

אַ דערשראָקענע האָב איך אָנגעהויבן לויפן צו דער גרויסער, וויסער פּוסטקייט. געלאָפן און געהאַט דאָס געפיל, אַז אָט, אָט שיסט מען מיר נאָך. געלאָפן אין איין אָטעם. אונטער די פיס — אַ גלייכער באָדן, הייסט עס — כ׳בין נאָך אַלץ אויפן נאַרעוו. גאָט אין הימל, העלף מיר! איך לויף און האָב מורא זיך אומצוקוקן. די פּאַרשוויצטע לידקעס ווערן שטייף פון פראָסט. פונ׳ם פנים זעצט אַ געדיכטע פּאַרע. די אויגן קוקן ווי דורך אַ נעפּל. דאָס האַרץ קלאַפּט אַזוי שנעל, אַז נאָך אַ רגע און עס וועט פּלאַצן. איך בלייב שטיין און... קוק זיך אום. ווייט־ווייט וויגן זיך אויפן שניי, אין דער נאַכטישער העלקייט, צווויי לאַנגע שאַטנס. אַוודאי באַפרייטע שמוגלערס. ס׳איז כדאי אונטערצווואַרטן. און אויב דאָס זענען דייטשן, אָדער אַנדערע פינסטערע פּאַרשוינען?...

איך טאָפּטשע אין טיפן שניי. דער נאַרעוו איז שוין הינטער מיר. די וויטע שאַטנס פאַרקערעוועט אויף רעכטס, דאָרט ווו עס טונקלט דער וואַלד. איך באַשליס צו גיין אין יענער ריכטונג. וואָס ס׳האָט צו זיין זאָל זיין! איינע אַליין בראָדזשען אין דער פוסטקייט איז אַזוי אימהדיק, אַזוי שרעקלעך. ווי הייס קאָן זיין אין אזא פּראָסטיקער נאַכט! די פיס טאָפּטשען און פאַלן אַריין אין שניי ביז צו די קני. קוים שלעפּ איך אין פוס אַרויס, פאַרזינקט דער צווייטער אינ׳ם ווייסן, קאַלטן פוך.

— האָפּ, האָ — אָ — אָ — פּ! — דערגייט צו מיר אַ רופן.

— האָ — אָ — אָ — פּ — ענטפערט דער וואַלד. איך קערעווע מיינע טריט אויף רעכטס, צו יענע צוויי געשטאַלטן. מיר ווערן וואָס אַ מאָל

נענטער צו זיך. איך אונטערשרייב שוין אפילו, אַז דאָס זענען צוויי פרויען. מיר דערפרייען זיך ווי אַלטע באַקאַנטע. זיי קענען גוט דעם וועג. מיין געשפּאַנטקייט לאָזט נאָך. איר אָרט פאַרנעמט אַן אומגעהויערע מידקייט. אפילו די גענאַנקען ווילן מער נישט דינען. די העלע, בלענדיקע לבנה שאַרט זיך פאַמעלעך אויבן און מיר — אונטן.

די באַנסטאַנציע. דער צוג דאַרף אַנקומען ערשט אין די פאַר־מיטאָג־שעה'ן. איינע פון די פרויען, אַ יונג שיקסל מיט צוויי בלאָנדע צעפּ, וויל נישט ווארטן. זי האָט אַ מומע אין נאַענטן דאָרף, געזעגנט זי זיך און גייט אַהין צו פוס. די נאַכט ווערט וואָס אַ מאָל גרויער, באַלד וועט אָנהויבן טאָגן.

פלאָצק. מיין פלאָצק. נאָך נישט קיין האַלב יאָר, ווי כ'בין פון דאַנען אַוועק און... נישט מער די זעלביקע שטאָט. שורות שטומע הייזער. צעפלאַטערטע, רויטע פענער מיט שוואַרצע האַקנקרייצן. פוסטע אָפּגע־שטאָרבענע גאַסן אָן מענטשן. אַלץ איז פול מיט אַ ווידערקול פון אַמאָליקן לעבן. אומעטום — שאָטנס פון עבר, איבערגעוועקטע געשפּענסטער, וואָס גיין מיר נאָך און פליסטערן מיט די טרויעריקסטע שטימען פון זכרונות. מיין אויג כאַפּט אויף מיט ליבשאַפט און ווייטיק אַלץ, וואָס איז געווען אַזוי נאָענט, אַזוי אייגן. כמעט אַלע פענסטער — פאַרהאנגען מיט רא־לעטן. ס'רוב געוועלבער — פאַרמאַכט. אַ שטילקייט ווי אויף אַ בית־הקברות. אָט איז די טומסקע גאַס און דאָרט, ביים עק — בעטלעיס אַפּטייק. איין הויז ווייטער — קאָלעגיאַלנע 3 — מיין געוועזענע היים. דאָס גע־ווען, די שוידענסטער, דאָס טויער. צוגיין? ניין! אויסמיידן, אויסמיידן, גיין ווייטער!

מיינע טריט הילכן אָפּ טויב און שרעקעוודיק. אָט איז קאָזאַקע־וויטשעס צוקערניע. די טירן — פאַרהאַמערט. ווויגט נאָך רוזשקע אין איר פריערדיק שטיבל? אָ, זי זאָל נאָר זיין אין דער היים. נאָך דריי הייזער, נאָך צוויי.

פלוצים — אַן אָפּהילך פון מאַרשירנדיקע פיס און... אַ מעכטיק התקווה־געזאַנג. התקווה? דאָ?! אומבאַוועגלעך בלייב איך שטיין לעבן אַ טויער און קאָן זיך בשום אופן נישט רירן פון אָרט. אַ גרעסערע גרופּע יידן מיט לאָפּעטעס, גראָבליעס, האַמערס און ברעכאייזנס דערנענ־טערן זיך, פיר אין אַ ריי. אַ שוואַרצע פירעק, באַוואַכט פון צוויי דייטשן. „זינגען! זינגען! לאָאוטער!" — שרייט איינער אויפהויבנדיק די קאָלבע פון זיין ביקס. אַ הילכיקן געזאַנג פון התקווה פילט אָן די פוסטע גאַס, טראָגט זיך איבער די קעפּ פון די הייזער.

דער ערשטער ייד — אַ צעבלוטיקטער. האָט ער אָן אויסגעהאַקט

אויג?! אַ כאַקאַנט פנים! וועד איז ער? אָ, דאָס איז דאָך ווייגבערג! זיין העמד, דער ראָק — באַגאַסן מיט בלוט. ער זעט מיך נישט. זיין אייגציק אויג קוקט ערגעץ ווייט־ווייט. פון דעם ברייט צעעפנטן, פאַר־בלוטיקטן מויל רייסן זיך די טענער און וועריטער פון התקווה. דער דייטש ווייסט נישט וואָס די יידן זינגען...

— לאַאוטער! לאַאוטער!

קאַלעגיאַלנע 11. אין איין אָטעם לויף איך אויף די טרעפ ביז צו רוזשקעס טיר. איך בלייב אַ רגע שטיין. מיט די לעצטע כוחות קלאַפ איך אָן. עס דערגייט צו מיר רוזשקעס שטים. אַן אוממענשלעכע מידקייט ברעכט אונטער מיינע קני. די שטוב ווירבלט און דרייט זיך צוזאַמען מיט מיר. רוזשקע האַלט מיך אין די אָרעמס און ווייגט, ווייגט ביטער.

אין אָוונט האָב איך באַזוכט ווייגבערגן אין זיין היים אויף שע־ראָקאַ גאַס. אין אַ קליין שטיבעלע האָט אין ווינקל, ביי דער קיך, געזאַנקט אַ פיצעלע קאַגאַנצל. ווייגבערגס ווייב האָט זיך באַוועגט שטיל און שטום ווי אַ שאָטן. אויפן בעט אינ׳ם אָנטוועכן איז געלעגן ווייגבערג. אויף זיין פנים — אַ נאַס טוך.

ראָפּטעם שפּרינגט ער אויף. דאָס טוך גליטשט זיך אַראָפּ פון זיין צעקאַליעטשעט פנים.

—איר אין פלאָצק? ווי האָט איר זיך איינגעשטעלט צו קומען אין גיהנום אַריין? וואָס פאַר אַ לייכטזין!

עס פאַלן אָפּגעריסענע וועריטער, וועריטער פון פאַרוווּרף און ווייטיק.

איך דערצייל אים וועגן די סיבות פון מיין קומען. צווי צעגליטע דלאָניעס כאַפּן אָן מיין האָנט:

— הלוואי. הלוואי, — שעפּטשען זיינע ליפּן — הלוואי זאָלט איר מצליח זיין, אַהינקומען בשלום. מיין גאַנץ לעבן האָב איך געטרוימט וועגן ארץ־ישראל, וועגן אַן אייגן פעלד, אייגענע לאָנקעס, קי, געחלומט צו זיין אַ פאַסטוך, אַ יידישער פויער אין אַ יידיש דאָרף, זעטיקן זיך מיט אייגן ברויט. — — —

ווי אָפּגעריסן פון דער אַרומיקייט, באַהויכט מיט וויזיעס, האָט ער אין דער פינסטערניש פון צימער געקוקט מיט דעם איינעם אויג, ווי פון אַ תהומיקער טיפקייט, און געשעפּטשעט, אויסגעשעפּטשעט זיינע טרוימען. דער געלער בלישטש פון קאגאנעצל האָט זיך טראַגיש אָפּגע־שלאָגן אין דער וונד פונ׳ם אויסגעהאַקטן אויג. די רגעס האָבן געציטערט, געפּיבערט, געצאַנקט. אין דער דערדריקענדיקער שטילקייט האָט זיך פלו־צים דערהערט אַ שלוכצן. ווייגבערגס קאָפּ איז צוגעפּאַלן צום קישן. זיין

וויב האָט זיך שטיל דערנענטערט און אַרויפגעלייגט אויף דער וואנד אַ פריש, פייכט טיכל. פון אונטערן טיכל זענען געוואנדן רויטע טערפן.

— ווייבערג, — פֿלאָנטערט זיך מיר די צונג — ווייבערג, האָט איר אין ארץ־ישראל אַ קרוב, אַ פריינד איבערצוגעבן אים אַ גרוס פון אייך, אויב... אויב איך וועל אַהינקומען?

ווייבערג זעצט זיך ווידער אויף.

— אַ קרוב? אַ פריינד? אָלע יידן דאָרט זענען מיינע קרובים, מיינע פריינד! אַ גרוס? נעמט מיט פאַר זיי מיין היינטיקע התקווה, אונזער התקווה. זאָל זי צוזאַמען מיט אייך באַפרייט ווערן אויף אונזער הייליקער ערד. די געשיכטע וואַרט געדולדיק טויזנטער יאָרן... ס׳וועט אָבער קומען אַ טאָג, יום פקדי אותם, נאום ד׳, והעליתים, והשיבותים אל המקום הזה.

ווייבערג ווערט אַנטשוויגן. געלע, צעשראָקענע, צאָפלדיקע פלעמלעך לויפן זיך פונאַנדער איבער די טונקלע ווינקלען פון שטיבל, ווי זיי וואָלטן געזוכט אַ באַהעלטעניש אַנטרינען צו וועלן.

פאַרן הויז הויערט אַן אימהדיקע, זילבער־גרינע נאַכט מיט פוסטע גאַסן, שטומע הייזער, פלאַטערנדיקע רויטע פענער מיט גרויסע, שוואַרצע האַקנקרייצן. איבערן הימל וואַנדערט אַ קראַנקע, טרויעריקע לבנה מיט אַן אויסגעהאַקט אויג און אין פיין צוזאַמענגעצויגענע ליפן.

י. בערנשטיין

דער קעלמער מגיד

וווּ איז דער קעלמער מגיד? וווּ איז דער מאַן וואָס האָט אַנגעוואָרפן פּחד אויף יידן און יידן געשטראָפט? וווּ איז דער יידּ, וואָס האָט געקאָנט אָלע מדורי־גיהנום און האָט געשילדערט ווי דאָס גיהנום זעט אויס, ווי אַזוי מען שטראָפט און פאַרוואָס מען שטראָפט? דער יידּ וואָס האָט געמאַכט פיבערן לייבער און ציטערן לענדן, וואָס האָט אויפגעציטערט פאַרהאַרטעוועטע הערצער, וואָס האָט אַנגעצונדן מענשלעכע פאַרזאַמלונגען מיט שרעק פאַר באַצאָלונג, אויפגעבראַכן מענשלעכע געוויסנס מיט געוויין און יללה — וווּ איז ער? אַ מענש — די רוט פאַר דעם פאָלקס פאַרהאַרטעוועטן געוויסן, וואָס זאָל אויפנעמען די פאַרצווייפלטע הילף־רופן, וואָס גייען אויף אין די גאַסן און בלייבן אַן ענטפער; די וויגעשרייען פון פאַרצווייפלטע מוטערס, דעם אומגליק פון קליינע קינדער, די הונגער־חרפה פון רייפע מענער, די אומזיניקע בליקן פון פאַרהונגערטע צום טויט; די פלעקן און בלאָזן אויף פנימער, וואָס בליען מיט בלומען פון שחין צוליב הונגער; וואָס זאָל אויספלעכטן אַ רוט פאַר די בייזווויליקע פון

דער עדה, און זאָל זייערע לייבער דרעשן, און אַוועקרויבן זייער רו, פֿאַרגליווערן דאָס בלוט אין פּחד פֿאַר באַצאָלונג?

צי גלויבט איר נישט אין באַצאָלונג? צי גלויבט איר נישט, אַז פֿאַר די זינד פון סדום קומט אַ רעגן פון פּייער פון הימל, אַז זינד ברענגט אויף זיך אַ מבול, אַז זינד ברענגט פֿאַרלענדונג, מדה כנגד מדה, אַ מעסטל פֿאַר אַ מעסטל? איר גלויבט נישט אין גיהנום? איר, וואָס גייט אַרום איבער די גאַסן פון וואַרשע תש״א, איר גלויבט נישט אין גיהנום? אָדער גלויבט איר אין גיהנום פֿאַר אַנדערע, און נישט פֿאַר זיך?? איר, קלוגע, ראַציאָנאַליסטן, אַפּיקורסים, וואָס גלויבט איר נישט אין גיהנום, וואָס פרעמדע יידן טוען אייך נישט וויי, וואָס איר ווערט נישט וואַנזיניק, וען איר טרעט איבער וועגן געפלאַסטערטע מיט קינדערשע שיידלען — הערט, איר רויקע און זיכערע, און ווערט אומרויק: עס קומט אַ מגפה אונז צו פֿאַרלענדן, צו פֿאַרטיליקן. יעדער בלוטיקער שפּיי פון די פֿאַרהונגערטע, יעדער הויך פון זייערע פֿאַרצערטע לייבער, יעדע אויסדאַמפונג פון זייער בלוט און מאַרך, און די קללה, וואָס גייט פון זייערע לייבער אין דער שטיל, און דאָס כריפּנדיקע געבעט אויפן קול — וועלן אַנצינדן אַ צאָרן. הונגער, וואָס ווערט אַזוי פֿאַרוואָרלאָזט, ווערט פֿאַרוורעמט און פֿאַרוואַנדלט אין אַ סערפּ, וואָס שניידט אָרעם און רייך. די באַצאָלונג שטייט פֿאַר אונזערע טירן. דאָס געשפּענסט, וואָס ווערגט — מאָן און פרוי, יונג און אַלט, אָרעם און רייך — מדה כנגד מדה, אַ מעסטל פֿאַר אַ מעסטל, עונש און פּייערדיקע ריטער.

ווו נעמט מען דעם קעלמער מגיד, וואָס זאָל וואַרפן אויף אייך פּחד, ווי אַ ווערגנדיקע שטריק איבער העלזער, וואָס זאָל מאַכן צעגיין פֿאַרשטיינערטע הערצער, וואָס זאָל מיט צוואַנגען בייַ אייך אַרויסציען דעם באַשלוס צו טיילן זיך מיטן לעצטן ביסן פון אייער מויל מיט דעם הונגעריקן, וואָס זאָל אייך באַצווינגען דעם באַשלוס צו פֿאַרוואַנדלען אין מעשים? ווו נעמט מען דעם בייזן שטרענגן יידּ, דעם קעלמער מגיד, וואָס זאָל אויפשוידערן די געוויסנס, וואָס זאָל אייך באַווייזן אַ צווייטן מדור פון גיהנום, וואָס זיין נאָמען איז: באַצאָלונג פֿאַר הונגער־טויט פון ברידער, וען דער ערשטער מדור — הונגער — איז נישט גענוגנד? ווו נעמט מען אַ קעלמער מגיד, וואָס זאָל אייך צעברעכן, כדי איר זאָלט גאָנץ ווערן?

אונזער אָפּגעצוימקייט איז אַ מדבר פֿאַר שאָקאָלן. אונזער אָפּגעצוימקייט ברענט מיט ווונדן, בליט מיט שחין, זינגט אַ לויב מיט קאַר־טשנדיקן ווייטיק. אונזער אָפּגעצוימקייט — איז אַ בית־המקדש פון ליידן און אַ הייל פון פֿאַרברעכן.

ביבליאָגראַפיע צום צווייטן אונ דריטן טייל

לעקסיקאָן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור
דורות בונדיסטן — 2־טער באַנד נ. י. 1956
ז. רייזינס לעקסיקאָן
פּלאַצקער וואַרט, 1936
פּלאַצקער לעבן, 1937
„פּרייהייט" — פּלאַצק 1920
„פּלאַצק", בלעטלעך געשיכטע — בוענאָס־איירעס 1945
נתן קאַזשען בוך — קאַנאַדע, 1948
זישא לאַנדוי בוך — נ. י. 1938
ש. טענענבוים — אַנאַ פראַנק, נ. י. 1959
ה. פענסטער — אונזערע יידישע מאַרטירער קינסטלער, פּאַריז
ר. איזלאַנד — פון אונזער פרילינג
משה וואַרשע — וועגן פון אַ נשמה, נ. י. 1913
י. סאַנדעל — אומגעקומענע יידישע קינסטלער אין פוילן, וואַרשע, 1957
רייזעל קורטשאַק (רוזשקע) — להבות באפר — מרחביה א"י, 1946
חיה דאַרעמבוס — אויף דער אַרישער זייט, תל־אָביב, 1957
תדהר — אנציקלופּדיה לחלוצי הישוב ובוניה
לעקסיקאָן פון יידישן טעאַטער 2־טער באַנד, וואַרשע, 1934
פּאַלקס־שטימע — וואַרשע, 1955
פּלאַצקער פרייע שטימע — 1920
ספר „דרור" — ישראל, תש"ז
יידישע שריפטן — לאָדזש, 1948
זשורנאַלן און צייטונגען פון פאַרשידענע פּעריאָדן.

☆ ☆ ☆

באַמערקונג פון מחבר

ליידער זענען אין בוך נישט אַריין אַ ריי מאַטעריאַלן — צוליב דוחק אין געלט. בפרט באַדויערן מיר וואָס צוליב דער זעלבער סיבה האָבן מיר נישט אַריינגעגעבן די רייכע קאַלעקציע פון הונדערטער פּאַטאַגראַפיעס פון פּלאַצקער יידישן לעבן אין אַלע אירע אַספּעקטן, וואָס צוזאַמען וואָלט עס געשאַפן אַ זעלטענע פּאַרשטעלונג פון יידישן אַרט־לעבן אין פּלאַצק, ווי לעבעדיק פאַר די אויגן.

זכור די פאַרלאָשענע יידישע מאַמעס און פאַרשניטענע יידישע טאַטעס, פאַרגאַזטע שוועסטער און ברידער און פאַרטיליקטע באבעס און זיידעס און די שוי־דערלעך אויסגעקוילעטע קינדערלעך אונזערע. מיר קרובים פון זייער געבליבענעם אש, וועלן זייער אנדענקן קיינמאָל פאַרגעסן.

אקאליצאַ: יהודה משה, דבורה, נפתלי־אריה, יחיאל מאיר, הענעך, פייגע רחל.
גראבמאַן: חנן, איטע, שרה, שלמה, ישראל, פריידע, לאה, טעוועלע, משה'ל.
בזשעזשינסקי (זשעלאזניאק): יהודית, בנימין.
איידלבערג: הרב מרדכי דוב, הרבנית פייגל, מנחם (און פאַ־מיליע), אַהרון דוד (און פאַמיליע), הדסה (מאַרקאַ־וויטש און פאַמ.), רייזל און חיים ראמקאַווסקי־גלאטשטיין.
געלבארט: יוסף, געלא, משה, ראָזא (בערנשטיין), מרדכי, ראובן. ראַשע, שמחה, אַברהם.
פלידערבלום: לאה, פישל און טאַלאַ, רבקה, מאַניע (פרענקעל) זאשא (ראוויצקי).
טינסקי: העלא, סעמיועל, מארעק, טוביה און בעלא, סאלאמאַן, סעמיועל, עדוואַרד מרגליה, אַנקא.
כאַנאַוויטש: חיים מרדכי, איידל איטע (צימבלער), צפורה (קאן), אברהם זעליג, סאלא (ווינער), שמואל נח, הערש נתן, רייזל, דינה, הינדע, שיע.
קאלמאן: חיים יונה, רבקה, שרה (זאנדבערג), איידל, ברייגע שיווא), לייבל, הענעך, הערשל.
גרינשפאַן: יצחק מאיר, ליבע ראַצע, אַברהם. פנחס, הינדע, לייבל, ישראל. שמואל־אליהו און פאַמיליע. מרדכי־לייב שמיגא. צפורה אקאליצאַ, שמיגא: אסתר, פייגע. רבקה־רחל (אקאליצאַ) גוזשיק, סטאשעק גוזשיק.
איצקאַוויטש: משה, הערש, רייצע, מיכאל, דינה, חיה, מרדכי.
בארא: לייביש, רחל.
לעדערמאַן: פנחס, רבקה, פייגע, רחל.
האנדלארזש: לייבל און גיטל.
גאלד: מאיר, אסתר מלכה, אברהם.
וורובלעווסקאַ: פּעסע און פאַמיליע.
טשיזשיק: פאַמיליע. קאַזאַ: לייביש.
ליסער: אסתר מלכה, מאריא בירענצווייג (ליסער) און פאַמ.
וויסמעל: מאיר וואַלף, געגענדל, לייביש.
ליפסאן: הערשל און פאַמ. זלמן און פאַמ.
סטזשיג: משה און פאַמ.
גלאבוס: מרדכי און דבורה.
אקאליצאַ: אליעזר.
זיינוועל: טאבע.
פלאקס: די פאַמיליע.
שמיגא: ישראל שיע, רבקה, שבתי, מרדכי לייב, הינדע שרה, דבורה, אברהם מאיר.
קאגוט: משה און חנה.
כמיעל: סענדער. חיים, דוד, פישל און זייערע פאַמ. רויזע לאה, חוה און זייערע פאַמ.

זשעלאזניאק: חנה, טאבטשע, יענטע, לאה׳טשע.
שמיגא: מרדכי, חנה, פרץ, שמעון יעקב, נח, הערשל, מלך, לאה רבקה, אסתר ראצע, שיינע האדיס, רחל.
טראנספארט: יונה. טאבע און פייגע בודניק.
פינקעלשטיין: שלמה און שרה.
ראזענטאל: שלמה יעקב, פערל, קלמן, שיע זלמן, משה אהרן.
ליסער: פעסע.
אלטמאן: יעקב שלום, צפורה.
פראנקענשטיין: הערמאן, בראנקא, אלעקסאנדער.
לעווקאוויטש: מאיר און חיה.
ציפריאן: אסתר, אברהם.
בערקאוויטש: אברהם, הינדע, יצחק, רייוועל.
גרינשפאן: משה, רוזשקע, לייזער, זלמן.
ראזענשטיין: ברוך, ריווע, יצחק אשר, גוטשע.
קוטשינסקי: אברהם, שרה. גראנאט: לייזער.
סטראך: יעקב, חנה, ברוך, משה.
גאלדע: פייוול, גיטל, מרדכי.
כוטשער: דוד יוסף, מלכה, יצחק.
פוקס: ישראל זאב אוך שיינע.
ווייגראס: פאמיליע.
גלאווינסקי: יעקב, מרדכי.
קאזשען: חיה׳לע (סטושיג) און משפחה. הינדע (קאץ) און משפחה. גאלדע, נתן, יצחק, ישראל.
מענדעלסאן: ברוך, דבורה, איטקא, דוד, אנקא (יישאייעוויטש), יעקב, קובא. יעקב און צעשא (באכענעק).
גראסמאן: קלמן, פערל, בתיה, שמאי, רבקה.
בארישאק: צירל, הערש־יואל, יחיאל, לאה.
טאוב: משה און רבקה.
שטערן: דוד, העלען.
ניעדזשוועדזש: מאיר און פאמ., אריאל, טאבע, מינץ: פאמ.
קילבערט: משה, דאבע פריידע, מרדכי.
בורשטין: יעקב יוסף און פרוי, רעגינא.
ארבייטער: הערש יצחק, האגארא, יוסף.
קאלמאן: משה מענדל, צביה ברכה, אברהם יצחק, שמואל, לייבל, קאראלא, פריידל.
טורזשאנאווסקי: הערש יעקב, פרוי און קינדער.
סאבעל: טאבע און זילפע.
מאשקאוויטש: שמעון און רחל, יעקב אריה, מרדכי, רחל לאה, פעלא, פאלא.
טשערניקאווסקי: דבורה, חיים לייב, ישראל יצחק, רייזעל.
קרוק: דוד, אסתר, סאלעק, בערעק.
זילבערבערג: נפתלי, ביילע, מיכאל, דבורה, שמואל, אהרן, טאבע.
ניימאן: לייב און לאה, משה און פראניא, ישראל און אסתר, יעקב און אנקא.
פשעניצא: אידעק און עטקא, מארישא, העניעק.
פלארעק: משה, יאכלע, זיסמאן, אפרים, פישל, נחום, שלמה, אברהם טוביה, רחל קאן.
ווייצמאן: מאיר, סימכע און פאמ.
מאגנעס: מיכאל, הינדע און פאמ. יוסף, מאניע און פאמ.
גוטמאן: חיים און ליבע.

מענכע: חיים מאיר, סאלקע (גוטמאַן), יעקב, סאַלאַ, יצחק, גוטעק.
ברי: אברהם חיים און עלקע. ישראל יוסף, מאיר און פנחס און פאַמיליעס.
אַש: הערש נתן און רבקה ראצע, אברהם, יצחק.
לעיבגאט: אברהם משה, חיה שרה (פעטבראָט), יהודה, שלמה זלמן.
טראַנספארט: משה און שרה.
אַכאַטניק: טאבע, שמואל הערש.
זשעלאזניאק: איטשע.
שעקערקאַ: גדליה.
בארנשטיין: פייגע.
קליין: יונה, חיה רויזע, טישעל פריידע און פאַמ., יעקב לייב און פאַמ. ישראל הערש און פאַמ.
טאוב: משה און רבקה, יעקב, מיכאל און מאלע, פריידע און אברהם.
ליכטמאַן: חיים אליעזר, חנה, צבי הערש, אשר, רבקה רחל, דבורה, דאַבע.
באַרישאַק: חיים שלמה, שיינע הענע.
אייזנמאַן: בערל, רחל.
גאלבאַרט: זישע, קרוזע.
יילאַוער: חיים, סורטשע.
סטראַך: אסתר טאבע, מאיר און פאַמ.
בארישאק: אהרן און פאַמ.
אַנשולאוויסקי: משה יחזקאל, רוזשע.
בזורא: פישל און פרוי, שמואל ד"ר.
זילבערבערג: לעאַן און פעלאַ.
לעווקאַוויטש: מאניעק און פרוי.
שלעזינגער: בעריש און פאַמ.
קאוואדלא: דוד און פאַמ.
גאלדקינד ד"ר: און פאַמ.
שוואַרץ: יעקב און פרוי, מאניעק.
פינקעלשטיין: אברהם בער, איטע, משה'לע, נעכעלע.
גוטעסקנאט: מיכאל חיים און חייקע. איזראעלאַוויטש יוסף טעלצע איטע און פאַמ.
רובין: משה, אסתר און פאַמ. שרה (קאטלארזש) און פאַמ.
גאלדמאַן: אברהם יצחק, חנה מרים, ישראל, ירחמיאל אשר.
נייד ארף: מאַשע צביה.
האַלצמאַן: לייזער יעקב.
פלאקס: מיכאל און פאַמ.
חברים: אלעשניק אברהם, מאקאַווסקי חיים, האבערמאַן יצחק, טשוק שרה, זילבערשטיין ישראל.
חברים: קאלישער שלמה, מינץ שמחה, גאלדקינד מיכאל, נויבערגער יוסף, ריזש מרדכי, סעגאל משה, פרענקעל גרשון, יישאַיעוויטש עובד, אש אברהם, זאנדער משה. ווישינסקי י., בוכמאַן פנחס, פעניגשטיין אברהמ'ל, פרוסאק שלום, ראוויצקי ישראל.
אגורעק: רבקה, מאיר, לעמל.
קורשטיין: חיים, לייב.
מארדעל: סימכע, ישראל.